Ulrich Bröckling

Disiplin

Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi

Almancadan çeviren: Veysel Atayman

AYRINTI

DİSİPLİN • Ulrich Bröckling

ULRICH BRÖCKLING

1959'da Paderborn'da doğdu. 1979-1984 arasında bedensel ve zihinsel engellilere yönelik pedagoji öğrenimi gördü. 1985-1991 arasında, Freiburg Üniversitesi'nde sosyoloji, tarih ve felsefe okudu. 1991'den 1999'a kadar bir yayınevinde editörlük yaptı. Sosyal teknolojilerin tarihi ve sosyolojisi, askerlik ve savaş sosyolojisi, antimilitarizmin tarihi özel uzmanlık alanları arasındadır. 2003-2007 arasında Üniversitede "Ötekinin Figürü" adlı bitirme tezi çalışmalarının yöneticiliğini yaptı. Berlin'de yayımlanan "Leviathan" adlı sosyoloji dergisinin yayıncıları arasında yer alan Bröckling, 2007'de, etik, politika ve retorik profesörü unvanını almıştır.

Ulrich Bröckling, *Disiplin*'in dışında, ikisi ortak çalışma olan üç önemli kitapla günümüz toplumunda insanın kendiliği ile toplumun beklentileri ve dayatmaları arasındaki bağdaşmaz ilişkiye dikkat çeken sosyolojik incelemeler kaleme almıştır. *Das Unternehmerische Selbst*'te günümüz toplumunda kategorik imperatifin, öteki deyişle tartışılmaz buyruğun, kişiyi "girişimci" gibi davranma baskısı altına aldığını anlatır. İnsan girişimci bir "kendilik" (benlik) olmadığı halde hayatının bütün alanlarında yaratıcı, esnek, uyumlu, sorumluluğunu bilen, rizikoların farkında olan ve "müşteriye göre" davranmayı beceren bir kişilik geliştirmeye çağrılmaktadır. Ama insanı girişimci kişiliğe yönelten bu toplumsal talep aynı zamanda tedirginlik verici bir modeldir. Toplumda, herkesin olması beklenen o "şey", aynı zamanda herkesi tehdit eden "şey"dir de. Ulrich Bröckling'in bu incelemesinde belirtilen optimal verimliliğe mecbur edilen "girişimci" kimlik ile korku ve endişe arasındaki gel-git, neoliberal toplumların en önemli karakteristik özelliklerinden biridir.

Bröckling'in, Suzanne Krasmann ve Thomas Lemke ile birlikte yayımladığı çalışmada, assesement center, biopolitik, coaching, cool, empire, synergie, riziko, wellnes gibi, günümüzün bazı yaygın kavramları irdeleniyor. İnsanların içinde yaşadıkları dünyayı anlamlandırmak için dillerinden düşürmedikleri bu "araçlar", aynı zamanda kendilerini anlamanın da anahtar sözcükleri olarak anlaşılır kılınıyor. Yazarlar, *"Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen"* adlı bu çalışmalarında "gouvernalite/yönetilebilirlik" kavramının izini sürerek, hükümet etme, yönetme, idare etme bağlamında çeşitli düşünürleri değerlendiriyor ve kendi özgün görüşleriyle konuyu destekliyorlar.

YAYIMLADIĞI YAPITLAR: Disziplin. Soziologie und Geschichte militärischer Gehorsamsproduktion; Münih, Wilhelm Fink Verlag, 1997 *[Disiplin. Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi, çev.: Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 2001]*; Armeen und ihre Desserture. Vernächlassigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit, Michael Sikora ile birlikte, Göttingen, Verlag Vandenhoeck and Ruprecht, 1998 *[Ordular ve Firarileri; Yeniçağ Askeri Tarihinin İhmal edilmiş bir Bölümü]*; Gouvernementalität der Gegenwart. Studien zur Ökonomisierung des Sozialen, Thomas Lemke ve Suzanne Krasmann ile birlikte, Frankfurt/M: Suhrkamp Verlag, 2000 *[Günümüzde Yönetilebilirlik. Sosyal Olanın Ekonomikleştirilmesi Üzerine Çalışmalar]*; Das Unternehmerische Selbst - Soziologie einer Subjektivierungsform: Suhrkampf Verlag, *2007 [Girişimci Kendilik - Bir Öznelleştirilme Biçiminin Sosyolojisi]*

Ayrıntı: 344
"Ağır" kitaplar dizisi: 7

Disiplin
Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi
Ulrich Bröckling

Almancadan çeviren
Veysel Atayman

Yayına hazırlayan
Zeynep Atayman

Son okuma
Tamer Tosun

Kitabın özgün adı
Disziplin
Soziologie und Geschichte militärischer Gehorsamsproduktion

Wilhelm Fink Verlag/1997
basımından çevrilmiştir.

© 1997 by Wilhelm Fink Verlag, München/Germany

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
M.C. Escher

Kapak düzeni
Orhan Deliorman

Düzelti
Mehmet Celep & Asaf Taneri

Çeviriye katkılarından dolayı Attila Geridönmez ve Mehmet Türe'ye teşekkür ederiz.

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0 212) 613 03 21

Birinci basım *2001*
İkinci basım *2008*

Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-331-5

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34122 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Ulrich Bröckling

Disiplin

Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi

AYRINTI

İçindekiler

— TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ 9
— GİRİŞ 23
I. BEDENİN ŞARTLANDIRILIP YÖNLENDİRİLMESİ 1: İLKÇAĞ RUHUNDAN DİSİPLİNİN DOĞUŞU 51
A. Askeri disiplinin bir laboratuvarı 51
B. İsyancı paralı askerler 56
C. Bir disiplin teorisyeni olarak Justus Lipsius 61
D. Oranyalıların ordu reformu 72
E. Yöneticilerin itaat üretme imkânlarının sınırları 76

II. BEDENİN ŞARTLANDIRILIP YÖNLENDİRİLMESİ 2: TALİM-TERBİYE USTALARI VE FİRARİLER 82
A. Prusya askeri mutlakıyetçiliği 82
B. Zorla askere alma alışkanlığından kanton sistemine göre asker yetiştirmeye geçiş 84
C. Askerin terbiye edilmesi 94
D. Ceza ritüelleri 103
E. Firarın önlenmesi 105
F. "Policey bilim" ve "firar salgını" 112

III. TUTKULARIN, DUYGULARIN HAREKETE GEÇİRİLMESİ: VATANSEVERLER VE PARTİZANLAR 119
A. "Savaşçı ve vatansever coşkunluğun tohumları" 119
B. Thomas Abbt ve vatan uğruna canını vermek 126
C. Kurtuluş savaşı milliyetçiliği 132
D. Eski savaş imajından kopuş 141
E. Prusya'da ordu reformları 147
F. İsyan planları 151
G. Napoléon'a karşı savaş 156

IV. KİTLELERİN DENETİMİ 1: "İÇ DÜŞMAN"A KARŞI MÜCADELE 164
A. Almanya'da 1815-1848 döneminde ordu ve ayaklanmalarla mücadele 165
B. Acemi erlerin eğitimi ve disiplin altına alınma pratiği 174
C. Liberal ordu eleştirisi ve anayasa yemini kavgası 183
D. "İç düşmanın" inşası 187
E. Devrime karşı savaş 191
F. Baden'de askeri isyan 198

V. KİTLELERİN DENETİMİ 2: İTAATKÂR ANTİMİLİTARİZM 210
A. Egemen devletçi ve devrimci savaş söylemi 210
B. Kaiser imparatorluğunda militarizm 216
C. Proletarya yurtseverliği ve parlamenter antimilitarizm 228
D. Karl Liebknecht ve "Hervéizm" 237
E. Sosyal demokrasi ve 1914 Ağustosu 243

VI. SİNİRLERİN KONTROL ALTINA ALINMASI: MAKİNELERLE SÜRDÜRÜLEN SAVAŞ VE ASKERİ PSİKİYATRİ 246
A. Cephe deneyimi 248
B. Savaşın nevroz konusunda öğrettikleri 258

C. Savaş nevrotiklerine karşı "sefer" 265
D. Psikanaliz ve "savaş nevrozları" 273
E. Ayıklamanın mantığı 280
F. İtaatsizliğin hastalık sayılması 284
G. "Ödlek kaytarıcılar" ve askeri komiserler 292

VII. GÜVENİLMEZ OLANIN İMHASI: TOPYEKÛN SEFERBERLİK, TOPYEKÛN DEVLET, TOPYEKÛN SAVAŞ 297
A. İki savaş arası dönemin "topyekûnlük" öğretileri 300
B. Topyekûn tahakkümün mekanizmaları 315
C. Militarize edilmiş toplum 319
D. Seleksiyon I: Ayıklama ve imha 322
E. Seleksiyon II: Führer'lerin seçimi 329
F. Ruhsal, zihinsel seferberlik 335
G. Askeri hukukun terörü 338
H. Firarilerin yalnızlığı 342
I. Suç, cinayet ve itaat göstermeye hazır olmak 347

VIII. İNSANLARIN İKAME EDİLMESİ: KORKUTUP SİNDİRME SİSTEMİ VE ASKERLERİN DEMODE OLMASI 355
A. Atom silahları ortamı 355
B. Federal Almanya'nın yeniden militarize edilmesi 359
C. Caydırma yönteminin paradoksu ve iç yönetim üzerine koparılan kavga 363
D. Görevin teknikleştirilmesi 375
E. Disipline etme söylemi olarak askeri sosyoloji 383
F. Meşrulaştırılmış ret 389
G. Savaşın geri dönüşü 399

IX. SONUÇ TEZLERİ 405

— KAYNAKÇA 410
— DİZİN 437

Türkçe basıma önsöz

Bu kitap insanların –kural olarak erkeklerin– hangi yollardan ve nasıl asker yapıldıklarını ve emir üzerine başka askerlere, partizanlara ya da sivillere karşı savaşacak, bunu yaparken de öldürecek ve kendi hayatlarını tehlikeye atacak duruma getirildiklerini anlatıyor. İlk başta Alman okurları için yazılmış olan bu kitap askeri itaat üretmenin mekanizmalarını ve tarihsel dönüşümlerini, Alman askeri ve savaş tarihi örneğini göz önüne alarak araştırıp inceliyor. Ancak Alman savaş ve askerlik tarihinin birçok yönü gayet iyi genelleştirilebilir ve başka devletlerin askeri organizasyonlarına uygulanabilir.

İşte bu bağlamda askeri disiplin, askerleri etkili bir şiddet uygulamayı gerçekleştirebilecek yeteneklerle donatmanın yanı sıra "öldürme izni"ni emir ve itaat ilkesine sımsıkı bağlama göreviyle de her zaman

karşı karşıyadır. Hemen hemen bütün ordularda erlerin ve acemi askerlerin maruz kaldıkları itaat ritüelleri, askeri disiplinden beklenen görevlerin yerine getirilmesine hizmet eder. Bu ritüeller saçların kesilmesinden tutun da kışlaya girerken sivil kıyafetin kapının dışında bırakılmasına, askeri hayatın bütün alanlarının ve tezahürlerinin enikonu düzenlenip kurallaştırılmasından asker namzetlerinin karşısına neredeyse sınırsız sayıda selamlama, temizlik, intizam ve tertip kurallarının çıkarılmasına kadar uzanır. Öte yandan, en azından günümüzde, doğrudan askeri kullanıma elverişli yeteneklerden çok, Elias Canetti'nin "bilinçli emir bekleme durumu"nun[1] sürekli hali dediği temel davranış disiplinini kazandıran o kaçınılmaz askeri eğitim de bu amaca yöneliktir.

10 Gelgelelim fabrikasyon asker üretimi, sadece bedenin şartlandırılıp yönlendirilmesiyle gerçekleştirilmeyip aynı zamanda, en az bu eğitim kadar, askere alınmadan çok önceleri başlayan ve aktif askeri hizmetten ayrıldıktan sonra da sürüp giden manevi, zihinsel seferberliğe de ihtiyaç duyar; bu ikinci olgu, günümüzde modern orduların olağan ve genel geçer karakteristik özelliklerinden birini temsil etmektedir. Kendini askeri eğitim ve yetiştirmenin zorlayıcı, karşılanması imkânsız taleplerine teslim etmeye ve bir savaşta kullanılmanın tehlikelerini göze almaya hazır ve istekli olma hali, askeri hizmeti eziyet verici, can sıkıcı bir zorlama olarak değil de kahramanca bir fedakârlık, bir yurtseverlik erdemi ve erkekliğin ispatı olarak gösterme başarısıyla doğru orantılı olarak artacaktır. Bu bağlamda, ideolojik düzlemde homojen bir "biz"in üretilmesi kilit rol oynar. Savaşmak, savaşı sevk ve idare etmek isteyenler, ister ulusun, ister bir dinin, isterse de etnik köken mitlerinin simgeselliğinde "hayali bir cemaat"[2] kurmadan bu işin altından kalkamazlar. İşte bu nedenle, ordular kolektif şiddetin etkili bir tehdit oluşturmasını sağlayan ve bu şiddeti uygulayan organizasyonlar olmanın da ötesinde ulusun büyüklüğünün ve devletin bağımsızlığının sembolik temsilidirler de. Örneğin birliklerin resmi geçit törenlerinde olduğu gibi askeri gücün kamunun gözü önünde sahnelenmesi, bizzat askerleri de etkilemeyi hedef alan bir gösteridir. Silahların gösteriş ve pırıltısından bir şeylerin onlara da geçmesi ve hem kudretli hem de aynı ölçüde şanlı şöhretli bir makinenin parçası oldukları duygusunu paylaşmaları istenir.

Askerlerin bir vatana ihtiyaçları vardır; ama aynı zamanda da bir düşmana.

1. Elias Canetti: Masse und Macht, Frankfurt/M. 1980, s. 346 [*Kitle ve İktidar,* çev.: Gülşat Aygen, Aynntı Yayınları, 1998].
2. Bkz. Benedict Anderson: Imagined Communities, Reflections on the Origins and Spread of Nationalism [*Hayali Cemaatler,* çev.: İskender Savaşır, Metis Y., 1993].

Bu nedenle zihinsel ve manevi seferberlik; bir tehdit ediliyor olma duygusu yaratma ve kin ile nefreti, dış ya da iç düşman olarak teşhis edilenlerin üzerine yönlendirme anlamına da gelir.

Askerleri disiplin altına almanın bütün ordularda yerine getirmesi istenen işlevlerinden üçüncüsü, askeri hizmetin teknik yanıyla ilintilidir. Askerler gerek silahları ve silah sistemlerini, gerekse de nakliye ve iletişim araçlarını en güç koşullar altında kullanmayı öğrenmek zorundadır. Savaşın sevk ve idaresinin teknolojikleşmesiyle, işlev disiplini de gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. Artık sanayi çağına gelindiğinde ordular uzmanlık yeteneklerini çoğu zaman zahmetli özel eğitimlerle elde eden çeşitli teknik uzmanlara gittikçe daha çok ihtiyaç duyar olmuşlardır. Bu kimselerden "körü körüne itaat" yerine operasyona yönelik talimatlar doğrultusunda yetkin ve bağımsız davranma becerisi talep edilmektedir.

Askeri itaat üretiminin genel alameti farikaları arasında kendiliğinden, resmi formaliteye dayanmadan oluşan mekanizmalar da yer almaktadır. Askerlerin savaşıp savaşmayacakları ve nasıl savaşacakları, en başta hiyerarşik olmayan arkadaşlık ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkiler tek tek askerlere, özellikle bir muharebenin koşulları altında ortaya çıkabilecek aşırı zorluklar karşısında, hiçbir eğitim ve talim programının ve tepeden gelme hiçbir emir ve komutanın sağlayamayacağı destek ve kuvveti verir. Arkadaş grupları sadece dayanışma ve karşılıklı desteğe dayalı bir sığınma ve himaye kolektifi değil; aynı zamanda, kimileyin acımasız bile olabilen kolektife kabul ritüellerinin ve kural ihlallerinin de ortamıdır.

Savaş durumlarında kendi başına buyruk kararlarla gerçekleştirilen hunharlıklar ve şiddet uygulamaları, zorbalık ve yağmalar, üstler tarafından zaman zaman savaşta görev almış olmanın getirdiği tehlike ve zorlukların bir telafisi, bir tür tazminat olarak görülüp bunlara ses çıkarılmadığı gibi, düşmanın sivil halkının terörize edilmesi amacıyla bizzat kışkırtılsalar bile, bu tür taşkınlıklar askeri disiplin bakımından da sürekli bir tehdit anlamına gelir; çünkü bu "çığırından çıkmış şiddeti" askerin ne zaman kendi subaylarına yönelteceği hiç bilinmez.

Bu tespit son bir noktaya işaret ediyor: Askeri itaat üretme süreçleri çeşitli dirençlerle karşılaşır. Askerlerin emirlere uymaları, kesinlikle olağan ve kendiliğinden anlaşılır bir şey değildir. İşte bu nedenle askeri disipline yönelik tarihsel ve sosyolojik bir analiz, itaatsizliğin, reddin, kaytarmanın, gizlenmenin, başkaldırmanın ve de sabotajın; askeri yönetimin bütün gücüyle önlemeye çalıştığı, ama ikide bir yeniden baş-

gösteren bütün o tezahürlerini ve eylem biçimlerini göz önüne almak zorundadır.

Bu incelemede Almanya örneğinde anlatılanların çoğunu hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ordu organizasyonuna aktarmak mümkündür. Helmuth von Moltke, Colmar von der Goltz ve Liman von Sanders gibi yüksek rütbeli Alman subaylarının XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde tayin edici çalışmalara katılmış ve söz konusu alanda zaman zaman yönetici işlevler yüklenmiş oldukları düşünülecek olursa bu tespitimiz daha da doğrulanmaktadır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ekonomik ve politik gelişmeler kadar elbette ordular arasındaki farklar da oldukça büyüktür. Bu önsözün çerçevesi içinde ne bu farklılıkların üzerinde sistemli olarak durmak ne de Osmanlı ordusunu tarihi ayrıntılarıyla yeniden ele almak mümkündür. Ne var ki en azından askeri disiplin kurma pratikleriyle ilintili oldukları ölçüde, birkaç spesifik yana, en azından şöyle bir değinilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda egemenlik sistemi bakımından politik güç ile askeri gücün birbirine iki çarkın dişlileri gibi geçmiş olması olgusu temel bir önem taşımaktadır. Batı Avrupa'da ordunun devletleşmesi ancak adım adım, aristokrasinin şiddetli direncine rağmen gerçekleşirken; sultanların hâkimiyeti kendilerine doğrudan tabi askeri birliklerin şiddet potansiyeline dayanmaktaydı. Bu birliklerin hanedanlığın merkezi iktidarı bakımından tayin edici bir önem taşıması, askerin olağanüstü politik etki kazanmasına yol açtı. Ne var ki devlet gücünün merkezileştirilmesi devletin şiddet ve zor tekelinin benimsetilip kabul ettirilmesi anlamına kesinlikle gelmiyordu. En azından imparatorluğun sınır bölgelerinde isyanlar seyrek de olsa sürdü; ve sultanın askerleri hükümdarları için sadece yeni topraklar fethetmek ve sınırları güvence altında tutmakla yükümlü değildi; ordu aynı zamanda ülke içindeki silahlı çetelere karşı mücadele etmek ve boyun eğdirilmiş bölgelerdeki halkların ayaklanmalarını bastırmakla da yükümlüydü.

Bir yandan hanedanlığın hâkimiyeti askeri aygıtı doğrudan kullanabilme imkânına dayalı bir hâkimiyetti; ama diğer yandan da sultanlar, birliklerinin sadakatine tamamen bağımlıydı. Machiavelli 1513 yılında yazdığı *Prens* adlı kitabında bu olguya daha o zaman işaret etmekteydi. Ona göre, Osmanlı Sultanı'nın güvencesi ve gücü, "halkın tepkisine aldırmaksızın, dostları olarak yanında tutmak zorunda olduğu yaklaşık 12 bin yaya ve 15 bin süvariye dayanmaktadır."[3] Ama Osmanlı

3. Niccolo Machiavelli: Der Fürst, Frankfurt/M, 1990, Böl. XIX, s. 100 [*Prens*, çev.: Nâzım Güvenç, Anahtar Kitaplar, 1999].

sultanı bunu her zaman başaramıyordu. İmparatorluğun yükselme devrinde Osmanlı ordusunun seçkin ve ayrıcalıklı birliklerini oluşturan yeniçeriler bir sürü saray isyanı ve ayaklanma çıkardıkları gibi birçok sultanın tahta çıkarılmasından, tahttan indirilmesinden ve öldürülmesinden sorumlu oldular. En geç XIX. yüzyılda yeniçeriler askeri ve politik gericiliğin ocağı haline gelip gerek devlet gerekse ordu yapısının ihtiyaç duyduğu her reform hareketine şiddetle karşı çıkmaya başlamışlardı. Gelenekçiler ile modernistler arasındaki ihtilaf 1826 yılında reformdan yana olanlar lehine çözüldü; yeni bir ayaklanmanın ardından yeniçeriler, kendi kışlalarında top ateşine tutularak imha edildi. Gelgelelim aydınlanmanın savunucuları ve daha sonra Türk milliyetçiliğinin yandaşları da eğitimli, aydın askeri yönetim kadroları içinden geldiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da ordunun politik etkisinin sürüp gitme nedenlerinden biri, modern Türk ulus-devletinin önder kişilerinin subay kökenli olmalarıdır.

İTHAL MALI OLARAK DİSİPLİN. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1835 İLE 1918 YILLARI ARASINDA PRUSYA-ALMAN ASKERİ MİSYONLARI

Bu bölümde I. Dünya Savaşı'ndan önce ve I. Dünya Savaşı sırasında Prusya-Alman askeri misyonunun etkisine değinmeye çalışacağız.[4]

Yeniçerilerin imhasından sonra Sultan II. Mahmut, elitlerden oluşan eski ordunun devre dışı bırakılmasının yeterli olmadığını ve modern bir ordunun inşası için Batı yardımına ihtiyacı olduğunu anlamakta gecikmedi. Sultan önce Fransız subaylarını danışman olarak ülkeye çağırmayı düşünmüş, ancak Avusturya ve Rusya elçileri Babıâli'de bu niyete itiraz edince planından vazgeçmiştir. Bunun üzerine 1835 yılında aynı ricayı Prusya elçisine yönelten Sultan, başlangıçta elçinin temkinli ve isteksiz tavrıyla karşılaşmıştır. İşte o günlerde iki Prusya subayı tesadüfen Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmaktadır. Bunlardan biri ileride ülkesinde genelkurmay başkanlığı yapacak olan ve altı aylığına, görüş ve bilgilerini geliştirmek üzere izin alıp seyahate çıkmış bulunan Helmuth von Moltke'dir. O sırada İstanbul'da bulunan Moltke Harbiye Nazırı'na takdim edilir. Bu buluşma sonucunda Serasker, Prusya ordu organizasyonu hakkında geniş bir bilgi toplamış, dolayısıyla da Sultan, Prusya Kralı III. Wilhelm'e rica edip Moltke'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ikamet süresinin uzatılmasını istemiş, Kral da bunu kabul etmiştir.

4. Aşağıdaki açıklamalar Jehuda L. Wallach'ın Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Düsseldorf, 1976) adlı çalışmasına dayanmaktadır.

Bu gelişmeler üzerine Moltke dört yıldan daha uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı; ilk yılın ardından Berlin'den üç subay daha geldi. Moltke misyonunun amacını bir mektupta şöyle tarif eder: "Görevimiz bu arada, eski, biraz paslanmış eğri orağı, kullanılabileceğini varsayarak, mümkün olduğu kadar *alla franca* bilemektir."[5]

Alman danışmanlar zamanlarının çoğunu İstanbul'da geçirmişler; bir milis sisteminin kurulması için planlar yapmış ve topografik çizimler hazırlamışlardır. 1838 Martı'nda Moltke ve diğer Prusya subayları Toros Ordusu'nun müsteşarlığına atanıp Hafız Paşa'nın emrine girmişler ve hem Kürtlere karşı hem de Nizip'te Mısır Valisi Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı savaşlarda danışmanlık yapmışlardır. Osmanlı ordusunun yenilgisinin ve Sultan Mahmut'un ölümünün (1839) ardından subaylar Almanya'ya geri çağrılmışlardır.

Bu subayların Osmanlı ordusunun yeniden organize edilmesine yaptıkları katkı oldukça sınırlı kalmıştır. O ülkenin dilini bilmeyen ve tamamen farklı kültürlerden ve askeri geleneklerden gelme dört subayın –hele üst makamların, reformların amaç ve yönleri konusunda bir fikir birliği taşımadıkları ve sarayda çevrilen entrikalarla inisiyatifi elde tutmaya çalıştıkları düşünülecek olursa– ileriye dönük yenilikleri nasıl olup da gerçekleştirebilecekleri zaten belirsizdir. Osmanlı ordu yönetiminin Avrupa güçlerinin ordularına göre düzenlenmesi girişimi ek komplikasyonlara yol açmaktan öteye gitmedi. Moltke Almanya'ya hareket etmeden kısa bir süre önce, "Ne yazık ki, 'qu'en Turquie on a commencé la reforme par la queue' (Türkiye'de reforma sondan başlandı) deyişi doğru!" diye yazıyordu. Ordu reformu çoğunlukla yüzeysel şeylerden, adlardan ve projelerden ibaretti. Rus ceketleri, Fransız nizamnameleri, Belçika silahları, Türk şapkaları, Macar eyerleri, İngiliz süngüleri ve bütün uluslardan gelme danışmanlarıyla Avrupa örneğine göre kurulmak istenen bir ordu, olup olabilecek en şanssız yaratımdı. Tımar birliklerinden, ömür boyu askerlik hizmeti veren "saffı harp" kıtalarından ve hizmet süresi belirsiz, askeri görevi bitmiş olduğu halde gerektiğinde tekrar göreve çağrılabilen rediflerden oluşan; önderlerin acemiler, acemi erlerin ise sadece yenilgiye uğratılmış düşman olduğu bir ordu."[6] Misyonun pratikte başarısızlığa uğramış olmasına rağmen sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Moltke efsanesi doğmuştur; bunun nedeni Moltke'nin memleketine döndükten sonra mareşal ve ordu organizatörü olarak kavuştuğu ün olsa gerekir.

5. Helmut von Moltke: 1835-1839 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki şartlar ve olaylar üzerine mektuplar. Toplu Yazılar, Cilt 8, Berlin 1893, s. 245 [*Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev.: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, 1995].
6. Age.: s. 440.

1877/78 Rus-Osmanlı savaşı ordudaki derin hata ve kusurları su yüzüne çıkardıktan sonra Babıâli bir kez daha Berlin'deki hükümete başvurmuş ve askeri danışman talep etmiştir. 1870/71 savaşında Fransa'ya karşı elde edilen zafer Prusya-Alman ordusunun ününü iyice sağlamlaştırmıştı. Alman tarafı, bu yoldan söz konusu bölgede politik etkisini artırmayı umduğundan bu çağrıya seve seve uyacaktı. Ayrıca Alman silah sanayii için askeri misyonla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan siparişler geleceği umut ediliyordu. 1882 yazında General Kaehler'in yönetiminde dört yüksek rütbeli subay İstanbul'daki görevlerini devraldılar; bir yıl sonra bunlara askeri okul reformlarını yürütmesi beklenen Colmar Freiherr von der Goltz (Goltz Dükü Colmar/"Goltz Paşa") katıldı. Gelgelelim çok geçmeden bu subaylar, Sultan II. Hamit'in ordunun gerçekte yeniden organize edilmesini hiç arzu etmediğini ve Alman danışmanların paylaştırıldığı sayısız Harbiye Nezareti komisyonunun, kararları hasıraltı etmekten başka bir iş yapmadığını anlayacaklardı. Bir darbe sonucunda askerin yardımıyla iktidara gelmiş olan Sultan, aynı yoldan günün birinde devrilmekten korkuyordu. Gerçi Sultan Hamit dışa dönük yüzüyle ilerici görüşe sahip bir hükümdar görünümünü korumaya çalışıyordu; Alman askeri misyonunun varlığı da onun bu yüzünü desteklemeye yönelik bir işlev taşıyordu. Ancak panik yaratan bir iktidardan düşme, devrilme korkusu, Goltz'un bir mektupta yazdığı gibi, "kendi ordusunu, Rusların, Bulgarların ve İngilizlerin toplam olarak oluşturdukları düşmandan daha tehlikeli, en tehlikeli düşman olarak görmesine yol açıyordu."[7]

Sultan Hamit bu yüzden nişan talimlerini ve askeri manevraları yasaklamıştı; İstanbul garnizonuna cephane bile verilmiyordu; ayrıca başkentin müstahkem mevkilerine hareketli topların yerleştirilmesi de yasaklanmıştı. Çünkü bunların saraya çevrilmesi olasılığı vardı. Alman subayları, sundukları uyarı yazılarının, proje ve tasarımların nezaketle karşılanıp geri çevrilmediğini, kendilerine prenslere verilen miktarda maaş verildiğini, ayrıca da önlerine dünyanın işinin konduğunu; ancak önerilerinin pratiğe geçirilme girişimlerinin şiddetle engellendiğini gördüler. Von der Goltz, veciz bir üslupla, "Aslında biz Majestelerinin askeri saray palyaçolarından başka bir şey değiliz",[8] diye kendi rollerini yorumluyordu. Osmanlı yönetim kadrolarının engelleme politikası karşısında gerek Von der Goltz gerekse öteki subaylar, sık sık görevlerini bırakma isteklerini yazılı olarak kendi ülkelerine bildirdiler. Gelgelelim Alman hükümeti Sultan'ın baskı ve ricalarına boyun eğip Os-

7. Wallach'tan alıntı. Bir Askeri Yardımın Anatomisi, s. 48.
8. Age.: s. 48.

lı İmparatorluğu'ndaki Alman misyonunun orada kalması gerektiğine subayları ikna etti. Bunun üzerine Alman subaylar, sözleşmelerini uzatmama tehdidini kendilerine maddi çıkarlar sağlayacak boyutlara taşıdılar. Böylece görüşmelerin ve pazarlıkların sonunda ortaya yeni bir sözleşme çıktı; buna göre subaylar terfi ettiriliyor; maaşları önemli ölçüde artırılıyor ve gelecekte kendilerine geniş çalışma olanakları tanınacağı belirtiliyordu.

Gelgelelim Alman danışmanların etkili olmasını önleyen bir başka önemli etmen de kendi burun büyüklükleri ve darkafalılıklarıydı. Alman ordusunun mutlak üstünlüğünden emin, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ve askeri geri kalmışlığını küçümseyip her şeye tepeden bakan, askeri kıta ve birliklerle doğrudan temas kurma; ülkenin diliyle anlaşabilme yeteneğinden tamamen yoksun bu subaylar, Prusya kışlalarının avlularında ve harp akademilerinde edindikleri bilgileri sultanın ordusuna kalıp halinde aktarmaya çalışıyor, böyle olunca da yol göstermeleri gereken kimselerin pasif direnişiyle karşılaşmaktan kurtulamıyorlardı. Almanların o hiçbir itiraz tanımayan kısa, öz komuta dili bile Osmanlı subaylarına alabildiğine itici geliyordu. Alman subayların kibirli, küstah tavırları; ama aynı zamanda Osmanlı ölçülerine göre anormal maaşları yabancı danışmalara duyulan tepki ve güvensizliği artıran öteki etmenlerdi. Sadece Von der Goltz askeri eğitim kurumunun reformu ve askeri organizasyonun yenilenmesi konusunda yaptıklarıyla saygı kazanmıştı. Von der Goltz askeri okulların müfredatını yeniden oluşturup Osmanlı İmparatorluğu koşullarına uydurdu; derslerin pratik yanına ağırlık verdi; sayısız ders kitabı ve muharebe sahasında hizmete ilişkin kural ve talimat oluşturdu; bunların sayısı 4 bin sayfayı buluyordu; ayrıca subay yetiştirme sırasında dayak cezasına başvurma âdetinden vazgeçilmesi için çaba harcadı. Von der Goltz çalışma ve faaliyetleri sonucunda genç subaylarla tanıştı; onların itimadını kazandı; bunların arasında, 1908'de Abdülhamit'i devirecek olan Jön Türk subaylar da bulunmaktaydı.

Von der Goltz'un Alman silah sanayiine sipariş sağlama konusundaki arabulucu etkisi bayağı büyüktü. Von der Goltz'un yürürlüğe koyduğu ordu reformu birliklerin sayısını iki katına çıkarınca savaş malzemesi ihtiyacı da iki kat artmış; bu malzemenin büyük bir bölümü Almanya'dan karşılanmaya başlanmıştı. 1895'te Almanya'ya dönmüş olan Von der Goltz 1908 Meşrutiyeti'nden sonra yeni hükümeti ziyaret amacıyla geri gelmiş; ama asıl I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından resmi hizmetli olarak atanmıştır.

Değinmemiz gereken bir başka yan da 1880'den itibaren Osmanlı

ordusunun çok sayıda subayının Almanya'ya eğitim için yollanmaya başlanmasıydı. Askeri işbirliğinin bu yanı, büyük olasılıkla sonraki kalıcı etkinin oluşmasında büyük pay sahibiydi; kaldı ki Jön Türk hareketinin önde gelen birkaç siması bu yoldan Alman ordusunun organizasyonunu içten tanıma fırsatı bulacaktı.

1913 yılında bu kez General Liman von Sanders başkanlığında yeni bir görevli kadrosu Osmanlı İmparatorluğu'na yollandı. Bu görev için girişim talebinin Alman tarafından mı yoksa Osmanlı tarafından mı geldiği pek belli değil. Önce 42 olan danışman sayısının yaklaşık 70'e çıkarıldığı bu yeni girişimde, Alman danışmanlarının yetkileri öncekilere göre çok daha fazlaydı. Liman von Sanders hemen harbiye nazırının arkasındaki ikinci adam olarak 1. Kolordu Komutanlığı'na atandı (Daha sonra Rusya'nın bu durumu protesto etmesi üzerine bu görevinden alınacaktır.) Liman von Sanders 1915'te Çanakkale'de 5. Ordu komutanı oldu. Mart 1918'de de Suriye ve Filistin'de 4.,7. ve 8. ordulardan oluşan Yıldırım Orduları grubuna komuta etti. Pratikte Almanlarla yapılan anlaşma, ordunun bütün organizasyonunu Almanların eline bırakıyordu. Askeri misyonun görevlileri kendi aralarındaki yazışmalarda hiç saklama gereği duymadan "askeri bir himaye"nin yaratılmasından söz ediyorlardı.[9]

Gelgelelim Almanların yürüttüğü reformlar, dünya savaşının patlak verdiği yıla kadar İstanbul yakınlarında konuşlandırılmış kıtalarla sınırlı kaldı. Bu arada Liman von Sanders'in kurnazca kotardığı bir askeri resmi geçit töreni oldukça etkileyiciydi. "Bu tören için özellikle güçlü kuvvetli erkekler seçilmiş, özel bir eğitimden geçirilen bu askerlere yepyeni üniformalar giydirilmiş, tören için Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından at ve koşum toplanmış, böylelikle bir sahra topçu alayı ile bir süvari alayının resmi geçit yapması sağlanmıştı."[10] Gelgelelim düzenlenen bu gösteri, Alman reformcularının, Osmanlı ordusundan, yaklaşan savaşta vurucu gücü yüksek bir müttefik yaratmayı başarmaktan çok çok uzak oldukları gerçeğini gizlemiyordu. Liman von Sanders'in o sert, haşin, mağrur hal ve tavırları kadar, askeri görevlilerle Alman elçisi arasındaki rekabet, Amerikalı elçi Henry Morgenthau'nun resmi geçitten sonra gözüne çarptığı gibi; Osmanlı ordusunun tepeden tırnağa "Prusyalılaştırılması" olgusunu dar sınırlar içine hapsetme bakımından paylarına düşeni yapmışlardı.

Almanya'nın askeri taahhütleri ve Alman askeri makamlarının açık baskısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1914 yılında tarafsızlık statüsünü

9. Age.: s. 122, 134.
10. Age.: s. 136.

bir yana bırakıp itilaf devletleri yanında savaşa girmesine yol açtı. Savaş sırasındaki Alman-Osmanlı işbirliğini ayrıntılarıyla vermek elbette imkânsız. Ancak bu işbirliğinde, hareket yönünü belirleyen taraf Almanya'ydı. Dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa Amerikan elçisine, "Osmanlılar ve Almanlar birbirlerini dikkate almıyorlar!" diyecektir. "Çıkarlarımız icap ettirdiği için onlarla birlikte yürüyoruz; onlar da kendi çıkarları icabı bizimle yürüyorlar. Almanya'ya katkıları olduğu sürece Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyecektir; Osmanlı İmparatorluğu'na katkısı olduğu sürece de Osmanlı İmparatorluğu Almanya'yı destekleyecektir."[11] Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın bakış açısından yerine getirmesi gereken Kafkasya'da Rus-

ya'ya, Mısır'da İngilizlere saldırma, daha sonra da Mezopotamya'da İngiliz kıtalarını geri püskürtme girişimleri gibi görevler, Cemal Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa üçlüsünün politik hedefleriyle de örtüşmekteydi. Savaş boyunca Almanya adım adım hem askeri hem de ekonomik desteğini artırıp durdu. "42 kişilik askeri misyon olarak başlayan işbirliği, 25 bin adamın devreye sokulmasıyla sonuçlandı; sonunda Alman üst yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'na neredeyse koca koca kıtalar yollamaktan yanaydı."[12]

Gelgelelim itilaf birliğinin bu iki dost tarafı için savaş acıklı ve umutsuz bir hal aldıkça, işbirliğinin halledilmemiş pratik sorunları da tırmanmakta gecikmedi. Alman komuta kademeleri Osmanlı tarafınca yabancı unsur ve ulusal bağımsızlığın tehdidi olarak algılanmaya başladı; Almanların talimat ve emirleri ya açıkça geri çevriliyor ya da örtük direnmeyle karşılanıyordu. Almanlara gelince; onlar da gene kendi aralarında sonu gelmez didişme ve anlaşmazlıklardan kurtulamadıkları gibi, Osmanlı müttefiklerine karşı, tepeden bakan efendi tavrını bir türlü elden bırakamıyorlardı. Sonunda gayet net bir emirle Türklere "kaba, yontulmamış" kimseler demek yasaklanacaktı.[13] Savaş sonunda itilaf devletlerinin yenilgisi, Alman-Osmanlı askeri yardımlaşmasının bu birinci sayfasını da kapattı.

Colmar von der Goltz 1909 yılında, bu kitabın da eksen sorunu olan disiplinle ilintilenebilecek "danışman görevi almış subaylara küçük uyarılar"ı yayımlar. Von der Goltz'un Alman danışman subaylara yaptığı uyarılar, bir yanda Alman yurtseveri olmanın getirdiği üstünlük duygusu ile "şarka özgü" klişelerin oluşturduğu karışımı, öte yanda kendi imkân ve sınırlarının gerçekçi bir değerlendirmesini yansıtırken,

11. Age.: s. 167.
12. Age.: s. 253.
13. Age.: s. 228.

Almanların, kendi itaat üretme modellerini hangi yollardan ihraç etmeyi umduklarını göstermektedir. Von der Goltz'un subaylara yönelik küçük uyarılarını tersinden okursak, bu ihracatın hangi engellerden ötürü başarısızlığa uğramaya mahkûm olduğunu da görürüz. "Alman ordu ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu'na çok ender durumlarda aynen aktarılabilir. Askeri yöneticilerin kendi ordularını yüzyıllar süren tutarlı bir eğitimle oluşturmaları sonucunda, öyle olmadıkları halde bize çok olağan gelen ve yabancı bir ülkede yokluğu bizi şaşırtan birçok şeyin hiç de öyle olağan ve kendiliğinden anlaşılır olmadıklarını unutmamalıyız. Hizmette kesin dakiklik, farklı düşünce taşıma durumunda bile kayıtsız şartsız itaat, sadece önemli konularda değil; en küçük, önemsiz konularda bile görevin itinayla yerine getirilmesi ve nihayet devletin çıkarlarına tabi olma zorunluluğu eğitimin ürünleridir. Bu eğitimin eksik olduğu yerde söz konusu özellikleri beklemek ve onları hesaba katmak eninde sonunda hayal kırıklıklarına yol açacaktır.(...) Demek ki her şeyden önce subayların ve eratın savaş hizmeti ve savaş eğitimi için ilgi ve merakını uyandırmayı bilmek kaçınılmaz bir zarurettir. Şarklı, çok çabuk idrak eder; ancak ayrıntılar içinde kılı kırk yaran işgüzarlıklar onu çok çabuk sıkar, hele deneyim eksikliğinden ötürü bu ayrıntıların ordunun bütünü bakımından işe yararlığı konusundaki bağlantıları belki kavrayamadığı ve fark edemediği yerde, daha da sıkılır bunlardan. Onun, mesleğine ve bin bir zahmetle yaptığı işe sevgi duymasını sağlamayı beceren kimse, bol bol iyi niyete rastlayacaktır. Sadece, onu ürkütmemek için, başlangıçta ondan beklenenlerin çok önemli şeyler olmaması gerekir. Bu önemli işlere alışkanlık yavaş yavaş arkadan gelecektir. Eratı eğitirken, onlara yakınlık ve sevgiyle davranarak, Osmanlı subaylarına bu konuda örnek olmak gerekir; çünkü Osmanlı subayları şimdilik bu konuda çok eksikler. Eğitim yönteminin bütününde savaş bakımından pratik anlam taşıyan her şey tamamen ön plana çıkarılmalı ve elden geldiğince heyecan uyandırarak anlatılmalıdır."[14]

Yirmili yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, orduyu yeni düzene bağlı ve sadık bir ordu haline getirmeyi ve muhalif generalleri etkisizleştirmeyi başardı. Atatürk bir yandan, ordunun birliğinin, siyasal çekişmeler içinde tehlikeye girmemesi için, bir yandan da politik hırslar taşıyan subayların muhtemel iktidar talepleri karşısında kendi konumunu güçlendirmek için, ordunun siyasete karışmamasına çalıştı. Öte yandan ordunun, ulusal bağımsızlığın ve büyüklüğün koruyucusu olduğu imajını iyice öne çıkarmak için uğraştı. II.

14. Age.: s. 254.

Dünya Savaşı'ndan sonra "siyasal perhiz" ile milliyetçi üslup arasındaki belirsiz ilinti iyice kayganlaştı. Askerler kendilerini gittikçe daha fazla, "ulusun bölünmezliğinin" ve ulusal ilerlemenin aktif koruyucuları olarak görüp siyasal hayat üzerinde etkili olmaya başladılar. Ulusal "misyonunun" ne olduğundan emin olan ordunun, bu kesin kanaatinin yanı sıra elit bir katman bilincini temsil etmesi, özellikle subayların eğitimine ve yetiştirilmesine damgasını vurmuş ve vurmakta olan özelliklerdir. Eski bir asker politikacı, "Türk subayının yetişme tarzı, diğer ordulara hiç benzemez," diye yazıyor. "Diğer ordularda subaylık herhangi bir devlet hizmeti gibi, profesyonel meslektir. Bizde ise, bir mesleğin çok üstünde milli bir vazifedir, Devlet Muhafızlığı'dır."[15]

Kemalizmin ilkelerini korumak ve ulusal güvenliği yeniden tesis etmek gerekçesiyle 1960, 1971 ve 1980'de üç darbe yapan ordu, iktidara doğrudan el koydu. Demokratik kurumların yeniden çalışır hale gelmesinden sonra da askerler tayin edici politik bir etmen olma özelliklerini korudular. Bugüne kadar Anayasa'nın 118. maddesine göre Milli Güvenlik Kurulu, barışın korunması ve toplumun güvenliği bakımından vazgeçilmez olan kararları alma hakkına sahiptir. Her ne kadar Milli Güvenlik Kurulu'nun karar ve tavsiyeleri anayasal bakımdan bağlayıcı olmasa da, pratikte ve olgusal olarak yol gösterici olma özelliği taşımaktadır.

Yaklaşık 525 bini askerlik hizmetini yerine getiren yükümlüler olmak üzere 800 binden fazla askeriyle Türk Silahlı Kuvvetleri ABD'den sonra NATO içindeki ikinci büyük orduyu[16] oluşturmaktadır. Türkiye'de, 1927'den beri askerlik görevi yükümlülüğü bulunmaktadır; 20 yaşından itibaren her yurttaş askerlik görevini yapmakla yükümlüdür. Askerlik mecburiyetini tamamen kaldırmamış öteki NATO devletlerinde olduğu gibi, askerlik görevi yerine sivil bir görev tercih etme hakkı bulunmamaktadır.

Birçok ülkede olduğu gibi askerlik görevine başlamak Türkiye'de de bir *rite de passage*, hayatın yepyeni bir safhasına adım atma özelliği taşır; dolayısıyla da buna uygun uğurlama seremonileri düzenlenir. Askere gitme günü, popüler Yeşilçam sineması ve melodramlarında da vazgeçilmez ve sevilen konulardan biridir. Askeri görev, özellikle kırsal kesimden gelen genç erkeklere sosyal düzlemde kabul ve saygı görerek en azından sınırlı bir süre için de olsa ailenin ve köyün dar sosyal

15. Orhan Erkanlı: Anılar, Sorunlar, Sorumlular, İst. 1973, s. 375.

16. Buradaki bilgiler, Military Service and Manhood in Turkey yazısından alınmıştır. Mayıs; Ghoussub/Emma Sinclair-Webb: Imagined Masculinities. Male Identity and Culture in the Modern Middle East. Londra. Sagi Books 2000.

çemberini kırına, başka bölgelerden ve değişik sosyal ortamlardan gelen aynı yaştaki kimselerle bir araya gelme fırsatı tanır. Bir yandan onlara kazandırılan bu serbest hareket alanı, öte yandan, gündelik askeri hayatın bütün o düzenleme ve talimatlarıyla, katı kurallarıyla sınırlanır. Kışla hayatının çifte değerli duyguları askerlik hizmeti karşısında duyulan karmaşık duygulara tekabül eder. Mehmetçikler ordunun şan ve şöhretinden yararlanırlar. Onlar ulusal devletin bağımsızlığının en belirgin ifadesini bulduğu kurumun üyeleridir. Üniforma onlara saygınlık ve diğer bütün sivil kişilerin üstünde bir konum kazandırır. Her gün silahlarla meşgul olmak, erkek iktidarının fantezisini körükleyip durur. Öte yandan, özellikle bu öldürücü gücün bu kadar yakınında bulunma duygusu, tedirginlik ve korkuyu da beraberinde getirir.

* * *

Bu kitaptaki çalışmalar 1996'da tamamlandı. O günlerde Alınan ordusu yapısal bir değişimin ve görevleri yeniden belirleme sürecinin başında bulunuyordu. O günden bugüne bazı şeyler değişti: 1999'da Alman ordusu, aynen Türk ordusu gibi NATO'nun Sırbıstan Cumhuriyeti'ne karşı giriştiği savaşa katıldı. Hava saldırılarının kesilmesinden sonra Alman askerleri KFOR çerçevesi içinde Kosova'da konuşlandırıldı. Bir zamanların Yugoslavyası'ndaki savaş ve iç savaşlar, savaş sevk ve idaresinde olduğu kadar askeri organizasyonda da geniş erimli yeniliklerin başlangıcına işaret etmektedir. Bu yüzden okuyacağınız incelemenin değiştirilmesi gerekmiyor, ama devamının getirilmesi şart.

11 Eylül 2001'de yaşananlardan sonra, bu incelemenin devamını getirme gereği daha da arttı. Bugün, aradan yaklaşık üç hafta geçmiş olduğu halde, New York ve Washington'daki saldırıların ne gibi sonuçlara yol açacağını kestirebilmek henüz çok zor. Suikastçılar hem birçok insanın hem de kendilerinin canına kıyan eylemler gerçekleştirdiler, ABD ise bu eylemlere tepki olarak karşılıklı savaş ilan etmiş durumda; ancak savaş henüz başlamadı. Birliklerin harekâtı sürmekte; politikacılar ittifaklar kurma peşinde; yüz binlerce insan Afganistan'dan kaçıyor ve dünya kamuoyu beklemede. Radyoyu, TV'yi her açışında, insan kendine şu soruyu soruyor: Başladı mı? Bu başlayacak "şeyin" neye benzeyeceğini kimse bilmiyor henüz. ABD'nin askeri karar merkezlerinde bile planlanan operasyonların hedefi ve zamanı bilinmekle birlikte, bu operasyonların yol açabileceği askeri, bölgesel, politik ve ekonomik sonuçların yanı sıra, hangi düşmanlıkları, hangi sürtüşmeleri doğu-

racağını da kestirebilmek çok zor. Bu satırlar okura ulaştığında "XXI. yüzyılın savaşı (muhtemelen) başlamış olacak!" (George W. Bush.)

Geçmişin savaşlarına dönüp baktığımızda, bunların patlak vermesi sırasında hâkim olan manzaranın ve beklenen tablonun hızla parçalandığını ve gerçekte yaşanan savaşın, savaşa ilişkin başlangıçtaki düşüncelerle, tahayyül ve tasavvurlarla uzaktan yakından ilişkisi kalmadığını görüyoruz. Genellikle, yaşanan ve sonuç, her zaman sanılandan ve tahayyül edilmiş olandan kat kat kötü olmuştur. Dolayısıyla, şu andaki muhtemel gelişmeler hakkında spekülasyonlar yapmamamız için yeterli bir sebeptir bu tespit.

Okuyacağınız metin, askeri itaat üretmenin tarihini yeniden kurgulayıp okurun önüne koyuyor. Belki de bu tarihten edineceğimiz kanaat ve çıkaracağımız sonuçlar; sadece, içinde yaşadığımız dönemi öncesinden ayıran kopuşu, çağımızın öncesinden farklılığını açık seçik gözler önüne sererek de olsa, geleceğin savaşlarının bu yanını kavramamıza yardım edebilir. Savaşın ve savaş personelinin hazırlıklarının; metnin Türkçe çevirisinin yayımlanmakta olduğu şu sıralarda böylesine bir güncellik kazanacağını önceden kestirmek elbette imkânsızdı. Ama keşke konu güncelleşmeseydi; bu benim gibi, herkes için de çok daha iyi olurdu!

Ulrich Bröckling
14 Eylül 2001

Giriş

"Sezgilerime göre bu işte bir sorun var: Askerlikte, en kusursuz düzene ulaştığımız bu kurumda nasıl oluyor da her an can vermeye hazır olmak zorunda oluşumuzu normal karşılıyoruz? Nedenini, niçinini ifade edemiyorum. Düzen, bir biçimde ölme ve öldürme ihtiyacına dönüşüyor."[1]

Yeniçağ devleti ile daimi ordu (muvazzaf ordu), ayrılmaz bir bütün oluşturur. Hobbes'un Leviathan'ı, şiddet uygulamayı kendi tekeline alarak, sosyal düzlemde herkesin herkesle savaşına barışçıl bir nokta koyar. Artık sadece *tek* bir komutanın bulunduğu ve savaşın sadece devletin işi olduğu yerde, feodallerin ve farklı inançlar taşıyan hasımların bitmek bilmez savaşları da nihayet bir son bulur. Şiddete başvurma tekeli demek, şiddetin araçlarına sahip olmak ve bunları kullanan insanları denetlemek demektir. Dolayısıyla her zaman emre amade bir ordu yoksa, hükümdar da yoktur. Birliklere kim emir veriyorsa, olağanüstü durumun oluştuğuna hükmedecek olan da odur. *Ius ad bellum*

1. Robert Musil: Der Mann ohne Eigenschaften, cilt 1, Reinbek 1978, s. 464/465 [*Niteliksiz Adam*, çev.: Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yay., 1999].

(savaşa karar verme hakkı) ile birlikte devletin, insanın hayatı hakkında karar verebilme hakkı (hukuku) da doğmuş demektir; çünkü devlet hangi idari ve düzenleyici mekanizmaları kullanırsa kullansın, uyruklarını savaşın şiddetine terk etme tehdidine başvurmadan ya da uyruklarından bazılarına öldürme emri verme kudretini kendinde bulamadan, görevinin üstesinden gelemez.

Ordunun görevi, fiziksel şiddeti etkili bir şekilde kullanarak, hasmının savaşma ve mücadele etme yetenek ve imkânlarını yok etmek ya da en azından onu savaşamayacak duruma getireceğine ve saf dışı bırakabileceğine kesinlikle ikna ederek, dolaylı bir tehdit kullanmaktır. Fiziksel şiddete başvurma tekelinin uygulayıcıları için, öldürme yasağı kısmen kaldırılmıştır. Askerler ise bu genel (toplumsal) şiddete başvurma *yasağı* ile sadece devlet organlarına tanınmış ve onlarla sınırlanmış şiddet kullanma *izni* arasındaki objektif çelişkinin yol açtığı dengesizliği, öznel karar ve tercihlerle gidermek zorundadır. Askerler emir üzerine, kendileri dışında kalan herkesin, yani bütün sivillerin, kendileri gibi davranmaları durumunda en ağır cezalarla karşı karşıya kalmalarına yol açabilecek eylemler gerçekleştirir. Gerek savaşın, gerekse savaş yönetiminin teknolojikleştiği bir çağda, somut uygulamalar istediği kadar sanayiye özgü bir çalışmaya benzesin, askeri faaliyetler gene de yaşamak ve öldürmek için savaşma faaliyeti ya da böyle bir savaşa hazırlanma anlamına geldiği için, özünde sınai faaliyetlerden farklıdır.

Dolayısıyla askeri alandaki itaat talebinin sivil çalışma alanındakinden farklı olarak ödünsüz ve katı oluşunun nedeni de burada yatar: Bütün toplumsallıkların son bulduğu sınırı, ölüm kadar kesin belirleyen başka hiçbir olgu yoktur ve ölümün tartışmasız antisosyal karakterinden ötürü, ölümle burun buruna yaşayanların, çok özel bir tarz ve ölçüde sosyalleştirilmeleri şarttır. Ordular, siyasal egemenliğin etkili aygıtları olarak işleyebilmek için, devletin çıkarlarının öteki bütün çıkarlardan önce geldiği mantığını kendi kişisel çıkarlarından üstün tutmayı ve hayatlarını askeri amaçlar uğruna feda etmeyi, mensuplarının her birine öğretip benimsetmek zorundadır. Kral için, vatan için, halk, özgürlük ya da güvenlik için ölmeye ve öldürmeye hazır olmak, insanın bir "devlet vatandaşı"na dönüşmesinin başlıca koşullarındandır. Siyasi sistemlerin, askeri personeli oluşturmak amacıyla, insanları askerlik hizmetine uygun ve elverişli hale getirmeye çalışırken izledikleri birbirinden tamamen farklı stratejilere bakarak, birey ile devlet arasındaki ilişki ve bağların nasıl kurulduğunu gösteren örnek bir model elde edebiliriz. Askerlik kurumu, mensuplarının önüne manastırda, okulda, fabrikada ve hatta cezaevinde olduğundan farklı, yer yer bunlarınkine zıt

görevler koyarken, sosyal disiplin kurmanın laboratuvarı olarak belirir.

İnsanı eğitimle askerleştirmek, onun sadece ölmeye ve öldürmeye hazır ve istekli olmasını *sağlamak* anlamına gelmez; bu, aynı zamanda o kişinin *denetimini* de ele geçirmek demektir. Bireyin şiddet kullanma potansiyelinin önünü açıp bu potansiyeli serbest bırakmak ne kadar zorsa, onu komutaya tabi kılmak da o kadar zordur. İşte bu kaygıyla her askere bir sürü kural koyucu ve sınırlayıcı düzenleme teknikleri uygulanırken, bu kurallara kısmen ya da bütünüyle uymama eğilimi ve niyetleri, başka herhangi bir kurumda olduğundan çok daha sert ve ödünsüz bir şekilde cezalandırılır. Askerlik kurumu, mensubundan itaat ve boyun eğme talep ederken, bu talebi dengeleyici telafi yollarına başvurur. "Yapacaksın!" emrine, "Bunu yapmaya yetkilisin!" anlamı eklenerek bu emir dengelenir.[2] Askerlerin, öteki (sivil) insanlardan çok daha fazlasını yapmalarına müsaade edilir. Kayıtsız şartsız boyun eğme ve itaat ile zamana, duruma ve yerine göre sivil normları ihlal edebilme esneklikleri, askeri kurumu öteki disipline dayalı kurumlardan ayıran başlıca özelliklerdendir. Ordu, itaatkâr askerlerle birlikte güvenilir işçiler ve yasalara saygılı vatandaşlar üreten "ulusal okul" olmaktan da öteye, aile kurumundan, atölyeden ve de bürodan "tamamen farklı bir öteki" oluşuyla da çekicilik kazanır. Askerlik hizmeti, çok kararlı ve belirgin bir şekilde, askere alınanların kişisel özgürlüklerini sınırlar; ama buna karşılık, onların sivil hayatın gündelik dertlerinden, sorun ve dayatmalarından en azından belli bir süre için uzaklaşmalarına da imkân verir.

Askeri disiplin, iki kez kodlanmış bir disiplindir: Askerlerin sadece tüzüğe ve subayların emirlerine itaat etmeleri yetmez; çünkü askeri birliğin sağlamlığını ve şiddet uygulamaya hazır olmasını sağlamak için, arkadaşlık grupları içinde de sosyal denetimin sürdürülmesi ve askerler arasında etkili bağların kurulması şarttır. Askeri kurum kesin hiyerarşik kademelere bölünmüş, rasyonalize edilmiş bir organizasyondur; ama bu kurumlaşma bir yandan da homoerotik libido'yu saldırganlık üzerinden dışa yöneltmiş, eşitlikçi bir erkekler birliğidir. Hiyerarşik yapı ile eşit erkekler birliği biçimindeki bu iki düzlemin normlarında temellenen talepler, birbirlerine sık sık ters düşseler de, askeri disiplini etkili bir şekilde uygulamak isteyen emir-komuta zinciri, bu amaçla, emir hiyerarşisinin etki alanı dışında kalan ve yer yer ona ters bile düşen, birleştirici, birlikteliği sağlamlaştırıcı güç ve etmenlerden etkili bir şekilde yararlanır. Askeri kuruma kabul edilme ritüelleri, gayri resmi

2. Bkz. Jan Philipp Reemtsma: Die Wiederkehr der Hobbesschen Frage. Dialektik der Zivilisation, Mittelweg 36'da, 3. Yıl, 1994, H. 6, s. 51.

dürüstlük kuralları, çeşitli yaptırım mekanizmaları ve nihayet zilzurna sarhoş olma, tecavüz, yağma ve katliam gibi kolektif kural ihlalleri, biçimsel disiplinin ağır ve aşırı talep ve beklentilerini telafi edip dengelemekle kalmaz, aynı zamanda "resmi" itaat üretiminin muhtaç olduğu, ama gerçekleştiremediği bir yeminliler topluluğunun o karmaşıklığına yol açarlar. Üstlerin otoritesinin zorla gerçekleşmesini başaramadıkları şeyi, tek tek (askerlerin) savaş ve dövüş durumlarında var olabilmek için desteklerine ve iyi niyetlerine ihtiyaç duydukları arkadaşları ile uyum içinde olma baskısı sağlar.

Askerler emir üzerine şiddet kullanmaya *istekli*, ama aynı zamanda şiddeti *uygulayabilecek* beceri ve birikime de sahip olmalıdır. Askeri disiplinin amaç ve görevi, sadece askeri biçimlendirmekle ve ona askeri normları benimsetmekle sınırlı olmayıp aynı zamanda askere nitelik ve beceri kazandırmaktır; bir başka deyişle, sadece savaşmak, mücadele etmek ve itaat etmek konusunda hazır ve istekli olmak yetmez; dolayısıyla da savaşın sevk ve idaresinin gerek teknolojik düzlemde, gerekse de organizasyon düzleminde zorunlu kıldığı bilgi ve becerilerin askere kazandırılması şarttır. Bu bakımdan bir askeri, güvenilir ve işe yarar bir asker yapan özellikler sabit ve mutlak olmayıp tıpkı savaşın kendisi gibi, tarihsel dönüşümlerle birlikte değişip duran özelliklerdir. Askeri donanımın ve silahlanmanın karşımıza çıkardığı her teknolojik aşama, askeri personelin önüne yeni görevler koyan spesifik sosyal teknolojiler üretip durur. Örneğin XVIII. yüzyılın çok iyi eğitilmiş bir askeri, silah tutma, kullanma, yürüyüşe geçme ve savaşma konusunda gerekli davranış ve kuralları, uykusunda bile gerçekleştirebilecek kadar iyi bilmek ve uygulamak zorundaydı; ama bunların ötesinde herhangi bir şey bilmesine hiç gerek yoktu. Buna karşılık XX. yüzyılın yüksek düzeyde teknolojikleştirilmiş ordularında, piyadenin yerini, beceri ve niteliklerini günlük askeri eğitime değil de, zahmetli bir öğrenim ve eğitim (talim) programına borçlu olan, çok sayıda uzman almıştır.

Askerlikte *itaat üretimi*, her itaat üretme hedefinde olduğu gibi, aynı zamanda *itaatsizliği de* mümkün olduğu kadar engelleyici önlemlerle birlikte sağlanmak zorunda olduğundan, disiplin ve itaatin üretilmesine yönelik normlar, aynı zamanda bu normlardan sapmaları da belirler. Askeri personeli disipline etmenin çeşitli biçimleriyle, bütün bu disipline etme çabalarının boşa gittiği girişimler adeta atbaşı yol alır. Ordular sadece, uysal, itaatkâr, cesur ve teknolojik becerilerle donanmış askerler *imal etmekle* kalmazlar –asker olmaya hevesli olmasa da buna ses çıkarmayan; asker olmanın ille de savaşmak anlamına gelmediğini düşünüp savaşmayı reddeden ve askerlik hizmetini, mecburen, isteksiz

yapan "gönülsüzler" ve retciler ordusunu bir yana bıraksak bile– aynı zamanda firariler, pasifistler, isyancılar, düşman saflarına geçenler, kendi kendini sakatlayanlar, "savaş nevrotikleri" ve "sorunluymuş gibi yapanlar" da ordunun imal ettiği ürünler arasında yer alır.[3] Bu arada itaat ile itaatsizlik arasındaki ilişkinin kesinlikle simetrik bir ilişki olmadığını da söylemek gerekir. Askerlik hizmeti yapmaktan kaçınanların ya da onu şu veya bu şekilde yerine getirmek istemeyenlerin ve de ona tamamen karşı çıkanların, bir ülkenin "savunma ve askeri gücünü" önemli ölçüde "zayıflatıp" tehlikeye attıkları durumlar yok denecek kadar enderdir; nihayetinde askeri aygıt "insan malzemesi"ne duyduğu ihtiyacı, ilkece, her zaman yeterli sayıda ve gerekli nitelikte insanla karşılayabilmiştir. Askere alınacak kişiyi eskiden zor kullanarak ya da yasal yollara başvurarak mecbur etmek bile gerekmezdi; gerek maaş, gerek sosyal düzlemdeki prestij ve statünün yanı sıra vatanseverlik duygusu, silahların çekiciliği, gerekse de sadece dışarıdaki sivil hayattan memnun olmama hali, insanların kendi rızalarıyla kışlalara girmelerine ve buradan savaş alanlarına sevk edilmelerine yetiyordu.

Sosyoloji bilimi için, Durkheim'dan ve Max Weber'den bu yana, disiplin her ne kadar modern toplumların anlaşılmasında başlıca kategorilerden birini oluşturmuş ve askeri kurumun disipline edici merci olarak taşıdığı göze çarpıcı önem sık sık vurgulanmış olsa da, insanların askere alınmaları ve yetiştirilmeleri; ama asıl bu konuda ortaya çıkan başarısızlıklar, sosyolojik analiz ve incelemelerin merak odağına çok ender yerleşebilmişlerdir. Doğuş ve gelişme tarihine baktığımızda, enikonu sivil bir bilim özelliği taşımış olan sosyolojiye, askeri alan ve ortam alabildiğine yabancı gelmiştir; gelmektedir. Karşı kutupta, yani askeri çevrelerin içinde ise, askeri pratiklerin sosyal bilimler aracılığıyla aydınlatılmasına karşı itirazlar hiç de az değildir. Sosyologların çoğu için, askeri alan ile aralarındaki mesafenin fazlasıyla uzun, dolayısıyla da, bu alana yönelik bilimsel araştırma ve inceleme merakının uyanmasının çok güç olduğunu söylemek nasıl mümkünse; askeri sosyologlar için de, bu kez, bu mesafe, ona dıştan bakmalarını engelleyecek kadar kısadır, denebilir.

II. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusu için verilen bir araştırma göreviyle birlikte sosyolojinin bir kolu olarak ortaya çıkıp günümüze kadar, askerlik olgusuyla yakın kurumsal bağlar içinde olagelmiş nispeten yeni bir bilim alanı olan "askeri sosyoloji", bu yüzden de, sade-

3. Michael Geyer: Eine Kriegsgeschichte, die vom Tode spricht. Thomas Lindenberger/Alf Lüdtke (yay.): Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit içinde: Frankfurt/M. 1995, s. 146.

ce "askeri hizmetin kullanımına" yönelik bir sosyoloji olma suçlamasını da bir bakıma hak etmektedir.[4] Bu alandaki, büyük ölçüde uygulamaya dönük incelemelerin ağırlık noktasını, organizasyon sosyolojisinin sorunları oluşturmaktadır. En başta, sevk ve idare usulleri, askeri motive etme ve birliği sağlamlaştırma sorunları tartışılmaktadır. Askeri alan ile sivil toplum ilişkisinin incelenmek istendiği yerde de, bütün dikkat ve çabalar, askerliğin ve ordunun günümüzdeki meşruiyeti sorunlarına yönelmektedir. Askeri sosyolojide *itaat* karşımıza "entegrasyon", *itaatsizlik* ise, hani ille de incelenecekse, "normdan sapma" sorunu olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla itaatin ve itaatsizliğin araştırılması, disiplinin yeniden tesisine yönelik normalleştirici koşulların sağlanma-

sı amacına hizmet etmektedir. Tıpkı "policey-bilim"*, vatanseverlik edebiyatı ya da askeri psikiyatri gibi, askeri sosyoloji de, kendine özgü bir disipline etme söylemi kurmuştur (Bu nedenle, 8. bölümde ayrıca incelenecektir).

Sosyal hayatın disiplin altına alınmasıyla ve buna bağlı olaylarla sistematik bir şekilde hesaplaşma, bir yandan genel sosyolojinin, öte yandan da sosyal-tarihsel teorilerin kapsamı içinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kaba bir genelleme yaparak iki anlayış ve inceleme perspektifini birbirinden ayırt edebiliriz: Disipline etme, ya modernleştirme süreçlerinin kurucu esas öğesi olarak anlaşılır (Weber, Elias, Oestreich) ya da spesifik bir sosyal-teknoloji olarak yorumlanır (Foucault, Goffman, Treiber, Steinert). Her iki teori kolunun ortak eğilimi ve zaafı, disiplin altına alıcı kurumlaşmaların, teorilerin ve pratiklerin birbirlerine benzemezliğini ve çokbiçimliliğini; sırf bütünsel, tutarlı, genelgeçer bir tipleştirme ve model gerçekleştirme uğruna göz ardı etmeleridir. Sosyologlar için disiplin, kuralda sadece tekil, kendi başına var olan bir şeydir.

Max Weber, disiplini, Batı'nın yeniçağdaki tarihini belirleyen yaygın ve genel geçer rasyonelleştirme süreçlerinin özneyle ilişkili yanına ağırlık vererek inceler. Yazılı hukuk aracılığıyla kendini meşrulaştıran ve bürokratik bir idari kurmay tarafından uygulanan nesnelleştirilmiş egemenlik, davranışları olabildiğince önceden hesaplanabilen ve gerek kişisel duyguların, gerekse öznel değer yargılarının etkisinde olabildiğince az kalan bireylere ihtiyaç duyar ve böyle bireyler üretir. Disipline edilmiş bireyler, kendiliğinden itaat etmeye hazır ve yetenekli birey-

4. Bkz. Ekkehard Lippert/Günther Wachtler: Militärsoziologie – eine Soziologie "nur für den Dienstgebrauch". Ulrich Beck (yay.): Soziologie und Praxis, Soziale Welt içinde. Özel basım 1, Göttingen 1982, s. 335-355.

* "Policey-bilim" için bkz. Bölüm II-F: "Policey-bilim" ve "Firar Salgını."

ler olarak, ötekilerden ayrılırlar. Geleneksel (feodal) toplumlar ise, zaruri olan böyle bir güvenilirlik durumunu sistemli olarak üretmeden, toplumla baş edemezler; ama Weber'e göre, bu toplumlardaki güvenilirlik (disipline edilmişlik özelliği) idari, askeri ve dini azınlıklarla sınırlıdır. Weber'in sözünü ettiği "idari-kurmaylar disiplini"ni bütün bir toplumun üyelerine yaymak ve herkesi kapsayan bir "sosyal disiplin"e[5] dönüştürmek, ancak rasyonel egemenlik tipindeki sosyal formasyonlara geçişle birlikte mümkün olmuştur ki, Weber bu rasyonel egemenlik formasyonlarını, tarihsel olarak hem yeniçağa hem de aşağıdaki şu çeşitli etmenlerin tek tek bir araya gelişine bağlar: Devletin şiddet ve zor (uygulama) tekeli olarak daha önceki somut şiddeti soyutlaştırıcı kurumu temsil etmesi; başına buyruk ve kudretli bir burjuvazinin doğması; akademilerdeki, eğitilmiş bir hukukçu zümresinin etkin hale gelmesi ve özellikle de "yeni bir din"in önünün açılması. Bu yeni din* "teodise, keşişliği, bireysel çalışmanın kutsallığını ve virtüözlüğü birleştirerek, geleneksel pietizm ilkesinin sembolik evrenini havaya uçurmuş, bütün sosyal ilişkilerin dünyevileştirilmesine ve nesnelleştirilmesine giden yolu açmıştır."[6]

Rasyonelleştirilmiş egemenliğin her iki yanı, yani bürokratik organizasyon dokusu ve organize olmuşların mevcut düzen ile uyum içine girme biçimindeki rutinleşmiş yetenekleri[7] münferit kurumlarla sınırlı kalmayıp, genelleşme ve Weber'in ünlü benzetmesiyle, "çelik sertliğinde bir kabuğun"[8] içinde bir araya gelme eğilimi gösterir. Özel iktisadi teşebbüsler de, tıpkı resmi devlet makamları gibi bürokratik bir organizasyona sahiptir ve bir sekreterin, bir teknik elemanın ya da işçinin işyerinde gösterdiği itaat, "özünde bir devlet bürosundaki ve nihayet bir askeri komuta makamındaki disiplinden artık ayırt edilemez haldedir."[9] Weber'in disiplin altına alma teorisi, modern devletçiliğin ve kapitalist iktisat yönetiminin zihinsel, manevi kökeni olarak Weber'in "Protestan etik" tezinde norm koyucu bir kısıtlayıcılık şeklinde yer alır-

5. "Sosyal disiplin kurma" kavramı Weber'den değil, Gerhard Oestreich'ten gelmektedir.

* Bu dünyanın bir iyi-kötü sınavı olduğu anlamına gelen. (ç.n.)

6. Stefan Breuer: Sozialdisziplinierung. Probleme und Problemverlagerungen eines Konzepts bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault. Christoph Sachsse/Florian Tennstedt (yay.): Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Frankfurt/M. 1986, s. 50; aşağıdaki açıklamalar bu deneme yazısına çok şey borçludur.

7. Age.: Max Webers Herrschaftssoziologie, Frankfurt/M. 1991, s. 213.

8. Max Weber: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus [*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu,* çev.: Zeynep Aruoba, Hil Y., 1985] Age.: Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I, Tübingen ^{5}1963, s. 203.

9. Age: Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen ^{5}1972, s. 543.

ken, aynı teori, bu özelliğinin yanı sıra Marx'ın ilk sermaye birikimi analizleriyle benzerlik göstererek (de); bireyleri temel ihtiyaçlarını gidermeden, işletme ve savaş araçlarından koparan mülksüzleştirme ve sermaye yoğunlaşması süreçlerinin tarih düzlemindeki ifadesi olarak da yorumlanabilir.

Weber'in, bütün ilişkileri genelleştirip bütünleştiren ve nedenlerini hiç kuşkusuz, onun içinde yaşadığı döneme yönelik teşhislerinde bulabileceğimiz bu bakışı, tarihsel olayların zeminine, birçok öğrencisinin yaptığının aksine, iyimser olmaktan çok uzak bir ilerleme mantığı yerleştirir ki, bu ilerleme mantığı, tam da Hegelci bir tarzda, bu mantığa aykırı ve ters düşen her şeyi önemsiz sayma gibi bir tehlike içermekte-

dir. Bu anlayışı itaat üretme alanına taşırsak: Disipline edici düzenlemelerin ve disiplin konusundaki ütopyaların temsil ettiği yan ile bireylerin somut, hayat içindeki davranışlarının temsil ettiği yan arasındaki uçurum, bu ilerleme mantığı zemininde artık ihmal edilecek bir sorundur ve hani ille de algılanacak olursa, bu kez de program ile (insanları disipline etme programı ile) gerçeklik arasındaki uzaklığın gittikçe azaltılması sorunu olarak görülür.

Weber, askeri kurumun tarihsel bir model sunduğunu düşünür; ordu organizasyonu Weber için, "disiplinin en tipik ana kucağıdır"[10] Weber, rasyonel disiplini tanımlarken, "bu disiplin, alınmış emrin, sonuna kadar rasyonalize edilmiş, yani planlı şekilde öğretilmiş, kesin, bütün eleştirileri geçersiz kılan bir biçimde yerine getirilmesi ve bu amaca yönelik, vazgeçilmez bir içsel (ruhsal) ayarlanmışlık halidir"[11] der; onun bu tanımına, askere özgü itaatin örnek oluşturduğu, belirgin bir şekilde görülmektedir. Rasyonel disiplin tanımı, gene de emir verenin ve emri alanın net bir şekilde teşhis edilebilecekleri bir sosyal konuma dayanır. Böyle olunca da, Weber'in öznesiz, nesneleştirilmiş, aktörü bulunmayan egemenlik ve iktidar teşhisiyle apaçık zıtlık oluşturan bir disipline etme anlayışı ortaya çıkmaktadır; karşımızda tek yanlı, bir tarafın diğer tarafı, belli maksat ve niyetler doğrultusunda disipline soktuğu bir ilişki iması vardır. Weber'in disipline sokma kavrayışını o geniş kapsamlı rasyonelleşme teorisinin içine yerleştirmesi, Weber'i, aynı zamanda, tek tek bireylerin *nasıl* belli bir amaca göre eğitilip şartlandırıldıklarını ve bu sırada onların içinde hangi dirençlerin bu şartlandırmaya karşı koyduğunu araştırmaktan alıkoymuştur. Disipline sokma, tıpkı bürokratikleştirme ve mekanikleştirme gibi, modern olanın evrensel belirtisine dönüşmüştür; bu da Weber'in bireyleri disipline sokucu

10. Age., s. 686.
11. Age., s. 681.

müdahale ve girişimlerin kendine özgü tekniklerini olduğu kadar, çeşitli disipline sokma merci ve kurumlarının aralarındaki farklılıkları ve çatışkıları da göz ardı etmesine yol açar. Özellikle de askeri disiplini hayata geçirme konusundaki görüşlerinde Weber, devlet anayasasının, ekonominin ve ordunun yasalarının birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bölük pörçük değinmeler yapmanın ötesine geçememiştir."[12]

Aynen Weber gibi, Norbert Elias'ın düşünceleri de bu bağlamda enikonu açıklanmayı gerektirmektedir. Elias'ın uygarlaşma süreci teorisinde de, sosyal disiplin kurma anlayışı anahtar bir konumdadır ve disiplin, bireyin "kendisini kısıtlamasını gerektiren sosyal zorlama"[13] olarak anlaşılır. Elias, bireyin kendini disipline sokma sürecini, toplumun işlevlerinin birbirlerinden gittikçe daha çok farklılaşması, bu farklılaşmanın bireyi, birbirine eklenen eylem halkalarıyla uzayıp duran bir eylemler zincirinin oluşturduğu, saydamlığını gittikçe yitiren bir karşılıklı bağımlılıklar örgüsünün içine çekmesi olarak anlar. Bu süreçte iki gelişme birbirlerine sımsıkı düğümlenmiştir: Bunlardan biri, "fiziksel şiddet ve güç uygulamanın" tekelleşmesini sağlayan "kurumlaşmaların" gelişmesi; ötekisi, "kendiliğinden oluşan ruhsal çalkantılara hâkim olunmasını; (korku, endişe, heyecan, üzüntü gibi) şiddetli ve ani duyguların denetlenmesini" ve "insanın düşünme etkinliğini şimdinin ötesine yaymasını" mümkün kılacak, dengeli, sağlam, otomatik işleyen bir "psişik kendini zorlama aygıtının" kurulmasıdır.[14]

Sosyal oluşum ile ruhsal oluşumun, bu şekilde birbirine paralel bir konuma getirilmesi, Elias'ın uygarlaşma teorisinin can alıcı noktasını oluşturur: "Toplumdaki denetleme ve gözetleme aygıtlarına, bireyin ruhsal dünyası içinde ortaya çıkıp gelişen kendi kendini denetleme aygıtı tekabül eder."[15] Şiddet ve güç uygulama, bir zamanlarki doğrudan fiziksel özelliklerini terk ederek, devletin meşrulaştırdığı uzmanlar grubunun işi haline gelir; ve bu uzmanlar, "toplumsal günlük hayatın kenarında, tek'in davranışlarını denetleyen bir organizasyon olarak" nöbet tutarlar ve "sadece savaş dönemleri ile toplumsal altüst oluşlar sırasında" bedeni ve hayatı doğrudan fiziksel olarak tehdit ederler. "Ama gene bu aynı kimseler, sürekli, hep aynı karardaki bir basıncın da kaynağıdır; ancak bu basınca tamamen alışmış, onu yadırgamaz hale gelmiş ve davranışları ile dürtülerinin gelişip biçimlenmesi, gençlik çağı-

12. Bkz. age., s. 681-687.
13. Norbert Elias: Der Prozess der Zivilisation, Cilt 2. Frankfurt/M. 1969, s. 312-336.
14. Age., s. 320-322 [*Uygarlık Süreci*, Cilt 1, çev.: Ender Ateşman, İletişim Yayınları, 2000].
15. Age., s. 329/330.

nın en erken evrelerinden itibaren toplumun bu inşa biçimine, bu yapısına uyumlanmış olduğu için, birey bu basıncı hemen hemen hiç hissetmez."[16]

Elias, kişinin toplum yapısı içindeki bu biçimlenişinin, birilerinin birilerini disiplin altına soktuğu, birilerinin de bu disipline uyduğu, bilinçli düzenlenmiş, maksatlı, amaçlı bir süreci temsil etmediğini; bu gelişmenin, sosyal yapı içindeki ilişkilerin gittikçe daha farklılaşmasına, toplumun tek tek kişileri arasındaki karşılıklı bağımlılığın artmasına tekabül eden "ilişkiler örgüsünün" kendi dinamiğiyle harekete geçmiş olan ve hâlâ da devam eden bir sürecin, mevcut sosyal düzene uyum sağlama sürecinin otomatik sonucu olduğunu söyler. Elias, kişi-

nin kendini kısıtlama, belli zorlamalara uyum sağlama mecburiyetini neredeyse sosyalizasyon süreci olarak anlamak ister. Freud'un psişik aygıt modelini kullanırken onu mekanikçi bir anlayışla daraltan Elias, "bireyi, toplumsal standartların güvenilirlik durağı"[17] olarak kavrar. "Uygarlaşma teorisi"nin kavrayışından bakıldığında, disipline sokmak, "tepeden inme" bir strateji uygulamak anlamına gelmeyip toplumun tek tek bireylerinin bir yandan kısıtlama ve zorlamaları içselleştirmeleri, bir yandan da kendi davranışları ile toplumun talep ve gereklilikleri arasındaki çelişkileri çözme yönündeki, farkında olmadıkları, kısmen bilinçdışı zorlamayı benimsemeleri demektir. Bireyin, toplumsal normlara aykırı her türlü davranışın yaptırımlarla ve cezalarla önlenmesine meydan vermeden önce, normlardan uzaklaşmaya, normlara aykırı davranmaya fırsat vermemesi gerekmektedir.[18]

Elias'a yöneltilen itirazlar, teorisinin özellikle teleolojik içeriklerini hedef almaktadır.[19] Eleştirilere göre, Elias'ın teorisi, tarihe bir gelişme mantığı atfetmektedir; ve bu mantığın tezahürleri, politik şiddetin gittikçe daha çok merkezileşmesi, sosyal işlevlerin farklılaşması şeklindedir ve bu tarih mantığı, tarihe içkin bu akıl, ortaçağın feodal saraylarından geleceğin dünya devletine, dolayısıyla da global bir güç ve iktidar tekelinin oluşumuna kadar uzanır; bu süreçte küçük sosyal birlik'lerin savaşları, "daha büyük sosyal birlik'lerin pasifize edilmesine" uzanan

16. Age., s. 325/326.
17. Age., s. 329.
18. Breuer: Sozialdisziplinierung, s. 62.
19. Bkz. Robert van Krieken: Violence, self-discipline and modernity: Beyond the 'civilizing process'. The Sociological Review, sayı 37, 1989, s. 193-218; age.: Die Organisierung der Seele. Elias und Foucault über Disziplin und das Selbst. Prokla, 21. Yıl, 1991, Nr. 85, s. 602-619; Stefan Breuer: Die Gesellschaft des Verschwindens. Von der Selbstzerstörung der technischen Zivilisation. Hamburg 1992, s. 13-39; Age.: Erinnerungen an die Zivilisation. Mittelweg 36, 3. Yıl, 1994, H. 6, s. 14-25.

atlanmaz basamaklar ve enstrümanlar olarak anlaşılır.[20] Elias'ın teorisinin sorunlar çıkaran yanı sadece tarihi *tek bir* süreç içinde kavrama kaygısıyla sınırlı olmayıp bu süreci, aynı zamanda, artan *uygarlaşma* olarak tanımlama girişimiyle de ilintilidir. Bu anlayışta, uygarlaşma ile aynı tarihsel düzlemde yol alan ve uygarlaşma süreci ile çözülmez bağlar oluşturan barbarlaşmalar, hani belli etmeden yavaş yavaş unutturulmadıkları ya da "yok" sayılmadıkları yerde, koflaştırılıp cılızlaştırılarak, sadece normdan sapmalar olarak algılanmak istenir. Hiç kuşku yok ki, şiddet uygulama yetkisinin (yer yer özgürlük kısıtlamasına dönüşerek) devletin tekeline geçmesi, aynen Elias'ın anlattığı gibi, bireylerin bizzat fiziki şiddet uygulama eğilimlerinin yolunu kesmiştir; ama bu dönüşüm, aynı zamanda şiddet uygulamasını, "ahlâki kararın alanından koparmakla kalmamış ayrıca aklilik taleplerini etik normlardan ve ahlâki vicdandan bağımsız hale getirerek, aynı eğilimlerin önündeki engeli tamamen ortadan kaldırmıştır."[21]

Gerçi Elias, askeri disiplin konusuyla sistematik bir şekilde hesaplaşmamıştır;[22] ama bu düşünceleri o alana ilintileyecek olursak, Elias'a yönelik eleştiriyi de tamamlamış oluruz.[23] Elias'ın düşüncelerine bağlı kalarak konuşacak olursak, şiddet uygulama konusunda uzmanlaşmış ve meşruiyet kazanmış organizasyonların, daha küçük yaştan başlayarak savaş aleyhtarı davranışı benimseyecek şekilde sosyalleştirilmiş (sivil) personelini savaşa hazırlama konusunda gittikçe artan güçlüklerle karşılaşması gerekir. Gelgelelim böyle bir durum söz konusu olmamıştır ve besbelli ki olmamaktadır. Gerçi Elias, sivil davranış kodları ile askeri davranış kodları arasındaki karşıtlığı kabul eder; gelgelelim, içsel mantığı gereği, tarihin doğrusal bir yol izlediğini ve geri evrelere düşme tehlikesiyle hep karşı karşıya olsa da[24] her zaman ileriye doğru hareket ettiğini varsaydığı için; öteki deyişle, tarihsel sürecin doğrusallığını kabul ettiği için, pasifist eğilimler ile savaşçı eğilimleri, barbarlıkları değerlendirirken, bu rastlayışlarda ilerlemiş standartlar ile onlara göre daha geri kalmış standartların üst üste gelmesinden başka bir şey göremez. Dolayısıyla da kişinin uysal, itaatkâr kılınıp askerleştiril-

20. Elias: Der Prozess der Zivilisation, Cilt 2, s. 451/452.
21. Zygmunt Bauman: Dialektik der Ordnung. Die Moderne und der Holocaust. Hamburg 1992, s. 42.
22. Şu konuşmalarında kimi değinmeler bulunmaktadır: Zivilisation und Gewalt. Über das Staatsmonopol der körperlichen Gewalt und seine Durchbrechungen. Joachim Matthes (yay.): Lebenswelt und soziale Probleme. Verhandlungen des 20. deutschen Soziologentags zu Bremen 1980. Frankfurt/M 1981, s. 98-112.
23. Bkz. Hanne-Margret Birckenbach: Mit schlechtem Gewissen – Wehrdienstbereitschaft von Jugendlichen. Baden-Baden 1985, s. 74-78.
24. Bkz. Elias: Zivilisation und Gewalt, s. 98.

mesi, bu perspektiften bakıldığında, devletin yol açtığı ve yönlendirdiği, kuralda zamanla sınırlı, yani geçici olan ve erkek nüfusun bir kısmıyla ilintili bir geri düşme, uygarlık basamağının tarihsel, geçmişteki bir gelişmişlik basamağına gerilemesi olarak anlaşılmaktadır.

Sosyal disiplin kurma kavramı, Gerhard Oestreich'ın çalışmalarında tarihsel bir derinlik kazanır. Oestreich'in, hümanist Justus Lipsius'un askeri teorik yazılarına ve Oranya askeri reformuna ilişkin görüşleri ve katkıları, disiplin altına alma sürecinin spesifik boyutunu açık seçik gözler önüne sermektedir.[25] Oestreich, mutlakıyetçilik çağını iyice kavrayabilmek amacıyla incelediği malzemeden çıkardığı sonuçları ortaçağa ve yeniçağın başlarına kadar genişleterek, bu iki çağdan, bütün dönemleri içine alabilecek bir tarih felsefesi türetmeye çalışan Elias'tan farklı düşünür. Elias, öznenin toplumsal standartlara uyum sağlamasını, öteki deyişle (uygarlaşma) standartlarının kişiyi eninde sonunda asimile ettiğini söylerken; Oestreich, sosyal disiplinin yöneticiler boyutunun altını çizer: Oestreich'a göre, sosyal disiplin "yukarıdan aşağıya" gerçekleşir; ancak saray tiyatrosunun locasından aşağıdaki sahneye iner gibi, monarşinin yönetim makamından tebanın arasına tepeden düşen bir disiplin değildir bu; başarı ve çabaları teşvik edip destekleyen, ama aynı zamanda örnek olacak şekilde önceden planlayan ve kendisi de gittikçe daha çok iş yapmaya hazır ve istekli hale gelen bir sosyal katmanın egemenliği aracılığıyla, eğitim ve alıştırmalar so-

25. Gerhard Oestreich: Soldatenbild, Heeresreform und Heeresgestaltung im Zeitalter des Absolutismus. Bundesministerium für Verteidigung (yay.): Schicksalsfragen der Gegenwart, Cilt 1, Tübingen 1957, s. 295-321; age.: Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Berlin 1969; age.: Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Berlin 1980; age.: Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606). Göttingen 1989; Winfried Schulze: Gerhard Oestreichs Begriff der Sozialdisziplinierung. Zeitschrift für historiche Forschung, 14. Yıl, 1987, s. 265-302.

Bu yazının birinci bölümü, Brigitta Oestreich'ın, eşinin bıraktığı yazılardan seçip düzenlediği bir bölümü içermektedir. Bkz. Zur Diskussion des Konzepts "Sozialdisziplinierung", aynca; Mohammed Rassem: Bemerkungen zur "Sozialdisziplinierung" im frühmodernen Staat. Zeitschrift für Politik, 30. Yıl, 1983, s. 217-238; Breuer: Sozialdisziplinierung, s. 52-56; Gisela Felhofer: Die Produktion des disziplinierten Menschen, doktora tezi, Viyana 1987; Martin Dinges: Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung. Probleme mit einem Konzept. Geschichte und Gesellschaft, 17. Yıl, 1991, s. 5-29; Robert Jütte: "Disiplin vaazı vermek başka bir şey, disipline boyun eğmek başka bir şeydir" (Cervantes) –Prolegomena zu einer Sozialgeschichte der Armenfürsorge diesseits und jenseits des Fortschritts, age., s. 92-101; Michael Prinz: Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung. Westfälische Forshungen, 42. Yıl, 1992, s.1-25: Günther Lottes: Disziplin und Emanzipation, age., s. 63-74; Fritz Sack: Strafrechtlichte Kontrolle und Sozialdisiplinierung. Detlef Frehsee/Gabi Löschper/ Karl F. Schumann (yay.): Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, Cilt XV. Opladen 1993, s. 16-45.

nucunda yetenekler ve beceriler kazanacak şekilde yetiştirilmiş, itaati öğrenmiş ve disipline sokulmuş devlet, vatandaşlarına daha çok diyalektik yoldan etki eden bir disiplindir.[26] Dayatılan itaat ile dayatmayı beklemeden harekete geçen gönüllü itaat arasındaki karşılıklı etkileşime indirgenmiş ve daha bu nedenle bile, program ile gerçeklik arasındaki uçurumu gözden uzak tutan ehlileştirilmiş bir diyalektik söz konusudur.

Disiplin altına almak, egemenlik kurmanın pratiğidir; Oestreich bu anlayışı Weber ile paylaşır; ama Weber'in, rasyonelleştirmenin asıl belirleyici kaygı ve etken olduğu tezini, sadece XVII. ve XVIII. yüzyıllar için geçerli sayar: "Max Weber, hayatın biçimlendirilmesinde rasyonalizmin öne çıkmasını, Avrupa'nın siyasal ve toplumsal-ekonomik gelişmesinin bütün öteki eğilimleri bastırması olarak görmüştür. İçinde yaşadığımız zaman kesitinde ise, bu süreç tek başına önder bir rol oynuyormuş gibi gelmiyor bana. Bir kere, hayatın bütün alanlarında, en başta bir disiplin altına alma ve itaatkâr kılma biçimindeki büyük gerçek var. Rasyonalizasyon, hiçbir şekilde sıradan, önemsiz bir fenomene dönüşmemiş olsa bile, bu haliyle bir sürecin sadece parçası gibi görünüyor. Avrupa'daki devlet ve insan oluşumu süreçlerinin ön planında, oluşmakta olan siyasal yapılara ve biçimlere uygun, bunların talep ettikleri tabi olma, yani itaat ilkesi yer almaktadır."[27] Oestreich'ın, bu düşünceleri geliştirirken, gerek geç hümanizma döneminin politik akıllılık öğretilerine, gerekse de özellikle Justus Lipsius'un Yeni Stoacı felsefesine atfettiği olağanüstü önem, onun Weberci "Protestan etik"e olan büyük yatkınlığını göstermeye yetmektedir. Aynen Kalvinizm gibi Yeni Stoacılık da, duyguların ve heyecanların bastırılıp sınırlandırılmasını ve hayatı düzenli ve yöntemli bir şekilde sürdürmeyi öğretisinin çıkış noktasına koyar. Lipsius'un "constantia" ideali Oestreich'ın öğretisine, manevi, dinsel kurtuluş çabalarından türetilemeyen, dünyevi bir erdem olarak girse de, Oestreich'ta da Weberci konstrüksiyonun temel düşüncesi korunur: Weber'in kapitalizmi etik bir programın ruhundan türetmesi gibi, Oestreich da bağımsız güçlü devleti etik bir programın "ruhundan" türetip oluşturur.

Lipsius'un askeri disiplini kademelendiren dört öğesi; *exercitium, ordo, coerctio* ve *exempla*, Oestreich'a, disipline edici müdahalenin mekanizmalarını daha iyi kavramasını sağlayacak sistematik bir matriks sunar. Düzenli eğitim ve alıştırmalar, birliklerin dikey ve yatay kademelenmeleri, kendi kendini bastırıp terbiye etme konusunda kesin

26. Schulze, Gerhard Oestreichs Begriff der Sozialdisziplinierung, s. 274.
27. Oestreich, Geist und Gestalt des frühmodernen Staates, s. 236.

uyarı ve nihayet ödül ve cezalardan oluşan kademeli bir sistem, sadece askeri eğitimin değil aynı zamanda güvenilir insanların fabrikasyon üretimi bakımından da genel geçer, istisna tanımayan ilkeler olarak belirir. Ama işte, disipline etmenin nasıl "gerçekleştiği", bu süreçlerin nasıl işlediği sorusu, Oestreich için de dış ve önemsiz bir soru olma özelliğini korur. Disiplinin niçin çoğu kez yürümediği, hangi dirençlerin disiplini bozduğu sorusu, onu hemen hiç ilgilendirmez. Oestreich'ın bütün dikkati, tıpkı kendisinden önce Weber'de gördüğümüz gibi, disiplinden çok, onu kullanan egemenliğin ve iktidarın tipi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu konudaki temelden farklı bir perspektifi, disipline sokan iktidar konusundaki çalışmalarında Michel Foucault ortaya koyar: "Merkezden hareketle bir tür genelden (tümden) gelme yoluyla iktidarı türetmek ve bu gücün aşağılarda nerelere kadar inip nerelere kadar nüfuz ettiğini, ne ölçüde yeniden üretilebildiğini, toplumun en moleküler öğesine kadar izleyip ortaya çıkarmak yerine", teklerden, özellerden genele "tırmanan bir analizin" yöntemsel kuralına bağlı kalır Foucault; yani "kendilerine ait öyküleri (tarihleri), seyirleri, teknik ve taktikleri olan sonsuz çokluktaki küçük mekanizmalardan hareket eder ve sonra bu mekanizmaların global egemenliğin gittikçe daha genel düzlemde yer alan iktidar mekanizmalarınca ve biçimlerince, hem geçmişte hem de şimdi nasıl ele geçirilip kolonyalize edildiklerini, eğilip bükülüp dönüştürüldüklerini, başka yerlere taşındıklarını, yaygınlaştırıldıklarını vb" analiz eder.[28]

Aynen Weber gibi Foucault da iktidar kavramının "sosyolojik düzlemde amorf"[29] bir kavram olduğunu düşünür. Weber, iktidarı "başarı şansı nereye dayanırsa dayansın, sosyal bir ilişkinin kapsamı içinde (kişinin) kendi iradesini, karşı dirençlere rağmen benimsetme şansı" olarak tanımlarken,[30] Foucault, iktidar dendiğinde, "kuvvet oranlarının (ilişkilerinin) çokluğunu ve çeşitliliğini" anlar.[31] Gerek Weber'in gerekse de Foucault'nun bu iktidar kavramı belirlemeleri, aynı zamanda hem bir kaydırma hem de radikalleştirme anlamına gelmektedir. Weber, bu ilişkide sadece sosyal asimetri uğrağını öne çıkarırken, Foucault, iktidar hakkında savaşın diliyle ve kavramlarıyla konuşur; iktidarın sahip olunan bir şey, "bir mülk değil de bir strateji olarak" anlaşılmasında ısrar eder; hükümran olmanın, egemenliği uygulamanın iktidara

28. Michel Foucault: Dispositive der Macht. Berlin 1978, s. 83.
29. Weber: Wirtschaft und Gesellschaft, s. 28.
30. Age.
31. Michel Foucault: Sexualität und Wahrheit, Cilt 1, Der Wille zum Wissen. Frankfurt/M. 1977, s. 113.

sahip olmanın bir sonucu olmayıp düzenleme ve planlamalarla, manevralar, teknikler ve işleyiş tarzlarıyla ilişkili olduklarını söyler. Foucault'ya göre iktidarın içinde, korunan, elde tutulan bir imtiyazdan çok, sürekli olarak gerginleştirilen, faal haldeki ilişkilerin oluşturduğu bir ağın varlığını deşifre ederiz ve bu iktidarın temelinde, bir bölgenin geri verilmesine ya da bir bölgenin işgaline ilişkin bir sözleşme yerine, sürekli bir çatışma modeli buluruz; bu iktidar öyle herhangi birilerinin sahip olduğu bir şeyden çok, kat kat açılıp gelişen bir şeydir; hâkim sınıfın elde edilmiş imtiyazı olmaktan çok, bu sınıfın stratejik pozisyonunun toplam etkisi ya da sonucudur; kendilerine hükmedilenlerin ve yönetilenlerin pozisyonları aracılığıyla kendini gösteren ya da duruma göre yenilenen bir iktidardır bu. Öte yandan bu iktidar, "ona sahip olmayanların" karşısına bir yaptırımlar koyma ve yasaklama olarak çıkmaz; onlar zaten bu gücün atadıklarıdır; iktidar onlar üzerinden ve onlar aracılığıyla yol alır; onlara yaslanır, tıpkı ötekilerin bu iktidara karşı mücadele ederken ona dayanmaları gibi; gücün onlara nüfuz etmesi gibi.*[32]

Foucault'nun bu türden ifadelerini göz önünde tutanlar, teorisinin temelinde bir "iktidar metafiziği" yattığını ileri sürmüşlerdir. Foucault'ya, teorisinin nominalist programına rağmen iktidarı bir evrensel mutlaklık haline getirdiği, sonra da bu evrensel olgu içinden (var) olmanın bütün tezahürlerini türettiği itirazı yapılmaktadır. Ayrıca, karşı çıkışlara bakılacak olursa, Foucault bir yandan iktidarı katıksız bir "intansiyonalite"* olarak kavramakta, böylelikle de Freud'un dürtü öğretisi ya da Nietzsche'nin güç iradesi öğretisi gibi, antropolojikleştirmekte; ama bir yandan da aynı iktidar olgusunu, bütün bireysel niyet ve hedeflerden önce gelen toplumsal sentez ilkesi olarak karşımıza çıkarmaktadır ki, bu da tam bir çelişkidir.[33]

Foucault'nun genelleştirdiği mücadele/savaş mantığının modern toplumların karmaşıklığını yeterince kavramaya elverişli olup olmadığı sorusunu bir yana bırakırsak, onun, iktidar konusunu enikonu rasyonel kavrama girişimi, askeri disiplinin irdelenmesine destek verebile-

* Bu konuda ayrıca bkz. Michael Foucault; Entelektüelin Siyasi İşlevi, çev.: I. Ergüden-O. Akınhay-Ferda Keskin, s. 104-108; Ayrıntı Yay., 2000 (ç.n.).

32. Age.: Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses (Hapishanenin Doğuşu). Frankfurt/M. 1976, s. 38

* İnsanla ilintili bütün psişik edimlerin reel ya da ideal bir hedef olarak, yöneldikleri son şey. (ç.n.)

33. Breuer: Die Gesellschaft des Verschwindens, s. 48 (aynı yerde başka literatür); ayrıca bkz. Monika Noll: Jenseits der Subjekts? Zur Philosophie Michael Foucaults. Ilse Bindseil/Monika Noll (yay.): Frauen 4. Mit Foucault und Fantasie. Freiburg 1995, s. 34-51.

cek tayin edici bir avantaj sağlamaktadır: Bu anlayışı uygulayacak olursak, itaat etmeye direnen, karşı koyan, onu frenleyen ya da onun dibini oyan, işlevini değiştiren, çeşitli ve çok yönlü direnç ve engelleri, disiplini yerleştirme girişimlerinin eksikliğine ya da gereken yerlere gerektiği kadar uzanamamış olmasına bağlayıp bir bakıma olumsuzluğu dışta aramaktan vazgeçerek, bu durumların bizzat iktidarın kural ve düzenlemelerinin kurucu uğraklarını temsil ettiklerini kabul etmek zorunda kalırız. İtaat etmeye karşı çeşitli engeller çıkaran bu dirençler, "iktidar ilişkilerinin öteki yüzü, yok sayamayacağımız öteki yanlarıdır."[34]

Foucault'nun anlayışında "disiplin" *bir iktidar tipidir*. Disipline özgü teknolojileri, disiplinin araçlarını, prosedürlerini, kullanıldığı düzlemleri, hedef tahtalarını ve disiplinin söylem biçimlerini Foucault bir başka iktidar formasyonu olan "egemenlikten" çıkarıp ayırır. "Egemenlik" feodal monarşiler çağında "sosyal bedenin bütünselliğini kaplamaktaydı", başka bir deyişle, iktidarın uygulanış biçimi, bu çağda, "egemen olan" ve teba ilişkisi kapsamında, büyük ölçüde ifade edilebilmekteydi.[35] Egemenlik gibi anayasal bir ilkenin egemene adını vermesi, daha doğrusu ülke hâkimi olan kişinin, anayasal bir ilke olan egemenliği kendi kişiliğinde temsil etmesi, ortaçağın bu iktidar tipinin hukuki düzlemdeki kavranışına işaret etmektedir: Egemenlik, monarkın öldürme ya da hayatta bırakma hakkı olarak anlaşılmaktadır. Yasaların çiğnenmesi, gene monarkın, yani egemenin hiçe sayılması anlamına gelmektedir ki, o da göz önünde sergilediği işkenceler ya da idam seremonileriyle, gücünü göstererek egemenliğini yeniden tesise yönelir. "Büyük ölçüde etkisiz kılmayı ya da öldürmeyi" çare olarak kullanan bu iktidar tipinin yanı sıra, XVII. ve XVIII. yüzyıllara doğru yeni yeni yöntemler güçlenerek yeni bir iktidar formasyonu oluşturmaya başladılar. "Bunlar, hukuk teknikleri yerine yasaların normlaştırıcı etkilerini kullanıyor, ceza ile değil kontrol altında tutma yöntemiyle çalışıyor ve gerek devletin gerekse onun aygıtlarının ötesine geçen düzlem ve yollardan gerçekleşiyorlardı."[36]

Disiplin altına alıcı bu güç, birçok pratiği bir araya getirir; ama bir yandan da spesifik bir bilgi birikimi oluşturur. Sırf bu nedenle bile, bu iktidar ve gücün sonuç alma yöntemlerini baskı kurma kategorileri içinde tanımlamamız yanlış olacaktır. Disiplin, yasaklayıcı, men edici, sınır koyucu; ama üretken ve yeniyi doğurucu stratejileri aynı ölçüler-

34. Foucault: Der Wille zum Wissen, s. 117.
35. Age.: Dispositive der Macht, s. 89.
36. Age.: Der Wille zum Wissen, s. 110 f.

de kullanır. "Disiplinin, gözetlemekten, bekçilik etmekten, kulak kabartmaktan, ani şaşırtıcı baskınlar yapmaktan, yasaklamaktan ve cezalandırmaktan (...) başka bir şey yapmadığını sanmak saflıktır."[37]

Disiplin kurucu bu gücün operasyonları, en başta insanın bedenine yönelir. Bu operasyonlar bedene iyice nüfuz eder, onu parçalarına ayırır; böylelikle sonuçta "iyice yüksek düzeyde bir kullanılabilirliğin ve kusursuz bir boyun eğmenin" ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde bu beden yeniden bir araya getirilir.[38] "Nasıl yürür bu işlemler? Beden önce birimlerine, örneğin kollara ve bacaklara ayrıştırılır. Sonra bu parçalar tek tek ele alınıp kılı kırk yaran iyice hesaplanmış bir egzersize tabi tutulur. Amaçlanan hem parçaların hem de bütünün denetlenmesi ve işe yarayacak hale getirilmesidir. Kraliyet ordularının o kadar çok enerji sarf ederek yaptıkları ağır askeri eğitimi düşünün. Ölçü her şey demektir bu eğitimlerde; insanları denetlemeye yönelik en büyük, en kusursuz, en üretken ve en kapsamlı sistem, en küçük ve en kusursuz temelin üzerinde kurulur."[39] Egemenlik evrenselleştirir, genelleştirir; istisnasız herkesin yasalara uymasını talep eder; kural ihlallerini cezalandırır, ama bunun dışında tek tek insanlarla ilgilenmez. Buna karşılık disiplin bireyselleştirir; böylelikle de sosyal atomların kendilerine, yani bireylere ulaşır."[40]

Foucault disiplin altına alıcı gücün tırmanışını ne Weber ve Oestreich gibi bir ahlâk ya da rasyonellik öğretisinin yaygınlaştırılmasına bağlar ne de Elias ve Oestreich gibi, bu gücün (disiplinin) merkezi bir merciden çıkarak adım adım daha geniş alanları işgal ettiğini düşünür. Foucault, disipline dayalı iktidarın köklerini, parlak sözlerle dolup taşan söylemlerde olduğu kadar, sessizce gerçekleştirilen pratiklerin içinde bulur; ve disiplini tek bir yere değil, birçok yere yerleştirir. Disipline etme teknolojileri, çeşitli kurumların içinde yer yer birbirinden bağımsız, birbirini kopya ederek tasarlanıp geliştirilir ve inceltilir; sonra da kanser hücresi gibi, hızla bu kurumların dışına yayılır. Her okul, her manastır, her cezaevi, her fabrika, her kışla, disipline sokan gücün bir üssü ve atölyesidir. Bu mekanizmaların genelleştirilmesi anlamındaki disiplin toplumu, "tek değil, birden fazla yansımanın sonucudur; askeri yöntemlerin sanayiye yansımasının, makineleşmiş işleme ve çalışma tarzının, insanın işine, canlı emeğe; hapishane disiplininin topluma

37. Age.: Das Leben der infamen Menschen. Tumult, Nr. 4, 1982, s. 55/56.
38. Age.: Überwachen und Strafen, s. 177.
39. Hubert L. Dreyfus/Paul Rabinow: Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik. Frankfurt/M. 1987, s. 184.
40. Michel Foucault: Die Maschen der Macht. Freibeuter 63, März 1995, s. 31.

yansımasının."[41] Foucault'nun teorisi tam da burada bir tür kararsızlığın izlerini taşımaktadır. Foucault bir yandan çeşitli disiplin kurumlarının birbirinden ayrı ve farklı oluşlarını vurgularken, öte yandan bu kurumlar ağının yoğunlaşıp tek bir "büyük zindan sürekliliği"[42] kurduğunu söyler. Burada, Weber'in "çelik gibi sert kabuk"[43] benzetmesine denk düşen semantik bir kurgu buluyoruz.

Disiplinin öne çıkması, onun egemenliğin yerine geçtiği anlamına gelmediği gibi, heterojen karakterlerine rağmen bu iki iktidar tipi birbirlerine karşıt değildirler. Aslında disiplinin işlevi egemenliğin işlevinin içine nüfuz eder; ikincisini kolonileştirir; dönüşüme uğratıp genişletir ve iktidar ilişkilerinin sınır değerlerde sonsuz küçüklüklere ulaşacağı şekilde dağıtır onu; toplumun en ince, en küçük, en ücra köşesindeki öğelerine kadar.[44] İktidarın icrası, egemenlik hakkı ve disiplin mekanizmaları sayesinde gerçekleşir: "Bir yanda sosyal beden ve her bir kişinin yetki ve görevlerinin devredilmesi ilkesine göre düzenlenmiş bir yasama, bir söylem, bir resmi hukukun biçimlendirilmesi; öte yanda, tam da bu sosyal bedenin bir bütün olarak ayakta durmasına gerçekten de hizmet eden disiplin zorlamalarından oluşmuş, dar gözenekli bir çerçeve."[45]

41. Breuer. Die Gesellschaft des Verschwindens, s. 42.

42. Foucault: Überwachen und Strafen. s. 384. Zindan sistemi teziyle, disiplinin pratiklerini ve söylemlerini bağlamından kopardığı ve cezaevi panoptikasyonunu (merkezi bir noktadan her yeri denetleyecek şekilde görme modelini), disiplin toplumu modeli olarak bütünü kapsayacak şekilde totalize ettiği eleştirilerine karşı Foucault, belirli bölümleri daha bir netleştirmiş ve eleştirilerin bir bölümünü kabul etmiştir: XVIII. yüzyıldan beri toplumun disipline edilmesi, "toplumların, kışlalara, okullara ya da hapishanelere benzemeye başladıkları anlamına gelmiyor; sadece üretim faaliyetleri, iletişim ağları ile iktidar ilişkileri arasındaki bağların gittikçe daha iyi denetlenebilir, daha rasyonel ve daha ekonomik hale getirilmesi için gösterilen çabalar artmıştır." (Michel Foucault, Das Subjekt und die Macht. Dreyfus/Rabinow [yay.]: Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik, s. 253).

43. Weber ile Foucault arasındaki benzerlik ve farklılıklar için bkz. O'Neill: The disciplinary society: from Weber to Foucault. The British Journal of Sociology, Sayı XXXVII, 1986, s. 42-60; Colin Gordon: The Soul of the Citizen: Max Weber and Michel Foucault on Rationality and Government, Bryan S.Turner (yay.): Max Weber. From History to Modernity. Londra/New York 1992, s. 293-316; Petra Neuenhaus: Max Weber und Michel Foucault. Über Macht und Herrschaft in der Moderne. Pfaffenweiler 1993.

44. Foucault: Überwachen und Strafen, s. 277.

45. Age.: Dispositive der Macht, s. 92: XVIII. yüzyılın ikinci yarısında disiplinin yanı sıra bir başka iktidar kurma teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır; Foucault bu tekniğe, terbiye edilebilen bedene uygulanan "Anatomo-Politika" yanında uygulanan ve bu tekniğin karşıtı olan "Biyo-Politika" adını vermiştir. Bu politika, bireylerden değil de halktan başlar işe. "Bu andan itibaren yerleşim sorunlarının, bir kentte yaşama koşulları, kamusal temizlik, doğum ve ölüm arasındaki oranın değişmesi gibi sorunların ortaya çıktığını görürüz. Bu andan itibaren insanları daha fazla çocuk yapmaya

Ordu, bu iki hâkimiyet tipi arasında göze çarpıcı bir bağlantı, daha doğrusu ortak nokta oluşturur. Ordu, bağımsız bir hak olan yaşama hakkının kullanılışını belirler ve elindeki her bir askerin faaliyetini, yaşama tarzını kendi ihtiyaç ve gereklilikleri doğrultusunda yönetmeliklerle, tüzük, talimat ve yasalarla sınırlayıp düzenleyebildiği ölçüde başarır bunu. Askeri disiplin doğrudan politiktir ve bütün öteki sivil disiplinlerden daha fazla "ayrıntının politik bir anatomisidir."[46] Cezaevi ve manastır disiplininde boyun eğme ön planda dururken, fabrika disiplininde üretimin artması önemliyken ve okul disiplini en başta iletişim ilişkilerini normlaştırır ve normalleştirirken, şiddetin, denetim altında, etkili bir şekilde uygulanabilmesini sağlayıcı bir organizasyon olarak, askeri disiplin çabaları her üç uğrakta birden yoğunlaştırır ve bu her üç disiplin biçimine birden itibar eder.

Foucault'nun gösterdiği gibi XVIII. yüzyılın askeri disiplininin hedefi, "savaş eğitimi" vermekten çok daha fazlasını öngörüyordu; ama o dönemlerde henüz askeri tutum ve davranışı sağlayıcı disiplin ile askeri işlevleri gerçekleştirmeyi sağlayıcı disiplin; "davranış" ile "işlev disiplini" henüz birbirinden ayrılmamıştı. Bu iki biçim, daha sonra birbirinden kopacaktır; Foucault bu olguyu gözden kaçırır. Napoléon döneminde gördüğümüz ve nişancıların daha rahat hareket ettikleri hatlarda konuşlandırıldıkları Tiraileur muharebelerinden başlayarak ve asıl, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşın sanayileşmesiyle birlikte, askerlerin buyruklara otomatik olarak boyun eğmelerinin yetmez hale gelmesinden sonra, onlardan, kılı kırk yararak belirlenmiş hareketleri emir gereği tekrarlamaktan öteye beceriler talep edilmeye başlandı ve eğitimin de bu yeni ihtiyaçlara göre dönüştürülmesi şart oldu. Savaşın, askeri eğitim sayesinde dört dörtlük biçimlenmiş tek tek bedenlerden oluşan "canlı" bir makineyle sürdürülmesinin imkânsız hale gelmesinden ve teknikerlerin karmaşık "ölü" makineleri devreye sokmak zorunda kalmalarından bu yana, üstlerin her an başvurdukları ve planlarına göre kombine edilebilen, değişmez, katı işaret-tepki şemalarının askerlere öğretilmesine gerek kalmamış, bunun yerine "varyasyon yapma yeteneği taşıyan, dönüştürülebilir geri-etkimeli modeller" önem ka-

---

nasıl yöneltebileceğimiz ya da sonuç olarak toplum nüfusunu nasıl ayarlayabileceğimiz, ayrıca nüfusun artış oranını ve göç koşullarını nasıl düzenleyebileceğimiz sorunları boy göstermeye başlar. Ve o andan itibaren aralarında elbette istatistiğin de yer aldığı bir sürü gözlemleme ve inceleme teknikleri, aynı zamanda da büyük yönetim, ekonomi ve siyaset organizmaları, bu nüfus ayarlanması sorunuyla uğraşıp dururlar." (Die Maschen der Macht, s. 34)

46. Age.: Überwachen und Strafen, s. 178.

zanmıştır ki, askeri personel bu modeller sayesinde "verilmiş hedef ve amaçları göz önünde tutarak, mevcut durumu kollayarak" ayaküstü yaratıcı çözümler üretebilecek beceriler elde eder, buna bağlı olarak askeri eğitimin işlevi de değişir."[47] Kişiyi bir yakıp yıkma uzmanı haline getirecek eğitim pratikleri bu bağlamda önemini yitirirken, sosyal denetim ve boyun eğdirme aracı olarak vazgeçilmezliklerini hâlâ korumaktadır.

Erving Goffman, kamusal ve resmi kuruluşlar disiplininin teorisyenidir. Foucault gibi, sosyal normları yerleştirici teknolojilere ilgi duyan Goffman'ın "total kurumlar" betimlemesi, Foucault'nun hapishane sistemi analiziyle birçok yönden benzerlik gösterir. Goffman "total kurumlar" derken bu tanım altında birçok kurum ve kuruluşu toplar: Huzurevleri, çocuk esirgeme kurumunun evleri, psikiyatri kurum tesisleri, klinikler, cezaevleri, çalışma ve toplama kampları, gemiler, manastırlar, yatılı okullar ve kışlalar bu kapsama girer. Bu kurum ve kuruluşlar, üyelerinin günlük hayatını öteki toplumsal kurum ve kuruluşlardan çok daha katı ve ödünsüz bir biçimde yönetmelik ve kurallarla kısıtlar. Goffman da, aynen Foucault ve Weber gibi, bu kuruluşları laboratuvar olarak kavrar: "Bunlar, toplumumuzun, insanların karakterini değiştirmeye çalıştıkları fidanlıklarıdır. Bu kurum ve kuruluşlardan her biri insanın ben'i ile neler yapılabileceğini gösteren, doğal birer deney ortamıdır."[48]

Gerçi Goffman, "total kurumlar" dediği, insan hayatında tümüyle hâkim olan kurumlaşmaların da kendi aralarında farklılıklar bulunduğunu kabul eder; ama bu farklılıkları, bir üyenin yetiştirilme tarzında, kurum içi rollerin ayrıştırılmasında, dışarıya açıklık derecesinde ve adayların sosyal kaderleri[49] düzleminde görülen farklılıklar olarak anlarken, asıl dikkatini bu kurumlaşmaların birbirine uyan ortak yanlarına çevirir: "1. Hayatın bütün sorunları, bütün işler, aynı yerde ve aynı otoritenin denetimi altında toplanmıştır. 2. Kurumun üyeleri günlük ça-

47. Johannes Heinrich von Heiseler: Militär und Technik. Arbeitssoziologische Studien zum Einfluss der Technisieriung auf die Sozialstruktur des modemen Militärs. Georg Picht (yay.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge. Witten/Berlin 1966, s.120. Bilgisayarların savaş yönetiminde kullanılmasıyla birlikte askeriyede, insan ve teknolojik aygıtlar arasındaki ilişki yeniden radikal bir dönüşüme uğradı. Bu konuda, Paul Virilios ve Friedrich Kittler'in çalışmalanna bakabilirsiniz. Napoléon dönemi ile II. Dünya Savaşı dönemindeki askeri gücün teknik düzeyi ve sosyal organizasyonu bakımından bir karşılaştırma yapabilmek için Stefan Kaufmann'ı etraflıca inceleyebilirsiniz. Stefan Kaufmann: Kommunikationtechnik und Kriegsführung 1815-1945. Münih 1996.

48. Erving Goffman: Asyle. Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen. Frankfurt/M. 1972, s. 23.

49. Bkz. age., s.113-123.

lışmalarının ve faaliyetlerinin bütün aşamalarını, aynı kaderi paylaştıkları arkadaşlarıyla oluşturdukları büyük bir öbekle birlikte gerçekleştirir; bunu yaparken herkes ilkece aynı muameleye tabi tutulur ve herkes aynı miktar faaliyeti hep birlikte icra etmek zorundadır. 3. Çalışma gününün bütün dilimleri son derece kesin belirlenmiştir; daha önceden tayin edilmiş bir faaliyetler sırasına göre, hangi faaliyetin hangi saatte bitip hemen arkasından hangisinin geleceği bilinir ve bütün faaliyetlerin sırası, kesin biçimsel kuralların oluşturduğu bir sisteme göre resmi görevlilerden oluşan bir 'kurmay' tarafından tespit edilip üyelerin önlerine konulur. 4. Mecburi olan çeşitli faaliyetler, kurumun resmi amaçlarına ulaşmasına hizmet ettiği düşünülen, tek bir rasyonel plan içinde bütünleştirilmiştir."[50]

Foucault bireyleri denetlemeye, onların kapasitelerini yükseltmeye ve koordine etmeye yönelik disipline dayalı gücün yeteneklerinin ve becerilerinin altını çizmeye çalışırken Goffman, bu gücün zorlama ve boyun eğdirme yanını öne çıkarmaktadır. Goffman'a göre "total kurumlar", insanın rüştünü yok eden, onu "vesayet" altına alan, onu aşağılayan mekanizmalardır; disiplin altına almak, kişi üzerinde sosyal denetim kurmakla eşanlamlıdır: Kurumun içine alma ve dış dünyadan tecrit etme; kişisel mal mülkün, eşyanın emanete alınması, saçların kesilmesi; üniformaya sokma gibi prosedürler, kurumun ritüelleriyle tamamlanırken, kurumun personeli ve eskileri, yeni gelenin kişiliğini ortadan kaldırmaya ve bir alt etme edimi içinde, onun kimliğini, özgün portresini parçalamaya çalışırlar. Eski ben öldürülerek, kuruma bir *tabula rasa* sunulur ve total kurum, "kurum içi düzenin ilkelerini" bu boş levhanın üzerine kaydettikten sonra, deneme süresi içindeki yeni adaya yeni bir kimliği zorla dayatır. Kişinin kuruma uygun şekilde yeniden organize edilmesi, kişisel (özel) alanın yasaklanmasıyla gerçekleştirilmek istenir ve hayatın bütün alanlarını tüzüğe bağlayıp düzenleyen bir talimatlar kataloğuyla, imtiyaz ve cezalardan oluşmuş, basamak basamak kademelenmiş bir sistemle, aynı yerde bulunanların verdikleri bilgi ve ihbarlarla sağlanan bir denetimle ve askeriyeye özgü bir jargonla gerçekleştirilir bu.

Goffman'ın ötekilere göre daha güçlü olduğu yer, "kurumsal mekân kültürü"nü betimlediği yerdir. Goffman gerek personelin gerekse kurumun "sakinlerinin" birbirinden ayrı dünyalarını, kurum sakinlerinin, her şeyi kural ve yasalara göre düzenleyen hayata alışmalarını ya da böyle bir hayata başkaldırmalarını veya onu daha katlanılır hale getir-

50. Age., s. 17.

me girişimlerini incelerken, bu bağlamda başvurulan çok yönlü bağışıklık kazanma, özdeşleşme, kimlik edinme ve telafi etme stratejilerini analiz eder. İşte onun, total kurumlaşmalardaki "yaşamaya" yönelik keşiflerinden biri:[51] Böylelikle, resmi yasanın yanı sıra, yazılı olmayan ikinci bir normlar kataloğu mevcudiyetini sürdürür ve bu kurumların sakinleri bu normlar sayesinde, personelin koyduğu düzene karşı kendilerini kısmen korur, kendilerine ait bir hiyerarşinin yanı sıra kendilerine özgü bir sosyal denetleme sistemi kurar ve ihlalleri cezalandırma yoluna giderek onu güvence altına alırlar.

Goffman her ne kadar askeri alandan sayısız örnek sunarsa da, bir total kurumun ideal tipini psikiyatri klinik ve kurumları modeli aracılığıyla geliştirir. Hubert Treiber ve Heinz Steinert, Goffman'ın modelini ve kavrayışını, ordudaki sosyalizasyon süreçlerini açıklayacak şekilde somutlaştırmışlardır.[52] Subaylar ile askerlerin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaları; kışlaya sokma, üniforma giydirme ve kuruma alınışta karşılaşılan kuralların ve askeri geleneklerin yarattığı sarsıntı, askeri itaatin de ayrılmaz öğelerini oluşturur. Bunların yanı sıra, kişinin askerleştirilmesi de "normlar tuzağının" oluşturduğu bir mekanizma üzerinden gerçekleşir: "Eğitimciye teslim edilmiş erkeklerin gündelik hayatı, ayrıntılarıyla belirlenmiş kuralların oluşturduğu bir sistem içine sıkıştırılır; ve bu kurallara uyulup uyulmadığı, sırf bu amaçla görevlendirilmiş bir subay tarafından denetlenir. Bu yoldan, askere yeni gelen kişinin karşılaşacağı her durum, daha baştan normlaştırılmıştır ve bu kişi, istese de, hepsini yerine getiremeyeceği normlardan oluşmuş geniş bir "liste" ile karşılaşır.[53] İşte askeriyenin selamlamaya, temizliğe ve düzenliliğe, tertipliliğe yönelik sayısız talimatının disiplin kurmaya yönelik anlamı da burada yatmaktadır. Tek tek normların amacı, aslında kişinin iş yapma kapasitesini harekete geçirmekten, görevini yapmasını sağlamaktan çok, bu birbirleriyle ilintilenmiş normların sayısal çokluğu sayesinde normlar "kapanının" acemiyi yutmasını, onun kendini sürekli bir eleştirinin odağı, cezalandırılma olasılığıyla yüz yüze biri olarak hissetmesini sağlamaktır. Söz konusu kişi, sonuçta normların öngördüğü bir işin üstesinden başarıyla gelmiş olma, bu işin ustası ol-

51. Bkz. bu konudaki. Age., s. 169-304.
52. Hubert Treiber: Wie man Soldaten macht. Düsseldorf 1973; Heinz Steinert: Militär, Polizei, Gefängnis usw. Sozialisation in der "totalen Institution" als Paradigma des Verhältnisses von Individuum und Gesellschaft. Heinz Walter (yay.): Sozialisationsforschung, Cilt 2, Stuttgart/Bad Cannstatt 1973, s. 227-249; age./Hubert Treiber: Erziehungsziel: Soldat. Erhard Klöss/Heinz Grossmann: Unternehmen Bundeswehr. Frankfurt/M. 1974, s. 103-122.
53. Age., s. 108/109.

ma duygusunu taşıma yerine, eleştirilmekten ve cezalandırılmaktan "kıl payı kurtulduğu" duygusunu taşırken, kendisinin yetersiz bir kişi olduğu inancı güçlenir; önüne sürülen normlara uyacak becerileri ve ustalıkları edinme konusunda motive olur ve bunların meşruiyetlerini sorgulamayı aklının ucuna bile getiremez. Askerlikte disiplin sorunlarının, icraat, kapasite sorunları olarak tanımlanması boşuna değildir. Sorun kişinin bir asker olmayı *isteyip istememesi* değil, bir asker olmayı başarıp başaramayacağıdır. Ya da silahla insanların üzerine ateş etmek isteyip istemediği değil, tam isabet ettirecek kadar iyi bir nişancı olup olamadığıdır."[54]

Orduyu da bir total kurumlaşma modeli olarak tarif etmek gerçi askeri itaatin önemli öğelerini kapsar, ama sırf kurumun içiyle sınırlı kalan ve dikkatini engelleme ve bastırma olgusu üzerinde sabitleştirmiş bir inceleme perspektifinin başka yönlere bakmayı önlediği de unutulmamalıdır: Örneğin ordu gerek "kışla" içinde gerekse talim alanında bir total kurum modeline uymaktadır, ama muharebe meydanında ve sivil mıntıkalarda bu özellikleri göstermez; daimi ordu olarak evet, ama milis kuvveti olarak artık tek parçadan oluşmuş total bir kurumun özelliklerini temsil etmez. Kişinin iyi silah kullanan bir uzman olarak yetiştirilmesinin sivil yaşama tarzının sadece yitimi değil, aynı zamanda duruma göre bu tarzdan bir kurtuluş anlamına da gelebileceği, bu anlamdaki askeri eğitimin sadece itaat öğretmeyip aynı zamanda kişiye beceri ve melekeler de kazandırdığı, bu modelde pek aydınlığa çıkamamaktadır. Bu kavrayış –asker adayının bireysel hayat öyküsünü parantez dışı bıraktığı gibi, silah altına almanın askeri olmayan biçimlerini, askerlik dışı alanda mümkün olan silah altına alma ve seferberliğin varlığını da unuttuğu için– genç insanları, zorlayan olmadığı halde asker olmaya yönelten nedenleri açıklayamamakta, ayrıca işin bu yanlarıyla zaten ilgilenmemektedir.[55]

Burada önümüze koyduğumuz araştırma görevi, askeri disiplinin sosyolojisini ve tarihini incelemeye yönelirken farklı bir yol izlemeyi amaçlamaktadır. En başta incelenecek malzemenin seçimi konusunda bir fark bulunmaktadır. Bu inceleme ve araştırmanın ilgi ve merak odağında Goffman'ın ve onu izleyen Treiber ve Steinert'in aksine, sadece kışlalaştırılmış sosyalizasyonun kurumsal yapısı ve düzeni ele alın-

54. Steinert: Militär, Polizei, Gefängnis usw., s. 231.

55. Total kurumlaşma modelinin askeriyeye uygulanabilmesi konusunda bkz. Hanne Birckenbach: Wehrdienst als Verlust – und Befreiung von der zivilen Lebenweise. Reiner Steinweg (Red.): Unsere Bundeswehr? Zum 25 jährigen Bestehen einer umstrittenen Institution. Frankfurt/M. 1981, s. 226/227 (Anm. 7).

makla kalmayacak; inceleme, askeri alanın ötesine taşıp fabrikasyon asker "imalatının" çeşitli biçimlerini, devlet anayasası, ordu yasası ve savaş gerçekliğiyle bir bütün olarak ele almaya çalışacaktır.[56] İnceleme, XVI. yüzyılın sonu ile günümüze kadar uzanagelen aralığı birbirine bağlayan bir yay çizecek; ama Weber'e, Elias'a ya da Oestreich'a bağlı kalarak yeniçağ sosyal disiplin anlayış ve pratiklerinin, askeri alan bakımından bugüne uzanan süreklilik bağlarını bulup göstermek yerine, dikkatini tam tersine, kopukluklara, sürekliliğini koruyamayan gelişmelere çevirerek, disipline edici müdahalenin, kişilerin önüne koyduğu birbirinden farklı görevleri, anlayış ve tarzları sorgulayacaktır. Çalışma, kendi içinde bütünlüğü olan, çelişkisiz bir askeri itaat kavramını kotarıp kendi temeline yerleştirmeye çalışmayacak, bunun yerine, çeşitli ve farklı tarihsel konumların ve kurumlaşmaların içinde askeri disiplinden neler anlaşıldığını ve bu disiplini hayata geçirebilmek için hangi bilim dallarından hangi bilgi birikimlerinin kullanıldığını ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Bu inceleme, Foucault'nun anlayışını paylaşarak, disiplini, iktidar kurma pratiklerinin, ayrıca da söylemlerinin toplamı olarak anlamaktadır; ancak Foucault'nun analizinin merkezine yerleştirdiği, bedenin eğitilip biçimlenerek askeri anlamda terbiye edilmesine ve şartlandırılmasına hizmet eden mekanizmalar, bize göre, askeri alanda güvenilirlik ve emniyet sağlamanın sadece *bir teknolojisini* temsil etmektedir. En geç XIX. yüzyılın içinde güvenilir "ruh" oluşturmak, manipüle edilebilen bedenden daha önemli hale gelmiştir ve XX. yüzyılda disiplin altına almak, en başta, insanların mekanikleştirilmiş savaşın koşullarına uyum sağlamaları ya da teknolojik aygıtların insanın yerini almasına ayak uydurmaları anlamına gelmeye başlamıştır.

Çalışmada sadece insanın nasıl asker yapıldığı sorgulanmayacak, itaatsizliğin ve askeri hizmeti ve görevi reddetmenin hangi biçimlerine karşı disipline etme pratiklerinin –bu eğilimleri en baştan önleyerek, cezalandırarak, kişiyi "terapiden" geçirerek ya da ayıklayıp bir kenara bırakarak– nasıl işlediği de incelenecektir. Askerlik/ordu konusunda yapılan sosyolojik ya da sosyal-tarihsel araştırma ve incelemeler he-

56. Bu, Otto Hinzte'nin "klasik" yazısı "Devlet anayasası ve ordu anayasası" (Dresden 1906) ile ilintilenmektedir; ama Hintze'nin, "bütün anayasaların kaynağının başlangıçta", "savaş ve ordu" yasaları olduğu biçimindeki girişi bir yana bırakılmıştır. Devlet ile savaş arasındaki kurucu yasa bağlamındaki bu ilişkiyi Ekkehart Krippendorff, tarihte geriye doğru giderek incelemiş; ancak ilkçağdan günümüze yaptığı o zahmetli yürüyüş, bütün çağları birbirine bağlayan ve kendisiyle hep özdeş kalan, değişmeyen, mutlak bir devlet aklının varlığını ima ederken, onun bu görüşü, siyasal egemenlik ve tahakküm formasyonlarının heterojenlikleri gerçeği karşısında tutunamamaktadır (Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft. Frankfurt/M. 1985).

men hemen istisnasız, askeri alanda etkili ve verimli olma ölçüsüne göre tanımlanan normların ihlalini, bu normlardan sapmaları, ya bir sosyal teknoloğun gözüyle, askeri-politik entegrasyonu işlevsizleştiren arızalar olarak görürler ya da sapmanın, ihlalin aktörü kişilerin özgürlük taleplerini nesneleştirip, buradan bir kahramanlık öyküsü ya da askerliğe karşı trajik bir öykü türetmeye çalışırlar. Meseleye söylem stratejisi düzleminden baktığımızda, araştırmacı, çoğunlukla bir alternatif getirmeyip kendini ya egemen görüşlere katılan bir onaycı ya da onları reddeden bir asi konumda tahayyül etmektedir. Bu çalışma ise, gerek disiplinin tarihinin gerekse buna karşı dirençlerin tarihinin, görünürdeki bütün asimetrik konumlarına rağmen karşılıklı olarak nasıl iç içe geçtiklerini ve birbirlerini nasıl tamamladıklarını göstermeye çalışacaktır. İtaatkâr askerin karşısına, kabaca genelleştirerek asker kaçağını, firariyi, isyancıyı ya da askerlik hizmetini reddeden kişinin profilini çıkarmak yerine, tarihsel düzlemlerdeki, bu düzlemlere özgü düzenleyicileri, kuralları görünürleştirmeye ve bunlarla da gerek disipline edici gücün, gerekse isteksiz, karşı çıkan gücün durumunu incelemeye çalışacaktır.

Disiplin sistematik olarak kurulabilir; disipline karşı dirençler ise, muhtemel, belirsiz ve sistematik olmaktan uzak dirençlerdir. Dolayısıyla propaganda yoluyla kitlesel tepkiler yaratmak, askerlik hizmetinin reddini sağlamak, savaşları önlemek yolundaki bütün çabalar boşa gitmekle kalmamakta, aynı şekilde askeri itaat sağlama isteklerinin de nerede ve niçin işe yaramaz hale geldiklerini sosyal bilimsel düzlemden analiz etmek mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla da itaatsizlik olaylarına yönelik her inceleme, çifte tehlikeyle karşı karşıyadır: Ya kriminolojik bir tarzla, kural ve düzenliliklerin ancak ihlal edildikleri ve çiğnendikleri yerde peşine düşmekte ya da heterojen fenomenleri peş peşe sıralayıp, mevcut olduklarından öte bir şey söyleyememektedir.

Önümüzdeki çalışma bu kötü seçenekten, gerek kurgu gerekse de yöntem düzleminde kaçınacak; disipline edişin *bir* tarihini ya da disipline etme girişimlerinin *birçok* başarısız örneğinin bir tarihini yeniden kurmak ve belgelemek yerine, karşılaştırmalı bir yöntem izleyerek, sekiz adet tarihsel "plato" üzerinde, devletin müdahalelerde izlediği belirli stratejileri, gene belirli direnme örneklerini ve modellerini ve bu ikisi üzerinde konuşmamızı mümkün kılacak biçimlerin birbirlerine göre konumlarını modelleştirmeyi deneyecektir. Tarihsel platoların her birinde birbirine tamamen zıt perspektiflerin karşı karşıya getirilmesiyle, entegrasyonun ve parçalanmanın; boyun eğdirmenin, itaat ettirme-

nin ve direncin, kullanılabilirliğin ve kullanılmaya inatla direnmenin spesifik formasyonlarını; askeriye ile bireyin içinde karşı karşıya geldikleri formasyonları netleştirmeye çalışacaktır. Bunu yaparken tek asker, elbette varoluşçu bir anlayışla, toplumun, dolayısıyla da ordunun karşı kutbu konumuna yükseltilmeyecek ya da eğitim ve talimle kişiliği ve karar alma yeteneği yok edilmiş salt nesne olarak anlaşılamayacaktır; asker, disipline edici müdahalenin ürünü olduğu kadar, bu müdahaleye karşı koyan *bireysel direnç* noktasıdır da.

Çalışmada, bir yandan acemi askeri her bakımdan kullanılabilir duruma getirme pratikleri, eğitim talim pratikleri, harekât, yer değiştirme, askeri hukuk, askeri psikiyatri literatürü ya da askerlik eğitimi konu-

sundaki yazılar da, eğitim tüzüklerinde yer aldıkları biçimleriyle esas alınarak değerlendirilecektir. Bunu yaparken, bu normatif metinlerin disiplin kurucuların programlarını yansıttıklarını; ama istenen ile olması gereken gerçeklik arasında sık sık büyük boşluklar oluşmuş olduğunu göz önünde tuttuk. Ayrıca gene gerek otobiyografik belgeleri ve askerlik tarihi ile askerlik sosyolojisi kapsamına giren literatürü elden geçirerek, askerlerin ya da yöneticilerin istekleri üzerine asker olması gerekenlerin, hangi yollardan askerlik hizmetinden muaf tutulmaya, bu görevden kaçınmaya çalıştıklarını ya da askeri otoritelere itaat etmemek için hangi çarelere başvurduklarını anlamaya çalıştık. Ve bunları tamamlayıcı bir üçüncü adım olarak, ordu yasalarının, anayasanın, itaat mecburiyetinin ve direnme hakkı konusunda yazılmış eşzamanlı metinlerin yanı sıra, bu bağlamda, felsefi, politik ve yazınsal tartışmaları da, sınırlı da olsa çalışmaya dahil ettik.

Kaynakça olarak, hemen hemen istisnasız yayımlanmış bütün malzemeyi kullandık; çalışmanın diyakronik yöntemi nedeniyle, inceleme sadece Alman devletleri ve ordularıyla sınırlı tutuldu. Almanya'da, uzun dönemler boyunca askeri sorunların ve olayların ağırlıklı olması ve bu ülkeden kaynaklanan askeri şiddet ve zorbalığın boyutlarının büyüklüğü ve derinliği, incelemeyi Almanya ile sınırlı tutuşumuza haklılık kazandıran öteki unsurlardır. Sadece XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başında Hollanda'daki modern askeri organizasyonun ve bu organizasyonla birlikte sistematik askeri disiplinin başlangıç evrelerine yönelik inceleme bir istisna oluşturmaktadır.

Bölümlerin sınıflandırılması, tarihin akış sırasına göre yapıldıysa da (ilk bölüm Hollanda-İspanya savaşının ordu karargâhlarında başlarken, son bölüm 1989 sonrası askeri politikalardaki radikal dönüşümlerle bitiyor), çalışmanın kurgusu gene de tarihsel olmaktan çok, sistematik bir özellik gösteriyor; askeri itaatin biçimlerini yeniçağın başlangıcından

günümüze kadar inceleyegelmek yerine, mekanik alanından bir modelle anlatmak istersek, disiplinin her bir dönemdeki spesifik kaldıraçlarını ve kaldıraçların dayanak noktalarını bulup ortaya çıkarmayı öngördük. Bu amaç doğrultusunda, ilk iki bölüm bedenin eğitilmesi, şartlandırılıp, uysallaştırılıp itaatkâr kılınarak askeri gerekliliklere uygun hale getirilmesi sorunlarına ayrılmışken, üçüncü bölüm Napoléon döneminde vatanseverlik duygularının harekete geçirilmesi olgusunu incelemekte; 1815 ile I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında kalan dönemi ele alan dört ve beşinci bölümlerde, gerek askeri gerekse politik bakımdan güven vermeyen kitlelerin denetimi konusu işlenmektedir. Altıncı bölümde 1914 ile 1918 arasında, askeri psikiyatristlerin pratik vakaları incelenip endüstriyel savaşın basıncı altında ruhen çökmüş askerlerin bilinçaltına disipline sokma müdahalesinin etkileri araştırılmaktadır. Yedinci bölümde nasyonal sosyalist seferberliğin ve savaşın, o zamana kadarki bütün itaat üretmeye yönelik pratikleri radikalize ederek, işi, güvenilir olmayanın imhasına kadar vardırışı incelenmektedir. Ve nihayet sekizinci bölümde, Alman ordusu gibi yüksek derecede teknolojikleşmiş bir orduda disiplinin uğradığı dönüşümler ve değişimler ele alınmıştır; "insan malzemesi"nin yerini teknolojik aygıtların alması, resmi askeri faaliyetler ile sivil alandaki faaliyetlerin aynılaşma, askeri itaatin spesifik özelliklerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Ancak, örneğin, bedenin zorlanarak, şartlandırılarak uysallaştırılması, terbiye edilmesi olgusunu sadece yeniçağın başlangıç dönemleri bağlamında değerlendirmemiz, daha sonraları ve günümüzde de böyle bir eğitimin hiç yapılmadığı anlamına gelmiyor elbette; ne var ki, daha sonraki dönemlerde disiplin adına, askeri bedenin eğitimi ve şartlandırılması adına yapılıp geliştirilen ne varsa, ilkece yeniçağın başında ortaya çıkmış; bu pratikler daha sonra işlenip geliştirilmiştir. Askeri personele yönelik *disiplin* talep ve beklentilerindeki devrim sayılacak dönüşümler de, ne atom bombasıyla ne de uzaktan kumandalı silahlarla birlikte ortaya çıkmıştır; bu gelişmenin kaynağı da ateşli silahların bulunmasıdır; ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında teknik konulardaki profesyonelleşme ve uzmanlaşma gereklilikleri, gerek geleneksel beden eğitme pratiklerini gerekse ruhsal, ideolojik seferberlikleri işe yaramaz hale getirecek dönüşümlerin kaynağını oluşturmaya başlar.

Kavramlarla ilgili bir son açıklama: "Asker" kavramı ile "itaat etme mecburiyeti" öylesine birbirleriyle kaynaşmışlardır ki, itaat söyleminin meşrulaştırıcı, kendini haklı çıkarıcı karakteri, bu bağlantının etkisiyle unutulup gitmektedir. Hannah Arendt, bir diktatoryada insanın kişisel sorumluluğunun ne olduğu sorusu çerçevesinde, "Ancak bir çocuk söz

dinler," diye yazmaktadır, "bir erişkin kişi itaat ediyorsa, bu durumda gerçekte söz konusu organizasyonu ya da itaati talep eden otoriteyi ya da yasayı destekliyor demektir. (...) Enikonu bürokratik yapılanmış hiyerarşik yapılara sahip bir organizasyonda bile, genellikle âdet olduğu üzere, üste, amire itaatten söz etmek yerine, küçük çarkın ve çarkların işleyişini, ortak bir girişimin desteklenmesi olarak görmek daha mantıklı olacaktır. (Bir) ülkenin yasalarına itaat ediyorsam, gerçekte onun anayasasını destekliyorum demektir. (...) Dolayısıyla da emirlere uymuş ve olup bitene katılmış olanlara, 'niçin itaat ettin?' yerine 'niçin destekledin?' diye sormak gerekir."[57] Bu çalışmamda maalesef Hannah Arendt'in tavsiyesine uyarak "kötü amaçlı bir sözcük olan itaati" politik ve ahlâki düşünce sözlüklerinden çıkarıp atma çağrısına kulak veremiyorsam, hatta kitabın alt başlığında bu sözcük görünüyorsa, bunun nedeni, aşağıda incelediğim *itaat üretimlerinin;* sadece "desteklemeye" gönüllü ve istekli olma durumlarını yaratmanın da ötesinde, aynı zamanda bu "destek"in "itaat" olarak yorumlanması imkânını verdiğini de düşündüğümdendir.

57. Hannah Arendt: Was heisst persönliche Verantwortung unter einer Diktatur? Nach Auschwitz. Berlin 1989, s. 95-97.

I

Bedenin şartlandırılıp yönlendirilmesi 1: İlkçağ ruhundan disiplinin doğuşu

A. ASKERİ DİSİPLİNİN BİR LABORATUVARI

Yeniçağın askerlik kurumunu bütünüyle toplumsal disiplin kurmanın anahtar kurumlarından biri olarak kabul edersek, XVI. yüzyılın orduları, özellikle de Oranya ordusu, modern askeri disiplinin "buluş olarak ortaya çıktığı" bir laboratuvar sayılabilir; daha doğru ifade etmek gerekirse, tekrar icat edildiği alanlardır buraları; çünkü, belli bir kurallar bütünü içinde düzenli şekilde talim yapma, yürüyüş, muharebe ve ordugâh konularında yeni bir düzen getirme gibi, gerek Oranyalı Moritz'in gerekse yeğeni Wilhelm Ludwig von Nassau'nun birliklerinde gördüğümüz yenilikler, bunların Romalı ve Yunan savaş yazarlarına dönük araştırma incelemeleriyle sımsıkı ilişkilidir. Güvenilir askerlerin

üretimi bakımından, sonraki yüzyılda en çok başvurulan ve bir yüzyıl içinde bütün bir Avrupa'ya yayılan bu yeniliklerin kaynağı, ilkçağın, hümanizma hareketleri döneminde yeniden alımlanmasıyla başlamıştı. Modern orduların kaynağında bir Rönesans vardı.[1]

O zamana kadar komutanlar ve subaylar kadar, sıradan askerler de, hemen hemen tamamen kendi deneyimlerinden gelen bilgilerle yetinmek durumundaydılar (buna mecburdular) ve askeri eğitim, hani eğer yapılıyorsa, hâlâ şövalye dönemi geleneklerine bağlı, kılıç, meç kullanma, ata binme gibi, genellikle silah kullanımıyla sınırlı bir eğitimdi. Eğitimli, okumuş askerler ile hümanist filologlar arasındaki işbirliğinin sonucunda, savaşın bilimselleştirilmesi süreci de başlatılmıştı. Aynen

öteki "pratik" disiplinlerde olduğu gibi, ilkçağın askeri bilgileri de olanca genişliğiyle ve elden geldiğince sözcüğü sözcüğüne derlenip toplanmıştı: "Politik-teknik" hümanizma literatürü, gerektiğinde her an el altında olacak şekilde ilkçağ yazılarını âdeta dosyalamıştı. Artık geçmişin değil de, doğrudan yeniçağın eseri olan, haklarında eski "kayıtların" mevcut olmadığı gündelik sorunlardan herhangi birinin çözümü de ele alınabilmeliydi. Filologlar, bir bakıma eski, yitik "olayları" gün ışığına çıkaran, bilgili ve akıllı kayıtçılar, arşivcilerdi. Bunların masa başında yürüttükleri ve başlangıçta alaya alınan ve küçümsenen çalışmaları, Sezar'ın askerleri yerine kurşun askerler kullanarak gerçekleştirilen yürüyüş ve muharebe düzenlemeleri taklitlerinden Avrupa'nın yeni ordularının çıkmasını sağladı.[2]

"Eskilerin bilgelik birikimlerine, akıllarına el atmak" ve bunların

1. Hollanda-İspanya savaşı için bkz. Geoffrey Parker: Der Aufstand der Niederlande. Münih 1979. Oranya ordu reformu için Gustav Roloff'un "klasikleşmiş" çalışmalarına bakabilirsiniz. Moritz von Oranien und die Bergründung des modernen Heeres. Preussische Jahrbücher, 111. Cilt, 1903, s. 255-276; J. W: Wijn: Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits. Utrecht 1934; Werner Hahlweg: Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Berlin 1941; age.: Die Heeresreform der Oranier. Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen. Wiesbaden 1973; Gerhard Oestreich: Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform. Age.: Geist und Gestalt des frühmodernen Staates, s. 11-34; daha yeni yazılar. Maury D. Feld: Middle-Class Society and the Rise of Military Professionalism. The Dutch Army 1589-1609. Armed Forces and Society, sayı 1, 1975, No.: 4, s. 419-442; Hans Ehlert: Ursprünge des modernen Militärwesens. Die nassau-oranischen Heeresreformen. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 38, 2/1985, s. 27-56; Wolfgang Reinhard: Humanismus und Militarismus, Antike-Rezeption und Krieghandwerk in der oranischen Heeresreform. Franz Josef Worstbrock (yay.): Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus. Weinhem 1986, s. 185-204; Harald Kleinschmidt: Tyrocinium Militare. Militärische Körperhaltungen und-Bewegungen im Wandel zwischen dem 14. und dem 18. Jahrhundert. Stuttgart 1989, s. 96-149.

2. Gerhart Oestreich: Politischer Neustoizismus und niederländische Bewegung. Geist und Gestalt des frühmodernen Staates, s. 119.

kayıtsız şartsız üstün olan otoritelerine güvenmek, yeniçağın bilgelik idealine tam anlamıyla denk düşüyordu; ama özellikle askeri sorunların söz konusu olduğu yerde ilkçağın aktarılan bilgileri, yeni pratiklerde de işe yarayabileceklerini gösterme mecburiyetinin basıncı altındaydı. Ailiannos'un, Polybios'un ya da Bizans İmparatoru VI. Leon'un yazılarında, güncel sorunların çözümüne elverişli yanlar bulunmasının anlaşılır nedenlerinden biri, yeniçağın ordu ve savaş yönetiminin, ortaçağın feodal şövalye ordularından daha çok, ilkçağın ordularının özelliklerini paylaşıyor olmalarıydı.

XIV. yüzyılın sonuna doğru mızraklı savaşçılar, genellikle ikili çarpışmalara göre donanmış şövalyelere göre daha üstün ve işe yarar olduklarını göstermeye başlayınca, Antik Yunan ve Roma döneminde olduğu gibi, piyade yeniden en önemli ve tayin edici savaş birimi haline geldi. Piyade yığınları, aynen ilkçağ *phalanx*'ı (o uzun, derinlikli, yaya ve dışarıya bir duvar gibi kapalı ordu) gibi, bir çekicin çalışma ilkesine göre hareket etmeye başlamışlardı: Kuvvetlerin kaynağını, yaklaşık 2.500 kişiden oluşan ve kare şeklinde düzenlenmiş beden kütlesinin ilk anda yapacağı o çekiç gibi vuruş, bir anlamda mekanik darbenin şiddeti oluşturmaktaydı.[3] Bu ilk ön saf, sıraya girip yaklaşık dört saat süren

3. "Hâlâ XVII. yüzyılın ortalarına kadar mızraklı birlikler aynen ilkçağın çekiç biçiminde işleyen kütlesi *phalanax* gibi sıkışık, yoğun kütleler halinde yürüyor, mızraklar bayrak gibi, birliklerin içinden yukan uzanıyor, daha çok bir mızrak ormanı görüntüsü sergiliyordu. Bir boru sesi ya da başka herhangi bir işaretle birlikte, her iki tarafın bu mızraklı birlikleri birbirlerinin üzerine doğru yürümeye başlıyordu. Her iki tarafın en ön hattında miğferli, kalkanlı, göğüsleri zırhlı iyi dövüşçüler yer alırdı.(...) bu ilk 'çarpışmanın' neye benzediğini, dönemlerin sanatçıları ve sonraki sanatçılar hayallerinde canlandırmaya çalışmışlardır. Gelgelelim bunlar, o birbirine adeta kenetlenmiş, yoğunlaştırılmış kütlenin ilk vurucu etkisinin ne anlama gelebileceğini kavramamış olduklarından ve tek tek savaşçılan kahramanlar olarak tasvir etmeye çalıştıklarından, mızraklı dövüşçülerin hem sağının solunun hem de önünün ve arkasının açık ve ferah olduğunu gösteren, sadece rakibi belirten resimler çizmişlerdir. Oysa ön sıra öyle bir itilmekteydi ki, ön sıradakiler, büyük olasılıkla hiçbir zaman mızrağını rakibinin kestirdiği yerine isabet ettiremiyordu ve onu yaralayamıyordu. Mantıken, mızrakların çoğunun, ön sıradaki askerlerin zırhlarına çarpıp kaydığını ve ikinci sıraya daha çok isabet ettiğini varsayabiliriz. Bunlar birkaç saniye içinde olup bitiyordu ve dövüşçüler anında girtlak girtlağa geliyorlardı. 50 kişilik bir vurucu gücün oluşturduğu yığın, sağdan, soldan ve arkadan sıkıştırıldığı için, elini kolunu kıpırdatamaz hale geliyor, baskı altında kalıyor, yerinde dönüyor ve çoğunlukla dengesini kaybedip ayaklar altında kalıyordu. Genellikle, bu ön 'uzvun' hemen her zaman arkadan gelenlerce ezilmekten kurtulamadığını, arkadakilerin onların ya üzerlerine bastıklarını ya da üzerlerinden atlamaya çalıştıklarını düşünebiliriz. Arka 'uzuvlar' (sıralar) önde neler olup bittiğini görecek durumda değildi. Zırhlan küçük olanların çoğunun kaburgaları ezilip kırılmaktan kurtulamaz; dolayısıyla bu tip savaşlarda askerin çoğu, önde, mızraklarla yaralanmak yerine, ayak altında kalıp ezilerek saf dışı olmuştur. Zaten bu muharebelerin sonucu da, her iki kütlenin eşit kuvvette olduğu durumlarda hemen hiç belli olmaz, ortada kalırdı." (Ludwig Renn: Krieger Landesknecht und Sol-

bir hazırlığın ardından yürüyüşe geçince, artık ne yürüyüş yollarını değiştirebiliyor ne de durabiliyordu. "Bu mekanik basıncın dışında bu kütlenin etkisini destekleyen tek takviye, ön veya arka saflardan oluşturulan, çoğu zaman düşmanı şaşırtıcı yem olarak kullanılan küçük birimlerdi ki, bunlara *baştan kayıp yığın* gözüyle bakılıyordu."[4] Çekiç kütlenin yaya askerinin, dümdüz yürümek dışında herhangi bir beceri göstermesi gerekmediğinden, çok az eğitim görmüş köylüler doğrudan bu birliğin içine sürülebiliyordu. Birliklerin büyümesi ve XVI. yüzyılda ateşli silahların yaygınlaşması sonucunda muharebe meydanında, o ağır ve düz hareket eden vurucu kütleye göre daha esnek hareket etmek gittikçe önem kazandı.

Hollanda reform ordusunda, bedenlerin oluşturduğu *kütle* anlayışının yerini, bütün "çarkların dişlilerinin" kusursuz bir şekilde birbirlerine kenetlenmesini öngören, dolayısıyla da her bir askerin buna göre "eğitilip törpülenmesini" gerektiren, bedenlerden oluşmuş *makine* ilkesi almaya başladı. Birliğin oluşturduğu yapı ve biçimi bozmadan, muharebe formasyonu *içinde,* birliklerin hızlı hareketini sağlamak için, çatışmadan *önce* gerekli komutların ve hareketlerin sistemli bir şekilde öğrenilmesi şarttı. Bu söylediklerimiz, süngü ve kılıçların kullanılması bakımından da geçerliydi. Her bir asker kullandığı silahın konstrüksiyonunun gerektirdiği maharetleri, hareket ve hamlelerinin sıra düzenini öğrenene, bunları öteki askerler ile senkronize bir biçimde ve otomatik olarak gerçekleştirecek hale gelene kadar talim görmek ve egzersiz yapmak mecburiyetindeydi. Gerek bu egzersizleri uygulamak, gerekse silahların savaş alanında kullanılmasını mümkün kılmak için kendi içinde tutarlı, uyumlu bir komuta diline ihtiyaç vardı ve burada da gözler gene ilkçağ örneklerine çevrilmeden edilememişti. Ailiannos'un "*Taktik*" metni kelimesi kelimesine çevrilmiş, gerekli emirler, paralı askerlerin anadillerine aktarılmıştı. Meç gibi, ilkçağda örnekleri bulunmayan, dolayısıyla metinde yer almayan silahların söz konusu olduğu yerlerde ise, benzetmelerle kullanım talimatları ve kurallar oluşturulmaya çalışılmıştır.[5]

Roma örneği, genel bir anlamda da, Hollanda ordusunun önemli bir ihtiyacına uygun düşmekteydi: "Belli bir merkezi amaca göre düzenlenmiş disipline sokma operasyonlarından yararlanarak iktidar ve güç tekelini dayatıp benimsetmeye çalışan ve bu amacı yerine getirmenin

dat. Berlin, Weimar 1979, s. 74/75).

4. Bkz. Oskar Negt/Alexander Kluge: Geschichte und Eigensinn. Frankfurt/M. 1981, s. 803.

5. Bkz. Hahlweg: Die Heeresreform der Oranier und die Antike, özellikle s. 93-100; age.: Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen, s. 120-125, 606-610.

en önemli aracı olarak itaatkâr, iktidarın sözünden çıkmayan bir *'miles perpetuus'* (daimi milis gücü) kurmaya kalkan bir devlete Roma disiplin düşüncesinin yenilenmesi ilaç gibi gelmiş olmalıydı."[6]

Askeri yenileştirmelerin başlangıcı, devlet organizasyonu merkeziyetçi bir yapıdan nasibini hiç almamış, asıl belirleyici sosyal sınıfı özellikle askeri faaliyetlere karşı belirgin bir isteksizlik duyan kentli asilzade tüccarlardan oluşmuş bir ülkede ortaya çıkacaktı; bu ülkenin, Avrupa'nın yarısından toplanarak askeri hizmet için bir araya getirilmiş insanlardan oluşmuş ordusunda, ülkenin kendi nüfusundan müteşekkil bir çekirdek neredeyse yok gibiydi.[7] Fakat sürekli isyan halindeki Hollanda eyaletleri, her fırsatta yağmalayan, yakıp yıkan, ayaklanan ve hatta kendi komutanlarının mıntıkalarını bile tarumar etmekten çekinmeyen bu asker bozuntularını eğiterek, her gün egzersiz yapan, siperler kazıp tahkimatlar kuran düzenli, disiplinli askerler oluşturmak için gerekli araca sahip olma bakımından şanslıydılar. Çünkü istemeyecekleri kadar para vardı ellerinin altında. Kentlerde biriken zenginlik, gerek Amsterdam'daki gerekse komşu kentteki Protestan soylulara politik sorunlara tayin edici müdahaleler yapabilme ve bu alanda etkili olabilme imkânı veriyordu. Savaş yönetiminin koşullarını onlar belirliyor, ordunun başındaki gene soylu komutan da, bu çizilen çerçevelerden dışarı çıkamıyordu. İşyerlerinde, bürolarında olduğu gibi, devletin mali işlerinde de söz sahibi olan bu soylu tüccarlar, harcamalar ile gelirler arasındaki uçurumun derinleşmemesine dikkat ediyor, devletin kredi güvenini korumaya çalışıyorlardı. Hollanda kentleri bir bakıma büyütülmüş ticari kumpanyalara benziyordu ve bu kentlerin vatandaşları da, savaş harcamalarını, ticaret ve iş alanında yapılan yatırımlar gibi değerlendirmekteydi.

İsyancı eyaletlerin en yüksek politik organı olan, her bir yedi eyalet devletinin temsilcisi "baş devletler", 1580'li yılların sonuna doğru, ordunun küçülmesinin ve savaş maliyetlerinin yeniden düzenlenmesinin söz konusu olduğu dönemde, birliklerinin maaşını sürekli olarak ödeyebilmekteydi. Böylelikle askerlik hizmetinin karakteri radikal bir dönüşüme uğradı. Hâlâ komutan ile bu yaya paralı askerler arasında –feodal bir mirasın kalıntısı olarak– kısmen sadakat ilişkisi sürüyor olsa da, ganimet fikriyle motive olmuş bu askerler, sözleşmeyle düzenlenmiş maaşlı bir çalışmanın, askerliğin bir tür elemanı olup çıktılar. O güne kadar (öteki ülkelerin ordularında ise, XVII. yüzyılın ortasına kadar)

6. Reinhard: Humanismus und Militarismus, s. 203.
7. Bkz. age., s.186.

paralı askerlerin yöneticileri ile askerler arasında alabildiğine ihtilaflı ilişkiler süregelmiştir. "Meseleye yakından bakıldığında, ne maaşı veren onu düzenli olarak verebileceğinden ne de zaten kendini kiraya veren asker, düzenli ve devamlı maaş alabileceğinden emindi. Sözleşmenin gereklerini yerine getirmemek, sanki sözleşmenin zımni bir koşuluydu."[8] Hollanda ordusunda ise "işveren tarafı" yükümlülükler yerine getirilebildiğinden, "işçilerinden" eyaletlerde olduğundan daha fazla savaşma cesareti beklenmekteydi ve maaşlı askerleri, savaşlar ve kuşatmalar arasında kalan dönemlerde de ötekilere göre daha fazla denetleyebilme imkânı vardı. Kamusal hukuk bilgini, bu gelişmelerin çağdaş tanığı Hugo Grotius, Oranyalı Moritz'in "köylülerin ve kırsal kesim insanının; yani sivillerin de korku duymadan ve şiddete, zorbalığa maruz kalmadan gidebilecekleri ve aynı zamanda orduya gerekli yaşamsal maddeleri sağlayabilecek bir pazarı, ordugâhın göbeğine kurabilecek kadar"[9] birliklerine hâkim oluşunu hayranlıkla över"; bu durum, sadece reformların pratik düzlemdeki başarısını ispat etmekle kalmaz, bu yağmalayıcı paralı asker yığınının kendi alanları dışında, kentte ve kırsal kesim insanı arasında yarattıkları dehşetin ve saçtıkları korkunun boyutlarını da anlatmaya yeter.

B. İSYANCI PARALI ASKERLER

Parayla bir araya getirilmiş askerlerden oluşmuş birliklerin parasını düzenli olarak *ödemeden*, bunları uzun vadede bir arada tutmanın ve bir komuta merciine boyun eğdirmenin imkânsız olduğunu, İspanya tarafı da göstermektedir. İspanya Krallığı, denizaşırı kolonilerinden büyük miktarlarda gümüş getirmekle birlikte, emperyalist güç politikasını sürekli devlet gelirlerinden karşılayacak durumda değildi. Kaldı ki savunma amacıyla birlikleri bir araya getirmek bile krediyle mümkün oluyor, silah altına almanın ve eğitim harcamalarının büyük bir bölümü, savaş mesleğini devlet adına, resmen görevlendirilmiş özel girişim olarak icra eden komutanların ve üst rütbeli subayların cebinden karşılanıyordu. II. Felipe'nin mali kriz dönemi, geçici bir süre için de olsa devleti iflasın eğişine getirdiğinde, kimileri yıllarca tek kuruş alamamış olan İspanyol askerleri, ardı arkası kesilmeyen ayaklan-

8. Karl August Müller: Das Söldnerwesen in den ersten Zeiten des dreissigjährigen Krieges. Dresden/Leipzig 1832, s. 38.
9. Roloff'a göre alıntı: Moritz von Oranien und die Begründung des modernen Heeres, s. 267.

maların mimarı olup durdular. 1589-1607 yılları arasında da büyük bir isyan dalgası geldi.[10]

Kimileyin yüzlerce, kimileyin birkaç bin maaşlı askerin katıldığı bu isyanlar, yeniçağın başlangıç dönemlerindeki açlık ayaklanmalarını, ardı arkası kesilmeyen köylü isyanlarını, şehir yağmalarını, zaman zaman patlak veren kargaşaları andırmaktaydı; ama daha sonraki yüzyıllarda rastladığımız organize işçi ayaklanmalarıyla da benzerlikler taşımaktaydı. Çoğu kez gizli bir hoşnutsuzluğu apaçık bir başkaldırıya dönüştürmek için tek bir bahane yetiyor, maaşların ödenme olasılığı pek azken söylentisi yayılan bir sefer hazırlığı, sevilmeyen bir subayın keyfi, haksız bir davranışı ya da yiyecek içecek sıkıntısını giderecek sevkıyatın bir türlü gerçekleşmemesi, bardağı taşıran damla olabiliyordu. 57

Kimi durumlarda üç yıl kadar sürebilen huzursuzluk ve kavgalar, hemen hep aynı modele uymaktaydı: İsyancı askerler, askeri hizmet yapmaktan imtina ediyor, ayrıcalıklarından vazgeçmeye niyeti olmayan ve isyancılarla eşit kimseler olarak onlarla birlikte hareket etmeyen bütün subayları karargâhtan kovuyorlardı. Ardından bütün komuta yetkilerini kayıtsız şartsız ele geçiren bir lider seçiyor ve bu kişi itaatsizlik ve söz dinlememe durumlarında ayaküstü ölüm cezaları verebiliyordu. İsyancıların disiplini, dönemin gözlemcilerini şaşkına çeviriyordu: İspanyol kralına gönderilen bir raporda, "(Bu isyanlarda) hiçbir zaman, itaati zorlayacak çareleri gerektirecek kadar itaatsizlik olmuyor," deniyordu.[11] İsyandan sonra atılacak ilk adım savunma adımıydı. Ayaklanma kendiliğinden korunaklı, kale ya da duvarlar içinde bir garnizonda çıkmamışsa, isyancılar, kalelerle çevrilmiş bir şehri denetimleri altına almaya çalışıyor, bu amaçla ya orayı işgal ediyor ya da nöbetçilerini ikna yoluyla kendi yanlarına çekiyorlardı. İsyancılar, yiyecek içecekleri çevre köyleri yağmalayarak, oraları haraca keserek sağlıyorlardı. Bir kez fiziki korumanın önlemleri alınıp, yiyecek içecek gibi ihtiyaçlar da sağlama bağlandıktan sonra, artık iş hükümetle pazarlığa kalıyordu. Ya doğrudan bir mektup aracılığıyla ya da bir parlamenterin devreye sokulmasıyla, eyaletin en yüksek resmi organını temsil eden kişiye, genel talepleri içeren bir liste iletilirdi. Listenin birinci sırasında, ödenmemiş maaşların tümünün ödenmesi isteği yer alırdı. İkinci sırada genellikle, isyancılara yönelik kayıtsız şartsız bir genel af talebi bulunur, paranın

10. Ayrıntılı bilgi için bkz. Geoffrey Parker: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659. Cambridge 1972, Bölüm 8, Mutiny, s. 185-206; age.: Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders, 1572-1607. Age.: Spain and the Netherlands, 1559-1659. Fontana 1979, s. 104-121.
11. Age. alıntı: The Army of Flanders, s. 189.

verilmesinden sonra hizmetten ayrılmak isteyenlere de gerekli terhis kâğıdının çıkarılması, askerlerin istemleri halinde sınanarak uygun oldukları birliklere atanmaları talepleri şartlar arasında yer alırdı. Bu liste, duruma göre, zorbalığından, insafsızlığından yakınılan bir komutanın ya da subayın azli, ekmek fiyatının düşürülmesi talepleriyle tamamlanırdı.

İspanyol komutanlarının isyancılarla herhangi bir şekilde uzlaşmaktan başka çareleri yoktu. Ama mali durumun berbatlığı yüzünden, berikilerin talepleri hemen hiçbir zaman eksiksiz yerine getirilemez, hele bu sık sık gerçekleşen isyanların nedenlerinin ortadan kaldırılması söz konusu bile olmazdı. İsyancılar genellikle güçlü tarafı oluştururdu: İtaati reddedenler, dolayısıyla da düşmana karşı hareketi sabote edenler en tecrübeli birliklerdi. Bu isyancı birlikleri askeri güçle dize getirmek hemen hemen imkânsızdı; hükümete bağlı birlikler de üstüne üstlük bu birliklerin karşısına çıkmayı akıllarının ucundan bile geçirmezlerdi genellikle. Bu yakıp yıkan ayaktakımının İspanya egemenliği altındaki Hollanda halkının üzerinde terör estirip onları İspanyol rejimine* karşı kışkırtması ise İspanyollar bakımından politik açıdan olumsuz gelişmelere yol açmış, bunun üzerine Brabant eyaleti kendi askeri kuvvetini oluşturmak isteyince İspanyollar buna ses çıkaramamışlar, ancak bu

* I. Carlos 1519'da V. Karl adıyla Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçildikten sonra, Felemenk toprakları, İspanyol Habsburglan hâkimiyetine girdi. Çünkü Carlos'un babası I. Felipe, Felemenk prensiyken, evlilik yoluyla İspanyol tahtını da ele geçirmişti. Carlos Felemenk'i akrabaları arasından seçtiği valilerle yönetmeye çalışıyordu. Merkezileşme doğrultusundaki adımlara rağmen genel valiye yardımcı olan devlet konseyi, danışma konseyi ve mali konsey büyük ölçüde yerel yöneticilerden oluşmaktaydı. II. Felipe tahtı 1555'te devraldı. Baskılar, Hollanda'da soyluların ve Protestanların oluşturduğu muhalefet hareketlerine yol açtı. II. Felipe'nin düzen sağlamak için Alba 3. dükünü genel vali ataması, işi çığırından çıkaracaktı. Valinin getirdiği ağır vergi yükleri ve cezalar I. Wilhelm von Oranje'ın önderliğindeki silahlı ayaklanmaya yol açtı. Bağımsızlık isyanı yaygınlaşmaya başladı. Sonuçta kuzeyde Utrecht Birliği kurulup bağımsızlaştı, ama güneydeki Katolik eyaletler İspanya egemenliğinde kaldılar.

Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland ve Zuthpen'in oluşturduğu Hollanda Birliği'ne, ertesi yıl birkaç kuzey eyaletiyle birlikte Barbant'taki Anvers ve Breda, Flandre'deki Gent, Brugge ve Yperse katıldı. Eyaletler birlik çerçevesinde iç işlerinde bağımsız, savaş, barış ve vergiler konusunda ise bir bütün olarak hareket etme durumundaydı. Her eyalette fiili yönetimi kral naibi sayılan valiler (*stadhoudler*) üstlendi.

Birlik Genel Meclisi 1581'de Felemenk üzerindeki İspanyol egemenliğine son verme kararı aldı. Ama İspanya'ya karşı ayaklanmanın önderi Wilhelm 1584'te ölünce, umutlar da suya düştü. Utrecht Birliği, İspanyollara karşı destek bulmak umuduyla Fransız ve İngiliz düklerini birliğin başına geçirdiyse de, deneyler hüsranla son buldu. 1587'den itibaren oluşmaya başlayan yeni Cumhuriyet'in gücü, toprak sahibi soyluları temsil eden eyalet meclislerindeydi. Ülke yönetimi, en zengin iki eyalet olan Holland ile Oranya'nın eline geçti. 1587'de Holland yöneticisi Johan van Oldenbarnevet ile Oranya prensi Nassaulu Moritz arasındaki işbirliği, İspanyollara karşı bir dizi zaferi de beraberinde getirdi (ç.n.).

eyalette de isyanların önü alınamamıştı. İsyancıların gücü ne birlik olmalarından, ne de taleplerinde haklılık taşımalarından kaynaklanıyordu. İspanyollar isyanları bastırabilmek için muazzam harcamalar yapmak zorunda kaldılar. Sözgelimi 1574 yılında Anvers'teki isyancılar bir milyon guldenden daha fazla bir parayla silahları bırakmaya ikna edilebilmişlerdi ki, 4 bin 562 kişinin paylaştığı bu para, İspanya tacının bütün bir orduya ödediği bir aylık maaş tutarının üç katından bile fazlaydı. Hükümet bu sözünü bile önce yerine getirememiş, paranın tamamını ödemekte aciz kalınca, isyancıların, uygun buldukları yerde ücretsiz kalabilme ve yağma ganimetinden geçinebilmelerine göz yummak zorunda kalmıştı. Nihayet Anvers eyaleti vatandaşlarından ödünç toplanan parayla gerekli miktar bir araya getirilebilmişti. Aradan iki yıl geçmiş geçmemişti ki, parasını alamayan İspanyol askeri birlikleri, o zamanlar Kuzey Avrupa'nın ticari başkenti sayılabilecek Anvers'i işgal etmiş, kitle kıyımları gerçekleştirip 8 bin kişinin ölümüne yol açmışlardı.

Kendi maaşlı askerlerinin yol açtıkları vahşetin ve sonu gelmez isyanların etkisiyle İspanya tarafı zamanla öylesine zayıf düşmüştü ki, İspanya'ya başkaldıran Hollandalılar askeri yönden her bakımdan İspanyolların gerisinde oldukları halde, etki alanlarını güvence altına alabilmiş ve genişletmişlerdi. Seksenli yılların sonuna doğru gerçekleştirilen askeri reformlar sırasında da Oranya ordusu içinde ayaklanmalar başgösterdi; ama hiçbir zaman ve hiçbir yerde bu ayaklanmalar İspanyol ordusundaki çaplara ve organizasyon düzeyine ulaşamadı. İspanyol ordusunun birçok biriminde bu tür isyanlar, artık sıradan çareler arasında yer alıyor, başarı, başka çıkar yol kalmadığı fikrini de pekiştiriyordu; çünkü askerler, sürekli para sıkıntısı çeken hükümeti isyanlarla baskı altına almadan, paralarına kavuşamayacaklarını öğrenmişti. Yönetimin, komutan ve yetkililerin görünürde şartlara boyun eğdikten sonra isyanı kırıp elebaşlarını ipe çekme girişimleri, bir sonraki isyanda askerin aklının başına gelmesine ve her türlü karşı öneriyi kuşkuyla karşılayıp emniyetini garantileyecek çarelere başvurmasına yol açıyordu.

Çağın bütün komutanları gibi İspanyol ordu yöneticilerinin de başına bela olan ve askerin içine düştüğü yokluklardan ve memnuniyetsizliklerden sonra genellikle başvurduğu bir kurtuluş yolu da firardı. XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başları arasındaki bir yüzyıl boyunca yüzde 15 ila 50 oranında firar olayı yaşandığı tahmin ediliyor. Açlık, salgın hastalıklar ve sonu baştan belli bir savaş, toprağa bağımlı köylülerden oluşmuş ordu mensuplarının çareyi firarda bulmalarına yol açı-

yor, bu durumlarda firari sayısı katlanarak artıyordu.[12] "Askerlerin hizmet koşulları kimi durumlarda öylesine berbatlaşabiliyor, öylesine korkunç bir hal alıyordu ki, kimi yerlerde ve kimi zamanlarda bütün bir ordu resmen darmadağın olabiliyordu. (....) 1576 Haziranı'nda Flandre'deki İspanyol ordu mensuplarının sayısı 60 binden, aynı yılın ocak ayında 11 bine kadar inmişti."[13] Ne var ki, maaşlı askerlerin oluşturdukları isyanın koruyuculuğuna ve bakım, geçim güvencesine sığınan paralı isyancıya göre böyle bir kolektifin muhafaza edici etkisinden yoksun firari, bayrağı bir yana fırlatırken sadece kendine güvenmek mecburiyetindeydi; bu durumda maaşını bundan böyle gözden çıkarmak zorunda kaldığı gibi, yakalandığında kendini bekleyen tek son vardı:

Ölüm. Üstüne üstlük firar süresince, düşman hatlarından ve arasından geçebilme gibi önemli bir sorunla da karşı karşıyaydı. Kurtulma şansı olanlar, ancak öteki firarilerle bir araya gelebilenlerdi. İspanyol Krallığı'nın gerek İber Yarımadası'nda gerekse İtalya'da ve Alman topraklarında maaşla hizmet veren askerlerinin, firar durumunda evlerine ulaşmaları hemen hemen imkânsızdı. Askerin baskı ve zulmünden zaten canı burnuna gelmiş kırsal kesim halkı, serseri mayın gibi sürüklenen firarilere, hiçbir hukuki koruması bulunmayan, ceza görmeden soyup soğana çevirebileceği, hatta öldürebileceği serseri taifesi gözüyle bakıyordu. Bu yüzden de İspanyol askerleri firar edince genellikle düşman Hollandalıların tarafına, o zamanki Oranya ordusuna katılıp ona hizmet etmeyi tercih ediyorlardı. İsyancı askerlerin ellerinde tuttukları kentleri Hollandalılara satıp paralarını aldıktan sonra isyandan vazgeçtiklerini gösteren vakalara ilişkin belgeler de mevcuttur.[14]

İspanyol ordusundaki isyan ve ayaklanmaların tarihi, yeniçağ başlangıcındaki monarşilerin temel bir ikilemine işaret etmektedir. Henüz dayanıksız, zayıf bir konumda bulunan merkezi devlet otoritesini gerek

12. Age.: Mutiny and Discontent, s. 107.

13. Age.: Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500-1800. Frankfurt/M. New York 1990, s. 80. Peter Burschel, "16. ve 17. Yüzyılın Kuzeybatı Almanyası'ndaki Paralı Askerler" (Göttingen 1994) adlı incelemesinde firar konusunda şu tespitleri yapıyor: Otuz Yıl Savaşları da dahil olmak üzere XVI. yüzyılda bir ordu kurup maaşları düzenli ödemeyi ya da askerlerin maddi ihtiyaç ve isteklerini başka yollardan karşılamayı başaran, ayrıca birliklerinin askeri bakımdan içinden çıkılmaz durumlara sürüklenmesini önleyebilen ve bütün bunlara ilaveten şansı yaver gidip birliklerine salgın hastalıklar bulaşmayan yöneticilerin, firar ihtimalinden de endişe etmemeleri gerekiyordu. Bir süre maaşları ödeyemeseler ve askerler işi bırakıp ayaklansa bile, bunun, ordunun kısa vadede dağılacağı anlamına gelmediğini, askerlerinin muharebe meydanından ve düşmanın önünden sürüler halinde kaçmalarının söz konusu olmadığını bilirlerdi. XVI. yüzyılda bol bol ayaklanma, ama o ölçüde az firar gerçekleşiyordu (s. 217/218).

14. Bkz. Parker: Mutiny and Discontent, s. 119.

içe gerekse dışa karşı sağlamlaştırabilmek için güçlü ordulara ihtiyaç vardı; ama politik ve askeri hırsların, kaygıların gerektirdiği şekilde ve süreler için bu orduları ayakta tutacak ekonomik araçlardan bu monarşiler yoksundu. Sonuç, vergilendirmeler, iflaslar ve isyanlar çevresinde dolanan bir kısırdöngüydü.[15] Birlikleri harekete geçirmeden önce bunların talep ve ihtiyaçlarını karşılayacak yolların bulunması şart olduğunda, savaşlar uzadıkça uzuyordu; ama bu ihtiyaçların giderilmesi gene askeri başarılara bağlıydı; asker ganimet sayesinde ücretine kavuşurken, komutan ya da ordu yöneticileri de savaş tazminatı yoluyla mali imkânlar elde ediyorlardı. Terhis edilmiş maaşlı asker yığınları yeni bir iş ararken bütün bir ülkeyi baştan başa dolaşıp duruyor, soygun, yağma ve şantaj dışında bir geçim yolu bulamadığı için de barışa rağmen, savaş durumunun yer yer sürüp gitmesine yol açıyorlardı.[16] İktidar tekelini yerleştirmeye çalışan eyalet prensleriyle, öteki deyişle soylu katmanın haklarını İspanya tahtına karşı askeri yolla da korumaya çalışan güçlü soylu partileri ile çoğunlukla soylu savaş "girişimcilerinin" bir araya getirdikleri; ama yetersiz mali kaynaklar yüzünden denetlenmeleri de imkânsız olan ordular arasındaki içinden çıkılması zor kuvvetler dengesinin sonucunda, bir de karşıt dini cemaatlerin politize ve militarize edilmesi mecburiyeti de işin içine girince, 1560 ile 1660 yılları arasında, Avrupa tarihine yüz yıl boyunca damgasını basan savaşlar ve iç savaşlar sahnelenip durdu.

C. BİR DİSİPLİN TEORİSYENİ OLARAK JUSTUS LIPSIUS

Şiddet ve zorbalığın bütün Avrupa'ya yayılması, düzene duyulan ihtiyacı artırmaya başlamıştı. Dönemin bütün düşünürleri, barışçıl sosyal ilişkilerin, öteki deyişle "iyi düzenin" nasıl tesis edileceği konusunda kafa yorup durmaktaydı. Bu konuda iki büyük hareket birbirine yaklaşmaktaydı. Biri, *laik devletçiliğin* programını formüle eden politik teoriler düzleminde yaşanıyordu. Dini motivasyonlu iç savaşların yarattığı korkuları ortadan kaldırmak amacıyla şiddet ve zorbalığı Tanrı'nın isteklerine aykırı ilan edip savaşı ve otoriteyi devlet tekelinde merkezileştirmeye çalışan bu teoriler, bu yoldan din savaşlarının önünü almayı

15. Bkz. David Kaiser: Kriege in Europa. Hamburg 1992. s. 39: Avrupa'nın öteki bölgelerindeki isyanlar için bkz. J.S. Morill: Mutiny and Discontent, in English Provincial Armies 1645-1647, Past and Present, No. 56, Aug. 1972, s. 49-74; Berichte über Aufstände in den Truppen des Dreissigjährigen Krieges dokumentiert Müller: Söldnerwesen.

16. Bkz. Burschel: Söldner im Nordwestdeutschland, s. 273-303.

amaçlıyordu. Teorilerin merkezinde *devlet aklına* ve *egemenlik* kavramlarına yönelik tartışmalar yer almaktaydı. Bu tartışmalar, bir yanda yasanın bağlayıcılığı ile prenslerin yasaların üstündeki yetki ve güçleri arasındaki ilişkiyi, hükümet etme, yönetme sanatının özelliklerinin ne anlama geldiğini, bir yanda da devletin gücünü artıracak araç ve yolların neler olduğunu sorguluyordu.[17] İkinci hareket ise *yöntemli yaşamanın teknolojilerini* tasarlamaya çalışıyordu. Bu iki hareket de, birçok yerde aynı anda ortaya çıkmış ve toplumları, disiplin kurumlarından oluşmuş sık gözenekli bir ağın içinde tasarlamışlardı. Düzen, bu teorilerde, parçasal düzenlerin toplamı gibi görünmekteydi: Kilise, zümre, kast düzenleri, ıslahevleri, hastane, huzurevleri, düşkünlerevi düzenleri; zümrelerin, sosyal katmanların kuralları, ilkeleri; tüzükler, talimatnameler, savaşa ilişkin tespitler ve egzersiz eğitim kuralları vb hayatın bütün alanlarını, katı bir davranış kuralları "tüzüğüne" tabi kılmaktaydı.[18] Reformcuların ahlâki öğretileri bu disiplin ruhunu teneffüs ediyor ve Cizvit tarikatının kurucusu İgnatius von Loyola'nın *Ejercicios Espirituales*'i, Spinoza etiğindeki ("ordine geometrico")[19] felsefi sistem açıklamaları ve barok çağın prenslerinin davranış ve düşüncelerinin kılavuz kitapçıkları aynı iştahla okunup özümseniyordu. Egemenlik ve devlet aklı ilişkisinin tartışıldığı *politik ilahiyat*[20] öğretileri ile disiplin-

17. XVI. ve XVII. yüzyılın politik teorilerindeki devlet aklı ve egemenlik tartışmaları için Niklos Luhmann'ın farklı perspektifine bakabilirsiniz: Staat und Staatsräson im Übergang von traditionaler Herrschaft zu moderner Politik. Gesellschaftsstruktur und Semantik, Cilt 3, Frankfurt/M. 1989, s. 65-148; Michel Foucault: Vorlesungen zur Analyse der Machtmechanismen 1978. Age.: Der Staub und die Wolke, Bremen 1982, s. 1-44; age.: Für eine Kritik der politischen Vernunft. Lettre international, Nr. 1, Yaz 1988, s. 58-66; age.: Regieren-eine späte Erfindung. Die Tageszeitung, Buchmessenausgabe 1989, s. 17-19. Luhmann bir evrim kuramcısı olarak çağın bir eşik karakteri taşıdığı olgusuna dikkati çeker. "Politikanın işlevinin, sosyal katmanlaşmaya (sınıflara) yönelik olmaktan çıkıp fonksiyonel farklılaşmaya göre ayarlandığı" eşiktir bu. Luhmann'ın tezine göre politik iktidara sahip olma sorunu, rekabet düzleminden egemenlik düzlemine kaymış; öte yandan gene bu dönemde başlayan bir gelişme, politikanın, dinin ve ahlâkın yasa kitaplarının birbirinden ayrılmasına, politik alanın, kendine özgü bir sistem rasyonelliğini temsil ederek öteki alanlardan farklılaşmasına imkân vermiştir. İktidar kuramcısı Foucault da kendine özgü bir politik rasyonellik tipi kurmaya çalışır. Rasyonel "hükümet etmenin" (*gouvernementalité*/yönetişimselliğinin) -devlet aklı ve policey bilimler tartışmasından kotarılmış- düzeni, hem devletin kuvvetini artıran hem vatandaşlarının hayat standartlarını yükseltmesi gereken hem de aynı ölçüde güvenlik, toprak ve nüfus sorunlarıyla ilgilenen spesifik bir bilgi biçimi ve iktidar teknolojileri doğurmuştur.

18. Bkz. Gerhard Oestreich: Strukturprobleme des europäischen Absolutismus. Age.: Geist und Gesfalt des frühmodernen Staates, s. 179-197; Schulze: Gerhard Oestreichs Begriff "Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit."

19. Spinoza'nın "Ethik"inin alt başlığı.

20. "Politik ilahiyat" kavramı, laik devletçilikle karşıtlık oluşturmayıp politikanın reel metafiziğini benzetmeler kurarak kavramaya çalışır. Bu konuda bkz. Carl Schmitt'in

li bir hayatın *politik teknolojilerinin* ele alındığı öğretilerin yanı sıra, bir de *politik antropoloji* gelişmişti. Bu kavrayışta insanlar doğal fiziksel güçleri sayesinde değil de, eğitim ve yetiştirme sonucunda sosyal varlık niteliğine kavuşuyorlardı. Hobbes, "Ad societatem ergo homo aptus non natura, sed disipline factus est"[21] derken bunu kastetmekteydi.

Askerlik kurumu, *politik ilahiyat* ile *politik teknolojinin* birbirleriyle ilintilendikleri noktayı temsil etmektedir. Güçlü bir ordu olmadan, iktidar tekeli tesis etmek nasıl imkânsızsa, askeri disiplin olmadan da (ve elbette bu disiplini sağlamak için gerekli mali kaynaklar mevcut değilse) askeri birliklerin denetlenmesi de mümkün değildir. Bütün devlet görevlileri gibi askerin de itaati, Leviathan'a, yani devlete, düşmanları karşısında bölgesel bütünlüğünü koruyabilmesi için gerekli olan iç gücü sağladığı gibi, içte, birbirine ters düşen çıkarların ve inanç cemaatlerinin uçlaşmalarının iç savaşa kadar tırmanmasını da önler. Leviathan, zorbalığa ve şiddete başvurmayacağını vaat etmemiştir; ama insanların yaşama hakkını kendi tekeline alıp hayatı artan ölçüde güvenceye kavuşturma sözü vermiştir.

Laik bir iktidarın tekelini temsil eden devletçilik ile hayatı düzenleyip disiplin altına alma arasındaki ilintiler Machiavelli'den Hobbes'a kadar uzanan "büyük" devlet politikası tasarımlarında[22] değil de, geç

---

açıklamaları. Schmitt'e bakılacak olursa, modern devlet öğretisinin bütün önemli kavramları hem tarihsel gelişmeleri hem de sistematik yapılan bakımından laikleşmiş ilahiyat kavramlarıdır (Politik İlahiyat, Leipzig 1922, s. 37).

21. Thomas Hobbes: De cive, Cap. I, II. (Annotatio), Oxford 1983, s. 92.

22. Ancak Machiavelli "Arte della guerra" (1521) (Savaş Sanatı) adlı eserinde eski Roma ve İsviçre modellerine göre ulusal bir milis ordusu tasarlar. Bu milis, pazar ve bayram günleri yapacağı egzersizlerle ve yılda iki kez gerçekleştirilecek manevralarla görevine hazırlanacaktır. Bu hazırlıklar, askeri eğitimin ön basamaklarını oluşturur. Machiavelli bu egzersizleri üç basamakta toplar: "Birinci basamak, bedeni sertleştirmek; onu her türlü zor ve eziyete karşı dayanıklı kılmak; çabuk ve becerikli hale getirmek, ikincisi, silahları kullanmayı; üçüncüsü, birliğin içindeki sırasını, yerini, hem yürüyüşlerde hem de muharebe sırasında korumayı öğretmek içindir." (s. 50) Machiavelli disiplinin psikolojik etkisini de etraflıca açıklar, "Hiç şüphesiz, cesaretli ama düzensiz askerler, korkak ama düzenli olanlardan çok daha zayıftır; çünkü düzen korkuyu def eder; düzensizlik cesareti ortadan kaldırır." (s. 54) Machiavelli'nin yazısı, dönemin paralı asker sistemine duyduğu tepkinin izleriyle biçimlenmiştir; paralı askerler, komutanlarını iki seçenekle baş başa kalmaya zorlamaktadır; "ya barışı elden geldiğince erteleyecekler ya da devletin efendileri olma niyetinden vazgeçmek istemiyorlarsa (barışta, savaşta) onların paralarını ödeyeceklerdir." (s.15) Machiavelli becerikli, tecrübeli paralı asker ordularının, kentlilerden ve köylülerden oluşturulmuş ve o zamanki savaş tekniğine göre pek işe yaramayacak bir milis ordusuna göre askeri bakımdan çok daha verimli olabileceği gerçeğini gözden kaçırmaktadır. Zaten, onun tasarımına ve düşüncelerine göre Floransa meclisince oluşturulan halk ordusu "Kutsal İttifak"ın paralı askerleriyle girdiği ilk çatışmada çökmüştür. Bu

hümanizma döneminin hükümet etme pratiğine yönelik akıl verici öğretilerde işlenip geliştirilmişlerdir. Eserlerinin yaygınlık derecesini bir kıstas olarak alacak olursak, geç hümanizma hareketi döneminin bu bağlamdaki en önemli temsilcisi filolog ve düşünür Justus Lipsius'tu.[23] Bir yol, bizi Lipsius'tan doğruca Hollanda askeri reformuna götürür. Oranyalı Moritz, Leiden Üniversitesi'nde doğrudan Lipsius'un öğrencisi olmuştur ve Lipsius'un *Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex*[24] adlı altı ciltlik çalışmasının beş ve altıncı kitapları, Oranya ordu reformunun programı olarak da anlaşılabilir. Polybios'a ilişkin bir yorumu ve Roma savaş teknikleriyle birlikte Roma tahkimat ve kalelerini anlatan iki kitap da, bilgin'in doğrudan pratik sorunlara ne kadar önem verdiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda dönemin askeri yetkililerinin ilkçağdaki örneklere duydukları büyük ilgiyi de gözler önüne serer.

Devlet teorisi ile askeri reformları birbirine bağlayan tayin edici halkayı, Lipsius, Roma Stoacı ruhunun içinden türettiği erdemler öğretisinde bulur. Lipsius incelemelerini buradaki çalışmamızda kullandığımız Gerhard Oestreich'ın gösterdiği gibi, bu öğreti, Lipsius'un "politikası" ile onun en popüler eseri olan *De constantia*[25] arasındaki sistematik bağlamı da kuran halkadır. Adından da anlaşılacağı gibi, *De constantia*, Yeni Stoacı düşüncenin ortaya attığı duygu ve heyecanları denetleme taleplerini ideal olarak önüne koyar. Politik ya da askeri yönetici ve liderlerin askerlerine öğretmeleri gereken erdemler, bu liderlerin, mevki ve resmi hizmetlerini layıkıyla temsil edebilmeleri için

konuda bkz. Felix Gilbert: Machiavelli: The Renaissance of the Art of War. Peter Paret (yay.): Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age. Princeton 1986, s. 11-31.

23. Lipsius ve alımlanması konusunda Gerhard Oestreich'ın çalışmalarına bakınız. Özellikle ölümünden sonra yayımlanan doktora çalışması Antiker Geist und Moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606), ayrıca makalesi, "Geist und Gestalt des frühmodernen Staates" ve "Strukturprobleme der frühen Neuzeit" içinde hümanistlere ayrılmış iki yazı, Kalvinismus, Neustoizismus und Preussentum, geniş bir bakış sağlamaktadır. Jahrbuch für die Geschichte Mittel-und Ostdeutschlands, Cilt 5, 1956, s. 157-181; Soldatenbild, Heeresreform und Heeresgestaltung im Zeitalter des Absolutismus. Ayrıca bkz. Günter Abel: Stoizismus und frühe Neuzeit. Berlin/New York 1978; Michel Stolleis: Lipsius-Rezeption in der politisch-juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland. Age.: Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Frankfurt/M. 1990, s. 232-267.

24. Önce Leiden'de 1589'dan 1618 yılına kadar Latince orijinalinden 26 çeviri basılmış; ayrıca 7 dile çevrilmiştir.

25. Antwerpen 1585; Almancası: Von der Bestendigkeit. 1601'deki ikinci basımdan, Andreas Viritius'un Almanca çevirisiyle tıpkıbasım, (yay.) Leonard Forster, Stuttgart 1965.

bizzat sahip olmaları gereken erdemlerdir. Yönetmek ve kendini yönetmek Lipsius'un düşüncesinde birbiriyle örtüşür. Başkalarını, geneli disiplin altına almadan önce, disiplin kurucularının kendilerini disiplin altına almaları şarttır. "Lipsius'un çizdiği, ideal politik insan, akla göre davranan, kendine karşı sorumluluğu olan, heyecan ve duygularını denetleyip ayarlayabilen, mücadeleyi kabul eden vatandaştır. Lipsius'un bu ideali, dönemin politik ruhu ile öylesine uyum içindedir ki, bu insan imgesi ile devlet imgesi de birbiriyle örtüşecektir; çünkü devlet diline tercüme edildiğinde, bu insan imgesi, devlet aygıtının rasyonalizasyonu, prens ve soyluların kısıtlanmayı kabul edip kendilerine hâkim olmaları, tabi olanların, uyrukların disiplinli olmaları ve güçlü bir ordunun kurulması demektir."[26]

Constantia'nın konusu, insanın politik alandaki tutum ve davranışlarıdır; ama kitap aynı zamanda uyrukların ve tabi olanların itaat mecburiyetlerini gösteren bir kılavuz olarak da düşünülmüştür."[27] Altıncı kitap *Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex* ise, prenslere, hükmetme ve yönetme sanatının bir kılavuzunu sunar. Lipsius, birinci kitapta hem politikanın içinde yer almak hem de gene politikadan bağımsız davranmak bakımından gerekli kuralları sıralarken, ikinci kitabın önüne koyduğu önsözde, prenslerin egemenliğinin rasyonel olması talebiyle Seneca'dan alıntı yapar: "Her şeyi kendine boyun eğdirmek istiyorsan, kendin akla boyun eğ. Akıl seni yönetirse, sen de kitleleri yönetirsin."[28]

Lipsius'un erdemler öğretisi *fatum* (kader) ile insan *ratio*'su (aklı) arasındaki ilişkiyi, gerek Yunan gerekse de Roma Stoa hareketinden farklı kavrar ve bu kavrayışı öğretisinin çıkış noktasına koyar. Bu Yeni Stoacı düşünür, "predestinasyon" dediğimiz, her şeyin önceden belirlendiği öğretisini biraz daha yumuşatarak, alınyazısı ile özgürlüğü birbirleriyle bağdaştırmaya çalışır. Tanrısal bir *fatum* vardır, ne var ki onun neyi belirlediğini ve onu neyin belirlediğini bilemeyiz; ayrıca bu *fatum*, olup biten her şeyin ancak ilk nedenidir. Bu ilk nedenden sonra gelen belirleyici etmenler arasında Lipsius özgür iradeyi de sayar: "Tanrı insanların birlikte düşünüp taşınmalarını ve en iyisini seçmelerini istemiştir. Böylece insanlar, herhangi bir zorlama olmaksızın iyi niyetleri (özgür iradeleri) sayesinde birlikte düşünüp taşınır ve seçerler. Ama işte Tanrı, onların neyi seçip tercih edeceklerini zaten sonsuzluğun içinden bakıp görmüştür: Sadece görmüştür; ama kimseyi seçme-

26. Oestreich: Antiker Geist und moderner Staat, s. 103/104.
27. Abel: Stoizismus und frühe Neuzeit, s. 78.
28. Oestreich'a göre alıntı: Antiker Geist und moderner Staat, s. 109.

ye mecbur etmemiştir; bilmiştir sadece; kararlaştırmamıştır; önceden söylemiş, ama kimseyi mecbur kılmamıştır."[29] "Din ile politika arasına belli bir belirlenemezlik mıntıkası sokan" bu düşünce yapısı, Lipsius'ta, Machiavelli'deki *fortuna*'nınkine benzer bir işlev taşır. Lipsius, Tanrı ile değilse de ilahiyat ile etiğin arasına belli bir mesafe yerleştirir."[30] Lipsius'a göre, bilge kişi, ne öyle uzun uzadıya *fatum*'u araştırıp incelemeye kalkmalı ne de irade özgürlüğü sorunu üzerine kafa patlatmalı; onun yapacağı, inatla ve aklın, mantığın araçlarıyla yaşama mücadelesinde tutunmak için direnmektir. Aklın, mantığın gerektirdiği katılığı ve sertliği temsil etmek, insana en az acı verici yoldur. "Duygulara, heyecanlara olan herhangi bir bağımlılığın eylemin doğruluğu-

na zarar vermemesi, constantia'nın tezahürü demektir."[31]

Lipsius, bu etiğin politik uzantılarını vatana karşı görev ve mecburiyetlerimiz bağlamında göstermeye çalışır: Lipsius'un argümantasyonuna göre, *patria*'ya yani vatana bağlılığın kökeni bencilliktir. Vatana duyulan sevginin kaynağı doğa olmayıp, teklerin iyiliğini sağlayıcı devletçi organizasyondur. Bu nedenle de soylular, genelde yoksul ve alt tabakadaki insanlardan çok daha fazla vatana bağlıdır. Yoksulların birçoğu, başka yerlerde daha iyi işler bulabileceklerini umdukları için vatanlarını terk eder. "Vatanımıza düğümlenmiş olduğumuzu bize düşündüren bağ, bütünüyle dışsal bir şeydir; (...)"[32] *Pietas*; saygıya dayalı korku, hürmet anne babalara ve Tanrı'ya gösterilir; ama *patria'ya* uygun düşmez. Lipsius vatan sevgisini de belli nedenlere bağlayıp bir bakıma ayrıştırıp yok etmez; sadece onu sağlıklı insan aklının keskin usturasıyla kıyısından köşesinden sınırlar.[33] Vatandaşların vatanını, içinde ya bir efendiye (yöneticiye) ya da genel hakka (hukuka) bağlı olarak yaşadığımız bu ortak gemiyi sevip savunmamızı, hem yerinde hem de gerekli bulur.[34] Ama işte tutku ve duyguları vatana yöneltmemek, ona bağlanmamak gerekir: "Şair Horatius, vatan için ölmek sevimli ve hoştur, demiştir (...); ama ölmek demiştir Horatius, yoksa (duyguya kapılıp) ağlamak değil."[35]

29. Lipsius: Von der Bestendigkeit, s. 62/63.
30. Luhmann: Staat und Staatsräson, s. 124.
31. Franz Borkenau: Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild, Paris 1934, s. 187.
32. Lipsius: Von der Bestendigkeit, s. 31.
33. Age., s. 29.
34. Age., s. 32.
35. Age. bkz. Q. Horatius Flaccus: Oden, Liber III, 2, 13. Zur Bedeutungsgeschichte des Topos bkz. Emst H. Kantorowicz: *Pro Patria Mori* in Medieval Political Thought. Aynı yerde: Selected Studies, New York 1965, s. 308-324; age.: Die zwei Körper des Königs, Münih 1990, s. 241-278.

Vatana duyulan sevgiyi sadece insanların çıkarlarına bağlayarak bu anlayışta temellendiren Lipsius, aynı zamanda vatan için ölmeyi de yerinde buluşuyla ortaya çıkan çelişki üzerinde fazla durmaz; burjuva *yararlılık* felsefesi ile devlet vatandaşlığından türeyen itaat görevini, bütün *publicis malis*'lerin (toplumsal kötülüklerin) en gerisinde bekleyen ve iç dengesini hiçbir zaman elden bırakmayan tinsel gücün kararlılığının ve dayanıklılığının zemininde, birbirleriyle kaynaşmaya zorlar. "Hâkimiyet ile tabi olanlar arasındaki gerilimde constantia'nın görevi, bireyin, bir yandan gerek dünyanın gerekse tarihin dalgalanmaları karşısında bunlardan etkilenmeden serbestçe yaşamasını sağlamak; bir yandan da bunalımları, ihtilaf ve çalkantıları önleyici etmen olarak geliştirilmiş hâkimiyet düzenlerine tabi olacak şekilde, bireye uyum sağlamasını öğretmektir. Constantia, özerklik ile tabiiği bir bütün içinde gerçekleştirmelidir."[36] Yeni Stoacı etiğin en temel kuralı, duyguları eylemin içinden uzaklaştırma ilkesi, aslında bütün disiplin kurma çabalarının çıkışında bulunan psikolojik ilkeydi. Sadece duygularına, heyecanlarına hâkim olanlar, hem aklın hem de komuta subayının emirlerine itaat edebilirler, bunları yerine getirebilirlerdi.

Lipsius "politikasını" anlattığı son iki kitabında, bu erdemler öğretisinin askeri alana uygulanmasının prenslere getireceği yararları sıralar.[37]

36. Abel: Stoizismus und frühe Neuzeit, s. 79. Zum Verhâltnis von Affektkontrolle und Utilitarismus im politischen Denken der frühen Neuzeit. Ayrıca bkz. Albert O. Hirschman: Leidenschaften und Interessen, Frankfurt/M. 1980.

37. Lipsius, *Politika*'nın ilk dört kitabında siyasi erdemin ve devlet akliliğinin ilkelerini geliştirir (*prudentia civilis*). Yöneticinin ve hükümdarın en önemli özellikleri hakkaniyet ve iyiliktir (*iustitia et clementia*), sadakat (*fides*) ve ölçülülük (*modestia*) bu özelliklere eşlik eder. Yöneticinin ayrıca *majestas*'a sahip olması, tebasının saygı ve desteğini kazanmaya çalışması gerekir. Hâkimiyetin (egemenliğin) biçimi katı, sert, sürekli, dayanıklı olmalı ve yöneticinin (hükümdarın) kişiliğine bağlanmalıdır; devlet otoritesi paraya, silaha, düşünebilmeye, ittifaklara ve şansa dayanır ve prensin Tanrı korkusuyla ve uzak görüşlülüğüyle belirlenmiş davranışlarıyla kuvvetlenir. Devlet akliliği, kaliteli ve güvenilir bürokratlar takımının kurulmasının yanı sıra yıllık vergi toplamaya temel olacak, özenli, her yıl yenilenen istatistiklerin hazırlanmasını gerektirir. Bir topluluktaki farklı inançlar kavga ve huzursuzluklara yol açar, bu nedenle "tek devlet, tek din" ilkesi geçerli olmalıdır. Lipsius gene de kamusal huzur ve barışa önem vererek, farklı inançların, ibadetlerini kamuya açık yerlerde ve kamunun içinde gerçekleştirmemeleri, dolayısıyla kargaşaya yol açmamaları şartıyla hoş görülmesinden yanadır. Lipsius nihayet, Machiavelli ile hesaplaşarak, 16. yüzyılın sonundaki bütün politik teorilerin tayin edici ahlâk sorununu, "Devlet, devletin çıkarlarının ve aklının gerektirdiği yerde halkı aldatma hakkına sahip midir?" sorunsalına cevap bulmak için, bu sorunu pratikleştirir. Lipsius, siyasal amaçları bakımından her aracı kutsallaştıranlara lanet eder, ancak gizleme ve güvenmeme gibi hafif saydığı aldatmaları zorunlu sayarken, orta derece aldatmalar ve yalanlar kategorisine soktuğu yolsuzluk, rüşvet ve sahtekârlıklara da bir yere kadar tahammül eder; ama, çok çok zaruri durumlar dışında sözünü tutmama ve adaletsiz davranma biçimindeki ağır aldatma ya da yalancılığa itiraz eder. Bu konuda kapsamlı bir özeti Oestreich'ta buluyoruz: Antiker Geist und modemer Staat, s. 108-147.

Bir yönetici için *prudentia militaris*, yani savaş sorunlarında akıllı ve kurnaz davranma becerisi, en az *prudentia civilis* kadar önemlidir. Bir sefere çıkmadan önce, gerek mali ve maddi, personele ilişkin kaynakları gerekse de manevi durumu tepeden tırnağa gözden geçirmek şarttır; çünkü bir savaşı başlatmak kolaydır, ama onu kendi istediğin gibi ve başarıyla bitirmek zordur. Lipsius'a göre en önemli maddi kaynak, iyi piyade birlikleridir; bu birliklerde, askerin sayısından çok, kalitesi tayin edici önem taşır. Bu yüzden, askerin seferden hemen önce bir araya getirilmesi yerine, daima el altında olması ve geç olmadan, zamanında eğitim ve egzersizlere tabi tutulması şarttır. Lipsius *miles perpetuus*'u, yani daimi milis güçlerini savunur.

İyi asker elde edebilmenin iki yolu vardır ona göre: Askere alırken seçip ayıklama ve eğitim ve yetiştirme sırasında disiplin uygulama. Prenslerin kendi uyrukları ve bağımlı köylüler Lipsius'a göre ikide bir yağmacılık yapan, ayaklanan ve sık sık ülkeyi tarumar eden, sadakatte kusurlu paralı askerlere göre çok daha güvenilirdir. Gene de bu ilk gruptaki askerler, emniyet kaygılarıyla, kentte yaşayan insanlardan değil de, kırsal nüfusun içinden seçilmeli ve yetiştirilmelidir. Askerler seçilirken askeri doktorların yıllık sağlık kontrolünden geçmeli, ayrıca psikolojik muayenelere tabi tutulmalıdır. Hükümlüler, toprak ağalarının bağımlı köylüleri ve yüz kızartıcı suçlar işlemiş, şerefini yitirmiş kimseler askere alınmamalıdır.[38]

Lipsius, disiplin konusuna apayrı bir önem atfeder. Yöneticiye ordusu üzerinde hâkimiyet ve denetim kurma imkânı veren asıl unsur disiplindir. Stoacı etik, askeri eğitim ve yetiştirmenin yolunu göstermektedir, dolayısıyla örnek alınmalıdır. Lipsius, askerin katı bir eğitim ve şartlandırma çalışmasından geçerek güçlü kuvvetli, dayanıklı, katı bir erkek olmasını sağlayıcı yol olarak gördüğü disiplini dörde ayırır: *Exercitium, ordo, coerctio* ve *exempla*: "Askerler gerek silahların kullanılmasında, gerek yürüyüşlerde gerekse de siperler, sığınaklar kazıp kurma alanlarında her gün *exercitia* yapmalı, böylelikle aynı zamanda bütün kötülüklerin kaynağı olan tembellikten, miskinlikten ve avarelikten kurtarılmalıdır. (...)" Egzersizi böyle anlayan Lipsius, *ordo*'dan yani düzenden sadece Roma örneğine göre oluşturulmuş katı bir askeri hiyerarşiyi anlamakla kalmaz, aynı zamanda seferi yürüyüş, taarruz yürüyüşü, muharebe, karargâh ve ordugâh düzenlerini de *ordo* kavramı altında toplar.(...) *Coerctio*, yani askerin kendini kısıtlaması, kendini denetlemesi ve şartlandırması, savaş ordusunun daimi itaatinin de vazgeçilmez koşuludur. Askerin asiliklerini, başına buyrukluk isteklerini

38. Oestreich: Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates. Age.: Geist und Gestalt des frühmodernen Staates, s. 60/61.

de frenler bu özellik.(...) Lipsius bıkıp usanmadan Antik Roma'ya ve özellikle bu devletin disiplin kavramının sunduğu örneğe dikkat çeker; kendisi askeri ödülleri, nişanları ve onurlandırma yöntemlerini olduğu kadar askeri cezaları da ilkçağ Roması'ndan almıştır. Gerçi Lipsius cezalandırmalar konusunda en küçük bir taviz verilmemesinden yanadır ve yumuşak, ödünlü her davranışı çok tehlikeli bulur; fakat askeri nişanlarla, rütbelerle teşvik ederek ve eğiterek, cezalık davranışların azaltılmasını da önerir."[39]

Lipsius için disiplin mekanik bir talim-terbiyeden çok daha fazlasını ifade eder. Tanrı korkusunun ve yasalara saygının ve bağlılığın öğretilmesi anlamında etik bir eğitim de disiplinin ayrılmaz parçasıdır. Ancak Lipsius'un asıl tayin edici yeniliği sergilediği alan, yağmalayan, yakıp yıkan, ayaklanan ve bol bol firar eden askerler yüzünden sayıca cılızlaşıp duran maaşlı asker ordularının zorbalık ve şiddet potansiyelini belli ve tek bir kanala akıtma isteğinde kendini gösterir: Lipsius'un reform programı, bu bağlamda, kalıcı, daimi bir ordu ve düzenli askeri ilişkilerin kurulması anlamına gelir. Askeri hizmet düzenli olmalı; maaşların ödenmesi, cezalandırmalar ve ödüllendirmeler hep belli, kalıcı yasalara, kurallara ve ilkelere bağlanmalıdır. Bu düzenlilik, askeri düzenin tesisi demektir. Herkese örnek olacak fiziki cezalar, itaat üretmenin biricik yolu olarak görülmez. Lipsius bu tür cezalardan ne vazgeçmek ister ne de onları hafifletmeyi düşünür; ancak hapis cezalarını ve idamları disiplinin geniş kapsamlı ilkeleri arasına alıp öteki çareler ile bütünleştirir. Disiplin bozucu davranışları ve kural ihlallerini cezalandırmaktan daha önemli olan, güvenilirliği artıracak olgulara dayalı stratejiler üretmektir. Disiplin, düzen ve itaat sağlamanın yolu sadece bu yöndeki önlem ve eğitimlerin, askeri hedef almasıyla sağlanamaz. Otoriteleri, kendilerine duyulan güvenilirlikte temellenen subayların ve komutanların, askere karşı görevlerini yerine getirmeleri de şarttır. Gerek iç gerekse de dış disiplinin iyi ya da kötü oluşu, en başta onların faturasına yazılmalıdır.[40]

39. Oestreich: Der römische Stoizimus und die oranische Heeresreform, s. 20-22.

40. Lipsius'un askeri düzen kurma programının dönemin anlayışlarından ne kadar çok ayrıldığını, Jacques Callot'nun "Les misères et malheurs de la guerre" adlı ünlü 1633 tarihli bakır gravür çalışması göstermektedir. Callot'da düzen sadece cezalandırıcı ya da ödüllendirici şiddet ve güç ile sağlanmaktadır. Yapraklann bir araya getiriliş tarzının temelinde suç ile cezanın simetrikliği anlayışı yatmaktadır. Dizinin çekirdeğini, bir sürü detay içinde askerlerin sivil halka saldırılannı anlatan beş yaprak oluşturur; bunları beş plaka izler; bunlar, bu suçlara verilen çeşitli cezalan temsil etmektedir: İdam sehpası; kurşuna dizme (idam) müfrezesi; çarka gerilme; odun üstünde yakılma; son yaprakta tahtında oturan ve subaylarını ödüllendiren hüküm-

Lipsius'un *constantia*'sı, pratik sonuçları bakımından *Kalvinizmin* etiğiyle benzerlikler gösterir;[41] disiplin konusundaki düşünceleri ve yazdıkları ise, bir başka inanç ve düşünce akımıyla; yöntemli ve kurallara uygun bir hayat sürdürmenin önemini vurgulayan Cizvitler hareketiyle paralellikler taşır. Köln'deki Cizvitler Okulu'nu ziyaret eden ve bir ara Societas Jesu tarikatına girmeyi bile düşünmüş olan Lipsius, militan askeri örneğe göre hiyerarşik kademelenmiş bu tarikatın iki taşıyıcı direğini savaş aygıtını yenileme programı içine almıştır: Bunlardan birincisi olan *Ecclesia militans*'ın mücahitlerinin katı hiyerarşik organizasyonu ve düzenli, periyodik eğitim ve egzersizleri, egemen devletin subaylarına model olarak sunulur. İgnatius'un manevi egzersizleri

Tanrısal iradenin deşifre edilmesini hedefleyen ayrıntılı bir sistem sunarken, Lipsius, her zaman "bilinçli olarak emir bekler durumdaki",[42] nöbetini terk etmeyen askerin yetiştirilmesi, öteki deyişle "üretilmesi" için gerekli enstrümanları sağlar. Her iki durumda da yol, askerin duygu ve heyecanlarını, doğal tepkilerini denetlemesinden geçmektedir.[43] Her ikisinde de, disiplinin somut mekanizmaları birbirini andırır. Emir ve itaat ilkesinden hiçbir ödün vermeme, günlük yaşamın her adımının ve beden hareketlerinin kural ve talimatlarla enikonu düzenlenmesi, (dini egzersizde) ayrıntılarına kadar belirlenip dikte edilmiş ve sürekli tekrarlarla otomatikleştirilmiş dini, içsel ritüeller, dolayısıyla da aynı yoldan oluşturulan askeri birlikler ve hareketleri, bu iki düzlemli eğiti-

dar görülmektedir. Ayrıca bkz. Paulette Choné: "Die Schrecken des Krieges" ya da "Das Leben des Soldaten": die Gewalt und das Recht. Jacques Callot. Das druckgraphische Werk im Kupferstich-Kabinett zu Dresden, Christian Dittrich tarafından elden geçirilmiştir. Dresden 1992, s. 16-19.

41. Yeni Stoacılık ile Kalvinizmin farkları için bkz. Borkenau: Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild, s. 189/190: "Kalvinizm kapitalizmdeki normal bireyin yaşama tarzını ahlâki kuralların kriteri olarak ilan eder. Stoacılık da aynen Kalvincilik gibi kapitalizmdeki kitle kaderini temel alır, ama bir yandan da, 'bilge kişi', entelektüel kişi, amir, büyük bürokrat, eğitmen; bu kaderden nasıl kurtulabilir sorusunu sorar. (...) Kalvinist insan kapitalizmin mevcut olgusallığını öylece bir veri olarak benimser; dolayısıyla bu konuda akıl yürütmesi gereksiz olduğu gibi, yasaktır da. Stoacı ise kapitalizm olgusunu dıştan inceler ve eylem ve davranışlarını akılla düzenleyerek, hayat üzerindeki yönetme yetkisini dar sınırlarla da olsa, güvence altına almaya çalışır."

42. Bkz. Elias Canetti: Masse und Macht. Frankfurt/M. 1980, s. 346.

43. Daha ilk talimatlarda İgnatius bizzat manevi ve bedensel egzersizlerin birbirini tamamladığı olgusuna dikkati çeker: "Çünkü, nasıl ki gezmek, yürümek ve koşmak bedensel alıştırmalarsa; ruhu hazırlamaya (*disponer*) ve bütün düzensiz eğilimleri ve heyecanları, duygulanımları (*affecciones*) kendinden uzaklaştırmaya ve bunlardan kurtulduktan sonra Tanrı'nın istek ve iradesini aramaya ve ruhu, onun selametine yönelmiş kendi hayatının düzenini (*disposicion*) bulmaya istekli ve hazır duruma getirmek de manevi alıştırmalardır." (İgnatius von Loyola: Geistliche Übungen. Freiburg 1960 s. 15). "Alıştırmaların" metin yapısı için bkz. Roland Barthes'ın yapısalcı yazılan: Sade Fourier Loyola. Frankfurt/M. 1974. s. 47-88.

min özelliklerini meydana getirirler. Cizvit *miles christianus*'un (Hıristiyan askeri) inancı ile dünyevi savaşçının disiplini, paralel olduğu kadar, ikisi de eşit düzeydeki bedensel ve psikoteknik bir prosedürün yansımalarıydı.[44]

Hem Kalvinistlerin hem de Cizvitlerin bu birbirine benzeyen hayat sürdürme yöntemleri, aslında birbirine tamamen zıt iki manevi kurtuluş stratejisinin hizmetindeydi. Öğretilerinin ekonomik ve politik uzantıları –Kalvinistlerin "Protestan etiği" ve Roma'yı kendilerine özgü bir biçimde örnek alan Cizvitlerin "politik ilahiyatı"[45]– başlangıçta dini reform hareketlerinin yan etkileri ve sonuçlarıydı. Justus Lipsius'un Yeni Stoacılığı, doğrudan politik amaçlı oluşuyla bunlardan ayrılır; onun öğretisinde din, sadakat sağlamanın aracı olarak çıkar karşımıza; ilahiyatın argümanları, Lipsius'un ilkçağ yazılarından kotarıp oluşturduğu devlet aklının hizmetindedir.[46] Lipsius'un erdem öğretisi ve siyasal akıllılığa ilişkin kılavuz kitabı, hükümdarın kişisel iktidarını tesis edip sağlamlaştırmaya yönelik olmaktan çok, disiplinli ve eğitimli bir daimi orduyla destekleme, askeri bir egemenlik imkânı vermek istediği devleti güçlendirme amacına yöneliktir.

Lipsius *Politika*'sıyla Oranya prenslerine, reformları için gerekli olan yöntemsel iskeleyi verirken, ilkçağ askeri yazılarını yorumlayarak, pratik örnekleri de önlerine koymuştur. 1591'de İspanyol Güney Hollandası'nda Löwen'e yerleşip Katolikliği seçtikten sonra da,[47] Lipsius'un metinleri, ilkçağ kaynaklarından yapılan yeni eklemelerle birlikte, askeri yapının yeniden düzenlenmesinde ders kitabı olma niteliğini korudu. Gelgelelim bu Yeni Stoacı düşünürün çok ilkesel bir talebi gerçekleştirilemedi: Askeri birliklerin ağırlıklı olarak ülke nüfusundan oluşturulması talebi. Oranyalı Moritz ve Nassaulu Ludwig, Hollanda'daki "Generalite" devletlerini, ülke savunması için bir askere alma genelgesi yayımlamaya ikna etmeye bile gerek görmediler. Hollanda

44. Bkz. Manfred Schneider: Hysterische Soldaten und ihre Feinde. Fragmente, Nr. 27/28, Ağustos 1988, s. 41/42.

45. "Politik ilahiyat" kavrayışını burada değerlendirdiğimiz Carl Schmitt'in düşünceleri de Cizvitliğin etkisi altındaydı. Onun "Politik ilahiyat" başlıklı yazısından çok, "Roma Katolikliği ve politik biçim" başlıklı denemesi bu özelliğini ele vermektedir (Hellerau, 1924). Schmitt, Cizvit öğretisinin can damarı olan "iradenin vazgeçilmez özgürlüğü" ilkesini, karar ve tercihlerin *pathos*'u düzeyine yükseltip radikalleştirir.

46. Lipsius'un dini bir araç gibi görme özelliği sadece yazılarında değil, hayatında da kendini gösterir; öğretici faaliyetini sürdürebilmek için üç kez kilise (inanç) değiştirmiştir.

47. Bu tartışmaya yol açan neden, bir devlette inanç cemaatlerinin mevcudiyeti ile inanç hoşgörüsü arasındaki ilişki sorunu olmuştu. Rakipleri Lipsius'a, *Politika* kitabında, din birliğini devlet birliğinin temeli olarak ileri sürmekle farklı inançlara karşı hoşgörü ilkesini zedelediği suçlamasını getirmişlerdi.

kentlerinin soylu tüccar sınıfı, böyle gerçekleşmesi imkânsız bir talebi destekleyecek durumda bile değildi; çünkü zaten mevcut, periyodik askeri ödemeler için gerekli mali giderleri karşılamada yeterince zorlanmaktaydılar.

D. ORANYALILARIN ORDU REFORMU

Oranya prenslerinin ordu reformu dört alana uzanır: Askeri kıtaların *kademelendirilmesi, sevk ve idaresi, eğitilip yetiştirilmesi* ve *oluşturulması.* Bu reformla birlikte Roma devletinin disiplin anlayışı temeline
72 dayalı, XVI. yüzyılın sonundaki en modern silah tekniklerinin gerektirdiği yetenek ve becerileri ortaya koyan bir askeri organizasyon biçimi oluşmuştur. İlk adım olarak alaylara, bölük ve takımlara ayrıldılar. Ordunun en temel birimi genellikle 135 kişiden oluşan bölüktü artık. Tek tek birimlerin hızla alt birimlere ayrılmasını ya da alt birimlerin hızla bir araya gelip kıtaları oluşturmasını sağlamaya yönelik bu yeni yapılanmayla beraber, doğal olarak komuta subaylarının yeni rütbelerle kademelendirilmesi ve sayıca artması zorunlu hale gelmiş, ateşli silahlarla donatılmış asker sayısı da hızla artmıştı. Bir Hollanda kıtasında, eşit büyüklükteki bir İspanyol kıtasına göre iki katı subay ve süvari görev yapmaktaydı. Üçüncü bir yenilik de, gerek tek tek gerekse grup halinde düzenli ve periyodik talimlerin eğitime girmesiydi. Eğitimli, bilgili olmak subayların terfilerinin önkoşullarından biriydi ve nihayet anlaşılır nedenlerle başlangıçta büyük karşı çıkmalara ve direnmelere rağmen uygulamaya konulan askeri talimler, birliklerin hızla hareket etme yeteneğini artırmakla kalmadı, muharebe sırasındaki düzenlerinin de, duruma göre esnekleşmesini mümkün kıldı. Gerçi sadece maaşlı askerler değil, onların komutanları da askeri bir görev olmadığını düşündükleri siper kazma, tahkimat, sığınak oluşturma gibi uygulamalı alıştırmalara; "alıştırma talimleri"[48] denen simülasyon çalış-

48. Bu karşı çıkışlar konusunda, Oranyalı Moritz'in ordusunda hizmet vermiş olan ve daha sonra birçok askeri-bilimsel ders kitabı yazarak Oranya askeri reformlarını Almanya'da tanıtan Danzigli yüzbaşı Johann Jacobi von Wallhausen'in yazılarına da bakabilirsiniz. Wallhausen, "Yaya Savaş Sanatı" adlı çalışmasında (1615) "talimleri (egzersizleri) öteki birçok yeni beceri gibi gereksiz" bulan ve bu talimlerle alay eden askerlere kızar. Bu askerler şöyle demektedir: "(Talim yapmaktansa) düşmanın karşısına çıktığımda hareketsiz durup titreyeceğim." Uzun süre hizmet etmiş askerler arasında bile ancak "yirmi kişiden biri silahı gerektiği gibi kullanabilmektedir." Wallhausen bu "eşek kafalı" askerlere şöyle cevap verir: "Düşmanın karşısına dikilip titrememesi gerektiğini öğrenememiş böyle odunları, odun planyasına götürüp eğri büğrü, kaba dallarını biraz yontmalı" (s. 62).

malarına şiddetle direnmekle birlikte, yeni gelişmeye uymak zorunda kalacaklardı. 50 askerden oluşan büyük, dört köşeli kütle yerine, arka arkaya 10 sıra askerden meydana gelen küçük birimler oluşturuldu. Böylelikle muharebe hattı büyük ölçüde genişledi. Satranç tahtası misali düzenlenen birkaç sıra halinde süngülü piyade ve filintalı piyade, taktik manevra yeteneğini artırdı. Ailiannos'un "Taktik"inden alınmış olan ve sayısız tekrarlarla alıştırmaları yapılan bu yüz yüze yürüyüş sayesinde, salvo atışlarının hızla birbirini izlemesi sağlandı. Önce en ön sıradaki silahlar ateşleniyor, bu sıra düşmana arkasını dönüp bir arkadaki kendi birliğinin sırasıyla yüz yüze geliyor; arkadaki sıraların içine karışıyor; öne geçen sıra ateş ederken, arkadakiler tüfeklerini doldurup sıralarını bekliyorlardı. Dönemin ateşli silahları öylesine karmaşık bir teknolojik yapıya sahipti ki, ateş ettikten sonra geri dönüp arkadaki sıraların arasına karışan sıra, kendisine yeniden ateş etme sırası geldiğinde, çoğunlukla silahını atışa hazır duruma getirememiş oluyordu. Egzersiz talimatı, tam 43 doldurma aşaması, dolayısıyla da 43 birim talimat içermekteydi.[49]

Askerlerin savaş verimliliklerini ve etkililik derecelerini artırmakla kalmayıp aynı zamanda onların daha iyi denetlenmeleri imkânını da getiren bu yeni sistem, yeni bir savaşçı idealine tekabül etmekteydi: "Her bir asker, hem tek kişi olarak hem de büyük bir birliğin parçası olarak icraatını, etkisini ortaya koymak durumundaydı artık. Bu gelişmenin sonucunda, tek tek kişilerin, bireysel olarak güçlü, kuvvetli, mücadeleci olma ve rakibini ikili vuruşmalarda alt etme yetenekleri, iyi ya da kötü bir savaşçı olarak tanımlanmalarında kullanılacak bir kriter olmaktan çıkıyor, silahını öngörülen kurallara göre birlik ve bütünlük içinde kullanmayı başarabilen ve emredilen hareketleri, (sadece bu hareketleri) istenildiği gibi gerçekleştirebilen asker, örnek bir asker tipi olarak öncekinin yerini alıyordu."[50] Her bir askerin, bütün içindeki pozisyonunun istisnasız değişmesine yol açan, güç ve kuvvete dayalı yığının yerine esnek bir düzenin geçmesi anlamındaki bu gelişme, o dönemin anlayışına göre yüksek düzeyde disiplinli birliklerin var olması koşuluna dayalı, eşi benzeri görülmemiş bir adımdı. Tek asker, isteğine bakılmaksızın, bir beden kütlesinin içine zorla sıkıştırılmıyor; bundan böyle yanındaki kişiyle ve öteki kişilerle, enikonu belirlenmiş, en ufak ayrıntılarına kadar tespit edilmiş hareketler dizisinin üstesinden gelmesi gerekiyordu. Ateş ettikten sonra sırtını düşmana dönüp arka sı-

49. Bkz. die Auflistung der Kommandos bei Hahlweg: Die Heeresreform der Oranier und die Antike, s. 34/35.
50. Kleinschmidt: Tyrocinium Militare, s. 146.

ralara doğru yürümek, dolayısıyla cephe hattını terk etmek artık savaş düzeninin bozulması, hatta firar anlamına gelmeyip, bir makine modeline göre işleyen beden formasyonunun hareket kabiliyetini oluşturuyordu.

Askerin bedeni, birliğin o büyük makinesi içindeki yerini almadan önce her birinin hareketinin standartlaştırılması, rutinleştirilmesi ve makinenin öteki aksamıyla senkronize edilmesi şarttı. Yürüyüşün biçim ve adımları, silahın kullanılışındaki aşamalar, yazılı ve yer yer resimli talimat ve bilgiler halinde belirleniyor, rutin hareketlerin senkronize edilip uyumun sağlanması için de bol bol kalıp egzersizler yapılıyordu. Hareket kalıplarını bir bütün içine sokabilmek ve uyum sağla-

yabilmek amacıyla, harika bakır oyma çizimlerle, daha doğrusu baskılarla destekli kılavuz elkitapları hazırlanıyor, bu kitaplar daha sonraki talimatların örnek modelleri olmakla kalmıyor, askerlerin eğitiminden sorumlu subaylara değişmez birer kaynak sunuyordu.[51] Kitap basımındaki seri üretim olmasaydı, askerlerin yürüyüşlerinde de uyum sağlamak imkânsız olurdu!

Gerçi bu kalıp hareketlerin ve davranışların uygulanması askerin fiziki yapısına yönelikti, ama bir yanıyla da çok verimli psikoteknik bir yöntemi temsil ediyordu. Askerlerin her gün, gün boyu, uzuvlarını talimatların öngördüğü kurallara göre belli bir uyum ve ritim içinde hareket ettirmeleri sonucunda, bireysel hareketlerin bir bütün oluşturması ve birbirleriyle koordinasyon içinde olması, tıpkı dansta olduğu gibi, sosyal dayanışmanın temel bir biçimini meydana getiriyordu. Silah kullanmayı ve yürüyüş biçimlerini uzun çalışmalardan sonra öğrenmiş bir asker, bütünle birlikte hareket etmek yerine bireysel davrandığında, fazlasıyla zorlanıyordu. Bir muharebenin şartları aşırı güçleşip, birliğin parçalanma tehlikesi belirince de, bu canlı birimlerin birbirlerine kenetlenerek oluşturdukları yapışık yapı, bu tehlikeyi önleyebiliyordu.[52]

Oranyalı Moritz'i, Frederick W. Taylor'un öncüsü olarak kabul edenler olmuştur; gerçekten de alıştırma ve eğitim ilke ve talimatlarının bir araya getirilmesi, Taylor'un uyguladığı yöntemin dayandığı çalışma süreci analizini anımsatır. *Scientific management*'ın kurucusu Taylor'un "izinden gidenlerin hedeflemekle kalmayıp aynı zamanda gerçekleştirdikleri şey, yani insanın çalışmasını hareket öğelerine ayrıştırmak sonra da bu öğeleri en üst düzeydeki verimlilik ilkesine göre

51. Jacob de Gheyn. Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen. Amsterdam 1607. J. B. Kist'in önsözüyle tıpkıbasım. New York 1971.
52. Bu konuda ayrıca bkz. William H. McNeill: Keeping together in Time. Dance and Drill in Human History. Cambridge 1995.

yeniden birleştirmek ondan üç yüz yıl önce Prens Moritz tarafından silahları kullanma konusunda uygulamaya konmuş bir yöntemdi."[53]

"Tekerlenen ateş topu" biçimindeki hareketin ilk örneğinin yanı sıra, kütlesel yığın taktiğinden hat taktiğine geçiş aşamaları, talim yapma mecburiyetinin ve kendi içinde uyumlu bir komuta dilinin devreye sokulmasıyla tamamlanarak, geleceği en parlak olan reformların önemli bir parçasını oluşturdu. Gerçi Oranya birlikleri, sadece bir kez, o da 1600 yılındaki Nieuwport muharebesinde yeni savaşma düzenini başarıyla uygulayabilmişlerdi; çünkü Moritz ve Wilhem Ludwig açık meydan muharebelerinden kaçınıp asıl başarılarını hemen hep kuşatma savaşlarında elde etmişlerdi; ama gene de bu reform ordusu, büyük bir ün yapıp dikkatleri üstüne toplamakta gecikmedi. Öteki Avrupa prens devletlerinin genç soyluları için Hollanda'nın Generalite devletleri birer seminer yeri olup çıktı; Otuz Yıl Savaşları'nın paralı askerlerini yöneten birçok subay, buralarda savaş zanaatının inceliklerini öğrendi. Sayısız yayın, yenilikleri en başta Protestan ülkelere tanıttı ve çok geçmeden başka ordu liderleri de birliklerini "Hollanda ordusunun tertip ve düzenini" örnek alarak, yeniden organize etti."[54] Otuz Yıl Savaşları'na katılan ordular arasında, özellikle Gustav Adolf'un yönetimindeki İsveçliler yeni taktiği öğrenip daha da geliştirdiler. Yeniçağın Alman hümanist yazarı Grimmelshausen ünlü yapıtı *Simplicissimus*'ta, Hollanda ordusunda paralı asker olarak hizmet eden birinin ağzından Oranya ordusu disiplininde öyle pek ahım şahım bir şey olmadığını belli eden şu cümleleri okuruz: "Gerçi (burada) doğru dürüst para alıyorduk; ama benim mizah anlayışıma uymayan çok tekdüze, sıkıcı bir savaş yaşadık, ardından rahipler gibi yaşamaya zorlandık; rahibeler gibi terbiyeli, iffetli olmamız gerekiyordu."[55]

53. Jacques van Doorn: Militärische und industrielle Organisation. Joachim Matthes (yay.): Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden. Neuwied/Berlin 1965, s. 283.

54. Ordu reformunun Almanya'ya aktarılmasında, Oranyalı prenslerin kuzeni olan Nassau Kontu Johann von Nassau önemli bir rol oynamıştır. Nassau, Hollanda ve İsveç'te subay olarak hizmet ettikten sonra geniş kapsamlı ilkçağ askeri incelemelerini beraberinde getirip ilk Alman subay akademisini kurmuş, Johann Jacobi von Wallhausen'i akademinin başına getirmiş ve kendi kontluğunda silah altına alınma yaşı gelmiş acemilerden, Roma örneğine göre eğittiği bir savunma mekanizması kurmuştur. Bu konuda, Wemer Hahlweg'in yayımladığı askeri notlara bakabilirsiniz: Die Heeresreform der Oranier. Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen; sowie Gustav Droysen: Die erste Kriegsschule in Deutschland. Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, Neue Folge, IV. sayı, 1875, s. 36-52; Ludwig Plathner: Graf Johann von Nassau und die erste Kiriegsschule. Doktora tezi Berlin 1913.

55. Der Abentheurliche Simplicissimus Teutsch (1669). Tübingen 1967, 4. Kitap, XXI. Bölüm, s. 353.

E. YÖNETİCİLERİN İTAAT ÜRETME İMKÂNLARININ SINIRLARI

Gene de Oranyalıların paralı askerlerinden XVIII. yüzyılın sistematik eğitiminden geçmiş, hat halinde savaşan birliklere giden upuzun bir yol bulunmaktaydı. Ancak, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra "daha önce sadece 'ihtiyaç durumunda', bir savaş hali boyunca özel ilişki temelinde görevlendirilen 'paralı asker yığınları' (...) uzun vadeli ve süresi belirsiz sözleşmelerle daimi olarak, dolayısıyla da barış sürelerini de içerecek şekilde feodal beye bağlı hale geldiler."[56] Ancak daimi orduların ortaya çıkışına paralel olarak, o günlere kadar ikmal vasıtalarıyla or-
76 duyla birlikte oradan oraya dolanan kadınlar da ortadan kaybolmaya yüz tuttu; ve ordu katıksız bir erkekler kolektifi, bir erkek topluluğu olup çıktı. "Erkek sıhhiyeler, doktorlar ve ikmal ve bakım birimleri, askerlerin fiziki ihtiyaçlarının karşılanması görevini üstlendiler; ordu aşevleri, giyim sanayii ve mali görevler ve memurlar, daha önce kadınların ve askerlerle birlikte dolaşan seyyar satıcı kadınların yerini aldı. Sadece birliklerin erkek olarak duydukları ihtiyaçları gene kadınlar (...) gideriyordu elbette; ama bunlar bundan böyle birliklerin, ordugâhların ve karargâhların uzağında tutuluyorlardı."[57] Uzun süreler askeri yürüyüş ve başı dik tutma gibi manevralar, şerefin bedensel retoriğinin önemli bir bölümünü oluşturmuş,[58] birörnek giysi ve silahların normlaştırılması gibi durumlar ise istisnaları teşkil etmiştir. Ancak, şalvarı andırır pantolonu, delik-deşik, yırtık-pırtık yelekli, geniş çevreli tüylü şapkasıyla 15. ve 16. yüzyılların o yaya savaşan paralı askerinin fantezi giyim kuşamı savaşlarda işlevsel, savaş koşullarına uygun üniformaya yerini bırakana kadar, daha epey bir zaman geçecekti.[59] Askerlerin kışlalara yerleştirilmesi henüz bilinen bir uygulama değildi. Ama özellikle, en azından Hollanda kışında, maaşların ödenmesinin gecikmesi

56. Ralf Pröve: Zum Verhältnis von Militär und Gesellschaft im Spiegel gewaltsamer Rekrutierungen (1648-1789). Zeitschrift für historische Forschung, 22. Yıl, 1995, s. 192.

57. Claudia Opitz: Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. Krieg, Gewalt und Geschlechterbeziehungen aus historischer Sicht. L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft, 3. Yıl, 1992, H. 1, s. 37/38.

58. Foucault: Überwachen und Strafen, s. 173.

59. Peter Burschel: Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung im 16. und 17. Jahrhundert. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 42. Yıl, 1994, s. 973/974. Köy uşağı kıyafetinin semantiği için ayrıca bkz. Matthias Rogg: "Zerhauen und zerschnitten, nach adelichen Sitten". Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst. Bernhard R. Kroener/Ralf Pröve (yay.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996, s. 109-135.

büyük bir sorun olarak varlığını koruyor, bu da her türlü disipline etme çabasının köküne kibrit suyu ekiyordu.

Dönemin savaşlarına ilişkin anlatılan ve yazılan her şeyde bu maaşlı askerlerin dehşet saçan taciz ve gasplarından şikâyet ve yakınmalar buluruz. Sivil halkın yağmalanıp şantaj ve tehditle elindeki avucundakinin alınması, soyulup soğana çevrilmesi gündemden hiç düşmeyen bir konuydu ve bu işleri çevirenler yaptıklarıyla kalıyorlardı; çünkü maaşlı askerlerin kendi iaşelerini temin etmeleri, kendilerine bakmaları ancak böyle mümkün olabiliyordu. Bir ordu komutanına bağlı olarak askerlik yapanlar için geçerli olan bu durum, ordudan emekliye ayrılmış olanlar için haydi haydi geçerliydi; bir ekmek parası için ülkeyi karış karış gezen bu ayaktakımı, yolları, sokakları her türlü güvenceden yoksun ortamlara dönüştürüyordu.[60] Bunların askeri deneyimleri, hele askeri disiplin konusunda edindikleri deneyimler, ekmeklerine yağ sü-

60. Bkz. zur Sozialgeschichte des Söldnerwesens die Forschungsüberblicke von Bernhard R. Kroener: Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriss einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Manfred Messerschmidt (yay.): Militärgeschichte. Probleme – Thesen – Wege. Stuttgart 1982, s. 100-123; age.: Vom "extraordinari Kriegsvolck" zum "miles perpetuus". Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 43, 1/1988, s. 141-188. Zum Landsknechtswesen des 16. Jahrhunderts grundlegend Hans-Michael Möller: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden 1978; Reinhard Baumann: Das Söldnerwesen im 16. Jahrhundert im bayerischen und süddeutschen Beispiel. Münih 1978; age.: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom Späten Mittelalter biz zum Dressigjährigen Krieg. Münih 1994. Çok zengin bir kaynak, yenilerde yayımlanan, adı bilinmeyen bir paralı askerin güncesidir. Yayına hazırlayan Jan Peters. Ein Söldnerleben im Dreissigjährigen Krieg. Berlin 1993. ["Landsknechte" adı verilen eyalet uşağı (köy uşağı) anlamına gelen köylülerden oluşturulan XV. ve XVI. yüzyılın yaya savaşan paralı askeri ordulan ilk kez İmparator I. Maximillian tarafından kuruldu; subaylarca askere alınan bu erkekler *sancaklara* ayrılır; bir albaya yaklaşık 400 kişi düşerdi. 10-16 sancak, bir alay oluştururdu; başlıca silahlan kılıç, mızrak, topuz; sonraki yıllarda kancalı mızraktı.] Bu askerlerin kaderini ünlü Alman yazarı (XVII. yüzyıl) Grimmelshausen'in betimlemesinde buluruz. "Tıkınmak ve kafayı çekmek, açlığa ve susuzluğa mahkûm olmak (...) öldürmek ve öldürülmek, öldüresiye dövmek ve öldüresiye dövülmek; eziyet etmek ve eziyet edilmek, kovalamak ve kovalanmak, ürkütmek ve ürkütülmek, soymak ve soyulmak, yağma etmek ve yağmalanmak; korkutmak ve korkmak, acı ve eziyet vermek, acı ve eziyet çekmek; dövmek ve dövülmek ve sonuçta sadece bozup, yıkıp zarar vermek ve karşılığında gene zarara uğramak: Bütün yapıp yapacaklan buydu: (...) Ellerinden geleni artlarına koymadan, harıl harıl çalışmayı sürdürüyorlar, sonunda, birbiri ardından muharebelerde, kuşatmalarda, seferlerde ve mıntıkalannda ya da karargâhlannda (askerler için yeryüzündeki cennet ödülü anlamına gelecek 'yağlı' köylülere rastlanmazsa) yok oluyor, ölüyor; mahvolup sürünüyorlardı. Zamanında çalıp çırpmayanlardan, sağ kalan birkaç kişi varsa, bunlar da yaşlılıklarında en iyi olasılıkla dilenci ya da serseri oluyorlardı." (Der Abentheurliche Simplicissimus, 1. Kitap, Antiker Geist und modemer Staat, XVI. Böl., s. 44/45).

rüyordu. Ordudan ayrılmış askerler, orduda kendilerine öğretilmiş olanlardan yararlanmayı ve bildiklerini başkalarına öğretmeyi çok iyi beceriyorlardı: "Kapalı ve kararlı ilerleme, kusursuz bir organizasyon ve kayıtsız şartsız itaat, sadece muharebe meydanındaki zaferin vazgeçilmez önkoşulunu oluşturmuyor, askerlikten ayrıldıktan sonraki dönemde de hayatta kalmanın kolaylaştırılması anlamına geliyordu. Ne var ki, askerlik içi disiplin komutanlarca yönlendirilen bir disiplinken, bu sokakların disiplini, ayakta kalabilme uğruna bir kendi kendini disiplin altına alma, disiplinli hareket etme anlamına gelmekle kalmıyor, aynı zamanda komutana karşı bir disiplin olma özelliği de taşıyordu."[61] Askeri itaat üretmek, komutanların eline menkul bir araç teslim etmekle kal-

mıyor; ikide bir kontrollerinden kaçan ve gücü merkezileştirme yönündeki bütün gayret ve çabaları boşa çıkaran, organize edilmiş bir güç potansiyelini de açığa çıkarıp serbest bırakıyordu.

Daha XVI. yüzyılda yaygınlaşan ve belli bir bütünlük gösteren savaş yazılarında, bu yüzden, gerek mıntıka içindeki düzenin gerekse köylülerin ve kent sakinlerinin korunması yönündeki talimatlara, ilke ve yasalara ayrılan bölümler doğrudan askeri suçlar olarak kabul edilen firar, emre itaatsizlik ya da ihanet gibi suçlardan daha önemli sayılıp onlardan daha geniş bir yer tutar.[62] Bu talimatlar, askerlere, kiliseleri, hastaneleri, okulları ve bakımevlerini; tarım aletlerini, değirmenleri, fırınları koruma yükümlülüğü getiriyor, savaşın dışında yakıp yıkmayı, yağmayı ve ırza geçmeyi yasaklıyordu, ama sırf tehditlerle, sert cezalarla disiplinsizlik faciasının önüne geçmek pek mümkün değildi; hele askerlerin, düzensiz ödemeler yüzünden yağmalamaktan, isyandan başka çareleri kalmadığı düşünülecek olursa. Suçların cezalandırılması da alabildiğine dengesiz, keyfi ve tutarsız, devamlılıktan yoksun oluyordu. Birliklerin arasında yaygın bir özdeyiş "sehpalar kötüler için değil, suçsuz garibanlar için inşa edilmiştir" derken askeri adaletin özünü dile getiriyordu.[63]

İsyanlar özellikle Otuz Yıl Savaşları'nın sonuna doğru bütün tarafların başına büyük bir bela oldu. Hatta zaman zaman, birbirine düşman orduların bir komuta altında birleşerek kendi komutanlarına karşı çık-

61. Burschel: Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung, s. 980.

62. Ayrıca bkz. Wilhelm Erben: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsartikel. Mitteilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, VII. Ek Cilt. Innsbruck 1901, s. 473-529; Eugen von Frauenholz'un yayımladığı Otuz Yıl Savaşları mektupları (yay.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 3. Cilt: Das Heerwesen in der Zeit des Dreissigjährigen Krieges, 1. Böl.: Das Söldnertum. Münih 1938.

63. Fritz Redlich'e göre alıntı: The German Military Enterpriser and his Work Force. Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte, sayı I, Ek 47. Wiesbaden 1964, s. 469.

maları tehlikesi bile kol geziyordu.[64] Bahane, hemen her zaman olduğu gibi maaş talebiydi; ama birliklerin asker sayısının azaltılmasına, askerlerin hizmet dışı bırakılmalarına karşı direnmeler de eksik değildi. Maaşlı askerler para almadan bayrak altında kalmaya yanaşmıyor; düşmana karşı bile olsa, birlik ve beraberlik içinde hareket etmekten imtina ediyorlardı. Askerden ayrılmış, çıkarılmış askerler, bir başlarına oldukları sürece düşman ülkenin köylülerine adeta teslim edilmiş sayılıyorlar, yeni bir beyin komutasına girebilmek için ülkeyi dolaşırken, hayatta kalma şansları hemen hemen hiç bulunmuyordu. Öte yandan aynı isyancı askerler, askeri yönden organize olmuş ve eğitimden geçmiş birlikler olarak, gene ancak kendi benzerleri ve denklerinin baş edebileceği, dolayısıyla tek tek kaçaklara ve isyancılara hem koruma hem de geçim sağlayan yekpare bir gücü temsil ediyorlardı. Bu organize olmuş isyancı birliklerin durumu, gerek komutanlar gerekse feodal beyler bakımından, ciddi bir tehlike teşkil etmekteydi. Bu komutanlar ve prensler, parasal kaygı ve politik düşünceler sonucunda barış umudu belirir belirmez, bu birliklerin asker sayısını azaltma, askerin çoğunu terhis etme yoluna gidiyordu. Kavgalı ayrılan ve kendi içinde kenetlenen bir askeri topluluk, hem ülke hem de halk için bir bela olma tehlikesi taşıyordu; bu yüzden de komutanların askerlerle iyi geçinmeye dikkat etmeleri şarttı. Ancak genelde, herkesi memnun edecek bir terhise para yetmeyeceği için, geriye askerleri hizmet altında tutmaktan başka çare de kalmıyordu.[65] Asker toplamak kolaydı, ama onlardan gerektiğinde kurtulmak akla karayı seçtiriyordu. Birliklerin taleplerini karşılamanın, onları memnun edip tekrar evlerine, yuvalarına yollamanın imkânsızlığı, savaşları yıllara yayıyor; örneğin Alman topraklarının yoksullaşıp tarumar edilmesinde, nüfusun durmadan azalmasında bu etmen önemli bir rol oynuyordu. Savaş, kendi ihtiyacını her türlü şarta rağmen sonuna kadar karşılamak zorunda olduğundan, ülke, artık kimseyi besleyemeyecek kadar yoksullaşıp tarumar olmadıkça, kimse bir dilim ekmek bulamaz hale gelmedikçe, çatışmalar son bulmuyordu.

Wallenstein gibi komutanlar, sadece askeri düzlemde büyük olmayıp devlet kurucu olarak da önemli simalardı; politik iktidarın tek elde, daha doğrusu merkezde "ilk birikmesi" aynen sermayenin birikmesi gibi acımasız olmuştu;[66] ve bu anarşistçe, merkezileşmeye ters düşen çapulcu şiddet, bu anlamda, devlet felsefesindeki düzen söylemlerine ve

64. Bkz. "Geheimen Räthe", 1619, Müller'e göre alıntı: Söldnerwesen, s. 38/39.

65. Bkz. Von Frauenholz (yay.): Entwicklungsgeschichte des Deutschen Heerwesens, 3. Cilt, 1. Bölüm, s. 21/22.

66. Kapitalizmin, devletin ve ordunun yerleşme süreçlerini Wemer Sombart, Krieg und Kapitalismus. Münih/Leipzig, 1913'te incelemiştir. Charles Tilly, kapitalizm ile

disipline edici düzen kurma pratiklerine bir cevap, birer tepkiydi. Devletin oluşturulması süreçleriyle askerin fabrikasyon üretimi süreçleri, bu bağlamda birbirine benzer, biri ötekini andırır süreçlerdi. Düzenli kalıp eğitim, askerin bütün hareketlerinin kodlarına ayrışması ve ardından bu askerin yeniden kurgulanıp, birlik denen bütünün oluşturduğu vücudun içine yerleştirilmesi anlamına gelirken, devletin "politik vücudu" da, Hobbes'un Leviathan'ının kapağındaki görsel temsilde olduğu gibi, bölgesel sınırların tarifi ve benimsetilmesi, hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi ve halkı denetleyici müdahale sayesinde oluşmaktaydı.

1560 ile 1660 yılları arasındaki dönemi askeri devrimler çağı olarak tanımlayanlar olmuştur.[67] Oysa bu yüzyıllık dönem, pratik dönüşümlerin çağı olmaktan çok, askeri tasarımların, yenileştirme projelerinin ve modellerinin çağıydı. Oranya prensleri daimi orduların yetiştirilmesi ve taktikleri konusundaki temelleri atmışlar, on yıllar süren savaşları sonucunda, "yerinde sayan ordular",[68] asıl daimi (muvazzaf) or-

devlet ve savaş aygıtı arasındaki bağlantıyı, günümüzdeki organize suçlar ile benzer bir olgu olarak ele almıştır. War Making and State Making as Organized Crime. Peter B. Evans/Dietrich B. Rueschmeyer/Theda Skocpol: Bringing the State Back in. Cambridge 1985, s. 169-191. Doğal ekonomiden kapitalizmin para ekonomisine geçişte savaşın ve ordunun finanse edilmesi hiç de azımsanmayacak bir rol oynamıştır. Paralı askerler ile donanmanın ihtiyaçları, donatımın giderleri, parasal harcamaları muazzam boyutlara ulaşmış ve birbirine rakip soylular, ticari sermayenin birikimiyle buradan türeyen bankerlere ve para simsarlarına bağımlı hale gelmişlerdir. Devlet aygıtının dal budak salması ve bürokratikleşmesi, başlangıçta, öncelikle, birliklerin masraflarını karşılayacak kaynak bulma kaygısıyla belirlenmişti. *Pecunia nervus belli* (para savaşın belkemiğidir) özdeyişini soylular için hazırlanmış neredeyse her rehber kitap ilke olarak benimsiyordu; ve bu özdeyiş, ileride "savaş her şeyin can damarıdır" özdeyişine yerini bırakacaktı. Bkz, bu konuda, Michael Stolleis: *pecunia nervus rerum* (Yeniçağın başında devletin finanse edilmesi), Frankfurt/M. 1983. Fritz Redlich askeri girişimcilik üzerine yaptığı kapsamlı ve ayrıntılı çalışmasında, komutanların ve üstlerin savaşı kârlı bir iş olarak sürdürdüklerini gözler önüne seriyor (The German Military Enterpriser and his Work Force). Organize ücretli çalışmanın ilk önemli biçimlerinden birini temsil eden paralı askerlik, bu yönüyle, iktisadi tarih çalışmalarında ve de sosyal tarihlerde çok az dikkat çekebilmiştir.

67. Askeri devrimler çağı tanımı Michel Roberts'e aittir: Die militärische Revolution 1560-1660 (1956). Ernst Hinrichs (yay.): Absolutismus. Frankfurt/M. 1986, s. 273-309. Tartışma için bkz. Geoffrey Parker: The "Military Revolution", 1560-1660 – a Myth? Journal of Modern History, Sayı 48, 1976, s. 195-214; age.: Die militärische Revolution; Burschel: Krieg, Staat und die europäische Expansion in der frühen Neuzeit. Göttingische Gelehrte Anzeigen, 241. Yıl, 1989, s. 264-274; Jeremy Black: A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800. Londra 1991.

68. Johannes Burkhardt: Der Dreissigjährige Krieg. Frankfurt/M. 1992, s. 213-224. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda ordunun gelişmesi ve genel bakış için bkz. Bernhard R. Kroener: "Das Schwungrad an der Staatsmaschine?" Die Bedeutung der bewaffneten Macht in der europäischen Geschichte der Frühen Neuzeit. Age.:/Pröve: Krieg und Frieden, s. 1-23.

duya çok sonraları dönüşebilmişlerdir. Öte yandan Lipsius gibi düşünürler de, mutlakıyetçi devlet bu uzun savaşların sonucunda oluşup gelişmeden çok daha önce, böyle bir devlet üzerinde düşünmüşlerdir. Tıpkı *miles perpetuus*'un oluşmasından çok önce, askeri itaati üretecek stratejilerin gelişmesi gibi, "devlet aklı" da mutlakıyetçi devletin çok öncesinde tarih sahnesine çıkmıştır.

II

Bedenin şartlandırılıp yönlendirilmesi 2: Talim-terbiye ustaları ve firariler

A. PRUSYA ASKERİ MUTLAKIYETÇİLİĞİ

XVIII. yüzyılın mutlakıyetçi devletleri arasında Prusya, askeri bir devletin bütün tipik özelliklerini temsil ediyordu. Başka hiçbir ülkede ordunun organizasyonu ve savaş yönetimi, savaş kaygıları bütün bir sosyal hayatı I. Friedrich Wilhelm'in ve II. Friedrich'in ülkesindeki kadar güçlü belirleyip etkilememiştir. Otto Büsch'un bir ifadesiyle, Prusya ordusu, "bu sosyal sistemin kurulması, geliştirilmesi ve ayakta tutulmasının hem bahanesi, hem aracı, hem de temeliydi."[1] Gerek kaynakları, gerekse nüfusu ve toprak genişliği bakımından kendini çevreleyen devletlere oranla önemsiz bir büyüklük oluşturan bu iki monarşinin,

1. Otto Büsch: Militärsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713-1807. Frankfurt/M. 1981, s. 1.

Avrupa'nın bu büyük devletleri arasında hedeflerine ulaşabilmesi, politikanın zorunlu olarak ve mantık gereği askeriyenin ve ordunun gerekliliklerine göre yönlendirilmesine bağlıydı. Ordu, dışa karşı olduğu kadar krallık iktidarının içe karşı tesisinde de vazgeçilmez bir ihtiyaçtı. Savaş olgusunun özel, yerel, tek tek feodal prensliklerin işi olmaktan çıkıp merkezileşmesi sonucunda zümrelerin ve soyluların güçleri kırılmış, devlet, "biricik genel yöneticisi tek bir prens olan ve hem maliyenin hem ordunun hem de halkın, hizmetine sunuldukları tek bir tröste dönüşmüştü."[2] Geçmişten kalma vasallık ilişkisinden türetilen bir gelenekle soylular bu yeni aşamada subay olarak görevlendiriliyor; böylelikle, aynen Fransa'da olduğu gibi, sarayın ritüellerine, toprak soyluları da katılıyordu. Bu görevlendirme, toprak aristokrasisinin hanedanlık devletine eklemlenmesi sonucunu getiriyordu. Aynen Versailles Sarayı'nda olduğu gibi, Prusya subayları da "soyluların hem ıslah edilmesine hem de hâlâ ayakta durmasına hizmet eden bir kurum olarak işlev görüyorlardı."[3]

"Askerlerin kralı" I. Friedrich Wilhelm'in, ardıllarına yönelik talimatlarında belirttiği gibi, devletin selameti iki direk üzerine kuruluydu; bunlardan biri "olağanüstü büyük, muazzam ve korkutucu bir ordu", ötekisi, "bu orduyu gerekli dönemlerde harekete geçirebilecek büyük bir hazine"ydi.[4] Askerin bu ağırlıklı konumu, devlet egemenliğinin toplumun hemen her alanında yoğunlaştırılıp rasyonalize edilmesinin itici gücünü oluşturdu. Ordunun büyümesi ve etkinliğinin gittikçe artmasıyla birlikte hem personeli hem de maddi araçları ve mali imkânları ordunun kullanımına sunmaya yönelik, iyi işleyen bir yönetim aygıtı da gelişmeye başladı: "XVII. yüzyıldan beri ordunun yerleşimini, bakımını, maaşını temin eden; askerin mühimmatından, iaşesinden, tayınından sorumlu olan askeri komiserlerden, güvenilir bir prensler bürokrasisi türedi. Prusya'nın merkezileşmiş bürokratik kurumlarının vardığı hükme göre, o dönemde, 'bütün bir idari yönetimin görevi', 'orduyu besleyip ayakta tutmak ve büyütmek'[5] amacına yönelikti. Paranın dış

2. Eckart Kehr: Zur Genesis der preussischen Bürokratie. Age.: Der Primat der Innenpolitik. Frankfurt/M u.a. 1976, s. 32.

3. Elias: Über den Prozess der Zivilisation, Cilt 2, s. 368.

4. Instruktion Friedrich Wilhelms I. für seinen Nachfolger (1722). Die politischen Testamente des Hohenzollern, Richard Dietrich tarafından elden geçirildi. Köln/Viyana 1986, s. 28.

5. Hans-Ulrich Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 1, Vom Feudalismus des alten Reiches bis zur Defensiven Modernisierung der Reformära 1700-1815. Münih 1987, s. 246/247. Aynca bkz. Otto Hintze: Der Commissarius und seine Bedeutung in der allgemeinen Verwaltungsgeschichte. Age.: Gesammelte Abhandlungen, Cilt 1, Staat und Verfassung. Göttingen 1962, s. 242-274.

ülkelere akmasını önlemeleri istenen ve ticari bilançoyu denklemeleri gereken manüfaktürlere yönelik koruma ve teşvik politikaları da aynı maksada hizmet etmekteydi. Manüfaktür sektöründen gelen para, hazine gelirleri ve prensliklerin mali yükümlülükleriyle birlikte, ordunun vergi girdisini güvence altına alıyor ve durmadan artan mali ihtiyacını karşılamaya yarıyordu. Bu dönemde ikiye katlanan devlet gelirlerinin, 1739/40 yıllarında yüzde 86'sı, 1783-1786 yılları arasında yüzde 76'sı ardı arkası kesilmeyen askeri harcamalara ayrılıyor ve saray hazinesine akıyordu.[6] Özellikle II. Friedrich'in izlediği, boş kırsal arazilerin yerleşime ve kolonizasyona açılması politikası, monarşinin askeri potansiyeline önemli bir katkı anlamına geliyor; nüfusun artması hem daha fazla asker adayı hem de ekonomiyle birlikte gelirlerin büyümesi sonucunu getiriyordu.

Her ne kadar eski Prusya'nın *raison d'Etat*'sı (devlet aklı) önceleri ve en başta bir *raison de la guerre* (savaş aklı) idiyse de, buradan, bütün bir toplumun tepeden tırnağa militarize edildiği sonucunu çıkarmak yanlış olur. Prusya XVIII. yüzyılda totaliter bir rejim olmaktan çok çok uzaktı. Mutlakıyetçi askeri devlet, kamusal alan ile özel alana tümüyle nüfuz edebilmesini sağlayacak araç ve imkânlardan yoksundu. Gücü toplumun her köşesine ulaşmıyor; fakat bu arada devletin düzenlemesi ve yönetim alanı içine kayan her şey, doğrudan ya da dolaylı, daimi savaşa hazır olma durumunun hizmetine giriyordu.

B. ZORLA ASKERE ALMA UYGULAMASINDAN KANTON* SİSTEMİNE GÖRE ASKER YETİŞTİRMEYE GEÇİŞ

Devletin müdahale istekleri ile müdahale imkânları arasındaki farklılık, özellikle askerlerin acemi olarak alınıp yetiştirilmesinde kendini gösteriyordu. Paralı asker kullanma uygulaması, daimi ordunun muazzam personel ihtiyacını karşılamaya artık yetemez hale gelmişti. I. Friedrich Wilhelm'in tahta geçtiği 1713 yılında ordunun personel sayısı 38 binken, II. Friedrich'in ölüm yılı olan 1786'da 195 bine fırlamıştı.[7] Ayrıca önemli savaş kayıplarının giderilmesi gerekiyordu ve yetmiyormuş

6. Bkz. Sombart: Krieg und Kapitalismus, s. 57.

* Toprak büyüklüğüyle orantılı olarak, belli sayıda askeri orduya vermekle yükümlü idari bir birim. Bugünkü kantonla aynı değil (ç.n.).

7. Gustav Schmoller: Die Epochen der preussischen Finanzpolitik bis zur Gründung des deutschen Reiches. Age.: Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-,Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preussischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig 1898, s. 180.

gibi askerlik mesleği de çekiciliğini yitirmişti; çünkü sosyal bir refaha ve kariyere imkân tanımıyor, sadece, en azından barış dönemlerinde, iyi kötü sağlam bir gelir sağlıyordu.[8] XVIII. yüzyılda orduda "insan malzemesi", bulunmaz Hint kumaşı olup çıkmıştı. Westfalya barışından sonra daimi ordular sisteminin yavaş yavaş oluştuğu yıllardaki ordular, hemen hemen büyük ölçüde, savaşçılığı en azından belli bir süre için profesyonel meslek olarak sürdüren paralı askerlerden oluşmaktaydı. En başta küçük devlet prensliklerinin uyruklarını, geleneksel *ius sequelae*; toprak ve hukuk yasası uyarınca askere alıp milis biçiminde savunma birlikleri oluşturmaktaydılar; gelgelelim bu milisler, ancak bölgesel savunmayla sınırlı faaliyet gösteriyor ve paralı askerlerin üstünlükleri karşısında zaten herhangi bir askeri önem de taşımıyorlardı.[9] Oysa hem Prusya'da hem de öteki Avrupa devletlerinde mecburi hizmet öteki askere alma biçimlerini, özellikle de paralı askerliği tamamlayan bir adım olarak öne çıkıyordu. Gerçi monarkların perspektifinden bakıldığında "genç takımlar", "egemenlerine ve topraklarının ağalarına, doğal doğumları ve Tanrı'nın en yüce düzeni ve buyruğu gereği, canlarıyla kanlarıyla hizmet etmeye mecburdular ve hizmet borçluydular"[10] ve bir kez askeri ceketi sırtına geçirmiş olan kimse, "yüce kral majesteleri, onu hizmetten azat edene kadar onu çıkarmamak durumunda"ydı;[11] ama pratikte asker takviyesi ciddi engellerle karşılaşıp durmaktaydı.

Zorla askere almak demek, en başta askere alma yöntemlerinin sertleştirilmesi demekti. I. Friedrich Wilhelm'in tahta çıkışına kadar acemi ihtiyacı iki yoldan karşılanmaktaydı: "Ya subaylar, yüzyıllardır yapılagelidiği gibi asker topluyor ya da acemi asker adayları, zümreler, kasaba, köy idareleri, muhtarlıklar ve korporasyonlarca temin edilip eyaletlere, subaylara teslim ediliyor, bu insan malzemesinden nasıl yararlanacakları onlara bırakılıyordu."[12] Tahta çıkar çıkmaz asker sayısını 10 bin artırma emri veren ve aynı zamanda asker adaylarının fiziki nitelik-

8. Helmut Schnitter/Thomas Schmidt: Absolutismus und Heer. Zur Entwicklung des Militärwesens im Spätfeudalismus, Berlin 1987, s. 38/39.

9. Bkz Gerhard Papke: Von der Miliz zum Stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus. Militärgeschichtliches Forschungsamt (yay.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Cilt 1, Bölüm I, Münih 1983, s. 62-114.

10. I. Friedrich Wilhelm. 9 Mayıs 1714 tarihli fermanı; Eugen von Frauenholz'tan alıntı (yay.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 4. Cilt, Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus, Münih 1940, s. 225.

11. I. Friedrich Wilhelm'in 15 Mayıs 1713 tarihli yazılı emri; Max Jähns'ten alıntı: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, 2. Cilt, Münih/Leipzig 1890, s. 1554.

12. Max Lehmann: Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung im Heere Friedrich Wilhelm's I. Historische Zeitschrift, 67. Yıl, 1891, s. 261.

lerine yönelik talepleri yükselten "Askerlerin Kralı", önceleri bu düzenlemelere müdahale etmedi. Fakat gelecekte acemi askerlerin kalitesi konusunda sadece subayların söz sahibi olmaları gerektiğini ilan etti. Böylelikle, askere baskı yapma imkânlarına her türlü zemin de hazırlanmış oluyordu. Yerel yöneticilerin yeterli sayıda yetişkin erkek bulamadıkları durumlarda alay komutanları hile ve kandırmalarla, olmadı, zorbalıkla erkekleri askere alıyorlardı. Askere alma komandoları gerek bütün bir ülkede gerekse sınır bölgelerinde acemi avına çıkıp duruyordu. İrikıyım olup da acemi olarak kendisine ödenen avansı almamakta direnen, dolayısıyla asker olmayı kabul etmeyen kişi, kaçırılmayı ve zorla sancak yemini ettirilmeyi göze almak durumundaydı.

Büyük bir tazminat ödeyebilen ya da kendi yerine bir başkasını asker olmaya ikna edip kurtulabilen kişi, şanslı sayılırdı. 1713 yılında kral, posta arabalarının durdurulup içindeki elverişli yolcuların ya da hatta araba sürücüsünün "zorla alınmasını" yasaklayan bir emir çıkarmak zorunda kalmış; ama araba sürücüsünün topçu taburunda mermi sürücüsü olarak hizmet verebilecek kadar güçlü kuvvetli biri olması durumunda, bu yasak emrinin geçersiz olduğunu da açıklamasına eklemeden edememişti.[13] Bizzat subaylar, sık sık şiddete başvurmakta tereddüt etmedikleri için, bu zorbalıklar karşısında, kralın baş muhasibi, askere almalar sırasında hiç değilse "çok kan dökmekten" kaçınılması gerektiğini bir genelgeyle talep etmek zorunda kalmıştır.[14] Asker toplayıcıların "repertuvarlarından", bol miktarda alkol içirmek ve de fiziki şiddet uygulamaları eksik olmuyor; sahtekârlık, hile ve aldatmalar da işin tuzu biberi oluyordu. "Hızlı bir kariyer yapma imkânı ya da olağanüstü maaşlar vaadiyle kandırılan insanlar, "yeme" atlamadan edemiyorlardı. Kimi durumlarda, askerliğe teslim olma şartnamesi üzerindeki imzalar taklit ediliyor ya da söz konusu kişinin haberi olmadan anlaşmadaki hizmet süresi uzatılıveriyordu. Bu "hileli" askere almalarda ya da benzeri durumlarda, insanların fiziki zorbalıkla askere alındıkları durumlardan farklı olarak, hiç değilse başlangıçta askere alanlar ile adayın teması, kamunun gözü önünde, hiç de kuşku uyandırmayacak koşullar altında gerçekleşiyordu. Bu işin kotarıldığı "klasik" vaka mahalli hemen her zaman bir meyhaneydi."[15]

13. Curt Jany: Geschichte der Königlich Preussischen Armee bis 1806, Cilt 1, Berlin 1928, s. 681.
14. Büsch: Militärsystem und Sozialleben, s. 15.
15. Pröve: Militär und Gesellschaft im Spiegel gewaltsamer Werbungen, s. 211. Asker toplayan subayların pratikleri için ayrıca bkz. Michael Sikora: Disziplin und Desertion. Strukturprobleme militärischer Organisation im 18. Jahrhundert, Berlin 1996, s. 216-236.

Bu türden sahtekârlıklara, aldatmalara gösterilen, asker toplayıcıların eşek sudan gelinceye kadar dövülmeleri, kovalanmaları, ganimetlerin geri alınması biçimindeki kitlesel tepkiler daha çok ülke dışındaki asker toplama girişimlerinde karşılaşılan ve hiç de ender olmayan tepkilerdi.[16] Çeşitli devletler, Prusyalı asker toplayıcıları tutuklamış, hatta bazen ölüme bile mahkûm etmiştir.[17] Doğrudan Prusya topraklarında ise nefret uyandırıcı bu "acemi toplayıcı" komandoların çizmeyi aşan girişimleri karşı savunma mekanizmalarını harekete geçirmekte gecikmemişti elbette. 1720'de Mark Kontluğu'nda hatırı sayılır bir ayaklanma çıktı: "Bir pazar gününe rastlayan 8 Eylül'de, Auer alayının 240 askeri önceden haber vermeksizin iki subayın komutasında Hagen'de ortaya çıkıverdi; Lutherci kilisede pazar ayini yapmak üzere cemaat toplanmışken kiliseye dalıp zorla acemi toplamaya başladı; büyük bir kargaşa doğdu; insanların bir kısmı kilise kulesine çıkarak tehlike çanını çalmaya başladı; kısa süre sonra bütün yakın çevrelerden öfkeli, gürültülü bir kalabalık çıkageldi; krala ve askere karşı isyankâr konuşmalar yapan bu kalabalık, taşlara sarıldı; sağdan soldan ateş edilince birçok kişi hayatını kaybetti; yaralandı. Schwelm ve Hattingen bölgelerinde de çatışmalar oldu. Kralın baş muhasibi Katsch'ın yaptırdığı inceleme sonucunda, bu olayların geçtiği Wetter ve Blankenstein idari bölgeleri 20 bin taler ödemeye ve bütün Mark Kontluğu da alay için 200 acemi teslim etmeye mahkûm edildi. Albayın da subaylara davranışlarını düzeltmelerini söylemesi gerekiyordu. Sivil makamların, kraldan, her iki tarafı da dikkate alan bir soruşturma yapmasını rica etmeleri, bir işe yaramadı. Kral bu isteği geri çevirdi ve talep edilen 200 asker adayının teslimi gecikince de, 14 Şubat 1721'de, Clevien hükümetini ve oradaki komiserliği uyararak, 'ülkeniz ve siz, alayın bizzat müdahale edip asker toplamaya yeniden başlamasını istemiyorsanız, talepleri derhal yerine getirin',[18] çağrısında bulundu. Ayaklanmaya karıştıkları söylenen iki papaz Berlin'e çağrıldılar, ama bu ikisi, hayatlarını riske atarak çatışmayı önlediklerine, daha büyük bir kargaşanın önüne geçtiklerine,

16. Asker toplama uygulamaları konusunda genel bilgi için bkz. Ulrich Bräker'in otobiyografik yazıları. Lebengeschichte und Natürliche Ebentheuer der Armen Mannes im Tockenburg (1789), Zürih 1978, s. 126-158; Joachim Nettelbeck: Ein Mann. Des Seefahrers und aufrechten Bürgers Joachim Nettelbeck wundersame Lebengeschichte von ihm selbst erzählt. Ebenhausen 1910, s. 53-60; Anonim yayımlanmış metinlerin çağdaş edebiyat olarak derlenmesi: List-und lustigen begebenheiten derer Herren Officiers auf Werbungen (1741). Nachdruck: Osnabrück 1971.
17. Bkz. Eduard Vehse: Geschichte des preussischen Hofes und Adels und der preussischen Diplomatie, 2. Bölüm, Hamburg 1851, s. 293/294.
18. Jany: Geschichte der Königlich Preussischen Armee; Cilt 1, s. 686.

dolayısıyla da bütün bir Auer alayı için koruyucu melek rolü oynadıklarına, böylelikle alayın bütün askerlerinin öfkeli köylülerin kıyımından kurtulmasını sağladıklarına, dinleyenleri inandırdılar."[19]

İnsanların kandırılarak asker yapılmak istenmelerinin sonucunda ülkeden firarlar ciddi bir soruna dönüşmekte gecikmeyecekti. Özellikle ülkenin sınırlarındaki yüksek bölgeler askeri hizmete elverişli erkeklerin göç alanlarını oluşturmaktaydı. Minden Prensliği'nin resmi bir açıklamasında, "ülkenin kanının emildiği" ve "iyi askerlerden tamamen mahrum bırakıldığı" dile getirilmekteydi; "çünkü askere elli acemi mi alınmak isteniyor, hemen yüz delikanlı bu zorba alınma girişiminden kurtulabilmek için, ülkenin dışına çıkıyor."[20] Kralın bu arada asker olmamak için vatandan kaçanların, "hakiki firariler" gibi muamele görmeleri ve mallarının mülklerinin ellerinden alınmakla kalmayıp "fiziki cezalara" çarptırılmaları gerektiğini belirten bildirisi de pek işe yaramayacaktı.[21] Kaçaklık yüzünden nüfusun "azalması" ülke ekonomisinin gerilemesi tehlikesini de beraberinde getiriyor, bu da, askeri harcamaların kaynağı olan devletin vergi gelirinin düşmesi anlamına geliyordu. Devletin dışa dönük güç araçlarını kuvvetlendirmeye yönelik önlemler, iç araç ve imkânların gerilemesine, dengenin bozulmasına yol açıyordu.

Eyaletlerdeki şikâyetler ve yakınmalar artınca I. Friedrich Wilhelm ülke içinden zor yoluyla asker toplamaya yasak getirdi; ama subaylarına da, bu yasağa öyle fazla itibar etmemelerini, yasağın kelimesi kelimesine uygulanmasının söz konusu olmadığını da açıklamadan edemeyecekti. Askere alma sırasında "zorbalıklara ve kaba kuvvete, şiddete başvurulmamalı"ydı, özellikle de bu doğrultuda şikâyetlerin gelmemesine dikkat edilmeliydi[22] ve bir başka emirde belirtildiği gibi "ince bir tarzda davranmak, yumuşak sözler kullanmak ve mümkünse kurnazlık-

19. Carl Hinrichs: Preussentum und Pietismus, Göttingen 1971, s. 145/146. Aynca bkz. Jürgen Kloosterhuis'un derleyip yayımladığı belge özetleri: Bauern, Bürger und Soldaten. Quellen zur Sozialisation des Militärsystems im preussischen Westfalen 1713-1803. Münster 1992, zum "märkischen Aufstand" s. 30-41; age.: Zwischen Aufruhr und Akzeptanz. Zur Ausformung und Einbettung des Kantonsystems in die Wirtschafts- und Sozialstrukturen des preussischen Westfalen. Kroener/Pröve (yay.): Krieg und Frieden, s. 167-190.

20. Minden komiserlerinin 6 Nisan 1713 tarihli raporlan. Acta Borussica. Denkmäler der Preussischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert, 1. Böl.: Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18. Jahrhundert, 1. Cilt, Berlin 1894, Nr. 133, s. 388.

21. 17 Ekim 1713 tarihli bildiri. Frauenholz'a göre alıntı: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 4. Cilt, s. 223.

22. Lehmann: Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung, s. 264.

lara başvurmak"[23] daha uygun olabilirdi. Soylular ya da devlet memurları, huysuz, aykırı, asi "uyruklarını" hemen en yakın birliğe teslim ettikleri takdirde ceza görmeyeceklerdi; zorla askere alınma yasağından yararlanamayacak olanlar, kötü davranış ve tutumlar sergileyen ya da suçlar işleyerek vatandaşları, komünleri ya da köy cemaatlerini rahatsız edenlerdi; toplumun bu birimlerinin bu tür asilerden temizlenmesi ve bunların askere teslim edilmeleri en hayırlı yol olacaktı. Ekmek kapılarına ihanet eden, efendilerine kötü davranan araba sürücüleri, uşaklar, hizmetkârlar da bu kategorinin içinde yer almaktaydı.[24] Yerel şiddeti denetim altına alıp bastırabilmek için başvurulan yollardan biri de, askere almanın yanı sıra ıslah ve çalışma evlerini kullanmaktı. "Ulusal okullar"ın henüz yerinde yeller eserken, ordular, devletin ıslah kurumları olarak işlev görmüştür. Ama tersine, emek gücünün azalmasından endişelenen toprak sahiplerinin ya da yerel memurların, asker toplayıcılarının işlerini zorlaştırdıkları, hatta sabote ettikleri de oluyordu. Büyük para cezası tehdidi bile bu durumu değiştirmiyordu; çünkü yerel memurlar birini korumalarına almak istediklerinde, onu üçüncü, dördüncü elden uyarıyor, bir daha ortalıkta görünmemesini sağlıyorlardı.[25]

Kral bir yandan soyluları ve öteki kastları (aslında pek de etkili olmayan) yasak bildirileriyle, kararnamelerle yatıştırıp dururken, bir yandan da komuta katını, birliklerinin asker sayısını artırmaya zorluyor; üstelik zorbalıkla askere alma girişimleri sonucunda ayyuka çıkan şikâyet ve yakınmaları da kaale almamak ve geri çevirmek zorunda kalıyordu; bu çifte strateji bile, toplumun tarımsal ve mali ihtiyaçları ile ordunun asker ihtiyacı arasındaki tezat durumu halletmeye yetmiyordu Bu ihtilaflı durum, 1733'te "kanton sistemi"nin yürürlüğe girmesiyle daha da içinden çıkılmaz hale gelecekti. Söz konusu sistem, Napoléon orduları karşısındaki askeri yenilgilerden sonra devreye sokulan askeri reformlara kadar, ordunun asker ihtiyacını karşılamak üzere uygulamada kalmıştı. Kanton sistemi, gerçi zorla askere alma âdetini ortadan kaldırmamıştı; ama bundan böyle hukuki bir düzenlemenin çerçevesi içine yerleştirecekti bu âdeti. Aslında zaten neden beri bölük başlarının başvurdukları pratik bir çare, bundan böyle yasa düzeyine taşınıyordu o kadar. Bölük başları, en başta kitlesel firarların önüne geçebilmek

23. Dönhoff alayına 23 Aralık 1715 tarihli mektup; Jähns'ten alıntı: Geschichte der Kriegwissenschaften, 2. Cilt, s. 1555.
24. 9 Mayıs 1714 tarihli bildiri; Frauenholz'e göre alıntı; Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 4. Cilt, s. 226.
25. Minden komiserlerinin 6 Nisan 1713 tarihli raporu.

için, yılın belli dönemlerinde köylerindeki işlerinin başına dönen ya da kentlerde "serbest işçiler" olarak herhangi bir meslek icra eden asker adaylarını izinli sayma yoluna gitmekteydi. Bu yoldan, tasarruf edilen asker maaşlarını, ülke dışından asker bulmak için kullanmak da mümkün oluyordu. Kendi asker adaylarının başka birliklerce alınmaması için, bölük başları, asker adaylarının daha yaşları gelmeden onları nüfus kütüklerine kaydediyor, bu yoldan belli bir bölük için, başka bölüklerin el koyamayacakları bir "yedekler" birikimi sağlanıyor; bu gençler askeri hizmet yükümlüleri olarak kayıtlara geçiriliyor, askerlik çağına gelip de kendi birliklerinin acemi ihtiyacı artınca, silah altına alınıyorlardı.

Kral bu izinli sayma ve yedek kütüğüne kaydetme uygulamalarını yaptırım haline getirip bir uyum içine sokmakla kalmamış, ülkeyi de sabit bölgelere, kantonlara bölmüştü. Birçok talimatı içeren kanton yasasına göre, her erkek kanton sakini, kantona askeri hizmet vermeye "mecburdu" ve onun bölgesine, doğduğu yerin "ateş hattı" da giriyordu. Bir buçuk-iki yıllık bir temel eğitimin ardından güvenilir ve yeterli bulunan askerler dokuz-on ay kadar izinli sayılıyor, ardından ilkbahar eğitimi için yeniden çağrılıyorlardı. Birliklerde geride kalan askerler ise, genellikle firar etme şüphesi uyandıran yabancı askerler ile "güven vermeyen" kantonculardı. İzinli askerler, sivil hayatları sırasında da üniformalarını giymek zorundaydı; aksi halde kent sokaklarında koşma cezasına çarptırılıyorlardı; hele pazar ayinleri sırasında tam takım askeri üniforma ile görünmek ve askeri statülerinin işaretlerini iyice belli etmek zorundaydılar.[26]

İlk bakışta genel askeri hizmetin ön basamaklarından biri, bir geçiş aşaması olarak görünen bu uygulamalar, yakından bakıldığında, toplumun alt katmanlarının zorla askere alınmalarının meşrulaştırılmasından başka bir şey değildi. Bu zoraki askere alınma durumundan, orduya subay vermekle sınırlı bir hizmet gerçekleştiren soyluların yanı sıra, en az 10 bin taler (yaklaşık 30 bin Prusya Markı) geliri olan vatandaşların oğulları, evi çiftliği olan bütün yerleşik çiftçiler ve eğer sadece tek bir oğulları varsa bu çocuk, ilahiyat öğrencileri, merkantilist kralın teşvik ettiği sanayilerdeki "manüfaktüristler" ve birkaç büyük kentin nüfusu; kısacası ekonomik hayat için özellikle önem taşıdığı varsayılan belirli halk katmanları ve üst sınıflar muaftı.[27] II. Friedrich döneminde "muafiyetler" daha da genişletilmişti. Her bir alay, ancak kendine düşen

26. Bkz. Kraliyet Prusya Piyadesi 1726 tarihli tüzüğü. Osnabrück 1968, s. 571/572.
27. Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der Politischen Geschichte, IV. Cilt, Die Neuzeit, Berlin 1920, s. 286.

kantondan asker açığını giderebiliyordu; ama yabancılar için gene de bir sınırlama yoktu ve bunlar birliklerin, duruma göre, üçte birini, üçte ikisini oluşturmaktaydı.

Barış dönemlerinde kantonlardan askeri hizmete çağrılanların oranı yüzde yediydi; Yedi Yıl Savaşları'nda seferber edilenlerin sayısı ise yüzde on. Kantonlardan askere alınacak birinin önce boyuna bakılırdı. Sınır bugünkü ölçümüzle 1.69 santimdi. Gerçi boyu daha kısa kimseler de askere alınmaktaydı, ama boy kısaldıkça, paçayı kurtarma ihtimali de artıyordu. Askere alma kararı bölük başınındı; söz konusu kişinin ne zaman "tezkere" alacağı da gene onun iki dudağı arasından çıkacak kararara bağlıydı. Gerçi pratikte toprak ağaları, köy yöneticileri vb de bu konuda etkili olabilmekteydi. Bir bütün olarak bakıldığında, askere alınma ve tezkere, ülkenin sosyal düzeninin ve yapısının yansımalarından biriydi. Bölük başları ve asker toplamak için kantonlarda görevlendirilen astsubaylar, işin kaymağını yiyip duruyorlardı; çünkü sözgelimi hali vakti yerinde köylüler ve çiftçiler de oğullarının askere alınına ihtimalini pek göz ardı edemiyor, bu durumda ortada bol bol rüşvet dönüyor; alayların karar mercileri, keselerini dolduruyorlardı. Özellikle o zamanki Almanya'da tam da toprak ağalarının çıkarlarına göre yapılmış "anayasalar" geçerli olduğu ve feodal bağımlılık ilişkilerinin etkilerini aynen koruduğu doğu bölgelerinin yoksul kırsal kesim insanının bu türden imkânları olmadığı için, ordunun büyük bir bölümü, onların çocuklarından oluşmaktaydı.

"Eski Prusya'daki Askeri Sistem ve Sosyal Hayat" adlı çalışmasında Otto Büsch, soylu sınıftan gelme subayların topraklarında çalışan köylüleri, öteki deyişle "kullarını" kendi alaylarında askere aldıklarını, dolayısıyla da askeri emir yetki ve erkinin ağalık erkiyle örtüştüğünü belgelerle gösteriyor. Sonuç bu iki güç odağının, birbirini karşılıklı destekleyip güçlerini artırmasıydı. Büsch'ün bu tezi bir tek Doğu Elbe eyaletleri için geçerli değildi; çünkü birliklerde görevli subayların çok azı, kendi bölgesinde bu görevini icra edebilmekteydi. Toprak sahipliği, dolayısıyla da ağalığın ve subaylığın aynı kişide temsil edilmesi ve askeri personelin toprak sahibinin kulu olması, bir personel birliği modeli sunmaktaydı; bu ilişkiden esinlenmiş benzer bir model, toprak ağalığının egemenliğini "askeri hizmetin ilk okullarından" biri, bir ön modeli haline getirdi.[28]

Başka Avrupa ülkelerindeki acemi er toplama ve yetiştirme sistem-

28. Büsch'ün tezinin eleştirisi için bkz. Hartmut Harnisch: Preussisches Kantonsystem und ländliche Herrschaft. Das Beispiel der mittleren Kammerdepartements. Kroener/Pröve (yay.): Krieg und Frieden, s. 137-165.

leriyle karşılaştırıldığında, Prusya'nın uyguladığı kanton sistemi, şaşılacak kadar işlevseldi; çünkü bu sistem hem ailelerin yaşam koşullarına ve gerçeklerine denk düşüyor, bunlarla tam bir uyum sağlıyor hem de aile bütçesinin dengesini koruyordu. Dolayısıyla da köyün en alt icra birimi, polis kuvvetini temsil eden köy cemaati, dayanışma cemaatleri olarak da organizasyon içinde yer alıyor ve kanton sistemini destekliyordu. "Tarımsal kesimde üretim yapan ailenin durumu, ekonomik özellikleri bakımından askere alınma tehlikesi (olasılığı) bulunan oğlunun muhtemel firarını aile reisinin bizzat önlemesi gerekmekteydi; ekonominin işgücü bilançosunun yanı sıra yaşlılık döneminin güvence altına alınma kaygısı ve muhtemel baskılar, babayı bu yola itiyordu.

Ama daha güçlü bir etken köy cemaatiydi; en başta da, cemaatin icra görevlileri; ayrıca aynı kantonda yer alan komşu cemaatler, kanton sisteminin talep ve gerekliliklerini ödünsüz kollamakta, en başta da askerlikten kaçma ve firarı önlemekteydi. Çünkü her firar, her eksiklik, kanton içindeki cemaatlerden bir başka kişinin onun yerini alma mecburiyeti demekti. Aynı cemaatten haddinden fazla gencin kaçması, bütün bir cemaatin sistemin dışına itilmesi sonucunu getirebiliyordu. Bir oğulun asker olmaktan kurtulmak için kaçması ise, söz konusu aileyi etkiliyor, uzun bir strateji izlemesini engelliyor, ailenin gelecekteki varlığını tehlikeye atabiliyordu. Aynı anda çok sayıda kanton sakininin kaçması, cemaatin varlığını ve geleceğini tehlikeye atmak anlamına gelmekteydi."[29]

Prusya-Alman tarih yazımı, eyalet tüzüğünü, bu düzenlemenin yasalarını, hükümlerini, maddelerini, "devlet vatandaşlığına giden yolun açılmasında en tayin edici kazanımlardan biri"[30] ve "halkın eğitimi yönünde atılmış büyük bir adım olarak görmektedir;[31] çünkü bu düzenleme o zamana kadar sadece toprak ağasının iktidar ve egemenlik alanına giren bölgelerde, bir tür valilik anlayışı yerleştirmiş ve devlet düşüncesini bu kurumlaşmanın zeminine taşımıştır."[32] Ne var ki, tarihçilerin soygun, gasp ile hukuk; kölelik ile görev arasındaki farka duydukları hayranlık, yasa ile şiddetin oluşturdukları bu kurucu bağlamlılığı gözümüzden saklamaktadır.[33] Kanton sistemi, zümreci-feodal tahakküm ve egemenlik ile merkezileştirilmiş devletçi tahakküm ve egemenliği kendine özgü, yeni bir şekilde birbirine geçirmekte, yeni bir kenetlenme

29. Age., s. 164.
30. Schmoller: Die Entstehung des preussischen Heeres von 1640 bis 1740. Age.: Umrisse und Untersuchungen, s. 279.
31. Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften, 2. Cilt, s.1569.
32. Max Lehmann: Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung, s. 272.
33. Age.

şeklini temsil etmektedir. Daha önce "insan malzemesi"ne vahşice el konurken, bu kez düzenli bir şekilde bu malzeme orduya çekilmekteydi; bu da, sonuç olarak devletin müdahale olanaklarını artırmaktaydı. Yasaya uyma mecburiyeti ve yasanın zorlaması, feodal beylerin ya da asker toplayıcı subayların keyfi idari davranışlarından çok daha şayanı tercih, akla yatkın görünüyordu; ama bu zorlama zamanla içselleştirilip "görev"leştikten sonra, daha da ödünsüz, acımasız hale gelmiştir. Fakat eğitime tabi tutma süreçlerinin bu aşamadan sonra da öyle fiziksel zora başvurmadan yürüdükleri pek söylenemez. Özellikle "uzun boylu" delikanlılar, istedikleri kadar muafiyetliler öbeğine girsinler, asker toplayıcılar karşısında emniyette sayılmazlardı. Ve savaş dönemlerinde alay ve kıtaların asker ihtiyacını karşılayabilmek için zorlayıcı tedbirlere başvurmaları, tehditlerini yaymaları ya da hatta bu iş için bir birlik gönderip gerekli asker sayısına ulaşmaları şart oluyordu.[34]

Henüz askerlik görevi yapmayan asker adayları ile izinli olanlara, kanton yasaları dar da olsa bir serbestlik, hareket alanı sağlamaktaydı. Bu kimselerin, bundan böyle bağlı oldukları toprak sahiplerinin ya da komünal makamların yasa ve uygulamalarına değil de (genellikle oldukça uzaktaki) alayın yasa ve kurallarına uymak zorunda oluşları, sivil yönetimlerin gücünü sınırlamaktaydı. Bağımlı (demirbaş) köylü çocuğu, yarının askeri ya da izinli asker olarak hukuki yönden gerçi ağanın demirbaşı olmaktan kurtulmuş sayılmıyordu; ama gerek cezai durumlarda gerekse de --daha önemlisi– evlenme ve bir iş kurma, bir yere yerleşme konularında, kararı bölük başı veriyordu. Çok geçmeden zümrelerden yakınma ve şikâyet sesleri yükselmeye başlayacaktı. "Asker olarak kütüğe geçirilen gençler, kendilerini o andan itibaren asker sayıyorlar; anne babalarına, öğretmenlerine kulak asmıyorlar; söz dinlemedikleri gibi, büyüklerin ve sivil yöneticilerin cezalarını kabul etmeyip askeri kimlik taşıdıkları sürece subaylarına sığınıyorlardı. Onlara bakılacak olursa, subaylar, sert yazılı uyarılar yollayarak, 'birçok sivil hukuk amirini geriletmiş' ülkenin büyük bir bölümünde, terbiye, namus, disiplin ve de polisin varlığı son bulmuştu."[35] Kantonlardan askeri göreve alınanların, bir süre için de olsa, ailenin, malın mülkün ve köyün sorunlarından uzak kalmalarına imkân veriliyor; bu kimseler, geleneksel otoriteler karşısında kendi bireyliklerinin bilincini takviye

34. Bkz. Horst Carl: Okkupation und Regionalismus. Die Preussischen Westprovinzen im Siebenjährigen Krieg, Mainz 1993, s. 373.

35. Die Landesdesiderien der Herzogthums Magdeburg vom 2. August 1740. Acta Borussica. Denkmäler der Preussischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert, 1. Böl.: Die Behördeorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18. Jahrhundert, 6. Cilt, 2. Bölüm, Berlin 1901, s. 93.

ettikleri gibi, hem sivil hem askeri otoritelerin ve yöneticilerin yetki alanlarının arasında kalan boşluklarda sığınacak köşeler bulup bunlardan yararlanmaktan geri kalmıyorlardı.

Ne var ki, askeri hizmet, hâlâ olumsuz, kötü şöhretinden kurtulamamıştı ve insanın istemeye istemeye boyun eğdiği bir zorlama olma özelliğini koruyordu ve subayın süngüsü, toprak ağasının sopasından daha az korkutucu değildi. Prusya militarizminin çevresinde bir efsane yaratmaya çalışanların arasında Gustav Schmoller'in çıkardığı patetik sonuçlar da yer alır. Schmoller'e bakacak olursak, "kantonlar anayasası, kötü muamele gören köylülerden bir devletin vatandaşlarını yaratmış, bu insanlar o devletle kaynaşıp onun onurunu ve kaderini paylaş-
94 mış, ona her şeylerini verip hayatlarını feda etmeye gönülden razı hale gelmişlerdir."[36] II. Friedrich ise, birliklerinin motivasyonunu daha gerçekçi değerlendiriyordu: "Savaşın Genel İlkeleri" başlıklı yazısında, "Bir ordunun en büyük bölümünün üşengeç, tembel insanlardan oluştuğunu" yazıyordu. "Generallerden biri bunların tepesine basmasa, bu öylesine mükemmel ve yapay makine hızla bozulacak ve general, iyi disiplinli bir orduyu ancak hayalinde görecektir."[37]

C. ASKERİN TERBİYE EDİLMESİ

Zorla, ikna ederek ya da kanton sistemine göre usulüne uygun şekilde askere alınan acemileri işe yarar askerlere dönüştüren etmen, bu kişilerin kendilerini devlet ya da kralla özdeşleştirmeleri değil; onlara hem iyice geliştirilmiş bir denetleme, gözetleme ve cezalandırma sisteminin uygulanması hem de askerin şartlandırıcı terbiyeye tabi tutulmasıydı. Ayrıca uzun süre askerlik hizmeti yapmış olan bir çekirdek grup üzerinde, bu tür önlem ve cezaların ötesinde, alışkanlık, "meslek ahlâkı" ve arkadaşlık bağları da belli bir ölçüde, güvenilirliğin oluşturulmasını sağlayan etmenlerdi. Gerçi para da kimi insanların üniforma giymesine neden oluyordu; ancak para, genelde oldukça az güvenilir bir cezbetme aracıydı. Daha barış dönemlerinde bile sınırın ötesinde yeni bir maaş avansı bulma umudu, firarı çekici kılmaya yetiyordu; savaş sırasında ise zaten iyice azalmış maaşlar, askeri birlikleri bir arada tutmaya elbette ki yetmemekteydi. Bizzat hükümdarın kişiliğine duyulan belli bir saygı anlamındaki vatanseverlik duyguları ise, ara sıra işe ya-

36. Schmoller: Die Entstehung des preussischen Heeres, s. 280.
37. Friedrich der Grosse: Die General-Principia vom Kriege (1753). Age.: Militärische Schriften, Berlin 1882, s. 5.

rasa bile, bu duyguları sistemli olarak uyandırıp ayakta tutmak mümkün değildi.[38] Krala sadakat gibi bir şeyi ise sadece birliğin subayı tanımaktaydı.

II. Friedrich'e göre "devletin ihtişamının ve korunmasının temeli olan"[39] ve atasözü haline gelmiş "Prusya disiplini" anlayışı ve uygulaması, Oranyalıların ilk örneklerini sundukları, daha sonra Gustav Adolf'un "İsveç ordu düzeninde" geliştirdiği ve Fransa'da XIV. Louis döneminde, daimi bir orduya uygulanan askeri eğitimle terbiye edip şartlandırma yöntemlerini kusursuzlaştırıp ideal bir tamlığa ulaştırmıştı. Prusyalılar da askerlerini disipline ederken ilkece öteki mutlakıyetçi devletlerden farklı bir yol izlememekteydi; ancak Prusya devletinde askeri konuların her şeyden önde gelmesi nedeniyle, öteki devletlerden çok daha katı ve kesin bir disiplin öne çıkmıştı. Askeri tarihçi Hans Delbrück'ün anlattığı gibi, acemilerin devreye sokulmalarıyla, eğiterek şartlandırma için uygulanan yöntemler de değişip durmaktaydı: "Kitleden aslında savaşçı olmayan, isteksiz öğeler gelmekteydi ve disiplin onları işe yarar hale getiriyor ve bu türden daha geniş insan kitlelerinin askere alınmasını mümkün kılıyordu; kitlenin oluşturduğu malzeme kötüleştikçe, tek tek kişileri taktiksel bütünün içine yerleştiren ve orada eriten sabit biçim, yani disiplin de o ölçüde şart oluyordu. Talim-terbiye ve alıştırmalar disiplini doğuruyor; disiplin eğitimin daha kusursuz, daha hassas olmasını sağlıyor, disiplin ve eğitime kuvvet verildikçe de tek tek kişiler savaş makinesinin değişebilir parçası olarak görülüp buna göre muameleye tabi tutuluyorlardı. Başlangıçta tamamen irade ve istekleri dışında, hatta apaçık kandırılarak ve açık şiddet uygulanarak askere sürüklenmiş kimseler bile, bu varoluş biçimine çoğu kez alışıyor ve ait oldukları kıta biriminin ruhunu ve hırsını içselleştiriyorlardı."[40]

Askerlerin eğitilerek şartlandırılmasına yönelik sistematik uygulamalar, öteki uçta, bütün bir savaş olayını matematiksel bir hesaplama işlemi gibi ele almaya çalışan askeri bir bilimle tamamlanmaktaydı. "Teori, savaş güçlerini rasyonel bir şekilde kullanıp yönlendirerek, operasyonlar sahnesinde durumun gelişmesini zaman ve mekân içinde önceden düzenleme, böylece aşındırıcı etkileri, sürtünmeleri, rastlantının etkisini ve gücünü, düşmanın özelliklerine bağlı korkutucu belirsizliği büyük ölçüde dışlama girişimini desteklemekteydi. Harekât, plana

38. Sıradan askerin edebiyattaki kahramanlıkları, sonradan kotanlmış edebi stilizasyonların ürünüdür. Ayrıca bkz. Carl: Okkupation und Regionalismus, s. 371/372.
39. Friedrich der Grosse: Die General-Principia vom Kriege, s.1.
40. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst, IV. Bölüm, s. 292/293.

ve kurala göre yürümeliydi. Orduların hareket ettikleri coğrafi mekân, toplanma üslerinden, yürüyüş aşamalarından ve mevzilerden, mühimmat depolarından, bağlantı hatlarından ve kilit noktalar oluşturan mevzilerden meydana gelmiş bir koordinatlar sistemiydi."[41] Mutlakıyetçi hükümdarın perspektifinden bakıldığında, savaş, katılan bütün tarafların uyacakları ve orduların büyük ölçüde birbirinin aynısı sosyal organizasyona sahip olmalarından ötürü de zaten uymak *mecburiyetinde* oldukları stratejik bir oyun özelliği taşımaktaydı. Bu oyunda askerler, büyük zahmet ve yatırımlarla biçimlenip "yontulmuş", terbiye edilip şartlandırılmış oldukları için, değerli figürler olarak görülmekteydiler; bunlar, dikkatsiz kullanılmaları durumunda, renklerini de değiştirebilir ve sadece Prusya'daki herkesin bildiği uygulamanın değil, öteki pratiklerin de gösterdiği gibi, savaş esirlerini ve saf değiştirecek olanları çaktırmadan kendi birliklerinde "saklayabilirlerdi."

Her askerin karşı karşıya olduğu talim, denetleme ve cezalandırma pratiklerinin birinci amacı, takımların itaatini garanti etmek, ikincisi firarları engellemek, üçüncüsü birliklerin ateş etme ve harekât hızını artırmak ve daha zorlu ve karmaşık muharebe şartları altında karmaşık manevraları gerçekleştirebilme yeteneği kazandırmaktı. Kusursuz eğitilmiş fabrikasyon asker imalatının, doğrudan askeri fonksiyonları eksiksiz yerine getirmenin de ötesinde, bir dördüncü işlevi daha vardı. Eğitim ve sürekli talim yoluyla edindiği becerileri, kralın gözü önünde, hatta çoğu zaman bizzat kralın komutasında sergilemek; bu törenlerde düzenli "revülerle" gözler önüne serilen bu "yapay ve kusursuz makinenin varlığında" mutlakıyetçi devlet, kendi varlığının küçültülmüş bir imgesini buluyordu. Birliklerin töreni, resmi geçidi, feodal prenslik rejiminin sınırsız egemenlik taleplerine ve varlığını rasyonelleştirme çabalarına ifadesini kazandıran bir koreografiydi. Askeri mekanizmanın kusursuz mekanik aksamı, devleti bir bütün olarak temsil etmekteydi. II. Friedrich'in askeri disiplin hakkında söyledikleri, bir yandan da politik bir ikrardı: "Askeri disiplin, generallerden başlayıp trampetçilere kadar uzanır. Disiplinin temelini itaat oluşturur. Boyun eğmek zorunda olanların, astların, üstler karşısında akıl yürütme, mantık arama gibi bir hakları yoktur. Şef emredince ötekiler itaat etmek zorundadır. Subaylar görevlerine sımsıkı bağlı değillerse, sıradan askerlerden bağlılık beklemek zaten imkânsızdır. Tek bir halkasının kopukluğuna tahammülü olmayan bir zincirdir bu. Askerlerin büyük çoğunluğu sertlikten ve ara

41. Siegfried Fiedler: Kriegswesen und Kriegführung im Zeitalter der Kabinettskriege Koblenz 1986, s. 200/201.

sıra uygulanan zorbalıktan anlarlar. Onları disiplinle bir arada tutamazsanız, aşırılıklara kaçarlar. Askerler üstlerinden çok daha büyük bir kalabalık teşkil ederler. Onları sadece ve sadece korku, kendi sınırları içinde tutabilir."[42]

Askeri terbiye, acemi askerin bedenini egemeninkiyle doğrudan birleştirir. Yazılı belgelerin gösterdiği gibi, II. Friedrich ve oğlu, bütün birlik, demek, cemiyetlerin uyması gereken ve hepsinin birbiriyle uyum içinde eğitilmesini sağlamayı hedefleyen düzenlemeleri bizzat kaleme almışlardır. Politik "ortopedinin" bu eğitim ve öğretim kitaplarını az sayıda basılmıştır; çünkü askeri sır olarak kabul edilmiştir; ama metnin içeriği yüz binlerce bedene işlenmiştir. Bu girişimin en asgari hedefi, tek biçim, birbirine uyumlu bir asker vücudu yaratmaktı. Kraliyet, asker tebasını, sözcüğün gerçek anlamıyla "hizaya" getirmekteydi. Herkesi bir kalıp içine yerleştirip biçimlendiriyor, bunu yaparken de tek tek herkese aynı modeli uyguluyordu.

Askeri disiplinin kilit prosedürü olan eğitim ve talimler gerek tek tek kişilerin gerekse de bütün bir birliğin ve birliğin hareketlerinin zaman ve mekân içinde kodlanmasını gerektiriyordu.[43] Askere yeni alınmış acemilerin eğitimi, bunların rasyonel bir şekilde taksim edilmiş bir mekâna dağıtılmalarıyla başlıyordu. Daha asıl alıştırmalar ve talimler başlamadan önce adaylar boylarına göre sınıflara ayrılıyor, birliğin içinde nerede görevlendirilecekleri buna göre tespit ediliyordu: "Birliklerin daima birbirleriyle bağlantılı olması gerekmektedir ve birliğin içine yeni birisi alındığında, komutan bu kişiyi hemen boyuna göre, gereken yere yerleştirmeli ve buradaki yerini de tespit edip kaydettirmelidir; böylelikle asker, içinde yer aldığı zincirin hangi halkasını oluşturduğunu, önündeki, arkasındaki ve yanındaki adamı bilecek ve bu düzen içinde kendi yerini tespit edecektir."[44] Öteki disipline sokma işlemleri bir bütün olarak hareket aygıtının koordinasyonunu sağlamaya yönelikti; askeri tavır, hareket ve davranış en başta bedenin hareketleri anlamına geliyordu. Askeri eğitimden geçen kişilerin sivil dönemlerinden kalma bedensel davranış alışkanlıklarının silinip atılması, bu kişilerin sivil kimliklerinin de ortadan kaldırılması anlamına geliyordu; askerin bölgesel kökeni, kast ve zümre toplumu içindeki sosyal statüsü ve konumu, kişisel yaşam öyküsü, mesleği; bütün bunların askerin eylem ve davranışı bakımından bundan böyle herhangi bir anlam ve önem taşı-

42. Friedrich der Grosse: Das militärische Testament (1768). Age.: Militärische Schriften, s. 204.
43. 18. yüzyıldaki eğitim ve talimin gelişmesi konusunda bkz. Kleinschmidt'in Tyrocinium Militare adlı kitabı; s. 196-270.
44. Reglement vor die Königl. Preussische Infanterie von 1726, s. 7.

maması gerekiyordu: "Eğitim ve talimin ilk önemli adımı, erkeği yönlendirip şartlandırmak ve ona bir asker 'sertliğini' kazandırmaktır; böylece köylü, herhangi bir köylü olmaktan çıkıp askerleşecek ve başı önde gezmemesi, gözlerini yere dikmemesi gerektiğini, dolayısıyla silahıyla birlikte, başı dik, silahı sağ omzunda ve sağ elinde, gözleri subayının gözlerinin içine bakar vaziyette durmayı öğrenecektir. Bir askerin bacakları üzerinde dimdik, dizlerini bükmeden, hatta diğerleriyle arasında yaklaşık bir karış mesafe bırakarak, sıra halinde durması gerektiğini öğrenmesi şarttır. Gövdesini dik tutması gerektiğini, karnını öne çıkarıp sırtını geriye vermeyeceğini, göğsünü iyice kabartıp öne çıkaracağını ve sırtını dik tutacağını öğrenmelidir. Eğer o kişi uzun süre silahıyla beraber bu şekilde duramıyorsa hataları gösterilmeli ve bu tavırlar ona öğretilmelidir."[45]

Askerin duruş, tavır, hareket ve davranışını öğretme yükümlülüğü, sadece onun üstlerine düşen bir yükümlülük değildi; yatay disipline etme girişimleri, dikey girişimleri tamamlamaktaydı: Acemiler kışlalarında kasten usta askerlerin yanlarına veriliyor, bu kişiler onlara eğitim ve talim sırasında destek oluyor, bundan da öteye acemileri, askeri hayatın koşullarına alıştırmada üstlerine yardım ediyorlardı. Bazı yeni askerler, çavuşun, onbaşının sopasından kurtulmak için talim ve eğitim işini resmi hizmet gününün başlangıcından önceye aldıkları gibi günlük hizmet mecburiyeti bittikten sonra da devam ettiriyorlardı.[46]

Silahlı ve silahsız duruş, silahı doldurma ve ateş etme için gerekli el kol hareketleri, dönüşler ve yürümeler, "silah doldurmanın" bütün sü-

45. Aynı yer, s. 40. II. Friedrich tarafından 1743'te baskıya verilen tüzüklerin büyük bölümü, babasının ilk örneğini izlemekteydi, ancak onun tüzüklerinde komutların sayısı ve müdahaleler oldukça azaltılmış, süvari ve topçu için eğitim ilkeleri değiştirilmişti. Piyadenin söz konusu olduğu yerde ise disiplin her şeyden önemliydi; çünkü ordunun bu sınıfında askere alınan -hatta zorla askere alınmış- acemilerin miktarı çok büyüktü.

46. Bu bilgileri veren kişinin Friedrich Christian Laukhard'ın yanında asker olarak geçirdiği ilk günler hakkında anlattıkları için bkz. Kendi Ağzından Hayatı ve Yaşadıkları, Halle 1792-1802, yeni basım, Leipzig 1955, s. 148. 1758'deki öteki ülkelerin ordularının da benimsediği Prusya tarzı talim-terbiye modasıyla alay eden Saksonyalı bir subay, Prusya askeri terbiye sisteminin başarı nedeni olarak, subayın ve astsubayın eğitimci çabalarından daha önce acemi askeri eğitmek için "arkadaşlarının" gösterdikleri çaba ve çalışmayı, büyük "gayreti" gösterir: "Bu olup biteni anlamak için yeni bir adamın bir Prusya alayına gelir gelmez karargâhtaki en çalışkan, becerikli ve de akıllı askerlerin yanına verildiğini ve bu askerlerin belli bir anlamda berikine gözcülük edip onu kolladıklarını, dolayısıyla eğitimin bir bakıma âdeta oynayarak o kişiye kazandırıldığını bilmek gerekir." (Anonim. Zufâllige Gedanken über die Pedanterie im Kriege. Frankfurt/Leipzig 1758, Johannes Hofmann: Die Kursächsische Armee 1769 bis zum Beginn des Bayrischen Erbfolgekrieges. Doktora tezi içinde ek basım. Leipzig. Rudolstadt 1914, s. 139, Anm.).

reçlerinin dayandığı temel eğitimin basamaklarını oluşturmaktaydı. Bu eğitimde yürüyüş düzenleri, muharebe düzenleri ve çatışma esnasında ateş etme sırası talimleri yapılmaktaydı. Vücudun hareketlerini ve duruşları normlaştırma gayretleri, askerlerin giydiği üniformanın kesimi ve dikim şekliyle de destekleniyor, bu kesimin dik ve düz hareketlere elverişli olmasına dikkat ediliyordu. Talim yapan asker hareketsiz durumdayken de büyük bir kuvvet harcayarak kaslarını gergin tutmalı, bedeninin düz ve dik pozisyonda olmasına ve öylece hareketsiz kalmaya gayret etmeliydi.[47] "İyi eğitilmiş asker", "stereometrik bir figüre" (Elias Canetti) dönüşür ve bu asker, emir almaya hazır bir tavırda üstünün komutlarını bekler; bu emir bekleme tavrının kodları, aynı zamanda askeri işlevselliğin talep ve gerekliliklerine cevap vermekte, hem üstlerin denetim ihtiyacına hem de dönemin estetik idealine uygun düşmektedir.

Duruş ve tavırların değiştirilmesi ancak komutla mümkündü ve hangi beden parçasının hareket edeceği de kurallar aracılığıyla titizlikle belirlenmişti. Verilen komutun, hareketin diline tercüme edilmesi canlı bir model, kanat adam üzerinden gerçekleşiyor ve bu kişi birlikteki herkesin görebileceği şekilde yürüyüş hattının yanında duruyor ve subay komutunu sadece ona veriyordu. Kanat adamın "abartılı, göze iyice çarpan hareketlerle" örnek olarak gerçekleştirdiği hareket ve davranışları, herkesin "hızla ve kısa sürede" tekrarlaması şarttı. Davranış ve hareketin sırası hiç değişmediği için aslında bu komutlara da pek gerek yoktu ve onların yerini trampet vuruşları alabilirdi. "Bir komut verilir verilmez, kimsenin yerinden kımıldamaması, gereğinden önce ya da geç adım atmaması ve dönüş yapmaması için gözlerini kanat adamdan ayırmayıp aklını ve dikkatini de tamamıyla ona vermesi gerekiyordu."[48]

62 komut ve tutuş, 1726 yılının piyade talim tüzüğünü oluşturmaktaydı ve bu tutuşların her biri altı "hız" aşamasına ayrılmıştı. Bu aşamalar hareketin akışını oluşturuyordu; her bir hareketin ayrı ayrı hak-

47. Bu asker bedeni modeliyle birlikte bir ideal erkek tipi de ortaya çıkmış oluyordu ve bu model, karşı-negatif kutbunda kadınlığın sosyal kodlarını da etkiliyordu. Askerin temsil ettiği eril imajın "sertliği" karşısında, kadının belirleyici niteliği "yumuşaklık", değişkenlik ya da davetkârlıktır. "Cinsiyet teknolojisinin" militarist eğitimi için bkz. Ruth Seifert: Männlichkeitskonstruktionen: Das Militär als soziale Macht. Das Argument, Nr.196, 1992, s. 859-872; aynca: Gender, Nation und Militär. Aspekte von Männlichkeitskonstruktion und Gewaltsozialisation durch Militär und Wehrpflicht. Eckardt Opitz/Frank S. Rödiger (yay.). Allgemeine Wehrpflicht. Geschichte, Probleme, Perspektiven. Bremen 1995, s. 199-214; age.: Militär-Kultur-Identität. Individualisierung. Geschlechterverhältnisse die soziale Konstruktion des Soldaten. Bremen 1996.

48. Reglement vor die Königl. Preussische Infanterie von 1726, s. 41.

kını vermek ve bunu belli etmek şarttı; bir hareketin tamamlanışı hem işitilebilir hem de hissedilebilir olmalıydı: "El hareketlerinin ve tutuşların süreleri arasında beklemek gerekiyordu ve bu süre sekize kadar sayılarak belirleniyordu (...) Bütün hareketlerde dirilik hâkim olmalı, hareketler gerçekleştirilirken ya silaha ya da üniformanın cepleri üzerine şiddetle vurulmalı; aynı şey bütün yürüyüşlerde yapılmalı; bacaklar dik, gergin olmalı ve aynı zamanda sert bir biçimde yere basmalıydı."[49] Davranışların ritmini veren trampet, el kol hareketlerinin birbiriyle senkronize edilmesini, büyük birlikler içinde dahi "süratle" gerçekleştirilmesini mümkün kılıyor ve ortaya kusursuz işleyen bir saat mekanizması görünümü çıkıyordu. Oranyalı Moritz'le birlikte *scientific management* (bilimsel yönetim) kavramı ortaya çıkmıştı; Prusya eğitim ve talim alanlarında ise Taylor'dan daha yüz yıl önce Prusyalı bir bayraktarın 1755'te yazdıklarının gösterdiği gibi, bir tür Taylorizm uygulaması başlamıştı: "Bir müfreze gözü kapalı doldurma-boşaltma yaparken, ateş emrinin verilmesinden ve ateş edilmesinden itibaren horozcuğun tekrar hareketsiz hale gelişine kadar 3 saniyeye, doldurmak için 1 saniyeye, doldurma çubuğunu namludan çıkarmak için 2 saniyeye, ayağa kalkmak için 4 saniyeye, yürümek için de 2 saniye olmak üzere toplam 12 saniyeye ihtiyaç vardır. Aramızdan çoğu 9-10 saniyede tekrar ayağa kalkabiliyor."[50]

Faaliyetlerin zaman düzlemi içinde saniyelere kadar düzenlenip kademelendirilmiş olmasının amaçlarından biri de, beden ile silahı bir ahenk içine sokmaktı. Talimler askerin motor becerilerini ve hareketlerini silahın yapısıyla uyumlamaya yönelikti. Silah ve hareketler kaynaşıp bir ateş etme otomatına dönüşüyor ve bu mekanizmanın içine yerleştirilmiş, programlanmış mekanik, verilen komutla birlikte harekete geçiyordu. Böylelikle bedenden sadece gösterge ve ürünler, sadece ifade biçimleri ya da kapasite talep eden boyun eğdirme biçimlerinden mümkün olduğunca uzaklaşılmış oluyordu. Faaliyetlerin iktidar tarafından düzenlenmesi, aynı zamanda bu faaliyetlerin kurucu iç yasasını temsil ediyordu."[51]

Talim kuralları ve silah tekniğindeki yenilikler, özellikle silahların doldurulması ve ateş etme hızları alanında ortaya çıkmıştı. 1726 yılında bütün alay ve birliklerde demir doldurma çubukları kullanıma sokulmuş ve bu yeni uygulama, Prusya birliklerinin ateş etme gücünü önemli ölçülerde artırarak öteki Avrupa devletlerinin orduları karşısın-

49. Age. s. 40/41.
50. Jürgen Kuczynski'ye göre alıntı: Geschichte des Alltags des deutschen Volkes, Studien 2, 1650-1810. Berlin 1981, s. 347.
51. Foucault: Überwachen und Strafen. s. 197.

da taktiksel bir avantaj elde etmelerine yol açmıştı. Askeri kural ve talimatların her yeniden gözden geçirilişinden sonra, silahın kullanılması için öngörülen birim hareket sayısında azaltmalara gidiliyordu. Gelgelelim bu önlemler sonucunda isabet oranının artıp artmaması hemen hemen hiç önem taşımamaktaydı. Daha mükemmel silahlar ise sadece savaş hattının dışında operasyonlar yapan özel birliklerde kullanıma sokuluyordu. Normal bir piyade için düşmanla yüz yüze gelmek, düşmanı görmek ve hedef alarak ateş etmek bir amaç olarak görülmemekteydi. İsabet sayısının artırılmasını amaçlamanın yerini, salvo atışlarının arasındaki süreleri kısaltma ve bu atışları tek bir atış sesi çıkaracak şekilde senkronize etme kaygısı almıştı.

Nitelik ile nicelik arasındaki tercihte nicelik lehine olan bu gelişmede gerek silah teknolojisindeki kısıtlılıklar, gerek taktik düşünceler ve kaygılar, gerekse de birliklerin personel yapısından kaynaklanan zorlayıcı engeller birlikte etkili olmaktaydı: Tüfeklerin isabet oranı özellikle muharebe koşulları altında oldukça düşüktü. İlk salvo atışı yapıldıktan sonra yoğun bir barut dumanı görüş alanını kaplıyor, dolayısıyla askerler, düşmanın asker sıralarını hemen hemen göremez hale geliyorlardı. Birliklerin başlangıçta dört, daha sonraki yıllarda üç sıra halinde dizildikleri ve bazen birkaç kilometrelik düz bir hat oluşturdukları "hat ya da çizgi taktiği"; düşmana karşı yürüyüşün düşmanınkinden daha hızlı olması, düşmana kanatlardan saldırma ve onun hattını mümkün olduğu kadar yoğun ateş altına alarak düzenini bozma esasına dayanmaktaydı. Dolayısıyla ateş etmeden önce nişan almaya kalkmak demek bu mekanizmanın işleyişini engellemek, mekaniği frenlemek demekti. Salvo ateşleri bölüklerin peş peşe devreye girmesiyle gerçekleştiriliyor, ama Oranya düzeninde olduğu gibi, önce ön sıra, sonra onun arkasındaki sıra ateş etmiyor; bölükler tek bir bölüm olarak, bir defada ateş açıyordu. Ön sıra diz çökerken, son sıra ikinci sıranın arasındaki boşlukları kullanmak üzere öne ilerliyordu. Yan yana savaşan bölüklerin ateş etme sıraları da bir esasa bağlanmıştı. Ne var ki, bir muharebe sırasında yan yana ateş etme düzeni fazla korunamayıp kısa sürede bozuluyordu. Hat taktiği savaşı, çok iyi eğitim almış ekiplerin varlığını şart koşuyordu; bunlar, karmaşık "gelişmelerde", özellikle de yürüyüş düzeninden muharebe için hat düzenine doğru yayılma ve açılmaların hızla ve kusursuz gerçekleştirilmesi gereken durumlarda, vazgeçilmez ekipler oluyorlardı. Sadece normal savaş şartlarına göre eğitilmiş ve şartlandırılmış askerlerden oluşan birlikleri muharebe sırasında bir arada tutup savaşa sürmenin tek yolu, hat savaşı esasına dayalı kapalı bir düzen kullanmaktı.

Bu nedenle muharebe talimleri taktikler, asker ve silahtan oluşan mekanizmayı olumsuz arazi şartlarında ve yoğun düşman ateşi altında bile dağıtmama, bir bütün olarak koruma hedefine yönelikti. Askeri eğitim ile savaşa, çatışmalara fiilen katılma durumu arasında bir fark bulunmamaktaydı; askerden talep edilen şey, savaşabilme yeteneği ve savaşçı nitelikler değil, talimle, eğitimle şartlandırıldığı bir dizi hareketi her koşulda mekanik bir şeklide yerine getirebilmesiydi. İdeal durumda bir muharebe tıpkı talim alanındaki bir manevra gibi seyretmeliydi. Hakiki muharebenin seyri talimler sırasında göz önünde bulundurulan bu ideal durumlardan uzaklaştıkça, gene bu ideal duruma yakın olan tarafın muharebeyi kazanma olasılığı öteki tarafa göre daha fazla oluyordu. Her iki tarafın da birliklerinin sayısının aşağı yukarı birbirine yakın olduğu durumlarda, genellikle, üstünlüğü, hattını uzun süre dağılmadan koruyabilen taraf elde ediyordu.

Ölüm tehlikesiyle burun buruna gelinen durumlarda kaçıp gitme ya da öne doğru atılma biçiminde ortaya çıkan iradedışı refleks hareketlerinin meydana gelmesini daha baştan önleyebilmek için askerin yanındaki askerle dirsek temasını kaybetmemesi şarttı. "Çarkların" dişlerinin birbirinin içine geçmesi, böylece her çarkın uyumlu şekilde hareket etmesi sağlanmalı; fakat gene de bu çarklar birbirlerinin hareketini engelleyecek şekilde sıkışmamalıydı. Disiplin kodu, mekânın yeknesak dağılımla kaplanması anlamına geliyordu. Hattı ya da çizgiyi korumak demek, arada boşluk bırakmamak ve sıkışmaları önlemek demekti: "Anlayacağınız, bütün bacakların aynı anda kaldırılması ve birlikte öne uzatılması, yani adımların aynı anda ve birlikte atılması şarttır, dümdüz yürümek, kol kola durumunu kollamak, ortaya doğru sıkışıp toplanmamak ve bir sıkışmanın ortaya çıktığı yerde, yavaş yavaş, sağ kanada ve sol kanada doğru açılıp yer açmak gerekir; yavaş yavaş diyorum, çünkü bu açılmalar bir kerede gerçekleşirse ortaya tehlikeli boşluklar çıkacaktır; bu durumda bu boşlukları doldurmak için sağ kanat solundaki adamla, sol kanat da sağındaki adamla teması kaybetmemeye çalışmalıdır; kimse başını öne uzatmamalı, dimdik ve rahat yürümeye çalışmalı, ama ansızın durmamaya dikkat edip çok yavaş yürüyerek adımlarını yandaki arkadaşına uydurmalı ve böylece yeniden çizginin içindeki yerini almalıdır."[52]

Hattın içinde özellikle karşı tarafın topçu ateşi gedikler açıyordu. Muharebe alanına sürülen askerlerin üçte biri genellikle muharebenin

52. Johann Conrad Müller: Der wohl exercirte Preussische Soldat (1759). Yeni basım: Osnabrück 1978, s. 44/45.

sonunu göremiyordu.[53] Düşman karşısında bir birliği sırasını bozmadan ve birbirine kenetlenmiş halkalarını parçalamadan tutabilmek için, firarı zor kullanarak engellemek gerekiyordu: Bölüklerin arkasında, geride kalmaya ya da kaçmaya kalkışanı, talimatlar gereği, "ellerindeki kılıcı ya da süngüyü kaburgalarının arasına sokarak"[54] durdurmaya çalışan hat gerisi subayları yer alıyordu. "Sıradan askerin kendi subayından korkusu düşmandan duyduğu korkudan"[55] daha fazla olmalıydı; aksi durumda "karşısındaki, yeri göğü birbirine katan üç yüz topun gürültüsü altında, onu hücuma hiç kimse yöneltemezdi."[56]

Bu korku acemilerin içine daha eğitim sırasında yerleştirilirdi: Subaylar ve astsubaylar gerek hizmet sırasında gerekse de hizmet dışında sopalarını yanlarında taşırlar ve herhangi bir kimseye hesap vermek zorunda kalmaksızın, önlerine geleni dövebilirlerdi: "Karşı koyma, tehdit ya da savunmaya geçme durumunda" sıradan askerin müfreze tarafından kurşuna dizilme tehlikesi vardı.[57] Talim-terbiyenin şiddet ve zor yoluyla değil de "sabır ve yöntemle" gerçekleştirilebileceği anlayışı,[58] II. Friedrich'in, "kaprislerinden ötürü" hata yapanların "bir güzel benzetilmesi"ni[59] emretmesini gene de önlememişti. Acemi askerlerin ölçüsüz dayakla "asileştirilip" firara itilmemesi için uygulanan sayısız kural ve talimat, arzulananın tam da tersinin elde edildiğini göstermektedir. Bu talimatlar ve kurallar, kralın yardakçısı askeri tarihçilerin ileri sürdüklerinin aksine, kralın insancıllığını belgelemekten çok, monarkın elindeki değerli aracın, uygunsuz muamelelerden ötürü işe yaramaz hale gelmesini önleme kaygılarına işaret etmektedir.

Bir ceza aracı olmaktan çok "normal" eğitme aracı olarak kabul edilen çavuş, onbaşı sopasının yanında, askerlerin yan yana dizilerek oluşturduğu bir koridordan hızla koşarak geçerken, koşanın sırtına tüm askerler tarafından mızrak sapıyla vurulması en sık uygulanan cezaydı. Alay komutanı, sarhoşluk, kumar, nöbetten kaytarma ve özellikle de

53. Sikora: Disziplin und Desertion, s. 171/172.
54. Kraliyet Prusya Piyadesi 1726 tarihli talimatı, s. 361.
55. Friedrich der Grosse: Instruktion für die Commandeurs der Cavallerie-Regimenter (1763), age.: Militärische Schriften, s. 576.
56. Age.: Das militärische Testament, s. 205.
57. Kraliyet Prusya Piyadesi 1726 tarihli talimatı, s. 541.
58. Delbrück'e göre alıntı: Geschichte der Kriegskunst, IV. Bölüm, s. 292.
59. Friedrich der Grosse: Instruktion für die Commandeurs der Cavallerie-Regimenter, s. 577.

üstlerine karşı "itaatsizlik ve emri sorgulama" durumlarında "özel mahkeme ve savaş hukuku" bağlamında bu cezaya başvurabiliyordu; fakat bu kısa mahkemeler ve cezalar, sıradan adam üzerinde çok büyük bir etki yaratıyordu.[60] Yakalanan firariler de genelde sopalı askerlerin beklediği o insan koridorundan koşmaya mecbur edilirdi; ancak firarın tekrarlanması durumunda ölüm cezası uygulanırdı; ama bu cezaya da gene o kadar sık başvurulmazdı. Mızrak sapıyla dövülme cezasının uygulanması sırasında "o günkü nöbetçi birliği ya da özel seçilmiş infaz komandolarının oluşturduğu yaklaşık iki yüz kişi, yola bir koridor oluşturacak şekilde sağlı sollu dizilir; infaz görevlisi kendi elleriyle hazırladığı sopaları askerlere dağıtırdı. 1752'ye kadar, sopaların yerine üzengi kayışı kullanılırdı. Mahkûm kararın kendisine okunmasından sonra, vücudunun üst tarafı çıplak olmak suretiyle, dövüleceği yolun başına gelirdi. Kaçmaya kalkması yararsızdı; çünkü bunu deneyenlerin sonu hiç iyi olmamış ve hepsi ecelleri gelmeden ölmüşlerdi. Kaçışı önlemek için, astsubay, namlusunu mahkûmun ayaklarına doğru tuttuğu silahıyla onun önünden, yüzü mahkûma dönük olarak yürürdü. Yolun üzerinde bir trampetçi durur, yolun ilk yarısı geçilene kadar trampet çalar, daha sonra da öteki trampetçi trampetini devreye sokar ve yüzbaşı bir aşağı bir yukarı gidip gelerek, 'çocukların' adamakıllı vurup vurmadıklarını denetlerdi. Sopalayan sıraların arasından on kezden fazla koşma cezası genellikle birkaç güne yayılırdı ve bahtsız mahkûm çoğu zaman infazı sağ salim atlatsa bile revire kaldırılacak hale gelirdi; otuz-otuz altı kez koşma cezası almış birine, neredeyse idam cezası almış gözüyle bakılırdı."[61]

Bu kamuya açık resmi işkence ritüeli, kralı temsil eden subayın egemen gücünü göstermekteydi. Bütün askeri suçlar son tahlilde tek bir olguya, itaatsizlik olgusuna indirgendiklerinden, iktidar için en küçük bir düzensizlik ve itaatsizlikte bile düzene karşı bir isyan çekirdeğinin gizlenmiş olduğu kabul edildiğinden, bu cezalandırma, zedelenmiş egemenliğin sembolik yoldan yeniden tesis edilmesine yönelikti. Aynen sürekli eğitim yoluyla terbiye gibi ceza da, suçlunun bedenini hedef alıyordu. Kudretlilerin iktidarı suçluya boyun eğdirmenin zaferini kutluyor ve kendi kusursuzluğunu, cezayı öteki askerlere icra ettirerek ayrıca herkesin gözüne sokuyordu.[62]

60. Age.: s. 576.
61. Jany: Geschichte der Königlich Preussischen Armee, Cilt 1, s. 714.
62. Prusya ordusundaki fiziksel cezalar için bkz. Ulrich Bräker'in otobiyografik yazıları: Lebensgeschichte und Natürliche Ebentheuer des Armen Mannes im Tockenburg, s. 162-168.

Suçlu, firar ederek cezadan kaçmışsa ya da zaten --çoğunlukla olduğu gibi– hiç ele geçmemişse, bu durumda hüküm verilirken, suçlunun gıyabında sembolik bir uygulama yapılırdı: Törenimsi bir uygulamada söz konusu kişi resmen davet edilir ve üzerinde onun adının yazılı olduğu teneke bir levha, idam sehpasına çivilenirdi. Zaten cezalandırma pratiklerinin söz konusu olduğu yerde, arkaik birer sembol olarak askeri eğitimin matematiksel kuru mantığa dayalı düzeni ile göze batıcı bir karşıtlık oluşturan, ibadetlere özgü kuralları andıran bir sürü ritüel uygulanıyordu. Örneğin çok ağır bir suçtan dolayı hüküm giymiş olan kişi, şerefinden de olur ve "maskara" ilan edilirdi. Cezasını çektikten ya da bağışlandıktan sonra yeniden görevinin başına dönebilmek için önce "şerefinin ona iade edilmesi" şarttı. Kudret ve egemenliğin temsilcileri tarafından cezalandırılmak, korkak ve hain üyesini, titizlikle belirlenmiş bir prosedür sonunda yeniden göreve alabilen askeri kolektiften de dışlanma anlamına geliyordu. Militarist birlik, sadece hiyerarşik olarak kademelenmiş ve sadece belli bir amaç etrafında toplanmış bir birlik olmayıp aynı zamanda, askeri üstlerin kullandıkları ve cezalandırma kurallarını içine yerleştirdikleri kendine özgü kabul ritüellerine, davranış kurallarına ve yaptırım mekanizmalarına sahip bir erkekler kolektifiydi. Şerefsiz ilan edilmiş kişi, dört ayak üzerinde yürüyerek etrafında halka olmuş askerlerin ortasında sürünmek ve kendisini yeniden arkadaşlığa kabul etmeleri için onlara yalvarıp yakarmak zorundaydı. Asker topluluğu, yüzbaşının, "Kabul ediyor musunuz?" sorusunu "Evet!" diye yanıtlarsa, asıl şerefi iade etme edimi başlar, bayrak bu "alçak kişinin" üzerinde dolaştırılır ve bayrağın sopasıyla onun kafasına vurulurdu. Törenin sonunda, suçun resmi belirtisi de nihai olarak ortadan kaldırılırdı: "Cellat darağacına çakılmış olan ve üzerinde şerefi yeniden iade edilen adamın adı bulunan teneke levhayı kamasıyla söker, sonra büküp kırar ve bir daha bulunmasın diye, kaldırıp uzak bir yere atardı."[63]

E. FİRARIN ÖNLENMESİ

Fiziksel cezalarla ve ıslah tedbirleriyle sağlanmaya çalışılan itaat, sonuç olarak, disipline sokucu ve cezalandırıcı gücün, somut, gözle görülür mevcudiyetine bağlıydı. Disipline sokma, görünür somut bir düzen kuruyordu; gerek barış zamanlarında gerekse de asıl savaş dönemlerinde bütün askeri operasyonlar, en azından kurallar gereği, üstlerin, ast-

63. Hanss Friedrich von Fleming: Der vollkommene Teutsche Soldat (1726), Yeni basım: Osnabrück 1967, s. 517/518.

larını ve kendilerine tabi olanları her an göz önünde tutmaları esasına göre belirlenmişti. Gelgelelim, bu bakışlardan kurtulma imkânı ortaya çıkar çıkmaz, itaat de sona eriyordu. Cezadan duyulan korku, itaat etme ve kendine söyleneni yapma sonucunu getiriyor, ama aynı korku kaçma isteklerini de körüklüyordu.[64] I. Friedrich Wilhelm'in, çoğu savaşsız geçen iktidar döneminde topu topu 27 bin 687 kişi askerden firar etmişti ki, yıllara bölündüğünde bu sayı mevcut asker sayısının yüzde 2'sine tekabül ediyordu. Ama sayılar alabildiğine dengesiz dağılmıştı, örneğin firarların yüzde 50'si kanton sisteminin henüz uygulanmaya konulmadığı ve gençlerin zorla askere alındığı dönem olan 1713-1719 yılları arasında gerçekleşmişti.[65] 1726 düzenlemesi her alaya yılda ortala-
106 ma asker sayısından on dört adet daha fazla üniforma verilmesini onaylıyor, böylece firardan ötürü eksilen üniformaları karşılamaya çalışıyordu. Bu da, ortalama firar sayısının arttığını göstermektedir.[66] Firarilerin büyük bir bölümü, normal yollardan ya da baskı ve zorla askere alınan yabancılardan oluşuyordu. Bu kimseler ya evlerine dönüyor ya da sınırı geçip başka bir yerde asker olup maaşlarını ceplerine indirmeye çalışıyorlardı. Prusya ordusunun asker toplayıcılarının seçme imkânları sınırlı olduğundan, yetkililerin titizlik göstermeleri imkânsızdı ve "birliklerin çoğu baştan sona yabancılarla doluydu." Bir gecede, 52 adamını firar yüzünden kaybeden bir topçu bataryası komutanının mazeret[67] gösterirken söylediği gibi, bir bataryanın içinde en az üç-dört yabancı vardı ve bunlar buraya, başka bir birlikten firar yoluyla gelmiş kimselerdi. Firar eden askerlerin büyük bir bölümü XVIII. yüzyılda, toplam nüfusun yüzde 10'unu teşkil eden ipsiz sapsız alt tabakaların yaşadıkları bölgelerde, onların arasına karışıyorlardı.[68]

64. Mutlakıyetçi ordularda disiplin sorunu için etraflıca okuyabileceğiniz kitap: Sikora: Disziplin und Desertion; age.: Verzweiflung oder: 'Leichtsinn'? Militärstand und Desertion im 18. Jahrhundert. Kroener/Pröve (yay.): Krieg und Frieden, s. 237-264.
65. Bkz. Willerd R. Fann: 'Peacetime Attretion in the Army of Frederick William I. 1713-1740" Central European History, sayı 9, 1978, s. 323-334. Fann bu çalışmasında, daha evvelki literatürdeki 30 bin 216 firar sayısını düzelterek I. Friedrich Wilhelm'in ilk iktidar yıllarını bir yana bırakacak olursak, Prusya'daki firar oranının öteki Avrupa ordularındaki firar oranından hiçbir şekilde daha fazla olmadığını göstermektedir. Firarların kapsamı için aynca bkz. Sikora: Dizsiplin und Desertion, s. 69-89.
66. Jany: Geschichte der Königlich Preussischen Armee, Cilt 1, s. 707.
67. Jany'ye göre alıntı: Geschichte der Königlich Preussischen Armee bis zum Jahre 1807, Cilt 2, Berlin 1928, s. 246.
68. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 1, s. 175. Avé-Lallement'in yazdığı gibi, "askere alınma ve firar geçen yüzyılda, hemen hemen her suçlunun öyküsünde sürekli tekrarlanan bir olaydı ve aynı şekilde zaman ve durum yeniden elverişli hale gelene kadar" yasal izleyicilerden saklanma, pratik bir çare olarak geçerliydi (Friedrich Christian Benedikt Avé-Lallement: Das deutsche Gaunertum in seiner sozialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande. Leipzig 1858-1862, yeni basımından alıntı: Berlin 1914, s. 86).

Savaşta kişinin hayatı artan bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı, gerekli ihtiyaç maddelerinin sağlanması sık sık aksadığı ve açık alanda kaçma imkânları garnizondakine göre daha fazla olduğu için, firarlar da katlanarak artardı. Savaş alanında öldürülme olasılığı ve tehlikesi, firardan sonra yakalanıp ipe gitme tehlikesinden kat be kat büyüktü. Yedi Yıl Savaşları sırasında Prusya ordusundan yaklaşık 80 bin kişi firar etmişti ve bu sayı savaşın başlangıcındaki toplam asker sayısının yarısına eşitti.[69] 1803 yılında Scharnhorst, yaptığı yedek ihtiyacı hesaplamalarında, ordudaki yabancıların üçte birinin savaşın daha ilk yılında firar edeceği esasını göz önünde bulundurmuştu.[70]

Eğitim ve şartlandırmanın teknolojileri 17. yüzyıldaki ilk disipline etme biçimlerine kıyasla iyice kusursuzlaşmış, asker maaşlarının ödenmesi de ilkece güvenceye alınmış olduğundan, isyanlar ordu yönetimi bakımından artık bir sorun teşkil etmemeye başlamıştı. Ayrıca artık birliklerin bir seferlik savaş kampanyası boyunca bir araya getirilmesi durumu tarihe karışmaya yüz tutmuş, bütün devletler düzenli muvazzaf ordular kurma yoluna gitmeye başlamıştı. Bu bakımdan askere alınan maaşlı görevlilerin savaş bitince işsiz kalma gibi bir kaygıları olamazdı artık. Bu gelişmelerle birlikte Otuz Yıl Savaşları boyunca kolektif başkaldırıların bahanesi olagelmiş terhis edilmeye karşı mücadele etmenin de gereği kalmamıştı. XVIII. yüzyılda apaçık askeri isyanlara işaret eden raporlara rastlamıyoruz; bu yüzyılda ortaya çıkarılan çok az sayıda ittifak, isyana değil de kolektif firara yöneliktir.[71] Askeri sistem de o ölçüde firarların önlenmesine yönelik kaygılarla doludur. II. Friedrich'in firar konusuyla ilintili olmayan tek bir yazısına rastlayamazsınız. "Savaşın Genel İlkeleri" başlıklı yazısında, II. Friedrich, birliklerinin komutanlarını, kapsamlı bir programın 14 maddesine uymaları konusunda uyarır:

"Demek ki bir orduya ya da özel bir bölüğe komuta eden her bir generalin temel ödevi, firarı baştan önlemektir. Bunun için,

69. Olaf Groehler: Die Kriege Friedrich II. Berlin 1968, s. 187. Ayrıca bkz. Bernhard R. Kroener: Materielle Grundlagen österreichischer und preussischer Kriegsanstrengungen 1756-1763. Age.: (yay.): Europa im Zeitalter Friedrich des Grossen. Wirtschaft. Gesellschaft. Kriege. Münih 1989, s. 56. Yaklaşık aynı sayılar öteki ordular için de geçerlidir. Her ülke, savaş sırasında ordu mevcudunun yüzde 20 ila yüzde 50 arasında kalan miktarını firar yüzünden kaybetmiştir.

70. Gerhard von Scharnhorst, şu sorulara cevap arar: Bir orduyu savaşta sayıca korumanın yolları nelerdir; bu amaçla hangi düzenlemeler yapılmalıdır; bu önemli konu bütün ordu sistemini kapsıyor mu, yoksa savaş sırasındaki anlık düzenlemelerle büyük amaç elde edilebilir mi? Denkwürdigkeiten der Militärischen Gesellschaft zu Berlin, Cilt 2, 1803, yeni basım: Osnabrück 1985, s. 366.

71. Bkz. Jany: Geschichte der Königlich Preussischen Armee, Cilt 1, s. 707.

1) Savaşın mantığı mecbur tutmadıkça bir ormanın ya da koruluğun yakınlarında kamp yapmaktan kaçınırsanız,
2) Delikanlıları çadırlarında sık sık yoklarsanız,
3) Atlı nöbetçileri geceleri karargâhın çevresinde dolaştırırsanız,
4) Geceleri tahılın bulunduğu yere nişancı nöbetçiler diker ve akşama doğru nöbetçi zincirini sıklaştırmak için açık arazideki nöbetçi süvarilerin sayısını iki katına çıkarırsanız,
5) Ot ve su taşınırken subayların, askerlerin sıralar halinde hareket etme emri vermesini sağlayıp askerin aylaklık etmesini önlerseniz,
6) En büyük düzensizlik kaynağı olan firarları ciddi şekilde cezalandırırsanız,

7) Yürüyüş günlerinde, asker yeniden silahını alana kadar köylerdeki nöbetçileri yerinde tutarsanız,
8) Önemli bir neden olmadan geceleri yürüyüşler yapmazsanız,
9) Yürüyüş günlerinde askerleri birliklerini terk etmekten kati bir şekilde men ederseniz,
10) Piyade ağaçlı araziden geçerken yanlarına atlı nöbetçiler çıkartırsanız,
11) Tören ve gösteri yürüyüşlerinden sonra askeri gene eski düzenine sokacak subayları görevlendirirseniz,
12) Kendinizi geriye çekilmek mecburiyetinde hissettiğinizde, bu mecburiyeti, askerlere eğlenceli gelecek bir şekilde onlardan gizlemeyi becerirseniz,
13) Birliklerin ekmek, et, konyak, ot gibi gerekli ihtiyaçlarının karşılanmış olmasına daima dikkat ederseniz,
14) Bir alayda ya da bölükte firarın yaygınlık göstermesi durumunda derhal bunun nedenlerini araştırır, askerin maaşını ya da ona vaat edilmiş başka armağanları, ikramiyeleri doğru dürüst alıp almadığına, ya da üstünün rüşvet, hak yeme gibi bir suç işleyip işlemediğine bakarsanız; firarları da engelleyebilirsiniz."[72]

Bir an olsun gözden kaybetmemek, düzenli yedirip içirip maaşı düzenli ödemek; işte kralın firarı önleme önlemleri kataloğunun özeti. Tavsiyeler, firar tehlikesinin, askeri taktiksel imkânları da ne ölçüde tehlikeye attığını göstermektedir. Birliklerin nehirler boyunca sıralanmış mühimmat depolarından beş yürüyüş günü mesafeden daha fazla uzaklaşmaması şarttı; çünkü araştırma yapmak için onların peşinden içerilere asker yolladığında, bunların çoğu geri gelmiyordu. Görüş ol-

72. Friedrich der Grosse: Die General-Principia vom Kriege, s. 4. Metin, bizzat Friedrich'in, generalleri için Fransızcadan yaptığı çeviriye dayanmaktadır.

mayan arazide yürüyüş yapmaktan, hele hele çarpışmalara girişmekten, karargâhı, böyle arazilere kurmaktan kaçınmak şarttı. Elbette bunlar, pratikte çoğunlukla uyulmayan kurallardı. Sözgelimi Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda, İngiliz ordusuna karşı uygulanan, gevşek ve hareketli bir hat halinde savaşma taktiğini, Prusya ordusunun uygulaması düşünülemezdi. Prusya'nın askeri rakipleri için de durum pek farklı sayılmazdı. Her iki taraf da, birliklerinin sağa sola dağılmasını engellemek için çok büyük çabalar sarf ettiklerinden, asıl çabalar bu yönde yoğunlaşıp seferler boşa gidiyordu. Savaşın seyrini ve sonucunu öyle büyük savaş oyunları ya da çatışmalardan çok, saldırı ya da geri çekilme, yer değiştirme ya da kuşatma konusunda, taktik bakımdan akıllı ve dikkatli alınmış kararlar belirliyordu. Gerek Otuz Yıl Savaşları'yla gerekse de Napoléon dönemi savaşlarıyla karşılaştırıldığında, XVIII. yüzyılın sınırlı askeri gücü, Carl Schmitt'in hukuki bir yanlış yorumla ileri sürdüğü gibi "savaşın" kamusal hukukça sınırlanmış olmasına bağlanamazdı;[73] çünkü bu sınırlılık, mutlakıyetçi ordu anayasasının çözümsüz kıldığı firar sorunundan kaynaklanmaktaydı. Soylular, prensler ya da onların hukukçu akıl hocaları değil; savaşmak istemeyen askerlerdi savaş makinesini frenleyen.

Adım başı tetikte olma ve gözetleme, gerek savaş gerekse barış dönemlerinde, askerlerin günlük hayatlarının karakteristik belirleyicisiydi. Mutlakıyetçi orduyu eleştiren, çağın tanıklarından biri, Prusya ordusunun yarısının öteki yarısını gözlediğini söylüyordu.[74] "Güvenilmesi zor kantonlular"a ve yabancılara firar fırsatı vermemek için, onları, karargâhlarda nöbet ya da ulaklık görevlerini yerine getirirken gözlerini onların üzerinden ayırmayan, güvenilir askerlerin yanlarına verirlerdi. Ayrıca sivil halk da "firarilerin kaçma girişimlerinin engellenmesi ve izlenmesi çabalarına" katkıda bulunmakla yükümlüydü. Garnizonun dışındaki her askerin kâğıtlarını incelemeden, serbest dolaşmasına izin vermemek herkesin göreviydi. Askeri durduran onun kimliğini okuyamıyorsa, durdurulan kişi bu siville birlikte bir sonraki köye kadar gitmek ve orada muhtar ya da bir öğretmen kâğıtlarını inceleyene kadar beklemek zorundaydı. Buna karşı çıkması ya da geçerli kâğıtları gösterememesi durumunda, hemen bir sonraki garnizona teslim edilmesi gerekiyordu bu kişinin. Her ne kadar bu kuralları uygulamak hemen hemen imkânsız olsa ve bunlara uyulduğu pek görülmese de, üstlerin ve

73. Bkz. özellikle Carl Schmitt: Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum, Berlin 1950.

74. Erwin Dette'ye göre alıntı: Friedrich der Grosse und sein Heer. Doktora tezi. Göttingen 1914, s. 36.

yöneticilerin firarı daha baştan önleme kaygıları, bugün pasaport dediğimiz olgunun gelişmesi yönünde atılmış tayin edici bir adımdı. Askeri disiplin kurma çabası bu bağlamda genel devlet denetiminin pratikte atılmış bir ön adımı olma özelliğine sahipti.[75]

Bir firar girişimi ortaya çıkarılır çıkarılmaz, "Vatandaşların ve köylülerin hemen atlarına atlamaları, çan çalmaları, kimliklere (pasaportlara) el koymaları, hatta subayın firariyi takip etmesi için gerekiyorsa ona parasız at vermeleri (...) gerekiyordu." Tutuklanmaya direnen firari yaralanır ya da bu karşı koyma sırasında öldürülürse, failler ceza almadan paçayı kurtarırlardı.[76] Yakalanmış firariler için bir yakalama ödülü verilir; göz yumma durumunda söz konusu kimselere para cezasının yanı sıra inşaat işinde çalışma cezası gelir; firara aktif katkının söz konusu olduğu durumda ise, yardakçıları "ölüm cezası beklerdi".[77] Firarla ilgili talimatların ve cezai yaptırımların, hemen hemen içeriği ve biçimi hiç değişmeden tekrar tekrar yayımlanmış olduğuna bakılacak olursa[78] yaptırım düzenlemelerinin güncelliklerini sürekli korumaları için ortalıkta yeterli neden bulunduğu anlaşılmaktadır. Firarilere ya da askerlik hizmeti yapmadan ülkeden kaçmış olanlara mal varlıklarını ya da bu varlığın herhangi bir bölümünü göndermek de yasaktı. II. Friedrich 1749 yılında bir kez daha, "bunların mal mülklerinin savaş gazileri kasasına düştüğünü ve bu paydan onlara hiçbir hak kalmayacağını, bu mal mülkün herhangi bir geçim kaynağı ya da faiz getirmesinin söz konusu olmayacağını"[79] belirtiyordu. Komşu devletlerde kurulmuş "cemiyetlerle" firari takasları gerçekleştiriliyordu; ama, pratikte Prusya ordusu kendi topraklarına kaçmış yabancı firarileri geri vermek yerine onları ordusunda istihdam etmeyi tercih ediyordu.

75. Bkz. Sikora: Disziplin und Desertion, s. 110-112.

76. Silezya'da komuta eden generallere, gerek köylülere gerekse de kendilerine karşı çıkmak isteyen firarilere karşı kendilerini savunmaları ve bu savunma sırasında firarilerin öldürülmelerine ilişkin 7 Eylül 1743 tarihli talimat: Christian Otto Mylius: Corporis Constitutionum Marchicarum, Continuatio II, Berlin/Halle 1751, Sp. 151/152.

77. Firarilerin engellenmesi ve cezalandırılması konusunda yeniden yayımlanan ve sertleştirilen 4 Ekim 1749 tarihli bildiri. Continuatio IV, Sp. 190'dan alıntı.

78. Alıntıda verilen 4 Ekim 1749 tarihli bildiri önceki 29 Ocak 1723; 3 Ocak 1724 ve 5 Ağustos 1726 tarihli bildirileri de anmaktadır. Bkz. Helmut Schnitter: Desertion im 18. Jahrhundert. Zwei Dokumente zum Verhältnis von Volk und Armee im spätfeudalen preussischen Militarismus. Militärgeschichte, 13. Yıl, 1974, s. 54-60. Schnitter, söz konusu bildirilerden ilkinin dokümanlarını sunuyor; ancak firarı, "halk kitlelerinin anti-militarist bir direnci" olarak yorumlamakla, bir askeri tarihçi olarak XVIII. yüzyılın olayını, XIX. yüzyılın kategorileriyle açıklamış oluyor (s. 56).

79. Firarilerin ya da herhangi bir şekilde ordudan çıkmış olanların bütün mal ve para varlığının imparatorluk kasasına aktarılmasına ilişkin 24 Eylül 1749 tarihli yeni bir karar: Mylius'a göre alıntı; Corporis Constitutionum Marchicarum, Continuatio IV, Sp. 187.

"Firarın bulaşıcı hastalık gibi yayılması"na bu önlemlerin hemen hiç kâr etmediğini ikide bir yayımlanan "genel aflardan" çıkarabiliriz. Firarilere cezalandırılmadan yeniden birliklerine alınacakları güvencesi vermekle kalmayan bu aflar, üstüne üstlük firariyi bir geri dönüş ikramiyesiyle ödüllendirirlerdi.[80] Sürekli olarak asker eksikliğinin hissedilmesi karşısında başvurulan bu af ve uzlaşma çabaları, ordudan kaçmış yabancılara karşı uygulanma tehdidiyle ortaya atılan cezaların pratikte işe yaramaz hale gelmesine yol açmakla kalmıyor, özellikle kantonlarda askerlik hizmeti yükümlülüğü gelmiş adayların savaş halinde, askere alınmaktan kurtulmak için, özellikle sınırın ötesini seçmeleri doğrultusunda onları yüreklendiriyordu. 1778 savaşından sonra Prusyalı bir general söyle yakınıyordu: "Bu kısa sefer sırasında özellikle en güvenilir yerli askerler bile kaçıyor ve Teschen barışının ardından hemen çıkarılan af gibi bir affa güveniyorlar."[81]

Mutlakıyetçi devletin ordu sistemi sürdükçe İspanyol-Hollandası'nın ve Otuz Yıl Savaşları'nda paralı askerlerin liderlerinin durmadan tekrarlanan ayaklanmalara buldukları çarelere benzer yollara başvurup firarları önlemek mümkün değildi. Gerçi militarist ve siyasal hiyerarşi, askeri birlikleri yönetme, onları sevk ve idare etme yetkisini ödünsüz bir disiplin düzeniyle artırabiliyordu; ama sadece talim-terbiyeye, eğitime ve gözetime dayanan itaat yüzeysel bir itaat olmaktan çıkamadığı gibi, disipline edici gücün somut görünürlüğüne dayanmaktaydı. Sıradan asker üstünün emirlerine uyuyorsa, bunu siyasal bir amaç ve hedef ile özdeşleştiği için değil; sadece alışkanlıktan ve korkudan yapıyordu. Ulrich Bräker, Lobositz savaşında, "Sizin savaşınızdan bana ne"[82] demiş ve Prusya ordusundan firar etmişti.

---

80. Bkz. Kral majestelerinin Prusya ordusundan firar edenler ve askerlik görevi için başvurmamış olanlara yönelik 31 Aralık 1737 tarihli genel affı; age., Sp. 113/114.

81. Reinhard Höhn'den alıntı: Revolution Heer Kriegsbild. Darmstadt 1944, s. 27. Yüksek rütbeli bir SS subayı ve daha sonra Bad Harzburg'da Ekonominin Yönlendirici ve Yönetici Güçleri Akademisi'nin müdürü olan Höhn gerek bu kitabında gerekse öteki çalışmalarında, nasyonal sosyalist bir tarih yorumunun örneklerini sunuyor: Mutlakıyetçi devletin ordusunun "dar görüşlülüğü karşısında" ekonomik kaynaklar ile insan kaynağına, topyekûn savaşın gerektirdiği şekilde" en üst sınırlara kadar el koyulmuş olması zorunluluğunun altını çiziyor. (s.10) Höhn, savaş anlayışında devrim sayılacak bir adımın başlangıçlarının, "Germen komutan" Friedrich ile ordusu arasındaki Yedi Yıl Savaşlan sırasında gerçekleştirilmiş "kader birliğine" kadar geri götürülebileceğine inanıyor. (s. 38) Höhn, dönemin sayısız belgesine başvuruyor. Bu özelliği bile, bugün onun çalışmalanna el atılmasını anlaşılır hale getirebiliyor. Höhn biyografisi için bkz. Robert Wistrich: Wer war wer im Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon. Frankfurt/M. 1987, s. 180-182.

82. Bräker: Lebensgeschichte und Natürliche Ebentheuer des Armen Mannes im Tokkenburg, s. 177.

Sorunun tam da bu noktada, mutlakıyetçi devlet olgusunda yattığını Johann Heinrich Gottlob von Justi de fark etmiştir. Devlet konusunun ve idari bilimlerin, ekonominin, tarih felsefesinin, ahlâk felsefesi ve ilahiyatın yanı sıra, kimya, jeoloji ve fizik çalışmalarına da ilgi gösteren, Almanya'daki politik bilimlerin öncüsü Johann Heinrich Gottlob von Justi, savaş bilimi sorunlarıyla da uğraşmış ve bu bağlamda firar sorununa da el atmıştır.[83] Resmi askeri yazılarda firarlarla mücadele önlemleri, dikkat etme ve gözetim altında tutma kurallarından öteye geçmezken, Gottlob von Justi, firarın nedenlerini bulmaya ve önleyici çarele-
112 rin ne olabileceğini anlamaya çalışıyordu: "Bugünkü bütün sıradan askerler, ister bu ülkenin çocukları olsunlar ister olmasınlar, ülkede malları mülkleri yoksa ya da bu yönde bir beklentileri bulunmuyorsa, kendilerini hizmet ettikleri devlete bağlayacak her türlü bağdan da yoksundurlar demektir. Bütün devletler birdir onlar için ve başlarına hoş olmayan bir şey gelir gelmez, onları bu hizmette tutacak en ufak bir neden bile bulunmamaktadır."[84] Tecrübeler sert cezaların, hatta ölüm cezasının bile işe yaramadığını öğretmiş değil miydi? "Bugün yarım düzine firariyi ilk ağaca asınca, ertesi gün bunun iki katı askerin firar edeceğini" de. Firar girişimlerinin çoğu başarıya ulaşıyordu ve bu sebeple herkes, "Yakalanırsan iptesin, ama sen yakalanmayacaksın" diye düşünüyordu.[85] Ama Justi de korkutmanın işlevinden tamamen vazgeçmiş sayılmazdı. Gerçi ona kalırsa, "hâlâ, ipe çekmenin firar suçuna uygun olup olmadığını, bir işe yarayıp yaramadığını" incelemek gerekiyordu ve bu ceza her halükârda sadece bu suçu birkaç kez tekrarlayana uygulanmalıydı; ama özellikle bir savaş başlangıcında, "her türlü sertliğin gösterilmesini ve ilk firarilerin hemen asılması"nı kaçınılmaz bir önlem olarak görüyordu.[86]

83. Bkz. zur Biographie und zum Gesamtwerk Horst Dreitzel: Justis Beitrag zur Politisierung der deutschen Aufklärung. Hans Erich Bödeker/Ulrich Hermann (yay.): Aufklärung als Politisierung-Politisierung der Aufklärung. Hamburg, 1987, s. 158-177; Marcus Obert: Die naturrechtliche "politische Metaphysik" des Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717-1771). Frankfurt/M. 1992; Ferdinand Frensdorff: Über das Leben und die Schriften des Nationalökonomen J.H.G. von Justi. Göttingen 1903 (Nachrichten der Kgl. Ges. d. Wiss. Göttingen, phil.-hist. Klasse, H.4).

84. Johann Heinrich Gottlob von Justi: Askerler arasında firarları önlemeyi sağlayabiliecek, böylece ülkeleri daha iyi uygarlaştıracak bir öneri: Gesammlete Politische und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskunst, der Kriegswissenschaften und des Cameral- und Finanzwesens, Cilt 3, Kopenhagen/Leipzig 1764, s. 250.

85. Age.: Von den Ursachen und Bestrafungen der Desertion, age., Cilt 1, Leipzig/Kopenhagen 1761, s. 191/192.

86. Age.: s. 197/198.

Bir yandan, askere alınmış yabancılar firarilerin asıl büyük öbeğini oluşturdukları için, ama öte yandan da gerek ulusal ekonominin emek gücü kaygılarından ötürü, gerekse de bütün bir ulusal ordunun sadece o ülke insanından oluşturulmasına karşı duyulan tepki ve isteksizliği dikkate alma gerekliliği yüzünden, özellikle "yabancı uyrukluları firara sürükleyen nedenleri tespit etmek" gerekiyordu. Bu, zorla ya da hile yoluyla onları askere almaktan vazgeçmek, anlaşmalara uyulması ve pazarlıklarla belirlenmiş maaşın söz verildiği gibi ödenmesi ve yerli askerlere tanınan serbestliklerin ve özgürlüklerin yabancılara da tanınması demekti. Denetimin gevşetilmesiyle birlikte hizmetten kaçanların sayısının daha da artacağı itirazına Justi katılmıyordu: "Yabancı uyruklunun şerefli bir ruhu varsa ve sadakatle hizmet etmeyi yürekten istiyorsa, en az bir yerli gibi davranacaktır. Ama daha baştan firara eğilimliyse, amacına ulaşmak için başka binlerce yol bulacaktır. Öte yandan en şerefli ruh bile uzun süre kendini büyük bir yalnızlık içinde hisseder ve köle gibi algılarsa asileşir ve ilk fırsatta bu zorluklardan kurtulmaya çalışır."[87]

Ancak Justi'ye göre, askerleri devlete bağlamanın en etkili yolu, "Onların istikbaldeki geçimlerini güvence altına almaktır." İyice düzenlenmiş bir yaşlılık ve malullük bakım sistemi, yabancı askeri bile firardan alıkoyacaktır. Çünkü ya firardan sonra girmek istediği hizmette, burada sağlanacak bakım ve imkânları bulamayacağını bilecektir ya da zaten bütün öteki devletler de aynı imkânları sağlasalar bile, bu sefer de buradaki hizmet yıllarına yazık olacaktır; firar ederek gireceği gelecekteki hizmetinde bu yılları sayılmayacak ve sil baştan yapmak zorunda kalacaktır."[88] Justi'in önerisinin esprisi, hizmetini tamamlamış olan askere emekli ikramiyesi ödemek yerine, onu ülkede göçmen olarak yerleştirmek isteyişinde yatıyordu. En geç 16 yıl sonra bir asker aktif görevden azat edilmeli ve bir ekonomi müfettişinin gözetimi altında bakir bir toprağı işleyip orada ayrıca barınaklar, konutlar yapacak bir emekliler birliğine girmeliydi. Böylece her askerin miras yoluyla bırakılabilecek "15 günlük"* toprağı ve bir evi olmalı; bu mülk vergiden muaf tutulmalı, "uygun kesintiler uygulanmalı"; bu kesintilerden de zamanla bütün giderler karşılanabilmeliydi."[89]

Justi'nin planı tıpkı öteki ülkelerde onunkine paralel olarak ortaya

87. Age.: s. 196.
88. Age.: Ein sehr brauchbarer Vorschlag, s. 251/252.
* "Günlük": Bir sabanın bir günde işleyebildiği kadar toprağı gösteren, eski bir toprak ölçüsü.
89. Age.: s. 253.

atılan öneriler gibi, ne Prusya'da ne de başka bir yerde hiçbir zaman uygulamaya konmamış olsa bile,[90] hâkimiyeti rasyonalize etmeye çalışan ve bunu yaparken, kendine tabi olanların vatandaş olarak sahip oldukları imkân ve çıkarları devletin gücünü çoğaltmak amacıyla kullanmaya çalışan aydınlanmacı mutlakıyetçiliğin çizgisine tam oturmaktadır. Bu amaca hizmet eden araç, Justi'nin ilk kez bizzat sistematize ettiği ve öteki politik bilimlerden ayrı tuttuğu "policey" bilim, yani maliyeyi esas alan devlet öğretisinden türemiş disiplin koluydu.[91] Bugün "policey" kavramının "polis" ile kurduğu ilinti bizi şaşırtmasın. "Polis" (policey) dendiğinde polis'i aynı adla anılan kurumla ve bu kurumun genelde denetleyici ve baskıcı görevleriyle özdeşleştirebiliriz; oysa "policey" XVIII. yüzyılda "bir kurum ya da bir devletin kendi çerçevesi dahilinde çalışan ve etkili olan bir mekanizma değil de, devlete özgü bir idari ve yönetimsel teknoloji olarak anlaşılmaktaydı.[92] Justi'nin tarifine göre, "policey" bilim, ülkenin iç meselelerinde söz konusu bütün önlem ilkelerini, kurallarını ve kuruluşlarını içermekteydi; ve bunlar sayesinde devlet, genel varlığını ve zenginliğini daha kalıcı olacak şekilde temellendirebilecek ve kendi yararına kullanabilecek hale getirecek; özel kişilerin maddi zenginliklerini artırabilecek ve genel iyi ile olabilecek en uygun ve etkili birleşmeyi sağlayacak ve devletin güçleri genel mutluluğun ve refahın teşviki amacıyla etkili kılınabilecekti."[93] Örneğin Adam Smith'ten farklı olarak Justi, bireysel çıkarlar ile genelin iyiliğinin ve refahının bütünleştirilmesinin "görünmeyen bir el" tarafından gerçekleştirilebileceğini umut etmez. Devletin "görülür eli", vatandaşın arkasında değil de gözü önünde düzen ve refahı güvence al-

90. "Kaçıp gitmeyi önlemeye yönelik" öneri ve tavsiyeleri içeren o döneme ait çeşitli yazılan belgeleyip yorumlayan Johann Georg Krünitz: Ökonomisch-technologische Encyclopädie, oder allgemeines System der Stats- Stadt- Haus- und Land-Wirthschaft, und der Kunst-Geschichte, 52. Cilt, Berlin 1790, s. 387-414 (Art. Kriegs-Verbrechen und Strafen). Kendini hem biyolojik hem de ekonomik yönden yeniden üreten, sivil toplumdan kopmuş bir askeri kastın sosyal ütopyasını M. F. Greffarme tasarlar: M. F. Greffarme: Grund-Riss oder Entwurf en Squelette Wie Ein Regent ohne Beschwerde seiner Landes-Einkünften weder einiger Anlagen seiner Unterthanen, Eine ewige Recrouten-Colonie anlegen und errichten könne. Bamberg/Frankfurt/Leipzig 1766.

91. "Policey" bilim için bkz. Hans Maier: Die ältere deutsche Staats-und Verwaltungslehre (Polizeiwissenschaft). Neuwied 1966.

92. Foucault: Kritik der Politischen Vernunft, s. 64. Foucault'nun politik olanın ve modern devletin genealojisi söylemini incelemek için Thomas Lemke'nin özetlerine bkz: Thomas Lemke: "Der Eisberg der Politik" Foucault und das Problem der Regierung. kultuRRevolution, Nr. 31, Nisan 1995, s. 31-41.

93. Johann Heinrich Gottlob von Justi: Die Grundfeste zu der Macht und Glückseeligkeit der Staaten: oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey-Wissenschaft, Cilt1, Königsberg/Leipzig 1760, s. 6.

tına almalıdır: Policey bilimin bilgileri doğrultusunda hareket eden bir yöneticiler katmanının görevi, Justi'ye göre, gerek menkulü ve gayrimenkulü çoğaltmak, gerekse "tebanın ahlâki yapısını" geliştirip yükseltmek ve "bütün devletin mutluluğu biçimindeki nihai amaca" yönelmektir.[94] Ülkenin doğası, toprakaltı zenginlikleri, ulaşım yolları, nüfusu, tarımsal üretimi, ticareti, zanaatı ve kamusal yönetimleri; bütün parçaları devlet tarafından araçsallaştırılabilen, dolayısıyla da zaten sadece devlet tarafından araçsallaştırılmaları mümkün parçalar olarak meşruiyet kazanan bir işlevler bütününün öğeleri ve elemanları olarak görülür. "Belli bir yerde amaçsallığın[95] düzen sistemi içine yerleştirilemeyen şey", "canavarca bir parça" sayılıyor ve "ilk çabaların hedefi, böyle aykırı bir parçaya, bütünün nihai amacıyla örtüşebilecek bir mekanizma kazandırmaktır,"[96] deniyor.

Tıpkı II. Friedrich gibi Justi de sık sık devlet mekanizmasıyla uğraşmıştır: "İyi kurulmuş bir devlet, aynen bir makine gibi kusursuz olmalı, bütün çarkları ve motorları, birbiriyle tam bir uyum içinde çalışmalı ve yöneticisi, her şeyi harekete geçirebilen usta; ilk hareket ettirici çark ya da ruh olmalıdır."[97] Justi'nin, monarkları bir metafor içine sokabilme, devleti bir makineye, onları da ustaya benzetme konusunda çektiği güçlük, genelde rasyonel düzen ile kişi hâkimiyetini birlikte düşünebilmenin imkânsızlığından kaynaklanmaktadır. Devleti bir makine olarak metaforlaştırmak, hâkimiyetin (egemenliğin) hem genişlemesi hem de sınırlanmasını anlatır: "Bir makinenin kalitesi, imalatı bir kez tamamlandıktan sonra, kendiliğinden çalışmasına, yani, dıştan müdahaleye gerek duymaksızın kendisine verilmiş yasalara uyarak işlemesine bağlıdır. Anlayacağınız devleti makineye benzeten bu metaforun mantığının altında, devleti, mutlak prens iktidarının bir kaynağı olarak inşa etme talebi kadar, prensi bir denetleyici düzlemine indirgeyen ve en kusursuz hükümeti (hükümet etme biçimini) bizzat bu hükümet etme biçiminin mümkün olduğu kadar elimine edildiği bir tür 'hukuk devletselliği'nde bulan ideal bir mekanizmayı oluşturma talebi de yatmaktadır".[98]

---

94. Age.: s. 9/10.
95. Barbara Stollberg-Rilinger: Der Staat als Maschine. Zur politischen Metaphorik des absoluten Fürstenstaats. Berlin 1986, s.114.
96. Johann Heinrich Gottlob von Justi: Der Grundriss einer guten Regierung in fünf Büchern. Frankfurt/Leipzig 1759, s. 325.
97. Age.: Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa. Altona 1758, s.47/48.
98. Stollberg-Rilinger: Der Staat als Maschine, s.136. Bkz. Carl Shmitt: Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes. Archiv für Rechts-und Sozialphilosophie, 30 Yıl, 1936/37, s. 622-632.

Justi'nin, tek tek insanların iyiliğini ve mutluluğunu "devletin bütününün iyiliği ve mutluluğuyla" özdeşleştiren kurgusunun ne kadar kof olduğu[99] "tebanın", hayatını devlet için neden tehlikeye atması gerektiği konusundaki açıklamalarla birlikte hemen su yüzüne çıkmaktadır. Asker hayatının "doğal olarak sadece bir *ars moriendi* (ölme sanatı)"[100] olduğunu Justi de biliyordu ve asker olmak *istememeyi* olağan karşılıyordu: "Hayatın ve sağlığın korunması doğa gereğidir; dolayısıyla da bunları korumaya çalışan ve bunları kaybedebileceği durumlardan kaçınan kimseyi hor görmemek gerekir. Gerçi savaştaki tehlikeyi dengelemek ve telafi etmek için politik davranılarak, bir şeref ve haysiyet öğesi, bir *point d' honneur* işin içine sokulmuştur; ama bu şeref, sadece ta-

hayyülde mevcuttur ve hiç kimse, ne mantık gereği ne vicdanına göre ne de Hıristiyan inancına dayanarak savaşı haklı gösteremez."[101]

Justi, Horatius gibi, "*quod dulce sit pro patria mori*" (vatan için ölmenin en büyük mutluluk olduğuna) inanmak yerine, "*quod dulcius sit pro patria vivere*" [102] (vatan için yaşamanın en büyük mutluluk olduğunu) düşünen teba insanının kendini koruma ve yaşama dürtüsüyle, daimi bir orduyu besleyip ayakta tutmak isteyen devlet mantığı arasındaki çelişkiyi fark etmiş, bu çelişkiyi çözemediği için de en azından hafifletmek yoluna gitmiştir. Daha iyi bir maaş, cesaretin ödüllendirilmesi, harp malullerinin, gazilerin ve yaşlıların bakımı gibi güvenceler, şerefli olmaya çağrının tek başına halledemeyeceği şeyi, asker olma ve görevi hakkıyla sürdürme sorununu çözebilecekti. Gelgelelim, Justi'ye göre aralarında "çok sayıda kötü, berbat insanın; haydutların, kumarbazların, serserilerin, hırsızların, kaçakların ve benzerlerinin" bulunduğu sıradan askerleri sancak altında ve savaş alanında tutmaya, ikramiyeler, ek imkânlar yeterli değildi. Böyle olunca da, eninde sonunda, başlangıçta yararsız diye ilan edip eleştirdiği izleme ve cezalandırma sistemine de bel bağlamadan edemedi Justi: "Bir ordunun aslında pek heveslisi olmasa da başvurmak zorunda kalabileceği bir başka yol da-

99. Bu anlayışı daha 1778'de Lessing eleştirmiştir: "Tek tek mutlulukların toplamı devletin mutluluğudur. Bunun dışında hiçbir mutluluk yoktur. İstediği kadar az sayıda olsun, devletin üyelerinin (tek tek bireylerin) acı çektikleri ve çekmek *zorunda kaldıkları* her türlü devlet mutluluğu, tiranlığın gizlenmesi anlamına gelir. Başka bir şey değil!" (Ernst und Falk. Gespräche für Freimäurer. Age.: Werke, yayımlayan Kurt Wölfel, Cilt 3, Frankfurt/M 1982, s. 516).

100. Johann Heinrich Gottlob von Justi (yayına hazırlayan): Deutsche Memoires oder Sammlung verschiedener Anmerkungen Die Staatsklugheit, das Kriegswesen, die Justiz, Morale, Oeconomie, Commercium, Cammer-und Polizey-auch andere merkwürdige Sachen betreffend, welche im menschlichen Leben vorkommen, Cilt 1, Leipzig 1741, s. 611.

101. Age., Cilt 2, Leipzig 1744, s.140/141.

102. Age., Cilt 1, s.612.

ha bulunmaktadır. Cezadan duyulacak büyük bir korku, askerlerin düşman karşısında hiçbir zaman gerilememeleri sonucunu verecektir. Ve bu yol, her zaman işe yaradığını göstermiştir."[103]

Policey bilimin, zümre önderlerini, prensleri, soyluları aydınlatma, onlara akıl verme çabalarının altında, devletin yapısını sorgulamadan ve eleştirmeden ya da hatta kurulması mümkün bir siyasal düzen fikrinden hiç vazgeçmeden, devlet ve ordu makinesinin işlemesini zorlaştıran aksaklıkları ve sürtüşmeleri azaltma niyeti yatmaktaydı. Ortada herkesin başının derdi olan firar sorunu olmasaydı, askerlerin itaat etme istekleri ile onların maddi koşulları arasındaki ilişki üzerine kafa yormaya da gerek bulunmayacaktı. Ne var ki, "çok işe yarar" önerilerinin apaçık çelişkilerine işaret etmekle yetinirsek, Justi'nin önemini küçümsemiş oluruz. Onun tavsiyelerinin somut içeriğinden çok, bu önerilen önlemlerin hareket ettiği teorik düzlem önemlidir.

Tıpkı disipline etme çabaları gibi, policey bilim de, yararlılığın artırılması ile daha çok itaat sağlama gibi iki yanı birbirine bağlamayı amaçlar. Justi'nin firarla mücadele önlemlerinin gösterdiği gibi, onun müdahaleleri tek tek bedenleri değil de, bir bütün olarak çoğul bedenleri hedefler; yani bu bağlamda orduyu, daha genel bağlamda da nüfusun tamamını. Policey bilim, aynı zamanda "hükümet etme sanatıdır ve bir bölgede yaşayan nüfusun analiz yöntemidir."[104] Bu bilim, bireysel sapmaları düzeltmeyi amaçlamayıp belli fenomenlerin ötekilere göre daha fazla bir istatistiki olasılıkla ortaya çıkmalarına yol açan belirleyici etmenleri etkilemeye ve yönlendirmeye çalışır. Tek tek firarların önlenip firar sayısının azaltılmasından çok genel firar ortalamasının düşmesini hedefler. Disiplin kurucu güç, askeri terbiye etmenin araçlarına başvururken, policey, emniyet tedbirleri önerir; kolektif davranışın sık sık ortaya çıkan biçimlerini yönlendirmeyi amaçlar. Policey, disiplin düzenlerken; ayarlayıp yönlendirir. Gerçi egemen, kişinin hayatı hakkında karar verme kudretine sahiptir; ama onun görevlendirmesi sonucunda hayatını tehlikeye atanların risk ve kayıplarını, ölünceye kadar bakma güvencesiyle telafi eder. Ve nihayet, Justi'nin, aktif askerlik hizmetinden ayrılanları, toprakların ıslah edilip ekilmesi ve buralara yeni bir nüfusun yerleştirilmesi projesinde istihdam etme fikri, policey bilimin biyo-politik boyutuna işaret etmektedir.[105] Hayat bizzat politik etkilere

103. Age., Gedanken über die Mittel ein Kriegsheer tapfer und unüberwindlich zu machen. Gesammlete Politische und Finanzschriften, Cilt 1, s. 143.

104. Foucault: Für eine Kritik der Politischen Vernunft, s. 66.

105. Biyopolitik kavramı için bkz: Leben machen und sterben lassen (Yaşatmak ve Öldürtmek). Die Geburt des Rassismus. Diskus, 1 Şubat 1992, s. 51-58. Sexualität und Wahrheit, Cilt 1, s. 161-190.

açık olduğu bir mıntıkaya kaymaktadır. Mutlakıyetçi devlet için, toprağın ve nüfusun verimliliğinin artışının teşvik edilmesi ve desteklenmesi, iktidarın güçlenmesi anlamına geliyordu; dolayısıyla da her firari ya da ülkeden kaçan her kişi, tersine, bir eksiltici etkiydi. Böyle bakıldığında, askeri personel kaybı sadece disipline edici denetimin zayıflığına işaret etmekle kalmıyor, aynı zamanda politik yapının hayatiyetinin azalması anlamına geliyordu ki, bu durumda da, uygun tedbirlerin alınması kaçınılmazlaşıyordu. Biyo-politik anlayışın tarihsel örnekleri, salgınları önleme konusunda başvurulan devletçi mücadele yollarıydı; ama bunların müdahaleleri, o dramatik, herkesi tehdit eden felaketlerle tek tek uğraşmaktan çok, sadece istatistiğin yöntemleriyle tespiti mümkün olan, sürekli oldukları için doğrudan göze batmayan risk faktörlerine yönelmişti. *Policey bilim, devletin hijyenini sağlama bilimidir.* Ne var ki, askeri terbiye etmeye ve şartlandırmaya yönelik eğitim ve gözlemleme teknikleri nasıl ki, savaşın sonunda askerlerin kümeler halinde firarını önleyemediyse, Justi'nin önerdiği "polisiye" tedbirler de "firar salgınına karşı" zafer kazandırma bakımından etkisiz kalmaya öyle mahkûmdu.

III

Tutkuların, duyguların harekete geçirilmesi: Vatanseverler ve partizanlar

A. "SAVAŞÇI VE VATANSEVER COŞKUNLUĞUN TOHUMLARI"

Disiplin altına alınmış beden modeli, makineydi. Bu makinenin güvenilirliği, heyecanların ve duyguların denetim altında tutulmasından ileri geliyordu. İtaatkâr askerler yaratmak için bütün tutkularla, hatta savaşma tutkusunun kendisiyle bile mücadele etmek gerekliydi. Et istekli hale getiriliyor, ruh ise dirençsiz, edilgen kılınıyordu. Mutlak itaatin talep edildiği yerde, ne ateşli duygusal tepkiler gösteren savaşçılar bulmak mümkündü ne de zaten onları kullanabilmek söz konusu olabilirdi. Makineler işlerler, ama kendiliklerinden savaşmazlar.

Manevra sanatındaki bütün gelişmelere ve savaşmanın matematikleştirilmiş olmasına rağmen, monarşi yönetiminin daimi ve düzenli or-

dusunda da, mücadele ve savaşma unsuru tamamen ortadan kalkmış değildi; ancak savaşmak, disipline etmeyi amaçlayan müdahalelerin dış çeperini oluşturuyordu. Hasma hedef gözeterek ateş etme ya da onu süngüleme talimleri değil, silahı tutma ve taktiksel evrelerle ilgili talimler yapılmaktaydı. "İkili mücadelenin genişletilmiş hali olarak"[1] savaş, eğitimle zorlaya zorlaya iyice benimsetilmiş düzen çözülüp taarruz güçleri hasmın üzerine saldırdığı zaman başlıyordu. Aslında yakın dövüş nadiren söz konusu oluyordu; çünkü saldıran taraf, yani düşman, süngü mesafesi kadar yaklaştığı anda, savunma durumundakiler zaten direnişi çoktan bırakmış oluyordu.[2] Sıradan askerde canını kurtarma eğilimi, istisnalar hariç, genelde ölüm pahasına vuruşma kararlılığından daha ağır basıyordu. Eski Prusya ordu sisteminin en etkili eleştirmeni olan Berenhorst'un aktardığı Yedi Yıl Savaşları'yla ilgili bir anekdot, bu durumu çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor: "Kollin'deki çatışmada genç bir subaydan yanında kalan küçük tümeniyle öne doğru son bir manevra yapması istendiğinde, askerlerden birisi şakayla karşılık şöyle seslenir: 'Aldığımız sekiz groschen'e karşılık bugün yeterince çalıştık; bırakalım da Maria-Theresia da bir muhabere kazansın.'* Bu sözlerin ardından, hepsi yavaş yavaş geri çekildiler."[3]

Bu tür birliklerle askeri zaferler elde etmek, kendi adamlarına aynı şekilde talim yaptıran ve savaşı aynı ilkelerle yürüten düşmanlarla karşı karşıya gelindiği sürece mümkündü. Devrimci Fransa'nın neredeyse hiç eğitim almamış gönüllü taburlarına ve düzenli ordusundan geriye kalanlara karşı, Fransa karşısındaki ittifak, beklendiğinin aksine kolay bir zafer elde edemeyince, bu gerçek herkes tarafından anlaşılmış oldu. Fransız birlikleri 20 Eylül 1792'de, Valmy'de Prusyalıların düşmana bir manevra yapmak amacıyla yürüyüşleri sırasında, umulanın aksine oracıkta dağılmak şöyle dursun ağır topçu ateşi karşısında ayakta kalmayı başarınca,[4] tek başına bu bile, istila ordusunun geri çekilmesine

1. Clausewitz'in savaşın elemanter tanımlaması için bkz. Carl von Clausewitz: Vom Kriege, Bonn [16]1952, s. 89.
2. Bkz. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst, IV. Bölüm, s. 309.
* Avusturya Arşidüşesi. Macaristan-Bohemya Kraliçesi.
3. Georg Heinrich von Berenhorst: Betrachtungen über die Kriegskunst (1797/1799). Yeni basım: Osnabrück 1978, s.214/215.
4. Askerlerin sağa sola dağılmaları, daha çok koalisyon ordularının sorunu oluyordu. Bu konuda, meydan muharebesine Prusya piyadesi olarak katılmış olan Friedrich Christian Laukhard'ın koalisyon ordularındaki firarların boyutları konusunda yazdıklarına bakalım: "İmparatorluk birliklerinde firar inanılmaz ölçülerde. Her alaydan birkaç kişinin kaçmadığı, başka birliklere katılmadığı tek bir gün yok hemen hemen. (...) İmparatorluğun birlikleri kendi aralarında ve Fransa'ya karşı savaşan öteki kuvvetlerle kaçakları iade anlaşmaları yapmış durumdalar; ama, hep olduğu gibi, sonuçsuz bir sürü dava açılmış olmasına rağmen, bunları umursayan yok gibi. Pfalzlılar

ve görgü tanığı Goethe'nin dünya tarihinde yeni bir çağın başladığını ilan etmesine yetecekti.[5] Üstün Prusya disiplininin taşıdığı prestij, Cumhuriyetçi gönüllülerin sahip oldukları ahlâki güç karşısında un ufak olmuştu.

Savaşa ilişkin eski ve yeni anlayışlar, Valmy'de ilk kez birbirlerine toslamışlardı. Yirmi beş yıl sonra Napoléon'un egemenliği sona erdiğinde Fransa'da ortaya çıkıp yayılmış olan askeri devrim, Fransa'nın hasımlarına da ulaşmış ve Avrupa'daki savaşın çehresini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Clausewitz, bu bağlamda özetle şu saptamayı yapıyordu: "Savaş Bonaparte'tan itibaren önce bir tarafta sonra da diğer bir tarafta halkın davası haline gelerek bambaşka bir karakter kazandı; daha doğrusu, hakiki doğasına, mutlak kusursuzluğuna oldukça yaklaştı. Kullanılan araçlar görünür bir sınıra sahip değildi; iktidarların ve onlara bağlı tebanın coşkusu ve enerjisi içerisinde, bu sınırlılık ve kısıtlılık gözden kaybolmuştu. Gerek kullanılan araçların kapsamı, gerek olası başarının geniş çerçevesi ve gerekse de heyecan ve duyguların çok güçlü bir şekilde harekete geçirilmiş olması sayesinde savaş yönetiminin gücü, alabildiğine artmıştı; hedef, düşmana boyun eğdirmekti; çünkü ancak düşmanın tükenmiş, güçsüz, çaresiz bir vaziyette diz çöktüğünde durulabileceğine ve karşılıklı amaçlar üzerinde anlaşma sağlanabileceğine inanılıyordu. Böyle bir anlayış hâkim olunca da savaşın kurallarını oluşturmaya çalışan bütün geleneksel sınırlamalar ortadan kalkmış, savaş bütün doğal ve yıkıcı gücüyle yürütülebilir hale gelmiştir."[6]

"Enerji", "şevk ve heyecan" ve duyguların güçlü bir şekilde harekete geçirilmesi", "doğal güç", yeni dönemin anahtar kategorileriydi ve *Ancien regime*'in askeri alandaki geometrik formalizmini yıkmaktan daha da ileri bir işlev yerine getirdiler. Tutkuların, heyecanların harekete geçirilmesi hedefi, artık *constantia*'ya ulaşmaya yönelik Stoacı eğilimden ve kılı kırk yaran ayrıntılı disiplin araştırmalarından daha önemli hale gelmişti. Mutlakıyetçi prenslerin "bavullarındaki akçelerin

---

Franklara, Franklar Schwabenlilere, Schwabenliler Avusturyalılara, Avusturyalılar göçmenlere ve nihayet göçmenler de başka ordulara sığınıp duruyorlar (Schilderung der jetzigen Reichsarmee nach ihrer wahren Gestalt. Köln 1796, s. 161/162).

5. Johann Wolfgang von Goethe: Campagne in Frankreich 1792. Age.: Werke, Cilt X, Hamburg 1966, s.235. Goethe bu topçu bombardımanını öncelikle yoğun estetik yaşantı olarak betimliyor ve olup bitene geri dönüp bakarken, olayı iyice stilize ediyor. Gerçekten de Prusya'nın Valmy'den geri çekilmesi, felaket hava koşullarından çok, Fransızların devrim heyecanına bağlanabilecek bir yenilgiydi. Goethe'nin betimlemesine tam karşı yönde bir açıklama olarak bkz. Laukhard'ın raporları (Leben und Schicksale, s. 240-253).

6. Clausewitz: Vom Kriege, s. 870.

ve gerek kendi eyaletlerinde gerekse komşu eyaletlerdeki avare, işsiz güçsüz insanlarla yürüttükleri kısıtlanmış, sınırlı, belli bir alana sıkışmış savaş biçimi"nden[7] kopuş XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp gerek davranış ve bilgi biçimlerini gerek estetik normları ve politik düzenleri gerekse de üretim ve tüketimin organize edilmesini kapsayan köklü dönüşümlerin sadece bir bölümünü oluşturuyordu. Bu krizin yol açtığı oluşumların belirgin özelliği, dinamikleşmeydi: "Daire, çizgi, nokta ve biçimler geometrisinden, harekete", "bir norma riayet etmekten sınırsızlığa yükseliş"; "elemanların dolaşımından içsel bir gücün, hayatın, fiziksel enerjinin, üretkenliğin aktif hale gelmesine"; "cetvelleştirilmiş bir mekândaki temsiliyetten, evrimin, türeyim tarihinin ve tarihselliğin gözlemlenmesine"; "düzen ölçüsünden ve ölçüye uygunluktan, kapasite, verimlilik artışının ölçülmesine"; "konumsal düzenden, figür ve biçimsellikten verimlilik yarışına"; "metronomun düzenli ritminden hız artırımı ve gerilime (geçiş)."[8]

Enikonu disipline edilmiş bireylerin seri üretimi, heyecanın ve her türlü duygunun sistematik bir şekilde dışlanması ilkesi üzerine kurulmuşken, bu yeni durumda heyecanların, duygu ve tutkuların harekete geçirilmesi zorunluluğunu, kendiliğindenliği organize etme gibi yerine getirilmesi imkânsız bir ihtiyacı ortaya çıkarıyordu; çünkü eğitimle, talimle, coşku ve heyecan öğretmek ve üretmek imkânsızdı; bu kendiliğinden oluşan duyguları ancak uyarabilirdiniz. Bu durum bambaşka bir söylem tipini gerektiriyordu. Disiplinin dili teknikti, tutkunun retoriği ise gaza getirici, anıları çağrıştıran ve insanı coşturup kendinden geçiren bir özellik taşımalıydı. Talim-terbiye uzmanları, düzene ilişkin kitaplar ortaya koyarken heyecan ve coşkuyu yaymak isteyenler anayurda övgüler düzüyordu. Bu yüzeyde coşturma, heyecanlandırma ilkesi, en açık ifadesini askeri kitaplarda değil; şiirde ve politik yayınlarda buluyordu. Edebiyatta *Sturm und Drang** dönemi başladı ve Lützow'un

7. Age., s.865.

8. Henning Eichberg: Geometrie als barocke Verhaltensnorm. Zeitschrift für historische Forschung'un içinde, 4. Yıl, 1997, s. 50. Eichberg, askeri tarih ve bedenin tarihi üzerine yazdığı yazılardan ve yayınlardan çok, "yeni sağ"ın çeşitli gruplarından yana oluşuyla tanınmıştır. Tarihçi Eichberg, Foucault'nun düşünce çizgisini izleyerek "evrime, türler tarihine ve tarihselciliğe yönelik gözlemi", yani ırk ile ulusun söylemsel düzlemdeki konstrüksiyonunu, son tahlilde, sanayi kapitalizmini ve liberal anayasa devletini doğurmuş olan tarihsel ilişkiler kompozisyonunun bir sonucu olarak görürken, halkçı yazar Eichberg, "ulusal kimliği", "yeni bir Almanya'yı doğuracak kültür devrimi"nin temel kategorisi olarak kavrayıp önceki bağlamda ortaya koyduğu görüşünü silip atmaktadır. Bkz. aynı yerde: Nationale Identität, Entfremdung und nationale Frage in der Industriegesellschaft. Münih 1978.

* 1770 ve 1786/89 yılları arasında etkili olan bir edebiyat akımı. Özgürleşim sürecine girmiş burjuvazi ile feodal mutlakıyetçi hâkimiyet biçimleri arasındaki çelişkiyi asi bir karşı çıkış tavrıyla edebiyatta yansıtan akım.

gönüllü kıtalarından Langemarck önlerindeki öğrenci taburlarına kadar, bu akım pratik bir güç haline geldi.

İngiltere ve Fransa'nın aksine Almanya'da ekonomik anlamda etki sahibi bir burjuva sınıfının ancak nüveleri mevcuttu ve "entelektüeller", vatansever coşku ve heyecanın, vatan, sevgi ve tutkusunun bayraktarıydı. Hem burjuvaziyi hem de asilleri bünyesinde barındıran bu tabaka, devletle çok sıkı bir bağ oluşturuyordu; bunların büyük bir kısmı memur, subay, öğretmen ya da din adamı olarak doğrudan ya da dolaylı bir şekilde sarayın hizmetindeydi. Bu durum, politik koşulları eleştirmelerine engel olmuyordu; çünkü tam da entelektüeller, hükümdarların darkafalılığı ve keyfi hareketlerinin yanı sıra, farklı zümre yapısının engelleri ve vesayet sistemi dolayısıyla kendilerini mengeneye sıkışmış gibi hissediyorlardı. Ancak devlet erkine yakın olmaları, bu eleştirilerin, mevcut siyasi ve toplumsal düzeni içeriden yenileyecek bir eğitim programına kanalize edilmesi sonucunu doğurdu. Entelektüeller kendilerini, egemenlere karşı bir muhalefet olarak değil de; onları aydınlatan, birer uyarıcı olarak görüyorlardı. Aşağıdaki satırlar onların düşünce biçiminin karakteristik bir ifadesi sayılabilir: "Varolan durumun ve olup bitenin, ince eleyip sık dokunarak eleştirel bir tarzda gözlemlenmesi, akıl ve yararlılık ölçütüne vurulması ve kamuoyunun, yani okuyan 'aydınlanmış' insanların kararına tabi kılınması. (...) Yönetimdeki ve bürokrasideki, minber ve kürsülerdeki herkesi pratik reformlardan geçirmeyi ve insanlarda, mevcut durumlarına, haysiyetlerine ve görevlerine ilişkin bilinç uyandırmayı amaçlıyordu."[9] Entelektüel kültürünün oluşumu, dergi-kitap yayımcılığının yükselişiyle olduğu kadar dernek ve okuma gruplarında kendisine denk düşen organizasyon biçimini bulmuş olan ve bu "okuma devrimi" temelinde kendi kuruluşunu gerçekleştiren burjuva kamuoyunun gelişmesiyle de yakından ilintiliydi.[10]

XVIII. yüzyılın sonlarında Alman entelektüelleri açısından, daha itidalli ve daha radikal tavırlar arasındaki farklar pek sorun oluşturmuyor, asıl birey ve devlet arasında arabulucu rolü oynamak büyük bir önem taşıyordu: Devlet, insanları artık ruhsuz bir makinenin basit bir çarkı olarak ele almamalı, onların rüştünü kabul etmeli ve onlara poli-

9. Rudolf Vierhaus: Politisches Bewusstsein in Deutschland vor 1789. Age.: Deutschland im 18. Jahrhundert. Göttingen 1987, s. 185; bkz. yine age.: Umrisse einer Sozialgeschichte der Gebildeten in Deutschland, age., s. 167-182.

10. Bkz. Bernhard Giesen/Kay Junge: Vom Patriotismus zum Nationalismus. Bernhard Giesen (yayına hazırlayan): Nationale und kulturelle Identität. Frankfurt/M. 1991, s. 266-272; bkz.: Die Intellektuellen und die Nation. Frankfurt/M. 1993; özellikle s. 102-129 (Aynı yerde "okuma devrimi" ve kulüplerin çoğalmasıyla ilgili literatüre de bakılabilir.).

tik katılım olanakları sunmalıydı. Varolanın tam tersi bir vatanseverlik eğitimi, bireylerde uykuya dalmış olan ahlâki kaynakları harekete geçirmeli ve vatana karşı gönüllü bağlılık ve fedakârlık duyguları uyandırmalıydı; çeşitli zorlayıcı, şartlandırıcı terbiye yöntemleri uygulayarak ya da polisiye önlemlerle bunun gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Entelektüeller XVIII. yüzyıl boyunca burjuva çekirdek ailesi içerisindeki samimi-yakın ilişkilerde psiko-sosyal temelini bulan bireyselleşme rüzgârını, sadece öznelliğin kazanılması olarak değil; aynı zamanda yalnızlık korkusu ve sadakat yitimi olarak da yaşıyorlardı. Dolayısıyla vatanla özdeşleşmek, "sırf kendisi için varolan bireyin tek başınalığıyla" ilgili "mutsuzluk yaratan bilincin" törpülenmesi imkânını da sunuyordu.[11]

Bu özdeşleşmenin nesnesi vatansa, itici gücü de coşku, şevk ve heyecan anlamına gelen "enthuisiazm" kavramıydı. Bu kavram, köken olarak dinsel bir anlam taşıyordu ve çoğu kez heyecanlanma ya da taşkın bir coşkunun eşanlamlısı olarak kullanılıyor,[12] estetiğin, ulvi, yüce, istisnai kavramlarıyla da ilişkilendiriliyordu. Enthuisiazm kavramı olumsuz çağrışımlardan ancak politik ya da ahlâki bir ideale bağlanabildiği ölçüde kurtulabildi; genç Kant bu kavramın anlamını "ruhun herhangi bir düsturla ya da ilkeyle istenen derecede ısıtılmış hali"[13] olarak belirliyordu. Fransız Devrimi'nde önü açılıp serbest bırakılan tutkular, tarihi bir belirti niteliği kazandılar. Böylelikle ulvi, istisnai, yüce, her şeyin üstünde kalan şey, politikaya dahil oldu. Kant'ın kendisi bile 1798'de şöyle söylüyordu: "İyi olan bir şeye heyecanla, ihtirasla katılmayı, enthuisiazmı tamamen tasvip etmek gerçi doğru değil, çünkü her türlü heyecan, duygu ve coşku, yerilmeyi hak eder; ama devrim,

11. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Eserleri, Cilt 3, Phänomenologie des Geistes, Frankfurt/M. 1970, s. 173 [*Tinin Görüngübilimi*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları]

12. Kendinden geçme üzerine derslerden özetler (Leonhard Meister) Der Teusche Merkur, 1775, 4. kış sayısı, s.134-151. Wieland, Meister'in heyecan ve coşku ile kendinden geçme halini birbirine karıştırdığını düşünerek, "Yayıncının Eki" diye bir yazı yazmış ve burada "kendinden geçmeyi" hayranlığın olumsuz yanı, coşku ve heyecanı ise iyi yanı olarak değerlendirmiştir. "Ben, kendinden geçmeyi, aslında doğada yeri olmayan ya da ruhun sandığı şey olmayan nesneler karşısında ruhun kızışması olarak anlıyorum. (...) Bu anlamda 'kendinden geçme' kavramı için fanatizm sözcüğü oldukça iyi uymaktadır. Fanatizm sözcüğünün, kendinden geçmenin belli başlı bir türünün, anlayacağınız dinsel bağlamda kendinden geçmişlik halinin ifadesine ne kadar uygun düştüğü ortadadır. Ama ruhun kızıştığı, coştuğu bir durum daha vardır ki, buna kendinden geçme (fanatizm) diyemeyiz. İyiye ve güzele, doğadaki kusursuz ve Tanrısal olana, doğrudan kavrayıcı bakışın, ruhumuzun en derinlerindeki etkisidir bu. (...) Kendinden geçme (fanatizm) ruhun hastalığıdır; asıl ruh ateşi: coşku ve heyecan onun hakiki hakkıdır!" (age., s.152).

13. Immanuel Kant: Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen (1764) age., Werke. Akademieausgabe, Cilt II, Berlin 1968, s. 251.

izleyicilerde, sadece enthuisiazma yakın bir katılım arzusu yaratmakla kalmadı, Fransızların hırsında ve ruh yüceliğinde, hakiki enthuisiazmın daima ideal olana ve özellikle ahlâki olana yöneldiğinin kanıtlarını da bulmamızı sağladı; keza, bunun bir hukuk kavramı olduğunu ve şahsi menfaatler için yönlendirilemeyeceğini anlıyoruz,"[14] Aydınlanmacı entelektüellerin söylemlerinde vatanseverlik, enthuisiazmı bir hedef olarak gösteren ve böylelikle meftunluğa sapma tehlikesini önlemeyi amaçlayan bu idealin şifresi mertebesine yükseldi.

Vatandan anlaşılan ise Alman hükümranlık alanının topraklarının politik haritası kadar çeşitli ve renkliydi; Fransız ve İngiliz örneğindekinden farklı olarak, vatan kavramının bir ulusal devlet düşüncesiyle bir tutulması mümkün değildi. Vatan sevgisi, esasen ahlâki-pedagojik bir koda sahipti. Vatansever olmak, ilkin namuslu bir ülkede olma sorumluluğunu hissetmekten öte bir şey değildi. Kişinin var gücüyle "toplumun iyiliği" için çalışması düsturu, bireyin vatansever olmasını sağlayacak, ödüllendirici politik reformları gerekli kılıyordu.[15]

Bu yüzden aydınlanmacı eleştirinin sık sık ele aldığı konulardan biri, mutlakıyet ordularının makinevari suniliği, subayların kibirli tavırları, şiddeti hedefleyen propaganda, asker ticareti ve onur kırıcı cezalandırmalardı ve bunlar despotik keyfiliğin örnekleri olarak teşhir ediliyordu.[16] Öte yandan daha Fransız devriminden de önce şairler ve po-

14. Age.: Der Streit der Facultäten (1798), age., Cilt VII, s. 85/86. Bu konuda Jean-François Lyotard'ın metnine de bkz.: Der Enthusiasmus. Kants Kritik der Geschichte. Wien 1988, özellikle s. 45-47; bu konuda Almanya'daki tartışmalara genelde bakmak için, Peter Marx/Eckart Pankoke: Publizität und Enthuisiasmus. Staatssentation und romantische Imaginationen in der "deutschen Bewegung" 1789-1815. Jörg Dieter Gauger/Justin Stagl (yayına hazırlayanlar): Staatrepräsentation. Berlin 1992, s.89-104; Hans-Wolf Jäger: Politische Kategorien in Poetik und Rhetorik der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Stuttgart 1970, özellikle "Das Prinzip der Begeisterung", adlı bölüm s. 42-53.

15. Age. Christoph Prignitz: Vaterlandsliebe und Freiheit. Wiesbaden 1981, s. 36; Giesen/Junge: Vom Patriotismus zum Nationalismus, s. 273-275, Alman Aydınlanması'nda vatanseverlik kavramı üzerine bkz., ayrıca, Werner Krauss: Zur Konstellation der deutschen Aufklärung. Age.: Perspektiven und Probleme. Neuwied/Berlin 1965, özellikle s. 149-172. Rudolf Vierhaus: "Patriotismus" -Begriff und Realität einer moralisch-politischen Haltung. Age. (yayına hazırlayan): Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften. Münih 1980, s. 9-29; araştırmanın durumunu edebiyat bilimi perspektifinden Hans Peter Herrmann, aynı metnin önsözünde değerlendiriyor. Hans-Martin Blitz/Susanna Mossmann: Machtphantasie Deutschland. Nationalismus, Männlichkeit und Fremdenhass im Vaterlandsdiskurs deutscher Schriftsteller des 18. Jahrhunderts. Frankfurt/M. 1996, s. 7-31.

16. Bunun en tanınmış edebi belgesi, Schiller'in "Kabale und Liebe" oyunundaki "oda hizmetçisi sahnesi"dir. Bu sahnede Alman küçük devletçiklerinin prenslerinin, kendi topraklarının çocuklarını asker olarak İngiliz hükümetine satmaları şiddetle eleştirilir. Mutlakıyetçi askeri yapıya (orduya) yönelik bir aydınlanmacı eleştiriyi Jo-

litik yayımcılar kendi çağdaşları arasında "savaşçı ve vatansever enthusiazmın tohumlarını"[17] ekmeye ve onları "vatan" ve "özgürlük" için mücadeleye çekmeye çalışıyorlardı. Bu vatanseverlik çoğu kez güçlü bir cumhuriyetçi vurgu ve dünya vatandaşı tonu taşıyordu. 1789'dan sonra sözcük "Jakobenlik"le eş anlamlı hale geldi.[18] "Neufrankların" en radikal taraftarları için bile en öncelikli mesele, devrimci bir şekilde oluşturulacak bir devlet düzeni için açıktan açığa mücadele etmekti. Onlar açısından "yalnızca prens için ölümüne savaşmak",[19] "aptalca fanatizm" anlamını taşıyordu, buna karşılık "kendileriyle övünmek veya şahsi çıkar için değil, vatanlarına daha iyi bir anayasa, rejim kazandırabilmek için kendilerini feda etmiş olan"[20] Fransız devrimciler örnek alınabilirdi. Gerçek anlamda vatansever zihniyet, monarşinin yıkılmasının gerektiği propagandasının yapıldığı yerlerde bile, kendisini "vatan uğruna ölmeye" hazır olma şeklinde ortaya koyuyordu.

B. THOMAS ABBT VE VATAN UĞRUNA CANINI VERMEK

Popüler felsefeci Thomas Abbt'ın 1761'de yayımladığı bir kitabın adı *Vatan Uğruna Canını Vermek Üzerine*'ydi: Almanya'da vatanseverlerin savaş için harekete geçirilmesiyle ilgili bir kitaptı bu.[21] Kuners-

hannes Kunisch yapıyor: Das "Puppenwerk" der stehenden Heere. Zeitschrift für historische Forschung, 17. Yıl, 1990, s. 49-83; age.: Friedensidee und Kriegshandwerk im Zeitalter der Aufklärung. Der Staat, Cilt 27, 1988, s. 547-568.

17. Meister: Auszüge aus einer Vorlesung über die Schwärmerey, s. 148.

18. Laukhard, "Fransa'ya karşı düzenlenen seferdeki olaylar, deneyimler ve düşünceler" başlıklı otobiyografik yazısında, "Yeni-Frankların sistemine belli bir sempati duymayla suçlanmaktan ve ülkemizdeki politik oyunlar arasında nefret edilen adlar olarak bilinen Jakobenler ya da 'patriotlar' diye tanımlanan" kimselerden sayılmaktan korkmaktadır (Leben und Schicksale, s. 193.).

19. Vatanseverlik üzerine: Beyträge zur Geschichte der französischen Revolution. Yayına hazırlayan P. Usteri, Cilt 7, Leipzig 1796, s. 377, Prignitz'den alıntı: Vaterlandsliebe und Freiheit, s. 58.

20. Age., s. 57.

21. Thomas Abbt: Vom Tode für das Vaterland. Abbt için bkz. Erich Bödeker: Thomas Abbt: Patriot, Bürger und bürgerliches Bewusstein. Rudolf Vierhaus (yayına hazırlayan): Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung. Heidelberg 1981, s. 221-253; Klaus Latzel: Vom Sterben im Krieg. Warendorf 1988, s. 20-22; Zwi Batscha: Thomas Abbts politische philosophie. Aynı yerde: "Despotismus jeder Art reizt zu Widersetzlichkeit". Die französiche Revolution in der deutschen Popularphilosophie. Frankfurt/M. 1989, s. 126-168. Yedi Yıl Savaşları sırasında vatanseverlik sorunu konusunda bkz. Reinhard Höhn: Der Soldat und das Vaterland während und nach dem Siebenjährigen Kriege. Festschrift Ernst Heymann, Cilt 1, Rechtsgesschichte. Weimar 1940, s. 250-312. (Malzeme bakımından zengin, ama yorumu faşistçe); Klaus Bohnen: Von den Anfängen des "Nationalsinns". Helmut Scheuer (yayına

dorf'da Prusya'nın yenilgiye uğradığı Yedi Yıl Savaşları sırasında kaleme alınmıştı ve Abbt, "vatan için canınızı seve seve verin," çağrısının, "duyanların büyük bölümünün kulaklarında büyük bir yankı yapacağına, uyuyan vatandaşı uyandıracağına ve kralı için yanıp tutuşan teba açısından bunun bir savaş çığlığı olarak algılanacağına"[22] inanıyordu. "Kralın tebasının tamamı, hayatlarını kral ve devlet uğruna feda etmeye hazır ve gönüllü hale geldiklerinde",[23] kitabına ihtiyaç kalmayacaktı.

Böyle bir ideal II. Friedrich'in ordu oluşturma anlayışıyla pek uyuşmuyordu; kralın temel düsturu, ordusunun savaştığını vatandaşın hissetmemesini gerektiriyordu. "Korkusuz asker sınırda nöbet beklerken, çiftçi emeğinin meyvesini iyi bir hasat sonucunda toplayacağını umabilmeli, savaşçı ölür ve öldürürken, tüccar kesintiye uğramaksızın işlerini sürdürebilmeliydi."[24] Askere alınan kesimlerin büyük bir kısmı, Abbt'ın kitabını okuyabilecek durumda değildi; okuyanlar ise askerlik hizmetinden muaftı. Öte yandan sopayla terbiye edildikleri ve subaylar tarafından silah zoruyla muharebe meydanına götürüldükleri sürece, askerde coşkun bir vatan sevgisi geliştirmeye çalışmak beyhude bir çaba olurdu.

Abbt, başka bir okur grubunu da hedefliyordu: Kitabı, askerlerin sırt çantalarında taşıyacakları bir dua kitabı değil, burjuva entelektüellerinin vatanseverler haline gelmelerini sağlayacak bir dokümandı. Daha sonraları Almanya'nın her yerinden "cepleri pek dolu olmayan, ama heybelerinde Abbt'ın kitabından birer tane bulunan genç erkeklerin bütün risklere rağmen Prusya ordusuna katıldıklarına"[25] dair bir efsane ortalığa yayılacaktı. Ama kitabın yarattığı etkiyi asıl kendi döneminin edebiyatında bıraktığı izler üzerinden kavramak gerekir.[26] Ayrıca Abbt,

hazırlayan): Dichter und ihre Nation. Frankfurt/M. 1993, s. 121-137; Hans Peter Herrmann: Individuum und Staatsmacht. Preussisch-deutscher Nationalismus in Texten zum Siebenjährigen Krieg. Age.: Blitz/Mossmann: Machtphantasie Deutschland, s. 66-79.

22. Abbt: Vom Tode für das Vaterland, s.7.

23. Age., s. 6.

24. Friedrich II.: Entgegnung auf den "Essay über die Vorurteile". Age.: Schriften und Briefe. Leipzig 1985, s. 276/277.

25. Johann Georg Scheffner: Mein Leben, wie ich Johann Georg Scheffner es selbst geschrieben. Leipzig 1816 ve 1823; Höhn'den alıntı: Der Soldat und das Vaterland, s. 276.

26. Abbt hakkında, "İnsan gibi duyan, (burjuva) yurttaşı gibi düşünen, kul olarak yazan bir adam," diyor Herder. Tam da, aydın bir vatanseveri tanımlayan karakteristik özelliklerin tespiti bunlar (Johann Gottfried Herder: Age.: Über Thomas Abbts Schriften. Age.: Werke, Cilt 2, Schriften zur Ästhetik und Literatur 1767-1781, Franfurt/M. 1993, s. 582). Aynca bkz. Friedrich Nicolai: Das Leben und die Meinungen des Herrn Magister Sebaldus Nothanker, Cilt 1, Berlin/Stettin 1773, yeni basım age.:

askeri propagandasını, mecburen ya da para kazanmak gayesiyle değil de, kendi kanaat ve inancıyla, dönemin askeri gerçekliğinin çok ilerisinden bakarak yapıyordu. Coşkuyu ve vatanseverliği bir araya getirerek açtığı söylem alanı, daha sonraları "ulusal kurtuluş savaşlarında" halklarca radikalleştirildi, XIX. ve XX. yüzyılda "kitlelerin milliyetçileştirilmesini" (George L. Mosse) içerecek kadar genişletildi. Abbt'ın "vatan"ı, pek çok açıdan Fichte'nin ya da Amdt'ın "Alman Ulusu'ndan" çok, antikçağın *patria*'sına daha yakın idiyse de, kitabı vatan sevgisinin belirgin nekrofil mantığını oldukça açık bir şekilde ortaya koyuyor: Vatanseverlik duyguları taşıyan vatandaş, kendisiyle devlet erki arasındaki farklılıkların hepsini ortadan kaldırmak istiyor; ama arzulanan özdeşleşme hayali (imajiner) kalmak zorunda olduğu için de, vatan sürekli olarak bu özdeşleşmeden emin olmak istiyor ve bu beklenti ancak kişinin kendini feda etmesiyle yerine getirebiliyor. Vatandaş ancak asker olarak yaşamını yitirdiği anda, devlete her şeyini feda etmeye hazır olduğunu gerçekten kanıtlamış oluyor.

Abbt bu sonuçları dinsel ve cinsel metaforla yüklenmiş bir ölüm kültüne doğru genişletiyor. Ve, "Vatanın cazibesinden başlarının dönmesini istemeyenlere" antik dönemin fazilet timsallerini örnek gösteriyor: "Romalılar aptal mıydı? Hayatın nimetlerinden bihaber hayalperestler miydi? Hayır. Hayatın nimetlerini gayet iyi biliyorlardı; ama ölümün sağladığı mutluluğu da biliyorlardı. Bu ölüm, yatakta şehvetten takatsiz kalmış vücudu sonunda hareketsiz kılan bir ölüm değil, vatan savunmasında meydana gelen, ruhumuzu bir köle gibi hapishanede boğazlatmayıp bir kraliçe gibi dışarıya çağıran bir ölüm; ve nihayet kendimi cesurca ifade etmeme izin verilirse, ona yeniden hayat verebilmek için, damarlarımızdan fışkıran kanla, inleyen vatanı ıslatan bir ölüm."[27]

Gesammelte Werke, Cilt 3, Hildesheim/Zürih-New-York 1988, s. 28-39. Aynı zamanda Abbt'ın yayımcısı olan Nicolai, hicvedici bir dille, Abbt'ın yazısını sözcüğü sözcüğüne aldığımızda sonucun ne olacağını göstermiştir. Nicolai'ın romanında, roman kahramanının "zaten romantik eğilimli kansı" Wilhelmine, Abbt'ın kitabını okuduktan sonra kocasını "vatan için ölme" hakkında bir vaaz vermeye zorlar; bu vaaz adama işini ve saygınlığını yitirtir. Üstleri, Wilhelmine'nin kocasına, verdiği vaazın ardından Prusya ordusuna katılmaya karar veren on gencin "bağışlanma olasılıklarının büyük olduğunu, ama şimdi götürüldükleri ülkede birer ateist olacaklarını ve sonsuza kadar lanetlenmiş olarak kalacaklarını" söylerler. Wilhelmine oğlunun arkasında bir sürü borç bırakarak üniversiteden kaçtığını ve ötekilerle birlikte askere yazıldığını öğrenince kısa bir süre için baygınlık geçirdikten sonra, "Sparta savaşçıları gibi bir inanç göstermek için bunun en iyi fırsat olduğunu" düşünür ve yaşlı gözlerle, "Ben onu bu iş için doğurdum," der.

27. Abbt: Vom Tode für das Vaterland, s. 32. Dönemin edebiyatında askerin ölümünün dinsel düzlemde göklere çıkarılması konusunda bkz. özellikle, Klopstock'ta şu bölüm: "Patriotischer Blut-und Wundenkult"; Gerhard Kaiser: Pietusmus und Patriotismus im literarischen Deutschland. Frankfurt/M. 1973, s. 124-138.

Abbt pek çok sayfayı, böyle bir vatanseverliğin sadece cumhuriyetlerde değil, ayrıca ve özellikle monarşilerde de mümkün olduğunu kanıtlamaya ayırmıştır. Montesquieu'ye atıfta bulunarak, vatanı "doğumumun ya da özgür irademin beni birleştirdiği, faydalı yasalarına tabi olduğum devlet," diye tanımladı. "Bu yasalar özgürlüğümden, bütün ülkenin yararı için gerekli olduğu kadarını çekip alırlar sadece."[28] Yani bir vatanın varlığı, özelin ve genelin çıkar ve refahını örtüştürmesini bilen iyi bir devlet yönetimine bağlıydı. Abbt'ın II. Friedrich Prusyası'nda gerçekleştiğine inandığı "iyi oluşturulmuş bir monarşiyi" vatan olarak sevmek sadece *mümkün* değil *zorunluydu* da. Ayrıca bu sevgi cumhuriyetlerde olduğundan daha büyüktü, çünkü "aynı zamanda hem yasalara hem de koruyucu kucakların en yücesine"[29] yönelmişti.

Abbt'a göre, "politik makineyi hareketli kılan zemberekler içerisinde"[30] vatan sevgisi, namus ve dinden ağır basmaktaydı. Gerçi "ölüm korkusunu, cennet mutluluğuna erişme düşüncesinden başka hiçbir şey yenemezdi", ama Hıristiyan inancının temel ilkeleri "herkesin kalbinde derinlemesine yer etmemişti", "bunları yeterince bilmeyen pek çok kişi vardı; kimileri doğruluğundan kuşku duyuyor, az sayıda kişi de bunları yanlış buluyordu."[31] Şeref ve haysiyetin itici güçleriyse sadece "iyi bir makama sahip, monarkın çevresinde olanları ya da aileleri tahta yakın bulunanları" harekete geçiriyordu.[32] Sıradan erkek ise bundan etkilenmezdi. "Bir küfrü cezasız bırakmaktan utanacak olan bir asker, bir taburla birlikte kaçmaktan utanç duymaz; çünkü o zaman kendi namus ve şerefi diğerlerininki arasında kaynar gider."[33] "Korkaklığı, iyi günlerinde insanların koyacak yer bulamadıkları, ancak zaaf saatlerinde kendilerine hiçbir teselli sunmayan Stoacı safsatalarla bertaraf etmeye çalışmak da beyhude bir çabadır." Abbt, Stoacıların yaptığı gibi, içsel özgürlüğü kazanmak için bütün heyecan ve tutkuları öldürmek yerine; "tutkuyu tutkuyla etkisizleştirmeyi" ve "amacımıza ulaşana kadar"[34] ölüm korkusu tiranına karşı bir başka tiranla, coşkulu vatan sevgisiyle mücadele etmeyi yeğliyordu.[35]

Abbt'ın canını feda etmenin doğruluğuna olan inancı, Hıristiyan ilahiyatındaki "kralın taklidi" *(imitatio regis)* modeline uygun bir yakla-

28. Abbt: Vom Tode für das Vaterland, s.17.
29. Age., s. 19.
30. Age., s. 76.
31. Age., s. 68/69.
32. Age., s. 76.
33. Age., s. 77.
34. Age., s. 62.
35. Age., s. 63.

şımla yüceltiliyordu: "Vatan krala âdeta şöyle sesleniyor: Sağ yanıma otur. Vatan, kurbanlarımızı, aynı zamanda o en büyük sevgilisi için sunmadığımızda geri çeviriyor."[36] Vatanseverlik tutkusunun fitilini her şeyden önce kralın örnek davranışı ateşleyebilmeliydi: "Bir elinde kan rengi bayrak, ordusunun en başında düşmanın üzerine yürüyor. Tehlikeler onu kuşatıyor, onun yakınına düşen her öldürücü kurşun, bizzat tehlikede olduğum düşüncesini içimden söküp atıyor. Onun yaşamına göz kulak oluyorum ve belki de birazdan kendiminkinin benden koparılacağı aklıma bile gelmiyor (...) Onun kendisini benim için, ailem için, ülkem için tehlikeye attığını aklıma getirmem ya da hissetmem, diğer bütün duygularımı ateşliyor ve beni en yoğun düşman kalabalığı-

nın arasına sürüklüyor."[37] Vatanın semalarında "güneş gibi parlayan"[38] kralın büyüklüğü karşısında zümreler arası farklar da ortadan kalkmalıydı: "Her şey iç içe geçiyor ve o muhteşem 'vatandaş' adı altında bir araya geliyor. Artık her vatandaş bir asker, her asker bir vatandaş ve her soylu, birer asker ve vatandaştır."[39] Vatandaşların eşitliği, muharebe alanında ölüm karşısındaki eşitlik anlamına geliyordu; politik eşitlik, olsa olsa bunun sonucuydu.

Abbt, gerek sorumlulukların yerine getirilmesi ve kendini feda etmeye hazır olmanın büyük heyecanını körükleyerek ve bu *pathos*'un ölümü ve eşitleştirici etkisini göklere çıkartarak gerekse de kaba itaatin yerine devlet erkine ve onu temsil edenlere yönelik coşkulu sevgiyi koyarak, sonraları modern milliyetçiliğin envanterine dahil olacak motifleri daha o günlerde yakalamış oluyordu. Ama onun çağrısı, yine de Fichte'nin, Arndt'ın ya da Jahn'ın savaş ajitasyonuna kıyasla, bariz bir şekilde soyut kalıyordu. Bunun nedeni, arkadaşı Moses Mendelssohn'un eleştiri oklarını yönelttiği bir zaafı, yani onun teorisi ile pratik arasındaki çelişki değildi. Mendelssohn bu eleştirisini: "Sparta'da böyle bir yazara, 'vatan uğruna ölümü yücelteceğine kendin ölsene,' derlerdi,"[40] şeklinde dile getirmişti. Burada tayin edici olan özellik, Abbt'ın vaat ettiği "yeni ve yüce düşünce tarzının", Friedrich devleti ve ordusuna nakledilebilecek cinsten olmamasındaydı. Makine benzetmesiyle ifade edecek olursak: Abbt, vatanseverlik zembereğini kurmaya çabalarken, Prusya talim alanlarında ve muharebe meydanlarında, va-

36. Age., s. 20.
37. Age., s. 74.
38. Age., s. 80.
39. Age., s. 16. Alman aydınlanmasında bu kavram için bkz. Vierhaus: Politisches Bewusstsein in Deutschland vor 1789, s. 180-181.
40. Annie Bender'e göre alıntı: Thomas Abbt. Ein Beitrag zur Darstellung des erwachenden Lebensgefühls im 18. Jahrhundert. Bonn 1922, s. 61.

tanseverlik duygusundan evvel, insanı "yontma sanatına" güven duyuluyordu hâlâ.

Abbt'ta ete kemiğe bürünen aydınlanmacı vatanseverlik, iki unsurdan tamamen yoksundu: "Alman nedir?" sorusuna yanıt aramaya çalışmıyordu, bu bir; ayrıca da düşmanın ne ve kim olduğunun belirlenmesine önem vermiyordu; bu da iki. Aydın çevrelerin kendi duygu ve heyecanlarını harekete geçirme işleviyle sınırlı vatanseverliklerinin ötesine geçip politik alanda etkili olabilmeleri için, ulusallık söyleminin iki açıdan da daha berrak bir şekilde tespit edilmesi gerekiyordu. "Vatan", mevcut hükümran devlet ile özdeş olduğu ve vatan sevgisi kralın yüceltilmesi temeline dayandığı sürece, edebiyat düzlemindeki harekete geçirme kampanyası, talep edilen kul itaatkârlığını gerçekleştirmeyi sağlayacak gönüllü bir kendini adamanın yüce yolunu döşemekten ibaret ve bununla sınırlı kalıyordu. Gerçi Fransa'daki devrimci faaliyetlerle kurulan paralellik kral devletine sadakatle vatanseverliği birbirinden ayırıyordu; ama, daha 1769'da Lichtenberg alaycı bir ifadeyle şöyle diyordu: "*Vatan için* yapıldığı resmi olarak söylenen işlerin, gerçekte kimin için yapıldığını tam olarak bilmek için epey bir şey verirdim."[41] Bir yıl önce Wieland, "Alman vatanseverliğinin moda haline gelmiş erdemi" ile alay ediyordu: "Vatan, vatan sevgisi ve vatan uğruna ölmek ya da eski Yunan ve Romalıların ünlü *Dulce et decorum est pro Patria mori!* düsturu hakkında muhayyilemin yeterince derin olmadığını ve eski Yunan erdemlerinin veya duygularının, tohumlarının Alman topraklarında bu kadar kolay ekilebileceğini ya da bunlardan söz edildiğinde bu topraklarda özel bir mahsulün ortaya çıkacağını hiç sanmadığımı itiraf etmem gerekiyor."[42] Kuşkusuz "Brandenburglu, Saksonyalı, Bavyeralı, Württembergli, Hamburglu, Nürnbergli, Frankfurtlu vb. vatanseverler var"; ama "bütün Alman imparatorluğunu vatanları olarak görüp seven, her şeyden çok seven, onu sadece ortak bir düşmana karşı korumak için değil, tehlike geçtiğinde de onun refahı ve selameti uğruna hayatlarını feda etmeye hazır Alman vatanseverler nerede? Bunların kim olduklarını bize kim söyleyebilecek? Şimdiye kadar ne yaptılar? Onlardan daha ne beklenebilir?"[43]

41. Georg Christoph Lichtenberg: Schriften und Briefe, Cilt 2, Frankfurt/M. 1994, s. 450 (Sudelbücher 2, Heft K, 292).
42. Christoph Martin Wieland: Über Deutschen Patriotismus, age.: Sämmtliche Werke, Cilt 29. Leipzig 1797, yeni basım: Hamburg 1984, s. 474.
43. Age., s. 482.

Ulus kültünün, devrimin zaferinden beslendiği ve Napoléon'un yayılma politikasının, başlangıçta, devrimci kazanımların dış düşmana karşı korunması olarak kendini meşrulaştırabildiği Fransa'dan farklı olarak, Almanya'da milliyetçilik heyecanının yükselişi, bir yenilginin ürünüydü. Bir "Alman ulusu"nun, eğitimli seçkinlerin politik bilincinin hayali kaçış noktası haline gelmesi, ancak 1806'dan sonra, imparatorluğun biçimsel olarak çözüldüğü, Fransız birliklerinin ülkenin pek çok yerini işgal ettiği, diğer prensliklerde Napoléon'un inayetini kazanmış kişilerin yönetici konumunda bulunduğu ve Prusya ordusunun Jena ve
132 Auerstedt'te ağır bir yenilgiye uğradığı dönemde gerçekleşmişti. Ren nehrinin her iki yakasında da, savaşa hazır olmak, ulusal propagandanın merkezinde yer alıyordu, ancak propagandanın vurduğu hedef farklıydı: Orada Fransız ulusu kendi kazandığı özgürlüğü koruyacaktı, burada ise "yabancı egemenliğine" karşı yürütülecek kurtuluş mücadelesi içerisinde, önce ulusun oluşması gerekiyordu. 1806 sonrasında Alman vatanseverler açısından Fransa aynı zamanda hem bir hasım, hem de bir örnek teşkil ediyordu: "Düşmanlığın ulusallaştırılması, ulusal hırsın kurucu unsuruydu. Başka bir deyişle: Devrim içinde oluşmuş olan Fransız ulusu, düşman olduğu düşünüldüğünde, Almanya'nın uluslaşmasını daha önce gerçekleştirip politik bir program olarak Almanya'nın önüne koymuş oluyordu."[44]

"Almanya" sadece bir arzunun tasarımı olarak varolduğu için, yani milli tutku açısından özdeşleşme hırsının yönelebileceği politik, reel bir nesne henüz mevcut değilken, kurtuluşçu milliyetçilik amansız düşmana karşı yürütülecek "Haçlı seferinde" devlet birliğini ve kolektif topluluk duygusunu oluşturabilmek için Fransız düşmanlığını tahrik eden bir kışkırtma hareketi karakterini taşıyordu. Talep edilen, Abbt'ta olduğu gibi, vatan ve krala yönelik coşkun bir sevgi değil; yabancı düşmanlığı, Fransız düşmanlığı, Fransız süsüne, kibrine, diline, geleneklerine duyulan nefret, kısacası Fransızlara ait her şeye nefret duymaktı."[45] Daha net söylemek istersek: Vatan sevgisinin kendini kanıtlaması ge-

44. Michael Jeismann: Das Vaterland der Feinde. Stuttgart 1992, s .82. 1806'dan sonra entelektüel milliyetçilik için bkz. Giesen: Die Intellektuellen und die Nation, s.130-162; ulusun politik kodlanması konusunda bkz. Benedict Anderson: Die Erfindung der Nation. Frankfurt/M. 1988; Etienne Balibar: Die Nation-Form: Geschichte und Ideologie. Age.'nin içinde/ Immanuel Wallerstein. Rasse Klasse Nation. Ambivalente Identitäten. Hamburg/Berlin 1990, s. 107-130.

45. Ernst Moritz Arndt: Prusyalılar (1813). Age.: Für Vaterland und Freiheit. Berlin o.J., s. 136.

rekiyordu ve kanıtlayabilmesinin yolu da ancak "Fransız haşaratı"nın, yani her bir Fransızın, "öcü"[46] diye kökünün kazınması boyutuna ulaşan bir yok etme hırsı içerisinde olmaktan geçiyordu. Kitlenin vatanseverlik duygularıyla harekete geçirilmesi söylemi de ölüm temasını işliyordu; ama söz konusu olan, vatan uğruna ölmek yerine düşmanın öldürülmesiydi.

Özdeşleşme arayışının tek somut göstergesi bu olumsuz yöndü; buna karşılık "Alman varlığına" ilişkin olumlu bir belirlemede bulunabilme çabalarının hepsi kendi kendini sürekli sorgulamayı gerektiriyordu ve Nietzsche bu duruma, "Alman nedir?" sorusunun hiçbir zaman ortadan kalkmaması, Almanların karakteristik özelliğidir[47] diyerek atıfta bulunuyordu. Bu soru yanıtsız kalmalıydı; ayrıca "Alman nedir?" sorusunun kesin bir yanıtı da olmamalıydı, çünkü soru'nun homojenleştirici etkisi, tam da, bu konunun sürekli konuşulmasıyla sağlanıyordu.[48]

Ulusal mitler, Almanların kökenine ilişkin mitlerle bağlantılanmıştı; orada köken olan şey, şimdi görev olmuştu. Almanlar ezelden beridir ne idiyseler o olmalıydılar ve bunu da kendilerini her türlü "Alman olmayandan" ayırabildikleri ölçüde ve sürece başarabilirlerdi. Kitlelerin "yabancı egemenliğine" karşı harekete geçirilmesi söz konusu olduğunda, varolduğu ileri sürülen hasletlerin sulandırılmaması gerekiyordu. Ulus olmak katışıksızlık, halislik özelliğine ilişkin temel ilkelerin sıralanması anlamına geliyordu. Fichte'nin sözleriyle söyleyecek olursak: "Ulusun bugünkü ve gelecekteki asaleti, erdemi, liyakatinin garantisi, sadece ve sadece en eski hayatın kaynağıyla örtüşen, gözle görülemeyen ulusal hasletlerde yatıyor; karışım ve öğütülme sonucunda bunlara karşı ilgisiz kalınmaya başlanırsa, bu yavanlık, maneviyattan

46. Wehler'e göre alıntı: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 1, s. 523. Orada, Fransızlan imha konusunda başka dönem yazarlarının fantezilerini de buluruz. Arndt'ın ve öteki "özgürlük şarkıcıları"nın etkileri için bkz. Weber: Lyrik der Befreiungskriege (1812-1815). Gesellschaftspolitische Meinungs und Willensbildung durch Literatur. Stuttgart 1991.

47. Friedrich Nietzsche: Jenseits von Gut und Böse. Age.: Werke, yayına hazırlayan Karl Schlechta, Cilt II, Münih 1969, s. 709.

48. Ulusu tözleştirme yönündeki her girişimin, tözleştirmenin "ulus söylemi"nin pratik politik hedefi olmasına rağmen değil de, özellikle böyle olmasından ötürü başarısızlığa uğramaktan kurtulamaması durumu, Almanlar için geçersizdir: "Her ulus, ayıklayıcı, tarihselleştirici araçlarla sürdürülen, mevcut ya da ulaşılmaya çalışılan bağımsız bir büyük politik organizasyonun patoslaştırılması ve duygularla yüklenmesi; devletin kendisi için mitleştirici bir patos formülüdür; ve bir "ulus bilincinin" test edilmesine yönelik her ampirik tespit, sadece bu propagandanın etkisini test etmiş olur. "Her ulus bir indoktrination"dur. (Rudolf Burger: Patriotismus und Nation. Leviathan'da, 22. Yıl, 1994, s. 168). Burada Almanlara özgü olan şey, ulusal öfkenin boşaltılmasında eskatalojik özellik belirleyicidir. Bkz. aynca bu konuda; Joachim Bruhn: Was deutsch ist. Zur kritischen Theorie der Nation. Freiburg 1994.

kopmaya, sıradan hale gelmeye ve yozlaşmaya yol açar."[49]

Fichte'ye göre "halkları üretmenin"[50] aracı ve ortamı dildi; bu yüzden uluslaşma hamlesine önce dilde arındırma hareketiyle başlanmalıydı. Dilde hem halk olarak bireyler üstü homojenlik hem de diğer halklar karşısındaki özsel farklılıklar kendiliğinden vardı, ama bunların politik ve askeri bir güç olarak zincirlerinden kurtarılmaları gerekiyordu. Ancak Fichte, Herder'deki kültürel farklılığı öne çıkaran "başka olma" anlayışıyla yetinmiyordu, Alman diline atfedilen, en eski ve köken dil olma özelliği, ona göre Almanların üstünlüğünün en önemli kanıtıydı: "Almanlar daha baştan beri doğanın bir armağanı olarak canlı bir dile sahiptir; diğer Germen boylarının dilleri yüzeyde kıpırdanıyor olsa bile, kökleri ölüdür"[51] iddiasından yola çıkan Fichte'ye göre, "yalnızca kökenleri olan ve keyfi bir statü içerisinde hayatiyetini kaybetmemiş insan, yani Alman, gerçekten bir halka sahiptir ve birlik oluşturma hesapları yapabilir, yalnızca kendi ulusuna hakiki ve akla uygun bir sevgi duyabilir."[52] Demek ki, kökensel saflığı her türlü yabancı "bulaşmalardan" koruyabilmek için, yabancı askerlerin ülkeden atılmasının yanında, yabancı sözcükler de dilden atılmalıydı.[53]

Dış düşmana dille belirlenen kültürel bir sınır konması, aynı zamanda içerideki yapay zümre farklılıklarını da ortadan kaldıracak, "Alman-Alman olmayan" bölünmesi, içteki toplumsal hiyerarşinin yerini alacaktı. Fichte, "soyluların, Latinleştirilmiş dış ülkelerin daha asil ve kibar olduğuna dair inancını, aynı şekilde asil ve kibar olma düşkünlüğüyle birlikte", yoz "yabancı taklitçiliğinin" "temel kaynağı" olarak nitelendirirken,[54] aynı zamanda eski saray karşıtı anlayışın stereotipine de dönüş yapıyordu. "Sturm und Drang" akımının yazarları da Alman dili ve kültürünü aristokrat Fransa'nın karşısına çıkarmış ve prensleri, Versailles sarayının modasını örnek almakla suçlamıştı.

Vatan sevgisi biçimindeki yedek dinin vaizlerinin talep ettikleri[55]

49. Johann Gottlieb Fichte: Reden an die deutsche Nation. Age.: Werke, yayına hazırlayan Fritz Medicus, Cilt 5, Leipzig 1910, s. 578. Ayrıca bkz. Ulrich Bielefeld: Das Wie der nationalen Konstruktion. Vom "Culte de moi" zum "Culte des nous" bei Fichte und Barrés. Mittelweg 36, 4 Yıl, 1995, H.1, s. 15-31.

50. Fichte: Reden an die deutsche Nation, s. 425.

51. Age., s. 436.

52. Age., s. 489.

53. Hans-Dieter Bahr (Die Sprache des Gastes. Leipzig 1994, s. 289) Fichte'nin Almanları "kurtarmak" istediği nefret edilen ölü "yabancı dilin" gene bizzat Fichte'nin yazısının başlığında (Nation) ortaya çıkmasındaki amaçlanmamış ironiye dikkati çekiyor: Reden an die deutsche *Nation*.

54. Fichte: Reden an die deutsche Nation, s. 448.

55. Napoléon'a başkaldırma savaşının "kutsal savaş" olarak ilan edilmesiyle ilintili olarak bkz. Hasko Zimmer: Auf dem Altar des Vaterlands. Religion und Patriotismus

itaat, bundan böyle devlet yasaları ya da kraliyet emirleriyle değil; ulusal yeniden-doğuş misyonuyla ilişkilendiriyordu. Bu durum ise misyonu ilkece bitimsiz kılıyordu. Artık önemli olan, açık-seçik tanımlanmış emirlere uymak değil; ulus ve vatan uğruna, mevcut bütün enerjiyi harekete geçirmekti. Tek tek her kişi, kendisini ulusal hareketin yakıtı haline getirmeliydi. Herkes, ancak ölü bir vatansever olduğunda görevini eksiksiz yerine getirmiş olacaktı ve ölümsüzlüğü umabilecek kişinin bireysel varoluşu sadece halk kolektifinin soykütüğüne ve politik özerkliğine katkıda bulunduğu ölçüde anlam taşıyordu: "Hayat sadece hayat olarak, değişip duran varoluşun devam ettirilmesi olarak onun (vatanseverin) gözünde hiçbir zaman bir değer taşımadı, o, hayatı sadece sürekliliğin kaynağı olarak arzuladı; zaten yalnızca bu süreklilik ulusun bağımsız olarak varolması vaadini yapabilir ona; hatta kişi, ulusun yaşaması için ölmeyi istemek zorundadır ve arzu ettiği hayatı, sadece ve sadece kendi ulusunun içinde yaşayabilir."[56] Ölüm ve vatan karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren bir gerekçelendirme bağlamı oluşturuyordu: Savaşta ölüm, insanın vatana karşı taşıdığı sorumluluğun yerine getirilmesi olarak bir anlam taşıyordu; öte yandan ulusal şehitlerin "kanlarını feda etmeleri", geriye kalanlara, uğruna öldükleri vatan düşüncesine pratik bir geçerlilik kazandırma görevini yüklüyordu. Ölüme duyulan hayranlık ulusa duyulan tutkunun son halkası, politik ölümlerin yüceltilmesi ise ulusal devletin kutsama ritüeliydi.[57]

Militan vatanseverlerin vatan sevgisini körüklemek için izledikleri yol, ajitasyonla doğurmaya çalıştıkları savaş coşkunluğunu ve hayranlığını zaten var olarak kabul etmek ve başka türlü herhangi bir tavrı eşyanın tabiatına aykırı, diye nitelendirerek aşağılamaktı. Kafalara dıştan çakılan şey, sahici içsel bir durum olarak göründüğünde, telkin gücü de yüksek olacaktı. Friedrich Ludwig Jahn, "kişi sadece vatan savunması için yürütülen savaşta, taşıdığı şeref ve sorumluluğa yakışır şekilde mücadele eder, zafer kazanır ve hayatını yitirir," diyor ve ekliyordu: "Sadece bu durumda savaşçının yüreği soğumaksızın, beyniyle uyum içerisindedir; yürek akla başkaldırmaz; ama gene de hayat vardır onda; büyük olan için yanar; iyi için tutuşur; ve söz konusu olan dışarıdan

in der deutschen Kriegslyrik des 19. Jahrhunderts. Frankfurt/M. 1971; Otto Dann: Vernunftfrieden und nationaler Krieg. Der Umbruch im Friedensverhalten des deutschen Bürgertums zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Wolfgang Huber/Johannes Schwertfeger (yayına hazırlayanlar): Kirche zwischen Krieg und Frieden. Stuttgart 1976, s. 169-224.

56. Fichte: Reden an die deutsche Nation, s. 494.

57. Bkz. Jeismann: Das Vaterland der Feinde, s. 95-102; ayrıca age./Reinhard Koselleck: Politischer Totenkult. Kriegerdenkmäler in der Modeme. Münih 1994.

empoze edilmiş bir hayranlık değildir, *hayranlık* kişinin içinden gelir. Buna karşılık savaş prenslerinin hayranlık yaratma araçları kısa sürede duman gibi dağılıp gider ve tükenir. Doğal olmayan doğal olanı hiçbir zaman yenemez, kötülük erdemden asla daha güçlü olamaz!"[58]

Abbt'ın vatanseverliği ile "Fransız döneminin" ihtilalci milliyetçiliğini birleştiren radikalleşme, vatanseverlik sorumluluğunun, artık Almanya'daki mevcut tek tek devletçiklere bağlılık anlamına gelmemesinin bir sonucuydu. Hükümdar artık kendiliğinden vatanı temsil eden şahıs olarak görülmüyordu. Kendisi (tek tek prenslik devletlerini bir çatı altında toplamayı öngören) ulusal başkaldırının önünde bizzat yer aldığı ölçüde, saygı ve sadakati hak ediyordu. Ren federal devletlerinin prensleri gibi "taht gaspçıları"yla işbirliği yaptığında hain sayılıyor ve onun emirlerine itaatsizlik bir görev oluyordu. Arndt "Alman Askerine Kısa Dersler" isimli çalışmasında bu konuda şöyle diyordu: "Askere, Fransızlar ve başlarındaki despotlar lehine kılıç çekme ve kendi ülkesinin şerefi ve özgürlüğüne karşı çarpışma emrini vermeyi göze alabilen kral ya da prense kılıcı saplamak, şerefli Alman askerine uygun bir davranıştır; çünkü böyle bir kral ya da prens, ataları gibi mağrurca ve özgürce hükmetme ya da özgürce ve mağrur bir şekilde yok olup gitme cesaretini gösterememiştir. Elde kılıç, vatan uğruna ölmeyi göze alamayan kişi nasıl prens olabilir ve başkalarına emir verebilir? Şerefli bir Alman askeri şu duyguları taşımalıdır: Kendisi Alman krallarından ve prenslerinden bihaberken de, bir Almandı; ve krallarla prensler varolmadan önce de burası bir Alman ülkesiydi. Şerefli Alman askeri, kalbinin en derin yerinde şunları hissetmelidir: Ülke ve halk ölümsüz olmalı ve ebediyen yaşamalıdır; oysa hükümdarlar, şerefleriyle ve alçaklıklarıyla, geçicidirler."[59]

Bu yaklaşım askerlik hizmetine karşı direnişlere de başka bir çehre kazandırıyordu: En azından halk uyanışının propagandasını yapanlara göre, askerin bir vatanı ve bir de düşmanı vardı. Bu yüzden askerlikten kaçma ve firar artık basit bir eğitim, terbiye arızası ya da askerlik sözleşmesi ihlali değil, vatansever duyguların zayıflığının belirtisi ve hainlikti; ama tersine, firar ve itaatsizlik Fransız ordusuna ve onun müttefiklerine zarar veriyorsa, "gerçek asker şerefinin" ifadesiydi. O döneme kadar sıradan asker için "mantık aramama" düsturu geçerliyken, artık askerin hiç olmazsa ulusal kurtuluş mantığını benimseyebilecek ve

58. Friedrich Ludwig Jahn: Deutsches Volkstum (1810). Dresden 1930, s. 282.
59. Ernst Moritz Arndt: Kurzer Katechismus für den teutschen Soldaten (1812). Tıpkıbasım: age.: Drei Flugschriften. Berlin 1988, s.12.

dostu düşmanı ayırt edebilecek kadar akıl yürütmesi uygun görülüyordu. "Üniformayı üstüne geçirdiğinde, insanlığı çıkarıp atmayacaksın,"[60] emri, savaşta insancıl olmaya yönelik bir davet değil; kişinin üniformasını taşıdığı herkese körü körüne itaat etmesi yerine, vicdanları, Napoléon'a karşı düşmanlıkla doldurma çağrısıydı.

Arndt'ın "ders kitabı" sırf milliyetçi bir bildiri olmanın ötesinde bir şeydi, belli alıcıları hedefleyen bir psikolojik savaş aracıydı: Onun Petersburg'daki mültecilik dönemi sırasında yazılıp basılmıştı ve hedef kitlesi, Prusya'nın yanında savaşan ve "Alman lejyonu" tarafına geçmeleri istenilen Grande Armée[61] içerisindeki Alman birlikleriydi. Arndt'ın daha sonraları kendisinin de itiraf edeceği gibi, başarı oldukça sınırlı kalmıştı. Ancak Arndt'ın ulusal homojenlik adına, askerleri bölgesel efendilere yeminle bağlı olmaktan kurtarmak istemesi, tek tek kişileri prenslerin keyiflerince kullandıkları bir alet haline getirmeyi amaçlayan bir itaat anlayışından dönüş anlamını taşıyordu.[62]

Böylelikle itimatsızlığın arandığı sosyal mıntıka da değişti: Policey bilim, dik kafalı alt tabakaları askeri makinenin yararlı bir dişlisi haline getirme ve "firar salgınının" önüne geçme konusunda çeşitli öneriler oluşturmuştu; vatanı temel alan ajitasyon ise, hükümdarları ve o güne kadar askerlikten muaf tutulan burjuvaziyi göreve çağırıyordu. Ulusal "ayıbın" suçluları, "hükümdar ruhunda yeşermesi gereken şeref ve yücelikten bihaber olan ve Almanların sırtını Alman askerlerinin hançerlemesine yol açan, taç giydirilmiş pısırıklar ve muhallebi çocukla-

60. Age., s. 8.

61. "Gelenlerden çok daha fazlasının kaçıp bu tarafa katılacağı umulmuştu. Alman askeri, bir öküz gibi ölümün ve utancın içine sürüklendiğini hissediyordu: ona emir veren Alman subaylar ve soylular bu duyguyu pek az taşıyorlardı, onlar için vatan ve aristokrasi çoktan ölüp gitmişti." Ernst Moritz Arndt: Zwei Worte über die Entstehung und Bestimmung der deutschen Legion, Georg Eckert'ten alıntı: Von Valmy bis Leipzig. Quellen und Dokumente zur Geschichte der preussischen Heeresreform. Hannover/Frankfurt/M.1995, s. 217.

62. Arndt'ın "kateşizmi"nin öncüleri, Fransızlar tarafından, devrim savaşları sırasında koalisyon orduları arasında yayılmaya çalışılan firar çağrılarıydı. Ancak Arndt, zaten varolduğunu düşündüğü bir halk kimliğine çağrı yaparken, Fransızların askerlere dönük ajitasyonları, devrim sırasında mücadeleyle elde edilmiş politik özgürlüklere ve eşitliğe dayanmaktaydı: Valmy topçu muharebesinin ardından Prusya askerlerinin çadırlarında elden ele dolaşan bildiride, "Bizim özgürlüğümüz için mücadele etmek ve bizimle birlikte tadını çıkarmak için bizim tarafa geçen askerlere nasıl davrandığımızı görün yoldaşlar," diye yazıyordu. "Yani Fransa'ya gelin yoldaşlar, eşitlik ve neşe ülkesine. Uğurlanna koyun sürüsü gibi mezbahaya gittiğiniz soyluları ve kralı terk edin, bize, kardeşlerinizin yanına, insana layık mutluluğu bulmak için gelin! Bunu yaparsanız sizlere yardım edeceğimize, kanlarınızı, çocuklarınızı, erkek ve kız kardeşlerinizi kölelikten kurtaracağımıza yemin ediyoruz; sizler de bizimle beraber Avrupa'nın bütün halklarına özgürlüğü armağan etme şerefini paylaşın!" Bu bildiri, Laukhard'da tam metin olarak mevcuttur. Leben und Schicksale, s 249/250.

rıydı."[63] Egoizm batağına saplanmış mülk sahipleri de aynı ölçüde suçluydu ve onlar açısından, "kendi canları birinci derecede, malları ikinci derecede ve devlet ancak üçüncü derecede"[64] önem taşıyordu. Fichte savaş dönemlerinde yöneticilerin "*sükûnet*, birinci vatandaşlık görevidir"[65] parolasına sıkı sıkıya sarılan, iktisadi akılları gereği pasifist burjuvaların mantalitesini alaycı bir şekilde şöyle yorumluyordu: "*Burjuva* olmak, paralı askerlerin aksine, mal mülk sahibi ve iş güç sahibi olmak anlamına gelir. *Sükûnet*, onun için, tam anlamıyla nötr kalarak evine kapanmış vaziyette, sıkı sıkıya örtülmüş pencerelerle, sonucu ve kimin kendisinin müstakbel savunucusu olacağını uzaktan izlemesidir; bolca beyaz ekmek, taze et ve içkiyle donanmış sofrasında savaşın bi-
138 timinde iki taraftan hangisini ve kimleri ağırlayacağını, kendisini kime tavsiye edeceğini ve kimin takdirini kazanacağını merakla beklemesidir. Başka türlü davransa, şahsı ve serveti zarara uğrar."[66] Sükûnet her burjuvanın ilk vazifesi ve eğilimi olabilirdi, ama Alman vatanseverleri için bunun tam tersi geçerliydi. Napoléon yenilgiye uğratılamadığı sürece, Alman vatanseveri için tek bir vazife söz konusu olabilirdi: Ulusal başkaldırı.

Bilincin milliyetçileştirilmesi, tüm Almanların birlikte mücadeleye çağrıldığı bir halk savaşı anlayışına denk düşüyordu. Fichte'ye göre, nihayet savaş ilanı bile artık kralın meselesi değil, tek tek her vatanseverin kendi kararıydı: "Öncelikle tek tek kişiler açısından ne barış ne de bir karşılaştırma. Üzerinde tartışılan konu, bölünme kaldırmaz: Ya özgürlük ya özgürlük! Şiddete sığınarak gelmek ve kalıcı olmak imkânsızdır; bütün bunların önünde ölüm durmaktadır; ve ölebilmeyi göze alanı, kim bir şeylere zorlayabilir? Mevcut hükümdar teslim olup barış antlaşması imzalasa bile, tek tek vatanseverleri barışa zorlayamaz. En azından ben savaş ilan ettim ve bunu *onun* (hükümdarın) menfaati için değil; *kendi* özgürlüğüm için yaptım."[67] "Eylem" filozofunun burada ortaya koyduğu şey terörizm olmasa da, partizan savaşın felsefi bir açıklamasıydı: Merkezi strateji yönetiminin ve emir/itaat üzerine kurulu hiyerarşinin yerini, savaşçıların bağımsızlığı ve halklar hukuku-

63. Arndt: Kurzer Katechismus, s. 9.
64. Johann Gottlieb Fichte: Über den Begriff des wahrhaften Krieges. Age. Werke. (Yay. haz.) Fritz Medicus, Cilt 6, Leipzig 1912, s. 457.
65. Berlin Valisi Kont Schulenburg , 17 Ekim 1806'daki Jena ve Auerstedt yenilgilerinin ardından duvarlara astırdığı ilanlarda, "Kral bir topçu bataryasını tamamen kaybetti. Şimdi sükûnet ve sessizlik birinci yurttaşlık vazifesidir. Berlin sakinlerini bu vazifeye çağırıyorum. Kral ve kardeşleri yaşıyorlar!" diye yazar. (Peter Bachmann/ Kurt Zeisler'e göre alıntı: Der deutsche Militarismus. Illustrierte Geschichte, Cilt 1, Berlin 1986, s. 134).
66. Fichte: Über den Begriff des wahrhaften Krieges, s. 456.
67. Age. s. 462.

nun kuraldışılığı ilkesi almalıydı.[68] Napoléon'a karşı ayaklanma, pratik bir plebisit gibi görünmüştü Fichte'ye; dışta kalmak yasaktı, katılma konusunda kararsızlık ise ihanetle eşanlamlıydı. Bu tür düşüncelerin yaratacağı sonuçlar Fichte'nin kendisini bile ürkütmüş olacak ki, birkaç cümle sonra bir çekince ortaya koyuyor ve mücadeleye başlamak için Fransa'ya karşı seferber olabileceğini umduğu kitlenin çoğunluğu oluşturmasını şart olarak ileri sürüyordu; "İnsanların çoğunluğunun" kendi hayatlarını ve servetlerini ulusun özgürlüğünden daha kıymetli gördükleri yerde, "aydınlanmış insanı bu çoğunluğun değersiz, bomboş çabaları hiç mi hiç ilgilendirmez. İnsanların çoğunluğunun canına, mülküne, ulusun özgürlüğünden daha fazla değer verdikleri yerde bunların beyhude, boş çabaları; ruhu aydınlanmış kişiyi hiç ilgilendirmez. 139
Onun yeryüzünde vatanı yoktur; ama gökyüzünde, göze görünmeyen manevi dünyada yurttaşlık hakkı vardır. Manevi dünyadaki bu hakkı, kendi arzularına göre yaşadığı çağa serptiği tohumlardan, kendisinden sonra yeryüzünde yaşayacak mantıklı insanlar için bir vatan ortaya çıkacağından dolayı elde etmiştir."[69]

Fichte'nin burjuva karşıtı duygu ve tepkileri, organizmacı devlet öğretilerinde, aydınlanmacı sonsuz barış umudunun karşısına, kendi başına bir yaşam iksiri ve toplum kurucu güç olarak "savaş yandaşlığını"[70] koyan politik romantizmin görüşleriyle örtüşmektedir. Mesela Adam Müller, "Ordular ve silahlar savaş barbarlığına karşı koymak için zorunlu bir musibetten başka bir şey değildir, nihayet bir gün ah-

68. Bkz. Herfried Münkler: Der Partisan. Politische Theorie und historische Gestalt. Age.: Gewalt und Ordnung. Frankfurt/M. 1992, s. 111-126. (Düzenli asker ile partizan ve terörist arasındaki fark konusunda bkz. s. 111-113).

69. Fichte: Über den Begriff des wahrhaften Krieges, s. 463.

70. Johann Jakob Otto August Rühle von Lilienstern'in bir yazısının başlığı; aşağıda aynı yazıya göre alıntılanmıştır. Aufsätze über Gegenstände und Ereignisse aus dem Gebiete des Kriegswesens. Berlin 1818. Kısaltılmış bir örneği daha önce, "Oberst von Rühl" (Rühl albayı) adı altında Friedrich von Schlegel'in "Deutschem Museum"unda yayımlanmıştır. (3 Cilt, Viyana 1813, s. 158-173, 177-192). Lilienstern, bu eserinde, öğretmeni Adam Müller'in "devlet sanatının öğeleri" öğretisini, pişkinlikle, kendi öğretisi gibi sunar. Rühl biyografisi ve yapıtları için bkz. Jean Jacques Langendorf: Rühle von Lilienstern oder Die "romantische" Einheit des Krieges. Johann Jakob Otto August von Lilienstern: Apologie des Krieges. Yenibasım: Viyana 1984, s. I-LIII. Prusya ordu reformu ile politik romantizmin birleştirici çizgileri için, özellikle de Clausewitz ile bağlantı için bkz. Benedikt Koehler: Ästhetik der Politik. Adam Müller und die politsche Romantik. Stuttgart 1980, s. 135-147; Johannes Kunisch: Von der gezähmten zur entfesselten Bellona. Die Umwertung des Krieges im Zeitalter der Revolutions- und Freiheitskriege. (Yay. haz.) Hans Joachim Kreuzer: Kleist Jahrbuch 1988/89. Berlin 1988 s 44-63; Adam Müller'de, Joseph Görres'te, Friedrich Schlegel'de, Achim von Arnim'de, Max von Schenckendorff'ta ve Theodor Körner'de savaş imajı konusunda bir incelemeyi Albert Portmann-Tinguely yapmış: Romantik und Krieg. Freiburg/Schweiz 1989.

lâkın ve sanayinin, savaşı Avrupa'dan dışarı atacak bir ahlâk ve üretime ulaşıp ulaşamayacağını geleceğe bırakmak gerekir" şeklindeki yaklaşımı, "en tehlikeli yanılgı" ve "kendi kilerini, kendi buğday ambarını ve kendi postunu güvence altına alma kaygısının ötesine geçemeyen, bunları daha yüksek ve tanrısal bir mertebeye ulaştırmayı düşünmeyen en aşağılık, en miskin özel yaşamın ürediği pislik" olarak görüyordu.[71] Bu nedenle, bütün şanssızlıklara rağmen –Jena ve Auerstedt yenilgileri– "bugünlerde herkesin savaş hizmetine kayıtsız şartsız katılması gerektiği düşüncesinin gevşek, tereddüt içindeki halklara pratik tarafından öğretiliyor olması, büyük bir şans."[72]

Müller'in arkadaşı kurmay subay Johann Jakob Otto August Rühle von Lilienstern, uzun barış dönemlerinde "devletin hayat ve ölüm pahasına oluşturulmuş bir bütün olduğu, bir vatanın ancak can ve mal pahasına bir mücadeleyle kazanılabileceği biçimindeki anlayışın yavaş yavaş kaybolup gittiğini ya da bu özelliğin kavranmasının zorlaştığını; çünkü bu durumu somut bir şekilde ispatlayacak ve gösterebilecek fırsatın mevcut bulunmadığı"nı düşünen kişilerden biriydi.[73] Ona göre, "toplumsal bağın en hassas ve özsel ilmiklerinin" çözülmesini engellemek için devletin hayatında savaş sürekli gündemde tutulmalı ve devlet organizmasının tüm uzuvlarını kavraması sağlanmalıdır. Savaşın "halkın bağımsızlığını geliştirecek, halk ruhunu canlandıracak, birliği pekiştirecek, refahı artıracak" bir araç haline gelmesi, ancak tek bir zümrenin tekelinden çıkıp "sivil ve asker arasındaki eski mutlakıyetçi duvarın yıkılması, ordunun ulusallaştırılması ve ulusun askerileştirilmesiyle mümkündür."[74] Müller'in, topyekûn seferberliğin şartı olarak gördüğü bir diğer Jakoben talep: "Şayet ordu ve ulus tekleşecek ise, bütün canlı varlıklar ve mülkiyetin tamamı devlet içinde silahlanmalı ya da daha iyisi kendileri birer silah olmalıdır"[75] şeklindedir.

İsyankâr tavır ile halkçı programın eşzamanlı yürürlüğe konması talebi, hanedana dayanan meşruiyetten –başlangıçta siyasi retorikle sınırlı kalınsa da– ulusa dayanan meşruiyete doğru bir kayışın habercisiydi. Fransa'ya karşı savaşa girmeye hazır olmaması durumunda kralı bir hain ilan edip ülkeden sürmek, Prusyalı militan vatanseverler açısından "pratik olarak amaçlanamadığı gibi, devrimci anlamda zaten uygulan-

71. Adam Müller: Ueber König Friedrich II und die Natur, Würde und Bestimmung der Preussischen Monarchie. Berlin1810, s. 309.
72. Age., s. 314.
73. Rühle von Lilienstern: Apologie des Krieges, s. 145.
74. Age., s. 150.
75. Müller, Ueber König Friedrich II, s. 317/318.

ması da mümkün olmayan, tamamen teorik bir çıkarsama"[76] anlamını taşıyordu. Eski ve yeni meşruiyet çekirdekleri "açık bir çatışma ile gizli bir ittifakın[77] bir arada varolduğu bir potanın içerisinde" hâlâ birbirlerini örtüp duruyor, "kral ve vatan için" formülünde en iyi ifadelerini buluyorlardı. Napoléon'a karşı yürütülen savaşta[78] hayatlarını kaybedenler anısına hazırlanan şiltlerde bu sloganın resmi olarak yer alması, hükümran gücün, ister kral adına konuşsun isterse de ulus bayrağı altında ortaya çıksın, yaşama ve ölme konusunda tek söz sahibi olduğunu ortaya koyuyordu. Politik egemenlik, meşruiyetini neye dayandırırsa dayandırsın, devlet otoritesinin ve ulusal bağımsızlığın, bireylerin aklından ve özerkliğinden önce geldiğini ısrarla hatırlatıyordu. "İlerici güçlerin" bütün belirsizliklere ve farklı değer atıflarına rağmen gene de anlaşılır nedenlerle olumlu buldukları[79] "özgürlükçü politik idealler"e[80] dayalı "erken liberal dönemin özgürleşme ideolojisini"[81] ille de "kurtuluş savaşlarının" milliyetçiliğinin içinde de bulmak istiyorsak, ulusal devleti ya iyi demokrasi, modernleşme teorileri ya Marksist-Leninist anlayış doğrultusunda tarih felsefesi yaparak, tarihsel bir zorunluluk olarak ilan etmemiz ve bu mantığa bağlı kalarak özgürlüğü de bir itaat etme zorunluluğunu kavrama, bireyin (bu tarihsel zorunluluğu kavrayıp) gönüllü itaat etmesi olarak yorumlamamız ve özgürlüğü bu bireysel kavrayışa indirgememiz şarttır.

D. ESKİ SAVAŞ İMAJINDAN KOPUŞ

Karşılıklı meşruiyetlerin labirentinde doğru yolu bulma zorluğuyla, en başta Prusya ordusundaki reformcu güçler karşı karşıyaydı: "Alman başkaldırısının" felsefi ve yazınsal savunucularından farklı olarak reformcu subaylar, olayı sadece ulusal duygu ve tutkuların harekete geçirilmesiyle sınırlı tutamazlardı, bunları etkili bir savaş yönteminin gerekliliklerıyle birleştirmek zorundaydılar ve bunu yaparken de orduda-

76. Jeismann: Der Vaterland der Feinde, s. 40.
77. Carl Schmitt: Clausewitz als politischer Denker. Bemerkungen und Hinweise. Der Staat içinde, Cilt 6, 1967, s. 484.
78. Bkz. Jeismann: Das Vaterland der Feinde, s. 40. Ayrıca 1813 tarihli savunma kolluk kuvvetlerinin kraliyet talimatnamesine göre giydikleri kepleri süsleyen "Tann'yla birlikte kral ve vatan için" yazılı arma buna uymaktadır. 40. sayfada ölümün meşrulaştırıldığı ve ölüme hazır olma duygusunun uyandırıldığı yerde, dini de referans vermekten çekinilmediğini görüyoruz.
79. Prignitz: Vaterlandsliebe und Freiheit, s. 144.
80. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, cilt 1, s. 511.
81. Rolf Weber: Einführung. Arndt: Drei Flugschriften içinde, s. 14.

ki muhafazakâr güçlerin ve hatta kralın şiddetli direnişlerini aşmaları gerekiyordu. Kral, ulusal bir vatana duyulan hayranlığa ve coşkuya, herkese zorunlu askerlik ve halk savaşı gibi kavramlara büyük bir şüpheyle bakıyor, bunlarda bir kargaşa ve cumhuriyetçilik kokusu alıyordu. Prusya'da askeri yasalar ve sosyal sistem o derece birbirine bağımlıydı ki, birinde köklü değişiklikler olmadan, diğerinde reformların gerçekleşmesi mümkün değildi ve bu durum karşılıklı tıkanmaya yol açıyordu. Ancak 1806 Ekimi'nde Jena ve Auerstedt yenilgilerinin ardından yavaş yavaş bir gevşeme ortaya çıktı. Bu yenilgiler, "ahlâki güçlerin" yetersiz olduğu durumlarda, düzenli bir ordunun disiplininin nasıl hızla bir kaosa dönüşebildiğini gösterdi. Bu savaşlar sırasında, yaşlı

üyelerden oluşan genelkurmay her şeyden önce karar vermekte zayıflık ve taktik geliştirmede beceriksizlik göstermiş, birliklerin büyük kısmı, subaylar da dahil olmak üzere, kaçmış ya da direnmeksizin düşmana teslim olmuş, kale komutanları düşmana sadakatlerini bildirmek için yarışa girmişti; hiyerarşinin her kademesinde Prusya'nın askeri gücü hakkında oluşturulmuş olan efsaneleri temelden sarsacak bir tutum söz konusuydu.[82] Prusya'nın topraklarının yarısını kaybettiği ve ağır tazmi-

82. Napoléon ordularının yaklaştığı dedikodusunun, durumun tanığı olan Rühre von Lilienstem'in anlattığı gibi hatırı sayılır bir paniğe yol açmış olması anlamlıdır. Lilienstem'in tanıklığı, bir yandan da savaş sırasındaki dedikoduların önemini göstermek bakımından bir değer taşımaktadır: "Bir anda bütün sokaklardan birden düşmanın büyük sayıda bir kuvvetle yaklaşmakta olduğu ve fazla uzakta olmayıp öncülerini de geri çağırdığına ilişkin haberler ortalığa yayılmakla kalmadı, haberin doğruluğu konusunda yemin billah tasdikler de kol gezmeye başladı. Oysa düşmanı bizzat kendi gözleriyle görmüş ya da hangi yoldan geldiğini belirleyebilmiş kimse yoktu. (...) Paniğe dönüşmüş korkunun ve düşmanın hafif piyade alayına karşı duyulan endişenin hangi boyutlara ulaşmış olduğunu anlayabilmek için, birkaç süvariyi ikna edip üzüm plantasyonlannın ve çalılıkların bulunduğu yere yollamanın mümkün olmadığını anımsatmak yeter; çünkü süvarilere kalacak olursa söz konusu yerler düşman kaynıyordu. (...) Bu tavır, disiplinli ve cesareti, serinkanlılığıyla ünlü bir ordu için yeterince utanç verici ve iğrençti; hele sükûnet ve düzen yeniden sağlanıp panik geçtikten, bu feci, cesaret kıran dedikoduların kaynağını kavradıktan sonra, kederlenmemek elde değildi. Bütün çalılıklann, makilerin arkasından birliğini, yönünü, yolunu kaybetmiş askerler sürüne sürüne ortaya çıkmaya başlamışlardı. Yollar ve tarlalar fırlatılıp atılmış filintalardan, süngülerden, silah parçalarından geçilmiyordu; boş yem torbaları ve fişeklikler sağa sola saçılmış duruyordu; çukurlarda üç-dört tane sökülüp öylece bırakılmış top ve mühimmat gizlenmişti. Prusyalılar Saksonya, Saksonlar Prusya ekipmanlarını yağma etmiş, araba oklarını kırmış, arabaları parçalamışlardı, yükün düşman eline geçmekten kurtulmuş büyük bir bölümü, düşmanın Weimar istikametinden yaklaştığını bas bas ilan eden bağırtılar üzerine ters yönde kaçmaya başlayanlarla birlikte ertesi gün düşman eline geçmişti." (R.v.L.: Bericht eines Augenzeugen von dem Feldzuge der während den Monaten September und October 1806 unter dem Kommando des Fürsten zu Hohenlohe-Ingelfingen gestandenen Königl. preussischen und Kurfürstl. sächsischen Truppen. Tübingen 1807, s. 89-91).

natlar ödemeye mahkûm olduğu bu hezimete kadar ordu geçmişteki şanlı dönemlerle avunmuş ve II. Friedrich'in zaferlerine atıfta bulunarak her türlü eleştiriye karşı bağışıklık sağlamıştı. 1790'dan itibaren özellikle dergilerde yürütülen "askeri coşku" ve "Devrimci savaşta Fransızların kazandığı başarının genel nedenleri" hakkındaki tartışma,[83] söz konusu yazıların topyekûn görmezden gelinmediği durumlarda, ordu yönetiminde sadece kendini savunmaya yönelik bir tepki meydana getirdi. Scharnhorst, Gneisenau, Boyen ve Clausewitz çevresinde toplanmış olan reform yanlıları ise ancak Napoléon seferlerinin baskısı altında ve İspanya'daki Fransa karşıtı "gerillalardan" ve Tirol'deki köylü ayaklanmasından haberdar olduktan sonra Friedrich'in savaş düzeninden koptular.

Reformların çıkış noktası, mutlakıyetçi bir devlet açısından oldukça trajik bir askeri ve politik durumdu: Düzenli ordu parçalanmış, moral olarak çökmüş ve çözülmeye başlamış, savaş bütçesi tükenmiş, düşmanın talepleri nedeniyle insanların vergi ödeme gücü neredeyse sıfırlanmış, bu yüzden de yeni birlikler oluşturmak için gerekli imkânlar yok denecek kadar azalmış, ambarlar düşmanın eline geçmiş ya da tamtakır kalmıştı. Ordunun yapısına ve savaş yönetimine ilişkin eskiden beri varolan görüşlerden kopulması kaçınılmaz hale gelmişti ve bunun için de politik reformlar gerekliydi. Toprak kayıpları, ödenmesi gereken tazminatların yarattığı aşırı mali baskı, Fransa'nın taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda yeni askeri saldırıların olabileceği tehdidi ve nihayet çöküş sonrasında ortaya çıkan, monarşinin meşruiyeti krizi, Prusya'daki egemen azınlığı, ya "yakında" bir devrim gerçekleştirme zorunluluğu ya da bağımsız politik bir birim olarak devletin çöküşünü, en azından dikkate bile alınmayan bir kurum haline gelmesini kabullenme seçenekleriyle karşı karşıya getirdi. Kaynakların devletin bekası için seferber edilebilmesi, belirli ölçülerde politik katılım olmadan, en başta da feodal zümre yapısı nedeniyle engellenen piyasa ekonomisinin hayata geçirilmesinin önüne dikilmiş olan hukuki duvarlar yıkılmadan, mümkün değildi. Orduda, yönetimde, tarımda, ticarette ve finans alanında yapılacak reformlar paket halinde gerçekleştirilmek zorundaydı; çünkü hepsi aynı hedefe hizmet edeceklerdi: Prus-

83. Bkz. Anonim yazı: Über militairischen Enthusiasmus. Magazin der neuesten merkwürdigen Kriegsbegebenheiten, Cilt 6, 1796 s. 25-45; Gerhard von Scharnhorst: Entwicklung der allgemeinen Ursachen des Glücks der Franzosen in dem Revolutionskriege und insbesondere in dem Feldzuge von 1794 (1797). Aynı yerde: Ausgewählte militarische Schriften. Berlin 1986, s. 97-150. 1806 savaş anlayışı ve ordu yasası tartışması konusunda Höhn'ün ayrıntılı bilgilerine bakabilirsiniz: Revolution-Heer- Kriegsbild.

ya'nın yeniden Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri haline gelmesine. Devlet bürokrasisindeki ve ordudaki reform yanlısı güçler, eski "muhafazakârlara" karşı zafer kazanmayı başardılar; çünkü ancak devlet tarafından uygulanacak kapsamlı bir modernleşme programının krizden çıkışı sağlayacağına ve Fransa'daki 1789 politik devriminde olduğu gibi, enerjileri serbest bırakacağına ilişkin, makul yaklaşımlar sergilediler. Buna karşılık burjuvaziye verilecek tavizlerin ve burjuvazinin silahlandırılmasının, kaçınılmaz olarak devrimi Prusya'ya ihraç edeceğine ilişkin muhafazakâr yaklaşım, aslında eskiye körü körüne bağlı kalmanın bizatihi monarşik düzenin çöküşünü kesinleştireceğinin anlaşılması ölçüsünde, ikna ediciliğini kaybetti.[84]

Halk arasında "savaşçı ruhu" ve askerlik hizmetini kabullenme anlayışını geliştirmenin tek yolu, tebayı devlet vatandaşı haline getirmek ve onları "vatanın" bekasını savunmanın kendi çıkarlarının gereği olduğuna ikna etmekti. Bilincin ulusallaştırılması aynı zamanda bilincin politikleştirilmesi anlamına geliyordu. Scharnhorst'un sözleriyle ifade edecek olursak: "Şu anki durumda en önemli şeyin, ulusun yönetimle tek bir bütün haline gelmesi, yönetimin de, güven ve sevgiyi yasa haline getirecek ve ulus açısından bağımsız bir konumu değerli kılacak şekilde milletiyle ittifak kurması olduğu anlaşılıyor. Bu ruh bağımsızlığının korunması için gerekli araçların yaratılması ve hazırlanması da belirli özgürlükler oluşmadan mümkün değildir. Bu duyguların keyfine varamayan kimse, onlara değer veremez ve onlar uğruna kendini feda edemez."[85] Hukuki eşitlik ve ticaret özgürlüğü yoksa, vatansever duygular ve hayranlık da yoktur, vatanseverlik yoksa askeri gücün yeniden kurulması da mümkün değildir. Reformcuların Fransız devriminden ve Napoléon ordularının başarılarından çıkardıkları ders buydu.

Devrimin içinde ve devrim vasıtasıyla yaratılan savaş aygıtını mutlakıyet ordusundan ayıran üç özellik vardı: Ordular bariz bir şekilde daha büyüktü, açık düzende savaşıyordu ve ele geçirdiği her şeye, askeri amaçla el koyuyordu.[86] Sistemin tamamını baştan aşağı değiştirmeksizin eski Prusya ordu anlayışından bir şeyleri alıp değerlendirmek müm-

84. Prusya'daki reformların bir bütün olarak değerlendirilmesi konusunda hâlâ en temel çalışmalardan biri olan Reinhart Koselleck'in yapıtına bakınız: Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848. Stuttgart 1967. Yenilgiden sonra Prusya'daki ulusal bilinç durumu için bkz. Bernd von Münchow-Pohl: Zwischen Reform und Krieg. Göttingen 1987.

85. Gerhard von Scharnhorst: Vorläufiger Entwurf zur Verfassung der Provinzialtruppen vom 15. März 1808. Aynı yerde: Ausgewählte militärische Schriften, s. 245.

86. Bkz. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst, IV. kısım, s. 484.

kün değildi. Carnot'nun *levée en masse* (kitlesel ayaklanma) ya da Napoléon'un, askerlik yoklaması ilkeleriyle (Napoléon'da kişinin kendisinin yerine başkalarını askere gönderebilmesi imkânı olsa bile) kurulmuş olan devasa büyüklükteki ordularını, yabancıları askere alarak, kanton sistemiyle ve burjuva tabakayı askerlikten muaf tutarak oluşturmak mümkün değildi. Kapalı saf düzenini gevşetmek ve küçük gruplara ya da tek tek askerlere görece özerk nişancı erler olarak operasyon yaptırmak, Friedrichçi düzenli ordu tipinde, yine kitlesel firarlarla dağılmaya yol açardı. Napoléon da ordularına asker toplama işini çoğu kez sadece şiddet kullanarak başarabildi ve firarlar sebebiyle önemli kayıplar yaşadı,[87] ama neredeyse arka arkaya gerçekleştirdiği seferler ve başarılar sayesinde şerefine düşkün ve ona sadık profesyonel askerlere sahip olabilmişti ve bu askerler yeni zaferler elde etmek ve orduda yükselmek arzusundaydı. Tek tek kişilerin askeri hiyerarşideki konumları, sivil, sosyal dünyada ait oldukları zümreye göre değil de, sahip oldukları eğitime ve gösterdikleri başarıya göre belirlendiği için, Fransız ordusu, monarşinin geri gelmesinden sonra da cumhuriyetçi bir nitelik taşımaya devam etti.

Prusyalı reformcular açısından Fransa örneği kadar Vendée'deki halk savaşından çıkarılan deneyimlerle, İspanya ve Tirol'de Napoléon'a karşı gerçekleştirilen halk ayaklanmasının öğrettikleri de önemliydi. İspanya ve Tirol'deki silahlı direniş, ilgili yönetimler tarafından da meşru kabul edilmiş, hatta Avusturya'da propaganda yönüyle de bu direniş hazırlanmıştı; ama esas itibarıyla merkezi emir-komuta zinciri ve koordinasyonu olmayan düzensiz "gerillalar" tarafından yürütülmüş birer ayaklanmaydı bunlar. Köylülerden, din adamlarından, zanaatkârlardan ve firar etmiş askerlerden oluşan partizan gruplarının yürüttüğü yıpratma savaşına karşı Napoléon'un güçleri yoğunlaştıran stratejisi ve ani netice alıcı darbeler vurma taktiği bir işe yaramadı. Gerillalar "be-

87. Delbrück bu çalışmasında Napoléon'un sonunu hazırlayan Rusya seferi sırasında ve 1813 seferlerinde yüksek firar oranlarının savaşın sonucunu tayin edici boyutlarda olduğunu söylüyor. Fransa'daki zorla askere alınma girişimlerine karşı koyma ve askeri hizmetten imtina etme olaylarına ilişkin bkz. Michel Auvray: Objecteurs, insoumis, déserteurs. Historie des réfractaires en France. Paris 1983; Alan Forrest: Conscripts and Deserters. The Army and the France Society during the Revolution and Empire. New York/ Oxford 1989. Napoléon'un kurduğu Westfalen İmparatorluğu'ndaki firarlar için bkz. Heinz Heitzer'in bir yandan ortodoks Marksist-Leninist, ama bir yandan da milliyetçi anlayışa dayalı çalışması: Insurrectionen zwischen Weser und Elbe. Berlin 1959, s. 133-135, 210-212, 246/247. 1813 yılında Baden'de olağanüstü asker toplamaya karşı protestoları bir vaka incelemesi bağlamında anlatan Rainer Wirtz'e bkz.: Widersetzlichkeiten, Excesse, Tumulte und Skandale. Soizale Bewegung und gewalthafter sozialer Protest in Baden 1815-1848. Frankfurt/M. u.a.1981, s. 54-59.

lirli bir bölgeyi ele geçirmek ve orada hâkimiyet kurmak için savaşmaktan kaçındılar. Hareketli savaşma tarzı sayesinde düşmanın bağlantı ve ikmal yollarını öyle bir kontrol altına aldılar ki, Fransız birlikler tecrit edilmiş, kopuk kopuk gruplar durumuna düştüler ve sadece, nerede bulunuyorlarsa ancak orada hâkimiyet kurabildiler. Gerilla önderleri, düşman kitlesiyle çatışmaya girmekten kaçınıp, düşmanı ısrarla taciz etmeyi tercih ederek karşılarındaki gücün moralini bozdu ve savaş azmini kırdı."[88] "Geleneksel partizanların"[89] bağımsızlık mücadelesinin büyük ölçüde, modernite'ye karşı bir hedefi vardı: İspanya'da Fransız işgalcilere karşı oluşan kin, Katolik inancın Fransız devriminin dünyevi düşüncelerine karşı savunulmasından, hanedana bağlılıktan kaynaklanıyordu ve ayrıca sadece feodal düzenin ve engizisyonunun gücünü kırmakla kalmayıp köylülerin geleneksel yaşam biçimlerini de tehdit eden reformlar da muhalefetten beslenmekteydi. Bütün bunlar, halkın büyük bir kısmında vatanı yabancı işgalcilerden kurtarma arzusu uyandırmış ve onları kararlı bir tutum almaya itmişti. Yukarıdan yönlendirilen bir hareket söz konusu değildi, daha açık bir ifadeyle: Tam da farklı grupların kendiliğinden hareketleri, ordu yönetiminin ısrarlı çabalarına rağmen, merkezi bir strateji içerisine dahil edilemediği için, "halk savaşına" sürekli yeni güçler katılıyordu.

88. Rainer-Wohlfeil: Der Volkskrieg im Zeitalter Napoleons. Wolfgang von Groote/Klaus Jürgen Müller (yh.): Napolen I. und das Militärwesen seiner Zeit. Freiburg 1968, s. 114/115. Ayrıca Wohlfeil'ın tezi: Spanien und die deutsche Erhebung 1808-1814. Wiesbaden 1965.

89. Herfried Münkler'in bu başlıklı yazısına bkz. Aynı yerde: Gewalt und Ordnung. s. 127-141. Münkler devrimci gerillaların düşman anlayışlarından farklı olarak, geleneksel vatanseverlerin fiziksel düşmanlarının aynı zamanda onların mutlak düşmanları olduğunu ileri sürer: "İkisi arasındaki farklı mücadele ve savaş biçiminin, politik fikirler ile geleneksel anlayış arasındaki farklılıktan kaynaklandığı aşikârdır. Politik bir fikir, devrimci gerillanın düşmanına da aşılanabilir ve düşman kazanılabilir, oysa geleneğin otantikliği ve özgünlüğü, onun düşmana aktarılmasına ya da aşılanmasına kesinlikle engeldir. Birinci durumda karşı tarafın sıradan askeri serbest bırakılıp hatta kimi durumlarda devrimci fikirlerin propagandacısı kimliğine bile büründürülebilirken, öteki mücadele durumunda düşman katledilir.(Aynı yerde s. 139) İspanya bağımsızlık savaşları sırasında sadece Fransız ordusunun değil, aynı zamanda gerillaların da dehşet verici acımasızlıklarının ve yöntemlerinin bir açıklaması olabilir bu. Goya bu dehşet tablolarını *Desastres de la Guerra* çalışmasında ebedileştirmiştir. Düzenli askeri birlikler vatanseverlerle mücadele ederken, vatansever mücadelesi hangi tip ve tarzda olursa olsun, özellikle acımasız, sert ve kaba bir müdahale söz konusudur ve bu kaba şiddet bütün bir nüfusu hedef alır; çünkü düzenli ordu karşısındaki düşmanın düzensiz ve kuraldışı yapısı, savaşçılar ile savaşçı olmayanları birbirinden ayırt etmeye imkân tanımaz.

Scharnhorst ve Gneisenau'nun etrafında toplanan entelektüellerin 1807 ile 1813 yılları arasında krala sundukları raporlar ve çağrılar, sadece saray ve genelkurmay içindeki muhafazakâr güçlerin pratik uzlaşmalar arasındaki gelgitlerini belgelemekle kalmıyor; Napoléon'dan olduğu kadar, Napoléon karşıtı gerillalardan da ders çıkarma girişimlerini ortaya koyuyor:[90] Bu entelektüel subayların hedefledikleri şey, kendiliğindenliği ve itaati; ulusal coşku ve askeri disiplini birbiriyle bağdaştırıp uzlaştırmaktı.[91] Bütün güçlerin seferber edilmesi isteği, hem askeri bürokrasiden tepeden aşağı doğru genel bir direnişin başlatılması düşüncesine hem de düzenli birliklerin yeniden oluşturulması ve ulusal bir milisin kurulması önerilerine yol açıyordu. Pratikte ise, bu planlar ancak kısmen hayata geçirilebildi ve sadece motivasyonu politik olan bir efsane, 1813'ten 1815'e kadar süren savaşı "ulusal bir başkaldırı" olarak lanse etti; ama teori[92] ve şiir[93] olmaktan öteye geçemeyen bu re-

90. Bkz.: Eckert: Von Valmy bis Leipzig: Heinz G. Nitschke: Die Preussischen Militärreformen 1807-1813. Berlin 1983; Heinz Stübig: Armee und Nation. Die pädagogisch-politischen Motive der preussischen Heeresreform 1807-1814. Frankfurt/M.1971, aynı yerde.: Pädagogik und Politik in der preussischen Reformzeit. Weinheim/ Basel 1982; aynı yerde: Bildung, Militär und Gesellschaft in Deutschland. Studien zur Entwicklung im 19. Jahrhundert. Köln 1994; aynı yerde.: Die Wehrverfassung Preussens in der Reformzeit: Wehrpflicht im Spannungsfeld von Restauration und Revolution 1815-1860: Roland G. Foerster (yh.): Die Wehrpflicht. Münih 1994, s. 39-53.

91. Wolf Kittler bu çelişkinin bizzatihi kendisinin ve aşılma çabalarının Kleist'ın edebiyat eserlerinde merkezi bir motif olduğuna dikkati çekiyor: "Kleist bu çelişkiyi serinkanlılıkla dengelemek yerine, birbiriyle çelişenler de dahil olmak üzere, bütün güçlerin topyekûn harekete geçirilmesiyle askeri başarıların mümkün olduğunu ısrarla ileri sürer. Ne 'içimizdeki doğal kancıktan' duyduğumuz haklı korku ve endişe, her bir askerin hayvani güçlerinin bastırılması mecburiyetine yol açmalı ne de tamamıyla insanın doğal yanına güvenip eğitim ve terbiyeyi ihmal etmeliyiz. Almanya'nın Fransa'ya karşı ihtiyaç duyduğu kusursuz ordu, iki aşırı uç arasında bir köprü oluşturmalıdır: Eğitim, terbiye ile doğal içgüdü arasında. Çünkü bu her iki yana da, ancak belli bir noktaya kadar güvenebiliriz. Doğal yanın talimle ıslah edilmesi doğal coşku ve heyecana karşı bir etki oluşturmamalıdır; tersine bu coşku ve heyecan mutlak itaatle düzeltilmelidir." (Die Geburt des Partisanen aus dem Geist der Poesie. Freiburg 1987, s. 362).

92. İspanya ve Prusya'daki teori ve pratik ilişkisinin zıtlığı için bkz. Schmitt: Clausewitz als politischer Denker, s. 487/488 : "İspanya'da, 1808'den 1813'e kadar beş yıl boyunca bir halk savaşı ya da küçük ölçekli savaş konusunda herhangi bir teorinin en ufak kırıntısı bile ortalıkta bulunmaksızın, etkili bir halk savaşı ve küçük ölçekli bir savaş sürdürülmüştü. (...) O günlerde bu konuda hani ucundan olsun teoriye benzer bir şeyler oluşturmaya kalkan kimse, hemen *afrancesado* yani "Fransız özentisi" oluyordu. Prusya'da ise tam tersine küçük ölçekli savaş ve silahlı halk ayaklanması konusunda parlak bir teori birikimi vardı, ama pratikte sadece üniformalı birlikler savaşıyordu ve tayin edici muharebe de açık meydan muharebesi olacaktı."

form önerileri, askeri gücün yeni örgütlenme tipini en anlaşılır şekilde ortaya koyuyordu. Fichte ve Hegel'in devlet felsefeleri, dönemlerinin politik altüst oluşlarını nasıl kavramlaştırmışsa, Prusyalı reformcuların askeri idealizmleri de, halk savaşı kavramına aynı şekilde felsefi bir yalınlık kazandırmıştı.

Clausewitz, Fichte'ye yazdığı 11 Temmuz 1809 tarihli mektupta "savaşın hakiki ruhunu" ete kemiğe büründürmek için neler yapılması gerektiğini anlatıyordu: "Bana göre, savaşın hakiki ruhunu oluşturmanın biricik yolu, ordudaki tek tek herkesin sahip olduğu güçleri, imkânlar ölçüsünde muhatap almak ve bireye savaşçı bir hissiyat kazandırmaktır. Böylelikle savaş ateşi ordunun her unsurunda canlı kalacak ve

sönmüş kömürlerden müteşekkil bir yığın oluşmasının önüne geçilmiş olunacaktır. Savaş sanatı bağlamında bu neticeyi alabilmek için, tek tek bireylerle ilişki kurma tarzı büyük önem taşır; ama daha da önemlisi onların nasıl kullanılacağıdır. O halde yeni dönemin savaş sanatı, insanları birer makine olarak görüp kullanmak şöyle dursun, silahlarının doğasının elverdiği ölçüde, bütün öteki sanatlar gibi, bireysel güçlere canlılık getirmelidir. Tabii ki bunun da sınırları var; çünkü büyük savaş birliklerinin söz konusu olduğu yerde vazgeçilmez şartlardan biri, bu birliklerin, öyle fazla bir sürtüşme olmaksızın, akılcı bir irade tarafından sevk ve idare edilmeleridir."[94]

Kendisine "savaşçı bir inanç ve duygu" telkin edilmek istenen kişiye onursuz bir serseri gibi davranılmamalıydı. "16 yaşındaki yeni mezun her toy subay ve kaba ruhlu her astsubay, basit bir talim ya da temizlik hatası yüzünden yaşlı başlı erleri öldüresiye dövebildiği"[95] sürece, vatanseverlik coşkusunun oluşması mümkün değildi. Aydın ve mülk sahibi burjuvaların oğulları da silah altına alınmak isteniyorsa "kaba tabiatlar ve kaba bir çağ için icat edilmiş olan ceza türleri değiştirilmeli ve iyi yetiştirilmiş genç erkeklerin üstleri tarafından kötü mu-

93. Kral, Gneisenau'nun 1811 tarihli, "bir halk ayaklanmasının hazırlanması planı"nın yanına, küçümseyici ve alaycı bir ifadeyle, "şiir olarak iyi" notunu düşmüştü. Ve Gneisenau da bu nota, "Teorinin güvencesi şiir üzerine temellenmiştir," diye karşılık vermişti. Bkz. August Wilhelm Anton Neidhardt von Gneisenau: Berlin'den Hardenberg Baronu Karl August'a bir halk ayaklanması planı sunan 8 Ağustos 1811 tarihli mektup. Ausgewählte militärische Schriften, Berlin 1984, s. 185. Aynı konuda Friedrich Thimme: Zu den Erhebungsplänen der preussischen Patrioten im Sommer 1808. Historische Zeitschrift, 86. Cilt, 1901, s. 78-110.

94. Machiavell hakkındaki makalenin yazarı olarak Fichte'ye, adını vermeyen bir askerin yazdığı mektuptan. Carl von Clausewitz: Verstreute kleine Schriften. Osnabrück 1979, s. 162.

95. Gerhard von Scharnhorst: 1809 Temmuzu başlarında eski askeri yönetimle o zamankinin idari özelliklerini karşılaştıran, III. Friedrich Wilhelm'e yollanmış bir uyarı yazısı. Ausgewählte militärische Schriften, s. 274.

ameleye maruz kalmaları engellenmeliydi."[96] Bu yüzden Gneisenau'nun ünlü makalesinde yazdığı gibi "askerlik hizmeti herkesi kapsayacak şekilde genelleştirilmeden önce serfler özgür olmalıydı."[97] 1808 Ağustosu'nda yayımlanan yeni savaş tüzüğü maddeleri bu görüşleri dikkate aldı. Sopayla dövme, mızrak sapıyla vurma cezaları yasaklandı ve bunların yerine hücre cezası sistemi getirildi. Askeri itaatin oluşturulmasında "ahlâki güçlerin" harekete geçirilmesi artık nasıl fiziksel terbiyeden önce geliyorsa, askeri cezalar da en başta askerlerin "ruhuna" etkide bulunmalıydı. Boyen, bedensel terbiyeden hapis cezasına geçişin temelini oluşturan pedagojik öğretiyi şöyle özetliyordu: "Bedensel acı, düzelme sözü verdirtebilir, ama bu anlık olur ve kolayca unutulur; oysa çalışmayla dolu bir yalnızlık, kalıcı ve sürekli niyetler üretir."[98] "Yüz kızartıcı suçlar işleyen", örneğin hırsızlık yapan ya da hücre cezalarından etkilenmeyen "kötü ruhlu" askerlerin rütbesi düşürülüp, bunlar "sopayla, özellikle ince borularla dövülerek" cezalandırılabilirdi. Ağır askeri suçların, örneğin üstlerine karşı mukavemetin, yağmanın ya da düşman saflarına geçmenin cezası hâlâ ölümdü.[99]

Gerçi bedene yönelik cezaların sınırlandırılmasından sonra da ordu, o döneme kadar askerlikten muaf tutulagelmiş kesimlerin gözünde, eğitimsiz ve çulsuz kimseleri anlamlı bir uğraşa yöneltmeyi başaran; ama aklı başında hiç kimsenin önemli bir zaruret olmadan katılmayı düşünmeyeceği bir zorlama ve dayatma kurumu olma ününü hâlâ koruyordu: Ordu, hükümdarın elinde değerli bir iktidar aleti olmaya devam ediyordu; ve ordu subaylık hakkı kendilerine ayrılmış soyluların imtiyazlarını da garanti altına alıyordu; burjuva yurttaşı ise, soyluların kibrinin ve kendini beğenmişliğinin örneklerini sık sık yaşıyordu. Reformcuların askerlik hizmetini bir vatan hizmeti haline getirme çabaları, tam da bu yüzden, burjuva yurttaşı katında güçlü bir itirazla karşılaşıyordu. 1807 yılında yabancıların askere alınmasının yasaklanması, son paralı asker kalıntılarının da ordudan uzaklaştırılmasını sağladı;

96. Neidhardt von Gneisenau: Freihet der Rücken (1808), Ausgewählte militärische Schriften, s. 116.
97. Age.
98. Eckert'ten alıntı: Von Valmy bis Leipzig, s. 136.
99. Krieges-Artikel für die Unter-Officiere und gemeinen Soldaten. Eugen von Frauenholz (yh.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 5. Cilt, Das Heerwesen des XIX. Jahrhunderts. Münih 1941, s. 101-103. 3 Ağustos 1808 tarihli, askeri cezalara ilişkin düzenleme. Aynı yerde, s. 113-116. Prusya'da ceza kurumunun yeniden organize edilme sürecinde sivil ve askeri reformlann paralel gerçekleştirildiğini Reinhart Koselleck "Über die langsame Einschränkung körperlicher Züchtigung" adlı yazısında gösteriyor. Preussen zwischen Reform und Revolution, s. 641-659.

ama ordu, ulusal bir ordu olmaktan hâlâ çok uzaktı. Askerlik hizmeti dendiğinde akla, zor kullanarak askere alma ve onur kırıcı eğitim pratikleri geldiği sürece, "bedensel özürlülük, delilik ve suçluluk gibi engelleri yoksa, kişinin, silah taşımayı hayatının en şerefli mesleği olarak kabul etmemesi, egoizmin batağına saplanması demektir"[100] diye ilan etmek bile pek işe yaramıyordu. Eli silah tutabilecek her erkeğin, ayrım yapılmaksızın muvazzaf orduda görevlendirilmesi durumunda herkesle bir tutulmaya yanaşmayan burjuvaların vatanseverlik duygularına yönelik çağrılar etkisiz kalmaya mahkûmdu. Öte yandan, bu biçimiyle genel zorunlu askerliği uygulamak, zaten ne mevcut finansal imkânlar açısından ne de Napoléon'un dikte ettiği askeri birlik sayısı kı-

sıtlaması yüzünden mümkün değildi. Bu koşullar çerçevesinde ordunun yeniden düzenlenmesinden sorumlu komisyon, iki bölümlü bir ordu organizasyonu tercihini önüne koydu: Gönüllülerden ve alt tabakalardan oluşan bir düzenli ordunun yanı sıra bir de, "tebanın hali vakti yerinde sınıfından olanların" katılacağı ulusal bir milis gücü oluşturulmalıydı. Milis gücünü oluşturacak olanlar, silahlanma ve bakım masraflarını kendileri karşılayacak, subaylarını seçme hakkına sahip olacak ve askeri olarak da öncelikle iç huzurun korunmasını üstlenecek ve yerel savunma ihtiyaçlarını karşılayacaklardı.[101] Ancak monarkların karşı çıkması ve barış antlaşmasının şartları, bu planın uygulanmasına engel oldu.

Nihayet "kısa dönemli askerlik sistemi" ile görünüşte Fransızlara yapılan taahhütlere uygun davranılsa da hem bunları etkisizleştirmenin, hem de eski kanton anayasası temelinde, sayı bakımından güçlü bir savaş rezervi oluşturmanın yolu bulunmuş oldu. 6 Ağustos 1808 tarihinde hükümdar tarafından yayımlanan bir emirle "piyade alayları ve topçu sınıfı, acemi er ihtiyaçları ölçüsünde beş ya da daha fazla erkeği izne gönderebilecek; ama onların yerine aynı sayıda, kantonlarda yaşayan başkalarını alacak ve durum, ihtiyaç duyulan sayıda kişi eğitilene kadar her ay tekrarlanacaktı."[102] Ancak eğitim süresinin bu şekilde kısaltılması, Clausewitz'in de "bireysel güçlerin canlandırılması" şartı olarak talep ettiği gibi, acemi ere sadece başka türlü "muamele" etmekle değil; aynı zamanda onu farklı bir şekilde kullanmakla mümkündü:

100. Gneisenau: Freiheit der Rücken, s. 116.

101. Bkz. Schamhorst'un kaleme aldığı,15 Mart 1808 tarihli: Vorläufigen Entwurf zur Verfassung der Provinzialtruppen. Ausgewählte militärische Schriften, s. 243-254.

102. Savaş yedeklerinin eğitimi konusunda 6 Ağustos 1808 tarihli kabine kararnamesi. Von Frauenholz (yh.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, Cilt 5, s. 120.

Geleneksel hattı müdafaa taktiğinin yerini alan hareketli, gevşek sıralar halinde ve müfrezelerle darbeler vurarak savaşma yöntemi, artık, uzun yıllar "iyi eğitim görmüş askerlere" olan ihtiyacı da ortadan kaldırmıştı. "Ahlâki güçler" mekanik güçlerden daha önemli hale geldi. "*Krümper*" denilen ve kısa bir eğitim döneminden sonra sivil meslek-lerine geri dönen askerlerle birlikte eğitimli birliklerin asker sayısı artmış, ama ordu büyümemiş ve ayrıca, askeri bütçe büyük bir yük altına girmemişti. Genel zorunlu askerlik hizmetinin yürürlüğe girdiğini söylemek hâlâ mümkün değildi, ama askerlik hizmetine alınan kantonlu sayısı belirgin bir şekilde artmıştı. İzne gönderilenlerin pazar günleri memleketlerinde yaptıkları düzenli silah eğitimlerinin amacı, askeri ve sivil yaşam arasındaki uçurumun ortadan kaldırılmasına hizmet etmekti. Ancak acemi eğitimindeki bu kısa dönemli rotasyon ilkesi, iktisadi yaşamda sorunlara yol açtı; askerlik kapsamına alınanların sayısının artması, karşı çıkışları da beraberinde getirdi: "Eğitilmiş kısa dönemciler yirmi yıllık askerlik hizmetinden tamamen muaf tutulmadıkları için her an yeniden geri çağrılabilirlerdi. Bu durum gerek zorunlu askerlik hizmetine tabi olanların gerekse de onların işverenlerinin konumunu tehdit eder gibiydi ve sürekli acemi er alımı bunu daha da hissedilir hale getiriyordu. Ortaya çıkan sonuç bir tarafta suçlama, öte tarafta şikâyet olarak kendisini gösterdi ve asker kaçakları sayısında büyük bir artış meydana geldi."[103] Hatta öyle durumlarla karşılaşıldı ki, kanton sakinleri askere alınmaya karşı şiddet kullanarak direniş gösterdiler, kaçak durumuna düştüler ve "haydut çeteleri" oluşturdular.[104]

F. İSYAN PLANLARI

Yeni ordu oluşturma sistemi konusundaki tartışma, suçlama ve itirazlar, iyi kötü, bildik yolların içinde kalıyordu; oysa reformcuların 1808, 1809 ve 1811'de krala sundukları halk ayaklanması hazırlığı planları, Prusya askeri geleneğinden radikal bir kopuş anlamını taşıyordu. Mutlakıyetçi devlet, savaşı kaybetmekten daha çok ayaklanmalardan korkuyordu ve bunların önünü kesmek için büyük çaba sarf etmekteydi: İdeolojik olarak hükümdarın egemenliği öğretisi geliştirilmiş, askeri

103. Rainer Wohlfeil: Vom stehenden Heer des Absolutismus zur Allgemeinen Wehrpflicht. (yh.) Militärgeschichtliches Forschungsamt: Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Cilt 1, bölüm II, Münih 1983, s. 122/123.

104. Bkz. (yh.) Büyük Genelkurmay. Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des Preussischen Heeres, Cilt 5, Berlin 1912, s. 336. Aynı yerde firarın artışını gösteren sayılar.

olarak şiddet tekelini güvence altına alacak silahlı organlar oluşturulmuş, sosyal olarak da disiplin sağlayıcı kurumlar yaratılarak ve polisiye tedbirlerle ayaklanmalara karşı önleyici çareler oluşturulmuştu. "Devlet makinesi" açısından, Gneisenau'nun, bir Fransız işgali durumunda halkı "ayaklanmaya ve itaatsizliğe" çağırma talebi kadar kabul edilemez başka bir şey olamazdı.[105] Gneisenau'nun önerdiği şey, hükümdar emriyle "o ana kadarki tüm ilişki biçimlerini" ortadan kaldırmak ve "isyan durumu"na çağrıda bulunmak anlamına geliyordu.[106] Burada söz konusu olan, bütün toplumsal düzeni mutlak düşmanlık yasasına tabi kılan bir savaş programıydı: "On yedi yaşına gelmiş bütün erkeklerin silahlanması; gevşek oldukları anlaşılan bütün devlet yöne-

ticilerine anında işten el çektirilmesi, bürokrasinin din adamları tarafından sıkı bir şekilde denetim altına alınması; subay ve astsubayların bizzat ayaklanmacılar tarafından seçilmesi; eyaletlerde hükümdara bağlı tam yetkili komiserlerin, kamusal ve özel bütün mülkiyetler üzerinde söz sahibi olmaları ve savaş nedeniyle alacakları önlemlerden sorumlu tutulmamaları, savaşa katılan bütün köylülerin angaryadan muaf tutulması; korkakların ve hainlerin bütün mallarına el konulup savaş kurbanlarına ve mağdurlarına dağıtılması; düşmanın elinde tuttuğu bütün bölgelerin tamamen tahrip edilmesi; kadın ve çocukların ormanlara ve ıssız alanlara yerleştirilmesi; yorgun düşmana gece baskınları düzenlenmesi; düşmanın kanatlarına ve kademe hatlarına karşı kesintisiz küçük savaşlar ve nişancılarla arkadan baskınlar yapılması; Fransa ile işbirliği yapan tüm Alman prenslerin tahttan indirilmesi ve güvenilir yöneticilerin halk tarafından yeni baştan seçilmesi; işbirliğine karşı çıkan bakanların hukuki haklardan mahrum bırakılmaları; savaşta kazanılan başarılarla yeniden kazanılmayan soyluluk unvanlarının iptali!"[107]

Burada, "vatanın kurtarılması" kaygısı, politik iktidar erkinin korunmasından çok daha önde geliyordu. Bundan böyle, kişinin devlet ve toplumdaki yeri, sahip olduğu servet ve doğarken dahil olduğu zümre tarafından değil, savaştaki yararlılığıyla belirlenmeliydi. Özgürleşme fırsatı alt tabakaları, ayrıcalıklarını kaybetme korkusu da soyluları motive edecekti. Devletin daha "özgürce biçimlenmesi", düşünen beyinleri tatmin edecek, coşku yanlılarını yanına çekecek, Fransa'ya sempati duyanları vazgeçirecek ve hainleri korkutacaktı.[108] (Burada Gneise-

105. Gneisenau: Plan zur Vorbereitung eines Volksaufstandes, s. 183.
106. Aynı yerde, s. 181.
107. Gerhard Ritter: Staatskunst und Kriegshandwerk, Cilt 1, Die altpreussische Tradition. Münih 1954, s. 100.
108. Neidhardt von Gneisenau: Bir halk ayaklanması fikri üzerine 1808 yazında yazılmış uyarı. Ausgewählte militärische Schriften, s. 118.

nau'nun kafasındaki "eski Alman tarzı cemaat anayasası"ydı.) Sadece, ayaklanma planlarının sunulduğu ve isyanı başlatması istenen Prusya monarkının konumu değişmeyecekti: Gneisenau kaygıları gidermek için, Prusya'da "tahtın tehlikeye maruz kalmayacağını" açıklıyordu, "kral ve kraliçenin kişiliği" bunu önleyecek durumdaydı, hatta "taht tarafından oluşturulacak ve diğer halklar tarafından kıskançlıkla izlenecek bir anayasal meşrutiyet, bağlılığı daha da artıracaktı."[109] Fransa'ya karşı düşmanlık, tek tek Alman devletleri arasındaki, özellikle Prusya ve Avusturya arasındaki karşıtlıkları yumuşatacaktı; savaş "Almanlar tarafından Almanların kurtuluşu"[110] için yürütülmeliydi. Prusya "ulusal başkaldırıda" inisiyatifi ele almalı ve diğer devletler için bir örnek oluşturmalıydı, ama bunu yaparken herhangi bir toprak talebinde de bulunmamalıydı. "Biz bütün Almanların kardeşimiz olduğunu kabul ediyoruz ve onlara ait bölgeleri bizimkiyle birleştirmek gibi bir niyetimiz olmadığını ilan ediyoruz," diye vurguluyordu Gneisenau.[111] Gerçi askeri reformlardan yana olanlar, planlanan halk ayaklanmasının Prusya sınırlarında durmayacağını umuyorlardı; ama Arndt'tan farklı olarak, bütün Almanları kapsayan ulusal kadere sahip çıkacak bir bilinçlenme de beklemiyorlardı. Vatansever tutkular ve mücadeleye hazır olma kararlılığı, onlar açısından ulusal bir birlik oluşturmaya değil; Napoléon ve ordularını ülkeden çıkarmaya hizmet etmeliydi.[112]

Dost ve düşman vardı, ikisinin ortasında bir şey olmamalıydı. "'Bizimle birlikte olmayan bize karşı demektir' düsturu, hiç kimseye, hatta haine bile bir çıkış yolu bırakmaz. Gevşeklik böyle kriz dönemlerinde vatan hainliğiyle eşdeğerdir."[113] Seçilen sözcüklerin İncil'i çağrıştırması bir tesadüf değildi; XVI. ve XVII. yüzyılın mezhep savaşlarından bu yana, düşmanlık bu ölçüde varoluşun temel unsuru haline getirilmemişti. O dönemde, dinsel rakiplerin iç savaşını hükümdarın laik gücüyle sona erdirmek üzere ölümlü tanrı Leviathan, yani *devlet* ortaya çıkmıştı, şimdi ise ulusal yeniden doğuşun savunucuları, halk savaşının ihtiyaç duyduğu dost-düşman ayrımına "en üst düzeyde yoğunluk derecesi"[114]

109. Aynı yerde, s. 121.

110. Gerhard von Scharnhorst: Napoléon'a karşı savaşın sürdürülmesi konusunda 1808 Ağustos tarihli uyarı yazısı: Militärische Schriften, s. 260.

111. Neidhardt von Gneisenau: Kuzey Almanya'nın Fransa'ya karşı genel silahlı ayaklanmasına ilişkin 1808 tarihli yasadan: Ausgewählte Militärische Schriften, s. 123.

112. Bkz. Rudolf Ibbeken: Preussen 1807-1813. Köln/Berlin 1970, s. 125.

113. Gneisenau: Bir halk ayaklanması fikri üzerine 1808 yazında yazılmış uyarı yazısı, s. 118.

114. Bkz. Carl Schmitt: Der Begriff des Politischen (1932). Berlin 1963, s. 26/27. Clausewitz, halk savaşında, Hobbes'un "herkesin herkese karşı savaşı" (*bellum*

kazandırmak için vatanseverliği bir din haline getirmenin gayreti içindeydiler. Clausewitz, 1812 Şubatı'nda kaleme aldığı ayrıntılı bir ayaklanma planını içeren "itiraf" yazısında "mecburiyet olmadıkça kendi sakin yaşantısının dışına çıkmayan bir halk, yoğun bir tehlike anında büyük bir coşkuyla, kin ve intikam arzusuyla davranır; ama maalesef kimileri haksız bir şekilde bu durumun, sadece dinsel coşkuyla gerçekleştiğini düşünmüştür: Koşullar insanların içinde her şeyi büyütebilir."[115] Baron von Stein ise toplum ruhunun sadece "dinsel duyguları harekete geçiren, ateşleyen düzenlemelerle canlandırılabileceğini" savunuyordu. Bu duyguların "vatan sevgisi noktasına nasıl yönlendirilebileceğini, bu amaçla ne tür önlemlerin alınması gerektiğini" ise "Profesör Schleiermacher" gibi profesyonel ruh yönlendiricilerine bırakmak en doğrusuydu.[116] Gneisenau ve Scharnhorst'un ayaklanma planlarında din adamlarına uygun gördükleri ayrıcalıklı rol, yazılarındaki kırsal, pastoral tona da denk düşüyordu. Din adamları köylerde başkaldırıyı örgütlemeli, kilisede isyancıları kral üzerine yemin ettirmeli, silah yapımı için ellerindeki demiri vermelerini sağlamalı ve özellikle cemaatlerini "kral ve vatan için hayatlarını feda etmeye" hazır hale getirmeliydi.[117] Bütün bu coşku içinde Gneisenau, bu dünyaya ilişkin ödülü de unutmuyordu: Din adamlarının maaşları artırılmalı, "bu kesimi iktidarın uygulamalarının yanına çekmek için" maaşlar, en iyisi "doğrudan kralın hazinesinden ödenmeliydi."[118]

Reformcu bürokratların planlamadaki iyimserliklerine damgasını vuran, bir halk ayaklanmasının gizlilik içerisinde hazırlanabileceği ve ordu yönetimi tarafından örgütlenebileceği yolundaki düşünce, bunların ayaklanma tasarımlarına, on sekizinci yüzyıldaki gizli cemaatlerin ruhunu anımsatan bir gizli örgütçülük havası katıyordu. İsyanın hazırlığı kendini deşifre etmemiş bir yönetim tarafından yürütülmeli, değişik beldelerin en üst mülki makamı, "bu iş için gerekli karakter ve akıllılığı haiz" olduğuna inanılan erkekleri bu yönetimin oluşturulması için

---

omnium im omnes) ilkesinin devletlerarası düzlemde ortaya çıktığının farkındaydı. Clausewitz, Hobbes'tan alıntı yaparak, "Şimdiki zamanın savaşı, herkesin herkese karşı savaşıdır," diye açıklıyordu. "Bir kral ötekiyle, bir ordu ötekiyle savaşmıyor, bir halk öteki halkla savaşıyor ve halk hem kralı içeriyor hem de orduyu." (Carl von Clausewitz: Bekenntnisdenkschrift. Schriften-Aufsätze-Studien-Briefe. Yh.: Werner Hahlweg, Cilt 1, Göttingen 1966, s. 750).

115. Aynı yerde, s. 739.

116. Heinrich Friedrich Karl von Stein: Ernst Friedrich Herbert von Münster'e 6 Ocak 1811 tarihli mektup. Eckert'ten alıntı: Von Valmy bis Leipzig, s. 199.

117. Gneisenau: Plan zur Vorbereitung eines Volksaufstandes, s. 182.

118. Aynı yer, s. 186.

görevlendirmeliydi.[119] Bunlar da diğer üyeleri bulmalı, ama onları vaktinden önce yerel plandan haberdar etmemeliydi. Gneisenau'ya göre burada önemli olan, psikolojik bir hassaslık içindeki ilişkiyi geliştirebilmekti: "Meraklı insanlarla çok dikkatli bir şekilde ilişki kurulmalıdır; onları kendi yanına çekmek gerekir; onlar kadar hayalperestler de önemlidir. Sadece kendi çıkarlarının peşinde koşan sinsi kişilerle, nazik ve ürkütmeyen bir ilişki sürdürülmelidir ki, bunların zarar vermeleri ya da çıkarcı davranmaları söz konusu olmasın. Yoksa bir şeyler fark ettiklerinde şu ya da bu tarafa muhbirlik yapabilirler. Üsttekilerden, önderlerden hiçbir şekilde söz edilmemelidir, yoksa anında birlik bozulabilir; çünkü hırslı ya da ateşli kişiler önder olmak isteyebilirler."[120] Ayaklanmanın başını çekenlerin görevi, "kamuoyu ruhunu" yükseltmek, sağa sola saçılmış "kıvılcımın ateş alması için"[121] gerekenleri yapmaktı. Hat savaşı tekniği general ve subayları –bir benzetme yapacak olarsak– makine ustası haline getirilişken, gerilla savaşının hazırlanması için, karizmatik şarj edicilere ya da "elektrik mühendislerine" ihtiyaç vardı: Manfred Schneider, 1806'dan sonra Prusyalı reformcuların, propaganda yazılarında halk savaşının nasıl başlatılıp geliştirilmesi gerektiğini göstermek için sık sık doğal ve yapay elektrik alanının kavramlarına başvurduklarına dikkat çekmiştir: Örneğin Boyen, halkın içinden yeni orduların çıkmasını sağlayan "sihirli çarpmalardan" söz ediyordu ve Prusyalı emniyet müdürü Gruner de krala hitaben kaleme aldığı mektupta "İspanya kadar hızlı bir şekilde yüce bir düşünce için elektriklenmese de", halkın haleti ruhiyesinin iyi göründüğünü ve "bir güç tarafından harekete geçirilip ısrarlı olunduğunda aynı şekilde fedakârca davranmaya hazır olduğunu" yazıyordu.[122] İster ateş ister elektrik kavramları kullanılsın, mesele enerji kazanmak olduğundan, artık burada, XVIII. yüzyılın askeri literatüründe olduğu gibi, mekanikten alınma metaforlara yer yoktu.

Gneisenau ve diğer reformcuların hedeflediği mücadele biçimleri, gönüllülüğü bir önkoşul olarak kabul ediyordu. Öte yandan, bütün gücünü ortaya koyma kararlılığı, insanları mücadeleye zorla hazırlama ihtiyacını da beraberinde getirebiliyordu. Partizan savaşının yıpratma stratejisi, "yukarıdan gelen" emirler olmaksızın direnişin kendi başının çaresine bakmasını gerektiriyordu. Ancak başına buyruk bir ayaklanmanın devrimci bir nitelik kazanmasını ve Fransız işgalcilerle birlikte

119. Aynı yer, s. 167.
120. Aynı yer, s. 168.
121. Aynı yer, s. 169.
122. Schneider: Hysterische Soldaten und ihre Feinde, s. 53, not.; Frank Haase'a göre alıntı: Kleists Nachrichtentechnik. Opladen 1986, s. 106,113.

monarşik düzeni de süpürüp götürmesini engellemek için, devlet yönetimi tarafından denetlenip koordine edilmesi gerekiyordu. Tutkular hem harekete geçirilmeli hem de yönlendirilmeliydi. Tek tek her operasyonu merkezi olarak idare etmek mümkün ve anlamlı olmadığı için, ayaklanmanın başlamasını ve sona ermesini denetlemek daha da büyük bir önem kazanıyordu. Artık söz konusu olan bir askeri birlik içindeki bütün bedenleri denetlemek yerine, bütün "duyguları ortak bir duygu düzeyine",[123] yani ortak bir politik ve askeri hedefe yönlendirmekti. Gneisenau'nun isyan durumuyla ilgili paradoksal formülü "örgütlü düzensizlik"ti. Kralın, oluşacak karmaşayı, "kimin yönlendireceği ve yönlendirmek isteyeceği" şeklindeki sorusuna ise şu yanıtı veriyordu:
156 "Düşman düzeni nasıl sağlayacağını düşünsün; düşmanı zayıflatmak, onu incitmek niyetiyle bu düzensizlik organize edilmiştir."[124]

G. NAPOLÉON'A KARŞI SAVAŞ

Reformcuların ayaklanma planları ve dahası militan vatanseverlikleri, kral için oldukça anlaşılmaz şeylerdi. "Prusya yönetiminin, fırtınayı kendisi yarattığında, ona hâkim olup olamayacağı"[125] III. Friedrich Wilhelm açısından cevabı tamamen meçhul bir soruydu. Kral, Fransa'yla bir savaşa tutuşma konusunda kararsız ve çekingendi, dolayısıyla da, tarafsızlık politikası güderek hiç değilse Jena ve Auerstedt yenilgilerinin ardından geriye kalan küçülmüş devleti kurtarmayı denedi ve nihayet Şubat 1812'de, Napoléon'un baskısıyla Fransa'yla, Prusya ordusunun yarısını Rusya seferinde yardımcı birlik olarak Fransa'nın emrine veren ve Fransız ordusuna Prusya topraklarından geçiş hakkı tanıyan bir antlaşma imzaladı. Gerçi halkın haleti ruhiyesi de öyle, kralın bir sözüyle işgal güçlerine karşı genel bir başkaldırı örgütlemeye hiç müsait değildi. Homojen bir halk ve kader birliği ideolojisinin coşku ve hayranlık uyandırması; ulusun düşmanlarının milli duyguları harekete geçirmesi ve ulusal düşmanlık temelinde vatan uğruna ölümün yüceltilmesi, genelde dar bir aydın vatanseverler çevresinin davası olarak kaldı. Savaşın ve işgalin iktisadi sonuçlarından ciddi bir şekilde olumsuz etkilenen kent ve köy alt tabakaları, gerçi Fransız birliklerine genelde karşıydılar, ancak tek tük bazı yerel eylemlerin dışında pasif bir tutum içindeydiler. Bunun yanında politik olmayan bir burjuva tabaka-

123. Gneisenau: Bir halk ayaklanması fikri üzerine 1808 tarihli uyarı yazısı, s. 118.
124. Age.: Plan zur Vorbereitung eines Volksaufstandes, s. 182.
125. Clausewitz: Bekenntnisdenkschrift, s. 740.

sı, memurlar vardı ki, bunlar, "doğaları gereği, oldumolası 'hiyerarşik' düşünüyor ve güç kimdeyse hemen ona itaat ve hizmet etmeye hazır bekliyorlardı."[126] Ve nihayet, halk savaşı fikrine, aynen kral gibi oldukça kuşkuyla yaklaşan bir soylu zümre mevcuttu.

Gizli ayaklanma hazırlıklarına ilk katılanlar Fransa tarafından dayatılan askeri güç indirimi nedeniyle işten atılan ya da yarın maaşa talim eden subaylar oldu. Yüzbaşı von Schill'in 1809 ilkbaharında süvarileriyle birlikte, kralı, Napoléon'a karşı savaş açmaya zorlamak için Kuzey Almanya'da bir ayaklanma yaratma girişimi, aynen Westfalen ve Hessen'deki ayaklanma denemeleri gibi askeri bir yenilgiyle sonuçlandı; ancak "ulusal kurtuluş" propagandası yapanlar, böylelikle popüler bir kahramana kavuşmuş oldular. Schill'in keyfi davranışı –Gneisenau bile burada itaatsizlikten söz ediyordu– vatanseverlik duygularının, en azından subaylar arasında, krallık düzeninin meşruluğunu temelden sorgulamasa bile, monarka karşı sadakatin altını oyduğunu gösterdi.

Fransız ordusunun Rusya seferinde aldığı büyük yenilgiden sonra Prusya'nın Fransa'ya savaş açmasına yol açan belirleyici itki de nihayetinde en üst askeri kademedeki bir itaatsizlik eylemiydi: General Yorck bu yönde bir emir almamasına rağmen, 30 Aralık 1812'de Tauroggen'de bir uzlaşma anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre kendi komutası altındaki kolordu Napoléon'la ittifaka son veriyor ve kendini tarafsız ilan ediyordu. Yorck'un askerleriyle birlikte konuşlandığı Doğu Prusya'da gönüllü birlikler oluştuktan ve Fransa düşmanlığı yaygınlık kazandıktan sonra, kral kamuoyu baskısına boyun eğerek "Halkıma" çağrısıyla militan vatanseverlerin altı yıldır beklediği savaş sinyalini verdi. Birkaç hafta içinde askeri reorganizasyon komisyonunun reform programı uygulamaya konuldu: İlkin savaş sürecince "mevcut kanton anayasasında yer alan askerlik hizmetiyle ilgili muafiyet sağlayıcı her türlü istisna" kaldırıldı.[127] Genel askerlik hizmetinden kaçanlar vatandaşlık haklarını yitirecekler, bunların ticaret yapma hakları iptal edilecek ve artık resmi dairelerde görev yapamayacaklardı. O döneme kadar askerlik hizmetinden muaf tutulan eğitimli burjuva çocuklarının katılabileceği özel nişancı birlikleri oluşturuldu; kendi imkânlarıyla silah te-

126. Ibbeken: Preussen 1807-1813, s. 100.

127. Eyalet askerliği konusunda o zamana kadar yürürlükte olan muafiyet şartlarını savaş süresince ortadan kaldıran 9 Şubat 1813 tarihli kararname hakkında. (yh.) Frauenholz: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, Cilt 5, s. 143/144. Askeri hizmetten sadece sakatlar, kentlerde evleri olanlar, çiftlik ya da daha büyük mülk sahipleri, dul ve yetimlere bakmak zorunda, aileyi geçindirmek zorunda olanlar, faal memurlar, din adamları ve iktisadi kurumların yöneticileri muaf tutulmuşlardı.

min edebilenler "gönüllü" olarak bu birliklere başvurabileceklerdi. Buna paralel olarak ülke içi savunma birlikleri kuruldu, bu oluşum düzenli orduda görevli olmayan ya da "nişancı" olmak için başvurmamış olan kırk yaşına kadar erkekleri kapsıyordu.[128] Seçim ilkin gönüllü başvuru şeklinde yapılıyordu; bu yolla yeterli sayıya ulaşılamadığında ise kura yöntemi gündeme geliyordu. Para vererek ya da yerine başkasını göndererek askerlik hizmetinden muaf olmak artık mümkün değildi.

21 Nisan tarihli "Landstrum"* kararnamesiyle reformcuların ayaklanma taslakları yasa gücüne kavuşmuş oldu, ancak hükümete bağlı bir biçimde: 15 ile 60 yaşları arasındaki her erkek vatandaş "Landsturm" görevine çağrılması durumunda "her türlü savaş aletiyle" donanmak ve

"düşmanın çemberi kırmasını, geri çekilmesini engellemek, onu sürekli nefessiz bırakmak; patlayıcılarını, yiyeceklerini, kuryelerini ve acemi erlerini avlamak, revirlerini yok etmek, gece baskınları düzenlemek, kısacası düşmanı huzursuz etmek, korkutmak, uykusuz bırakmak, tek tek ya da mümkün olduğu durumlarda birlik olarak yok etmekle" yükümlüydü. Fakat "Landstrum" birliklerinin oluşturulması ve "bütün araçların kutsal" sayılacağı partizan savaşının başlatılması yetkisi, sadece "ordu ve kolordu komutanlarına" ve yerel savunmadan sorumlu makamlara aitti. Öte yandan "resmi çağrı yapılmadan ortaya çıkacak savunma birlikleri kurma girişimleri isyan olarak kabul edilip cezalandırılacaktı."[129] Ancak, muhafazakâr çevrelerin yoğun baskısıyla eski Landstrum oluşturma kararnamesinden ayaklanma çağrılarını çıkarınca bu ulusal direniş birlikleri de pratikte işlevsiz bir duruma düşüp zararsız bir muhafızlar birliğine ve asıl ordunun ihtiyat kuvvetlerine dönüştü.

Bu yeni askeri yasa ile Prusya devleti altı ay için 280 bin erkeği, yani erkek nüfusunun yüzde on birini düzenli ordu birlikleri, nişancı birlikleri ve ülke içi vurucu birlikler halinde silah altına alma imkânına kavuştu. Yaklaşık 30 bin kişi gönüllü yazıldı; ancak bunların sadece yüzde on ikisi "subay yetiştirme okuluna" alınmak istenen "eğitimli tabakaya" mensuptu.[130] O döneme ait pek çok belge, yıllardır harekete geçirilmeye çalışılan Fransa karşıtı duyguların artık meyvelerini verdiğini ve savaş ilanının halk arasında olumlu karşılandığını ortaya koysa

128. Bkz. Söz konusu fermanlar, aynı yerde, s. 141-158.

* Landstrum: Askerlik yükümlülüğü bulunan herkese "son çağrı" anlamına geliyor.

129. 21 Nisan 1813 tarihli ülke içi vurucu savunma güçlerine ilişkin düzenleme, s. 162.

130. Bkz. Ibbeken: Preussen 1807-1813, s. 398 ve 405. Ibbeken ayrıca gönüllü öğrencilerin katılımı konusundaki abartılı sayısal efsaneyi çürüten sosyal-istatistiki bir analiz sunuyor (aynı yerde, s. 441-450).

da, "kitlelerin ulusal başkaldırısından" söz etmek gene de mümkün değildi. Daha sonraki yıllarda vatanseverlik destanlarının anlattıklarının aksine ne kralın çağrısı üzerine "hemen herkes geldi" ne de Eckart Kehr'in polemik yapmak için tersine çevirip söylediği gibi, "hemen herkes çağırdı ve nihayet kral geldi."[131] Savaş çağrısı yapanların korosu, XIX. ve XX. yüzyıl Prusya-Almanya tarihçilerinin, resmi yayınlarda verilen sayıları kamu düşüncesi olarak kabul edip ileri sürdüklerinden çok daha küçüktü. Ve 1813 ilkbaharında savaşa katılanların pek çoğu ceza tehdidiyle ya da zor kullanılarak yeniden silah altına alınabilmişlerdi. Napoléon, İspanya örneğindeki gibi bir halk savaşı sonunda değil de, Prusya, Rusya ve Avusturya ordularının sayısal olarak üstün olmalarından dolayı çekilmeye zorlanabilmişti.

Jahn'ın Alman deyip de başka bir şey demeyen jimnastikçileriyle birlikte yer aldığı ve Theodor Körner'in "Haçlı seferi" ve "kutsal savaş"[132] çığlıkları attığı Lukowitz'in gönüllü kolordusu gibi gönüllü birliklerinde bile "savaştan kaytarma" büyük bir sorun haline gelmişti: "Coşkulu öğrencilerin, şairlerin ve jimnastikçilerin savaş hayranlığı karşısına savaşın acı ve katı gerçekleri dikilip bütün duygu ve hayalleri tuzla buz edivermişti."[133] Yüksek firar oranları bunu apaçık ortaya koyuyordu; yüzde 15.6 olan bu oran, gönüllü piyadelerde yüzde 24.4'e çıkıyordu; oysa asıl orduda bu oran yüzde 1 ila 5 arasındaydı.[134] Açıktan açığa karşı çıkma söz konusu olmasa da pasif direniş pek çok yerde ülke içi savunma birliklerinin kurulması sırasında kendini göstermişti. Öncelikle de Polonyalı nüfusun yoğun olduğu yerlerde askere gitmeme ve çok sayıda firar olayı yaşanmıştı. Bu bölgelerde ülke içi savunma birlikleriyle ilgili kura çekilmesi sırasında ani ve şiddetli tepkiler ortaya çıktı; pek çok erkek dağlara kaçtı ya da sınırı geçti. Burjuva statüsündekiler zorunlu hizmetten ve vergilerden muaf tutulmayı talep ediyor; köylüler Fransızların ülkeden atılmasının eski feodal yükümlülüklerin yeniden gündeme gelmesine yol açacağı endişesini taşıyor-

131. Bkz. Hans-Ulrich Wehler: Giriş. Kehr: Der Primat der Innenpolitik, s. 15.

132. Jahn'ın özellikle "Leier und Schwert" adlı şiirlerinden oluşmuş çalışmasına bakınız; Sämtliche Werke, Cilt 1, Berlin o.J., s 7-42. Körner, 21 yaşındayken "vatan için" ölür, Abbt ise askerlikle ilişkili her şeyden uzak durduğu için böyle bir sondan kurtulmuştur.

133. Ulrich Meurer: Die Rolle nationaler Leidenschaft der Massen in der Erhebung von 1813 gegen Napoleon. Doktora tezi. Freiburg 1953, s. 38.

134. Ibbeken: Preussen 1807-1813, s. 426 ve 450. Ayrıca bkz. Peter Brandt: Einstellungen, Motive und Ziele von Kriegsfreiwilligen 1813/1814: Das Freikorps Lützow. (yh.) Jost Dülffer: Kriegsbereitschaft und Friedensordnung in Deutschland 1800-1814. Münster 1995 (Jahrbuch für Historische Friedensforschung, 3, 1994), s. 211-233.

du; yerel makamlar birliklerin silahlandırılmasını ve geçimini sağlayacak durumda olmadıklarından ya da böyle bir istek taşımadıklarından, birliklerin oluşturulmasını sabote ediyor; yeterince talim görmemiş, kıyafet ve silahları perişan durumda olan ihtiyat erlerini küçümseyen subayların kibirli tavırları hoşnutsuzluğa tuz biber ekiyordu.[135] O sıralarda Silezya genel valisi olan Gneisenau, köylüleri, cezalandırma tehdidiyle, ülke savunmasından kaçanları teslim etmeye zorlamaya başladı. Ona göre, "sert tedbirlerin alınmaması durumunda" Silezya savunma birliklerinin büyük bir kısmı dağılacaktı; "çünkü bunlar çatışma dışında da birlikte olmalarını sağlayacak disiplinden yoksundu ve disiplin sadece katı kurallarla ve askerler, disiplinsiz askere memlekette tahammül olmadığını kavrarlarsa sağlanabilirdi."[136] Bütün kaynaklar ağız birliği etmişçesine en gerekli teçhizatın bile olmadığından yakınıyorlardı. Pek çok birliğin tamamı yalınayak yürüyordu ve çoğu kez eksik silahların yeri kargı ve mızraklarla doldurulmak durumundaydı. Bu koşullar göz önüne alındığında, uzun yürüyüşlerin, kötü hava koşullarının ve geri çekilmelerin, disiplini olumsuz yönde etkilemesi ve çoğu kez bütün bir taburun firar etmesi hiç de şaşırtıcı sayılmazdı.[137] Şaşırtıcı olan yan ise, bunlara rağmen ülke savunma birliklerinin kimi çatışmalarda cansiperane savaşmış olmalarıydı; binlerce eğitimsiz ve kötü silahlandırılmış asker, kendini ateşe attı ve öldürüldü. Askeri yönetim, kitlesel firarlara, tıpkı savunma güçlerini zor kullanarak bir arada tutma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığını itiraf eden komutan gibi, hiçbir işe yaramayan bir sertlikle engel olmaya çalışıyordu: "Cezalarla, hem de çok ağır cezalarla belanın önüne geçmeye çalışmış biri olarak, gelecekte de bu firarları başkalarının izlemeyeceğini garanti edemem. Birliklerin komutanları ağır ihtarlarla cezalandırıldılar. Pek çok subay hücre cezası aldı, savunma birliklerinin büyük bir kısmı ikinci sınıf konumuna düşürüldü, aç bırakma ve dayak gibi cezalar uygulandı. Artık idam dışında yapacak bir şey kalmamıştı."[138]

Gerçi, bu savunma güçleri hâlâ önemli bir askeri faktördü, 1813 Martı ile Ağustosu arasında 120 bin erkek göreve çağrılmıştı, ama bu

135. Bkz. Meurer: Die Rolle nationaler Leidenschaft, s. 42/43.
136. Ernst Wiehr'den alıntı: Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813, Berlin 1893, s. 276/277.
137. Savunma gücünün askeri disiplini için Silezyalı bir binbaşının notlarına bakınız. Binbaşının taburundan Dresden muharebesinden hemen sonra sadece bir gecede 118 asker firar etmiştir. Johann Carl Theodor Doercks: Oğullarım İçin Kaleme Aldığım Askeri Kariyerim. (Yh.) Herman Granier: Schlesische Kriegstagebücher aus der Franzosenzeit 1806-1815. Breslau 1904, s. 66-71.
138. Wiehr'den alıntı: Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813, s. 277.

kuvvetlerden artık pek medet umulmuyordu. Askeri reformcuların, düzenli ordu birliklerinin mücadelesini halk ayaklanması yapması düşünülen bu birliklerle ve gerillayla destekleme umudu gerçekleşmedi. Bu tür düzenli ordu dışı "Landsturm" birliklerinin oluşturulup eğitilmeye başlandığı yerlerde ise partizan savaşının mücadele biçimleri öğretileceğine, bildik askeri eğitim yolları ve talimler aynen taklit edildiler. Kuşaklar boyunca üstlerine karşı itaatkâr olması gerektiği öğretilen Prusya halkı, askeri düzen ve otorite olmadan başının çaresine bakması gereken bir direnişi örgütleyemeyecek kadar "polisleştirilmiş" bir düzene bağlıydı.[139] "İsyancı ve gerilla-haydut değil, gerçek bir asker olmak isteniyordu. Bütün çabalar bu hedefe yönelikti. Savunma gücünü oluşturanlar zor kullanarak üniforma giymeye çalışıyorlardı. En büyük arzuları güçlü, kuvvetli oldukları duygusunu taşıyarak, bir bando birliğinin coşturucu ve ateşleyici tınılarının eşliğinde, kentin kapısından girip çıkmaktı. Çatışmaya hazırlanmak için açık arazide yapılan talimler ise bir felaketti. Gerçi gerekli nevalenin el altında olması için şişeler ve erzak sepetleri manevralara birlikte götürülüyordu; ama büyükçe gruplar oluşturma ve grupları taktik bir düzene sokma çabaları her seferinde başarısızlıkla sonuçlanıyor ve öyle bir kaos meydana geliyordu ki, hiç kimsenin işin içinden çıkması mümkün olmuyordu."[140] Scharnhrost ve Gneisenau'nun defalarca talep ettiği "sadece düzenli orduyu değil, bütün ulusun fiziksel ve ahlâki güçlerini de harekete geçirecek bir seferberlik"[141] de, Prusya halkının teba mantalitesi kadar, kralın ve muhafazakâr danışmanlarının devrim korkusu yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı.

1789 ile 1815 arasındaki yıllar, bir türlü bitmek bilmeyen savaşların yapıldığı, sınırların değiştiği ve politik egemenlik ilişkilerinin altüst olduğu ya da yeniden biçimlendirildiği, hızlandırılmış bir tarih kesiti, çeyrek asırlık bir olağanüstü hal dönemiydi. Gerçi en sonunda eski egemen güçlerin hiçbir şekilde devrilmemiş oldukları, modern bir kılıkta yeniden ortaya çıktıkları ve devrim dönemlerini restorasyon dönemlerinin izlediği görüldü. Ama bu zaman kesitinin doğrudan tanıkları bile hangi siyasi ya da sosyal gruba dahil olurlarsa olsunlar, yeni bir çağın, yeni bir dönemin eşiğindeki olaylara tanıklık ettikleri konusunda hemfikirdiler.

139. Hermann von Boyen, Meurer'den alıntı: Die Rolle nationaler Leidenschaft, s. 68.
140. Age., s. 55.
141. Neidhardt von Gneisenau ve Schamhorst'un Hardenberg Baronu Karl August'a sundukları ülke içi savunma güçleri konusundaki, Nisan 1813 tarihli uyarı dilekçesi. Schamhorst: Ausgewählte militärische Schriften, s. 343.

Askeri alanda savaşın yeni çehresiyle birlikte, askeri itaatin oluşturulması konusunda da yeni bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülüyordu. "Ahlâki güçlerin" harekete geçirilmesi, artık bedenin disipline edilerek denetlenmesinden daha önemliydi; askerler dış baskılardan ötürü değil de, kendi içlerinde oluşan kanaat ve arzuyla itaat etmeliydi. Duygu ve heyecanlar, Justus Lipsius'un *constantia*'sında ve eski Prusya talim ustalarının eğitim ritüellerinde olduğu gibi bertaraf edilmeye çalışılmayıp tersine, teşvik edilip destekleniyor ve hayali vatanın ilan edilmiş düşmanlarına karşı askeri bir itici güç olarak kullanılmak isteniyordu. Ama aslında gene de dönem politik-yazınsal düşüncelerin bol olduğu, ama bunların uygulamaya pek konamadığı bir dönemdi: Ulusal tutkuların açığa çıkarılması ve önünün açılması, hâlâ halkın küçük bir kısmıyla sınırlı bir gelişmeydi ve radikal reform önerileri ve projeleri iyice havada kalıp somut olanakların çok çok ötesine geçiyordu. Ancak Lipsius'un disiplin programının kendi döneminin askeri koşullarının çok önünde olması gibi, bu dönemde de, savaşa hazır olmayı sağlayacak, dönemin ötesine taşan, askeri güvenliği oluşturacak söylemsel ve pratik araçlar yaratıldı ve bunların etkileri ve geçerlilikleri, bir yüzyıl boyunca, hatta günümüze kadar sürdü.

Ulusun ya da halkın hayali birlikteliğiyle özdeşleşme, politik sisteme geleneksel bağların ötesinde içsel bir dayanıklılık kazandırmalıydı. Sadakat ve "vatan için ölmeye" hazır olma istekliliği, tek başına disiplinle ve polisin baskı önlemleriyle sağlanamazdı; çünkü bu ihtiyaç vatanseverlik duygularının sürekli uyarılmasını gerekli kılıyordu. Hiçbir araç, bu uyarılmayı sağlamak bakımından özdeşleşmeyi sağlayacak nefretin hedefi haline getirilmiş bir hasmın ezeli ve ebedi milli düşmana dönüştürülmesinden daha elverişli olamazdı. Hıristiyanlığın şehitlik anlayışını miras alan ve "halkın sonsuza kadar yaşayacağını"[142] hatırlatıp bunu bireyin dünyevi ölümsüzlüğünün garantisi haline getiren bir milli ölüm kültü de aynı doğrultuda etkili oluyordu. Ancak "ulusal kurtuluş" uğruna çatışma çağrısı, özellikle alt burjuva kesimlerde hepsi hepsi biraz coşku yaratınca, askeri yönetim, denenmiş denetim ve ceza sisteminden bir süre daha vazgeçemeyeceğini anladı. Hat halinde savaşın tipik özelliği olan geometrik çatışma biçimlerinin terk edilmesiyle birlikte, disiplin zoru da, giderek bireyin bedenini askeri birlik makinesine uyumlu ve elverişli hale getirme işlevini yitiriyordu. Islah etme, terbiye bir boyun eğdirme aracı olarak daha da önem kazanıyordu; çünkü bu yolun, savaşçı tutkuyu emir ve itaat ilkesine tabi kılması bekle-

142. Fichte: Reden an die deutsche Nation, s. 493.

niyordu. Halk egemenliği öğretisiyle birlikte genel askerlik hizmeti yükümlülüğü de artık politik gündemdeki yerini aldı; Prusya'da 1814'te kalıcı bir düzenleme olarak yasalaşan bu yükümlülüğün uygulanması, genel seçim hakkının hayata geçirilmesinden çok daha önce gerçekleşti. Ordu bir süre daha tacın aracı olma özelliğini sürdürdü; ancak Prusyalı kurtuluşçu milliyetçiler, genel halk silahlanması planlarını ortaya atarak 1848 Martı öncesinin erken liberallerinden işçi hareketinin Marksist kanadına kadar uzanan milis tartışmalarının sürdürüldüğü teorik zemini oluşturdular. Fransız devrimi, kitlelerin politikaya girmesi için bir başlama sinyali vermişti, Carnot'nun *levée en masse*'ı* ise bu gelişmeden askeri sonuçlar çıkarmıştı. Prusyalı askeri reformcular kitleleri savaş için harekete geçirmek istediler, ama devrim için asla. Bir kuşak sonra Almanya'da da devrimci kitleler ortaya çıktığında ise, askerler tek bir şeyle uğraştılar: Onları denetim altında tutmakla!

* Carnot'nun kitleleri hareket geçirme anlayışı.

IV

Kitlelerin denetimi 1: "İç düşmana" karşı mücadele

Devletin elinde tuttuğu şiddet tekelinin iki yönü vardır: Politik ve sosyal düzeni, hem dış düşmana karşı hem de içerideki yasa çiğneyenlere ve asilere karşı güvence altına almak. Devletin baskı erki egemenlik alanının bütünlüğünün korunmasını ya da büyütülmesini ve sınırlar içerisinde toplumsal hareketliliğin pasifize edilmesini hedefler. Şiddet tekelinin tesis edildiği yerlerde devletin profesyonel infazcıları, Norbert Elias'ın belirttiği gibi "Toplumsal gündelik yaşamın sadece bir köşesinde, davranışları denetleyen bir organizasyon olarak nöbet tutuyor" ve fiziki şiddet sadece istisnai durumlarda bireyin hayatının ortasında aniden ortaya çıkıyor olsa da, "gündelik yaşamın kulisindeki bu depolanmış şiddetten, bireyin çoğunlukla, tamamen alışmış olduğu için he-

men hemen hiç hissetmediği, sürekli ve muntazam bir baskı" yayılıp durur.[1]

Devletin şiddet potansiyelinin bu gizlenmişlik durumunda da etkili olabilmesi için, kendini açıkça gösterebiliyor olması ve zaman zaman da göstermesi gerekir. Clausewitz'in, savaşta çarpışmanın önemi hakkında söyledikleri, fiziksel baskı araçlarının devlet organları vasıtasıyla kullanılması için de geçerlidir: "Senet ticaretinde nakit ödeme neyse, savaşın küçük ya da büyük tüm operasyonlarında da silahların seçimi odur. Bu iki ilişki alanı birbirinden ne kadar uzak, gerçekleştirilme durumları ne kadar ender olursa olsun, (silahtan ve paradan) tamamen vazgeçmek mümkün değildir."[2] Askeri silahlanma, savaş zamanları dışında da, dışarıya karşı caydırıcı bir işlev taşır ve bir devletin politik ağırlığını tayin eder. Aynı şekilde düzenin ülke içinde tesisinde de, silahlı gücün hiç değilse sembolik olarak görünür kalması şarttır. Çoğunlukla bu ikili göreve karşılık gelecek şekilde, askeri güç ve polis gücü ayrı ayrı kurumsallaştırılır. Ancak bireysel yasa ihlallerinin önlenmesinin ve cezalandırılmasının ötesine geçen ve devlet organlarına göre kamusal güvenliğin tehlike altında olduğu durumlarda, "iç düşmana karşı" ordunun müdahalesi ihtimal ve tercihi, daima mevcuttur.

A. ALMANYA'DA 1815-1848 DÖNEMİNDE ORDU VE AYAKLANMALARLA MÜCADELE

1789 Devrimi öncesi *Ancien régime*[3] Fransası'nda mutlakıyetçi devlet güçleri, periyodik olarak ortaya çıkan köylü ayaklanmalarını, kentlerdeki başkaldırıları, vergi vermeyi reddetme eylemlerini, zorunlu askerlik hizmetine karşı protestoları ve silahlı çetelerin yağma hareketlerini daima askerler vasıtasıyla bastırmışlardı. Bu dönemde askeri birliklerin kendi halkına karşı kullanılması, köklü politik bir krizin işareti olarak değil de bir egemenlik ve iktidar pratiğinin yapısal, tipik özelliği olarak anlaşılıyordu.[4] Yerel yöneticiler tırmanan ayaklanma durumunda kendi başlarına huzuru sağlamak için yeterli araç ve imkâna sahip değildi. Öte yandan kırsalda ve garnizonların bulunmadığı kentlerde askeriyenin kullanılması riskli bir hareketti, bu yüzden de yerel yönetici-

1. Elias: Über den Prozess der Zivilisation, Cilt 2, s. 325/326.
2. Clausewitz: Vom Kriege, s. 124.
3. *Ancien régime*'in çağ kavramı için bkz. Heide Gerstenberger: Die subjektlose Gewalt. Theorie der Entstehung bürgerlicher Staatsgewalt. Münster 1990, özellikle s. 509-522.
4. Age., s. 407.

ler, askere başvurmak yerine, ortaya çıkan kargaşaları, ikaz ederek ve anlaşma zemini yaratarak önlemeye çalışıyor ya da polisiye güçlerle daha başlangıç aşamasında bunları bastırmaya gayret ediyordu. Edward P. Thompson'un İngiltere'deki koşullar hakkındaki açıklamaları, XVIII. yüzyılın diğer Avrupa devletleri için de aşağı yukarı geçerliydi: "Taşradaki devlet kurumları çoğunlukla tamamen izole durumdaydı. Çağrıldıklarında askeri birliklerin oralara ulaşması iki-üç ya da daha fazla gün alıyor ve kitle de bunu biliyordu. Düzeni sürdürmek hiç de kolay değildi, çünkü sivil düzen güçlerinin yetersizlikleri, askeriyenin kullanılması isteksizliğiyle birleşiyordu. Subayların kendileri bile kararsızlık içindeydi ve sivil çatışmalarda sahip oldukları yetkiler konu-

sunda net bir fikirleri yoktu. Bütün bu nedenler, işin üstüne istekli olarak gitmeyi engelliyordu. Askeri birlikleri çağıran ve silah kullanma izni veren sulh mahkemesi yargıçları, birlikler çekildikten sonra yöre halkının hiddetiyle karşı karşıya kalıyor, evlerinin camlarının kırılmasını, hatta kundaklanmaların kurbanı olma ihtimalini hesaba katmak zorunda kalıyorlardı. Bir kentte kalan askeri birlikler, çok kısa bir zaman sonra, kendilerini çağıranlar tarafından bile istenmez hale geliyordu."[5]

Napoléon egemenliğinin sonu ile 1848-1849 yıllarındaki başkaldırılar arasında kalan dönemde büyüyen kitlesel yoksullaşmaya paralel olarak, sosyal huzursuzluklar da arttı. XVIII. yüzyıldan itibaren, her çocuğun bir işgücü olarak kabul edildiği aile ekonomisi mantığı hâkim olmuş; tüccarların, hammaddeleri evlerde işleterek dağıtıma sürdüğü proto-endüstriyel sistemle birlikte tarım kapitalizminin öne çıkması, önemli bir nüfus artışını da beraberinde getirmişti. Oysa bu tarzdaki sermaye birikiminin temelinde, artan insan sayısına denk düşecek yeterli olanaklar mevcut değildi. Kırsal alt tabakaların feodal zümre düzeninden kopmaları, buna bağlı olarak geleneksel geçim garantilerinin ortadan kalkması, özellikle İngiliz sanayi üretiminin yarattığı rekabet karşısında dayanamayan hane içi imalatın çöküşü, zanaatkârlıktaki aşırı istihdam ve buna bağlı ekonomik kriz ve nihayet, spekülasyon ve kötü hasat neticesinde yiyecek fiyatlarının artması, yoksullar ordusunu o ölçüde çoğalttı ki, örneğin 1840'ların ortalarında Prusya'da halkın yüzde 50-60'ı açlık sınırında yaşar hale geldi.[6] Pek çok kişi için ayakta kal-

5. Edward P. Thompson: Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert. Detlev Puls (yay. haz.): Wahmehmungsreformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt/M.1979, s. 55.

6. Hans Ulrich Wehler, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, Von der Reformära bis zur industriellen und politischen "Deutschen Doppelrevolution" 1815-1845/49. Münih 1987, s. 288.

manın tek yolu[7] hırsızlık yapmak ya da dilenmekti; yığınla aç insan ekmek ve iş aramak için ülkeyi bir uçtan bir uca kat ediyor; dizanteri ve tifoya yakalanan on binlerce insan hayatını kaybediyordu. Devlet yetkililerinin farklı kolektif protesto eylemlerini tanımlarken kullandıkları dille söyleyecek olursak, "alt tabaka başkaldırılarının" ve "ayaklanmaların" sayısı hızlı bir artış gösterdi. Bunlara ilaveten "geleneksel ekonomi" (Edward P. Thompson) sınırları içerisinde kalan tarım kesimindeki ayaklanmalar ve genellikle antisemitik taşkınlıklarla[8] birleşen kent pazarlarındaki huzursuzluklar,[9] dokuma makinelerinin tahribi ya da demiryolu ve fabrika işçilerinin grevleri gibi, o ana kadar bilinmeyen protesto biçimleri gündeme geldi. Kargaşaların tek nedeni hayatı sürdürme zorlukları ve işsizlik değildi. Katolik Kilisesi ile devletin üst kademeleri arasındaki egemenlik savaşından kaynaklanan dinsel motivasyonlarla yüklü kavgalar da eksik olmuyordu. Örneğin farklı dinlere ya

7. Ahlrich Meyer: Massenarmut und Existenzrecht. Geschichte der sozialen Bewegungen 1789-1848. Autonomie. Yeni sayı 14/1985, s. 34. Meyer tarihsel analizlerini yaparken günümüzden bir gelişmeyi kullanmaktadır. Yazar bize, "Kapitalist üretim tarzına, bugün dünyanın birçok yerinde yeniden üretilen kitlesel sefaletin, ekonomi dışı şiddet ve de ayaklanmaların çeşitli biçimlerinin eşlik ettiğini göstermektedir ya da başka şekilde ifade edecek olursak: Sermayenin ilerlemesi, dünyanın birçok yerinde sosyal-tarihsel kavramlar yardımıyla ifade etmeye çalıştığımız benzer konumları güncelleştirmektedir (s.19). 1848 Mart devriminin "yoksul ve sefil düşürülmüş" kitleleri ile XX. yüzyılın sonundaki "gecekondu, kenar mahalle dünya pazan proletaryası" arasında "alttan yukarı devrimci özneyi yeniden tesisi" amacıyla kurulmak istenen paralellik (s. 22), tarihsel bir geriye yansıtma denemesi ve tarihi iradi bir zorlama anlamına gelmektedir; ancak gene de Meyer'in hem Marksist ortodoksluğun sınıf kavramına hem de batı Alman sosyal tarih yazımında "yoksullaştırılma" konusunda Malthusçu ideologların tespitlerine yönelttiği eleştiri verimli sayılır.

8. Ayaklanmanın nedenleri ve seyri konusunda örnek bir çalışma olarak bir ayaklanmanın ayrıntılı anlatımına bkz. Manfred Müller-Harter: Ulm 1847.1 Mayıs, saat 7 ile 13 arası. Auf der Suche nach den Hintergründen eines Teuerungstumultes. Tübingen 1993.

9. Rainer Wirtz'in 1815-1848 arasındaki dönemde Baden'de tespit edebildiği yüze yakın şiddet içeren protesto gösterisinin yüzde yirmi beşi Yahudilere yönelikti. (Widersetzlichkeiten, Excesse, Tumulte und Skandale, s. 233) Alt katmanların "geleneksel ekonomisi" de, ötekini şiddet kullanarak dışta bırakmaya yönelik bir eğilim içermekteydi. Kast ve zümre düzeninin dağılmasıyla birlikte Yahudilerin değişir gibi görünen geleneksel toplumdışı konumları ve rolleri, yabancı düşmanlığı ve karşıtlığıyla yeniden oluşturulmak istendi. Toplumun alt katmanları, pazarın soyut mantığına gittikçe daha çok bağımlı duruma gelmeleri sonucunda sosyal varlıklarını tehlike altında görmeye başlayınca, paranoyak bir yansıtmayla bu soyutluğun (soyut pazar mantığının) kişileşmesi, cisimleşmesi olarak teşhis ettikleri Yahudilere karşı şiddete ve zora başvurmaya başladılar. Ayrıca, bu Yahudi düşmanlarının yukarıdan pek az tepki görmeleri ve dolayısıyla da çok az rizikoya girmeleri söz konusuydu. Yöneticiler antisemitik tepkilere, öteki "ihlal ve kuraldışılıklara" olduğundan ilkece çok daha büyük anlayış ve temkinle yaklaşmaktaydılar, ayrıca kentlerdeki burjuva yurttaşı da Yahudilere karşı ihlal ve tepkileri "hınzırca" bir sevinçle karşılıyor ya da hatta bizzat bu tepkileri körüklüyordu.

da ırklara mensup kişilerin evlenmeleri sorununda takındığı bağnaz tutumlardan ötürü, Köln Başpiskoposunun tutuklanmasının ya da Breslau'da[10] koleradan ölenlerin törensiz gömülmelerinin ardından kitlesel protestolar yapıldı.

Genel sosyal çözülmenin ve anormalliklerin baskısı altında kalan mülk sahibi sınıflar, tanrıtanımaz ve ahlâksız "alt tabakanın" ayaklanacağı korkusuna kapıldılar; sanki devrim kapıdaydı. Komünizm "öcüsü" ortalarda dolaşıyordu. Yöneticiler devletin meşru müdafaa konumunda olduğunu ve en öncelikli görevlerinin, gerektiğinde şiddet kullanarak kamusal huzuru ve düzeni güvence altına almak olduğunu düşünüyorlardı. Justi'nin kullandığı anlamdan arındırılan geniş kapsamlı policey kavramı içinden, genelin iyiliği anlayışı, genel huzuru koruma adına elendi ve polis, güvenlik polisiyle eşanlamlı hale geldi.[11] O dönemde polis kurumu tarafından yayımlanan bir broşürde belirtildiği gibi, "polisin birinci vazifesi genelde devletin, anayasanın ve devlet kurumlarının korunması" ve bu görüşün zorunlu sonucu olarak da "belirli bir olaydan ötürü mağdur olmuş bireylerin yapacağı gösterileri önlemek ya da bastırmak"tı.[12] Mülkiyete yönelik suçlardaki artışa ve kolektif protestolara, yöneticiler şiddetli baskıyla cevap verdiler. Yiyecek hırsızlığı ve orman suçları bile ağır cezalara çarptırıldı, "ayaklanmalarda" ise askeri birliklerin müdahalesi bir kural haline geldi.

"Karışıklık ve kargaşa durumlarının daha baştan özel ve sınırları belirsiz bir tehdit olarak değerlendirilmesi, en başta çokbaşlı bir 'kalabalığın' ya da kitlenin bir araya gelmiş olmasının neticesiydi. Bunlar, çoğu zaman oldukça pasif olsalar da alışılmadık bir potansiyel karşı-

10. Bkz. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 472/473; Alf Lüdtke: "Gemeinwohl", Polizei und "Festungspraxis". Staatliche Gewaltsamkeit und innere Verwaltung in Prussen, 1815-1850. Göttingen 1982, s. 294; 1847-1849 arasındaki sosyal protestolar hakkında bir tipoloji için bkz. Manfred Gailus: Strasse und Brot. Göttingen 1990; age.: Food Riots in Germany in the late 1840. Past & Present içinde, no. 145, Kasım 1994, s. 157-193.

11. XIX. yüzyılda polis kavramının ve pratiğinin değişmesi konusunda bkz. Lüdtke: "Gemeinwohl", s. 67-82. Age.: Von der "tätigen Verfassung" zur Abwehr von "Störern". Zur Theoriegeschichte von "Polizei" und staatlicher Zwangsgewalt im 19. und 20. Jahrhundert. Der Staat, Cilt 20, 1980, s. 201-228. Bernd Wirsing: "Gleichsam mit Soldatenstrenge": Neue Polizei in süddeutschen Städten. 1848 devriminde polisin tutumu ve yurttaşların karşı koymaları konusunda bkz.: Alf Lüdtke (yayına hazırlayan) "Sicherheit und Wohlfahrt". Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. Jahrhundert. Frankfurt/M. 1992, s. 65-94; Franz-Ludwig Knemeyer: Polizei: Otto Brunner/Werner Conze/Reinhart Koselleck (Yay. h.) Geschichte der Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Cilt 4, Stuttgart 1987, s. 875-897.

12. Ludwig von Rönne/Heinrich Simon: Das Polizeiwesen des Preussischen Staates, Cilt 1, Breslau 1840, s. 664.

güç ortaya koyuyorlardı. İtaatsizliğin anlık somut görünüşü, devletin idari otoritesinin ve meşruluğunun muhtemel sınırları hakkında fikir veriyordu."[13] Tam da toplumsal hareketin bu amorf niteliği, bu hareketi güvenlik organlarının gözünde tehlikeli kılıyordu. Bir başka yerde, bir başka zamanda ve farklı bir terkiple yeniden ortaya çıkmak üzere meydana gelişleri gibi, dağılmaları da göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleşen "kalabalıklar", güvenlik organları açısından düzenin öteki yüzü; yani anarşi ve kaos anlamına geliyordu. Yaşadıkları çıplak zaruretlerden ötürü harekete geçmeye zorlanan ve ani şiddet eylemlerine eğilim gösteren yoksullaşmış kitleler, ülkenin üzerini önüne geçilemez bir doğal felaket gibi kaplamış görünüyorlardı; bu yüzden de onların denetim altına alınması için her araç mubahtı. İsyanla mücadele, ülke içerisinde savaş demekti: "Bir generale nerede ve hangi tarzlarda katliamlar gerçekleştirmesi gerektiğini emretmek ne kadar gülünçse, polise bir yangını önlemek ya da bir hırsız çetesinin ya da öfkeyle ayağa kalkmış bir halk yığınının direncini kırmasını buyurmak da o kadar gülünçtür. General ve polis memuru, devletin hakkını ve yetkisini onun düşmanlarına karşı temsil ederler (...) ve nasıl ki her kişi şiddet ve zora karşı her türlü karşı savunma yolunu kullanma ve düşmanı alt etme çaresine başvurma hakkına sahipse, aynı şey devletin ahlâki kişiliği ve onun temsilcileri için de geçerlidir."[14]

Çeşitli gerginliklerin enerjilerinin boşaltıldığı değişik biçimlerdeki kolektif protestoların hepsi, o korkulan sosyal devrime işaret olarak kabul edildiklerinden, devletin olağanüstü hali yorumlayan askeri mantığı da gitgide bütün bir hükümet etme ve yönetme pratiğinin kılavuzu haline gelecekti. Ordunun gerek pratik, gerekse hukuksal düzlemdeki tartışılmaz belirleyici konumunun özellikle aşikâr olduğu Prusya'yla bu söylediklerimizi irtibatlandıran Alf Lüdtke, devlet bürokrasisinin bu özelliğini "kaleyi sağlamlaştırma pratiği" olarak tanımlar: "Memurların, askerin mantığına göre yorumlanmış 'huzur ve düzen' kriterlerini benimsemeleri, bu benimsemeyle birlikte komuta yetkisi taşıyan yerel askeri kişilere daha baştan yönetimle ilgili önlemleri tanımlama ve bu önlemler hakkında tercih kararları alma yetkisinin bırakılmasına razı olma durumudur. (...) Bu bağlamda 'örnek', 'kaleyi' güvence altına alabilmek için kuşatma halinin bulunduğunu ilan eden, böylelikle de kalede yaşayan herkesin bedeni ve hayatı hakkında mutlak söz sahibi

13. Lüdtke: "Gemeinwohl", s. 284.
14. Maximilian Karl Friedrich Wilhelm Grävell: Über höhere, geheime und Sicherheitspolizei. Sondershausen/Nordhausen 1820, s.188; Lüdtke'ye göre alıntı: "Gemeinwohl", s. 53.

olma hakkını uhdesine alan merci, askeri komutanların mantığı ve yetkileriydi."[15]

İdarecilerce, kamusal "huzur ve düzen" birinci önemi haiz şart olarak kabul ediliyor; sadece resmi makamların devrim korkusu değil, aynı zamanda sivil düzen güçlerinin sayısal zayıflığı da, askeri birliklerin düzenli olarak duruma müdahale etmesini zorunlu kılıyordu. Büyük kentler bile, kargaşa durumlarında ellerinden pek bir şey gelmesi mümkün olmayan iki-üç polis karakoluna sahipti. Sivil makamlar ile askeri makamlar arasında yetki buhranları gerçi gündemden hiç düşmüyordu, ancak askeri varlığın sivil gündelik hayatın içinde yer alması, hele hele askeri kargaşaların ve ayaklanmaların söz konusu olduğu hallerde, tartışılmaz bir zorunluluk olarak her iki tarafça da kabul ediliyordu; belirsiz olan ise, karar yetkisinin hangi tarafta olacağı ve devletin denetim ve baskı uygulama ihtiyacının ortaya çıktığı durumlarda ne gibi önlemler alınabileceği sorularının cevaplarıydı; yoksa "polisleştirilmiş" bir toplumu hedef almış olma durumu, zaten tartışmasız bir gerçek ve zaruret olarak kabul ediliyordu."[16]

15. Alf Lüdtke: Militärstaat und "Festungspraxis"- Staatliche Verwaltung, Beamtenschaft und Heer in Preussen, 1815-1850, Volker R.Berghahn (Yay.h.) içinde: Militärismus, Köln 1975, s.176. Bu konuda Lüdtke'nin şu temalara değinen çalışmalarına da bkz.: Devlet baskısının pratiği ve işlevi: Preussen 1815-50. Geschichte und Gesellschaft, 3. Yıl, 1977, s. 190-211. The role of the state violence in the period of transition to industrial capitalism: the example of Prussia from 1815 to 1848. Social History, 4. yıl, 1979, s. 175-221 (Burada ayrıca İngiltere ve Fransa'yla da bir karşılaştırma var). "Wehrhafte Nation" und "innere Wohlfahrt": Zur militarischen Mobilisierbarkeit der bürgerlichen Gesellschaft. Militärgeschichte, Mitteilungen içinde, 30, 2/1981, s. 7-56.

16. Bkz. "Gemeinwohl" s. 262. Birkaç Alman prensliği (küçük eyalet devleti), özellikle kentlerde güvenlik gücü olarak hizmet vermek üzere burjuva sınıfı saflarından oluşturulmuş komünal muhafızlar birliği beslemekteydi. Teşkilatlanma biçimleri kent "policey" anlayışının geleneksel biçimini andıran bu birliklerde, eski tip güvenlik güçlerinden farklı olarak burjuva özgürleşim düşüncesinin liberal ruhundan da bir şeyler vardı. Leipzig muhafız birliğinin görevlerinin bir program özeti gibi anlaşılabilecek şarkısında sözler şöyleydi: "Yurttaş bekçiler, sadece iyi şeyler istemektedir, ne ayaktakımının dalaşları ne de zorbalık onların niyetleri." Askerler bu burjuva kökenli milis güçlerini ciddiye alınmayacak bir oyun olarak görüyor, muhafız birliği üyelerini de "Paskalya" askerleri diye alaya alıyorlardı; ama en başta bu kolluk güçlerinin politik sadakatinden kuşku duyulmaktaydı. Burjuvaların sadece mülkiyetlerini alt sınıfların asiliklerine karşı korumak istemekle kalmayıp, en azından aralarından oldukça radikal bir azınlığın politik düzlemde söz sahibi ve iktidara ortak olma konusundaki taleplerini silah gücüyle geçerli kılma niyeti taşıdıkları, 1848/49'da sayısız komünal muhafızın isyancılar saflarında çatışmaya girmesiyle apaçık belli olmuştu. Büyük boyutlardaki huzursuzlukların bastırılmasında, bir polis ve emniyet kuvveti olmaktan çok burjuva bilincinin temsilcisi özelliği taşıyan bu güçler zaten etkisiz kalmaktaydı; dolayısıyla eyalet resmi görevlileri eninde sonunda klasik düzenli askeri güçleri devreye sokmak üzere davet etmekten kurtulamıyorlardı. Bavyera, Hannover ve Ba-

Güvenlik kuvvetlerinin müdahaleleri, bu müdahalelerin bahaneleri ve biçimleri bir yana bırakılacak olursa, hemen hep aynı seyir şemasını izliyordu.[17] Sadece, kırsal kesimdeki müdahaleler ile garnizon kentlerindekiler, garnizon kentlerindekiler ile de kalelerdekiler arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Kalelerdeki askerler daimi gözetim ve koruma müfrezeleri, nöbetçi birlikler halinde bulunuyor ve kışlaları, depoları, hapishaneyi ve öteki "duyarlı" kamusal yerleri koruyor; ama aynı zamanda genelde yardımcı polis kuvvetleri olarak da hazır bekliyorlardı. Askeri kıtaların konuşlandırılmamış olduğu kırsal kesimlerde ve kentlerde ise bir "kargaşa" durumunda, başlarında belediye başkanının, okul müdürünün ya da bir resmi makam yöneticisinin görevlendirdiği polisler ya da jandarma birlikleri temsilinde devlet gücü öncelikle ortaya çıkıyordu. Bunların uyarıları ya da tehditlerinin yanı sıra, kendisine haber verilmiş olan kaymakamın girişimlerinden de bir sonuç alınamayacak olursa, bu sefer en yakın garnizondan askeri yardım isteniyordu. Birkaç saat sonra ya da hemen ertesi gün en az 80-100 adamdan oluşmuş bir askeri birlik çıkageldiğinde, bunların hafif silahlarını daha şöyle ucundan bile göstermeleri, "kargaşayı yaratmış yığının" dağılmasına yetip de artıyordu. Sadece korkutmanın işe yaramadığı durumlarda atlarla kalabalığın içine dalınıyor, kılıcın kör, ama bazen de keskin yanıyla kalabalık dürtülüyor, hatta kalabalığın üzerine süngüyle bile gidildiği oluyordu. Süvariler, kalabalığa üstten müdahale edebildiği, hareketli ve hızlı olduğu için, ayaklanmalarla mücadelenin en tercih edilen askeri birliğiydi. 1848/1849 devrimine kadar ayaklanma ve isyanlarda ateşli silahlara nadiren başvurulmuştu. 1844'teki Silezyalı dokumacıların ayaklanması ise acıklı bir yenilgiyle sonuçlanmış, 11 işçi salvo ateşi sonucu ölürken 33'ü ağır yaralanmıştı.[18] İsyancılara karşı topçu ilk kez 1848'de Berlin'de devreye sokuldu.

Kural olarak askeri yönetim, düzenli polisin görevini yüklenmeye

---

den'deki burjuva muhafız birliklerinin durumu için Gottfried Brückner'e bkz.: Der Bürger als Bürgersoldat. Doktora tezi. Bonn 1968; Saksonya ve Kurhausen'deki teşkilatlanmalarla ilgili olarak Reinhard Höhn'ün Verfassungskampf und Heereseid'ına bakabilirsiniz. Leipzig 1937, s. 46-77. Gerçi Höhn'ün bu incelemesi aslında daha çok bir kaynak taraması olarak işlevselse de, Höhn, "bir yüzyıl boyunca önce liberal burjuvazi sonra da Marksistler tarafından devlete karşı ve devleti ele geçirme mücadelesinde beslenen bir gerginliği, ordu-halk gerginliğini ve bölünmesini" göstermesi bakımından önemlidir. Bu mücadele "Alman halkının en iyi güçlerini" boşa harcamış ve sonunda "nasyonal sosyalist ihtilalde" nihai olarak aşılmıştır (s. XXIV).

17. Bkz. Lüdtke: "Gemeinwohl", s. 283-296.

18. Dokumacılar isyanının arka planı ve seyri konusunda bkz.: Wilhelm Wolf'un tanıklara dayanarak anlattıkları; Silezya'daki sefalet ve ayaklanma. (Yay. h.) Hermann Püttmann. Deutsches Bürgerbuch 1845. Darmstadt 1845. Yeni basım: Köln 1975, s.174-199. Ayrıca: Gerhard Hauptmann'ın *Dokumacılar* adlı oyunu, aynı isyanı anlatan bir oyundur.

kendiliğinden kalkışmıyordu. Sivil makamların bitmek bilmeyen isteklerine; birliklerin kırsal kesimlerde daha geniş bir bölgeye dağıtılması ve garnizonların bulunduğu kentlerde nöbet ve gözetimin daha da genişletilmesi çağrılarına elden geldiğince direniliyordu; bu tür görevlerin sık sık üstlenilmesi durumunda acemi askerlerin eğitim ve yetiştirilmesi süreçlerinde büyük aksaklıkların ortaya çıkacağından ve askerlerin, polise özgü faaliyetlere girişmeleri durumunda, orduya uymayan algılama ve davranış biçimlerini benimseyeceklerinden korkuluyordu. Ordunun kanaatine bakılacak olursa, sivil güvenlik kuvvetlerinin mantalitesi, huzur bozuculara ölçülü tepki göstermeyi ve akıllı, serinkanlı davranmayı gerektiriyordu; oysa ordunun görevleri, "tamamen boyun eğene, tamamen savunmasız kalana kadar hiçbir düşman askerine acımamaya kendi askerini şartlandırmayı gerektiriyordu."[19]

Ne var ki, ortaya gerçekten huzursuzluklar ve kargaşa çıktığında, polis önlemlerine başvurma konusundaki yönetici kararsızlıkları da bir anda ortadan kalkıyor, eylemler o ölçüde yoğun ve şiddetli oluyordu. Bu tür eylemler, çoğu kırsal kökenli soylu olan subayların haysiyet ve şeref anlayışlarına denk düşüyordu; bu mantık doğrultusunda, hor gördükleri "alt tabaka halkın hesabı kısa yoldan görülmeli", bu defter dürme girişimleri sırasında sivillerin engelleyici, meşruiyet çizgisine çağırıcı tutumları hiçbir şekilde kaale alınmamalıydı. Komutanlar özellikle kararlı ve "haysiyetli" müdahalelerle, birliklerinin sadakatini ve vurucu gücünü göstermeye çalışıyorlardı. Sonuçta, subayın komutasındaki birliği oluşturan askerlerin adının kötüye çıkma tehlikesi vardı; dolayısıyla da subayın bizzat kendi kariyeri tehlikede demekti; her iki yana da, çekimserlik ya da kararsızlık izleniminden daha fazla zarar verebilecek herhangi bir etmen düşünülemezdi. Tek yumruk olmuş askeri gücün sergilenmesi, kolektif hoşnutsuzluk eylemlerinin kısa vadede bastırılmasına yetiyor, ama bizzat birliklerin kaba kuvvete başvurarak göstericileri hizaya getirme alışkanlıkları yeni ve daha derin huzursuzluklara yol açıyordu. Dolayısıyla, baskıya başvurarak pasifize etme stratejisi, protestoların radikalleşmesine hatırı sayılır bir katkıda bulunuyordu.

Halkın defterini "kısa yoldan dürme" ilkesine komutanların itibar etmelerinin önemli nedenlerinden biri, sivil halka karşı uzayan müdahalelerle birlikte askeri birliklerin güvenilirlik özelliğinin azalma tehlikesiydi. Gene de huzursuzlukları bastırmak için devreye sokulan askerlerin itaatsizliğine ilişkin raporların sayısı,1844 devrimi öncesinde ve

19. 23 Ocak 1837 tarihli Prusya devlet komiserliğinin askeri, içişleri ve adalet bölümünün silah kullanma konusundaki izni. Lüdtke'den alıntı: "Gemeinwohl", s. 252.

sırasında yok denecek kadar azdı. Wilhelm Weitling 1842 yılında, 1830'lu yıllardaki benzeri olaylar hakkında şunları yazıyordu: "Hanau'da koskoca bir batarya birliği, halkın üzerine ateş açmamakta direndi. Bir başka seferinde Hannover'de bütün bir alay, isyan halindeki kentin üzerine yürümektense, tam tersi yönde, üstlerinin buyruklarına karşı hareket etmeyi tercih etmişti. Prusya savunma kuvvetlerinin bir bölümü, Görlitz'de bir kez daha, Polonya sınırına doğru yürümeyi reddetti; bir Prusya kalesindeki garnizona yerleştirilmek istenilen 400 Prusya Polonyalısı yarı yolda memleketlerine geri döndüler."[20] Bu türden istisnalar bir yana bırakılırsa, her ne kadar, sivil halkın üzerine yollanan askeri birliklerin itaatkârlıklarına güvenmemek için bir neden yoktuysa da, gittikçe artan ölçüde toplumun alt kesimlerinden gelen insanlarla beslenen ordunun bekçilik etme ya da huzursuzlukları bastırma adına "kendi insanlarına" karşı kullanılmasının riski göz önüne alındığında, bu yol, söz konusu birliklere gerektiğinden biraz fazla güvenmek anlamına geliyordu. Bir Prusya ordu birliğinin komuta sorumlusu bir general 1844 yılında, "alaylarda, muhtemel olayların ve aşırılıkların üzerine gerektiği gibi gidilmediğine ilişkin en ufak bir belirti bulunmamaktadır," diye iç rahatlığını gösteren açıklamalar yapsa da, tam da bu ifade, söz konusu durumun tam tersinin beklenebileceği endişesini apaçık yansıtmaktadır.[21] Kimi özel durumlarda, garnizonların yerleri kaydırılarak "huzursuz bölgelerde", askerini bu bölgelerin dışından getirmiş birliklerin konuşlandırılması yoluna gidilmiştir. Askeri müdahaleler sırasında askerlerin kendi insanlarıyla ittifak yoluna gitmelerini engellemek ve potansiyel olarak "güvenilmez öğelerin" kara listeye alınmasını mümkün kılmak için, askere alınanları memleketlerinden uzaklardaki garnizonlara sistematik olarak yerleştirme yöntemi, aslında yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaştı.[22] Gerçi takımların kışlalara yerleştirilmesi alışkanlığı artıyor, bir zamanların manastır binaları kışla hizmetine veriliyordu; ama gene de askerin yarısı hâlâ özele ait han ve benzeri yerlerde kalmaktaydı, bu yüzden de üstünün doğrudan denetiminden, belli süreler için de olsa uzak durabiliyordu.[23]

20. Wilhelm Weitling: Garantien der Harmonie und Freiheit (1842). Berlin 1955, s. 78.

21. Lüdtke'ye göre alıntı: "Gemeinwohl", s. 299.

22. Bkz. Reinhard Höhn: Sozialismus und Heer, Cilt 3, Bad Harzburg 1969.

23. Lüdtke: "Wehrhafte Nation" und "innere Wohlfahrt", s. 27. Birçok kilise laikleştirme sonucunda boşalmış ve devletin hizmetine geçmişti. Bu kiliselerin birliklerin konaklama yeri olarak özellikle çok elverişli bulunması, manastır disiplini ile askeri disiplinin ne kadar yakın olduklarına ve kışla ile manastır arasındaki mimari benzer-

B. ACEMİ ERLERİN EĞİTİMİ VE DİSİPLİN ALTINA ALINMA PRATİĞİ

Üstlerin talep ettiği "körü körüne" itaati sağlayabilmek için (o dönemlerde "körü körüne" sıfatı olumlu çağrışımlarla yüklüydü) en başta homojen bir subaylar katmanı ile hizmet süresi uzun, politik bakımdan güvenilir astsubaylara ihtiyaç vardı. Subaylar bakımından askeri yönetimin herhangi bir endişe taşımasına gerek yoktu; bunların soylu kökeni, sadakati sağlamaya yetiyor, şeref mahkemeleri ve düellolar subay birliğinin ruhunu koruyup ayakta tutuyordu. Burjuva yurttaşları, Napoléon savaşları sırasında olduğundan çok farklı bir muamele görüyor,

subay rütbelerini akıllarının ucundan bile geçiremiyorlardı artık.[24] 1819'dan sonra Prusya'da kırsal kesimin savunmasından büyük ölçüde sorumlu burjuva kökenli subaylar, hat birliği denen askeri birliğin denetimine tabi kılınıp ülke sathında bir yedek kuvvet düzeyine indirgendi. Burjuva, subay olarak istediği kadar becerikli ve eğitimli olsun, ordunun gözünde, soylu katmanın değer ve niteliklerinden yoksun "bakkal, tüccar ruhlu" biriydi. Avrupa'nın öteki devletlerinde subaylar, cumhuriyetçi ayaklanmaların ve ittifakların başını çektikleri halde, Alman devletlerinde liberal ya da hatta radikal demokratik pozisyonlar, subaylar arasında hiç itibar görmemiş, tutunamamıştı. Oysa, örneğin 1820 yılında İspanyol albay Raphael del Riego'nun başlattığı ayaklanma, *Pronunciamento* olarak, askeri darbenin değişmez kavramına dönüşecekti. Bu konuda Almanya'daki istisnalar, katı monarşik-restore edici tavır ve tutumun bir kural olduğunu kanıtlamaktan öte bir anlam taşımamaktaydı: 1833'te Württemberg'te 200-300 kadar subayın ve astsubayın karıştığı bir komplo yaşandı. Ayaklanmanın başı Koseritz ölüme mahkûm edildi, ancak idamdan kısa bir süre önce bağışlanıp Amerika'ya sürgüne gönderildi.[25] Prusya'da birkaç astsubay ve çavuş, 1840 yılında, ilk sosyalist ve komünistlerin çevreleriyle flört ettiklerinden ordudan ayrılmak zorunda kalacaklardı.[26]

---

liğe işaret etmektedir. Bu konuda bkz. Hubert Treiber/Heinz Steinert: Die Fabrikation des zuverlässigen Menschen. Münih 1980.

24. Prusya subayları arasında burjuva kökenliler ile soylu kökenliler arasındaki sayısal nispet konusunda bkz. Manfred Messerschmidt: Die preussische Armee. Militärgeschichtliches Forschungsamt'ın yayınları içinde: Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Cilt 2, bl. IV, s. 63/64.

25. Bkz. Gad Arnsberg: "...Halkı koltukları altından tutmak." Ordunun 1830'lu yıllarda özgürleştirici rolü konusunda Alman ve Polonya örnekleri. Tel Aviver Jahrbuch für Deutsche Geschichte Cilt XVI, 1987, s. 154-176, age.: Der frühdemokratische Gegenzug. Otto Borst (Yay. h.) Aufruhr und Entsagung. Vormärz 1815-1848 in Baden und Württemberg. Stuttgart 1992, s. 65-86.

26. Bkz. Olaylara muhatap olan iki kişinin otobiyografik açıklamaları: Fritz Anneke:

Erler ile subayları birbirine bağlayan asıl menteşe ise çavuşlar, onbaşılardı. Askeri ıslah ve adam etmenin pratikteki uygulayıcıları bunlardı ve acemi erlere "hakiki asker ruhunu" aşılamak da onların işiydi. Pratikte rütbe olarak daha yukarıya tırmanma imkânları bulunmayan ve maddi durumları kötü olan bu kesimin konumu, bu kimselere gene de mütevazı bir hayat güvencesi sağlamaya yettiği gibi, ordudan ayrıldıktan sonra genellikle polis memuru ya da benzer mesleklerde devlet hizmeti yapma fırsatı da veriyordu. Subaylar katmanından ve ordunun yönetici katından, kendi özel dergileriyle ve organize olmuş arkadaşlık, ahbaplık ilişkileriyle farklı bir görünüm sunan bu kesim, kendine özgü bir mantaliteyi temsil ediyordu. Hem muhafazakâr, dürüst, saygılı hem de kaba kuvvete, şiddete eğilimli "devlet hizmetkârı ruhu" tam da bu katmanda en imtiyazlı yerine kavuşuyordu. Gerek üniformanın gerekse askeri ilke ve kuralların, askerlik hizmetinin "zanaatkârlık" talep eden görevlerinin üstesinden kolayca, rutinleştirilmiş davranışlarla gelebilme imkânı vermesi ve nihayet acemi erler karşısında olağanüstü bir güç ve yetki sağlama özelliği, bu kesimin sivillerden farklı bir şeyler temsil ettikleri duygusunu güçlendiriyordu.

Hedefli ideolojik manipülasyonla ve sosyal güvence vaadiyle devlete bağlı ve bağımlı hale getirilmeye çalışılan muvazzaf astsubaylardan (çavuş ve onbaşılardan) farklı olarak, sıradan er karşısında disipline etmenin işe yararlılığı ispatlanmış stratejilerine başvuruluyordu. Askerler, "total bir kurumun" her şeyi kapsayıcı kullanma gücüne kayıtsız şartsız teslim edildikleri duygusunu taşıyor, bu kurumda onları klişe davranış ve beceriler kazandıran talimler, sürekli gözetim ve özel bir ceza sisteminin yanı sıra beden terbiyesi bekliyordu. Prusya askeri ceza hukukuna göre gerçi ancak ikinci askerlik kademesine ulaşmış olanlara dayak cezası verilebiliyordu; ama astsubaylarla birlikte, onbaşılar ve çavuşlar, kendilerine tabi olanları dayakla adam etmenin fırsat ve imkânlarını her zaman buluyorlardı.[27] "Yasaklardan ve emirlerden oluşmuş sık gözenekli bir ağ, tavır ve tutumlardaki büyük saydamlık ve devamlı üst denetim, sivil benliğin 'öldürülmesini' hedeflemekteydi. Bu ben'in yerine, üniformayla, dille, tavırla çoktan belirlenmiş özel bir rol geçiyordu."[28]

Ein ehrengerichtlicher Process, Leipzig 1846; August von Willich: Im preussischen Heere! Mannheim 1848. Anneke ve Willich, 1849'da Baden-Pfalz devrimci ordusunun önderleri arasında yer almaktaydı.

27. Bkz. Weitling'de askerlere yapılan kötü muameleler konusundaki belge ve raporlar: Garantien der Harmonie und Freiheit, s. 75-78.

28. Werner K. Blessing: Disziplinierung und Qualifizierung. Zur kulturellen Bedeu-

Bu arada, baskı, askeri şartlandırıp yönlendirmenin sadece bir yanıydı. Acemi erlerin çoğu, askere çağrılmalarını sadece itici, berbat bir görev olarak algılamıyorlardı elbette; asker olmak demek, bir yandan da ailenin ve köyün dar sınırlarının dışına çıkabilme, kendilerine yeni deneyimlerin yollarının açılması ve askerlik hizmetinin zorlukları içinde sertleşebildikleri ölçüde kendilerine olan güvenlerinin de artması anlamına gelmekteydi. Günlük hayatın hemen hemen her diliminin düzenlenmiş ve kurallara bağlanmış olması, hayatın dıştan, yabancı güçlerle belirlenmesi bir aşağılanma anlamına geldiği kadar, sivil, uygar dünyanın zorlamalarından ve kısıtlamalarından, hatta bizzat kişinin kendisine uyguladığı baskı ve kısıtlamalardan da uzaklaşmak demekti.

Üstlerin aşağılamaları, acemi erlerin, henüz askerlik hizmeti sona ermemiş usta erlerden gördükleri küçümseme muamelesiyle tamamlanmaktaydı. Şiddetin, tehlikenin burnunun dibinde olmak, korku ve endişe duygularına yol açabiliyordu, ama aynı durum; sosyal şiddet tabusunun kısmen ortadan kaldırıldığı devasa ve kudretli bir aygıtın parçası olmaktan duyulan hazla da ilintilenmiş olabilirdi. Bütün bunların ötesinde erkek kolektifine dayalı arkadaşlık topluluğuna ayak uydurma baskısı, davranış ve tutumları normlaştırma alışkanlığını, astsubayların, çavuşların denetleyici gözlerinin erişemediği kıyı bucak köşelere kadar yayıyor; ama arkadaşlık ve erkek kolektifine ait olma duygusu, bireysel özgürlük mıntıkalarından gönüllü vazgeçmiş olma durumuna karşı duygusal bir telafi anlamı da taşıyordu. Aktif askerlik hizmeti, başlangıcı ve sonu belki bir zaman alanına yayıldığı için (Prusya'da bu süre 3 yıl, 1837'den itibaren piyadeler için 2 yıl; öteki Alman devletçiklerinin çoğunda 6 yıldı, ama bu 6 yılın içine uzun izin süreleri giriyordu) bu hizmet, psiko-sosyal erteleme ve kurumsal ritüel işlevi taşıyabiliyor, bu yönüyle de genç delikanlıların ihtiyaçlarına cevap veriyordu.

Askere alma tarzı ve biçimi, bu uygulamanın kuralları, kentsel; ama asıl kırsal alt katmanların, bu erkekler takımının asıl kitlesini oluşturmasına yol açıyordu. Kocanın ya da erkek evladın askere alınması, çoğu durumda, geri kalan aile üyelerinin varlığını tehlikeye düşürebilmekteydi. Prusya hariç, Alman devletçiklerinin çoğunda askere alma kurayla gerçekleşiyor; askerlik yaşına gelmiş olanlardan o yıl kimlerin alınacağı kura usulüyle belirleniyordu. Ancak maddi durumu iyi olan asker adayının, zaten yabancı bir devletin yasasına bağlı değilse, para karşılığı hizmetten muaf tutulması mümkündü: "Fransız örneğine

tung des Militärs im Bayern des 19. Jahrhunderts. In Geschichte und Gesellschaft, 17. Yıl, 1991, s. 470.

başvuran hemen bütün küçük devletçiklerde, gönüllü birini kendi yerine askere yollamak mümkündü. "Bu türden" yedekler ya bizzat devlet tarafından tespit ediliyor ya da bu işle uğraşan firmalarca bulunup yollanıyorlardı. Daha çocukken bu şanssız hizmet için öngörülmüş kimse, kendi yerine gidecek kişiye, piyasaya göre tespit edilen bir para ödüyordu. Ama ayrıca söz konusu kimsenin hizmet süresi boyunca iyi davranışlar göstermesini garantiye almak için de devlet amortisman sigortasına hatırı sayılır bir para yatırmak zorundaydı; onun yerine askerlik yapan kişi, hizmeti sonrası bu paranın hepsini ya da belli bir bölümünü alabiliyordu."[29] Kendisine yedek seçme hakkı bulunan her dört kişiden biri, kura sonucunda böyle bir hakkı kullanabiliyordu. Başkası yerine askerlik yapan bu kimseler, meslekten askerler olarak, askeri birliklerin uzun hizmet veren çekirdek kadrosunu oluşturuyorlar, ayrıca astsubay ve çavuşların büyük bölümü de bunların arasından seçiliyordu.

Askerlik hizmetini başkasına devretme ya da satın alma hakkının yürürlükte olduğu askere alma sistemi, askerlik çağına gelmiş bütün genç erkeklerin mecburi askerlik yaptığı XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı arasındaki uygulamalarda bir geçiş aşamasını temsil eder. Devletin, herkesin askerlik hizmeti yapmakla mükellef olması biçimindeki talebi, henüz pratikte uygulanmamakla birlikte, dile getirilmiş bulunuyordu artık. Askere almada tayin edici ölçüt, gene hâlâ söz konusu kişinin maddi imkânlarıydı. Yeterince parası olanın hizmet etmesine gerek yoktu. Asker olmak, burjuva sınıfı için yasayla tespit edilmiş bir mecburiyet ya da vatana karşı şerefli bir görev yerine getirmek anlamına gelmeyip enikonu hesaplanması gereken bir riziko özelliği taşıyordu; askerlik görevi yapma riskinden gerekli maddi imkânlar sayesinde uzak durmak mümkündü; ayrıca bir sigorta yaptırarak uygun bir önlem almak da bir sonraki adımdı.[30]

Yasaya göre 1814'ten itibaren genel askerlik mecburiyetinin uygulandığı Prusya'da bu mecburiyeti pratikte hayata geçirmek hemen hemen imkânsızdı. Belli meslek gruplarının, öğrencilerin ya da aileye bakmakla yükümlü olan tek erkek çocuklarının askerlik hizmetinden muaf tutulmaları nedeniyle, bu muafiyetin kapsamı hemen hemen eski Prusya'daki boyutlarına ulaşmıştı ve maddi nedenlerle, askerlik yapa-

29. Wolfgang Petter: Deutscher Bund und deutsche mittelstaaten. Militärgeschichtliches Forschungsamt içinde (Yay. haz.) Deutsche Militärgeschichte 1648, Cilt 2, bölüm IV, 2. kısım, s. 263.

30. 19. yüzyılda "Riziko teknolojisinin" bir güvenlik önlemi olarak tırmanışı konusunda bkz. François Ewald: Der Versorgestaat, Frankfurt/M. 1993. Michael Makropoulos: Möglichkeitsbedigungen. Disziplin und Versicherung als Konzepte zur sozialen Steuerung von Kontingenz. Soziale Welt: 41. Yıl, 1990, s. 407-423.

bilecek, askerlik çağı gelmiş gençlerin ancak sınırlı bir bölümü, –1830'da bunların yüzde otuzu, 1840'ta dörtte biri– askere alınabiliyordu.[31] Bedensel ya da "ahlâki" bakımdan yeterli olmadığı için çürüğe ayırma sonucunda bir tür aşağıya dönük bir sosyal filtre kullanılarak "sıradan halk" ordudan uzak tutulmaya çalışılıyordu, ama gene birliklerin oluşturulmasında asıl yük onların omzundaydı. "Bir Yıllık Gönüllüler Enstitüsü" bu işlere bakıyordu. Gerekli okul bitirme belgelerini sunarak "bilimsel" ya da "sanatsal" yönden eğitim gördüğünü kanıtlayan kimse, kısa bir süre askerlik yapabiliyor; kıtasını, garnizonunu kendisi tayin edebiliyor ve hizmet süresinin önemli bir bölümünü öğrenimini sürdürmek ya da mesleki eğitimini tamamlamak için kullana-

biliyordu. Bu "eğitimli olma" ayrıcalığı, aslında "mala mülke" sahip olma ayrıcalığının bir sonucuydu. Bu bir yıllık gönüllü hizmetten henüz hizmete başlamamış olan memurlar da yararlanmaktaydılar, çünkü memur adayları memur olarak işe alınmalarından önce askeri hizmetlerini yaptıklarına dair belgeleri sunmak zorundaydılar.[32]

Prusya askeri sisteminin çağdaş eleştiricilerinden biri olan Wilhelm Rüstow, kırsal kesim kökenli adayların sayıca kentlerdekinden fazla oluşunda, kentlilerin askerlik hizmetine duydukları isteksizliğin de payı bulunduğunu düşünüyordu: "Kırsal nüfusun meşguliyetleri göz önüne alındığında, bu meşguliyet ve çalışmalardan şöyle iki-üç yıllığına bir uzaklaşma, bu kesim insanını kentin ticaret ve zanaatla uğraşan insanlarına göre çok daha az rahatsız edici bir durumdu"; hatta "kırsal kesim insanı, askerlik hizmeti bahanesiyle merak duyduğu kent hayatını incelerken", kent sakinleri arasında belirgin bir "askerlikten şikâyetçi olma eğilimi" hâkimdi ve bu kesim, askere alınmayı önlemek için çareler arayıp duruyordu. "Kent sakinlerinin takındığı tavrı" diye devam ediyor Rüstow, "belki en iyi şekilde, kendisiyle apaçık mücadele edilemeyecek kadar güçlü; ama mümkün olduğu kadar da az memnun edilmek istenen şu düşman güçle, yani hükümetle daimi bir çekişme ve homurdanma durumu olarak karakterize edebiliriz."[33] Genel askerlik yükümlülüğünün eşitliği postulatı ile pratikte askerlik yükünün sosyal kesimlerdeki eşitsiz dağılımı arasındaki ayan beyan uçurum, restorasyon döneminin yoğun ordu ve askerlik politikasıyla daha da büyümüştü. Ülke savunmasının "burjuvalaştırılmasını" önlemek için, gittikçe artan ölçüde, ülke savunması talimleri için sadece daha önce askerlik yapmış

31. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 384.
32. Lüdtke: "Wehrhafte Nation" und "innere Wohlfahrt", s. 12.
33. Wilhelm Rüstow: Der deutsche Militärstaat vor und während der Revolution (1850), Neudruck: Osnabrück 1971, s. 26.

olanları yeniden askere alma yoluna gidilmiş, bu kimseler, daha önce aktif askerlik hizmetinde bulunduktan sonra, bir kez daha haftalarca işlerinden güçlerinden olma durumunda kalmışlar, henüz askerlik yapmamış olanlar ise sırf bu uygulama yüzünden bu yükümlülükten kurtulabilmişlerdir.

Acemi askerlerin eğitimi birçok yönden hâlâ XVIII. yüzyılın yöntemlerini anımsatmakla birlikte, disipline etme çabaları, bundan böyle gitgide fiziksel bedenden çok "ruha" ve manevi yöne etki etmeye yönelecekti. Daha doğrusu: Bedenin ıslah ve terbiye edilmesi ve gözetim altına alınması, en başta sivil hayata özgü olandan farklı bir mantalite üretmeyi amaçlamaktaydı. Askerin eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda bundan böyle askeri (estetik) bakımdan "iyi talim görmüşlük" yerine, "politik bakımdan güvenilirlik" özelliği aranmaya başlanmıştı. Ordudaki restorasyon hareketinin temsilcilerinin yanı sıra, Prusya Prensi ve ardındaki İmparator I. Wilhelm, politik güvenilirliği öne çıkaran bu yeni "eğitim buyruğu" doğrultusunda, askerlik hizmetinin kısaltılmasına şiddetle karşı çıkacaklardır. "Avrupa'daki devrimci ve liberal partilerin eğilimi," diye yazar İmparator Wilhelm, "hükümdara güç ve saygı sağlayan, dolayısıyla da tehlike anında güven veren bütün destekleri adım adım yıkmaktır. Hükümdarın birinci desteğinin ordu olması ise çok doğaldır; hakiki bir askeri ruh, askerleri ne kadar çok sararsa, onlarla baş edebilmek de o kadar zorlaşır. Ne var ki disiplin ve körü körüne itaat, ancak uzun sürede kazanılan alışkanlıklarla edinilebilecek ve kalıcı olabilecek şeylerdir; dolayısıyla da tehlike anında monarşinin birliklere güvenebilmesi için, disiplin ve itaatin yanı sıra, uzun bir askerlik hizmeti süresi de şarttır."[34]

Ordu, sosyal hareketlerin dinamiğine karşı koyabilecek bir güç, politik statükonun kalesi olarak görüyordu kendini. Askeri organizasyon bakımından "kale oluşturma pratiği", dönemin "zayıflatıp parçalayıcı" anlayışından ve ruhundan kaynaklanan bütün yıkıcı etkilere karşı kaya gibi sağlam durup kapanmaktı. Napoléon karşıtı savaş sırasındaki reformcu kanadın yeniden canlandırmaya çalıştığı vatan tutkusunun yerini, sarsılmaz itaat talepleri almıştı. İnsanları siyasal düzlemde birbirinden ayırırken, en azından bir süre, "Bu Alman, bu değil" ayrımı yerine, "Bunlar düzenin koruyucu güçleri, bunlar anarşist" ayrımı geçmişti. Homojen bir ulus oluşturma idealinin tamamlanması imkânsız bir proje olduğu, farklı olanın, heterojen olanın, sürekli olarak teşhir edilme ve dışta bırakılma zorunluluğunu getirdiği anlaşılalı beri, polis

34. Messerschmidt'ten alıntı: Die politische Geschichte der preussich-deutschen Armee, s. 112.

ve askeri güçlerce sağlanması gereken düzenin de, nihai bir kurulmuşluk sınırının bulunmadığı anlaşılmıştı. Düzen, bitmiş, hazır bir ürün olarak alınıp uygulanmayı bekleyen bir şey de değildi; düzen bir üretilme sürecinin adıydı; bozulmasına, kaosa dönüşmesine karşı verilmesi zorunlu, bitmeyecek bir mücadeleydi.

Ayrıca ordunun algılanması, orduya büyük bir heyecan ve coşkuyla yaklaşma biçimindeki beklenti de değişime uğrayacaktı: Askerliğin erdemlerini sayıp döken kataloğun içinden, askerliğe hayranlıkla, heyecanla bağlı olma özelliği önce ortadan kaybolup bir mutasyon geçirdikten sonra, aynı özellik ülkeyi yıkmaya çalışan bölücülere karşı fanatizm olarak yeniden ortaya çıkmıştı. Askerliğe bu tür bir bağlılığın sonuçları, en azından "iç düşmana" karşı mücadelede yıkıcı olabilirdi. Kralın ve vatanın hayranlıkla, coşkuyla hareket eden vatanseverlere değil; güvenilir, üstlerin sözünden çıkmayan kullara ihtiyacı vardı. Resmi askeri yazılarda hâlâ vatan sevgisinden söz edildiği yerde de, bunun anlamı krallık tacına bağlılıktı artık.

Gene de hâlâ ulusal heyecandan, coşkudan ve halkın uyanmasından söz edip duran kimse, restorasyon sistemi içinde, yıkıcı niyet ve gayretler gösterdiği şüphesi altında kalıyordu. Yıllar sonra, Hoffman von Fallersleben'in 1841'de yazdığı *Deutschland, Deutschland, über alles* (Almanya, Her Şeyin Üstünde) adlı ünlü şarkı, kısa sürede büyük popülerlik kazanacaktır. Bu şarkı, birleşik bir Almanya'nın kurulmasına, "bütünlüğe, hak ve özgürlüğe" kurucu, liberal bir davet olmanın ötesinde, ister istemez bölük pörçük devletçiklerin (prensliklerin), bağımsızlık ve özerkliklerinden, yani parça parça bir Almanya'dan vazgeçmeyi zorunlu kılan bir ulusal devleti öngörecektir. Gerek "birlik, hak ve özgürlük" gerekse de birleşmiş ulusal bir devlet talebi, restorasyon rejimine karşı ödünsüz bir savunma ve geriletme hareketini devreye sokuyordu. "Özgürlük savaşlarının" (Alman ulusal birliğini kurma mücadelesinin) militan vatanseverlerinden Arndt ve Jahn siyasal kovuşturmalara uğramış, ikisinin de yazıları sansüre tabi tutulmuştu. Ulusallık ruhuna bağlı jimnastik kulüpleri, şarkıcı cemiyetleri ve öğrenci arkadaşlık fikir kulüplerinin yasaklanmadıkları durumlarda, bu kez de dikkatle izlenmekteydiler.

1789'dan 1815'e kadar olan dönem hem savaşın hem de savaşçının politikleştirilmesine sahne olmuşken, bu kez politik olan her şeyin, özellikle de anayasa ve tek ulus tartışmalarının ordunun dışında tutulması için her çareye başvurulmaktaydı. 1839 tarihli Prusya hizmet yönetmeliğinin hazırlık taslağında, "Askerin herhangi bir politikaya sahip

olması yasaktır, onun sadece subaylarına itaat etmesi mecburidir,"[35] deniyordu. Ve askeri yazar Louis Blesson "Ordunun Politik Meselelere Katılma Yetkisi Üzerine" başlıklı yazısında, "akıl yürüten, düşünen, tartışan" asker, "aslında artık bir asker değil, bir isyancıdır,"[36] diyordu. Politikadan uzak durma emri, yüksek rütbelerdeki askerleri de içermekteydi. Özellikle subaylar, askeri hiyerarşinin çok önemli bir halkasını oluşturmaktaydı ve sadakat görevi, göreve çağrı yapılır yapılmaz, kışlalardaki, garnizonlardaki yerini almaktan ibaret değildi. Daha sonra Savaş Bakanı olacak olan Albert von Roon'un gençlik yıllarında öğretmeninden aldığı tavsiye çok karakteristiktir: "Ayrıca, ne öyle göze batacak ve hedef olacak şekilde (toplumun içinde) ortaya çıkın ne de politik konuşmalara ve olaylara coşkuyla, heyecanla katılın; çünkü politikanın, hatta çılgınlığa karşı direnen iyi fikirlerin bile sizin ilgi ve ufkunuzun içinde yeri yoktur! Her *parti* sizi gerçek hedeflerinizden uzaklaştırır; en iyi partiye bile katılmamanız gerekir!"[37]

Politika, partilerin kavgası demekti ve ordu içine hiçbir şekilde girmemesi gerekiyordu. Dolayısıyla, sadece ve sadece sivil toplumdan kesinlikle tecrit edilmiş, içten homojen bir kurum, restoratif-aristokratik dönemin anlayışına uygun bir ordu, mevcut devlet düzenini bir bütün olarak koruyabilirdi. Her ne kadar 1915'ten sonraki yıllarda "askeri partiye" benzer bir şeyler oluşmaya yüz tutmuş ve bu oluşum, uzun vadeli güçlü bir askeri dergi yayımcılığının yanı sıra bir savaşçılar birliğinin, ordunun etki ve yetki alanlarının ötesinde hayata geçirilmesi yolunda etkili olmaya çalışmışsa da, son tahlilde söz konusu olan, mutlakıyetçi askeri monarşiyi her türlü parti çıkarı karşısında savunmayı kendine görev bilen bir askeri muhafazakârlıktı.[38] Ordu mensuplarının tanıdığı tek ölçü, hâlâ kralın iradesi olmalıydı: "Prusya Ordusunun Elkitabı" adlı kılavuzda, bu bağlamda şunlar yazılıydı: "Bütün bir askeri kurumun temeli olan devletin başı olmaksızın, bu kurum, kamunun güvenini sağlama ve kamuya yabancı güçleri ve engelleri ondan uzaklaştırarak kamusal hayatın esenliğini koruma biçimindeki her iki görevini de tehlikeye atabileceği için, devletin başına *mutlak ve kayıt-*

35. I. Wilhelm'den alıntı: Militärische Schriften weiland Kaiser Wilhelms des Grossen Majestät, Cilt 1, Berlin 1897, s. 29.

36. Louis Blesson: Betrachtungen über die Befugnis des Militairs, an politischen Angelegenheiten Theil zu nehmen, Berlin 1821, s. 86.

37. Albert von Roon: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des General-Feldmarschalls Kriegsministers Grafen von Roon, Cilt 1, Breslau 1892, s. 31.

38. Bkz. Eckhard Trox: Militärischer Konservatismus. Kriegervereine und "Militärpartei" in Preussen zwischen 1815 und 1848/49, Stuttgart 1990; age.: Kriegerfeste, militärische Mannerbünde und politisierte Offiziere. Militärgeschichtliche Mitteilungen, s. 51, 1/1992, s. 23-46.

sız şartsız itaat şarttır. Bu itaat görevi, devletin başı tarafından kamusal esenliğin korunması ve teşvik edilmesi gayesiyle seçilmiş araç ve yolların amaca uygunlukları hakkında herhangi bir hükme varma yetkisini kesinlikle içermez. Monarşist bir devlette (devletin başından başka) hiçbir dünyevi hâkimin yetkisi bu hükmü içermez."[39]

Reform dönemi ile bu düşünceler ve eğilimler arasındaki karşıtlık, bundan daha büyük olamazdı. Militan vatanseverler, monarşinin kudreti karşısında sadece şartlı bir itaati benimsiyorlardı; onlar için sadece vatan fikri ve Fransızlara karşı duyulan nefret kayıtsız şartsızdı. Ulus tutkusu, emir veren biricik merci olmalıydı; prensler, askerler ve nihayet bütün Almanlar, bu emrin uygulayıcılarından başka bir şey olma-

malıydılar. "Mutlakıyetçi" ordunun "makinesi" yeniden harekete geçirilecekse, bu kez bu makinenin artık "ruhsuz" olmaktan çıkarılması şarttı. Daha önceki yıllar geride belirgin izler bırakmışlardı: Çok değil, daha II. Friedrich döneminde askerlerin (bu makineye) tabi kılınmaları istendiğinde, bu ilişkiyi haklı gösterme doğrultusunda herhangi bir meşruiyet yolu aramaya ihtiyaç bile yoktu; bu durumda askeri literatür, bu tür sorunlar yerine askerin eğitimi ve şartlandırılması gibi pratik sorunlara yönelebiliyordu. Ama şimdi, itaatin "hakiki asker" tanımıyla birlikte değerlendirilmesi, daha doğrusu bu anlamla tamamlanması şart olmuştu. İtaat artık itirazsız benimsenmediği ve tartışılır hale geldiği için, bol bol lafla meşru kılınması ve haklı gösterilmesi gerekiyordu.

Disiplin söylemlerine ahlâki-pedagojik bir ton hâkim olmaya başlamıştı. Bu tartışmalar, XVIII. yüzyılın daha çok teknik ifade tarzına olduğu kadar Napoléon döneminin tutku pathos'una da mesafeli duruyorlardı. Dıştan ve içten yönetilen itaat, ıslah ve "askeri-ahlâki anlamın" eğitimle verilmesi düzlemleri, birbirleriyle örtüşmekteydi. "Askeri Disiplinin İlkeleri Üzerine" başlıklı bir yazıda, "bu disiplinin ancak acımasız bir sertlikle" elde edilebileceği ileri sürülmekteydi. "Ceza alma korkusu, askerliğe inanç ve bağlılık sağlama ya da başka herhangi bir şeye teşvik etme bakımından hiçbir işe yaramaz; ve ihlalleri önleme bakımından da komutanların ve onun organlarının dikkatli ve uyanık olmalarından öteye bir yararı yoktur; her türlü hile ve kurnazlığa başvurularak etkisiz kılınan bir denetimdir bu; deneyimler, en kaba ihlallerin, hatta ihanetlerin bile, acımasız bir sertlikle böyle inanç-

39. (Yay. haz.) Karl Gustav von Rudloiff: Handbuch des Preussischen Militärrechts oder Darstellung der im preussischen Heere bestehenden Grundsätze über militärische Rechts -und Polizeiverhältnisse, Disciplin und Justizverwaltung, Cilt 1, Berlin 1826; 481, s. 245/246. Bkz. 1848 devrimi öncesi askeri restorasyon için: Die politische Geschichte der preussisch-deutschen Armee, s. 112-132, aynca Ritter: Staatskunst und Kriegshandwerk, Cilt 1, s. 125-158.

sız birliklerden sürülüp atılabileceğini göstermiştir." Gene bu yazıya göre, birliğin sadece "ruhuna" güvenmek de aynı şekilde yetersizdir. "Sadece ve sadece inanç ve bağlılıktan kaynaklanacak bir disiplin, her zaman çok sallantılı ve düşündürücü olacaktır. Askeri faaliyetler ve işlemler, düşünceye feda edilmemesi gereken bir enerji ve hız isterler; üst'ün içinden geldiği şekliyle verilmiş askeri karar ve emir, düşüncenin soldurucu etkisi altında kalmamalı, bu karar, ruha derhal hâkim olmalı ve eylemi doğurmalıdır." Kötü bir şey olan "ya-ya da" kararsızlığından zorunlu olarak, "hem-hem de" sonucu çıkar: "Demek ki bir halk ordusundaki disiplin, zorunlu olarak hem kişinin veya arkadaşlığın, bölüğün ya da alayın namus ve şeref duygusuna, hem de kralı ve vatanı saygı ve sevgiyle kapsayan ulusal namus ve şeref duygusuna dayanmalıdır. Ama gene de büyük ihlallerde ağır ceza alma korkusunun da ortadan kalkmaması gerekir. (...) İnsan tabiatı tepeden tırnağa sadece inanç, bağlılık ve bilgelikle, hele hele arkada iyice belirgin bir şekilde boyunu gösteren bir şiddet tehdidi yoksa, yönlendirilip idare edilemeyecek bir tabiattır."[40]

Bu türden tavsiyelerin acemi erlerin eğitimine pratikte yansıyıp yansımadıklarını, yansımışlarsa bunun ne boyutlarda olduğunu söylemek zor; belki asıl tayin edici kayma ve değişim, disipline etmenin ve disiplin kurmanın *pratiğinde* değil de *idealinde* gerçekleşmişti. Mecbur kılma, zorla ikna etme, şartlandırılabilen beden ile sadakat ruhu arasında bir sertlik, bir sentez yapma ihtiyacı bir program olarak ortaya çıktığına göre, bu program artık bir yüzyıl boyunca askeri itaat üretiminin bütün konseptlerinin hareket edeceği alanın da sınırlarını çizmiş oluyordu.

C. LİBERAL ORDU ELEŞTİRİSİ VE ANAYASA YEMİNİ KAVGASI

Pratikte ordunun karşısına "iç düşman", "kargaşa yaratıcı" alt katmanlar biçiminde çıkarken, ideolojik hesaplaşmalar alanında da politik liberalizm, ordunun baş rakibi olarak ortaya çıkıyordu. Liberalizmin sözcüleri, aydınlanma döneminin muvazzaf orduya yönelttiği eleştirileri yeniden güncelleştirdiler; bu eleştiriye göre, daimi ordu monarkın konumunu kuvvetlendirmekte ve feodal prensliklerin gücünün meclise ve halkın temsilcilerine bağlanmasını önlemekteydi. Carl von Rotteck, Alman erken dönem liberalizminin askeri politika manifestosu sayılan

40. Franz Vorländer: Über das Prinzip der militärischen Disziplin. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Krieges içinde, s. 52, Cilt 1841, s. 131-133.

"Muvazzaf Ordular ve Ulusal Milis" adlı yazısında, profesyonel askerliğin her türlü biçimine amansızca karşı çıkıyordu: Ona kalırsa, yurttaş, "zaruret ve ulusal irade gerektirdiğinde elbette *savaş görevi* almakla yükümlüydü; ama *daimi savaşçı olmak* onun mecburi görevi değildi."[41] Daimi orduda hizmet etmek demek, zaman, dolayısıyla da para kaybı demekti. Tarım, sanayi, zanaat ve ticaret, gerekli işgücünün ordu tarafından ellerinden alınmasının zararlarından etkilenmekteydiler. Rotteck'e göre bu durumda sanat ve ekonomi çöküntüye uğramaktan kurtulamaz, bunun kaçınılmaz sonuçları, "ruhun ölümü" ve "durgunluktur". Savaş mesleği "ahlâki-töresel duruma" da yıkıcı etkiler yapar, tembelliği ve çalışma korkusunu körükler ve aile düzenlerini dağıtır.

Askeri kamplarda "ahlâkın, törelerin incelikleri ortadan kalkar; bir şeyler yapmanın ve haz duymanın tadı kaybolur."[42]

Ancak Rotteck, XVIII. yüzyıldan beri bilinen bu argümanın da ötesine geçer. Friedrich döneminin askerlik yapısını ve anlayışını eleştirenlerden farklı olarak Rotteck, asıl tehlikeyi, prensliklerin despotizmine uslu, itaatkâr bir alet gibi hizmet eden, burjuva dünyasına kapalı bir ordunun varlığında değil de, gitgide bütün toplumun askerileştirilmesinde görmektedir. Paralı askerlerden mecburi askerlik hizmetine geçiş, ona göre daimi ordu felaketini genelleştirmiştir. Rotteck'in 1816'da Napoléon savaşları sırasında yaygınlaşan zorla askere alma uygulamasının etkisi altında Baden'de yazdıklarının, Alman militarizminin gelişmesini ve evrimini önceden gören, yerinde bir tahmin olduğu ilerde ortaya çıkacaktı. "Büyüyen bütün gençler peş peşe askere çağrılmaya başlanınca (...) sonuçta bütün bir ulus asker niteliğine bürünecek, anlayacağınız parayla hizmet eden askerin ruhu ve havası ona da işleyecektir. Bu durumda bütün yurttaşlar, efendilerine karşı askeri itaati, halka karşı ise burun büyüklüğünü, kibirliliği öğrendikleri askeri okuldan geçeceklerdir; başka alanlarda da askeri itaati sürdürecekler ve özgürlük düşünceleri bakımından yoksullaştıkları gibi, ulusal onurun farkında bile olmayacaklardır. Yönetimin her dalında, başlangıçta tek tek memurların düşünce tarzı üzerinden, ama ardından da yasa sistemi üzerinden, askeri itaatin temel ilkeleri ve ruhu her yere girecek, halk asker usulüne uygun biçimde bir makine gibi hâkimiyet altına alınıp yönlendirilecek, devlet ise bir savaş karargâhına ya da bir askeri eğitim kurumuna dönüşecektir."[43]

41. Carl von Rotteck: Über stehende Heere und Nationalmiliz (1816), aynı yerde. Çoğu tarihsel ve siyasal içerikli küçük yazıların toplamı, Cilt 2, Stuttgart 1829, s. 223.
42. Age., s. 210-214.
43. Age., s. 208.

Rotteck'in kendi askerlik kavrayışı, bu nedenle iki tehlikeyi birden hesaba katmaktadır: Bir yandan mutlakıyetçi askeri despotizme karşı demokratik bir model önerirken, bir yandan da bizzat burjuva toplumunun içinde militaristleşmeye karşı "liberal palyatif önlemler" sunmaktadır.[44] Amaçlanan anayasa devletinin kendisine tekabül eden bir özgür seçim sisteminin olması şarttır; "paralı askerin", daimi askerin yerini de "ulus savaşçısı" almalıdır. Rotteck, daimi orduların yerini, askerlik çağı gelmiş bütün erkekleri kapsayan, ama sadece savaş dönemlerinde görev başına çağrılan bir ulusal milis kuvvetinin almasını önerir; önerisini tarihsel dayanaklarla meşru kılabilmek için de, Germenlerin "kralın çağrısı üzerine savaş görevi üstlenen ordusunu" örnek verir. Ne var ki, her an el altında bulunan askeri bir birlikten vazgeçmek Rotteck'e de pek mantıki gelmemektedir. "Savaş sanatının düzeyi ve konumunun yanı sıra, ansızın ortaya çıkabilen tehlikelerin varlığına karşı temkinli ve hazırlıklı olma gerekliliği" milis kuvvetlerinin yanında, sadece gönüllülerden kotarılmış bir "daimi ulusal kuvvetin" varlığını da zorunlu kılmaktadır.[45]

Böyle bir programın "kesin yasal yollardan" bağlayıcı hale getirilmesi konusunda mutlakıyetçi monarşinin savunucularından bir anlayış ve onay ummanın, dolayısıyla da programı hayata geçirmenin imkânsızlığını Rotteck fazlasıyla hissediyordu. Ancak ordu ile liberalizm arasındaki kavga, bu türden temenni programları karşısında takınılan tavırlar düzleminde ortaya çıkıyordu gene de. Görüş ayrılıklarının ve çatışmalarının merkezinde, asıl, ordunun kral mı yoksa anayasa üzerine mi yemin edeceği sorusu bulunuyordu.[46] Bu kavga, bir anda birbirini dışlayan iki meşruiyet biçiminin, monarşi ile liberalizmin arasındaki ilişkinin, bunların bağdaşmazlığının ve aynı zamanda yan yana varolmalarının imkânsızlığının, yansıması olup "anayasal monarşinin" çelişkisini ortaya çıkartırken, liberaller, yemini, "devletin İncili üzerine edilen yemin sayıyorlardı."[47] Böyle bir çare, orduyu sivilleştirmek ve devletin organizasyonu içindeki anayasal uğrağı, monarşi karşısında kuvvetlendirmek anlamına geliyordu. Askerler bundan böyle prenslerin değil, devletin hizmetkârı olmalıydı. O zamana kadar, "prensin emri yasadan üstündür" ilkesi geçerliyken, şimdi artık bunun tam tersi söz

44. Michael Geyer: Der zur Organisation erhobene Burgfrieden. Klaus-Jürgen Müller/Eckardt Opitz: Militär und Militarismus in der Weimarer Republik içinde. Düsseldorf 1978, s. 22.
45. Age., s. 236.
46. Bkz. zum Verlauf des Streits in Bayern, Baden, Sachsen und Kurhessen Höhn: Verfassungskampf und Heereseid, s. 78-119.
47. Age., s. 91.

konusu olmalıydı: "Yasa, prensin emrinin üstündedir."[48] Liberal bir milletvekili Baden Meclis oturumunda, "devletin çarkına müdahale edenlere, devlet gücüne tabi olan alanlardaki tek tek kolların sorumluluklarını taşıyanlara karşı, bu gücün kötüye kullanılmasını engelleyecek bir koruma yolu bulunmadığı sürece, anayasanın korunması konusunda hakiki bir güvenceye kavuşmak imkânsızdır,"[49] demiştir.

Ordunun sadece hâkim prense karşı taşıdığı sadakat yükümlülüğünün dibini oyma ve sadakati zayıflatma anlamına gelen bu türden girişimlere, ordunun temsilcileri şiddetle muhalefet ettiler ve bu girişimleri geriletmeyi de başardılar. 1848'den önce sadece Kurhessen'de anayasaya bağlılık yemini yapıldı. Asker, kral ve anayasa gibi iki efendiye hizmet etmek zorundaysa, diyorlardı, komuta birliği bozulmuş demektir. Açık seçik bir emir-komuta hiyerarşisinden yoksun bir ordu ise, hareket ve eylem bakımından çaresiz kalır. Alınan emirler üzerinde sonu gelmez tartışmalar, akıl yürütmeler, bunların, zamanında yerine getirilmelerini engeller. Ordunun bu konuda ilk ağızda iç politika düzleminde ortaya çıkabilecek yetersizliklerden kaygılandığını, Saksonyalı asker yazar Carl Eduard Pönitz'in alay okulları için kaleme aldığı bir kitaptan çıkarabiliyoruz.[50] (Bu çifte yemin durumunda) Anayasacı madrabazların, yanlış yönlere sevk edilen halk yığınını itaatsizliğe sürüklemelerini önleyecek, daha önce yazılmış bir Fransızca ödeğe dayanan ve hikâye şeklinde kaleme alınmış bu eğitim metni, marangoz çocuğu Paul Thalheim'ın ordudaki kariyerini araç olarak kullanıp topluma buradan ders çıkarır. Thalheim, aynı zamanda anayasa üzerine değil de, sadece kral üzerine yemin edilmesine şaştığını söyleyince öğretmeni, süvari yüzbaşısı Raimund ona şu karşılığı verir: "Anayasacı madrabazların, askere çifte yemin ettirmesi durumunda, şaşırtılmış halk yığınlarının önüne durabilecek biricik engel, yani asker, üst'ünün kendisine her zaman verebileceği bir eylem emrinin anayasaya uygun olup olmadığı konusunda, hiçbir zaman tam karar veremeyecektir; ayrıca bu madrabazlar, askerleri itaatsizliğe sürükleme fırsatını da ele geçirmiş olacaklardır." Yüzbaşının argümanlara dayanarak anayasa üzerine yemin etmeyi reddetme talebi, bir bakıma anayasayı savunmaya hizmet etmektedir. "Demek ki," diye devam eder öğretmen, "bir askeri birlik, ayaklanmış bir halk yığınının kaba ve keyfi iradesini elindeki silahla bir hedefe yönlendirmeye yanaşmazsa, bu durum anayasaya ihanet sayılır. Çünkü her devlet idaresi, her hükümet, özellikle de

48. Alıntı. Age., s. 97.
49. Aynı yerden alıntı, s. 98.
50. Pz. (d.i. Carl Eduard Pönitz): Der Soldat und seine Pflichten. Leipzig 1848.

anayasal bir hükümet, kamusal düzenin ve güvenin sağlanması görevi yle yükümlüdür. Halkın, dünyayı ellerindeki kitabın paragraflarına bakarak yönettiklerini sanan sözümona dostları, çoğunlukla halkın en tehlikeli düşmanlarıdır."[51]

D. "İÇ DÜŞMANIN" İNŞASI

Pedagojik ihtarlarını yaparken uyarıcı parmağını yeterince kaldırmaktan bile kaçınan yazarın oportünist, suya sabuna dokunmayan naifliği, geleceğin astsubaylarını, çavuşlarını görevlerine hazırlamak için kaleme aldığı yukarıdaki hikâyeyi içeren bu kitabını, askeri değer anlayışının ve davranış normlarının elkitabı haline getirecekti. Pönitz'in, süvari yüzbaşısı ve akıl hocası kimliğiyle karşısına çıktığı okurlarının cebine koyduğu şey, erdemli, ideal bir asker imajının niteliklerini anlatan bütün o hizmet yönetmeliklerinden, tüzük ve kurallardan çok daha anlaşılır ve netti. Genç kahramanların, bir "çapulcu ayaklanmasını" nasıl bastırdıklarını; ayrıca savaşta "ihtilalci partinin" yönettiği Fransa'ya nasıl karşı koyduklarını anlatan bölümler de, askeri kesimin muhtemel düşmanını nerede arayıp bulacağını net olarak göstermekteydi.

XVIII. yüzyılın kantonlardan gelme paralı askerlerine, subaylarından korku aşılanmış; dolayısıyla bunların ayrıca düşmandan nefret etmelerine bile lüzum kalmamıştı. "Kurtuluş Savaşı"nın militan vatanseverleri ise, askerleri, Napoléon'dan ve bütün Fransızlardan nefret etmeye, onlara kin duymaya şartlandırıcı vaazlar verip durmuşlardı. Onlara göre düşman dil ve kültür bakımından özce farklı olan "öteki"ydi; halkın öfkesi, bu "öteki"nin dışarı atılmasını, kovulmasını gerektiriyordu, çünkü hayali ulusal kimliğin varlığından ancak böyle emin olunabilirdi. Oysa, restorasyon atmosferinin egemen olduğu dönemin ordusu, vatan tutkusunun yerine üstlere mutlak itaati ve körü körüne tabi olma mecburiyetini yeniden koyuyordu. Bu aşamada, devrimden duyulan korku da zaten düşman imajını yeniden belirlemeye başlamıştı.

Klasik düşmandan farklı özellikler taşıyan "iç düşman"ın, öyle bir meydan muharebesine çekilerek imhası söz konusu değildi; iç düşmana karşı savunma yapmak demek, toplumu, "bölücü", parçalayıcı güçlere karşı bağışık kılmak demekti. Öteki, artık düşman bir savaş gücü olarak değil de, kandırıcı kimliğiyle çıkıyordu toplumun karşısına. Hikâyede, Paul Thalheim, izin günlerinde marangozluk yaparak para durumunu düzeltince, "halkın dostları cemiyeti" denen bir gizli cemiyet-

51. Age., s. 32-34.

le tanışır; bunlar, "yoksul ve zavallı zanaatkârların kötü talihlerini değiştirmek ve onlara daha iyi bir gelecek hazırlamak istediklerini," söylemektedir. Paul, başlangıçta, berikilerin "emeğin organizasyonu", "kazancın eşit bölünmesi" ve "malların ortaklığı" konuşmalarında kötü bir yan bulmaz, zaten kendisi de zanaatkârların, çalışanların "zengin işverenlerce maruz bırakıldıkları sert ve sevimsiz muamelenin çok kez tanığı olmuştur". Ancak halkın bu sözde dostları, karşı koymalara ve şiddete yönelmekten de öteye "varlıklı olanların ellerinden fazla olanın alınıp yoksullara paylaştırılması" taleplerini ortaya attıklarında, Paul'ün onlara olan güveni sarsılmaya başlar.[52] Paul ileride bir jimnastik kulübünde ders verirken, "orta yaşlı adamlar" ortaya çıkar, şarkılar söyleyerek bildiriler dağıtıp "dönemin bilincinden, insanın kendi kaderini kendisinin tayin etmesinden, gençliğin inançlara bağlılığından" söz eden konuşmalar yapmakla kalmayıp "ülke yönetimine karşı her türlü itaatsizliğe" çağırırlar insanları. Sonunda süvari yüzbaşısı, Paul'e, bu insanların "Kralın bakanlarının ve danışmanlarının temiz niyetlerden tamamen uzak olduklarını söylemekle bunlara çamur attıklarını; çünkü bunu yapanların bizzat kendilerinin bu türden kötü özelliklere sahip olduklarını, dolayısıyla da söz konusu kimseleri karalamaya çalıştıklarını" anlatıp bu "mutluluk vaatçilerinin" gizli niyetlerini göz önüne serer. "Komünizmin müjdeci melekleri" sadece ve sadece "iyi niyetli halkı" aldatarak hedeflerine ulaşamayacakları için de "hükümetin gücünü *gerçekten* de zayıflatmaya ya da aslında bu gücü çökertmeye kararlıdırlar ve bu amaç doğrultusunda *askerlerin baştan çıkarılması* asıl önemli hedeftir."[53]

Mevcut mülkiyet düzeni, silahlı savunucularına ve koruyucularına kutsal bir düzen olarak görünmek zorunda olduğundan, "kargaşa ve ayaklanmaların" sosyal ve politik nedenlerinin sistemli olarak gizlenmesi şarttı. "Memnuniyetsizliğe yol açabilecek derinde bir sebep ortalıkta yoksa", "toplumun bütün sınıflarında kendini gösteren hoşnutsuzluğun nedeni" Pönitz'in kategorik tespitine göre, ancak "dünyayı düzelteceklerini sananların ham fikirlerinin birçok insanın kafasını karıştırmış olmasında" aranmalıdır.[54] Küçük bir bahane, lumpenleşmiş halk kitlesini ayaklandırmaya, sokağa dökmeye yetebilirdi; dolayısıyla huzursuzlukların, ayaklanmaların kendiliğindenlik özelliği, herhangi bir emir verilmeden hiçbir eylemin yapılmasına imkân vermeyen ordunun herhangi bir temsilcisine, anlaşılmaz ve tuhaf gelecektir. Pönitz'e kala-

52. Age., s. 123-128.
53. Age., s. 130-135.
54. Age., s. 137/138.

cak olursa, "iç düşman" ancak onu kendi imajımıza göre yeniden biçimlendirdiğimizde tanınabilir ve onunla mücadele etmek mümkün olabilir. Güvenliğin ancak polisiye önlemlerle sağlanabileceği düşüncesinin gerisindeki bu paranoid mantık, komplo ve ihanet teorileri kurgulamaksızın, söz konusu dağınık, belirsiz ama her yerde mevcut olan tehdidi, elle tutulur, çehresi ve adresi belli bir düşmana dönüştürmek zorundaydı.

Pönitz bu amaçla önce göz gözü görmeyecek bir kargaşa senaryosu tasarlamıştı. "Büyük lumpen kitleler", kentin meydanlarında toplanırlar, polis görevlilerini ve sivil savunma güçlerini taşa tutarlar, kente giriş kapısını barikatlarla kapatırlar ve hali vakti yerinde yurttaşların evleriyle şarap meyhanelerini yağma ederler. "Kentin bir ucundaki çelik eşya fabrikasına" yollanan bir araştırma müfrezesi, "orada binlerce işçinin bütün makineleri tahrip etmeye çalıştığını, daha sonra da kente doğru yürüyüşe geçmek istediklerini" haber verir.[55] Kitle silah zoruyla dağıtıldıktan sonra, Paul'ün arkadaşı Stahlmann nihayet, "Kara Kurt Hanında" isyancıların karargâhını keşfeder ve "düşmanın başkomutanı ile genelkurmayını teslim alır."[56] Bu kişi jimnastik kulübündeki ajitatörlerden biridir. Daha sonra bu adamın, "sadece yerel ayaklanmanın başı olmakla kalmayıp düzeni değiştirmeye niyetli birçok erkekler kulübünün de lideri olduğu ortaya çıkar; bu birliklerin hedeflerini ve başvurdukları araçları, ondan elde edilen bilgilerle tespit etmek mümkün olur."[57]

Dost ile düşman arasına net bir sınır çizgisi çekebilmek ve insanın kendi ülkesinin insanına karşı silah kullanarak ayaklanmasına fırsat tanımamak için, "iç düşman", kısa yoldan dış düşmana tahvil edilivermiş ve devrim (Fransa'dan) ithal malı ilan edilmişti. Pönitz bunu yaparken, halkın hırsına ve kinine de bir çağrı yapar: Bu düzen yıkıcı adamların dış görünümleri, onların yabancı olduklarını, hatta belki de Yahudi olduklarını göstermektedir; Pönitz böylelikle bu kimselerin politik düzlemde yurttaşlıktan çıkarılması girişimini daha o yıllarda gerekçelendirir. Bunlar "biraz yabancı gibi" konuşmakta ve "çoğunlukla peruk takmaktadır"; liderleri, mektuplarını "Polonyaca bir şifreyle" yazan, "karga burunlu" bir adamdır.[58] Pönitz bu girişimi, gene süvari yüzbaşısı öğretmenin ağzından verir: "Düzene başkaldıran, ülke yasalarıyla alay eden, mevcut hükümetin silah zoruyla devrilmesine çalışan, kendi ül-

55. Age., s. 139-146.
56. Age., s. 143.
57. Age., s. 156.
58. Age., s. 123, 155.

kesinin insanlarının hukuksal yönden hak ettikleri malı mülkü çalmaya kalkan ve bunların çalışkanlıklarının meyvelerini kullanarak zengin olmak isteyen kişi, kendi suçu yüzünden devletin bir üyesi olmaktan çıkar, *o artık bizim ülkemizden değildir*, bizim vatandaş olarak refah ve mutluluğumuza kasteden ve bağışlanmayı hak etmeyen biridir."[59] Ülkeye kastetmiş yabancı unsur uydurması, bu yapay kurgu, sadece militarist komando yapısının bu yabancılar organizasyonu üzerine yansıtmakla kalmıyor, onu ahlâken de mahkûm etmeye yarıyordu. Ne zaruret ne de ideallerdi bu isyan heveslilerini bu işlere sürükleyen etmen; sadece suça yönelik bir enerji, kötü niyet ve yıkma isteğiydi. Toplumsal protesto, sıradan suça, sözde "halkın dostları" ise yabancı birer serseriye dönüştürülmüşlerdi.[60]

Pedagojik niyet ve hedefler, düşmanın sadece tehlikeli değil; aynı zamanda daha zayıf ve yenilmeye mahkûm gösterilmesini zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla, bir yandan bu "düzen yıkıcılar" birer iblis gibi verilmeye çalışılırken, öte yandan bütün bu yıkıcı gayretleri boşa çıkaran askeri hayata övgüler düzülerek, tablo tamamlanıyordu. Pönitz hikâyesinde, düzene kastetmiş olan komploculuğun niyetlerinin beyhudeliğini bizzat onların ağzından gösterir: "Halk güruhu" onlara kapılıp yoldan çıktığında ve bu kimseler, "askeri birlikleri görevlerine ihanet etmeye çağırmayı" denediklerinde, umulmadık zorluklarla karşılaşırlar; itaatin dibine dinamit koyma umudu, askeri sosyalizasyonun "nitelik kazandırıcı" etkileri karşısında başarısızlığa uğramıştır. "Askerlerin yazdığı eski mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, (askerleri itaatsizliğe sürükleme) işi çok hafife alınmıştır; çünkü dışardaki insanın, sıradan askerin, kışladaki kaderinin çok acıklı olduğunu sanma alışkanlığı vardır, oysa kışladaki askerin büyük bir bölümü, geçmişte olduğundan çok daha iyi bir durumdadır; ve hizmet süresini doldurduktan sonra başlangıçtakinden daha güçlü, daha becerikli ve yetenekli, daha istekli, daha

59. Age., s. 158/159.

60. Yabancı ajanların şiddet olaylarına dönüşen protestolar başlattıkları suçlaması, devrimin patlak vermesinin ardından birçok askeri ve siyasal yetkilinin açıklamalarında da yer almaktadır. Örneğin Prusya Kralı IV. Friedrich-Wilhelm 19 Mart 1848 tarihli ünlü "Sevgili Berlinlilerime" başlıklı halka hitabesinde, "Çoğu yabancılardan oluşan kızıl kötü niyetliler, benim sadık ve sevgili Berlinlilerimin çoğunun ruhunu intikam duygusuyla doldurmuş, böylece kan dökmenin dehşet verici nedeni olmuşlardır," demektedir. Ayrıca bıkıp usanmadan "Yahudi halk dostlarının" da, halka mutluluk vaat ederek ortalığı karıştırdıklarına işaret edilmektedir. Gelişmelerin bu antisemitist yansıması, gerici politikacılar ile askeri, hor görülüp aşağılanan "halk tabakasıyla" birleştirmektedir. Halk, Yahudileri, çalışmayan ve sadece faizden yaşayan soyguncular olarak görürken gerici politikacılarla askerler, Yahudileri, devletin düzenini bozan devrimci kozmopolitler olarak kin ve nefretlerinin odağına koymaktadır.

şevkli ve asıl, çok şey öğrenmiş olarak kendi ailesinin ve insanlarının yanına dönmekte, ama orada çoğu zaman asker arkadaşlarını ve mükemmel besleyici karavanasını özlemektedir. Daha sonraki mektuplar, artık yeniden asker olma ümidini çok az taşımaktadır ve bu mektuplarda, askerlerin, özellikle de astsubay ve çavuşların, jimnastik salonlarındaki gençlik gibi propagandaya tabi tutulması gerektiğinden söz edilmektedir. (...) Bu konudaki son mektuplar ülkenin dört bir köşesinden gelmekte ve bunlarda, bundan böyle askeri baştan çıkarma hevesinden vazgeçip artık sadece askerin nasıl zararsız bir konumda tutulabileceğinin düşünülmesi gerektiğinden söz edilmektedir."[61]

E. DEVRİME KARŞI SAVAŞ

Pönitz okuma elkitabını 1847'de bitirdikten birkaç ay sonra, devrim Fransa'dan Almanya'ya sıçradığında, radikal güçler nihayet gerçekten de her şeyin, ordunun nötralize edilip edilemeyeceğine bağlı olduğunu kavramışlardı.[62] Başlangıçta isyancılar şaşırtıcı bir kolaylıkla üst üste zaferler kazandılar. Yerel aristokrasi ve prensler, Güney Almanya'dan yayılan ve birkaç gün içinde bütün ülkeyi saran köylü ayaklanmaları karşısında ürkmüş ve mevcut feodal baskı ve yüklerle, soyluluk imtiyazlarının kaldırılmasına "evet" demişlerdi. Köylüler, çoğu yerde silahlı yığınlar halinde idari merkezleri basıyor, tapu kayıtlarını, borç ka-

61. Pz.: Der Soldat und seine Pflichten, s. 157.

62. 1848/1849 için genel bilgi konusunda bkz. Wolfram Siemann: Die deutsche Revolution von 1848/49. Frankfurt/M. 1985; Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 703-779 ve gene bu konudaki en kapsamlı ve kaynakça bakımından zengin anlatımı oluşturan Veit Valentin: Geschichte der deutschen Revolution von 1848-49, 2 Cilt, Berlin 1930; 1848 devrimine yönelik araştırma ve incelemelerin durumu hakkında Dieter Langewiesche genel bir bakış sunuyor: Die deutsche Revolution von 1848/49 und die vorrevolutionäre Gesellschaft. Archiv für Sozialgeschichte, XXI. Yıl, 1981, s. 458-498. Askerin rolü konusunda yeni bir kapsamlı çalışma, Sabrina Müller: Soldaten in der deutschen Revolution von 1848/49. Doktora tezi. Münih 1996. Tezin yazarı, devrimin bastırılması için devreye sokulan askeri birliklerin itaatten sivil halka karşı başına buyruk davranmaya, söz dinlemeneden devrimci hareketle ittifak yapmaya ve yağmaya, isyana kadar uzanan eylem ve tutumlarını inceliyor. Bu konuda aynca Dieter Langewiesche'ye bakabilirsiniz: Die Rolle des Militärs in den europäischen Revolutionen von 1848/49. (Yay. h.) Wolfgang Bachofer/Holger Fischer. Ungarn-Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und Geschichte. Münih 1983, s. 273-288; Bernhard Mann: Soldaten gegen Demokraten? Revolution, Gegenrevolution, Krieg 1848-1850. Dieter Langewiesche içinde. Revolution und Krieg. Paderborn 1989, s. 103-116; Jörg Calliess: Militär in der Krise. Die bayerische Armee in der Revolution 1848/49, Boppard a. Rh. 1976; Alan Sked: The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War 1848. Londra/New York 1979.

yıtlarını ve benzeri yükümlülük defterlerini yakıyor, birkaç yerde malikâneleri ateşe vermekten bile çekinmiyorlardı. Köylülerin bu şiddet eylemlerini askeri araçlarla durdurmak imkânsızdı, çünkü birliklerin bütün bu huzursuzluk noktalarında aynı anda bulunmaları mümkün değildi. Bunu gören toprak sahiplerinin ve yerel hükümetlerin yumuşak ve anlayışlı davranmaları yeni bir köylü savaşı tehlikesini geriletmekle kalmadı, memnun edilen âsiler hızla prenslere sadık kullara dönüşüp liberallerin ve demokratların siyasal hedeflerini umursamaz oldular ve devrimin sonraki seyrinde aktif rol üstlenmekten kaçındılar.[63]

Kentteki kitlesel gösterilerin ve ayaklanmaların ilk dalgalarına da, devlet güçleri ılımlı ve uzlaşmacı tavırlarla ve ödünlerle karşılık ver-

mişlerdi. Hemen her yerde tanınmış liberaller kabineye atandılar ve "Mart taleplerinin" yerine getirilmesi öngörüldü. Gerçi Viyana'da ve Berlin'de devrimci isyancılar ile ordu arasında iç savaşı andıran çatışmalar yaşandı, sadece Berlin'de ayaklanmaları bastırmak için 15 bin asker devreye sokuldu ve barikat savaşlarındaki topçu ve tüfek ateşleri sonucunda 200-400 barikat savaşçısı hayatını kaybetti; ancak gerek ordu yönetimi gerekse de hükümet, devrimi öyle kolay kolay önleyemeyeceklerini çok geçmeden anladılar. Devrimcilerden temizlemek için uğraştıkları kentler tamamen denetimlerine geçmeden birlikler geri çekildi. Askerlerin takım takım devrimcilere katılma ihtimalinden korktukları için, uzun süreli sokak savaşlarının ardından kentleri ele geçirmeyi hedeflemek ordunun sakıncalı bulduğu bir çözümdü. Berlin birliklerine komuta eden General von Prittwitz'in şu sözleri, disiplinin çökebileceği endişesini açık seçik göstermektedir: Gerçi General "muhakkak ki birliklerin sadakatinden ve kayıtsız şartsız emre amade oluşlarından en ufak bir kuşku duymamakta"dır; ama gene de görevleri onu, "bu askerlerin ne yabancı işgalcilere, ne de nefret edilen bir düşmana karşı değil de, kendi babalarına ve kardeşlerine karşı savaştıklarını düşünmek" mecburiyetinde bırakmaktadır. Askerlerini "dışarda, meydanlarda uzun süre kalma" sınavından geçirmeye niyetli olmadığı için düzenli şekilde geri çekilme emri vermiş, böylelikle, "karşı taraf ile askeri birbirinden mümkün olduğu kadar tecrit edip uzak tutma biçimindeki zorunlu çözümü gerçekleştirebileceği en iyi yola başvurmuştur."[64] Bir başka subay da "bütün alayların peş peşe halkın tarafına

63. Bkz. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 706-715.
64. Karl Ludwig von Prittwitz: Beiträge zur Geschichte des Monats März 1849 mit besonderer Rücksicht auf die Garnison von Berlin (1854). Age.: Berlin 1848. Das Erinnerungswerk des Generalleutnants Karl Ludwig von Prittwitz und andere Quellen zur Berliner Märzrevolution und zur Geschichte Preussens und die Mitte des 19. Jahrhunderts. (Yay. h.) Gerd Heinrich. Berlin/New York 1985, s. 304. Bu konuda

geçtiğini söyleyerek birlikleri silah bırakmaya ikna etmeye çalışan yurttaşlar ve ortalık karıştırıcıları"ndan söz etmektedir. Bunları büyük gayretlerle askerlerden uzak tutabilmişlerdir, "çünkü askerlere hemen hep yiyecek ve içeceklerle, özellikle de konyak ile yanaşmaktadırlar."[65]

Başlangıçta hızla elde edilen bu başarılar, devrimci hareketin içinde devrimcilerin zaman zaman kendi güçlerini abartıp gerçeği gözden kaçırmalarına kaçınılmaz biçimde yol açan bir "barikatlar mitosunu" hızla besleyip büyütmüştü.[66] Öte yandan Mart devrimi başarılarından, en başta, hareketin sonuçlarını hak, adalet taleplerine yansıtıp başarıları kazanılmış haklar olarak kurumsallaştırmak isteyen sol-demokrat güçler yararlandılar. Kentlerdeki yoksul nüfusun, zanaatkârların, fabrika işçilerinin, aynı zamanda aydın burjuva kesiminin bir bölümünün de katıldığı ayaklanmaların kendilerini aşması üzerine, spontane kitle hareketini politik baskı yapmanın yasal ve düzenli yoluna çekip orada kullanmak için harekete geçtiler. Liberallerin ve hatta demokratların çoğunluğu devrimi bitmiş sayıyordu. Artık, parlamenter yasalara uygun meşru reformların kargaşa ve sokak çatışmalarının yerini alması ve geleceğin Alman Ulusal Meclisi'nin yeni politik ve sosyal düzeninin ne olacağı sorusunun yanıtlanması gerekiyordu.[67]

Parlamentoda olsun, birliklerde, cemiyetlerde ve mecliste olsun, zafer kazanmışlık duygusuyla devlet egemenliğinin somut biçiminin ne olacağı konusundaki tartışma ve kavgalar sürüp giderken ve de anayasal bir monarşinin mücadelesini veren liberaller ile cumhuriyetçi demokratlar arasındaki sınır çizgileri keskinleşirken eskiyi savunan karşı-devrimci güçler, bir karşı-darbe için toparlanmaya başladılar. Prenslerin gücünü oluşturan devlet bürokrasisine, adalet mekanizmasına, diplomatik kanada ve daha da önemlisi orduya hemen hemen hiç dokunulmamıştı ve bu odaklar Mart devriminin dayattığı sonuçları kabullenmeye hiç de niyetli değillerdi. Paris'teki olaylar Almanya'da olup bitecekleri kaderini bir kez daha belirleyecekti. Şubat devriminin sonucu olarak ortaya çıkan cumhuriyetçi hükümet, ulusal atölyelerin kapanacağını ilan edince Parisli emekçilerin kitlesel gösterileri bir anda silahlı ayaklanmaya dönüşmüştü. Bunun üzerine hükümet savaş bakanı Cava-

---

bkz. Manfred Messerschmidt: Die preussische Armee während der Revolution in Berlin 1848. Age.: Militärgeschichtliche Aspekte der Entwicklung des deutschen Nationalstaates. Düsseldorf 1988, s. 47-63.

65. Phillip Theodor Graf von Lüttichau: Erinnerungen aus dem Strassenkampfe. Berlin 1849, s. 11.

66. Langewiesche: Die Rolle des Militärs in den europäischen Revolutionen von 1848/49, s. 274.

67. Bkz. Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 717.

ignac'a diktatör yetkileri verilmiş, Cavaignac, gezici muhafızları, ulusal muhafızların bir bölümünü ve düzenli ordunun güçlerini kullanıp ağır silahları da kimsenin gözünün yaşına bakmayacak şekilde devreye sokunca, dört gün içinde 10 bin kişi ya sokak çatışmalarında hayatını kaybetmiş ya da daha sonraki "temizlik hareketi" sırasında katledilmişti.

Haziran kargaşalarının kanla bastırılması, düzenli orduların kararlı bir şekilde devreye sokulması halinde kötü donanımlı ve sakat bir askeri organizasyona sahip isyancıların karşı koymalarının imkânsız olduğunu göstermişti. Ordunun topçu ateşine karşı barikatlar hiçbir işe yaramıyordu. Friedrich Engels'in Parisli işçilerin hareket nedeni olarak nitelediği heyecan, coşku ya da mutlak çaresizlik gibi motifler[68] karşı tarafın teknolojik üstünlüğünü olsa olsa bir süre için dengeleyebiliyordu. En az Paris ayaklanmaları kadar belirleyici olan bir başka sonuç da, Paris'te ilk kez burjuvazi ile mülksüz sınıflar arasındaki sosyal karşıtlığın açık bir savaş düzeyine tırmanmış olmasıydı. Karl Marx, Paris sonuçlarını değerlendirirken şöyle diyordu: "Bu, orağın burjuvazi üzerindeki diktası değil, burjuvazinin orakla kurduğu diktaydı."[69] Bu gelişmeler, Almanya'da da "kızıl cumhuriyetten", proletaryanın dehşet verici egemenliğinden duyulan endişe ve korkuyu iyice artırmış ve mülkiyete sahip burjuvaziyi gericilerin saflarına itmişti. Radikal demokratların oluşturduğu bir azınlık, devrimi sürdürmeye, bunu yapabilmek için de parlamento dışı muhalefete destek vermeye çalışırken, burjuvazinin politik arenadaki temsilcilerinin çoğunluğu, çıkabilecek yeni ayaklanmalara silahla karşı koymaya bile "evet" diyordu. Bu kuvvetler ilişkisi ve durum, yerel düzlemde burjuva savunma birimlerine yansımıştı. Bu birimler birçok yerde düzen-birliği ve hareket-birliği olmak üzere iki kanada ayrılmış; bunun gerçekleşmediği yerlerde de doğrudan polisin ve askerin yanında yer almışlardı.[70]

Muhafazakâr ve gerici kesim, Paris Haziranı'ndan kendine göre sonuçlar çıkarmıştı. Prusya Kralı'nın maiyeti arasında halkın egemenliğinin korunması için "Cavaignac usulü önlemler alınması" gerektiği konuşuluyordu[71] ve ordu yönetimi bir devlet darbesi aracılığıyla devrim

68. "Haziran devrimi çaresizliğin devrimidir ve suskun bir öfkeyle, çaresizliğin karanlık serinkanlılığıyla devrim mücadelesi verilmektedir; işçiler bir ölüm kalım mücadelesi verdiklerini bilmektedirler ve bu mücadelenin korkunç ciddiyeti karşısında Fransızların o sıcak 'esprisi' bile susmaktadır." (Friedrich Engels: Der 23. Juni 1848. Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Cilt 5, Berlin 1959, s. 118.)

69. Karl Marx: Die Klassenkämpfe in Frankreich (1850) age., [*Fransa'da Sınıf Savaşımları 1848-1850*, çev.: Sevim Belli, Sol Yay., 1996] Friedrich Engels: Werke, Cilt 7. Berlin 1971, s, 40.

70. Siemann: Die deutsche Revolution von 1848/49, s. 190.

71. Wehler'den alıntı: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Cilt 2, s. 723.

hayallerini parlamentosuyla, meclisiyle birlikte ortadan kaldırmak için sadece bir işaret beklemekteydi. Karşı-devrimci güçlerin hareket yeteneklerini ve kendilerine olan güvenlerini yeniden kazandıkları, Frankfurt Ulusal Meclisi'nin askeri konulardaki taleplerini nazarı itibara almama konusundaki dirençlerden de belli olmaktaydı. Gerçi Frankfurt Meclisi de demokratların en çok önemsedikleri, milis biçiminde yapılanmış bir halk ordusu kurma önerisini zaten geri çevirmişti; ama Meclis, hâlâ tek tek devletçiklerinin ordularını merkezi bir tek güç altında toplamayı amaçlamaktaydı.[72] Ulusal Meclis, Avusturya ve Prusya monarşilerinin diktasına boyun eğmek ya da halkın devrim isteğini körükleyip bu devrime bel bağlamak gibi seçenekler arasında sıkışıp kalmıştı. Gelgelelim önceden sonuçları kestirilemeyecek yeni bir alt tabaka ayaklanmasından yararlanacak gericilerin zafer kazanma olasılığını hesaba katan ve bu ihtimalden büyük endişe duyan ulusal parlamentonun çoğunluğu, birinci şıkka daha sıcak bakmak durumundaydı. Böyle olunca da, ordu, devrimi adım adım tasfiye ederken, ulusal meclisin yapabildiği tek şey, birer çaresizlik ürününden başka bir şey olmayan protesto bildirileri yayımlamaktan ibaret kaldı.

Parlamento temsilcilerinin meşruiyet konusundaki hassasiyetlerine askeri kanadın tepkisi, bunları ciddiye almamak biçimindeydi. Prusya Ulusal Meclisi, Berlin'deki darbeye ve darbenin şiddet yoluyla karşılanma tehlikesine dikkati çekip, "bir an bile yasal zemini terk etmemeleri" için "yurttaşları" uyarıp burjuva savunma birimlerini "barışçı direnmeye" çağırırken[73] ordu yönetimi, birliklerine, "Demokratlara karşı sadece askerler işe yarar" başlıklı bir broşürü dağıtmaktan kaçınmıyordu. Broşürü kaleme alan Albay Griesheim mücadelenin bu yeni biçimiyle alay ediyordu: "Her şey savaş soluyor, ama hiçbir yerde düşmandan eser yok (...) Onlar, yani demokratlar, savaşmanın tehlikesiz bir biçimini keşfetmişler; buna pasif direnme, pasif mücadele diyorlar; anlayacağınız dövüşmüyorlar, karşı koymuyorlar, kendilerini savunmuyorlar, kuzular gibi sessizce durup silahsızlandırılmalarını bekliyorlar, her yerden, kapıdan kovulmaya itiraz etmiyorlar ve bunun en büyük cesaret olduğunu söylüyorlar."[74] Oysa birliklere, düşmanın zararsız ve masum olduğunu gösteren bir düşman imajı kesinlikle sunulmamalıydı. Askerleri devrime karşı ajite etmenin yollarından biri olarak düşmanın

72. Bkz. Andreas Hohlfeld: Das Frankfurter Parlament und sein Kampf um das Heer. Doktora tezi. Marburg 1932.

73. Her iki çağrı da Walter Schmidt'in Illustrierte Geschichte der deutschen Revolution 1848/49, Berlin 1973, s. 233/234'te yer almaktadır.

74. [Karl Gustav von Griesheim]: Gegen Demokraten helfen nur Soldaten. Berlin 1848, s. 4.

alaya alınması, aslında düşmanın özellikle sinsiliğine işaret etmenin de bir yoluydu. Tehlikenin geçtiği yolunda uyarılar yapmak için henüz bir neden yoktu; çünkü, "gerçi (düşman) sürünüp toprağın altına gizlendi, ama hâlâ burada (...) ve gittiğiniz, kaldığınız, sizleri tek başınıza ya da ikili üçlü gruplar halinde gördüğü her yerde saldıracaktır. Kendilerinin gırtlağından taşan zehri basit sözlerle sizlere verecek, sizleri ihanete ve sadakatsizliğe yönlendirmeye çalışacak ve pasif direnmeye geçeceğinizi umup sizleri tek tek silahlarıyla, sigarlarıyla, şnapslarıyla ve birayla silahsızlandırmaya çalışacaklardır."[75]

Gericilerin Berlin'dekinden farklı bir durumla karşı karşıya kalıp silahlı direnmeyle karşılaştıkları yerlerde, ordu hızla taktik değiştiriyor ve kent savaşı koşullarına ayak uyduruyordu. Kayıpları en aza indirgemek amacıyla askeri birlikler caddelerdeki barikatların üstüne tam karşıdan, yani cepheden yollanmıyor, sokağın elverişli olması durumunda barikatlar topçu ateşine tutuluyor, evler ise köşe başından başlanarak tek tek ele geçiriliyordu: "Önce bir sokağın girişini tutan karşılıklı iki ev ele geçiriliyor, ardından öncüler evlerin duvarlarını, evde buldukları alet ve malzemeyle deliyor böylece bir köşeden öbür köşeye, sokak boyunca bütün evler sırayla ele geçiriliyordu."[76] Birliklerin eğitimi için hazırlanmış elkitaplarında 1849'dan itibaren "sokak ve ev savaşları" maddeleri de yer almaya başladı. Kitaplarda, özellikle Frankfurt, Viyana, Dresden, Iserlohn ve öteki kentlerde devrimin bastırılması sırasında uygulanmış olan acımasız sertlik tavsiye ediliyordu. Savaş hukukunun ve askerlik şerefiyle ilgili ilkelerin kurala uygun rakibe gösterdiği saygının bir nebzesi bile, "kuraldışı" diye tanımlanan devrimci isyancılara gösterilmiyordu. Karşı-devrimin savaş yönetimi, ele geçirilen devrimcilerin kitle halinde katledilmesini bir program haline getirmişti: "Ele geçirilmiş bir evde ya da barikatta karşılaştığınız elinde silah bulunan her isyancı, hatta elinde silah olmasa bile, bize karşı silah kullanmış olduğu belli olan herkes hemen oracıkta öldürülmelidir. Çünkü böyle bir savaşta; mertçe ve şerefiyle mücadele eden, bizimle açıktan açığa savaşa girmiş, düzenli bir gücün birliklerinden oluşan bir rakibe

75. Age., s. 5.

76. Waldersee Kontu F.G.: Der Kampf in Dresden im Mai 1849, Berlin 1849, s. 184. Waldersee Kontu, Dresden isyanını bastıran birliklere komuta ediyordu. Bu konuda aynca bkz.: J. Heilmann: Die Zukunft der europäischen Armeen oder Bekämpfungssystem der Aufstände in grossen Städten. Fransızca "Avenir des armées européennes ou le citoyen-soldat par le général de brigade Rouget.", Leipzig/Meissen 1851; Hermann Kriebel: Über die Bezwingung innerer Unruhen, nach den Erfahrungen der Geschichte in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, Innsbruck 1929, s. 25-39.

karşı savaşırken korunması gereken insanlık, bağışlayıcılık ve halkın hukuku gibi nitelikler söz konusu bile olamaz. (...) İsyancı hainler şerefli bir askerin yumruklarıyla değil de celladın ipiyle ölümü hak etmiş olsalar da, gene de genelde bu işi *kısa yoldan* halletmek daha hayırlıdır."[77]

"Zehirli iç düşmana"[78] karşı mücadele, politik temizliğin mantığını izliyordu: "Düşmanı yenmek yetmezdi. Yaygın sınıflandırmaya göre, halkımızın ve yabancı ulusların, bu soysuzu",[79] devrim mikrobunun yaygınlaşmasını önlemek için imha etmesi zorunluluğu vardı. Bu mikrobun özellikle askeri birliklere bulaşma tehlikesi söz konusuydu: Bu yüzden de şiddet uygulamanın her türlü sınırlamaları kaldırılıyor, askerler gerekli durumlarda hızlı kararlar almaya zorlanıyor ve Griesheim bildirisinde olduğu gibi, askerler ile karşı taraf arasında her türlü iletişime yasak getiriliyordu: "Ateşin kesilmesi ve benzeri amaçlarla asilerle yapılan görüşmelerde, hangi vesileyle olursa olsun, birliklerden ağır sorumluluklar altındaki herhangi bir kimse yer alamaz."[80] Karşıdevrimin "demokratlara karşı ancak askerler işe yarar" ilkesinin korunabilmesi için, demokratlarla askerlerin, herhangi bir şekilde birbirleriyle buluşup birbirine karışmalarını kesinlikle önlemek şarttı. Ama özellikle 1848-49'da olduğu gibi genel bir güvensizlik ve tedirginliğin, bir politize olma durumunun hüküm sürdüğü o iklimde, grupları birbirinden mutlak olarak tecrit etmek de aslında imkânsızdı. İsyanlarla mücadele sırasında askerlerin omuzlarına bindirilen yükün ağırlığının, subaylar gayet iyi farkındaydılar. Bütün askeri yazılarda, "disiplinin" o bildik sağlam ipinin kopabileceği endişesini okumak mümkündü.

Gerici güçlerin tayin edici bir zaaf noktasıydı bu. Firarların yol açacağı eksilmelerin dikkatli ve sert bir gözetimle ancak sınırlı olarak önlenebildiği XVIII. yüzyılda paralı asker orduları döneminden ve ayrıca gene firarlara ve askere yazılmak istemeyenlere karşı mücadelenin büyük kitlesel orduların hareket kabiliyetini azaltmaktan başka işe yaramadığı Napoléon savaşları dönemindeki kaygılardan farklı olarak, şimdi askeri yetkililerin derdi, askerin firar etmesini ya da hiç geri dönmemesini engellemek değildi; tayin edici korku, askerin, devrimci isyancıların saflarına geçmesiydi. Devlet organlarının asıl sorunu, tebasını gerektiğinde şiddet kullanarak silah altına almak değil; silahlı tebası-

77. F.G. Waldersee Kontu: Der Dienst des preussischen Infanterie-Unteroffiziers. 9. baskı. Berlin 1864. s. 262. Söz konusu bölüm ilk kez 4. baskıda yer almıştır. Bkz. Lüdtke: "Gemeinwohl", s. 295.
78. Griesheim: Gegen Demokraten helfen nur Soldaten, s 14.
79. Waldersee: Der Dienst des Preussischen Infanterie-Unteroffiziers, s. 262.
80. Age., s. 260.

nın, silahlarının namlularını devletin temsilcilerine doğrultmalarını engellemekti. Firarı engelleyici önlemler getirmekten çok daha önemli olan şey, askerlerin siyah-kırmızı-altın sarısı ya da kızıl bayrağın peşine takılmalarını önlemekti. Devletin egemenliği, bir bütün olarak askere hükmetme yetki ve gücüne bağlıydı artık.[81]

Ayaklanmaların büyük boyutlara ulaştığı, hatta birçok birliği sardığı yerde, her iki tarafta da eğitilmiş askerler çatışmaya katıldıkları için, durum bambaşka bir askeri renge bürünmekle kalmıyor, itaat zincirinin kolektif olarak parçalandığı toplu itaatsizlik vakaları, devlet ve ordu yönetimi için aynı zamanda muazzam bir sembolik anlam da taşıyordu: Askeri düzeni her türlü şiddete ve zora başvurarak tesis etmek ve ko-

rumak amacıyla, öteki devletçiklerden oluşturulan sadık birlikler sık sık bir araya getiriliyordu. Örneğin 1848'de, Viyana'daki birlikler, isyancı Macarların üzerine yürümeyi reddedip karşı koyduktan sonra olay silahlı bir ayaklanmaya dönüşünce, o zamana kadar Alman Birliği devletlerinde görülmemiş boyuttaki silahlı isyana katılan devrimci koruma birliklerinin asker sayısı neredeyse yüz bini bulmuştu. Hemen aynı ay içinde Çek ve Hırvat birliklerinin de içinde yer aldıkları ordu, günlerce süren kanlı çarpışmalardan ve Viyana'nın iç kent bölgesinin bombardımana tutulmasından sonra, buradaki devrimi kanlı bir şekilde bastırdı.[82] Prusya'da ise, karşı-devrimci harekete ve eylemlere katılmak üzere askere alınmaya başkaldıranlar, özellikle Prusya'nın kendi savunma birimleriydi. Çeşitli şehirlerde mühimmat ve erzak depoları yağma edilmiş, savunma biriminin askerleri, ayaklanmaların başını çekmişlerdi. Ne var ki kısa bir süre sonra cephedeki birliklerle beraber kent savunmasında kullanılan burjuva kolluk kuvvetleri de devreye sokuldu ve böylelikle isyancılar yenilgiye uğratıldı.[83]

F. BADEN'DE ASKERİ İSYAN

1849 Mayısı'nda hemen hemen bütün bir ordunun isyan etmesi, askeri yönetim kadroları üzerinde tam bir travmatik etki yapmıştı. Rastatt kalesinden başlayarak kısa süre içinde garnizonların bulunduğu kentlerin

81. Bkz. Katharine Chorley'in iktidar sosyolojisi incelemesi: Armies and the Art of Revolution. Londra 1943.
82. Bkz. Wolfgang Häusler: Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848. Viyana/Münih 1979.
83. Westfalen'deki Prusya eyalet savunma birliklerinin ayaklanması konusunda bkz. Wilhelm Schulte: Volk und Staat. Westfalen im Vormärz und in der Revolution 1848/49. Münster 1954, s. 309-323.

çoğuna sıçrayan ayaklanma, genel bir isyana dönüşecekti. Grandük ve bakanı kaçmış, demokratların başını çektikleri bir eyalet komisyonu, geçici olarak hükümet etme işlevini yüklenmişti. İsyancı ordu da bu komisyona tabi oldu. Gerçi kimi birimler subaylarının sürülmesinin ya da firarlarının ardından hızla dağılıp gitmişlerdi. Almanya'da o güne kadar ilk kez görülen, hat savaşı birliklerinin bu apaçık isyanı, karşı-devrimci güçlerin gözünde askeri bir müdahaleyi özellikle zaruri hale getirmişti. İlle de bir yerlerde uyarıcı bir örnek olarak bir askeri müdahale gerçekleştirilecekse, bundan daha iyi bir fırsat olamazdı. Bu anlayış doğrultusunda Prusya alayları ve "Reich kıtaları", aynen Baden gibi isyan halindeki Rheinpfalz'dan derhal geri çekilip Baden Eyaleti'ni işgal ettiler. Bu kuvvetlerin ezici çoğunluğu ve gücü karşısında kıtalardan geri kalmış askerlerin yanı sıra, burjuva savunma birimlerinden ve gönüllüler takımından oluşan devrim ordusunun en ufak bir şansı yoktu. Yaklaşık 6 bin savaşçı, Rastatt kalesine çekildi ve haftalar süren kuşatmanın ardından, 23 Haziran'da teslim olmak zorunda kaldı.[84]

Baden'deki isyan, Meclis'in anayasa kampanyası dönemine denk gelmişti; demokratik muhalefetin, alttan gelecek güçlerin baskısıyla Alman prenslerini Frankfurt Parlamentosu'ndan çıkan anayasayı tanımaya zorladığı bir kampanyaydı bu.[85] Gene de ulusal birliğin kurulması ve anayasa hukuk ilkelerinin tanınması talepleri, isyanın patlak vermesinde besbelli ki sınırlı bir rol oynamıştı. Rastattlı 670 asker ve astsubay tarafından verilen bir dilekçede, askerlikte "hamilik sistemi"ne son verilmesi talep ediliyordu; askeri ceza yasasının ve hizmet tüzüğünün "gecikmeden gözden geçirilmesi", "her askerin askeri okula alınması", "kast, zümre farkı gözetmeksizin", yetenekli herkesin subaylığa terfi ettirilebilmesi; "üstlerin astlarına dikkatli ve saygılı davranmaları, özellikle de 'sen', 'o' gibi hitaplardan kaçınılması"; "şikâyet hakkının verilmesi ve maaşın artırılması" talepler arasında yer almaktaydı. Ta-

84. Baden'deki olaylar için bkz. Günter Richter: Revolution und Gegenrevolution in Baden 1849; Oberrhein Tarihi Dergisi'nde. 119. Cilt, 1971, s. 387-425; Willy Real: Die Revolution in Baden 1848/49. Stuttgart 1983; Müller: Soldaten in der deutschen Revolution von 1848/49, s. 383-410. Dönemin tanıklığı olarak karşı-devrimci bir perspektiften askeri isyana bakış için [Karl Leopold Freiherr Schilling von Cannstandt]: Die Militärmeuterei in Baden. Özgün kaynaklardan bir Baden subayının derlemeleri, Karlsruhe 1849; D.J.: Der Aufstand in Baden. Minerva; Cilt 4/1849, s. 124-145; [Daniel] Staroste: Tagebuch über die Ereignisse in der Pfalz und Baden im Jahre 1849, Cilt 1., Potsdam 1852, s. 34-105.

85. Ayrıca bkz. Christoph Klessmann: Zur Sozialgeschichte der Reichsverfassungskampagne von 1849. Historische Zeitchrift, Cilt 218, 1974, s. 283-337; ayrıca Engels'in olup bitenin etkisi altında kaleme aldığı çarpıcı yazı okunabilir: Die deutsche Reichsverfassungkampagne (1850). Marx/Engels: Cilt 7, s.109-197.

lepler sıralamasının son maddesi, askeri birliklerin devrimi bastırmak için doğrudan kullanılmasına sert bir tepkiyi içeriyordu: "Kraliyetin insanlık dışı bir tutumla, polis devletinin arsız, hayasız cüretkârlığından bıkıp usanmış, haklarını elde etmek için mücadele eden kardeşlerini ve babalarını öldürmeye zorlayacak kadar askerleri aşağıladıkları Paris, Viyana ve Berlin olaylarını acıyla ve derin bir kederle izliyoruz" deniyordu. "Duygularımız askerlik yükümlülüğü denen şeyle çelişir mi? Benzer bir emir aldığımızda, hizmet yeminimizi mi bozalım? Kendi ocağını savunan halkımıza karşı savaşmak istemiyoruz ve yasamanın bu noktada, ülkenin hiçbir yiğit evladında en ufak bir vicdani kuşku bırakmayacak şekilde, açık seçik ve dolambaçsız konuşmasında ısrar ediyoruz."[86]

"İsyanın ve Baden Grandüklüğü kıta birliklerinin parçalanıp dağılmasının nedenleri"[87] konusunda, dönemin içinden, karşı-devrimci bir perspektiften yapılmış açıklama girişimleri, isyancı, devrimci askerlerin hareketinde politik motifler bulunduğunu tamamen reddetmektedirler. "Askerlerin inisiyatifinde başlamış ya da onların desteklemiş olabilecekleri cumhuriyetçi bir ayaklanmadan söz etmenin imkânı yoktur," diyordu egemen görüş: "Tek tek istisnaları bir yana bırakacak olursak, büyük çoğunluk, felaket anında da grandüke karşı olmadığı gibi bir Baden Cumhuriyeti'nden yana da değildi; ama ortalığa bir şey hâkimdi: Her türlü disiplinin dağılması; bütün askeri dayanışmaların çökmesi; bir araya getirilmiş bireyleri sağlam, ahlâklı bir vücut halinde birleştirecek bağlayıcı araçların etkisizleşmesi."[88]

Askerlerin isyanı en başta subaylarını hedef alıyordu. Ayaklanmalara direndikleri yerlerde subaylara saldırılıyor, üstlerin evleri yıkılıyordu. Çok az subay, kendilerini her an linç etmeye hazır kalabalığın elinden kurtulabiliyor, canının derdine düşen subaylar kurtulmak için çoğunlukla kaçma yolunu seçiyorlardı. Sonradan yapılan bir mazeret açıklamasında, "Subaylar, askerin bu uzun süreli kendini kaybetme durumunda, astlarının keyfi oyuncakları durumuna düşemezlerdi elbette; dolayısıyla da, yüzlerce elin, kendi el ve ayaklarının toplamından daha

86. Raststatt 1. ve 3. Piyade alayı ve topçusunun astsubay ve erlerinin, II. Kammer'e dilekçeleri. 1849 Nisan/Mayıs. Dilekçenin bir örneği Freiburg Üniversite kitaplığındaki "Baden Devrimi Bildirileri" arasında yer alıyor (H. 3990-48).

87. [Friedrich von Hoffmann]: Beitrag zur Beantwortung der Frage: Welches sind die Ursachen der plötzlichen Auflösung aller Disciplin in dem badischen Armee-Corps? Karlsruhe 1849; [anonym]: Die Ursachen der Meuterei und des Zerfalles des grossherzoglich badischen Truppencorps im Mai 1849. Deutsche Vierteljahrs Schrift, 1850, H. 2, s.130-158; Ludwig Häusser: Denkwürdigkeiten zur Geschichte der badischen Revolution. Heidelberg 1851, s. 272-294.

88. Häusser: Denkwürdigkeiten, s. 272/73.

kuvvetli olduğunu kavramak durumunda kalmışlardır" deniyordu.[89] İsyancı askerler Rastatt'ta önce askeri cezaevine saldırıp hapsedilmiş arkadaşlarını kurtarmışlardı; Karlsruhe'de ve öteki garnizonlarda, şartlandırmanın ve askeri ıslah yöntemlerinin sonucunda nefretin sembolü haline getirilmiş sivil halk ile coşkun kaynaşma sahneleri yaşanıyordu.

Olup biten, bütünüyle kolektif bir "taşkınlık" karakteri taşıdığı gibi, işin içinde gerçekten de kendinden geçme, esrikleşme belirtileri de vardı ve bu duruma, sınırsız alkol tüketiminin de etkisi yok değildi. Olayları belgeleyen subayların, "yamyamca öfke", "hayvan sürüsü"[90] gibi tanımlamalarla dile getirdiği olay, aslında askeri baskı ve zorlanma düzeninde aniden uç veren bir çıbanı andırıyordu. "Mutlak kurumlaşmanın" sosyal hiyerarşisi bir an için çökmüştü. Bu "ordunun patlaması"[91] olayının, sosyal alandaki hükümranlığın kırılganlığına işaret eden belirtiler de taşıyor olması, isyanın muhafazakârlar için ürkütücü bir görünüme bürünmesinin nedeniydi. Siyasal motivasyonlarla belirlenmiş bir ayaklanma, bu "patlamadan" çok daha az tehditkâr bir etki yaratırdı; çünkü isyana katılanlar ne pahasına olursa olsun "birlikleri organize biçimde bir arada tutmaya çalışırlar; onlara ahlâki özneler olarak muamele etmek zorunda kalırlar ve onları belli bir ölçüde devrimin safları ve halkaları arasına sokarlardı";[92] oysa bu isyana "başıboşluk ve anarşi" hâkimdi; askerleri yönlendiren motifler, "en sıradan, en kaba motifler"di. "Subaylara duyulan nefret; komuta edilme yerine kendi kendinin efendisi olma biçimindeki abartılı arzu; daha az nöbet tutmak; buna rağmen daha fazla maaş ve izin koparmak; tozluk takmamak ve bundan böyle o kadar çok talim yapmamak; işte bunlar Mayıs isyanının kaotik gürültüleri arasında işitilebilecek şekilde kulağa çarpan anlaşılır ve haklı taleplerdi."[93]

Olup bitene dönem içi perspektiflerden değil de sonradan bakıldığında, askerlerin memnuniyetsizliğinin birçok nedeni bulunabilirdi. Baden hükümeti, Frankfurt'a getirilmiş olan Alman Savaş Anayasası'nın gerekleri doğrultusunda, birkaç hafta önce eski askere alma sistemine son verip genel askerlik mecburiyetini getirmekle kalmamış, aynı zamanda ordunun asker sayısını nüfusun yüzden birinden yüzde ikisine yükseltmişti. Bu gelişmeyle birlikte o zamana kadar para ödeyerek askerlik hizmetinden muaf kalabilen toplumsal katmanların için-

89. [Schilling von Cannstadt]: Die Militärmeuterei in Baden, s. 93.
90. Age., s. 31.
91. Häusser: Denkwürdigkeiten, s. 282.
92. [Anonim]: Die Ursachen der Meuterei, s. 156.
93. Häusser: Denkwürdigkeiten, s. 280-282.

den çok sayıda genç, askerlik yapmak zorunda kalıyordu. Bu gençlerin birçoğu muhalefetin demokratik ve ulusal girişimlerine sempati duyuyorlardı ve hatırı sayılır bir bölümü 1848 Nisan ve Eylülü'ndeki düzensiz ayaklanmalara katılmışlardı. Öte yandan askere alma usulündeki yeni düzenleme, astsubayların önemli bir bölümünü oluşturan "muvazzaf"lar için de önemli ölçüde cesaret kırıcı olmuştu. Bunlardan bir bölümü terhis edildi. Hepsi, sosyal statülerini yitirme, "deklase" olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Çünkü devletin amortisman sigortasında birikmiş nemalar, bir kalemde silinip atılmıştı; oysa bu paralar söz konusu kimselerin ordudan ayrılmalarının ardından mütevazı birer yurttaş olarak hayatlarını sürdürebilmelerinin güvencesiydi. Öte yandan

gene astsubayların önemli bir bölümü terfi ettirilirken, belli bir bölümünün atlanması ayrı bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bütün bunlara özellikle Baden ordusu subaylar katına hâkim olan aşikâr bir kabalık ve Baden Prensliği üyesi olmanın kibirliliği de ekleniyordu: "Daha onbaşılıktan başlayarak, askerde saygı uyandırmak yerine, onursuz ve aşağılayıcı muamelelerle işleri yürütmeye alışıyorlardı; erlere cahil, kaba, hödük köylü çocukları muamelesi yapılıyordu ve onlar da zaten çoğunlukla, değişmeden, neyseler o olarak kalıyorlardı."[94]

Ancak askeri isyanın içindeki, serüvenci, anarşist uğrak, isyanın nedenlerini ortaya çıkarmaya yönelik incelemeleri ve araştırmaları son tahlilde boşa çıkarmaktadır: "Örneğin, pazar günü isyancılara itaat sözü verip onlarla birlikte hareket eden askerlerin, daha birkaç gün önce isyancılara, onlarla aynı kanaatleri paylaşmadıklarını apaçık ifade etmiş olmaları çok ilginçti." Bu noktada ordunun ilkece güvensizlik ve belirsizlik zemini üzerinde durduğu da ortaya çıkıyordu. Daha o sabah dakikası dakikasına ve eksiksiz yoklama alanında toplanmış ve akşamüstü "kol kola şarkılar söyleyerek" kışlalarına dönmüş askerler, "o andan itibaren disiplin filan tanımamaya başlamış ve aradan geçen süre içinde Offenburg Eyalet Meclisi'nin Baden politik ayaklanması hakkındaki kararlarından başka herhangi bir tepkiyle de karşılaşmamışlardı."[95]

Askeri isyanın hızla yayılışının nedenlerini anlamak zorlaştıkça komplo teorileri de çoğalıp duruyordu: "Önderlerden en alt düzeydeki rençberlere kadar, bütün rollerin daha önceden belirlenip taksim edilmiş olduğuna hiç kuşku yoktu";[96] komplo ve ihanet "çok zaman önce

94. Age., s. 277.
95. [Hoffmann]: Ursachen der plötzlichen Auflösung aller Disciplin, s. 14.
96. [Schilling von Cannstadt]: Die Militärmeuterei in Baden, s. 89.

başlamıştı ve her yerde patlamaya hazır bekletilen mayınlar, tam da Almanya sonu belirsiz yeni bir bunalım içine yuvarlanmak üzereyken patlatıldılar."[97] Devrim yıllarının "kavram kargaşası" ve "genel politik gerginlik", genel kanıya göre, "politik ortalık karıştırıcılar göz göre göre ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın, yasanın çaresizliğinden yararlanarak iyice çığırından çıkmış basının her yönden besleyip filizlendirdiği tohumlarını ekmişler, öyle ki politik gerginlik çok geçmeden alabildiğine artıp yayılmış ve sağlam bir şekilde organize olmuş halk birlikleri sayesinde yeniden ve öncekinden çok daha korkunç bir şekilde infilak edip var olan her şeyi tehdit eden bir güce ulaşmıştır."[98] Komplocular ve ihanet ittifakı yapanlar, karşı tarafın yorumuna göre, gene, insanları kandıran erkekler ve hatta kadınlardı: Asker isyanına ilişkin yazıların hemen hemen hiçbirinde, Rastatt'ta tutuklu bulunan devrim lideri Struve'nin "serüvenci, koket" karısına dil uzatmayan tek bir satır yoktu. Karşı-devrimci erkek fantezisinde devrim liderinin bu genç eşi, "askerlerin her fırsatta kendisinden hoşlanmalarını sağlamasını bilen, garnizonu etkilemek için her türlü çareye başvurmaktan utanmayan" ve "böyle bir propaganda için gerekli bütün Tann vergisi özelliklere sahip olan bir kadındı."[99] Onlara bakılacak olursa, zaten demokratların amaçları uğruna herhangi bir şeyden çekinmeleri söz konusu değildi. Örneğin önceki yılın Mart günlerinde kundakçıların ceplerinde patlayıcı fitilleriyle biralarını içtikleri Karlsruhe'deki "Affenmüller" hanında, "askerin bütün kötü niyetli, iğrenç üyeleri kendilerine ısmarlanan biralarla kandırılmaktaydılar".[100] Başka yerlerde de bira, "patriotizmin artırılması ve susamış askerlerin akıllarının başlarından alınması için su gibi akıtılıyordu."[101]

Gerçekten de, Eylül'deki ayaklanma girişiminin bastırılması sırasında Baden ordusu önemli dirençlerle karşılaşmayınca halk birlikleri kendi askerleri arasında hedefli ajitasyonlar yapmak mecburiyeti hissetmişlerdi. Son derece radikal bir bildiri "sefil baba ve kardeş katillerine lanetler yağdırıp" intikam alma tehditleri savururken, "cesur Cumhuriyetçi askerler, halk artık huzur ve barışa kavuşsun diye, kötü askerleri, gevşek, beceriksiz subayları, memurların, papazların ve prenslerin

97. Häusser: Denkwürdigkeiten, s. 295.
98. [Hoffmann]: Ursachen der plötzlichen Auflösung aller Disciplin, s. 4.
99. Age., s. 13 [Schilling von Cannstadt]: Die Militärmeuterei in Baden, s. 4; anonim, Die Ursachen der Meuterei, s. 154/155; Staroste: Tagebuch, s. 44; Häusser: Denkwürdigkeiten, s. 284/285.
100. [Schilling von Cannstadt]: Die Militärmeuterei in Baden, s. 28.
101. Age., s. 5.

köpeklerini vurup öldürmeye" çağrılıyorlardı.[102] Ne olursa olsun, ayaklanmanın halk birliklerince planlı bir şekilde organize edilip başlatılması yine de söz konusu değildi.

Disiplinin korunması, dolayısıyla da bozulan disiplinin yeniden tesisi, asıl, birçok yönden organizasyon aksaklıkları gösteren devrim hükümeti için, halledilmesi gereken bir sorundu. Eli kulağındaki askeri müdahalenin çehresi belirginleştikçe, savunma güçlerini organize edip bir düzene sokmak da o ölçüde zaruri hale gelmişti. Ancak Prusya ordusu yaklaştıkça, devrimciler safındaki önemli sayıda asker alelacele evinin yolunu tutmuş ve askerlerin bizzat belirledikleri yeni subaylar da, emirlerindeki erlerin itaat ve disiplinini sağlamakta akla karayı seçer hale gelmişlerdi. 18-30 yaş arasındaki bütün erkeklerin Frankfurt Eyalet Meclisi komisyonunun bir emrine göre halk savunmasına katılması kararının hayata geçirilmesi, dolayısıyla da genel bir seferberlik söz konusu olamazdı. Ayaklanmanın başlamasının üzerinden daha bir hafta bile geçmeden geçici hükümet, askerleri düzenli ve disiplinli olmaya çağırma mecburiyeti hissetmişti: "Sizlerin erkek yüreğinizi tutuşturan özgürlüğe, adalete ve vatana duyduğunuz hayranlığa sağlam bir düzen eklenince, zafer bizim olacaktır ve bu düzen aslında, en çok savaşçıların ihtiyaç duyduğu bir şeydir."[103]

Dayatılan savaşın bir faturası vardı: Karşı-devrimin askeri güç üstünlüğü karşısında kendini savunmak zorunda olan devrimin, bizzat kendisini militarize etmesi kaçınılmazdı. İspanyol örneğine göre bir partizan savaşını kimse aklının ucundan bile geçirmemekteydi; böyle bir savaşın yapılabilmesi için kaçınılmaz olan kırsal nüfus desteğinden Alman devrimcileri tamamen yoksundu; kaldı ki kırsal kesim halkı, evlatlarını halk savunma birliklerine yollama konusunda zaten oldukça gönülsüz davranmıştı. Bu durumda geriye ya savaşmadan teslim olma ya da "itaatsizlik şenliğini" sonuna kadar götürüp, disiplinli bir mücadele gücü kurma seçenekleri kalıyordu. Ne var ki, kim olursa olsun, birinden emir almaya yanaşmayan bu isyancı askerlerden ne köy olurdu ne de kasaba; hele bunlarla istilacı düşman ordusunu püskürtmek, tek sözcükle ham hayaldi.[104] Durumu, Baden birliklerine komuta eden Po-

102. Bildiri Friedrich Lautenschlager: Volksstaat und Einherrschaft. Dokumente aus der badischen Revolution 1848/1849. Konstanz 1920, s. 387-393'te yer almaktadır.
103. "Baden savaşçıları" çağrısı, 21 Mayıs, age., s. 411.
104. Askeri disiplinin çökmesi sadece anarşist itaat retlerinin ve firarların artmasından belli olmamaktadır: Askeri yenilgi belirginleşmeye başlayıp çaresizliğin ilk günlerin zafer sarhoşluğunu dağıttığını, Baden birliklerinin kendi saflarındaki sözde hainlere karşı linç girişimlerinin arttığını, sadece karşı-devrimcilerin borazanı olan tarih yazımı değil; aynı zamanda, eski bir Prusya subayının kanısı, serbest mücadele birim-

lonyalı devrimci general Mieroslawski kadar açık seçik dile getiren olmamıştır: "Halk ayaklanmaları, çoğu kimse tarafından, ikinci bir kez savaşa gitmek zorunda kalmama, kimseye tabi olup itaat etmeme, artık kurban vermeme, tek sözle, vatanın selametini kendi kişisel selametine ve iyiliğine, yarının çıkarlarını ise bugüne indirgeme olarak anlaşılan bireysel bir kurtuluş programına dönüştürülüyor. Her bir devrimci gücün görevi, halkı bu işe yaramaz, parçalayıcı, dağıtıcı, bir yere kanalize edilmesi imkânsız gerginliğin içinden kurtarıp devrimci bir güce dönüştürmek; yani vatana karşı Stoacı görevlerin bilincini onlara aşılayarak, onların içinde ateşli, herkesçe paylaşılan bir duyguyu uyandırmaktır. Ancak bundan sonradır ki, halk ayaklanması gerçek bir devrime dönüşecek ve bütün savaşçı güçler, ortak bir iradenin hayat vereceği disiplinli bir birliktelik oluşturacaklar ve bu birliktelik, hem yabancı istilacılara karşı direnebilecek, hem de içimizdeki bozguncuların hepsini etkisizleştirmeyi başaracaktır."[105]

"Stoacı görevler", "bozguncuları etkisizleştirmek" biçimindeki disiplin dili, politik bir eğilimin işaretini taşımıyordu. Devrim bayrağı altında da olsa –Mieroslawski'nin, Baden birliklerinde yerinde yellerin estiğini tespit ettiği– "savaş ruhu", "devletin iyiliğini ve selametini biricik norm ve kılavuz olarak" devrimcilerin önüne koyma ilkesini beraberinde getiriyordu. Ve sırf ideolojik düzlemde kalarak kitleleri harekete geçirmiş olmak yetmediğinden, daha ilk çarpışmaların ardından, devrim ordusunun birlikleri dağılıp gitmişlerdi. Geçici devrim hükümeti, yenik Polonyalı generalin organizasyon bakımından çıkardığı sonuçlara göre, "albayların atanma hakkını kendinde saklı tutmalı, bu işi askerlerin keyfine ve havasına bırakmamalıydı; ayrıca her bir itaatsizliği ve firarı, bu iğrenç askeri salgının daha ilk vakalarını bile korkunç cezalarla ve kimsenin gözünün yaşına bakmayan bir denetim sistemiyle bastırıp engellemeliydi ve nihayet kamusal hayatı karargâha taşımalı ve savunma yeteneğine sahip bütün ulusu, dakikliğe, üniformaya, düzenli birliklerin cesur, duygusallıktan uzak özelliklerini taşımaya zor-

---

lerinden birinin komutanının eşi olarak olaylara bizzat tanıklık etmiş olan yazar Mathilde Franziska Anneke'nin Baden-Pfalz seferi sırasında devrimciler saflarındaki tanıklıkları da göstermektedir: Mutterland. Memoiren einer Frau aus dem badisch-pfälzischen Feldzuge (1853). Münster 1982, özellikle de s. 88/89, 98/99. Benzer olayları kuşatma altındaki Rastatt'tan anlatan Rastatter Casematten-Erzählungen eines Freigewordenen. Maisenheim 1850, s. 15-20'de Wilhelm Dietz.

105. [Ludwig Mieroslawski]: Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden. Bern 1849. s. 49/50. Devrimci organizasyonlarda ve örgütlerde askeri disiplin konusunda bilgi edinmek için bkz. Emilio Lussu: Theorie des Aufstands. Wien 1974, s. 122-137.

lamalıydı."[106] Bu türden, disiplin ve itaati formülleştirici ifadelerde, sadece Fransız devriminin Jakobenci mirasının yankılarını bulmakla kalmıyoruz; yetmiş yıl sonra Bolşevikler Kızıl Ordu'yu kurarken, onlara hâkim olan, ilke ve kurallara körü körüne bağlı olma ve bu konuda ödünsüz davranma özelliği de burada kendini belli etmektedir.

Devrimin yenilgisinden, tam karşı yöndeki gerekli sonuçları çıkartabilmek için, Almanya'daki başka hiçbir politik türe benzemeyen kendine özgü bir tür, yani anarşist olmak gerekmektedir. Askeri ayaklanmayı "yüzyılın en devrimci eylemi" olarak sevinçle karşılayan radikal Cumhuriyetçi yazar Christian Abt, bu devrimi "bireysel çıkarlardan, bireysel mutluluklardan ve iyilikten yana ve asker düzenine karşı uyanmış duyguların öfkesi" olarak yorumlar. "Askerler kendilerini insanlaştırıyorlardı," diyen Abt'a göre, politik kurtuluş ile mecburi genel askerlik hizmetinin bağdaştırılması imkânsızdı: "Bana diyorlar ki, mecburi askerlik hizmeti olmasa, devrimi dayatabilmek olanaksızdır; ben de buna, halkın çoğunluğu devrimle ilgilenmez ve özgürlüğe ihtiyaç duymaz, dolayısıyla da devrimi savunmayacaktır; oysa savaşçılar, zaten çıkarları devrimle kenetlenmişse, özgürlüklerinin düşmanını geriletmek için gönüllü olarak ayağa kalkacaklardır. Gönüllülük ilkesine dayanmayan ve bu ilkeyi bütün ölçü koyucu kurallarının kılavuzuna dönüştürmeyen her devrim kaybedilmiş demektir, diye cevap veriyorum."[107] Askeri önderlerinin, İsviçre'de sürgündeyken bile hâlâ devrimci disiplinin kutsal şarkısını söyleyip durduğu; ama kendisini bir türlü organize edememiş olan yenik demokratlar korosu içinde Abt yapayalnız ve tek bir ses olarak kaldı.[108]

Askeri ayaklanmanın yarattığı öfke ve kızgınlık, karşı-devrimin ayaklanmayı bastırma ve "pasifize etme"[109] çabalarının yönünü ve sertliğini de belirleyecekti: 1851'e kadar Baden'de kalan Prusya birliklerinin bu eyaleti işgal etmelerinin ardından, kitlesel tutuklamalar birbirini izlerken ayaküstü mahkemeleri ve idam müfrezeleri işe koyuldu. Devrimcilerin dört-beş bin kişilik bir bölümünün çoğu İsviçre'ye kaçmayı başarırken, geri kalanlar tecrit kamplarında toplandılar. Dövüşerek tes-

106. Berichte des Generals Mieroslawski, s. 52.

107. [Christian Abt]: Die Revolution in Baden und die Demokraten. Vom revolutionären Standpunkt aus beleuchtet. Herisau 1849, s. 131, 162.

108. Mieroslawski'nin yanı sıra, örneğin A. Zurkowski'nin raporlarına bakabilirsiniz: Kurze Darstellung des Feldzuges in Baden und Pfalz. Bern 1849; Johannes Philipp Becker/Chr. Essellen: Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849. Genf 1849, s. 162-165; August Brass: Der Freiheitskampf in Baden und in der Pfalz im Jahre 1849. St. Gallen 1849, s. 28/29.

109. Bu konuda ayrıca bkz. Richter: Revolution und Gegenrevolution in Baden 1849, s. 402-425.

lim olanlar, vatana ihanet suçlamasıyla askeri mahkemelere çıkarıldılar. Rastatt işgalcileri, teslim olduktan sonra, savaş tutsakları olarak Rastatt kalesine kapatıldılar ve oradaki koşullar kısa sürede bir tifüs salgınının patlak vermesine yol açtı. İhanet ve kargaşanın elebaşı olduğu iddia edilenlerin bir bölümü idam edilirken, diğerleri uzun hapis cezalarına çarptırıldı. Ev ev aramalar, ulaşım yollarının ve hanların polisçe denetlenmesi ve memleketini terk eden herkesin bir pasaporta sahip olması mecburiyeti, kaçakların ya da gizlice geri dönen devrimcilerin ele geçirilmesi amacına yönelik önlemlerdi.

Baskı önlemleri Prusya komandosu aracılığıyla hayata geçirilmeye başlanmıştı; işgal ordusuysa Baden ordusunun yeniden organize edilmesinde yönetimi bizzat üstleniyordu. Prusya Savaş Bakanı, her şeye yeniden başlanmasını, kılık kıyafetin ve alay isimlerinin sembolik düzenine kadar, kolektif itaatsizliğin bütün izlerinin silinmesini talep ediyordu: "Mevcut her şey, formasyonlar, rütbeler, isimler, üniformalar, birlikler yok edilmelidir; çünkü hiçbir Alman birliği gelecekte, tarihte eşi örneği görülmemiş bir ihanetin anılarını taşıyan birliklerle aynı saflarda savaşmak istemeyecektir." Yeni kadrolar, "tamamen disipline edilene" kadar "Prusya subaylarının *önderliğinde* değil de, tamamen onların denetimi *altında* ve Baden'de değil de, Prusya'da yetiştirilip oluşturulmalıdır."[110] Yeni organize edilecek birliklerin "temiz tutulmaları kaygısından ötürü" subay ve astsubaylar arasından sadece "lekesiz" olanlar kullanılmalı, "bölüklerin çok azı bu süprüntü takımına katılmaktan tamamen uzak durabilmiş olduğu için", bu boyutlarda bir ayaklanmaya eğilimli görülmeyen takımların içinden, "sadece kendi iradeleri dışında kitlelerin peşine takılmış olmaktan başka bir suçu bulunmayanların yeniden görevlendirilmeleri" söz konusu olmalıdır.[111] "Ahlâken hastalanmış insanların" cezalılar birliklerinde bir araya getirilip Rastatt kalesinin yeniden inşasında kullanılmaları, yani "en çok günah işledikleri yerde değerlendirilip ıslah edilmeleri" projesi,[112] aynen Baden ordu kontenjanını Prusya ordusuna eklemleme biçimindeki düşünce gibi, sadece bir niyet olarak kalmıştı.

Güdük eyalet devletlerinin prensleri ve sonraki yıllarda işgal kuvvetlerine komuta edecek olan Kaiser I. Wilhelm açısından, Prusya askeri anayasasının Almanya'nın "yeniden organizasyonunun temeli"

110. Age., s. 409.
111. Prusya prensinin krala yolladığı 7 Ocak 1850 tarihli mektup, I. Wilhelm'in, Militärische Schriften kitabından alıntı, Cilt 2, s. 291.
112. Ordu teşkilatının Baden Grandüklüğü'nde yeniden oluşturulmasının temelleri, age., s. 287.

olarak kullanılmaması için ortada hiçbir neden yoktu; çünkü Wilhelm ordusu bu "ateş üzerinde yürüme sınavını ahlâken ve maddeten parlak bir biçimde vermişti."[113] Ne var ki devrim yılları, reformların zafer kazanan taraf için de zaruri olduklarını göstermişti. Baden Grandükü olan prensin, gelecekte bir askeri birliğin güvenilirliğinin temeli olan "üç esas noktayı", ileride Prusya'daki hükümdarlığı sırasında uygulayacağı bir programın taslağı olarak bir mektupta açıkladığını görüyoruz: "1) Her silah grubu için üç yıllık kesintisiz hizmet, 2) Batarya ve süvari alayı için en az beş yüz kişilik hazır ekip, 3) Ülke içi savunmanın cephe hattıyla içten bağlantısının sağlanması; yani ülke içi savunma ordusundaki asker sayısının izinlilerden sayıca fazla olması; barış döneminde deki tatbikatlarda ve savaşta bu savunma askerlerinin cephedeki eksiklikleri gidermesi."[114]

Ancak izinsiz ve uzun bir hizmet süresi, askeri yöneticilerin gerekli gördüğü "bütünüyle sivil yurttaşlık özelliğinden arındırma sürecinin"[115] çaresi olarak belirmekteydi. Baden örneğinin yanı sıra ülke savunma birliklerinde görülen huzursuzluklar da, liberal fikirlerin orduya işlemesi durumunda işin nerelere kadar varabileceğini göstermişti. Acemi erleri şartlandırıp hazırlamak ve onlara "doğru ve sağlam askeri ruhu" aşılayabilmek için bunların sivil yurttaşlık hayatı ile bütün bağlantılarının kesilmesi şarttı. Sadece eğitme ve şartlandırma itaat sağlayabiliyordu; yoksa "iyi niyete" çağrı ya da ara sıra mevcut olduğu varsayılan "vatanseverlik duygusu", itaat için yeterli değildi. Olup biten onca şeyden sonra, iyi niyet ya da vatanseverlik gibi ahlâki güçlerin bu konudaki yetersizliğinden ve güçsüzlüğünden kuşku duymamak elbette imkânsızdı.[116] 1860 ordu reformunun adıyla özdeşleştiği Roon'un, vatan tutkusu ile asker disiplini arasındaki bağ hakkında yazdıkları, bir bakıma 1813 ile 1849 arasında yaşanan askeri deneyimlerin muhasebesi olarak anlaşılabilirdi: "Halkın genel heyecanının ve hayranlığının arttığı dönemler geri gelebilir ve zaten kim, böyle bir duygu selinin olumlu etkisini inkâr edebilecek kadar kaçıktır! Ama gerçekten de bu duygu alevini olağan ve kendiliğinden, her zaman hazır bir şey gibi, kaçınılmaz bir sonucun bel bağlanabilecek faktörü olarak görecek kadar akıldan kim yoksundur! İyi ve sağlıklı bir organizasyon, vatansever atmosfer sayesinde bu türden duyguları tırmandırma *yeteneği* taşımalı;

113. Baden Grandükü'ne 11 Temmuz 1849 tarihli mektup, age., s. 280/281.
114. Age., s. 281.
115. Ritter: Staatskunst und Kriegshandwerk, Cilt 1, s. 154.
116. Albert von Roon: Bemerkungen und Entwürfe zur vaterländischen Heeresverfassung vom 21. Juli 1858, Wilhelm I, Militärische Schriften'ten alıntı, Cilt 2, s. 351.

ama kimse bu duyguları hazır bulma *hesabı* yapmamalıdır."[117] Bir "ulusal okul" işlevi taşıyacak ordu, vatansever doktrinlerin ve ideolojilerin yeri olmaktan ziyade, genç erkeklerin disipline edilme yeri olmalıdır.

Ancak 1871'de Alman Reich'ının kurulmasıyla birlikte, ulusçuluk, (eyalet devletlerinin tek merkezde toplanmaları talebi anlamında bir milliyetçilik) bir muhaliflik tavrı olarak, hâlâ olumsuz çağrışımlar yapan bir kavramdı. Ama kavramın içeriği artık dolmaya başlamış ve belirsiz bir şey olmaktan çıkıp resmi ideolojinin bir kavramına dönüşmüştü. Vatanseverliği harekete geçirme süreci ile askeri itaati sağlama süreci birbirini karşılıklı körükleyen ve tamamlayan iki cepheyi oluşturuyorlardı. Prusya'nın hegemonyası altında kurulan ulusal devletin büyüklüğü ve kudreti, sadece somut anlamda ordusunun büyüklüğünden destek ve kuvvet almakla kalmıyor, devlet ordu tarafından da sembolik düzlemde temsil edildiğinden, askeri disiplin kendiliğinden Prusya devletinin ulusal temel erdemi niteliğine bürünüyordu. Askeri değer tasarımlarının ve davranış normlarının, bütün bir toplumun iliklerine işlemesi süreci, kitlelerin "milliyetçileştirilmesi" (George L. Mosse) sürecinin tamamlayıcı bir parçasıydı ve bu süreç 1860'tan itibaren toplumun "militarize edilmesi" kavramıyla ifade edilecekti.[118] Bu bağlamda kitleler milliyetçileştirilirken, öte yanda da "ulusal mitler" de Alman savaşlarının ve zaferlerinin çevresinde bir araya getirilip Wilhelm devletinin kuruluş mitosu oluşturulmuştu. 1848-49 travması, askeri aygıtın içinde aslında daha uzun bir süre etkisini sürdürecekti. Karşı-devrimin zaferi, gerçekte kazananların devrim korkusunun aynen sürüp gitmesini önleyememişti ve bu korku kısa süre sonra başka bir olgu ile birleşerek yeniden ortaya çıkacaktı: Yüzyılın ikinci yarısında "iç düşman" imajını belirleyen olgu, artık "bozguncu, ayaklanmacı halk takımı" değil; yeni gelişen sosyalist işçi hareketiydi. Kitlelerin denetimi, organize olmuş ve kendi organizasyonlarıyla kendilerini denetleyen (emekçi) kitlelerle bağlantılı bir soruna dönüşmüştü. Askeri bakımdan güvensizlik iması sayılan ve sosyal demokratları kastederken kullanılan "vatansız serseriler" tanımının, en geç 1914'ten itibaren, aslında hiç de yerinde bir tanım olmadığı görülecekti.

117. Age., s. 352.

118. Kavramın tarihi için yayına hazırlayanın giriş yazısına bkz. Volker Berghahn (Yay.h.) Militarismus. Köln 1975, s. 9-38; Werner Conze/Reinhard Stumpf/Michael Geyer: militarismus. Brunner/Conze/Koselleck içinde: Geschichtliche Grundbegriffe, Cilt 4. s.1-47; Detlef Vogel: Militarismus-unzeitgemässer Begriff oder modernes historisches Hilfsmittel? Militärgeschichtliche Mitteilungen, 39, 1/1986, s. 9-3.

V
Kitlelerin denetimi 2: İtaatkâr antimilitarizm

A. EGEMEN DEVLETÇİ VE DEVRİMCİ SAVAŞ SÖYLEMİ

Michel Foucault, "Savaşın Işığından Tarihin Doğuşuna" başlıklı seminerinde, yeniçağda savaş konusunda yaygın iki söylem biçimine işaret edip bunları birbirinden ayırır. Bir yandan egemenliğin felsefi-hukuksal söyleminde öte yandan da devrimin tarihsel-felsefi söyleminde savaştan söz edilir. Egemenlik anlatıları (hikâyeleri) hukuksal olarak yasalaştırılmış ve polisiye önlemlerle güvence altına alınmış savaş aleyhtarlığını temellendirip överken, aynı anda sınıra "itilip sıkıştırılmış" ve "özenle tanımlanıp denetlenen bir askeri aygıtın"[1] profesyonel ve teknik tekeline dönüştürülmüş savaşı devletleştirmekten geri kalmaz; devrim

1. Michel Foucault: Vom Licht des Krieges zur Geburt der Geschichte. Berlin 1986, s. 9.

söylemi ise savaş deyince, bu sözcükte "sürekli bir sosyal ilişkiyi", "bütün iktidar ilişkilerinin ve kurumlarının unutturulamaz nedenini", "kurumların ve düzenin itici gücünü görür."[2] Bu (devrimci) söylem bize, yasanın toplumu tatmin etme anlamına gelmediğini ve emperyal Pax'ın koşulları altında savaşın sürüp gittiğini anımsatır; egemenliğin piramidal, makinemsi ya da organizma biçimli toplum konstrüksiyonlarının karşısına uzlaşmaz, sürekli savaş ve mücadelelerden oluşan ikiddeğerli bir model koyar. "(Devrimci) söylemde rakip artık bir oyundaki ya da hiç değilse bir kurallar çarkı içindeki bir rakip olarak değil de, sadece düşman, kayıtsız şartsız düşman olarak görülür. Tamamen yabancı biridir o; başka ırka aittir. Bu söylemi hiçbir şekilde biyolojist manada almamak gerekir; bu söylemdeki 'ırk' kavramı, zafer gününde kendisine karşı hiçbir insaf ve merhametin söz konusu olmayacağı öteki'nin (bizimle) birleştirilemez başka-oluşunu ifade eden bir kavramdır."[3] Egemenlik tartışmasının çerçevesi içinde tarih yazımının işlevi, yasayı korumak ve iktidarın ihtişamını yükseltmek iken, bunun karşısındaki devrimci tarih, "asimetrilerin kodlarının çözülmesi, savaşın yeniden keşfedilmesi, yeniden aktif hale getirilmesi, bir bilginin savaş içinde taktiksel olarak kullanılması, tayin edici bir zaferle bir kuvvetler dengesinin ve ilişkisinin tersine çevrilmesi işlevini taşır."[4]

XIX. yüzyılda hem egemen devletçi hem de devrimci savaş söylemi, iki yoldan bir araya getirilmişlerdir. Bir yanda mutlak düşman söylemi önce milliyetçi daha sonra da biyolojist bir öze kavuşturulup bu biçimiyle egemenlik söylemi içine eklemlenmiştir. Toplumu birbirine düşman iki kampa bölen iki parçaya yarılmışlık motifi, kendini hem dıştaki hem de içteki heterojen öğelerin tehdidine karşı savunmak durumunda olan homojen bir halk vücudunun monistik konstrüksiyonuna dönüşmüştür. "İhtişamı ve gücü, artık büyüsel-hukuksal ritüellerle değil de disipline edici güç ile biyo-gücün tıbbi-normalleştirici teknikleriyle sağlanan"[5] devlet egemenliği, stratejik amaçlarla tersine çevirmek ve içe karşı antidevrimci, dışa karşı emperyalist amaçlarla kullanmak üzere devrimci söylemin uzlaşmaz çelişkiler ve mücadele tema'sını devralmıştır. Devrimci uzlaşmaz mücadale tema'sının, egemen iktidarın öncülüğünü yaptığı bir devlet ırkçılığına dönüşmesi süreci, Almanya'da 1806'dan sonra kurtuluş milliyetçilerinin Fransa nefretiyle başla-

2. Age., s. 10/12.
3. Lorenz Engell: Der gedachte Krieg. Wissen und Welt der Globalstrategie. Münih 1989, s.126. Aynca bkz. Angelika Magiros: Foucaults Beitrag zur Rassismustheorie, Hamburg 1995, s. 13-29.
4. Foucault: Vom Licht des Krieges, s. 47.
5. Age., s. 51.

yıp, "toplumun safraları" olarak tanımlanıp nefret odağı haline getirilen ve gerek sembolik düzlemde gerekse de gerçeklikte vatandaşlıktan ihraç edilen "iç düşmana" karşı düzenlenen Haçlı seferleri üzerinden geçtikten sonra, Alman birliklerinin 1904'ten 1907'ye kadar isyancı asilere karşı denizaşırı sömürgelerde yürüttükleri imha savaşlarından, nasyonal sosyalistlerin ırkçı anayasasına ve imha politikasına kadar uzanır.

Öte tarafta da "ırkların savaşı" biçimindeki devrimci söylem, "sınıfların savaşı" öğretisine dönüşmüştür.[6] Sınıf mücadelesi *Komünist Manifesto*'da, "Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" biçimindeki programatik ifadede yer alır. Gelgelelim 1848/49 yenilgilerinin ardından bu mücadeleler, evrimci bir şemanın içine zorla yerleştirilince –bu şemada politik iktidarın örgütlenmiş proletarya tarafından devralınması, tarihsel gelişmenin bir zorunluluğu olarak kesinlikle gerçekleşecek bir geleceğin tahminine dönüşünce– egemenlik (hükümranlık) söylemi bu sefer de sınıf mücadelesi söylemine sızarak bu söylemin içini boşaltmış ve onu içten zayıflatmıştır.[7] Kurtuluş heyecanı ve coşkusu, yerini devlet politikacısına özgü hesaplara bırakmış, "insanın aşağılaştırılmış, köleleştirilmiş, kendi kaderine terk edilmiş, hor görülen bir varlık olmasına yol açan bütün ilişki ve şartları yıkması[8] biçimindeki devrimci kategori imperatif'in yerini, alıştıra alıştıra, devrimi benimsetme koşullarının, iktidara giden yol"ların neler olduğuna[9] ilişkin politik incelemeler almıştır. Devrim söyleminin egemenlik söylemince alttan alta ele geçirilip çökertilmesi girişiminin kararlı itiraz ve dirençlerle karşılaştığını, özellikle I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda sosyalist hareketin bitip tükenmek bilmeyen kanatlar ya da fraksiyonlar arası mücadele ve çekişmelerinden görebiliriz. "Yorgun ve bitap düşürerek" ya da "boyun eğdirici" yoldan iktidarı ele geçirmeyi öngören stratejistler ile sosyalizme "barışçı geçişi" savunanlar arasındaki ya da sadece parlamentonun ele geçirilmesiyle sınırlı bir taktiğin savunucuları ile kitlesel grevlerin ve doğrudan iktidarı ele geçirme eylemlerinin sözcülüğünü yapanlar arasındaki kavga ve mücade-

6. Age., s. 26.
7. Foucault'nun kendisi bu dönüşümün oluşum süreçlerini izleyip betimlemez; dönüşüme sonucundan (geriye) bakar: Sovyet tipi devletlerdir bu sonuç. Oralarda devrim söylemi, bütün bir toplumu üstten saran ve "sınıf düşmanını" alıp onu aynı zamanda biyolojik bir tehlike yerine koyduktan sonra, onu hastalar, deliler ve öteki sapanlar öbeğine dahil edip ayıklamak isteyen bir polisiye-bürokrasisinin "yönetim düz yazısına" doğru geri evrilmiştir (Age., s. 52/53).
8. Karl Marx: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung (1843). Friedrich Engels: Werke, Cilt 1, Berlin 1974, s. 385.
9. Karl Kautsky'nin 1909 tarihli ünlü broşürünün başlığı ve altbaşlığı böyle.

leler, görüş ve taktik ayrılıklarının alanını belirlemekteydi. Ne var ki, Almanya'da önemsiz siyasal roller oynamış sendikalistleri ve anarşistleri bir yana bırakacak olursak, bütün fraksiyonlar ve kanatlar, kendilerini geleceğin iktidarı olarak tahayyül etmekteydiler.

Egemenlik söyleminin devrimci söylemin içine nüfuz ettiğinin kanıtı, savaş biliminden devralınmış parti terminolojisiydi. Sosyal demokrat basının içinde ya ordu taktiğinden ya askeri stratejiden ya da kışla "içinden" alınmamış tek bir ifade bulamazdınız nerdeyse.[10] Sosyal demokrat organlara hâkim olan askeri jargon, bir savaş ve mücadele organizasyonu olma anlayışını koruyup aynı zamanda alttakilerin üstekilere yönelik uzlaşmaz çelişkilere dayalı düşmanlığına yeni bir yön tayin ederek, bu kez bu düşmanlığın, hükümran ile ona karşı olanın düzenlenmiş ve merkezden kontrol edilen ihtilaf ve çatışmasına dönüştüğünün işaretini vermeye başlamıştı. Sınıflar arası nefreti körüklemek yerine, "sosyalist mücadele güçlerinin" inşası ve adım adım büyümesi yönündeki çabalara ağırlık veriliyordu. Parti disiplini, öznel tepki ve başkaldırmalardan daha önemli hale geliyor; isyandan yana olan kötü ruhlar dışlanıyorlardı. Parti sloganı, itaat etmeye gönüllü ve razı olunmaması halinde, en ateşli mücadele isteğinin bile anlamsız ve etkisiz kalacağını söylüyordu: "Ezilen sınıfın bütün o doğal, en temel öfke patlamaları, sadece ve sadece bu ezilme ve boyun eğdirmeyle açıklanabilir ve işte gene bu öfke patlamaları, sınıfı kaçınılmaz olarak yenilgilere sürükler. Özellikle bu öfke patlamalarını önlemek ve proletarya hareketinin şeytani güçlerini organize edilmiş eylemler halinde rasyonelleştirmek sosyal demokrasinin amacını ve özünü oluşturur."[11]

Nasıl ki askerin, bireysel varlığını vatanı için feda etme mecburiyeti vardıysa, "parti askeri" de aynı şekilde tamamen proletaryanın davasının hizmetinde olmak mecburiyetindeydi. Ve nasıl ki ordu, bir yandan (da) yöneticiler devletinin iktidar aygıtı ve küçültülmüş bir modeli olarak anlaşılabiliyorduysa, aynı şekilde işçilerin partisi de, sosyalist devlet organizasyonunun kaldıracı ve örnek modeli olarak algılanmaktaydı. İşçilerin partisinin "örgütlenmesi" için gereken fedakârlıklar ve kahramanlıklar,[12] siyasal hayattan dışlanmış ve aşağılanmışlık durumunu telafi ediyor; ama aynı zamanda gelecekteki bir düzenle özdeşleşmişlik halini de "şimdiye" taşıyordu. Eleştirilen, toplumun ve genelin

10. Robert Michels: Zur Soziologie des Parteiwesens. Leipzig ²1995, s. 52.
11. Karl Leuthner: Sozialdemokratischer Antimilitarismus. Sozialistische Monatshefte, 11. Yıl, 1907, 2. Cilt, s. 628.
12. Dieter Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus. Frankfurt/M. 1973, s. 59.

çıkarlarına boyun eğme ilkesi değildi; aynı ilkeyi uygulayan Wilhelm monarşisinin, tam da bu genelin çıkarını imtiyazlı bir azınlığın çıkarı olarak yorumlamasıydı mesele. Geleceğin devletinin habercileri olan sosyal demokratlar, devlet tahakkümünün ortadan kaldırılmasından ya da hiç değilse egemenliğin bir kısmının ele geçirilmesinden değil de, devletin ve egemenliğinin rasyonelleştirilmesinden söz edip durmaktaydı. Bu rasyonelleştirilmiş egemenlikte hiçbir şey ve hiç kimse, egemenlik dışında bırakılmamalıydı. Kautsky'nin sözleriyle ifade edecek olursak: "Bütün kişilerin, küçük parçalar olarak hizmet etmek durumunda oldukları büyük bir üretim mekanizmasının bedeniyle kaynaşıp bütünleşmeleri şartı, proletaryanın kurtuluş mücadelesinin *hedefi* olduğu gibi, bugün, onun en önemli *mücadele aracıdır* da. Proleter örgütlerin gelişmesiyle, proletarya zafere doğru yürüyecektir. Örgütlenme (organize olma) ise zaten tek'in bir çoğunluğa tabi olması, kişisel özgürlüğünün sınırlandırılması demektir."[13] Kautsky'nin burada dile getirdiği program özgür bir birlik düşüncesi olmaktan çok, XVIII. yüzyılın policey biliminin makineleştirilmiş devlet vizyonlarına yakın düştüğü gibi, bireyin davranışlarını yönlendirip biçimlendirme konusunda "ulusun eğitim kurumlarını" bile geride bırakmaya adaydı. Sadece Kautsky değil, başka birçoklarının da görüşüne göre de askeri aygıt, dıştan zorlama ve ideolojik telkin yoluyla da olsa, bireyi, "bir ölü gibi tepkisiz itaat"e mecbur ederken, sosyal demokrat aydınlanma aracılığıyla öğretilen sınıfsal çıkarlar bilinci, kişiyi, ikna olarak, benimseyerek seçilmiş bir itaatkârlığa götürmeliydi.

Partinin inşasının mutlak olarak öncelik taşıması, sosyal devrimin, dönemin tanıklarınca, "tamamen dolmadan açılmaması gereken porselen kumbara"[14] olarak matrağa alınması, silahlı devlet organları karşısındaki tavır ve tutumu da değiştirdi.[15] Yazar Georg Büchner'in *Hessenli Elçi* adlı eseri, 1830'lu yıllarda, Tucholsky'nin bugün bile suçlamalara hedef olan, "(Alman) askerleri, meşru haydutları koruyan meş-

13. Karl Kautsky: Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie. Die Neue Zeit, 23. Yıl, 2. Cilt, s. 345.

14. Jean Jaurès, Robert Michels'e göre alıntı: Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbande. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Cilt 25, 1907, s.171.

15. Aşağıdaki görüşlerde, bu kitabın yazarının başka bir yerde daha önce açıkladığı düşünceler de bulunmaktadır. Bkz. Ulrich Bröckling (Yay. haz.): Nieder mit der Dizsiplin! Hoch die Rebellion. Anarchistische Soldaten-Agitation im Deutschen Kaisereeich. Berlin 1988; Proletarischer Patriotismus. Nationalismus, Militarismus und Krieg in der deutschen Sozialdemokratie bis 1914. Graswurzelrevolution, Nr.: 141, Şubat 1990, s.10/11.

ru canilerdir"[16] cümlesini ondan yaklaşık bir yüzyıl önce kullanırken, Büchner'in arkadaşı, Paulus Kilisesi parlamento milletvekili Wilhelm Schulz, karşı-devrimin zaferinin etkisi altında şunları söylüyordu: "Bir halk ayaklanması, askere alınmış proletaryanın, *zincirlerinden* kurtulmasını yolun daha başındayken seçim sloganı haline getirmez, en başta *bu dertten* kurtulmayı eylemlerinin ve kriterlerinin rehberi yapmazsa, hiçbir zaman sürekli başarı elde edemeyecektir."[17] Bu sözlerden bir yirmi beş yıl sonra söz konusu dert, sosyalistler için dert olmaktan çıkıp sadece zorunlu değil aynı zamanda işe yarar, üretken bir karakter kazanacaktır. Friedrich Engels, askeri meselelerde de tarihsel sürecin diyalektiğinin işleyeceğine inanıyordu. Kapitalizm için üretim güçlerinin serpilip gelişmesi, nasıl kapitalizmin sonunu hazırlayacaksa, militarizm ayağında genel askerlik yükümlülüğünün ödünsüz, katı bir şekilde uygulanmasıyla da, sosyalizm lehine sonuçlar ortaya çıkacaktı! "Tek tek devletlerin kendi aralarındaki rekabet bu devletleri bir yandan, her yıl, orduya, donanmaya, cephaneye mühimmata para yatırmaya mecbur edecek, yani mali çöküntüyü gittikçe hızlandıracaktır; hem de öte yandan genel askerlik hizmeti gittikçe daha çok ciddiye alınacak; böylelikle bütün halka silah kullanmayı öğretmek ve buna alıştırmak zorunluluğu doğacak; yani belli bir andan itibaren halkın, kendi iradesini, komuta eden askeri güce karşı dayatma yeteneğini elde etmesini sağlayacaktır. Halk kitlesi, yani kırsal ve kentsel köylüler ile işçiler, bir iradeye *sahip* olur olmaz bu uğrak ortaya çıkacaktır. Bu noktada (Alman) prensliklerinin ordusu bir halk ordusuna dönüşür; makine hizmette kusur eder, militarizm kendi gelişmesinin diyalektiğine yenik düşer."[18]

Engels gibi tarihin böyle kendi yanında olduğunu düşünen biri, gönül rahatlığıyla, askeri itaatsizlik propagandaları filan yapmadan ya da ayaklanma hazırlıklarına destek olmadan da tarihin gidişinden kendiliğinden çıkacak "olumlu" sonuçlar umup tarihin seyrini destekleyebilir. Üstelik zaten askerliğe direnen her eylem ve faaliyet aslında tehlikeli

16. Georg Büchner: Der Hessische Landbote. Werke. Berlin/Weimar 1967, s. 7.
17. Wilhelm Schulz: Nachgelassene Schriften von Georg Büchner (1851). Walter Grab: Georg Büchner und die Revolution von 1848. Königstein/Ts. 1985, s. 75/76.
18. Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (1878). Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Cilt 20, Berlin 1972, s.158. Engels'in savaş teorisinin gelişimi konusunda bkz. Wolfram Wette: Kriegstheorien deutscher Sozialisten. Stuttgart 1971, s. 22-101; Jehuda L. Wallach: Die Kriegslehre von Friedrich Engels. Frankfurt/M. 1968; Hartmut Soell: Weltmarkt-Revolution-Staatenwelt. Zum Problem einer Theorie internationaler Beziehungen bei Marx und Engels. Archiv für Sozialgeschichte, XII. Yıl, 1972, s. 109-184. Panajotis Kondylis: Theorie des Krieges. Stuttgart 1981, s. 146-234.

görünmektedir; bunun nedeni karşı tarafı baskı ya da darbe yapma konusunda tahrik edebilir olmasıdır; bu da sosyal demokrasinin zaferini yıllarca geriye atmakla kalmaz, kanla ödenecek faturayı yükseltebilir. Engels, "Almanya'daki sosyalist güçlerin sürekli kabarıp yükselmesini durdurabilecek (...) ve hatta bir süre için bu gelişmeyi geri atabilecek şeyin, asker ile büyük ölçekte bir çatışma"[19] olacağına inanıyordu. Bu nedenle, "partinin kendi kendini atamış genelkurmay temsilcilerine"[20] göre sosyal demokrasinin başlıca vazifesi oy ve üye kazanmak ve "gittikçe güçlenen şiddet kitlesini öncü mücadelelerle yıpratmadan hesaplaşma gününe kadar zarar görmeden korumaktır."[21]

B. KAISER İMPARATORLUĞUNDA MİLİTARİZM

Sosyalizmin karşı söyleminin temelinde bir tür dünyevi kıyamet anlayışı yer alırken ("Sınıf devletinin çağrısı şudur; *après nous le déluge* / bizden sonra tufan/; ama tufandan sonra biz geliyoruz, biz..."[22]) temelleri yeni atılmış Alman Reich'ının iktidarı elinde tutan elit güçleri, politik-ilahiyat temelinde bir karşı söylem modeli geliştirdiler: Güçlü devlet, Hıristiyanlık öğretisinin dünyevi öğreticisi (Katechon),[23] yıkıcı saldırıların karşılayıcısı ve savunucusu olarak düzensizlik yaratıcı güçleri kovmak ve "kızıl tufan"a karşı sağlam bir baraj oluşturmak durumundaydı. Sosyal demokratların, geleceğinden çok emin oldukları "nihai hesaplaşma gününü" onların rakipleri de beklemekteydi. Gelgelelim işçi partisinin önderleri bu hesaplaşma gününde neler olacağı konusunda ketum davranıp susmayı tercih ederken hükümetin ve genelkurmayın çekmecelerinde ayrıntılı darbe ve iç savaş senaryoları hazır beklemekteydi.

"Reich'ın sosyalist düşmanları" karşısında cephe oluşturma anlayı-

19. Friedrich Engels: Einleitung [zu Karl Marx' "Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850"] (1895). Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Cilt 22, Berlin 1982, s. 524.
20. Age.: August Bebel'e 11/12.12.1884 tarihli mektup. Karl Marx/Friedrich Engels: Werke, Cilt 36, Berlin 1973, s. 253.
21. Age.: Einleitung [zu Karl Marx' "Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850"], s. 524.
22. Friedrich Engels: August Bebel'e 17.11.1885 tarihli mektup. Marx/Engels: Werke, Cilt 36, s. 391.
23. Carl Schmitt "Katechon" kavramını Paulus Kilisesi ilahiyatından devralmış ve politik bir terime çevirmiş, bu kavramı ilk kez "İradeye Rağmen Hızlandırıcılar" ya da: "Batı Yan Küresinin Sorunu" adlı makalesinde kullanmıştır. 19.4.1942. Bu konuda bkz. aynca Günther Meuter: "Der Katechon". Carl Schmitts fundementalistische Kritik der Moderne. Berlin 1994.

şı, yeni yaratılan ulusal devletin kuruluş mitosu içinde zaten mevcuttu. Alman Reich'ının 1871'de kuruluşunu anlatan hikâyeler arasında Sedan meydan muharebesi ve Versailles Antlaşması günlerinin yanı sıra, Alman işgalcilerin gözleri önünde ve onların da aktif katkılarıyla Fransız hükümet birliklerince acımasızca dağıtılan "Paris Komünü çatışmalarının dehşet sahneleri"[24] de yer alır. Her Alman vatanseverin gözünde, Alman sosyalistlerinin hem ulusal hem de askeri bakımdan güvenilmez oldukları, liderleri Bebel'in mecliste savaş harcamalarını artırmayı reddettiği ve Paris Komüncülerinden yana tavır koyduğu gün nihai olarak ispatlanmış oluyordu! Bebel'in, Paris Komünü'nün yenilgisinin ardından yaptığı konuşma, gerek muhafazakâr gerekse burjuva politikacıların kulaklarında uzun süre bir tehdit olarak yankılanıp duracaktı: "Her ne kadar şu an Paris bastırılmışsa da, sizlere, Paris'teki mücadelenin sadece küçük bir öncü birlik savaşı olduğunu, Avrupa'daki asıl davanın hâlâ önümüzde beklediğini ve daha birkaç on yıl geçmeden Paris proletaryasının muharebe çağrılarının; 'Saraylara savaş, evlere, kulübelere barış, sefalet ve tembelliğe ölüm!' çağrılarının bütün proletaryanın savaş çağrısı olacağını hatırlatmak isterim."[25]

Sosyal demokratlara "vatansız serseriler" olarak hakaret edilmesi ve onlara karşı mücadele verilmesi, antisosyalist, militarist ve milliyetçi seferberliğin,[26] Reich'ın kurucu hareketi içindeki bağlarını göstermekteydi. Bu üç düşünce birbirlerini karşılıklı destekleyerek kuvvetlendirdi ve sonraki yıllarda, devlet elitince toplumsal bütünleştirici ve birleştirici egemenlik tekniği olarak stratejik amaçlarla kullanılmakla kalmayıp aynı zamanda kolektif mantalite ve az çok "aşağıdan yukarıya doğru" organize olmuş bir hareket olarak kendini ifade eden muazzam bir politik dinamiğe dönüştü. Ordu ise "birleşmiş Alman ulusunun kitle sembolü" olarak işlevselleşiyor, "kibirli kalabalığı, kitleyi anımsatan her şeyle aralarına sınır çekmeyi bilenler"[27] üzerinde bile ordunun bu işlevi etkili oluyordu. Ordu bir "eğitim okulu" olarak, başka hiçbir kurumda rastlanmayacak bir şekilde vatanseverlik konusunda birincil ve ikincil dereceden erdemleri iletip öğretiyor ve temsil ediyordu; ayrıca ulusun kendini kabul ettirmesi talepleri olarak meşrulaştırılan dün-

24. 1871 tarihli bildiri: "Das deutsche Volksfest", Theodor Schieder'e göre alıntı: Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat. Köln/Opladen 1961, s. 138.
25. Messerschmidt'e göre alıntı: Die politische Geschichte der preussisch-deutschen Armee, s. 248.
26. Bkz. Kathrin Roller: Die "rote Gefahr". Das Feindbild "Sozialdemokratie" der Konservativen im frühen Kaiserreich. Christoph Jahr/Uwe Mai/Kathrin Roller (yayına hazırlayan): Feindbilder in der deutschen Geschichte. Berlin 1994, s. 81-114.
27. Canetti: Masse und Macht, s. 198.

ya gücü olma hırsı ve niyetlerinin sınırları da gene askeri güçle orantılıydı ve nihayet, sadece ve sadece silahlı güç, "kızıl tehlike"ye karşı etkili olabilecek biricik korumayı sunmaktaydı.

Gene Reich'ın kuruluşu ve kökeni mitosuna geri döndüğümüzde, Fransa'ya karşı sağlanan askeri başarı, Reich'in kuruluşunu mümkün kılmıştı. 1848/49 devrimi sırasında başta Prusya devletinin birlikleri olmak üzere, Alman birlikleri, Almanya'nın ulusal bir devlet olmasına engel olmuşlardı; oysa şimdi, bundan yirmi yıl sonra bu birliklerin zaferi, Bismarckçı ulusal birlik kurma sürecine, yukarıdan aşağıya yol alan bu sürece damgasını vurmuştu. Bu gelişme orduya muazzam bir prestij sağlamakla kalmadı, ayrıca politik sistemin içinde imtiyazlı bir

güç pozisyonunu temsil edebilmesine de imkân verdi. Burjuvazi, mülksüz sınıfların ani ayaklanmalarından duyduğu korku ve endişeden ötürü daha devrim yılında, daimi orduya ve askeri mecburi hizmete duyduğu tepkiyi bir yana bırakmıştı; savaşla birlikte gelen zaferin beraberinde Reich'ı kurma ve ulusal devlete geçiş süreci, burjuvaziyi hem askeri monarşiyle hem de bu monarşinin ordusuyla nihai olarak barıştırdı; "Almanya, tek vatan" bundan böyle, feodal prensliklerin parçalanmışlığı temsil eden tek tek devletçiklerine karşı yürütülmesi gereken birleştirme projesinin çağrısı olmaktan çıkıp politik bir gücün tanımı olmuştu. Burjuva entelektüeller çevresinin kendine dönük coşku ve heyecanlarından, resmi devlet ideolojisi doğdu. Aynı zamanda hem halk hem de vatan sürekli olarak uyarılmaya ve düşman yaratmaya muhtaç hayali büyüklükler olarak kaldılar. Ulusal kimliğin bu yeni biçimi de, kapalı, tamamlanabilecek bir şey değildi ve bu kimliğin politik egemenlikle kaynaşıp bütünleşmesi, saldırganlığı ve pratikte şiddete başvurma eğilimini kat be kat artırıyordu. Bundan böyle ulusal birliği sağlayacak bir devlet yaratma kaygılarının yerini devletin kudretini artırma talepleri alacaktı. Otoriter ilkelere dayalı yöneticiler devletinin savunma yasasına apaçık sert bir eleştiri yönelten ve enternasyonalizmi en azından retorik düzeyde yüksek ideal olarak koruyan politik muhalefet ise, bu iklimde, ulusal çıkarların sistematik sabotajcısı olarak görülmekten kurtulamayacaktı. İmparatorluk ordusunu sınıfsal tahakkümün aygıtı olarak tanımlayan ve kamuya, erlere yapılan kötü muamelelerden örnekler verip duran sosyalist muhalefet, "savunma gücünü zayıflatıyor" ve vatanın bu yedek dinine karşı asilik ve saygısızlık örneği sunuyordu.

Ordunun "iç imparatorluğun kurulmasında" oynadığı kilit rol, yeni devlette temsil ettiği biçimsel konuma denk düşmekteydi: Anayasanın inşası, aristokratik, sanayi öncesi katmanlar ile burjuvazinin çeşitli kol-

ları ve akımları arasında "çelişkileri ve sorunları erteleyici bir egemenlik uzlaşmasının"[28] ifadesiyken, askeri olanın her şeyin üzerinde bir ağırlık kazanması, kuvvetler dengesinin eski elitler lehine kaymasına yol açmıştı. Kendini her türlü parti kavgasının ve çekişmesinin üstünde tutma biçimindeki politika dışı bir ordu ideolojisi, hukuki ifadesini, –askeri kademelerde görevli personeli sadece politik partilere ya da toplantılara katılmaktan men etmekle kalmayıp askeri hizmet süresi boyunca bunların seçme hakkının da askıya alınmasını öngören– 1874 Reich askeri yasasında buluyordu. Monarşist egemenliğin en sert çekirdeği olan hemen hemen hiç sınırlanmamış imparatorluk komuta gücü ve yetkisi, ordu eliyle, Prusya yasasından Reich anayasasına alınmıştı. Meclisin askeri konulardaki müdahale imkânı sadece bütçe konusuyla sınırlı kalmış, ordu yönetimiyle ordu organizasyonu, personel politikası ve ordunun ihale ve hizmetleriyle ilgili bütün sorunlar parlamentonun denetiminin dışında bırakılmıştı.[29]

Monarşist emir-komuta gücü, devletin hukuksal temelini sağlarken, subaylar kademesinin homojen yapısı, Prusya askeri sistemini olduğu gibi ulusal devletin içine taşıyıp korumanın tayin edici sosyal koşulunu oluşturmuştu. Subaylar arasında aristokrat-soylu katmanın ağırlıkta olması, evlatlarını geleneksel olarak askeri kariyer yoluna yönlendiren Doğu Elbe Junker katmanının imtiyazlı sosyal konumunu korumasını sağlıyordu; ama bu aristokratik bünyeye hâkim ruh ve mantalite, ordunun iç politikaya dönük güvenilirliğinin de garantisi sayılmaktaydı. Geleneksel elit tabakanın başlıca kanaatlerinden biri "subay kademelerini temsil ve işgal edecek Junker malzemesinin"[30] tükendiği yerde, aristokrasinin kudretinin sınırlarının da ortaya çıkacağı şeklindeydi. Gelgelelim birlik ve kıtaların asker ihtiyacı büyüdükçe, subay okul ve kurumlarında gençlik yıllarının başlangıcından itibaren törpülenip uygun hale getirilmiş bu "malzeme" de o ölçüde açığı kapatmaya yetmez hale gelmiş, 1890 yılında imparator bir bildiri yayımlayarak tehdit edici boyutlara varmış subay açığı karşısında bundan böyle soylu aileden gelme esasının yanı sıra "soylu ruh"a sahip olmanın da tayin edici ve yeterli olacağını ilan etmek zorunda kalmıştı. Gerçi gene "sosyal ba-

28. Wolfgang J. Mommsen: Die Verfassung des Deutschen Reiches von 1871 als dilatorischer Herrschaftskompromiss. Age.: Der autoritäre Nationalstaat. Frankfurt/M. 1990, s. 39-65.

29. Stig Förster: Der doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungspolitik zwischen Status-Quo-Sicherung und Aggression 1890-1913. Stuttgart 1985, s. 17-27; Hans Ulrich Wehler: Das deutsche Kaiserreich 1871-1918. Göttingen ⁴1980, s. 151/152.

30. General von Schweinitz, age.'ye göre alıntı, s. 160.

kımdan tercih ve arzu edilen çevrelerden" aday seçme ilkesi geçerliydi, ama şimdi bu "tercih edilir çevre" tanımı yeniden içeriklendiriliyordu; soyluların, subayların ve bürokrat ailelerinin çocuklarının yanı sıra, "krala saygıda kusur etmeyen, askerlik zümresine sevgiyle bakan, içinde Hıristiyan inancının kökleştirildiği ve bu inanca göre yetiştirilmiş burjuva (yurttaş) yuvalarındaki evlatlara da"[31] subaylık yolu açık olmalıydı. Mesleki beceri ve yeteneklerin değil de sınıfsal kökenin ve politik bakımdan güvenilirliğin bir adaya ilişkin karar ve görüşleri belirlemesi, burjuva (kentsoylu yurttaşın) çocuklarının kadim *esprit de corpus*'ye (zümre ruhuna) uyum sağlamasına yol açtı. Böylelikle subaylar zümresi için gerekli olan subay adaylarının tabanını, bu zümrenin politik homojenliğini bozmadan ve sarsmadan genişletmek mümkün oldu.

Wilhelm Almanyası toplumunun militarize edilmesinde tayin edici asıl adımlardan biri de yedeksubay kurumunun tesisiydi. Yeterince askeri "ruh ve inanca" sahip olma durumunda, yedeksubaylığın prestijli ve kariyer sağlayıcı statüsüne ulaşılabileceği umudu ve bu yöndeki imkân, zengin ve büyük burjuvazinin aristokratik militarist uzlaşmaya dahil edilmesi ve geleneklere tabi kılınmasındaki başlıca etmene dönüştü. Gelgelim yedek kademesinde, sadece teğmen kademesine kadar tırmanabilen ya da hiç askeri hizmet yapmamış bir akademisyen, ikinci sınıf bir insan olmaktan kurtulamayacaktı. Eckart Kehr, "burjuva düşünme tarzını subayca düşünme tarzına tahvil ederek ve yedeksubay onurundan pay alabilecek burjuva katmanına sosyal bir statü onuru sunarak burjuvaziyi orduya eklemleme" girişiminde, "mülksüz sınıfların kendini devirebileceği endişe ve korkusuyla, devletin mevcut iktidar organizasyonunun peşine takılmaya çalışan"[32] Alman burjuvazisinin nihai teslimiyetini görür.

Yedeksubaylığın, "askeri devletin küçük-soylu ve monarşist karakterine uyum sağlayıp bu karakter içinde asimile olmanın bir yolu olarak" inşa edilip geliştirilmesiyle birlikte, emir-komuta kademelerinin sadakati hâlâ kesin personelce doldurulmasına dikkat edilmiş oluyor;

31. Karl Demeter'de bu talimat metnini buluyoruz: Das deutsche Offizierskorps in Gesellschaft und Staat 1650-1945. Frankfurt/M. 1962, s. 21. Aynı konuda bkz. Detlef Bald: Der deutsche Offizier. Sozial-und Bildungsgeschichte des deutschen Offizierskorps im 20. Jahrhundert. Münih 1982, s. 38-43.

32. Eckart Kehr: Zur Genesis der königlich preussischen Reserveoffiziers. Age.: Der Primat der Innenpolitik, s. 59/60; bu "klasik" incelemenin devamı olarak bkz. Hartmut John: Das Reserveoffizierkorps im Deutschen Kaiserreich, 1890-1914. Ein sozialgeschichtlicher Beitrag zur Untersuchung der gesellschaftlichen Militarisierung im Wilhelminischen Deutschland. Frankfurt/M./New York 1981; Lothar Mertens: Das Privileg des Einjährig-Freiwilligen im Kaiserreich und seine gesellschaftliche Bedeutung. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 39, 1/1986, s. 59-66.

böylelikle, oluşabilecek bir "güven bunalımı"[33] hafifletilebiliyordu; ama, asıl erlerin söz konusu olduğu yerde sorun hâlâ bir çözüme kavuşturulmamış halde duruyordu. "İç düşman" asker olarak kışlalara dolmaya başlarsa, onu kim zararsız halde tutmayı başaracaktı? Sayıca fazla olan ve politik düzlemde örgütlenip duran bir sanayi proletaryası, Kaiser imparatorluğundaki politik ve askeri elitler için paradoksal bir durum oluşturmaktaydı. Almanya'nın bir dünya gücü olma hırsını ve heveslerini ayakta tutabilmek ve emperyalist devletlerin silahlanma yarışına ayak uydurabilmek için kıtaların asker sayısının büyütülmesi, bunu sağlamak için de mecburi hizmetin getirilmesi şarttı; ama bu, büyük sayıda sözde "yıkıcının" orduya alınması anlamına gelmekteydi ki, bu durum da ordunun mevcut düzenin silahlı garantörü olarak iç politika alanında yüklendiği görevinin dibine dinamit koymakla eş anlamlıydı. Dışa karşı cepheyi korumak için bir kitle ordusuna ihtiyaç vardı, iç cephedeyse bir muhafızlar birliğine.[34] Bu nedenle ordunun yönetim kademelerinde zaman zaman, asker sayısının artırılmasına karşı olduklarını yüksek sesle ifade eden yoğun dirençlerle karşılaşılıyordu. Genelkurmayın sonraki başkanı Waldersee, eninde sonunda mülksüzler ile varlıklıların savaşının kaçınılmaz olacağından emindi; hatta (proleterleri askere almaktansa) mecburi askerlik hizmetine nokta koyup paralı askerliğe dönülmesini düşünüyordu 1877'de: "Kısa süre sonra, küçük çapta, iyi ücret alan, kendisinden talep edilir edilmez karşıdaki serseriyi bir atışta yere seren bir orduya ihtiyacımız olacak. Bununla, subay zümresi içinde hazırlandığını görmeye can attığım savaşçı zümresini kastediyoruz."[35] Gelgelelim savaşın tam kıyısında dolanan bir yayılma çabasıyla birlikte bir çatışma stratejisi dış politikayı gitgide daha çok belirledikçe, salt asker sayısı bakımından niceliksel bir çokluğu

33. Kehr: Zur Genesis des königlich preussischen Reserveoffiziers, s. 57/58.
34. Stieg Förster bu bağlamda, Wilhelm imparatorluğunda bu paradoks oluşturan ordu anlayışının, militarizmin rakip iki biçimini oluşturduğunu ileri sürüp 1890 ve 1913 yılları arasındaki ordu donatım ve silahlanma politikasına ilişkin bol argümanla tezini destekliyor. Förster'e göre, bir tarafta politik statükonun korunması görevine sabitleştirilmiş olan ve en başta hem Reich yönetimince hem de Doğu-Elbe toprak sahipleri ve subaylar zümresinin muhafazakâr kesiminde omuzlanmış bir "muhafazakâr militarizm" mevcuttu; bir tarafta da sadece işçi hareketine karşı değil aynı zamanda, en başta emperyalist bir büyük güç politikası izleyen, buna bağlı olarak da dışa dönük bir saldırganlıkla karakterize edilen, ama sanayi öncesi elitlerin iktidarına olduğu kadar bunların anakronist imtiyazlarına da karşı çıkan bir "burjuva militarizmi" vardı. Bu militarizmin politik temsilcileri, hem sağ radikal ajitasyon cemiyetleri, milliyetçi libareller hem de Ludendorf gibi, ordunun en başta teknik yönünün güçlü olması gerektiğini düşünen subaylardı (Der doppelte Militarismus, s. 9).
35. Alfred Graf von Waldersee, Edwin von Manteuffel'e 8.2.1877 tarihli mektup. Ritter'e göre alıntı: Staatskunst und Kriegshandwerk, Cilt 2, Münih 1960, s. 360.

tercih eden düşünceler, bu türden sayıca sınırlı; ama mutlak güvenilir kıtalara bel bağlayan tasavvur ve anlayışları da geriletmeden edemeyeceklerdi.

Aynı temel ihtilaf, askerlik hizmeti süresinin ne olması gerektiği sorununda da su yüzüne çıkmıştı. 1890'dan sonra Savaş Bakanlığı'nın geniş kapsamlı ve iddialı silahlanma ve donanma planlarının başarısızlığa uğramasının ardından, 1892 yılında Cumhurbaşkanı Caprivi, birliklerin önemli ölçüde büyümesini ve yaşı gelmiş herkesin mecburi askerlik hizmetine çağrılmasını öngören bir ordu tasarımı ortaya koydu.[36] Mecburi hizmete doğru adım atılırken bu kez de piyade olarak hizmet süresinin, mali nedenlerin de etkisiyle üç yıldan iki yıla indirilmesi öngörülüyor, bu durum ise yıllık asker adayı sayısının artmasına yol açıyor, dolayısıyla da silahlı eğitim görmüş olanların toplam sayısını iyice kabartıyordu. Kaiser ve şürekâsı başta olmak üzere ordunun muhafazakâr güçleri, disiplin endişelerinden ötürü üç yıllık hizmet süresinin korunmasından yanaydılar. "Adayların ve acemilerin oluşturduğu malzeme" içinden teknik becerili bir birlik oluşturabilmek için gerçi iki yıl yetebilirdi, ancak bu malzemeden II. Wilhelm'in asker adaylarına yaptığı bir konuşmada onlardan talep ettiği gibi, emir verildi mi ana-babasını ve kız kardeşini bile vurabilecek[37] kadar krala sadık askerler oluşturabilmek için fazladan bir yıla daha ihtiyaç vardı. Muhafazakârların düşüncelerine göre subayların ve astsubayların "eğitici etkilerine" ancak bu üç yıllık süre boyunca teslim edilmiş kimse, devlete düşman bütün musibetlerden ve kötülüklerden arındırılabilirdi. Gerçi başkan Caprivi, hizmet süresi konusunda kendi görüşünün kabul görmesini eninde sonunda sağlayabilmişti; ama ordudaki asker sayısı gittikçe artırılmış olduğu halde, genel askerlik hizmeti mecburiyetinin eksiksiz yerine getirilmesi, henüz tam olarak söz konusu değildi. Yüz gencin ancak yarısının biraz fazlası "ulusun okulundan geçiyordu."[38]

36. Bkz. Förster: Der doppelte Militarismus, s. 28-74.

37. Kaiser 23 Kasım 1891 günü bir yemin töreni vesilesiyle yaptığı konuşmada şöyle der: "Banc sadakat yemini ettiniz –bu, benim muhafızlarımın çocukları– sizlerin, benim askerlerim olduğunuz; ruhunuzla ve bedeninizle teslim olduğunuz anlamına gelir; şimdi ortada bir düşman var; ve o benim düşmanımdır; günümüzdeki sosyalist nifakların ve komploların ortamında, kendi akrabalarınızı, kardeşlerinizi, hatta anne-babanızı –hani Tanrı göstermesin ama– öldürmenizi emredebilirim; ama edersem, hiç homurdanmadan emirlerimi yerine getirmek mecburiyetindesiniz." (II. Wilhelm'e göre alıntı) Sosyal demokratlar sonraki yıllarda bu konuşmayı askerlerin Sosyal Demokrat Parti'ye yönelik darbe niyetlerine kanıt olarak kullandılar (Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelms II. Münih, 1966, s. 56).

38. Gerhard A. Ritter: Staat, Arbeiterschaft und Arbeiterbewegung in Deutschland. Bonn 1980 s. 31, aynca bkz Stig Förster: Militär und staatsbürgerliche Partizipation.

Tercihen hâlâ kırsal kesim kökenli adaylar askere alınmakla birlikte,[39] yıldan yıla ordudaki sosyal demokrat asker sayısı artıyordu. Bu yüzden de askeri makamların bunların etkisini yok etme zorunluluğu gittikçe daha çok dayatıyordu. Bu maksada, bütün özel tedbirlerin yanı sıra, itaat sağlamanın düzenli teknikleri ve yolları hâlâ hizmet ediyordu.[40] Bedenin terbiyesine dönüş, klişe hareket tekrarlarına dayalı şartlandırıcı talim; askerin sürekli olarak kışlada tutulması, giyim-kuşam, temizlik ve selam konusundaki ucu bucağı belirsiz, en işgüzar askeri bile alabildiğine zorlayıp her acemi askeri sürekli bir cezalandırılma tehlikesi ve durumuyla karşı karşıya bırakan kuralların uygulanmasının yanı sıra, kademeli bir yaptırımlar sistemi de, yaşlı general Moltke'nin özet bir formülle ifade etmiş olduğu "yukarıdan aşağıya otorite, aşağıdan yukarıya itaat"e[41] dayalı askeri disiplin tipini sağlayacakları umulan önlem ve girişimlerdi.

Gelgelelim eğitimin yöntemleri ve hedefleri konusundaki askerler arası tartışmalarda, savaşın çehresinin artık değişmiş olması yüzünden, asker adaylarını antisosyalist şartlandırma görevinden çok daha önemli sorunlar gündeme geliyordu. Yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi eğitimdeki çabalar, güvenilir beden ile güvenilir "ruhu" birleştirme kaygıları odağında yoğunlaşırken, muharebede kişinin kendi inisiyatifi ile merkezi sevk ve idare arasındaki ilişki sorunu gitgide önem kazanmaya başladı. Emir ile itaat arasındaki geleneksel ilişki, hâlâ, her adımın, her tutuşun ve hareketin komutayla gerçekleştiği XVIII. yüzyılın hat muharebesi anlayışına bağlı olmakla birlikte, siper muharebesi gibi açık bir muharebe biçiminin söz konusu olduğu yerlerde, komutların işlevi değişmişti: Kılı kırk yararak her bir askerin hareket ve davranışını düzenlemenin yerine, şimdi artık, uygulamanın gerektirdiği kusur-

---

Die allgemeine Wehrpflicht im Deutschen Kaiserreich 1871-1914. Foerster (yayına hazırlayan): Die allgemeine Wehrpflicht, s. 55-70.

39. Wehler: Das deutsche Kaiserreich, s. 162; Stig Förster: Alter und neuer Militarismus im Kaiserreich. Jost Dülffer/Karl Holl (yayına hazırlayan): Bereit zum Krieg. Kriegsmentalität im wilhelminischen Deutschland 1890-1914. Göttingen 1986, s. 141/ 142 (Anm. 19). Sosyal demokratların orduya alttan alta nüfuz edecekleri endişesi bir yana kırsal kesimde askerlik çağı gelmiş olanların orduya gittikçe daha fazla alınması, ordunun kent hayatına olumsuz bakmasıyla da ilintilidir. Ordu çevreleri, "kentlerin ve sanayi bölgelerinin boğuculuğu, işçi nüfusumuzun yerleşik yaşama tarzını bozup alkol ve tütüne eğilimini yavaş yavaş artırırken askeri niteliklerini de gitgide azalttığı" kaygısı taşıyor olmalıydılar." (Dieter Storz'a göre alıntı; Kriegsbild und Rüstung vor 1914, Herford 1992. s. 310).

40. Franz Rehbein'ın askerlik dönemini anlatan otobiyografik yazı için bkz. Franz Rehbein: Aus dem Leben eines Landarbeiters (1911). Neuwied 1973, s. 168-209.

41. Helmuth Graf von Moltke: Über Arreststrafen (1872). Age.: Leben und Werk in Selbstzeugnissen, (Yay.): Max Horst. Leipzig o.J., s. 437.

suz değişik biçimlerden hangisini tercih edeceğini, emir alıcılara bırakan görev ve talimatlar geçiyordu. Bu yeni gelişmeden disiplinin pratiği açısından ne gibi sonuçların çıkacağı sorusu askeri uzmanlık literatüründe alabildiğine farklı görüşlere yol açmıştı. İlkece üzerinde birleşilen nokta, bedeni şartlandırıcı klişe tekrarlara dayalı talim *ya da* eğitim tercihinin yerine ***hem*** talim ***hem de*** eğitim anlayışının konması gerektiğiydi;[42] ama eğitim ile talimlerin değeri ve askeri yetiştirme hiyerarşisindeki yeri konusundaki görüşler birbirinden farklıydı. Geleneksel askeri talim pratiğine karşı çıkıp bunu eleştirenler, geleneksel talim biçimlerine körü körüne bağlı kalmanın, çağın, dönemin muharebe ve savaş biçimleri için zaruri olan ve her askerden beklenmesi gereken kendi başına karar alma ve esnek davranabilme özelliğiyle bağdaşmadığını ileri sürüyorlardı. Dolayısıyla da klişe tekrarlara dayanan talimin asıl savaşma eğitimine göre asgari düzeye indirilmesini talep ediyorlardı. Buna karşılık, tam tersini savunanlar da, silahın kullanılması için bir zamanlar bilinmesi şart olan tek tek hareketlerin ve yürüyüş biçimlerinin aynen egzersiz yoluyla benimsetilmesi zaruretini, bir yandan askere yüklenen sorumluluğun ve yükümlülüklerin ağırlığıyla, bir yandan da modern muharebe meydanında denetim, yönetim sorunlarıyla ilintileyip haklı çıkarmaya çalışıyorlardı. Askeri yazar Hugo Freiherr von Freytag-Loringhoven, söz gelimi, "birliğin gayret ve özenle hem tek tek hem de enerjik, sağlam bir bütün olarak çalıştırılmasından vazgeçmenin bütün tecrübelere aykırı düşeceği" uyarısını yapıyor ve "sağlam bir talimden geçmiş, klişe talimlerle yetiştirilmiş bir birliğin, iyi yönetildiği her yerde, her zaman komutanına yakıştığını; buna karşılık, böyle bir eğitimden geçmemiş birliklerin muharebe meydanında cesaret ve irade yoksunluğu yüzünden siper savaşlarının gerekliliklerine cevap veremediklerini, (...) ateş edebilme becerilerinin ve yeteneklerinin eksikliği yüzünden ayak uyduramadıklarını" belirtip bunun sebebini, "onları, muharebe dışında da emin ve güvenilir bir alete dönüştürecek ve sadece muharebe alanı dışındaki talim sahasında kazandırılmış kusursuz hareketlerle elde edilmesi mümkün olan klişe davranış talimlerinin eksikliği"ne[43] bağlıyordu. 1888-1906 yılları arasındaki talimatlardan çıkarılabileceği gibi, uzun vadede klişe davranış ve hareketler talimlerinden yavaş yavaş vazgeçilmiş olsa da, bu konudaki karışık görüşler çatışması, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar belirgin bir üstünlük kazanılmadan sürüp gitmiştir. Bedenin terbiye edilmesi, artık ne-

42. II. Wilhelm'in Avusturya askeri ataşesine söyledikleri; Storz'a göre alıntı; Kriegsbild und Rüstung vor 1914, s. 117.
43. Age., s. 116.

den beri, savaşma bakımından önemli hareket dizileri konusunda gerekli becerilerin edinilmesine hizmet etmekten çıkmıştı; ama bu talimler aşırı koşullarda bile rutin itaatkârlığı sağlama bakımından vazgeçilmez olma özelliğini hep korumuşlardır.

Şartlandırma ve yönlendirme pratikleri ise, eskisinden çok daha güçlü bir şekilde halk psikolojisi düzleminde meşrulaştırıp duruluyordu: 1884 tarihli, daha çok çağrı özelliği taşıyan bir yazıda, "Alman disiplini", deniyordu, "alışıldık bir talimattan çok daha fazla yerleşmelidir. Bu disiplin, ruhun, insan gücünün uzanmaya muktedir olmadığı en iç köşelerine kadar nüfuz etmelidir." Bu disiplin, "bütün irade güçlerinin olumlu, pratik çabalarına" dayanarak "hizmetin sağladığı yararları, en önemsiz görüneni de dahil olmak üzere her bir Alman askerinin bütün çabalarının en üst nedeni olarak temsil eder."[44] Yazı, haftalık bir askeri dergide dünya savaşının patlak vermesinden iki yıl evvel yayımlanmış ve ardından Kaiser ordusunu öteki ulusal güçlerin birliklerinden ayırt eden başlıca temel erdemleri tanıtan bir yazı olup çıkmıştı: Fransa, askerlerinin "atılganlıklarına ve heyecanlarına, zekâ ve yaratıcılıklarına" güvenirken, Rusya "inatçı, yılmaz ve itaatkâr karakterlerine", İngiltere "gönüllü hizmet etme arzusuna ve sporla çelik gibi sağlamlaştırılmış oluşlarına" bel bağlar, Japonya "vatanseverliğiyle ve doğa toplumlarına özgü taş gibi sinirlerle" bilenen bir orduya sırtını dayarken, Alman ordusu gücünü disiplininden alıyordu.[45]

Genel eğitme ve şartlandırma pratiği "vatansız arkadaşların" da kayıtsız şartsız itaatini hedef almakla birlikte; ordu yönetimi, birliklere sosyal demokrat fikirlerin "bulaşmasını" önlemek için bundan da öteye özel çarelere başvurmaya çalıştı.[46] Denetleyici bakış, kışla duvarlarının içinde sıkışıp kalmıyor, dışarıya taşarak sivil hayatın içine de uzanıyordu. Askerlik mecburiyeti olan sosyal demokratlar 80'li yılların ortasından itibaren, kara listelere alınmaya başladılar. Memleketlerinde "amacının bilincinde olan önder öğelerin" hatta kimileyin parti yandaşlarının tespit edilip yetkili mahalli komisyonlara bildirilmeleri için yerel polis makamları uyarılıyor; böylece ihbarcılığı ve keyfi müdahaleleri özellikle teşvik eden bir durum ortaya çıkıyordu. Adı verilenlerin,

44. Georg Freiherr von der Goltz: Einiges über die Disciplin in der deutschen Armee. Internationale Revue, 2. Yıl, 1884, s. 142.
45. Storz'a göre alıntı; Kriegsbild und Rüstung vor 1914, s. 128.
46. Bu konuda bkz. Reinhard Höhn: Die Armee als Erziehungsschule der Nation. Das Ende einer Idee. Bad Harzburg 1963; age.: Sozialismus und Heer, Cilt 3, Bad Harzburg 1969. Bu hacimli incelemenin içerdiği halk birliği ideolojisinin eleştirisi için bkz. Wolfram Wette: Sozialismus und Heer. Eine Auseinandersetzung mit R. Höhn. Archiv für Sozialgeschichte, XIV. Yıl, 1974, s. 610-622.

bu tespitten sonra "hiç duygusallığa filan kapılmadan, hizmetin gerektirdiği ciddiyetle ele alınıp vatansever düşüncelere ve duygulara kavuşturulması" gerekiyordu. Bunların bir işe yaramaması durumunda uygun yönetmelik ve kararnameler hazırlayarak, ayrı ayrı oluşturulmuş işçi birliklerinde cezalandırılmalar yoluna gidilmesi[47] öngörülüyordu. Genel olarak sosyal demokratların terfi etme, hatta teğmen olma imkânları bile bulunmuyordu. Sosyal demokratlar, bir yıllık gönüllüler olarak bile askeri hizmet hakkından mahrumdular; oysa genelde bir lise diploması yetmekteydi.[48] Ama özellikle sosyalistlerle ilgili yasanın yürürlükte olduğu 1878-1890 yılları arasında uygulanan, şüpheli adayların kırsal kesimdeki garnizonlara dağıtılması önleminin de pek bir işe ya-

ramadığı görülecekti. Bu uygulama, çoğu zaman, amaçlanan tecrit etmeyi sağlamak yerine, "bölücü" düşüncelerin "sosyalistlerden henüz etkilenmemiş" bölgelere kadar ulaşıp yaygınlaşmasına yol açtı. Sosyal demokrat yazılar bulundurmak, hele hele bunları dağıtmak ve yaymak, askeri cezalara muhatap olma anlamına geliyor, politik toplantılara katılmak askerlere tamamen yasaklanıyordu. Askerlerin yatakhanelerinin ikide bir didik didik aranması, gelip giden postanın ve sivil ziyaretçilerin denetlenmesi, devlete düşman literatürün gün ışığına çıkarılmasını amaçlamaktaydı. Bu araştırma ve suçüstü yapma girişimlerinin sonucunda elde edilen pek bir şey yoktu; ama tek tük de olsa, bir şeylerin ele geçirildiği yerde, durumla ilişkili olanlara gösterilen tepki de o ölçüde sert oluyordu. Denetim ve gözetim, askeri alanın ve görev saatlerinin dışına da taşıyordu; garnizon komutanları, parti toplantılarının yapıldığı ya da düzenli olarak sosyal demokratların boy gösterdikleri meyhanelere, hanlara; bazı kentlerde zaman zaman sosyal demokrat zanaatkârları, doktorları, avukatları bile kapsayan özel askeri yasaklar asıp duruyorlardı. Genel olarak, askeri personelin sosyal demokratların mekânlarına girmesi yasaktı.

Bu sistematize edilmiş gözetim ve denetleme önlemleri, askerlerin sosyalist düşüncelere karşı ideolojik bağışıklık kazanmaları doğrultusundaki çabalarla destekleniyor; bu amaçla özellikle "Hıristiyan ruhu" ve "vatanın tarihi" devreye sokuluyordu. Gelgelelim sosyal demokratları yeniden erdemliliğin yoluna geri çekme gayesiyle "ateizme" ve "materyalizme" öfke kusan ve "Tanrı adına krala sadakatin ve vatan sevgisinin" zorunluluğunu vurgulayıp duran askeri din adamlarının kli-

47. İşçi birlikleri için bkz. olayları yaşamış olanların anlattıkları: Victor Buhr: Der Sozialismus in der deutschen Armee. Selbst-Erlebtes. Berlin 1893; Hermann Schöler: Militärische Schreckensbilder in Friedenszeiten, II. Theil: Ein Jahr Arbeitssoldat. Stuttgart 1895.

48. Kehr: Zur Genesis des königlich preussischen Reserveoffiziers, s. 62.

şe vaazları, tıpkı, askeri eğitimi, vatansever kahramanlık efsanelerinden oluşan bir tarih dersiyle zenginleştirmek isteyen girişimler gibi ve onlar kadar beyhude ve işe yaramaz haldeydiler.

Bunlara karşılık, Sedan'ı anma günü ya da sonbahar manevraları gibi vesilelerle gerçekleştirilen tören ve tatbikatlarda, askerlerin arkadaşlık, dostluk duygularına ve ihtiyaçlarına cevap veren inisiyatifler çok daha etkiliydi.[49] "En büyük mareşalin" huzurunda gerçekleştirilen kıta resmi geçitleri ve anma ritüelleri, her bir askerin gözünde bu otoriter ilkelere dayalı devletin kudret ve iktidarını, şan ve şerefini somutlaştırıyor, ayrıca yedek asker cemaatlerinin oluşturulmasının yanı sıra askeri değerler düzeninin de sivil hayatın içine kadar uzanabilmesini sağlıyorlardı.[50] Savaşçı cemiyetlerindeki üye sayısı 1890'da 400 binken, on beş yıl sonra bu sayı iki milyonu aşmıştı. Devlet bu cemiyetleri hedefli olarak anti-sosyalist ajitasyonun aracı olarak kullanmak istemekteydi; ama doğrudan anti-sosyalist etkiler yaratma istekleri, bu cemiyetler içinde, cemiyete ait olma, "eski dostlarla" birlikte kutlamalar yapma ve eğlenebilme arzusunun ağır basıp bir uyumluluk ve aynılık atmosferi ve ihtiyacı yaratmasıyla geri plana düşmekteydi. Her ne kadar ulusal savaş atmosferinden çok, bira dostluğunun[51] bu cemiyet toplantılarına damgasını vurması söz konusuyduysa da, (...) özellikle bu atmosferin içinde, otoritelere itaat etmeyi ikinci tabiatı haline getirmiş olan ve zaten bu nedenle de "vatansız arkadaşlarıyla" temasa girmek istemeyen, Wilhelm dönemi kul tipi ortaya çıkmış, boğuk, homurtulu erkekler kolektifi yeşermeye yüz tutmuştu.[52]

Savaş cemiyetleri, "yukarıdan aşağıya" militarizm ile "aşağıdan yukarıya" militarizm arasında bir dikiş çizgisi oluşturmaktaydı. Devletin, bu cemiyetleri araç haline getirme gayret ve girişimleri, askeri monarşinin sosyal demokrasiyi geriletme ve ona karşı savunma konusunda sadece bastırıcı ve disipline edici yöntemlerle yetinmeyip kamuoyunun, yani sivil kesimin de sistemli olarak seferber edilmesiyle oluşacak

49. Bkz. Jakob Vogel: Militärfeiern in Deutschland und Frankreich als Rituale der Nation (1871-1914). Etienne François/Hannes Sigrist/Jakob Vogel (yayına hazırlayan): Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Göttingen 1995, s.199-231.

50. Bkz. Thomas Rohkrämer: Der Militarismus der "kleinen Leute". Die Kriegervereine im Deutschen Kaiserreich 1871-1914. Münih 1990; Klaus Saul: Der "Deutsche Kriegerbund". Zur innenpolitischen Funktion eines "nationalen" Verbandes im kaiserlichen Deutschland. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 6, 2/1969, s.95-159.

51. Jakob Vogel'e göre alıntı: Bratwurst im Siegerkranz. Zwei Studien zu den Kriegervereinen im Kaiserreich: Nationalrausch odar Bierseligkeit? Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.3.1991 tarihli sayısında.

52. Heinrich Mann "Der Untertan" (1918) romanında bu sosyal karakteri, Diederich Hessling kimliğinde, edebiyat alanında anıtlaştırmıştır.

imkânları da kullanmaya başladığını göstermektedir. Bu gelişmenin öncüleri, Tirpitz komutasındaki Reich Denizcilik Bakanlığı ve Alman Donanma Birliği'ydi; önceleri ordunun öteki kesimlerince kuşkuyla izlenen bu iki birim, 1897'den itibaren o güne kadar görülmemiş bir propaganda mekanizmasını harekete geçirmişler ve ulusal ve emperyalist yayılma düsturuyla sürdürülen bir donanma politikasının gerek meclis te gerekse halk nezdinde geniş bir taban bulabileceğini göstermişlerdi.[53] Wilhelm Almanyası militarizmi, dış politika alanındaki politikaları bakımından olduğu kadar, kitleleri seferber etme bakımından da prefaşist yanlar sergilemekteydi.

C. PROLETARYA YURTSEVERLİĞİ VE PARLAMENTER ANTİMİLİTARİZM

Her ne kadar askeri çevrelerde, özellikle paranoyak bir endişeyle sosyal demokratların orduya sızdıkları ima ediliyorduysa da, gerçekte böyle bir sızmadan söz etmek imkânsızdı. Zaten, "kaderin nihai bir adımı olarak", ordunun "çoğunluğunun sosyalist olacağı" ve hükümetten "dışarıya fırlayacağı" an öyle ya da böyle yaklaştığından,[54] sosyal demokrat parti, meclisi kendi baş tribünü haline getiren meşru bir antimilitarizme yönelmişti. Sosyal demokratlar bu mecliste önce her yedi daha sonra her beş yılda bir toplanan askeri bütçe komisyonlarının tartışmalarını, orduya hesap sorup onu eleştirmek ve genel halk silahlanmasına çağrı çıkarmak için kullanıp durdular. Sosyal Demokrat Parti'nin en tayin edici politik eylemi, askeri devleti reddetmekten ibaretti. Parti'nin "bu sisteme, ne tek kuruş ne de tek bir adam" parolası, pasifizme ya da vergileri boykota bir çağrı olmayıp milletvekillerinin ortak oylama tavırlarını belirleyen bir ilkesel talimat gibiydi.

Sosyal demokrat pratiğinin parlamento içi pratikle sınırlı kalması, devletin baskı önlemlerinin hatırı sayılır etkilerinin de sonucuydu. Sosyalistler yasasının yürürlükte olduğu 1878 ve 1890 yılları arasında Parti, basın ve toplantı yasakları, dışlanmalar ve yasal kovuşturmalar sonucunda illegal zemine zorla itildiğinde, seçme toplantıları ve meclis oturumları, sosyal demokratların kamunun karşısına resmen çıkabilecekleri tek fırsat haline gelmişti. Bu durum, milletvekillerinin iç politi-

53. Wilhelm Deist: Armee und Arbeiterschaft 1905-1918. Francia, Cilt 2, 1974, s. 464.
54. Friedrich Engels: Der Sozialismus in Deutschland (1892). Marx/Engels: Werke, Cilt 22, s. 251.

ka alanındaki konumlarını güçlendirmekle kalmadı, meclis seçimlerinin ve faaliyetlerinin politik ajitasyon ağırlıklı öğelere gittikçe daha çok dönüşmesi sonucunu getirdi;[55] baskıya rağmen artan oylarla daha da desteklenen bir gelişmeydi bu.

Egemenlik (hükümranlık) söyleminin sosyal demokrasiye girmesi demek bir yandan her fırsatta kendilerine yöneltilen devlet düşmanlığı temasını ve baskıları açıklamak için başvurulan suçlamaların her türlü mesnetten yoksun olduğunu ispat etmeye çalışmak, bir yandan da kendi yandaşlarında, bu otoriter devlete ilkece karşı oldukları konusunda herhangi bir şüphe uyanmasına meydan vermemek zorunda olan bir muhalefet tipinin oluşması demekti.[56] Bu durum, Kaiser imparatorluğunun devlet ideolojisinin sentezini oluşturan değerlerin *değiştirilmesini* hedef alan bir strateji yerine bunların *yorumlanışını* değiştiren bir stratejinin seçilmesine yol açtı. Burada başvurulan argümantasyon modeli hep aynıydı: Ulus kimliğinin ve vatan için kendini feda etmenin haklı dayanakları olduğu görüşü, gerçi genelde tartışma konusu edilmiyordu, ama sorunun içeriği şimdiki zamandan geleceğe kaydırılıyor ve ulusal olanı tarihselleştiren ya da biyolojik (ırksal) temellere indiren eğilimin yerine, demokratik egemenliğe ve sosyal entegrasyona ilintilenmiş bir halk birliği[57] kavramı konuyor; daha doğrusu bu kavramla devletinki tamamlanıyordu. "Volksgemeinschaft" mevcut düzenden yana olanla-

55. Gerhard A. Ritter: Staat, Arbeiterschaft und Arbeiterbewegung, s. 39.

56. 1914'e kadarki sosyal demokrat antimilitarizm için bkz. Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus; Friedhelm Boll: Frieden ohne Revolution? Friedensstrategien der deutschen Sozialdemokratie vom Erfurter Programm 1891 bis zur Revolution 1918. Bonn 1980; age.: Die deutsche Sozialdemokratie zwischen Regisnation und Revolution. Wolfgang Huber/Johannes Schwerdtfeger (Yayına hazırlayanlar): Frieden, Gewalt, Sozialismus. Stuttgart 1976, s. 179-281; Karl-Heinz Rambke: Diesem System keinen Mann und keinen Groschen? Sozialdemokratische Wehrpolitik 1907-1914, doktora tezi. Würzburg 1983; Ho-Seong Park: Sozialismus und Nationalismus. Berlin 1986; Jürgen Rojahn: Arbeiterbewegung und Kriegsbegeisterung. Die deutsche Sozialdemokratie 1870-1914, Marcel van der Linden/Gottfried Mergner: Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung. Berlin 1991, s. 57-71; Dieter Groh/Peter Brandt: "Vaterlandslose Gesellen". Sozialdemokratie und Nation 1860-1990. Münih 1992, s. 13-157; Nicholas Stargardt: The German Idea of Militarism. Radical and Socialist Critics, 1866-1914. Cambridge 1994.

57. "Volksgemeinschaft" kavramı Parti'nin sık kullandığı sözcükler arasındaydı. Örneğin Karl Leuthner için, "sosyal demokrasi"nin askerlerden yana militarizme karşı verdiği mücadele ve direnme gücü olumlu dönüşümler kazandığı ölçüde, bu mücadele tarzı askerlik çağı gelmiş herkesin kışla hizmetinden uzak durduğu bir halk-birliğinin (Volksgemeinschaft) atmosferine ve duygularına daha yakın düşecektir. (Sozialdemokratischer Antimilitarismus, s. 625) Milliyetçi ve hakçı ideolojilere yaklaşma konusunda örnek olarak bkz. Eduard David: Sozialdemokratische Briefe über Vaterlandsliebe. Die Neue Gesellschaft, 1. Yıl, 1905, s. 51-53, 78/79, 102-104, 125-127, 171-173, 246-249, 299-301.

rın iddia ettikleri gibi, ortak bir tarih ya da homojen bir ırk (biyoloji) temelinde hep var olmuş bir şey olmayıp, azınlık egemenliğine ve tahakkümüne karşı olduğu kadar, ekonomik sömürüye karşı da kurulması gereken bir şeydi. Sosyal demokratlar, ulusal talepler açısından güvenilir olmadıkları imasına karşı da "proletarya vatanseverliği" parolasını kullanıyorlardı. *Komünist Manifesto*'da, "İşçilerin vatanı yoktur"[58] denmişti; Kautsky'nin ağzından sosyal demokratlar bu tespiti "işçilerin henüz bir vatanı yok; ama, işgal ederek kendilerine bir vatan edinmek istiyorlar"[59] şeklinde tamamlıyorlardı. Gerçi sosyalistler, gerçek vatan olarak geleceğin sosyalist devletini düşünüyorlardı, ama Almanya'nın varlığının tehlikeye düşmesi halinde, söz gelimi "Rus despotizmi"nin

saldırması durumunda "mavzerleri omuzlarına alıp bizim Alman topraklarını savunmaya" elbette hazır oldukları konusunda güvence vermekten de geri kalmıyorlardı.[60]

Vatansever olmayanlar onların ifadesine göre; asıl "özü gereği milliyetçi olmaktan çok uluslararası niteliği ağır basan egemen sınıf"tı. Kapitalist için, "parasını kendine daha yakın olan memleketlilerinden mi, ülkesinin düşmanlarından mı ya da dinsizlerden ya da rengi farklı olanlardan mı kazandığı fark etmez, bu durumlar onun milliyetçilik duygusunu ve siyasal onurunu hiç zedelemez"di.[61] Sosyal demokratlar, kendilerine yöneltilen askeri politikaları reddetmekle ülkeyi savunmasız bir şekilde düşmanlarına teslim ettikleri suçlamasına karşı, ordunun, sosyalistlerden duyduğu korku ve endişe yüzünden savunma imkânlarını büyük ölçüde bizzat kısıtladığına dikkati çekerek cevap veriyor ve ayrıca kendi parti programlarına gönderme yaparak oradaki "daha genel savunulabilirlik" ifadesini iddialarına kanıt olarak gösteriyorlardı. Antimilitarizme değinen bir makalede, Alman sosyal demokrasisinin parlamento pratiğinin hayranlık uyandırması gereken dâhiliği "işe ordunun duruş ve anlayış noktasından bakarak, ordunun kötüye kullanılmasına karşı mücadele etmesinde"[62] kendini göstermektedir, deniyordu.

Bu bağlamda, askerlere yapılan kötü muamelelerin skandallaştırılması, kamu üzerinde epey etkili olmaktaydı. 1890 yılından beri, sosyal

58. Karl Marx/Friedrich Engels: Manifest der Kommunistischen Partei (1848). Werke, Cilt 4, Berlin 1959, s. 479.
59. Kautsky: Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie, s. 346/347.
60. August Bebel'in 1904 yılında bir meclis konuşması; alıntı Christoph Butterwegge/Heinz-Gerd Hofschen'a göre: Sozialdemokratie, Krieg und Frieden. Heilbronn 1984, s. 63.
61. August Bebel: Nicht stehendes Heer sondern Volkswehr! Stuttgart 1898, s. 6/8.
62. Leuthner: Sozialdemokratischer Antimilitarismus, s. 626.

demokratlardan birinin, hem muhafazakârları hem de askeri makamları hiç de hoşnut etmeyen bu konuda bir soruşturma önergesi verip tartışmaya açmadığı tek bir oturum günü yoktu.[63] Sosyal demokrat hatipler, acemi erlere yapılan kötü muamelelere, ayrıca askerlerin birbirine gösterdikleri kötü davranışlara ilişkin ayrıntılı belgeler sunuyorlar; üstlerin, astlara karşı taşkın, yetki aşan müdahalelerini önlemek amacıyla komuta makamlarının çıkardıkları kararname ve bildirilerin etkisizliğini gösteren örnekler veriyorlar; ve "bütün bu bozuklukların ve rahatsızlıkların kaynağının kişilerden çok sistemde yattığı"nı, "bu kötü davranış ve muamelelerin kaybolup gitmesi (...) için sistemin temelden değişmesi gerektiğini" anımsatıp duruyorlardı.[64] İnsanlık dışı oldukları kadar askeri taleplerin rasyonelliğine de ters düşen verimlilik azaltıcı insafsızlıkların ve vahşetin nedeni, sosyal demokratlara göre "aslında, askeri üstlerin kendilerine eğitilmek üzere teslim edilen ekiplerden bekledikleri gayret ve kapasitenin, öngörülmüş eğitim süresi içinde zihnen az gelişmiş ve bedenen hantal kimselerce ortaya konmasının hemen hemen imkânsız olmasıydı. Ayrıca, ağır küfürler kullanılmadan askerlikte işlerin bir türlü yoluna sokulamayacağı biçimindeki oldumolası yaygın anlayışın yanı sıra, bu koskoca heriflere karşı çok yaygın, egemen hor görme ve aşağılama tavrı da önemli bir rol oynamaktaydı."[65] Bu kötü muamelelerin kurbanları, sosyal demokratlardan çok, kendine güvensiz ya da çekingen, bizzat kendi arkadaşlarının hışmına uğrayan acemilerdi; çünkü askeri üstler, kamuoyunda ters tepeceği ve politik kullanım malzemesi olabileceği korkusuyla sosyal demokratlar karşısında çizmeyi aşmamaya özen göstermekteydiler.

Sosyal demokrat bakışa göre çare sadece başka bir tür ordu organi-

63. Bkz. Hartmut Wiedner: Soldatenmisshandlungen im Wilhelminischen Kaiserreich (1890-1914). Archiv für Sozialgeschichte, XXII. Yıl, 1982, s.159-199.

64. August Bebel: Rede im Reichstag am 15.2.1892. Meclis tutanakları, Cilt 119, s. 4215.

65. Age.: Muvazzaf ordu yerine halk savunması! s. 50. Friedrich Engels, askere yönelik kötü muamelelerin yaygınlaşması karşısında başka bir maddi açıklama yapar: "Ağızdan doldurma mavzerlerde, manevralar ve talimler sırasında, kurusıkının yerine bir çakıl taşını namluya kaydırmak kolaydı: dolayısıyla da nefret edilen üstlerin manevralar sırasında kazaen vurulmaları olaylarına oldukça sık rastlanıyordu. (...) Şimdi, küçük kalibreli arkadan doldurma silahlarla öyle belli etmeden bunu yapmak pek mümkün değil; bu bağlamda ordudaki intiharların artan istatistiği askerlere yapılan berbat muamelelerin yükseklik derecesini tam olarak göstermektedir." (Kann Europa abrüsten? 1893, Marx/Engels: Werke, Cilt 22, s. 394). Askerlere yönelik kötü muamele ve intiharlar gerçekten mi artıyor, yoksa sosyal demokrat muhalefet sayesinde kamudan gizlenmeleri zorlaştığı için, daha önce gizli tutulabilen ve cezasız kalan muamelelerin ortaya çıkmasıyla, bu dönemde kötü muamelelerin arttığı izlenimi mi doğuyor; bunu söylemek zordur.

zasyonu olan, daimi ordunun yerini alabilecek halk savunma organizasyonuydu. Bu aşırı ve uç talebi bir yana bırakacak olursak, sosyal demokratlar, gerçekçi pragmatik reformların yapılması konusunda oldukça anlayışlıydı. Aslında ordudaki bozukluklar ve aksaklıklarla, "ordunun bakış açısından" mücadele edilmeye çalışılıyordu. Sosyal demokrat antimilitarizm, toplumun olageldiğinden daha tutarlı, daha rasyonel bir politika ve pratikle militarize edilmesi gerektiğini öne çıkaran bir propagandayla iyice doruğa ulaşmıştı. Ordu sorunlarında "parlak" bir uzman olan August Bebel, kıtaların donanımı, silahlanması ve eğitimde, üstlerin askeri şartlandırma ve yönlendirme bakımından işlerini kolaylaştırmasını sağlayacak rasyonel adımlar atılmasını öngören öne-

riler sunmakla kalmadı; aynı nedenlerle, bir de askerlik çağı öncesi sistemli bir savunma becerisi geliştirme eğitimi talep etti: "Erkeklerin eğitiminin kapsamı, genç erkek çocukları olabildiğince erken bir dönemde geleceğin vatan savunucuları olarak hazırlayacak şekilde genişletilmelidir. (...) Bu alıştırıcı savunma çalışmalarının tarzı ve süresi, okulun ve askeriyenin üst idari makamlarının onay ve anlaşmalarıyla gerçekleştirilebilir ve ardından da yasal yaptırım olarak meşrulaştırılabilir. Bütün bu eğitim ve alıştırmalar, söz gelimi, on yaşından itibaren başlayabilir ve okul döneminin bitimine kadar götürülebilir. On bir ya da on iki yaşını doldurduktan sonra, amaca uygun taklit silahlarla çalışmalar başlayabilir ve bu çalışmalar orduyu tanıtıcı ve saydırıcı yürüyüşlerle, arazi talimleriyle tamamlanabilir."[66]

Askeri tarafın, temcit pilavı gibi tekrarlamaktan usanmadığı, sosyal demokratların "erkeklerin yetiştirilme" çabalarının dibini oydukları ve askerleri itaatsizliğe sürükledikleri yolundaki suçlamalar, partinin ordu içinde siyasal çalışma yapmasına kesinlikle karşı çıkan bir dizi parti kararıyla reddedilmekle kalmıyor, aynı zamanda partiye itaatin eğitici etkisi de göklere çıkarılıyordu: "Almanya'da ordudan başka nerede sosyal demokrat partide ve modern sendikalardaki kadar yüksek düzeyde bir disiplin var?" diye soruyordu Gustav Noske 1907 yılında mecliste; partinin yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu ima edilip durulurken, bunu ileri süren aynı politik güçler, acayip bir şekilde, "gene bizim, kendi sıralarımız içinde katı bir disiplin talep ettiğimiz ve tek tek insanlardan, sınıfının çıkarları gereği itaat beklediğimiz suçlamasını yapıp duruyorlar."[67]

Meclis milletvekili olarak yaptığı bu ilk konuşmasında Noske, her

66. August Bebel: Nicht stehendes Heer sondern Volkswehr! s. 50/51.
67. Gustav Noske: Rede im Reichstag am 25.4.1907. Alman Meclisi görüşmelerinin stenografik tutanakları, Cilt 228, s. 1100.

sosyal demokratın en "lanetli görevinin ve borcunun, Alman halkının başka herhangi bir halk tarafından köşeye sıkıştırılmaması için çabalamak" olduğunu söyleyecektir.[68] Noske'nin, askeri politika konusundaki tavır ve tutumundan daha çok, konuşmasına hâkim olan "savaşçılar birliği tonu" parti arkadaşlarının çoğunu öfkelendirip ayaklandırmış, ve "vatan savunması" konusunda şiddetli bir görüşler çatışması yaşanmıştı. Noske'nin meclisteki bu ilk boy göstermesi sırasında söylediklerivle birlikte başlayan ve bir yandan Karl Liebknecht'in yazılarıyla diğer taraftan da Fransa'daki antimilitarist eylemler dalgasıyla harareti daha da yükselen ve nihayet Stuttgart'taki Enternasyonal Kongresi'nde ve Essen parti meclisinde doruğa ulaşan bu tartışmaların geri planında, 1907 yılında, sağ partilerin aşırı sağcı ve milliyetçi seçim propagandalarının sonucunda, yirmi yıldan sonra ilk kez yaşanan oy kaybıyla birlikte ortaya çıkan seçim yenilgisini sineye çekmiş olmanın payı da büyüktü. Sosyal demokratların, parti kitabına göre, ulusal savunma ve dünya politikalarına ilkece muhalefet ettikleri için büyük hainler oldukları suçlamasını getiren emperyalist güçler, SPD'yi, tavırlarının ne olduğunu açıklamaya zorladılar. Bunun sonucunda iç politikadaki çekişme ve mücadeleler tırmanmaya başladı. SPD solu, sınıf mücadelesi ajitasyonunu radikalleştirip buna denk düşen bir devrimci retorik kullanırken, sağ kanat, Wilhelm devletinin ideolojisine yaklaşmanın yollarını aramaya başladı. Sosyal demokrat antimilitarizmin stratejisi ve taktiği konusundaki tartışmalar, parti tarihinin hiçbir döneminde o yılki kadar yoğunlaşmamıştı.

Örneğin revizyonizmin teorik temsilcisi olan Eduard Bernstein, ulusu, etnik bir "aynı kökten türeyenler topluluğu" olarak değil de "sosyolojik bir fonksiyon" olarak görüp alabildiğine ilerici bir olgu olarak değerlendiriyor ve bu anlamda "sosyalizmin de ulusçu" olduğunu, olabileceğini ve olması gerektiğini ileri sürüp "Dünya burjuvazisinin, (yani) kültürün bu muhteşem kazanımının, ulusal görevler ve yükümlülüklerle ilişkisinin kurulmadığı durumlarda (bu sınıf) süngerimsi, her şeyi emen karaktersiz bir asalağa dönüşüyor," diyordu. "*Ubi bene, ibi patria* (kendimi iyi hissettiğim yer vatanımdır) şarkısını söylerken, bir vatanın varlığını kabul ediyoruz ve *görevler olmadan haklar olmaz* parolasına uygun olarak, vatana karşı görevlerimiz olduğunu da kabul ediyoruz."[69] Bernstein, vatansever görevler söylemini böyle yerlerde doruğuna çıkaran *dulce et decorum est pro patria mori* (vatan

68. Age., s.1098.
69. Eduard Bernstein: Patriotismus, Militarismus und Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte, 11. Yıl, 1907, 1. Cilt, s. 437.

için ölmek, tatlı ve onur vericidir) biçimindeki ünlü Horaz cümlesini kullanmıyor; ama, "çok anlamlı" militarizm kavramının onurunu kurtarmaya soyunuyor: Sosyal demokrasi her zaman, askeri bir tahakkümün ve halktan, özel bağımlılık ilişkileri kurularak koparılıp ayrılmış bir ordu kurma anlamına gelen militarizmin karşısında olup onunla mücadele etmiştir ve edecektir; "ama militarizmden, halkın savunmacı özelliğini ve elbette, gerektiğinde düşmanı sadece vatanın dışına sürüp atma değil; aynı zamanda orada tutma yeteneğini de içerecek şekilde ulusu etkili bir savunma durumunda tutmak anlaşılıyorsa, bu durum, sosyal demokratların, reddetmek şöyle dursun, korumak için bizzat müdahale edecekleri bir durumdur."[70]

Partinin sol kanadının en ünlü temsilcisi Clara Zetkin, buna karşılık, "öyle körükörüne ve olağan bir şeymiş gibi, burjuva ulusal devleti uğruna, sömürücü sınıfların çıkarları adına mavzeri sırtlama"yı düşünmüyordu. Zetkin, Noske'ye yönelttiği eleştiride, eski Germen efsanesi Hildebrant şarkısının sözlerini değiştirip kullanarak cevap vermeye çalışıyordu: Proletarya, vatanın nimetlerini mızrak ucuyla kabul etmeli, etmek zorundadır; mızrak ucuna karşı mızrak ucu. Proletarya, sadece ve sadece sınıf mücadelesi içinde, maliyeti kendisine de pahalı gelen vatanın üzerinde hak sahibi olur. Dolayısıyla bir savaş durumunda neyin yapılıp neyin yapılmayacağı "mevcut tarihsel koşullara" özellikle "sınıf bilincine sahip organize olmuş proletaryaya" bağlıdır.[71]

Zetkin bu noktada, "hem bireyin hem de ulusun, proletaryanın enternasyonal özgürleşme mücadelesine tabi kılınması gerektiği"ni[72] savunan, "proletarya vatanseverliği" tanımının mucidi, merkezci Kautsky ile aynı görüşü paylaşıyordu. Ama Kautsky, saldırı ve savunma savaşlarının birbirinden ayırt edilmesinin imkânsızlığını ileri sürüyor ve "saldırının genel tanıtıcı ölçülerini belirlemek yerine, aynı zamanda ulusun da çıkarları ile örtüştüğünü düşündüğü proletarya çıkarlarını" ölçüt olarak kullanmayı talep ediyordu. Bu bağlamda âdeta geleceği görerek bir tespitte bulunuyordu Zetkin: "Günün birinde Alman hükümeti, proletaryayı, (...) Almanya'nın saldırıya uğrayan taraf olduğuna inandırabilir; bu durumda hem Alman hem de Fransız proletaryasının aynı şevk ve heyecanla hükümetlerinin peşine takılıp birbirlerinin gırtlaklarını kestikleri bir savaşın içinde bulabiliriz kendimizi."[73] Partinin orga-

70. Age., s. 439/440.
71. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 15-21 Eylül 1907 Berlin Parti Meclisi toplantıları protokolü, s. 250.
72. Kautsky: Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie, s. 348.
73. Aynı toplantı protokolü, s. 261.

nizasyon düzlemindeki çıkarlarıyla örtüştürülen "proletaryanın çıkarları"na Kautsky de atıf yapmakla birlikte Zetkin'inkinden ayrılan polemiğinde, savaşın engellenmesinin yolu olarak askerin ya da en azından yedeklerin askerlik hizmetine "hayır" demeleri yönünde propaganda yapılmasına karşı çıkıyordu: "Alman sosyal demokrasisinin kongrelerinden birinde askeri grevin taktik silah olarak benimsenmesi ve bu doğrultuda propaganda yapmak, Alman hapishanelerini doldurtmak ve Alman sosyal demokrasisinin parti sekretaryasını ve tüm organizasyonlarını temizletmek demektir."[74]

Parti toplantılarında, kongrelerde ve dergilerde sürdürülen bu tartışma, tabanda çok az yankı buluyordu;[75] ancak partinin entelektüelleri arasındaki ideolojik görüş ayrılıkları sürüp giderken parti yandaşları arasında da partinin mücadele bilinci ile (devletin) kuyruğuna takılma arasında gidip gelen bir kararsızlık hali bu ideolojik ayrılıklara karşılık geliyordu. "Negatif bütünleşmenin" çelişkili sonuçlar vermiş deneyimlerinin yanı sıra, bir yandaki ekonomik durumun daha iyiye gitmesi, meşruiyetin yerleşmesi, parlamenter sistemin çok ağır aksak da olsa ilerlemesi ve nihayet sosyal demokrat organizasyonların gittikçe güçlenmesi gibi gelişmeler ile öte yandaki ekonomik sömürünün hâlâ sürüp gitmesi, iktisadi ilişkilerde mutlak belirsizliğin devam etmesi ve "kendi evinin efendisi anlayışına dayalı ekonomik keyfilik arasındaki zıtlıklar",[76] bütün bunlar, askeri monarşi ve kurumlarının karşısında sosyal demokratların çelişkiler içeren bir tavır sergilemesine yol açıyordu. Bu arada devrim beklentileri de reformcu çizgisi gittikçe daha da belirginleşen bir pratikle bağdaştırılabiliyordu. Reel ücretlerin artmasıyla birlikte kapitalist düzen içinde hayat şartlarının iyileşebileceği umudu yeşermeye başlamıştı. Sermaye birikim süreçleri elverişli görünüm sunmakla birlikte, işçiler maddi durumlarını düzeltebilmek için mücadele etmek zorundaydı. Sermaye birikim süreçleri ise, ulusal ölçekte organize olmuş sermayenin dünya pazarındaki pozisyonuna olduğu kadar kolonyal sömürüden aldığı paya da bakıyordu. Bu payı güvenceye almanın yolu ise, ulusal devletin ordusunun güçlü olmasıydı. Ulusal devlet, ordu ve sermaye birikimi arasında böyle bir bağlantının bulunması ve emekçilerin çıkarlarının yer yer ulusun ve sermayenin çıkarlarıyla özdeşleşmesi, milliyetçi ideolojilerin işçi hareketi içinde de

74. Kautsky: Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie, s. 368, 370.
75. Rambke: Diesem System keinen Mann und keinen Groschen? s. 82.
76. Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus, s. 38. Ayrıca bkz. Boll: Frieden ohne Revolution? s. 60-75.

etkili olabilmesine yol açan elverişli zemini beslediği gibi, hem organizasyonu iyice önemsetip abartan bir fetişizme yol açtı hem de meşruiyeti öne çıkarma zorunluluğu getirdi. Grevci işçilere karşı askeri birliklerin kullanılması, ordu içindeki sosyal demokratlara baskı uygulanması ve askeri "baskı gruplarının" anti-sosyalist ajitasyonu, sınıf tahakkümünün sembolü haline gelmiş askere öfke duyulmasına yol açıyordu; ama bir yandan da "vatansız serserilerin" oluşturduğu bir birlik olma suçlamasına muhatap olmamak için aynı sosyal demokratlar, var güçleriyle bu durumun aksini ispat etmeye çalışıyordu. Gerçi birliklerin içinde görevli sosyal demokrat acemiler, komutanlara en ufak bir yakınma ve suçlama fırsatı vermiyorlardı;[77] hatta 1909 Mansfeld ve 1912 Ruhr bölgesi grevlerinde olduğu gibi, greve müdahale eden askerler arasında sosyal demokrat maden işçileri bulunmakla birlikte, hiçbir itaatsizlik vakasına rastlanmamıştı.[78] Askere alınmış sosyal demokratlar, genelde partilerinin herhangi bir suça muhatap olmama, hatta örnek davranış ve tutumla SPD'nin şerefini koruma direktifine uyuyor, böylelikle her şeye rağmen onlara yapılacak bir kötü muamelenin aslında siyasal tercihlerine ve inançlarına yönelik bir tepki olduğunun gösterilmesine zemin hazırlanmak isteniyordu.

Kışlalarda gerçekleştirilecek bir ajitasyona sosyal demokratların alabildiğine soğuk bakmalarının nedenlerinden biri de, bir bütün olarak partiyi hedef alacak ek baskı önlemlerine başvurulması isteğini hiç saklamayan devlet organlarının ekmeğine yağ sürmekten kaçınmaktı. Askerlik çağrısını alan her parti yoldaşına, Bebel sadece şu tavsiyede bulunabileceğini söylüyordu: "Hani şu, kralın ceketi dedikleri şeyi giydiğin sürece çeneni tut ve sosyal demokrat olduğunu belli etme, yoksa belli ettiğine pişman olabilirsin!"[79] Partiyi yasaklama ve darbe yapma konusunda göz kırpıp duran bir hükümet ile çok sert ceza ve yaptırımlar içeren bir askeri ceza hukuku gerçeği karşısında Bebel'in tavsiyesi taktiksel bir hesap gibi görünse de, aslında sosyal demokrat antimilitarist tavrın özünü yansıtıyordu. "Politik düzlemdeki, şartlar oluşana kadar sabırla bekleme tavrının yanı sıra, mevcut ilişkileri çökertecek devrim umudundan ve söz düzleminde kalan radikalizmden oluşan bir tavırlar toplamı anlamında partinin devrimci suikastçılığı",[80] askeri mo-

77. Bkz. Höhn'de bu konudaki ordu raporları: Sozialismus und Heer, Cilt 3, s. 137/138.
78. Deist: Armee und Arbeiterschaft 1905-1918, s. 461.
79. August Bebel: 28.11.1891 tarihli Parti Meclisi konuşması. Alman Meclisi'nin görüşmelerinin stenografik tutanakları, Cilt 118, s. 3122.
80. Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus, s. 36.

narşinin itaat talepleriyle birlikte düşünüldüğünde, şartları belli bir düşünceye göre oluşturulmuş bir itaatkâr tavrı içermekteydi.[81] Kaiser imparatorluğunun sonunun yaklaştığı düşünülüyor ve sonun gelmesi ümit ediliyordu; ama işte o ana kadar, "İmparatorun olanı İmparatora ver!" ilkesi kollanmalıydı; bu verilecek olan, askerin hayatı bile olsa.

D. KARL LIEBKNECHT VE "HERVÉİZM"

Parti çoğunluğunun suikastçı, yıkıcı rotasına muhalefet eden ve sadece "parlamentoyla sınırlı" antimilitarizmi parlamento dışı ajitasyonla, özellikle mecburi askerlik zamanı gelmiş gençlere etki ederek tamamlamak isteyenler de, bu temel anlayışa sımsıkı sarılmışlardı. 1904'ten itibaren bu doğrultudaki öneri ve düşüncelerini parti meclisine taşıyan ve her seferinde başarısızlığa uğrayan Karl Liebknecht, kararlı ve kesin bir şekilde, yasaya aykırı her türlü davranıştan kaçınılmasını istiyordu. Sosyalist gençliği militarizme karşı bağışık hale getirme çabaları gelip kışla önünde sona erdiği gibi, pratikte en azından itaatkârlığı alttan alta sabote etme çağrılarına bile dönüşmüyordu. Saygılı olmak, benimsemek, dayanmak, katlanmak ve sabırla beklemek Karl Liebknecht'in de parolalarındandı: "Militarizmin karakterine ilişkin bu bilgiyi silah altına çağrılacak siz emekçiler (proletarya) kafanıza yerleştirin ve kışlada sizleri proletaryanın büyük kurtuluş davasından soğutmaya, uzaklaştırmaya yönelik her girişim, sadece boşa çıkarılmakla kalmamalı, aynı zamanda, kanaatlerinize, fikirlerinize olan hayranlığınızı ve bağlılığınızı körüklemelidir. Çifte su verilmiş, sertleştirilmiş çelik gibi kavgacılar olarak kapitalizmin ordularından proletarya ordusunun sıralarına geri döneceksiniz." Liebknecht'in, "bu kültürlü ölüm meleği", "kapitalizmin kaba güçlü, acımasız icracısı ve kanlı-çelikten koruma duvarı" militarizme karşı sözünü sakınmayan bu "acemiliğe veda" yazısı, patetik olduğu kadar hiç de nazik olmayan bir üslup taşımaktadır.[82]

81. Bu programla birlikte, Parti, henüz adaylık sırası gelmemiş gençler için tavsiyeler içeren bir açıklama yayımlamıştır. Bu yazıda özellikle askeri ceza yasaları ve şikâyet etme hakları tanıtılmakta ve geleceğin askerlerinin şovenizme ve militarizme karşı temkinli ve bağışık olmaları amaçlanmaktaydı. (Peter Winnen: Wer will unter die Soldaten? Elberfeld o.J. 1912) Daha dosyanın kapağında bu broşürü ya da başka herhangi sosyal demokrat yazıyı kışlaya sokmama konusunda uyarı yapılmakta ve hukuki konuda verilen bilgide, "sonuçta bütün hayatınız mahvolacağı için, hiçbir zaman disiplin ve ceza yasalarıyla bağdaşmayacak davranış ve tutumlarda bulunmayın" uyarısı öne çıkmaktadır (Broşür, s. 9).

82. Karl Liebknecht: Rekrutenabschied. Age.: Gesammelte Reden und Schriften, Cilt 1, Berlin 1958, s. 189.

Gene de bütüne hâkim olan temkinli üslubun nedeni, devletin yoğun baskı tehditlerinde aranmalıdır. Liebknecht'in, "Enternasyonal Gençlik Hareketi'ni[83] Özellikle Göz Önünde Tutarak Militarizm ve Antimilitarizm" başlıklı, 1907 yılında yayımladığı broşür bile, açılan ihanet davasının ardından kendisine bir buçuk yıllık bir hapis cezası getirdiğine göre, antimilitarist eylem ve faaliyetlerin söz konusu olmuş olması durumunda cezaların neye benzeyeceğini düşünmek zor değildir. Askeri itaatsizlik propagandası yaparak kurbanlar vermek Liebknecht'e saçma ve sorumsuz bir davranış olarak göründüğünden, Liebknecht bu propagandanın yerine sadakat göstermeme çağrısı yapmayı tercih etmiş; böylelikle, "günün birinde organize olmuş devlet gücü ile organize olmuş proletarya arasında şiddetli çarpışmaların söz konusu olması durumunda, devletin, kendine körü körüne itaat eden orduyu gayri meşru, yasadışı eylemlere de koşabileceğini düşünerek kendini şimdi olduğu gibi güçlü hissetmemesini, bu anlamda kendinden emin olmamasını sağlamak istemiş olmalıydı.[84]

Liebknecht'in bu girişimlerinin önemli bir esin kaynağı, Fransa'dan yayılan, Almanya'dakinden çok daha radikal olan ve özellikle de sendikalarca başı çekilen antimilitarist kampanyaydı.[85] Dreyfus olayının ve grevcilere karşı tekrar tekrar askeri birliklerin devreye sokulmasının ardından başlayan bu antimilitarist hareketin içinde en büyük payı olan taraf, *Leur Patrie*[86] adlı kitabı, savunma güçlerini kullanmaktan çekinmeyen militarizmin ve vatanseverliğin karşısındaki program yazısı işlevine bürünen Gustave Hervé'nin sosyalist partisiydi. Daha 1902 yılında İşçi Konfederasyonları Ulusal Kongresi (Confédération Générale du Travail) iki yıl içinde 200 bin basıma ulaşan bir asker elkitabının ha-

83. Age., s. 247-456.
84. Age.: Die Jugend und der Kampf gegen den Militarismus, bkz. s. 81.
85. Fransa'da sendikalist antimilitarizm konusunda Confédération Générale du Travail'in Dublin'deki Sendika Sekreterleri Uluslararası Konferansı'na yolladığı rapora bkz.: Antimilitarismus und Generalstreik. Berlin 1904. Ayrıca Walther Borgius: Die neuere Entwicklung des Anarchismus. Zeitschrift für Politik, 1. Cilt, 1908, s. 533/534; Max Nettlau: Geschichte der Anarchie, Cilt 5, Anarchisten und Syndikalisten, bl. 1, Vaduz 1984, s. 371-374; Jean Rabaut: L'antimilitarisme en France 1810-1975. Faits et Documents, Paris 1975; genel olarak Fransız sendikalizmi için bkz. Hubert Lagardelle: Die syndikalistische Bewegung in Frankreich. Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik, 26 Cilt, 1908, s. 96-143, 606-648.
86. Bu yapıtın Almanca bir çevirisi "Das Vaterland der Reichen" adı altında 1907'de Zürih'te çıkmıştır. Anarşist tavırlarından dolayı Sosyal Demokrat Parti'den atılan doktor Raphael Friedeberg bu çevirinin önsözünü yazmıştır. Hervé daha I. Dünya Savaşı'ndan önce militarizm ve milliyetçilik karşıtı tavrını bir yana bırakmış, savaş sırasında fanatik bir milliyetçi olup çıkmış ve daha sonraki dönemlerde de Action Française'in faşist tavrına yaklaşmıştır.

zırlanması kararı almıştı.[87] En tanınmışı Hervé'nin kırsal Yonne bölgesinde çıkardığı *Pioupiou de l'Yonne* olan birçok sosyalist gazetede olduğu gibi, bu broşürde de askerlik yükümlülüğü altındakilerin ülke içinde kullanılmaları durumunda grevcilere ve isyancılara ateş etmemeleri ve savaşın patlak vermesi halinde de firar etmeleri ya da isyana kalkışmaları; ama hiçbir şekilde muharebe alanına gitmemeleri çağrısı yapılmakta, bu ajitasyon, pratikte sürdürülen dayanışma çalışmasıyla desteklenmekteydi. Yerel işçi konfederasyonları, yerel garnizonlarda acemi eğitimi gören askere alınmış üyeleriyle yakın teması sürdürüyor, sendika binalarında düzenli asker geceleri yapılıyordu. Sendikaların birçoğu, "asker harçlığı" veriyor, sendika aidatlarından her ay belli bir para ayrılarak askere alınmış yoldaşların üç-beş kuruşluk asker maaşlarına katkı olmak üzere onlara ulaştırılıyordu. Askere alınmaya direnenlere ve firarilere ise programlı destek veriliyordu.

Bu çeşitli ve çok yönlü antimilitarist faaliyetler, sonuç vermekte gecikmeyecekti. Montceau-les-Mines Çelik Fabrikaları'nda askerler grevcilerle apaçık dayanışma içine girmişler, Limoges'ta bir iş bırakma eyleminde askerler, işçilerin üzerine ateş etmek yerine, başlarının üstünden havaya ateş etmişler; Güney Fransa'da ise şarap işçilerinin yol açtığı huzursuzluk sırasında bütün bir alay ayaklanmış, firar sayısı büyük ölçüde artmıştı. Bu heyecan verici, olaylı süreçler en azından bir süre için antimilitarist hareketlerin yelkenlerine rüzgâr üfleyip duracaktı.

Liebknecht "Hervéizmi" ajitasyon konusundaki başarıları bakımından hayranlıkla izlerken, bu hayranlık duygusu başka yerlerde, Fransız kıvılcımının Almanya'ya sıçrayabileceği endişesiyle karşılanıyordu. Liebknecht kitabında "anarşizmin kimi yanlarını da içeren vatanseverlik karşıtı sosyalist antimilitarizmi" tanıtıyor ve Hervé'nin, "mücadelesini saygı duyulacak bir fedakârlıkla ve hassasiyetle" sürdürdüğünü ve "bir uyandırıcı ve inisiyatif taşıyıcı olarak" önemli bir misyon yüklendiğini; ama bunun "tehlikeli yanılsamalara" yol açtığını da söylüyordu. Liebknecht'e göre, savaş tehlikesine ya da seferberliğe karşı askeri grevle ya da genel itaatsizlikle karşılık vermeye çağırmak çok tehlikeliydi. Liebknecht bu tehlikenin altını çizerken Kautsky'nin evrimci görüşünü aynen paylaşarak şöyle düşünüyordu: "Dönem henüz, işçi sınıfına zarar verecek her savaşa karşı genel ya da askeri grevle karşılık verebilmeyi mümkün kılacak olgunluğa kavuşmamıştır. Hervé, enerjik

87. *Askerin Elkitabı*'nın ("Manuel du Soldat") Siegfried Nacht tarafından geliştirilen bir Almanca nüshası Savaş Bakanlığının resmi propaganda yazısı kisvesi altında 1907'de Berlin'de dağıtılmıştır. Bröckling'de bu yazının son basımına bkz.: Nieder mit der Disziplin!, s. 39-84.

bir antimilitarist ve (bizleri) vatanseverlik karşıtı ajitasyon yapmaya çağırıyor; bu durumda dağ Muhammed'in ayağına gelecektir. Bu noktada anarşistçe zekâ pırıltıları gösteriyor. Şöyle demek zorundayız: Proletaryanın büyük çoğunluğu henüz sınıfının bilincinde değildir, demokrasi konusunda aydınlanmamıştır; nerede kaldı, en tutkulu, şovenist girdapların dalgalarının altında en az sınıf bilinci kadar fedakârlık, serinkanlı cesaret, bilgelik ve akıllılık isteyen bu vatanseverlik karşıtı eylemler için proletaryayı ikna etme imkânı? Ordusuzlaştırma girişiminin başarısı, her ülkenin işçi sınıfının paylaştığı eğitim, okumuşluk, öğrenim düzeyiyle doğru orantılıdır; en geri kalmış ülke, en orducu ülke olarak kalacaktır. Savaşın söz konusu olduğu ülkelerde proletarya kit-

lesinin mücadele isteğinin ve eğitim durumunun hemen her yerde, aynı ölçüde, yeterli düzeyin altında kalmasından ötürü bu türden bir (antimilitarist) eylem, kültürel geri kalmışlığa verilmiş bir ödün olmaktan öteye geçmeyecektir."[88]

Partisinin "dünya gerçeklerine kapalı, kaderci" karakterini aşabilmek için Liebknecht bizzat teselli edici konuma geçmiştir; Liebknecht'in aktif mücadeleden anladığı ise, önleyici, koruyucu disiplindir: Sosyal demokrat dogmalara harfi harfine bağlı kalan, bu nedenle de "merkezi bir konumdan yönlendirilip denetlenmesi şart olan"[89] antimilitarist bir propagandayı savunmasının sebebi, birliğin çıkarlarını kollamaktı. Parti birliğini ilgilendiren çıkarların hızla ve enerjik bir şekilde desteklenmesi şarttı, çünkü "Nedenberi Almanya'da da kımıldamaya başlayan anarşist antimilitarizmi daha çekirdekte boğmak şarttı."[90] Liebknecht anarşist antimilitarizmin çürütülmesine, "Hervéizm" yazısının tam bir bölümünü ayırmış, bu bölümde "bilimsel sosyalistlerin" yürürlükteki karşı saldırılarını klişe halinde tekrarlayıp durmuştu: Anarşist öğretiler ütopikti, anarşist pratik bireyciydi ya da darbeciydi. Anarşistler (bireysel) bilincin etkilenmesini ve şartlandırılmasını başarının biricik önemli koşulu olarak görüyor ve becerikli, gerekli çabaların ortaya konmasıyla da bir devrimin mümkün olacağını düşünüyorlardı. Anarşistler, Liebknecht'e bakılacak olursa, "militarizmin organik

88. Liebknecht: Militarismus und Antimilitarismus, s. 423/424.
89. Age., s. 455/456.
90. Age., s. 450. Liebknecht bu incelemesinde özellikle 1905 ile 1906 yılları arasında aylık bir "Antimilitarismuş" eki veren "Der Freie Arbeiter" adlı anarşist derginin yazılarına dayanmaktadır. Bu konuda bkz. benim konferansıma: Zwischen "Krieg dem Krieg" und "Widerstrebt dem Übel nicht mit Gewalt!" Anarchistischer Antimilitarismus im Deutschen Kaiserreich vor 1914. Andreas Gestrich/Gottfried Niethart/Bernd Ulrich (Yayına hazırlayan): Gewaltfreiheit. Pazifistische Konzepte im 19. und 20. Jahrhundert (Jahrbuch für historische Friedensforschung, 5, 1996). Münster 1996, s. 39-59.

kapitalist karakterini gözden kaçırıyorlar", dolayısıyla da militarizmin kapitalizmden bağımsız, yalıtılmış bir olgu olduğunu düşünüp kapitalizm yerinde dururken ordunun bertaraf edilebileceğini sanıyor, bu işi nihai amaçları olarak görüyorlardı. Propagandalarındaki insanı ahlâki yönden yüceltme yanılgıları, "proletaryanın sınıf mücadelesine bağlı çıkarlarını inkâr edip gözden kaçırıyor", böylelikle "Tolstoycuların patetik, heyecan dolu açıklamalarını" oldukça seviyesiz bir düzlemde tekrar etmekle kalmıyor, aynı zamanda Bertha von Suttner tarzı dünya barışı dostlarının çaresiz, işe yaramaz savaş karşıtı girişimlerini paylaşıyorlar"dı. Buna karşılık sosyal demokrat antimilitarizm, sınıf mücadelesi propagandasıdır ve mücadele aracı, kahramanca bir eylem propagandası değil, "askeri ruhun yavaş yavaş organik yoldan ayrıştırılması ve etkisizleştirilmesidir."[91] 241 F16

Her ne kadar Liebknecht anarşist ve sendikalist pozisyonlar ile partinin pozisyonu arasındaki sınırları ve mesafeyi belirlemeye özen gösteriyorduysa da, parti yoldaşlarının çoğunda, onun "Proletarya gençliği arasında sistemli olarak fikirlerimizi yaymak ve bunu militarizmi özellikle öne çıkararak yapmak gerekir"[92] talebi bile, oldukça cüretkâr, ölçüyü kaçırmış bir talep olarak algılanmıştı. Sosyal demokrat partinin yoldaşlarının çoğu, bu ajitasyonun, acemi, yeni erlerde yeşerme zemini bulabileceğinden ve parti ile askeri, devlet arasındaki barış içinde birlikte yaşama ilişkisinin dengesini bozabileceğinden korkuyorlardı. Örneğin partinin revizyonist kanadının önderlerinden biri olan Wolfgang Heine için disiplinin parçalanmasından daha tehlikeli bir şey yok gibiydi. "Militarizme karşı duyulan haklı isteksizlik, yani Alman ordusunun ahlâk ve törelere aykırı, yanlış yanlarına duyulan tepki, genç, toy insanlarca, çok kolay yanlış anlaşılarak askerlik hizmetinden ve ulusal savunma görevinden nefret etme olarak algılanabilir. Bu yaşlarda insan, duygularını aşırı uçlara kadar götürme ve ne kadar hızlı benimsemişse gene o kadar hızlı unutacağı abartılı, yüksek sesli boş laflara göre hareket etme eğilimi gösterir. Ayrıca gene birkaç genç insanın gençliğin o gösteri yapma zevki yüzünden ve yanlış anlaşılan kendini kurban etme heyecanıyla dışarıdan alınmış konuşma tarzlarını kışlada da kullanmaları, böylelikle de sadece kendilerini mahvetmekle kalmayıp partiye de zarar vermeleri mümkündür."[93]

91. Liebknecht: Militarismus und Antimilitarismus, s. 427-438. Bkz. Hollandalı anarşist Domela Nieuwenhuis'in Sozialdemokratischer und anarchistischer Antimilitarismus çalışmasına. Die freie Generation, 2. Yıl, Cilt 2, Nisan 1908, s. 227-232.
92. Liebknecht: Die Jugend und der Kampf gegen den Militarismus, s. 81.
93. Wolfgang Heine: Wie bekämpfen wir den Militarismus? Sozialistische Monatshefte, 11. Yıl, 1907, 2. Cilt, s. 917.

Gustave Hervé 1907'de Stuttgart'taki Sosyalist Enternasyonal kongresinde "Savaşma talimatına karşı çıkalım!" parolasını kullanıp "Hangi taraftan gelirse gelsin her türlü savaş ilanına askeri grevle ve ayaklanmayla yanıt verme" talebini ortaya attığında, Alman sosyal demokratlarının tepkileri Liebknecht'e olandan çok daha sert olmuştu.[94] Örneğin Bebel'e göre bu araçlara başvurulması zaten "imkânsız ve tartışma dışı" bir olgu olmaktan da öteye, Hervé, kendi isteği ve iradesi dışında savaş kışkırtıcılarının ellerine düşüyordu. "Alman ordusunun ve genelkurmayının çevrelerinde" diyordu Bebel, "Fransız antimilitaristlerinin ajitasyonu çok iyi izlenmekte ve" (Almanya'nın) "muhtemel rakibini zayıflatan bir olgu olarak memnuniyetle karşılanmaktadır."[95]

Stuttgart Kongresi'nde Alman delegasyonu, sayıca en güçlü parti olan İşçi Partisi'nin bütün ağırlığını kullanarak sosyalist hareketi savaşa karşı somut araç ve yollara başvurma durumuna sokacak her girişimle mücadele etti ve sonuçta, Lenin, Luxemburg ve Martow'un kaleme alıp geliştirdikleri bir uzlaşma çözümüne onay verdi. Bu sonuç bildirgesine göre "Enternasyonal"in bütün seksiyonları "kendilerine amaca uygun görünen bütün çare ve yollara başvurarak" bir savaşın çıkmasını önlemeye; ama sonunda savaş gene de çıkacak olursa bir an evvel savaşın bitirilmesi için uğraşmaya, ayrıca "savaşın yol açacağı ekonomik ve politik bunalımı geniş halk katmanlarının silkelenmesi ve kapitalist sınıf tahakkümünün yıkılmasını hızlandırma" doğrultusunda kullanmaya çağrılıyorlardı.[96]

Gerek Noske'nin konuşması gerekse Liebknecht'in doğrudan antimilitarist ajitasyon yapma çağrıları üzerine parti içi düzlemde ortaya çıkan tartışmalar, Stuttgart Kongresi'ndeki anlaşmazlıklarla birlikte, sosyal demokrat savaş karşıtı politikaların 1914 öncesinde içinde bulunduğu ikilemleri gözler önüne sermekteydi. Bir yandan SPD tarafında, işçi sınıfının gücünün, emperyalist devletlerin açacakları bir savaşa karşı en önemli önleme aracını oluşturduğu konusunda herkes hemfikirdi; ama öte yandan da bu gücü pratik düzlemde sınamaya kimse yanaşmıyordu. Parti bu konuda etkili olabilmek istiyorsa muhtemel bir savaşın sonuçta sosyalist devrimle noktalanacağı tehdidine başvurmalı ve partinin küçük sol radikal kanadının talep ettiği gibi, böyle bir devrim konusundaki kararlılığını gerekli ajitasyonlarla ve gösterilerle herkesin gözüne sokmalıydı. Sol radikaller için bir savaş çıkması durumu, Stutt-

94. Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart 18-24 Ağustos 1907. Berlin 1907, s. 87.
95. Age., s. 82/83.
96. Age., s. 66. Ayrıca bkz. Michels: Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbande.

gart kararları doğrultusunda kitle eylemleriyle devrime kadar götürülmesi gereken devrimci durumun yaratılmasıyla eş anlamlıydı ve devrim de zaten ya savaşı kısaltacak ya da önleyecekti. Parti çoğunluğuysa bu anlayışta, aşırı cüretkâr, işçi hareketinin kaçınılmaz yenilgisiyle son bulacak zararlı bir stratejinin varlığını görüyordu.[97] "Savaşı önleme konusunda başarısız kalınırsa", sosyalizmin gelecekteki başarıları bundan böyle artık sadece sosyal demokrat organizasyonların ayakta kalmasına bağlı olacaktı; çünkü ancak bu sayede sosyal demokrasi ekonomik ve politik sistemin zaten kesin görünen sonunu sosyalizmin nihai amaçları ve hedefleri doğrultusunda değerlendirebilirdi. Gelgelelim gösterilerin eylemlere dönüşme durumlarını bir yana bıraksak bile, yoğun ve saldırgan bir savaş karşıtı propaganda izlenmesi nedeniyle parti organizasyonlarının bir seferberlik ya da savaş durumunda imhanın eşiğine gelme ihtimaline zemin hazırlanıyor, dolayısıyla da organizasyonların işlevlerini yerine getirme imkânı ortadan kalkıyordu.[98] Kautsky, 1914 Ağustosu'nda milliyetçi savaş çığırtkanlığının ve hayranlığının atmosferini paylaşmayan bütün o sosyal demokratların çaresiz, eli kolu bağlı durumunu daha 1911 yılında kaçınılmaz bir sonuç olarak tahmin ediyordu: "Hükümet savaşa yol açmadan önce bizi savaşa sürükleyen bu hükümeti devirebilecek kadar güçlü değilsek, düşman üzerimize doğru yürüyüşe geçtiğinde ve bütün bir halk yekvücut ona karşı birleştiğinde, hükümete yapabileceğimiz hiçbir şey kalmamış demektir."[99]

E. SOSYAL DEMOKRASİ VE 1914 AĞUSTOSU

1914 Ağustosu'nda genel seferberlik ilan edilince ve Reichstag'daki parti yönetimi "savaşın çarpıcı gerçekliği" karşısında pes etmekle kalmayıp "düşman işgalinin" ürkütücü tehditleri karşısında[100] savaş harcamalarına "evet" dediğinde, taraftarlarının itaatine ne kadar güvenebileceği de ortaya çıkmakta gecikmedi. Sosyal demokratlar savaştan daha birkaç hafta önceki barış için gösterilerde ortaya koydukları aynı disiplinle bu kez savaşa katılmaya başladılar. Coşkulu, heyecanlı gönüllülerin, tezahürat yapan kadın ve çocukların eşliğinde kışlalara gidişinde oluşan tablolar "Ağustos olayının" hakiki yüzünü yansıtmaktan uzak,

97. Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus, s. 293.
98. Age., s. 359.
99. Karl Kautsky: Krieg und Frieden. Betrachtungen zur Maifeier. Die Neue Zeit, 29. Yıl, 1911, 2. Cilt, s. 104.
100. Reichstag'taki SPD fraksiyonunun 4 Ağustos 1914 tarihli açıklaması, Groh'tan alıntı: Negative Integration und revolutionärer Attentismus, s. 704.

seçilmiş görüntülerdi; işçilerin çoğu endişeli, bir teslim olmuşluk duygusuyla, vatanseverlik patırtısından uzak ve etkilenmeksizin savaşa katılmanın çaresizliğini yaşıyor, savaşı protesto etme ve bizzat askere alınmaya karşı çıkma gibi girişimler, ender istisnalar oluşturmaktan öteye geçemiyordu.[101] Sosyal Demokrat Parti'nin kamuoyu karşısına çıkışında adeta bir motivasyon enflasyonu yaşanıyordu,[102] en başta partinin yayın organları ve parti görevlilerinin bir bölümü, yıllarca "vatansız serseriler" olarak aşağılanmış olmanın etkisiyle, vatansever olarak ne kadar güvenilir olduklarını göstermenin fırsatını bulmuşçasına, bu özelliklerini herkesin gözüne soka soka ispat etmek ister gibiydiler. Gaza getirilmişliğin atmosferinden etkilenmemiş, savaşa kuşkuyla yaklaşan sesler ise artık oldukça hafif çıkıyordu.

Partinin, parlamentodaki mücadelesinden geçici olarak vazgeçme kararı, o zamana kadar sürdürülegelen parti stratejisini de terk etmek anlamına gelmekteydi; çünkü egemenlik söylemi ile devrim söylemi arasındaki anlamsal farklılık, birincisinin lehine ortadan kalkmıştı; parti rotasının savaşa çevrilmesi amacıyla ortaya atılan argümanlar ise hiç de yeni sayılmazdı. Sosyal demokrasi, "proletarya vatanseverliği" parolasını kullana kullana, zaten işçi sınıfının ve kitlesinin milliyetçileştirilmesine en büyük çanağı tutmuş, saldırı savaşı ile savunma savaşı arasında farklılık gözeterek, milliyetçi bir "bizler" kurgusunun oluşturulmasına meydan vermiş ve bu "bizlerin" dış saldırılara karşı korunması gerektiğini kabul etmişti. Parti, kendi yandaşlarını hiçbir zaman itaatsizliğe yöneltmediği gibi onları Wilhelm askeri monarşisine karşı şartlı bir itaate ve sadakate çağırıp duruyordu. SPD'nin *reservatio mentalis*'ini (sadece düşüncede kalmak durumundaki itirazını) bile geri çekmesi, "Tehlike saatinde vatanı kendi kaderine terk etmeme"[103] biçimindeki o eski vaadini yerine getirmenin ötesinde bir anlam taşımıyor-

101. Sosyal demokratların 1914'teki tavır ve tutumları için ayrıca bkz.: Wolfgang Kruse: Krieg und nationale Integration. Essen 1994. Ağustos olayları için genel olarak: Berliner Geschichtswerkstatt: (yay.h.): August 1914. Ein Volk zieht in den Krieg. Berlin 1989; Wolfgang Kruse: Die Kriegsbegeisterung im deutschen Reich zu Beginn des Ersten Weltkrieges. Van der Linden/Mergner: Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung, s. 73-87. Jeffrey Verhey: The "Spirit of 1914". The Myth of Enthusiasm and the Rhetoric of Unity in World War I Germany. Tez. University of California. Berkeley 1991; Benjamin Ziemann: Zum ländlichen Augusterlebnis 1914 in Deutschland. Bedrich Loewenstein (yay.h.): Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche. Pfaffenweiler 1992, s.193-203; Thomas Rohkrämer: August 1914 – Kriegsmentalität und ihre Voraussetzungen. Wolfgang Michalka (yay.h.) içinde: Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse. Münih 1994, s. 759-777.

102. Bkz. Groh: Negative Integration und revolutionärer Attentismus. s. 718-727.

103. 4 Ağustos 1914 tarihinde SPD fraksiyonunun Reichstag'ta yaptığı açıklamadan, aynı eserden alıntı, s. 704.

du. Ama asıl, SPD, organizasyonun, daha doğrusu parti örgütünün güvenliğini en üst ilke düzeyine çıkaran ve hani ara sıra gerçekleştirildiklerinde de parlamento dışı kitlesel eylemleri merkezden yöneltilmeleri şartına bağlayan bir politik modelle yıllarca gerek üyelerini gerekse de seçmenlerinin potansiyelini şartlandırmıştı.[104]

Sosyal demokrasinin kendini kavrayışına göre, bu devletin hükümeti ile oldumolası radikal bir muhaliflik ilişkisi içinde olagelmişler; ancak muhafazakâr kamptaki rakipleri, onları, "yıkıcı" parti olarak lanetleyip durmuşlardı. Gelgelelim politik, ekonomik çıkarların karşıtlığı içinde, bu iki kamp arasındaki düşmanlığın, son tahlilde uzlaşmaz çelişkiler temelinde bir işbirliği ve partinin yüksek düzeyde verimli bir disiplin kurma "bürosu" olduğu ortaya çıkmıştır. Partinin bir mücadele organizasyonu olarak taşıdığı imaj, sosyal demokratların, proleter kitlelerin denetimini, devlet organlarının yapabileceklerinden çok daha etkili ve başarılı sağlamalarına imkân vermiştir.

Askeri devletin cüretkâr talepleri ve adımları karşısında Almanya'da 1914 öncesindeki yıllarda ve savaşın başlangıç dönemlerinde pratikte itaatsizlik gösterme görevi, sebebi ne olursa olsun ne devlet ne de herhangi bir parti aklına boyun eğmek istemeyen, bu nedenle de ya hapsi boylayan ya da ülkeyi terk etmek zorunda kalan anarşistlere, bohemlere, Tolstoyculara ve öteki uzlaşmaz öbeklere düşmüştü.[105] Bunlar öyle patırtılı gürültülü, debdebeli dirençler göstermemiş, devrimci bir antimilitarizm gösterisi yapmamış, Hugo Ball'in 1915 yılındaki bir şiirinde söylediği gibi, "içinde yaşadıkları dönemden" bireysel "kaçışlar" gerçekleştirmeye çalışmışlardı:

"Kafatası avcısı süvariler, hiç mi hiç sevmedim
Hele kız adları taşıyan havan toplarını
Ve sonunda büyük günler geldiğinde,
Göze batmadan çekip gittim."[106]

104. Merkeziyetçilik ve katı organizasyon disiplini bakımından Leninist parti tipi savaş öncesi sosyal demokrasiyi gölgede bıraktığına göre, SPD yönetiminin 1914 Ağustosu'nda ihanet içinde olduğu biçimindeki parti-komünizmi tezinin yalanı, kendini ele vermektedir.

105. Anarşistlerin savaşta görev almayı reddetmeleri ve ülkeden kaçmalarıyla ilgili birkaç örneği Ulrich Linse'de buluyoruz: Organisierter Anarchismus im Deutschen Kaiserreich von 1871. Berlin 1969, s. 307 ve 320.

106. Hugo Ball: Gesammelte Gedichte. Zürih 1963, s.18. Bu şiirde, şiirdeki "Ben" ile şiirin yazarının "Ben"i özdeş değildir. Hugo Ball 1914 Ağustosu'nda savaşa gönüllü olarak katılmak için başvurmuş, ama sağlık nedenleriyle bu isteği geri çevrilmişti. 1915 yılında ise, bu kez savaş karşıtı olarak suçlanınca İsviçre'ye sığınmak zorunda kalmıştır.

VI
Sinirlerin disiplin altına alınması: Makinelerle sürdürülen savaş ve askeri psikiyatri

Almanya'nın seferberlik ilan ettiği 1 Ağustos 1914 günü, *Die Aktion* dergisinde "Ecinniler" başlıklı bir yazı çıktı. Bu politik edebi haftalık derginin yayımcısı ve Ağustos günlerinde bile "Vatansızlığın şerefini"[1] koruma cesareti gösterebilen çok az sayıdaki entelektüelden biri olan

1. 1912'de Pfemfert bunu "çaresizliğin büyük heyecanı" diye açıklıyordu: "Etkimiz dar bir alanla sınırlı; oysa on binlerce kişi söz konusu olabilir: Partinin yazıları ülkeyi kapsayıp ona hâkim olmuşlar. Hiç değilse on binlere özlemimizi anlatalım, onların beynine kazıyalım. Meslekten sosyal demokratların yabancı istilacılar karşısında... her şeye hazır, sayıca büyük ve güçlü bir halk ordusu arzu ettikleri böyle bir dönemde vatansızlığı savunmak bir şereftir! (Die Presse, Die Aktion 10.4.1912, Franz Pfemfert'ten alıntı: "Bu dergiyi bu döneme karşı çıkanyorum", Sozialpolitische und literaturkritische Aufsätze (yay. haz.): F. von Wolfgang Haug. Darmstadt/Neuwied 1985, s. 78.

Franz Pfemfert, iç karartıcı bir tahmin yapıyordu bu yazıda: "... Hepsi, hepsi gelecekler. Mecburiyete boyun eğerek, ama boyun eğerek. Başlangıçta, o birazcık mutluluklarının da yok olup gittiğini görüp hıçkırıklara boğulacaklar; ama çok geçmeden, artık pek de temiz sayılmayacak iç çamaşırlarıyla, genel havaya kapılıp kendilerinden geçecekler ve çıldırmışçasına öldürüp öldürülecekler."[2]

Pfemfert, yalnızca iç çamaşırları konusunda haklı çıkmayacaktı elbette; daha savaş başlar başlamaz askerlerin yaşadıkları korkunç olayların verdiği dehşetle (ya da başlarına kısa süre sonra kaçınılmaz olayların geleceği beklentisiyle) bedenlerini ve kendilerini denetleyemez hale geldikleri olayların sayısının arttığı görülecekti. Belirtilerin söylemek istediği şey netti: Askerler korkudan, sözcüğün gerçek anlamında altlarına yapıyorlardı. Korku, uzuvlarına yürüyor, kollarını bacaklarını tirtir titretiyor; kaskatı kesiyor ya da kramplar içinde gerip duruyordu; kimileri dillerini yutuyorlardı sanki; gene kimileri görme-işitme duygularını yitiriyor, kör ve sağır kesiliyorlardı. Ağlama krizleri ve kusmalardan geçilmiyordu. "Bu tepkilerin bir süre sonra, uzun muharebe aralarında ve ele geçirilen yerlerde gelişmesi tipik bir durumdu. Ölüm korkusu, öldürme zanaatının yol açtığı dehşet ve savaş makinesinin bürokratik komut yapılarının kişiliği imha etmesi, neden sonra, nispi dinlenme ve kendini toparlama döneminin koşullarıyla buluşup temel bir sarsıntıya yol açıyor; artık yaşanmış korku deneyiminin berbatlığının ve mevcut sosyal koşulların durumuna göre, spesifik dışavurumlar oluşturuyordu."[3]

Savaş makinesi mevzi çatışmalarına ve ağır malzeme kullanımına dayalı muharebelere battıkça, sözünü ettiğimiz aksaklık biçimleri, itaat sağlama mekanizmasının yöntemlerinin karşısına yeni sorunlar çıkarmaya başladı. O zamana kadar vatanseverlik doktrinleri kullanılmış ve asker, talim-terbiye ve ıslah yoluyla söz dinler ve uygular hale getirilmiş, şartlandırılmıştı; gerçekten de askerlerin çoğu "vatana hizmet etmeyi" olağan görev gibi benimseyip içselleştirmişti; hatta az sayılmayacak sayıda insan, gönüllü olarak, kendi isteğiyle ve vatanı koruma heyecanıyla savaşa katılmıştı. Savaşma isteğinin ve iradesinin yetersiz kaldığı yerde subayların doğrudan şiddeti ve cezalandırma tehdidi devreye giriyor ve işe yarıyordu; ama gene de, ne bedensel eğitim ve talim ne de vatanseverlik doktrinleriyle yaratılan birlik, binlerce askerin sa-

2. Age.: s. 100.

3. Karl Heinz Roth: Die Modernisierung der Folter in den beiden Weltkriegen. Der Konflikt der Psychotherapeuten und Schulpsychiater um die deutschen "Kriegsneurotiker" 1915-1945, 1999, 2. Yıl, 1987, H. 3, s. 12.

nayileştirilmiş savaşa psişik bakımdan tamamen hazırlıksız yakalanmalarını önleyememişti. Arkadaşlık ve cesaret ideali, firar etme ya da isyan çıkarma düşünce ve eğilimlerine karşı öznel bir engel oluşturmaktaydı; zorlama ve gözetim altında tutma sistemi, en azından direnme ve isteksizlik kitlesel bir hal almadığı sürece objektif bir müdahale olarak firar ve isyanı imkânsızlaştırıyordu. Böyle olunca, bu katlanılmazlıklardan ve dayanılması imkânsız durumlardan kurtulabilmek, onlara katlanabilmek için bilinçdışının kendiliğinden, nevrozlar ya da psikozlar biçiminde ortaya çıkması kaçınılmazdı. Terbiye edilmiş, şartlandırılmış bedenler hizmette kusur ediyor; görevlerini yerine getirmeye yanaşmıyor; tâbi olmaya ve fedakârlığa koşullandırılmış psişik yapı,

sinirlerin iflas ettiği yerde, çaresiz ve iktidarsız kalıyordu.

A. CEPHE DENEYİMİ

Cepheye yollanan askerler, geçmişin savaşlarından radikal biçimde ayrılan bir savaş ortamında buluyorlardı kendilerini.[4] Farklılık en başta zaman boyutunda ortaya çıkıyordu: Savaş artık hiç paydos demiyor, ara vermiyor, sadece ara sıra yoğunluğu, şiddeti artıp azalıyordu o kadar. Çarpışmaların sürekliliği içinde muharebeler, yaralanma, ölme ihtimalinin arttığı aşamalar olarak öne çıkıyordu.[5] Toparlanma, dinlenme sürelerini araya sokmadan kimsenin ne bedensel, fiziksel ne de ruhsal, psişik düzlemdeki aşırı basınç ve yüklere karşı koyma imkânı bulunmadığından, savaş, en azından Batı Cephesi'ndeki siper muharebeleri sırasında, vardiya çalışması şeklinde organize edilecekti. Çarpışma ile dinlenme safhalarının birbirleriyle ritmik yer değiştirişi, askerin günlük hayatını belirlemekteydi. En ön mevzilerde geçen dört-beş günün ardından, hemen mevzilerin ardındaki nişancı çukurlarında geçirilecek dört-beş gün geliyor; ve nihayet muharebe hattının çok gerisindeki dinlenme bölgelerinde de aşağı yukarı aynı süre kalınıyordu. Ama birliklerin genellikle, siper ve sığınaklarda bu ortalama sürelerden çok

4. Tarihsel kaynak olarak pek az işe yarasa da, yirmili yılların savaş romanlarına ve anılarına bakabilirsiniz. John Keegan: Das Antlitz des Krieges. Düsseldorf 1978, s. 241-338. "Sıradan askerlerin savaş deneyimiyle ilgili belgeler". Derleyenler: Bernd Ulrich/Benjamin Ziemann (yay. haz.): Frontalltag im Ersten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1994. Ancak birliklerin önemli bir bölümü doğrudan savaşa katılmayıp bu tecrübeyi edinmiyor; sonradan işgalde kullanılıyorlardı. Alman ordusunun 2 milyondan fazla askeri, dört yıl boyunca savaş meydanında değil de işgalde görev almıştı.
5. Bkz. Jens Warburg: Das Leiden des Subjekts am Krieg. Zur Pathologie extremer Gewalterfahrungen. Yayımlanmamış diploma tezi. Frankfurt/M. 1994 (Ms.), s. 31.

daha fazla kalması ve günlerini sürekli ateş altında geçirmeleri söz konusuydu; çünkü topçu ateşi, öndekilerin yerlerini geridekilerin almasını engellemekteydi.

Ateş hattında kalmak demek, uykusuz geceler geçirmek; rutubetin, börtü böceğin, açlığın ve susuzluğun etkilerine katlanmak; ama asıl, hayatını sürekli tehdit altında hissetmek demekti. İnsan hayatının tehlikeye açıklığı, geçici bir durum olmaktan çıkıp adeta bir sürekliliğe dönüşüyordu. Gerginlik ve heyecan, düşmana taarruz durumlarında ya da tersinde olduğu gibi kısa süreli şiddet aktivitelerinin ardından, uzun süreli eli kolu bağlı bekleme sürelerinin gelmesiyle kat be kat artıyordu. Bu uzun bekleme dönemlerinde askerler, nişancı çukurlarında, siperlerin derinliklerinde ya da herhangi bir delikte kendilerine bir korunak bulmaya çalışırken, sürekli top ateşi tehdidiyle burun buruna yaşıyorlardı. Bombardıman, geniş alanları kapsayan kesintisiz top ateşine dönüştüğünde, bir "cephe savaşçısının" heyecan ve duygu yüklü anlatımında gördüğümüz gibi, saatlerce, günlerce, sonsuzluk kadar uzun sürelerce şarapnel ve mermi yağmurunun altında kalmak anlamına geliyordu bu: "Hiçbir şey yapmadan; bu mermi sağa, bu da sola düştü, bu arkaya, bu da öne, şimdi de buraya düşmesi gerekiyor diye düşünmekten başka elinden bir şey gelmeden (küçük, titreyen benliğinin vurulduğunu hissediyorsun) –hayır, çok şükür, çok uzağa düştü şimdi de–; çok şükür, yedeklerin mevzilerini bombalıyorlar; çok şükür, topçu mevzilerini bombalıyorlar. Acınacak durumdaki ve gerçekten de acınmayı hak eden benlik üzerinde günlerce yoğunlaşan bu düşünceler, sinirleri perişan eden, ruhun dayanma gücünü ağır ağır çökerten düşüncelerdi; bu nedenle de görünürde acemi bir subay, silah ve süngü temizleme gibi rutin ve saçma bir işi emirle yaptırıp askere meşguliyet çıkarmaya, böylelikle birliğinin askerlerinin kafalarını, bedenlerinin ezilip parçalanacağı düşüncesinden uzak tutmaya çalışırdı."[6]

İnsanın cephede deneyimlerinden çıkardığı en temel ders, hayatta kalmasının tesadüflere bağlı olduğu dersiydi. Gerçi tecrübeli askerler zamanla, tehlikeli durumlardan ve davranışlardan kaçınmayı öğreniyorlardı ve özellikle Batı Cephesi'nde birçok yerde koruyucu mevzi ve sığınaklar bol bol kurulmuştu, ama merminin belli bir noktaya tam isabet etmesi durumunda yapacak hiçbir şey yoktu. Sadece o kahramanca savaşma mitosu değil, insanın soğukkanlı davranıp kendine güvenme, "akıllı" davranarak kendini kurtarabilme yeteneği de, her bir top mer-

6. Otto Germar: Trommelfeuer. Ernst Jünger (yay. haz.): Das Antlitz des Weltkriegs. Berlin 1930, s. 28/29.

misi infilakının ve makineli tüfek salvosunun gerçekliği karşısında dağılıp gidiyordu.

Savaşın mekâna yayılış tarzı da yeniydi. Muharebe meydanlarının yerini cephe parçaları sınırlı mıntıkalar almıştı: çatışmalar bu dar alanlar içinde zaman zaman büyük bir muharebeye dönüşüp sonra gene yatışıyordu. Savaş bir yanda yüzlerce kilometre uzunluğundaki bir cephe boyunca enine yayılıyordu; sadece Batı Cephesi Belçika sahilinden İsviçre sınırına kadar uzanıyor, ama öte yanda, en azından Batı Cephesi'nde o zamana kadar görülmemiş ve tasarlanması imkânsız büyüklükte kuvvetler ve malzeme, altı üstü üç-beş metrekarelik bir parçayı ele geçirmek için devreye sokuluyordu. Mevzi savaşında muharebe,
250 tek tek askerler bakımından kendi nişancı siperlerinin labirentleri, düşmanın mevzileri ve bu iki cephe arasında kalan dar, sınırlı bir mıntıkada yoğunlaşıyordu. Savaş alanının manzarası, "iki yöne uzanıyormuş gibi algılanıyordu. Cephe tarafına doğru bölge bitiyor gibi görünüyordu ve ötesinde sanki hiçbir şey yoktu."[7] Geriye doğru bir sürü hattın arasında kademe kademe birbirini izleyen ve bir ağ gibi birbirleriyle irtibatlanmış nişancı siperleri ve çukurları yer alıyor, bunlara topçu bataryalarının mevzileri katılıyor ve en nihayetinde ordunun işgalindeki cephe gerisi bölge bulunuyordu. Düşman topçusunun ulaşabildiği mesafenin dışında kalan gerideki tehlikesiz bölgeye geçmekse, ancak subayın verdiği izin belgesiyle mümkündü. Mevzi ve siperlerin arkasında jandarma cirit atıyor ve siperleri izinsiz, kafasına göre kimsenin terk etmemesi için nöbet tutuyordu.

Topçu ve makineli tüfek ateşi de kişilere değil de belirlenmiş alan kesitlerine, belli segmentlere yöneliyordu. Çarpışan taraflar, göğüs göğüse çarpışmalar dışında birbirleriyle çok ender yüz yüze geliyorlardı. Topların paramparça eden ve yıkan etkisi, ekipleri yerin altına girmeye zorluyor; bu da, her şeyden üstün ve güçlü bir yıkım mekanizmasına teslim edilmişlik duygusunu daha da artırıyordu. Bir yeraltı siperinde ya da sığınakta makineli tüfeklerden, top mermisi ya da şarapnellerden oldukça iyi korunmak mümkündü; ama korunma amacıyla derine inildikçe, doğrudan bir top mermisi isabetinin ardından diri diri gömülü kalma ya da bir piyade saldırısı karşısında eli kolu bağlı duruma düşme tehlikesi ve ihtimali de çok büyüktü; hani insana fenalıklar getiren, boğucu, dapdaracık ve çoğunlukla aydınlatılmamış bir sığınakta topçu ateşinin sonunu beklemenin ruhsal etkilerini bir an için unuttuğumuzu

7. Kurt Lewin: Kriegslandschaft. Zeitschrift für angewandte Psychologie, 12. Cilt, 1917, s. 441.

varsaysak bile. Alanı santim santim tarayan bir ateşin altında geriye kaçmayı denemek, kendi ayağıyla ölüme koşmak demekti; hayatta kalma şansına, sadece çukurunda dayanabilen kişi sahipti. Zehirli gaz kullanılması ve kullanılma ihtimali ise sinirleri iyice perişan etmekteydi. Gerekli önlemlere ilişkin talimatlara harfiyen uyarak gerçi bir gaz saldırısını etkilenmeden atlatma umudu vardı; ama bu koruyucu önlemler sadece solumayı zorlaştırmakla kalmıyor, özellikle cephedeki acemi askerler, ani baskına uğrama ve bu sırada maskeyi gerektiği kadar çabuk takamama korkusunu sürekli taşıyorlardı. Bir başka tehdit ve benzeri sürekli tehlike de, kaynağı farklı da olsa, en az ötekiler kadar tedirgin ediciydi: Keskin nişancılar! Onlara hedef olmaktan kurtulmanın yolu gündüzleri başını siperlerden çıkarmamaktı. Eğitim sırasında öğretilen, "omuz dik, baş dik" yürüyüşün cephede hiçbir geçerliliği kalmamıştı. Yaşamak isteyen cephe askeri iki büklüm, kolları ve dizleri üzerinde sürünerek hareket etmek zorundaydı.

Çoraklaştırılmış ve altı üstüne getirilmiş arazinin manzarası, her askere, bu ölüm alanında bulunduğu sürece ne türden bir şiddet potansiyeline maruz kalabileceğini göstermeye yetiyordu. "Kısa sürede bildik bütün arazi biçimleri paramparça oluyordu. Çatışmalar tek bir mıntıkada sürdükçe ve uzadıkça, alışıldık arazi biçimlerinden de geriye pek bir şey kalmıyordu. Mevzi savaşının birkaç yıl sürdüğü, mevzilerin durmadan el değiştirdiği cephe kesimlerinde, arazi deformasyonları da o ölçüde aşırı boyutlara varıyordu. Arazi, çöple, artıklarla, atıklarla, ceset parçalarıyla, cesetlerle ve harap olmuş savaş envanteriyle viran bir toprak olup çıkıyordu. (...) Cesetlerin üstünü gelişigüzel de olsa örtmek sadece tehlikeli değil, aynı zamanda saçma bir önlemdi burada; çünkü patlamalar cesetleri ve ceset parçalarını yeniden toprağın üstüne savuruyor; sağa sola saçıyordu."[8] Çatışmalara sahne olup altı üstüne gelmiş toprak parçaları üzerinde özellikle yazın berbat bir leş kokusu yayılıyor, bu kokular yanmış gaz, dışkı ve çürümeye yüz tutmuş gıda artıkları ve atıkların kokularına karışıyordu. Bunlara bir de "işitsel" eziyetler ekleniyordu. Kulakları sağır edici top sesleri, tersine, özellikle geceleri en küçük bir seste insanı yerinden hoplatan ürkütücü bir sessizlik; atların korkuyla kişnemeleri; ve ancak uzun süre sonra cevap verilebilen (o da tabii mümkün olursa), dayanılmaz imdat feryatları ve çağrıları.

Ne var ki cephe hayatının olağan, sıradan özelliği, ölmekte olanlar ile cesetler arasında yaşamaya çalışma, öldürülme ve öldürmeye mecbur kalma ihtimali olarak algılanan ölümün, her yerde ve her fırsatta

8. Warburg: Das Leiden des Subjekts, s. 49.

askerin karşısına çıkması değildi sadece; amirlerin emirlerine ve tahakkümüne boyun eğme mecburiyeti de, cephenin olağan yaşantılarından biriydi. Askeri hiyerarşi içinde kişinin temsil ettiği rütbe ne kadar aşağılardaysa, itaat etme mecburiyeti de o ölçüde esnekliğini yitiriyor, boşluk bırakmaz hale geliyordu; dolayısıyla da Elias Canetti'nin etkileyici bir imge olarak sunduğu ve her emrin ona itaat edenlere batırıp bıraktığı "dikenlerden" kurtulmak o kadar zorlaşıyordu.[9] Avcı siperlerinde, sığınaklarda üstler ile astlar arasındaki rütbe farklarının zaman zaman azalması, hiyerarşik katılığın gevşemesi söz konusu olabiliyordu belki; ama gene de emirlerini nasıl yürürlüğe koyacağı ve gerçekleştireceği subayın kendi takdirine ve kararına kalıyordu; ayrıca erler-

den farklı olarak emirlerini onlarınkine göre çok daha az tehlikeli bir konumdan ve yerden verme gibi bir ayrıcalığa da sahipti. Zaten sadece alt rütbelerdeki subaylar cephelerde uzun süreler kalmaya mecbur tutuluyor, kurmay subaylar ise cepheye ara sıra şöyle bir uğrayıp dönüyorlardı. Ayrıca erler ayda 16 mark, günde o zamanın parasıyla 53 pfennig alırken, bir teğmenin aldığı para yaklaşık 280 markı buluyordu[10] ve bu durum özellikle savaşın uzayıp gitmesiyle askerin bakımı, beslenmesi gibi konularda hiyerarşik kademelenmeye bağlı olarak iyice kötüye gidecek, subaylar ile erler arasındaki maaş ve öteki imkânlar bakımından oluşan fark da iyice büyüyecekti.[11] Gerçi savaşan birlikler içinde subaylar ile sıradan askerler birbirleriyle çok daha fazla dayanışma gösteriyor, birbirine yakınlaşıyor ve "cephe gerisindeki askeri bölgedeki domuzlara" öfke kusarken sımsıkı bağlarla birleşiyorlardı; ama gene de gerek sınıfsal gerekse de rütbe statüsüne bağlı düzeylerin kademe farklarını rendeleyip hepsini tek düzleme indirgeyecek bir birleşme ve yakınlaşma değildi bu; anlayacağınız, 1918 sonrasında I. Dünya Savaşı konusunda yaratılan politik kaderci mitos söyleminde öne çıkan "cephe arkadaşlığı", savaş sırasında gerçeklikte hiçbir zaman söz konusu olmamıştı.

Komuta kademesinin temsil ettiği statüye karşı bir ağırlık oluşturabilecek aynı rütbedeki askerlerin arasındaki dayanışma, hatta arkadaşlık ilişkileri, cephede her zaman kopmaya, dağılmaya mahkûmdu: "Bugün burada top ateşi altında kalmış ya da aynı yeraltı sığınağında bir-

9. Canetti: Masse und Macht, s. 349-351.
10. Dominik Richert'e ek: Beste Gelegenheit zum Sterben. Meine Erlebnisse im Kriege 1914-1918. Münih 1989, s. 153.
11. Bkz.: Hukukçu Hermann Kantorowicz'in savaştan sonra yayımlanmış yazıları: Der Offiziershass im deutschen Heere. Freiburg 1919; adı belirtilmeyen bir askeri doktorun zengin ayrıntılarla dolu yazısı: Die Zermürbung der Front. Süddeutsche Monatshefte, 16. Yıl, Aralık 1918, s. 176-192.

likte oturmuş insanlar, ertesi gün birbirlerinden ayrılıyorlardı: Biri vurulup ölüyor, ötekisi yaralanıyor, bir üçüncüsü belki hastalık yüzünden onlardan ayrılıyor, ötekiler emirle başka yerlere yollanıyorlardı vb; böylece boşluklar, delikler ortaya çıkıyor; numara boşluklarına tekabül eden bu boşluklar gene yeni numara atamalarıyla dolduruluyordu. (...) Ölüm ve yaralanma, günlük sıradan görüntülere dönüşmüştü; her gün gelenler ve gidenler oluyordu; çoğunlukla, bırakalım birbirini kişisel olarak tanıyıp birbirine yakınlaşmayı, askerler birbirlerinin adlarını bile öğrenmeye fırsat bulamıyorlardı. Sonuç olarak, teklerin kendi hayatı, üzerinde yoğunlaşabildikleri biricik hayata dönüşüyor; insan en başta kendi canıyla uğraşmak, onu korumak durumunda kalıyor ve herkesin en yakını gene kendisi oluyordu."[12] Bu koşullar altında arkadaşlık
bireyin hayatta kalma isteğiyle belirlenmiş ve dikte edilmiş geçici bir mecburi ve maksatlı ortaklıktan, beraberlikten başka bir anlama gelemiyor; bu bir aradalık, mevcut taktiksel beraberlikle sınırlı kalıyor ve bireylerin birbirlerine duydukları doğrudan ihtiyacın çizdiği sınırların ötesine elbette geçemiyordu. Bu sınırlı arkadaşlık ilişkileri, sanayileştirilmiş kitlesel savaşın askerleri aynı zamanda radikal biçimde yalnızlaştırmasını, onları tek başına bırakmasını engelleyememekle birlikte, bu atomlaştırmanın, tekleştirmenin bir yaşama biçimi olarak getirdiği sonuçları bir nebze olsun telafi edebiliyordu; ama ne birliklerin ve bölüklerin birbirine içten bağlanması, bir arada tutulması ne de "ahlâki" bakımdan, arkadaşlığın taşıdığı önem ve anlam yeterince değerlendirilebiliyordu.

Makinelere dayalı savaşın yarattığı yeni koşullar altında askeri disiplinin geleneksel düzenlemeleri de tayin edici dönüşümlere uğramaktan kurtulamıyordu: Teknolojik işlevsel davranış, üste "körü körüne" itaatten daha önemli bir duruma geldi. Sanayileştirilmiş muharebe alanında kahramanca savaşmanın, cengâverliğin artık gerçekten de yeri kalmamıştı. Heyecanlı, atılgan vatan savunmacısı olarak savaşa katılan kişi, vatanı savunma adına, bir anda bir yok etme çalışmasının işçisine dönüşüyordu. Gene de kayıtsız şartsız tabi olma, emre itaat etme ilkesinden tümüyle vazgeçme söz konusu değildi. Ne var ki, emrin getirdiği mecburiyetler ile askerleri disipline eden denetim, bundan böyle onların davranış ve tutumlarını ayrıntılarına kadar inerek düzenlemeyi hedef alıyordu. Cepheye uzak komuta mevkileri, yerine getirilip getirilemeyeceğini pek bilemedikleri, nasıl sonuçlanacağını tahmin edemedikleri komutlar, direktifler verip duruyor; ama ayrıntıda bunların takipçi-

12. Paul Plaut: Psychographie des Kriegers. Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie, no. 21: Psychologie des Krieges'e ek. Leipzig 1920, s. 82.

si olamıyorlardı. Cephe subaylarına gelince, gerçi bu subaylar verilen emir ve direktiflerin takipçisiydi; ama onların verdikleri komutlar sadece kabaca hareketlerinin yönünü belirtmekle sınırlı kalırken, askerlerin ve astların somut davranışları, düşman ateşinin yoğunluğu, arazinin yapısının özellikleri ya da görüş mesafesi gibi fiziki koşullarca büyük ölçüde belirleniyordu.[13] Ölümün kol gezdiği bu alanda gerek subayların otoritesi gerekse de tek tek askerlerin serbest davranma imkânları, sanayileştirilmiş yıkımın "çelik kabuğuna" çarpıp sınıra dayanıyordu. "Savaş aygıtı, kadiri mutlaklaşmışa benziyordu ve bu aygıtın şeffaflığını yitirmiş hareketlerine katılanlara, bu hareketlerin gerçekleştirilmesinde pay sahibi olanlara, kendi iradesini, kararlarını dikte ediyor, bu

kararlara uymama ve kişisel tercihlerde bulunma gibi imkânlar ortadan kalkmış görünüyordu. Özne geri çekilmiş, görev bırakmıştı. Asker artık savaşın dünyasını oluşturmuyor, tersine savaş, askeri biçimlendirilebilir bir şeye dönüştürüyordu. Asker, hareketleri, makro sistemin, yani savaşın titreşimleriyle rezonansa giren mikro sisteme dönüşüyor; askerin ne kendisi ne de bir başkası, bütünle birlikte hareket etme durumuna karşı herhangi bir denetim mekanizması kuramıyordu."[14]

Askeri komuta ve emir yetkileri, sıradan askerin karşısına başlıca iki düzlemde çıkıyordu. Emir verme yetkisini keyfi davranışlarına alet edebilen, askere bile bile kasti güçlükler çıkaran ve onu yokuşa süren bir subay karşısında asker, onun kişiliğine doğrudan bağımlı hale geliyordu. Ama bu emir ve komuta yetkisi, iyi niyetin, adil bir otoritenin tezahürü anlamına da gelebiliyordu. Amirlerinin gözünde "notu iyi olan" biri, gerek hizmet ve görevlerde az çok kayırılabileceğini gerekse de izin ve rütbe alma konusunda öncelikle göz önünde tutulabileceğini umabilirdi. Aksi durumda, subayların hoşlanmadıkları askerlerin "canına okuma" konusunda sınırsız imkânları bulunmaktaydı. Dert çıkardığı için dikkati çeken, belalı, sorunlu kişi olarak göze batanlar, özellikle tehlikeli bir hatta yollanma ihtimaliyle karşı karşıyaydılar. Uç durumlarda subaylar, emirlerinin yerine getirilmesini sağlamak için doğrudan şiddete ve zorbalığa başvururlardı. Dominik Richert, anılarında amirlerinin silah çekip askerleri taarruza zorladıkları ya da geri çekilmekten alıkoydukları birçok olay anlatır.[15]

13. Bkz. Michael Geyer: Deutsche Rüstungspolitik 1860-1980. Frankfurt/M. 1984, s. 100.

14. Bernd Hüppauf: Schlachtenmythen und die Konstruktion des "Neuen Menschen". Gerhard Hirschfeld/Gerd Krumeich/Irina Renz (yay. haz.): Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch ... Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Essen 1993, s. 63.

15. Richert: "En İyi Ölme Fırsatı" başlıklı yazısında, 21 Ağustos 1914 yılında geçen şu olayı anlatır: "Herkes geri çekilmek, bir siper bulmak istiyordu; çünkü kendi piya-

Öte yandan askerler askeri organizasyonu alabildiğine soyut bir güç olarak algılamaktaydı. Askerler kendilerini, cepheden çok çok uzaklardaki görünmez buyurucuların telefon ya da telgraf aracılığıyla anlaşılmaz, anlamları kapalı kurallara göre uzaktan yönlendirip komuta ettikleri, yerlerine yenisi konabilecek ve gelişigüzel oradan oraya kaydırılabilecek, kendi konuşlandırılmalarını gerektirecek stratejik ve taktiksel kaygı ve düşünceler hakkında en ufak bir bilgi edinemeyen kitleler olarak görmekteydi.[16] Genelkurmay açısından bakıldığında, askeri sır ilkesinin tartışılmaz kuralı olarak anlaşılabilen, anlamı komuta katında gizli buyruklara uyma mecburiyeti, askerler için, çaresizliğin ve teslimiyetin en uç düzeyi olarak yaşanmaktaydı.[17] On binlerce insan, tankın, topun bu korkunç malzeme savaşı içine mi itilmiş, yoksa birkaç düzine asker küçük bir orman parçasını korumaya mı zorlanmış; hiç fark etmiyordu; tek tek kişiler, silahlar ve mühimmatla aynı değeri ve önemlilik düzlemini paylaşıyor; onların, sadece savaş malzemesi olarak nerede ve nasıl kullanılacağına bakılıyordu.

Piyade olarak cepheye yollanmanın kimi uç durumlarında, insanın kişiliğinin iyice yok edilmesi, makinelerle sürdürülen bu savaşın insanı bir malzeme düzeyine indirgemesi söz konusuydu. Piyadeler, her türlü amaç ve araç mantığını geçersiz kılmış görünen dev bir yıkım ve imha aygıtının parçalarına, kişiliksiz aksesuvarına dönüşüp ufalanıyorlardı: "Savaşın, çatışmaların araçları ve yolları politik ve askeri düzlemde tanımlanmış hedeflerden öylesine uzaklaşmışlardı ki, bu çatışmaların yıkım güçleri akla gelebilecek her türlü politik amaç ve hedef ile orantısızlaşmış görünümü veriyordu. (...) Savaş, kendi kendinin amacına dönüşmüştü sanki, kendi yasalarının geçerli olduğu alanın dışındaki herhangi bir alanın etkilerine bakmaksızın ya da kendi dışındaki hayatın ilişkilerine, bu ilişkilerin koyduğu ölçü ve kriterlere aldırış etmeksizin kendini doğurup duruyor gibiydi."[18] Ama bir yandan da kendini korumanın, ayakta kalabilmenin en temel yasaları tepetaklak edilmişe benziyordu: Yaralanma, hani herkesin özlemle beklediği

---

de topçumuzun ateşi altındaydık ve hepimizin yüreği ağzındaydı. Teğmen Vogel birden bağırdı: İleri! Birkaç asker tereddüt edince, gözlerinin yaşına bakmadan oracıkta dördünü vurdu onlann. Askerlerden ikisi hemen ölmüş, ikisi de yaralanmıştı." s. 31, 70, 170.

16. Askeri disiplinin ve disipline etme yollarının, telgraf ve telefon gibi iletişim teknolojilerinin devreye girmesiyle nasıl değiştiğini, Kaufmann ayrıntılarıyla anlatıyor: Kommunikationstechnik und Kriegsführung.

17. Bkz. Wolfram Wette: Die unheroischen Kriegserinnerungen des Elsässer Bauern Dominik Richert aus den Jahren 1914-1918. Age.: (yay. haz.) Der Krieg der kleinen Leute. Münih 1992, s. 132/133.

18. Hüppauf: Schlachtenmythen, s. 63.

"memlekete döndürecek kurşun", insanın hayatını kurtarabiliyordu; bedensel bütünlük ve sağlamlık, savaş aygıtının kullanımına, emrine amade olmaya devam etmek demekti. Hatta ölüm bile, bireysel kader ile olan her türlü bağını ve ilintisini kaybetmişti: "Ölüm dıştan gelen ve dış dünyaya ait, onun bir parçası olan bir kadere dönüşmüştü. Ölüm korkusu, artık sadece katıksız biyolojik, hayvani bir korkuydu; gaz zehirlenmesinin acılarından ya da göçük, toprak altında kalarak ya da yaralanma sonucunda yavaş yavaş ölüme doğru yol almaktan duyulan korku. Askerlerin ölümü ne onlara aitti, ne de vatana; cephenindi askerin ölüsü."[19]

Ama işte, dehşetin her şeyi kaplayan totalitesi içinde bile gene kaçacak, sığınacak köşeler, delikler vardı. Savaşta yaşanan olaylar arasında sosyolog Tony Ashworth'ün "*live and let live system*" (yaşa ve yaşat sistemi)[20] olarak tanımladığı sistem, böyle sığınılacak köşelerden birine örnekti. Ara sıra, karşılıklı haberleşmeler sonucunda siperler arasındaki çatışma birkaç saatliğine duruyor; az sayıdaki siperde ateşkes yaşanabiliyordu. Kimileyin de bu ateşkes iyice uzayabiliyor ve mevzilerdeki siperlerin çoğunu kapsayabiliyordu. Hatta topçu ateşi başlamadan önce düşman siperindeki askerlerin karşılıklı olarak birbirlerini uyarmaları bile söz konusu olabiliyordu. I. Dünya Savaşı olarak bilinen bu savaşın Batı Cephesi'ndeki en dikkat çekici kardeşlik kurma çabalarına çarpıcı bir örnek, 1914 Noel'inde yaşanmıştı: "Askerler günlerce karşılıklı mevzilerin ve siperlerin arasında kalan alanlarda buluşuyor, birbirlerine armağanlar veriyor, hatta siperlerde birbirlerini ziyaret ediyor; birlikte Noel şarkıları, ilahiler söylüyor; düzenli müzik icraatları gerçekleştiriyor; bayramlardan, şenliklilerden kalma gösteriler yapıyor, oyunlar oynuyor ve her iki tarafın ölülerini, birlikte topluca gömüyorlardı."[21] Yüksek rütbeli subayların cephenin önlerinde öyle pek sık görünmeyişlerinden yararlanılarak organize edilen bu olayları her iki tarafın komuta kademeleri hiç de hoş karşılamıyor ve ellerinden gelen her çareye başvurarak bu tür kardeşlik geliştirme çabalarını önlemeye çalışıyorlardı; çünkü, ateşkesin siperlerdeki askerlerin kendi iradeleriyle gerçekleşmesi, hele hele, askerin ötekini "kardeşi" olarak gör-

19. Age.: Über den Kampfgeist. Anton-Andreas Guha/Sven Papcke (yay. haz.): Der Feind, den wir brauchen oder: Krieg muss sein. Königstein 1985, s. 88.

20. Tony Ashworth: Trench Warfare 1914-1918. The Live and Let Live System. Londra 1980; bkz. aynı eser: The sociology of trench warfare 1914-1918. British Journal of Sociology, Sayı XIX, 1968, s. 407-423.

21. Ulrich/Ziemann (yay. haz.): Frontalltag im Ersten Weltkrieg, s. 154; age., s. 153-159; ayrıca, Noel sırasında gelişen dostluklarla ilgili cephe mektupları ve anılardan örnekler.

mek istemesi ve bunu gerçekleştirmeye kalkışması, o "dehşet saçan, alçak, sefil düşman" söylemi üzerine kurulu propagandanın dayandığı imajı yıkmakla kalmıyor, askerin "çarpışma isteğini" de yok ediyordu. Karşılıklı olarak birbirini koruma ve yaşatmaya çalışma sistemi, zaten sınırlı iletişim imkânları yüzünden dar alanlara sıkışıp kalıyor; cephelere yayılmadan kısa erimli dalga misali kırılıp gidiyordu: Birliklerin yer değiştirmesi, bir saldırı emri ya da ani bastıran bir topçu sağanağı, uzlaşmaya dayalı çatışma aralarını bir anda bitirmeye ve savaş aygıtını yeniden hızla devreye sokmaya yetiyordu.

Savaş makinesinin yarı teknik aksamı gibi işlevselleşmeye zorlanan; ama bir yandan da aynı makinenin yok etme gücüne hemen hemen korumasız terk edilmiş bulunan cephe askerleri, gerçekliği hiç değilse bir süre için gerçeklik olmaktan çıkarmayı kaçınılmazlaştıran bedensel ve ruhsal rahatsızlıklara teslim olmaktan kurtulamıyorlardı. Yıkımdan kurtuluş olmadığına göre, şu ya da bu yoldan gözlerden saklanmak, kendini unutturmak gerekiyordu. Duygular, duyarlılıklar genelde köreltiliyor; ölme ve öldürülme karşısında kayıtsızlık ve acımasızlık, fiziksel yorgunluğun getirdiği uyuşma ve hissetmeme durumlarıyla karışıyor; alkol ve nikotin aşırı dozlarda kullanılıyor; ayrıca ölüm tehlikeleri müthiş bir serinkanlılıkla inkâr ediliyor; ya da kişi yaralanmaz, öldürülemez olduğuna, sihirli bir bağışıklık taşıdığına inanıyordu; ve nihayet özellikle de siper, mevzi çarpışmaları yerine hareketli muharebelere geçildiğinde ve taarruzlarda, korku ve endişe saldırganlığa dönüşüyor, aşırı kaba şiddet kullanma ve vahşet uygulama isteği, kan akıtma sarhoşluğuyla birleşiyordu. Askeri amaç ve hedeflerin rasyonelliği açısından bu türden deformasyonlar, işlevsel, işe yarar olma özelliklerini koruyorlardı; ama gerek sinir çöküntülerinin çığ gibi büyümesi, gerek yorgunluk ve bitkinliklerin had safhalara varması ve nevrotik semptomların su yüzüne çıkması, "insan malzemesine" sınırsız yüklenmenin imkânsızlığını belli etmeye başladı. Hasta sayısı yüz binlerle değilse bile on binlerle telaffuz ediliyordu,[22] bu da asker sayısı bakımından ordunun büyük bir zaafla karşı karşıya bulunduğu anlamına geliyordu.

22. Jungblut resmi sıhhiye raporlarındaki hasta sayısına dayanarak savaş boyunca 613 bin 47 asabiye vakasının askeri hastanelere kabul edildiğini yazıyor. Bu sayının nöroloji hastalarıyla yaralıları da kapsadığını ve birden fazla hastalıktan mustarip olanların bu sayıda asıl büyük payı oluşturduklarını varsaymamız gerektiği için, "savaş nevrotiklerinin" sayısının daha az olduğunu söyleyebiliriz. Mevzi savaşları yoğunlaştıkça, sinir hastalarının sayısı da yüzde on bir oranında artış göstermiştir. (Jungblut: Die Tätigkeit der deutschen Ärzte im Weltkriege. Deutsches Ärzteblatt, 65. Yıl, 1935, s. 372.)

Kuvvetli, dayanıklı sinirlerin "savaşın en önemli sermayesini"[23] oluşturduğu görüşü, 1914-18 yılları arasında seferberlik ve dayanma propagandalarının en yaygın ifadesiydi. Hindenburg'un "en sağlam sinirlere sahip olan halkın nihai zafere ulaşacağı" tespitiyle, gene imparatorun benzer ifadeleri sık sık alıntılanıp duruyordu. Ama daha işin başında nörologlar da tartışmalara katılmışlardı ve üzerlerine düşeni yerine getirmeye çalışıyorlardı: "İyi de ne anlama geliyor bu, sağlam *sinirlere* sahip olma özelliği? Savaş hangi yollardan ve tarzlarda *sinir sistemimize* etkiyor? Sinirlerimizi savaşın zararlı etkilerinden koruyabilmek için,
258 onları nasıl sağlamlaştırabiliriz? Bunlar, besbelli ki, nörologların üzerinde düşünmesi ve cevaplaması gereken sorulardır."[24]

Ne talim-terbiye ustaları ve siyasal bilimciler, ne vatansever ozanlar ve yazarlar, ne eli kalem tutan subaylar ya da askerlik heveslisi demokratlar, sinirler konusunda yapılması istenilen tartışmayı belirleyecek değillerdi elbette; bu iş nörologların ve psikiyatristlerin işiydi. Bu uzmanların askerlere el atmaları başka bir uzmanlık düzleminde başlıyor, orada farklı teknikler kullanılıyor ve askeri alanın gerektirdiği güvenilirliğin üretilmesi için izlenen geleneksel yollardan ve itimat üretme biçimlerinden farklı bilimsel düzenlemelere ihtiyaç duyuluyordu. Bedeni ıslah ve terbiye edip savaşa hazırlayan eğitimin dili, teknik bir dildi; savaş hakkındaki yazıların ve askeri ceza kitaplarının dili hukuki, vatanseverlik propagandası yapan dil, şiirsel-dinsel tonlar taşıyan bir dildi ve tarihsel mitoslar, hikâyeler anlatıp duruyordu. Ruhları askeri ihtiyaç ve zaruretler doğrultusunda biçimleyip hazırlayabilmek ise tıp biliminin alanına giren bir görevdi. Ne var ki, askeri psikiyatri, talim-terbiye ve ıslahın vasıtası olmadığı gibi, gözetim ve denetimin ve nihayet askeri vatanseverlik duygularını harekete geçirmenin de aracı değildi ve asıl bu diğer yollar, savaşma isteğini ve yeteneğini gerektiği gibi harekete geçirip güvenilir hale getiremeyince askeri psikiyatri devreye giriyordu. Bir kez daha makine ile oluşturduğumuz metaforu kul-

23. E. Roth: Kriegsgefahr und Psyche. Aerztliche Sachverständigen-Zeitung, XXI. Yıl, 1915, No. 1, s. 2.

24. Adolf Strümpell: Die Schädigungen der Nerven und des geistigen Lebens durch den Krieg. Leipzig 1917, s. 3. Ayrıca bkz. Bernd Ulrich: Nerven und Krieg. Bedrich Loewenstein (yay. haz.): Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche Pfaffenweiler 1992, s. 163-192; allgemein zum Diskurs über die Nerven vor 1914, Joachim Radkau: Die wilhelminische Ära als nervöses Zeitalter, oder: Die Nerven als Netz zwischen Tempo- und Körpergeschichte. Geschichte und Gesellschaft, 20. Yıl, 1994, s. 211-241.

lanarak şöyle bir benzetme yapabiliriz: Talim-terbiye ve şartlandırma teknikleri, her bir dişlinin büyük çarkın dişlilerine uymasını, makinenin milliyetçi ideolojileri ise çarkların dönmesi için gerekli enerji akışını sağlarken, nörologlar makinenin bakım işini üstlenip "bitap düşen malzemenin" ayıklanıp atılması ve onarımı işlerine bakıyordu. Bu kimseler, askerinkini bile aratmayan bir itaatkârlıkla askeri görevlerini yerine getirirken, gene de doktor olma özelliklerini koruyor ve gerek teorik gerekse pratik düzlemde profesyonel meslek sınırlarının içinde hareket ediyorlardı.

Psikiyatrik savaşın başlangıç aşamalarında sinirlerin sağlamlığı bakımından da Almanların üstün olduğu iddiası yaygındı: "Her organ gibi sinirler de eğitilmek ve terbiye edilmek ister. Kapasite yeteneğini, sinirlerin terbiyesini en üst düzeye çıkarmak, iradeyi çelikleştirebilmek ve bu durumu koruyabilmek için bedensel ve ruhsal terbiye ve eğitim şarttır. Silahlardan oluşmuş bir dünyanın bile bizi korkutmasına izin vermeyişimiz, halkımızın sadece ahlâki bakımdan güçlü, yüce düşüncelerin, heyecan ve hayranlıkların, vatan sevgisinin etkisi altında olmakla kalmayıp bedenen de sağlam olduğunu ve sinirlerinin, gerektiğinde en muazzam, neredeyse insanüstü işlerin üstesinden gelebilecek gerginliklere dayanıklı olduğunu ispat etmektedir. (...) Ancak sinirlerin bu gerginliklere dayanma gücünün sürebilmesi için, sürekli yeni, manevi, ahlâki besine ihtiyacı vardır. Manevi ve ahlâki hayatımızı vatanımıza bağlayan bağlar ne kadar çok ve kuvvetliyse, sinirler de o ölçüde sağlam, kuvvetli ve üstün olacaklardır."[25]

Bu türden vaazlar, toplumu genel olarak heyecanlandırma, duygularını ayaklandırma amacıyla sınırlı kalırken ve sadece, popüler kitle psikolojisinin toplumu harekete geçirmeye yönelik edebiyatına özgü sözcükleri kullanmakla öteki bilim kollarından ayrılırken, nörologlar, "savaş nevrozları" ve psikozlar söz konusu olduğunda, hem yorumlama hem de tedavi tekelini kendi ellerine alıyorlardı. Hastanelerin ve askeri hastanelerin nöroloji ve psikiyatri bölümleri dolup taşmaya başlayınca, askeri psikiyatri tartışması da alevlenmeye yüz tuttu. Seminerlerden, oturum ve toplantılardan, yayımlardan[26] oluşan bir sel kabarma-

25. Roth: Kriegsgefahr und Psyche, s. 2.

26. I. Dünya Savaşı sırasında askeri psikiyatri alanındaki tartışmaların günümüzdeki en önemli kaynağı olan Karl Bimbaum'un bu konudaki literatürü tarayarak verdiği bilgiler, 1914 ile 1917 yılları arasındaki dönem için bile 450 sayfayı buluyor ve binden fazla yayımı içeriyor (Karl Birnbaum: Kriegsneurosen und -psychosen auf Grund der gegenwärtigen Kriegsbeobachtungen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie. Referate und Ergebnisse, 1915-1918, Cilt XI, s. 321-369, Cilt XII, s. 1-89, 317-388, Cilt XIII, s. 457-533, Cilt XIV, s. 193-258, 313-351, Cilt XVI, s. 1-78).

ya, bilimsel dogmaların yapıları sallanmaya başladı. Dogmalar değişmeye yüz tuttu; bol bol mevcut olan "hastalık vakalarına" yeni gelişmiş tedavi yöntemleri uygulanmaya başlandı; bu uygulamalar arttıkça da yeniden bilimsel tartışmalar alevlendi.[27] En tanınmış psikiyatrist ve nörologlardan biri olan Karl Bonhoeffer'in 1916'da yazdığı gibi, psikiyatristler ve nörologlar için "savaş, barış dönemlerinden tek tek vaka gözlemleri sayesinde bildiğimizi bol bol ayağımıza getiren ve bu alanda bilgimizin artmasını sağlayan muazzam bir deneydi."[28] Meslektaşı Adolf Strümpell de, bu yoldan "savaştaki anlamsız yıkıp yok etme öfkesinin kurbanlarının da genel ve bilimsel bilginin ilerlemeler kaydetmesine katkıda bulunduğunu" ileri sürüp onu destekliyordu.[29]

Psikiyatrinin ve nörolojinin temsilcileri, ister vatanseverlik duygularının körüklediği hizmet etme hevesleri nedeniyle isterse de henüz taze sayılacak bir disiplin kolunun hırs ve merakıyla olsun, askeri mercilere hizmet etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı: "Savaş nevrotikleri"[30] cephesindeki katkılarının ahlâki ilkelere uygun olup olmadığı ko-

---

Askeri psikiyatri literatürünün (bugüne kadar açıklanmamış olan) tıbbi bilirkişi raporları, çok daha ayrıntılı bilgiler içeriyor olmalı.

27. I. Dünya Savaşı sırasındaki askeri psikiyatri için bkz. Peter Riedesser: Militär und Medizin. Materialien zur Kritik der Sanitätmedizin am Beispiel der Militärpsychiatrie. Das Argument, Özel Sayı 4, 1974, s. 231-279; Esther Fischer-Homberger: Die traumatische Neurose. Vom somatischen zum sozialen Leiden. Bern u.a. 1975, s. 136-170; Eric J. Leed: No Man's Land. Combat & Identity in World War I. Cambridge 1979, s. 163-192; Hans-Ludwig Siemen: Das Grauen ist vor- programmiert. Psychiatrie zwischen Faschismus und Atomkrieg. Giessen 1982, s. 14-39; Peter Riedesser/Axel Verderber: Aufrüstung der Seelen. Militärpsychiatrie und Militärpsychologie in Deutschland und Amerika. Freiburg 1985; Heilung und Folter? Paradigmen der Militärpsychiatrie. Geschichtswerkstatt Marburg (yay. haz.): "Ich habe die Metzelei satt...." Deserteure – Verfolgte der Militärsrafjustiz und der Militärpsychiatrie im Zweiten Weltkrieg. Marburg, 1992, s. 70-94; Roth: Die Modernisierung der Folter; Günter Komo: "Für Volk und Vaterland". Die Militärpsychiatrie in den Weltkriegen. Münster 1992; Ulrich: Nerven und Krieg; age.: Kampfmotivationen und Mobilisierungsstrategien: Das Beispiel Erster Weltkrieg. Heinrich von Stietencron/Jörg Rüpke (yay. haz.): Töten im Krieg. Freiburg/Münih 1995, s. 399-419. Peter Riedesser ve Axel daha önceki çalışmalarını yeniden elden geçirerek yayımladılar: "Maschinengewehre hinter der Front". Zur Geschichte der deutschen Militärpsychiatrie. Frankfurt/M. 1996.

28. Karl Bonhoeffer: Erfahrungen aus dem Kriege über Ätiologie psychopatologischer Zustände mit besonderer Berücksichtigung der Erschöpfung und Emotion. Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Cilt. 1917, s. 77. Alman Psikiyatri Birliği'nin 21.9.1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıda Bonhoeffer'in sunduğu bildiri.

29. Strümpell: Die Schädigungen der Nerven, s. 5.

30. 1914-1918 yılları arasındaki psikiyatrik-nörolojik yayınların görünümü buydu. Alman ordu yönetim kademelerinin, askeri sıhhiye kurumlarının, "savaş nevrotikleri" sorunuyla ilgili tartışma ve görüşlerinin yer aldığı kaynaklar bugüne kadar açığa çıkarılamadı. Bkz. Roth: Modernisierung der Folter, s. 11.

nusunda kimse herhangi bir endişe taşımıyordu. Alman Psikiyatri Birliği'nin savaş gündemli toplantılarında Avusturyalı bir temsilci, toplantıların programatik özelliğini tanıtırken şöyle diyordu: "Özel ve tek tek durumlar bakımından hangi tedavi önlemleri amaca uygun görülürse görülsün, doktor vakayı ele aldığında, bu olağanüstü ve ciddi durumda öncelikle tek tek vakaların iyileştirilmesini değil de (...) birbiriyle yakın müttefik olmuş vatanlarımızın ve birleşmiş ordularımızın vurucu gücünü ve yeteneğini korumayı asıl kaygı olarak göz önünde tutmak zorundadır."[31]

Nörologlar, askeri savunma gücünün direncine katkıda bulunmak için özellikle "travmatik nevroz" tartışmalarına eklemlenmişlerdir. 19. yüzyılın son on yıllarında nörologlar "travmatik nevroz" teşhisi başlığı altında, merkezi sinir sisteminin herhangi patolojik ya da anatomik sakatlıkları ve zedelenmeleri söz konusu olmadığı halde bir kaza ya da sarsıcı olay sonucu ortaya çıkmış olan (dil, el-ayak tutulması, felç vb gibi) bütün ıstırap ve acıları anlıyorlardı. Başka türlü söylemek istersek, travmatik nevroz tartışması şu sorun çevresinde dolaşıp duruyordu: Bir kaza sonucunda ya da savaşa, çarpışmaya katılma durumunda, ortada organik bir tahribat, bir neden yokken örneğin "felç" gibi durumlar nasıl olup da ortaya çıkabiliyordu? XIX. yüzyılın sonlarında, vakaların çoğu, en başta tren kazalarından kaynaklanmaktaydı; demiryolu şirketleri, devlet karşısında kazalardan sorumlu ve muhatap taraf olarak görüldükleri için, nörologlar bu şirketlerin bilirkişileri olarak da çalışmaktaydı. Başlangıçta, omurilikte fiziksel bir darbe sonucu oluşan lezyonları travmatik nevrozun sorumlusu olarak kabul eden nörologlar, kısa süre sonra organik bir tahribatın hastalıkta payı olabileceği görüşünü tamamen terk etmemekle birlikte, psişik darbeleri, şoku da travmatik bir sonuca yol açıcı etmenler sınıfına almak zorunda kalacaklardı. "Travmatik nevroz" tanımının isim babası Hermann Oppenheim'a göre, nevrozun nedenleri, "ne kaba anatomik darbe ve değişmeler ne de mikroskopla teşhis edilebilecek kadar küçük darbe izleri olmayıp serebral fonksiyonel arızalardı; yani büyük ihtimalle beyin kabuğunda bulunan ve hem psişik varlığı hem de duyum fonksiyonlarını, duyarlılık merkezlerini ve iradi olmayan kas hareketlerini yöneten merkezleri etkileyen bozukluklar" nevroza yol açmaktaydı.[32] Bu anlayışa Oppen-

31. Alman Psikiyatri Birliği'nin 21-22. 9.1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıda Stransky'nin açıklamaları. Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Cilt, 1917, s. 218.

32. Fischer-Homberger'e göre alıntı: Die traumatische Neurose, s. 33; zum Trauma in der Folge von Eisenbahnunfällen; ayrıca bkz., Wolfgang Schivelbusch: Geschichte der Eisenbahnreise. Frankfurt/M 1979, s. 121-151.

heim'ın birçok meslektaşı şiddetle karşı çıkmıştı. Eleştirilerin bir dayanağı, Oppenheim'ın okulunun, organik bir nedeni (beyin kabuğunun maruz kaldığı varsayılan fiziksel bir darbenin tahribatını) açıklayıcı olarak ileri sürerken bunu ispat edecek durumda olmayışıydı. İtirazların başka bir kaynağı da, bu nevroz kavrayışının sigorta hukuku bakımından içerdiği sorunlardı. Çünkü tıbbi bilirkişi, travma ile travmatik nevroz arasında örneğin beyin kabuğunda lezyona yol açmış tren kazası ile psişik hastalık (nevroz) arasında bir nedensel ilinti olduğunu doğrularsa, bu durumda mahkeme, kaza sorumlularının, zarara uğramış olanlara zarar ziyan tazminatı ödemesine karar verebilirdi. İtirazlar bu yüzden, özellikle kaza ile travmatik nevroz arasında kurulmaya çalışı-
262 lan doğrudan tıbbi nedensellik ilişkisine karşı çıkmaktaydı. İtirazların ortak paydasına göre travmatik nevroz, zaten daha önceden var olan, ama bir fiziksel darbe sonunda ortaya çıkıp daha da kötüleşen konstitüsyonel bir sinirsel sorundu; çünkü nihayet birçok kimse maddi-manevi çok ağır darbeleri, kalıcı nevrotik semptomlar oluşmadan da aşabiliyorlardı. Travmatik nevrozun nedenini fiziksel darbelere ve bunlara bağlı psişik darbelere bağlamak istemeyenler, işi daha da öteye götürüp travmatik nevroz belirtilerinin, malulen emeklilik beklentileri ve maddi tazminat umutlarıyla ilintili olabileceğini hatırlatmaya başladılar. Onlara bakılacak olursa, travmatik nevroz hastaları ya bunu bile bile kullanan *bilinçli* oyunculardı ya da farkında olmadıkları, *bilinçdışı* beklenti ve hevesler yüzünden hastalık belirtilerinin gelişmesine zemin hazırlıyorlardı.[33] Böyle olunca da travmatik nevroz yerine, "kaza nevrozlarından" söz etmenin daha yerinde olacağı ileri sürülmeye başlandı. Oppenheim'ın tanımını yaptığı belirtiler yumağı, hastaların kasti, amaçlı taklitlerinin eseri olan belirtiler olarak değerlendirildi; ayrıca tanımlanan hastalığın deneysel/bilimsel yoldan doğrulanması ya da tersi mümkün olmayınca, travmatik nevroz da kendini dinleme hastalığının, nevrasteninin ya da hatta histerinin patolojik tablosundaki belirtileri paylaşan bir rahatsızlık olarak anlaşılmak ve bunların yanına yerleştirilmek istendi; bunun üzerine doktorlar bu hastalara ve hastalığa bambaşka bir gözle bakmaya başladılar. Travmatik nevroz hastaları ya sahtekârdı ya da "iyileşme istekleri" zayıf, dolayısıyla "hasta olmaya istekli ve yatkın" kimselerdi; ya da "doğuştan aşağılık duyguları"na bağ-

33. Fischer-Homberger: Die traumatische Neurose, s. 77, 191, bkz.Greg Eghigian: Die Bürokratie und das Entstehen von Krankheit. Die Politik und die "Rentenneurosen" 1890-1926. Jürgen Reulecke/Adelheid Gräfin zu Castell-Rüdenhausen (yay. haz.): Stadt und Gesundheit. Zum Wandel von "Volksgesundheit" und kommunaler Gesundheitspolitik im 19. und 20. Jahrhundert. Stuttgart 1991, s. 203-223; allgemein zum Machtdispositiv "Versicherung" Ewald: Der Vorsorgestaat; age.: Die Versicherungs-Gesellschaft. Kritische Justiz, 22. Yıl, 1989, s. 385-393.

lı "psikopat kişilikleri", alkolizm ya da frengi enfeksiyonu yüzünden nevrotik arızalar geçirmeye mahkûm insanlardı ve bu hastalarda kasten aldatmalar, hastaymış gibi yapmalar, histeri ve bedende mevcut şartların sonucu olan konstitüsyonel psikopati, birbirleri içine geçip karışmış olmalıydı.[34]

Böylece "savaş nevrotikleri" konusundaki psikiyatrik tartışmalarla birlikte, bu hastaların tedavisiyle ilgili girişimlerin de dayandırılacağı tıbbi bilimsel matriks kurulmuş oluyordu. Gene de savaşın başlarında Oppenheim'ın nevrozun faturasını merkezi sinir sistemindeki fiziki tahribatlara çıkaran nevrotik travma öğretisinin belli bir hâkimiyetinin olmadığı söylenemez. Büyük bir şok darbesinin ardından beyin korteksinde geri döndürülemez bir organik hasarın ortaya çıktığı yolundaki tezi ne kadar dayanaksız ve zayıf görünse de, mermi patlamalarının, göçük altında kalma endişelerinin yol açtığı büyük korkular yüzünden hastalanmış askerlerin tedavisi açısından olumlu sonuçlar getiriyor; ortaya çıkan sinir rahatsızlıkları travmatik arızalar olarak teşhis ediliyordu. Alman askeri psikiyatri bölümünün duayeni Ewald Stier, 1936 yılında geriye dönüp bakarak bu konuda şunları söylüyordu: "Acınacak savaş mağdurları ve kurbanları damgasını yemiş bu kimseler, içinde bulundukları ve onlara acı çektiren 'koşullardan' ötürü merhametimizi, hastane ve rehabilitasyon merkezlerinde şefkatli bir muamele ve bakımı ve nihayet sürekli bir emekli maaşını hak etmiş kimselerdi."[35] Gelgelelim "savaş nevrozlarının" salgın gibi yayılmasını önleme çağrısı yapan askeri talimat yerine getirilecekse, bu nevroz anlayışının ve bu anlayışa dayalı tedavi ve muamelelerin hemen bir yana bırakılması şarttı. En son 1916 yılında bu türden hastalıkların tamamen psikojen oldukları ve büyük bir bölümünün bilinçdışı duygusal firar ve savaşmayı reddetme tepkileri olarak anlaşılmaları gerektiği görüşü yerleşti.

Savaş nevrozlarının gene de psikolojik, fonksiyonel rahatsızlıklar olduğu yorumu, pekâlâ "savaş nevrotiklerine" karşı bir anlayış ve hoşgörünün oluşmasını kolayca sağlayabildiği için, askeri doktorların bu somatik hastalık modeline sarılması ordu bakımından hayırlı sonuçlar getirmeyebilirdi. Kaldı ki, askere gösterilecek anlayış, bir yanıyla da, istendiği kadar karşı yönde niyet ve istekler dile getirilsin, savaşa karşı bir tür örtük ithamın da dışavurumuydu.[36] Sözgelimi, Tübingenli psikiyatri ordinaryüs profesörü Robert Gaupp, bu konuda şunları yazıyor:

34. Fischer-Homberger: Die traumatische Neurose, s. 93-100; Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 14.

35 Ewald Stier: Psychiatrie und Heer. Ein Rückblick. Der deutsche Militärarzt, 1. Yıl, 1936, H.1, s. 19; bkz. Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 13.

36. Bkz. Siemen. Das Grauen ist vorprogrammiert, s. 27.

"Bu kimselerin o spesifik ruhsal durumuyla yakından ilgilenen kişi, onların ruhlarının temelinde asıl neden olarak *muharebe meydanına geri dönme* biçimindeki az bilinçli *korku* ile karşılaşıp duruyor. Kalkıp da hemen 'saklanma niyetinden' ya da 'mış gibi yapmaktan' söz etmenin âlemi yok. Sinir sistemleri modern savaşın gerektirdiği büyük zahmetlere, cefalara, yol açtığı dehşet ve vahşete dayanamayacak çok insan var ve bunlar, pekâlâ son derece becerikli, yetenekli ve ahlâki yönden kusursuz insanlar da olabilirler. Başlangıçta heyecan, istek ve hayranlık duyguları ve iyi niyet mevcut; aralarından bazıları gönüllü başvurmuş orduya; ama tehlikeler, vahşet ve korku ortaya çıkınca ruhun o ilk hevesleri ve heyecanı da yok olup gidiyor; iç dayanma gücü azaldıkça

azalıyor ve günün birinde, bir top mermisinin patlamasının ardından insanın yanındaki arkadaşını parçalara ayıran şarapnel yağmuru gibi gelen akut bir fırtına, sinirlerin tepesinde patlak verince, artık iç sağlamlığın ve dayanıklılığın da yerinde yeller esiyor; ruhsal direnme gücü kırılıyor ve insanların 'histeri' dedikleri şey arsızca karşımıza dikiliyor. Duruma hâkim olamama, tersine ona yenik düşme biçimindeki karanlık duygular içinde bocalayan bitkin düşmüş ruh, kurtuluşu hastalığa sığınmakta buluyor."[37]

Savaşın sekizinci ayında Gaupp'un yazdığı bu yazı, kitleler halinde askeri hastanelere ve revirlere getirilen savaş "nevrotikleri" karşısında nörologların ne yapacaklarını bilmez durumda kaldıklarını apaçık gösterdiği gibi, "mesleki çaresizlik" durumundan kendilerine nasıl bir çıkış yolu aradıklarını da ortaya koyuyor: "Nevrotiğin, öteki adıyla söyleyecek olursak, histerik savaş etkilerinin tedavisi için duruma el attığımda, hekimlere özgü pedagojik anlayışı paylaşmaktaydım; biz hekimler için bu anlayış bizi kaza, travma histerisi deneyimleriyle buluşturmuştu."[38] "Kendi kendime, her çareye başvurularak bu insanların yeniden muharebe meydanına geri dönmeleri sağlanmalıdır, diyordum. Sadece kendi vatanseverliğim değil histerinin bilimsel açıklaması da, askeri görevin olabildiğince çabuk yeniden başlaması için hastaları sıkıştırmanın en iyi çare olduğunu gösteriyordu bana. Hatta ara sıra şeref duygusuna ciddi ciddi çağrılar yapmaktan çekinmiyordum. Ama gitgide güvenilmez biri oldum; son zamanlarda da yenilgiyi kabul edip histerik ruh karşısında teslim olacak hale geldim. (...) *Savaş devam ettiği*

37. Robert Gaupp: Hysterie und Kriegsdienst. Münchener Medizinische Wochenschrift, 62. Yıl, 1915, s. 361.
38. Max Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen in den Jahren 1914-1918. Karl Bonhoeffer (yay. haz.): Handbuch der ärztlichen Erfahrungen im Weltkriege 1914/18, Cilt IV, Geistes- und Nervenkrankheiten. Leipzig 1922, s. 105.

sürece histeriyle giriştiğim mücadelede çoğunlukla zayıf taraf olduğumu kavramayı öğrendim. Korku ve irade zayıflığı zemininde dayanak bulan histerik belirtilerin, sinirleri öylesine zayıf ve laçka olan kişileri vatan savunması yükümlülüğünden kurtarmaması sebebiyle, kitlesel ölümlere yol açan savaşın hazin negatif ayıklamasının daha da büyük sayılara ulaşmasını istemiyorsak" söyleyeceklerimiz bu kadarla da kalmamalıdır. "Bu şeylerin bilinmesinin (...) kaçınılmaz bir etki ve ikna gücü etkisi yapmaları ve yarım ya da bütün hastalık taklitlerinin çığ gibi artması"[39] tehlikesi büyüktü.

C. SAVAŞ NEVROTİKLERİNE KARŞI "SEFER"

"Savaş nevrozları" bir irade sorunu olarak tespit edilmiş, hastalığın tedavisi de doktor ile hasta arasında bir mücadele olarak anlaşılmaya başlanmıştı; eh bu durumda da doktorların "silahlanmalarından" ve savaşma isteksizliğinin bu biçiminin oluşturduğu direnç ve engelleri yıkmaya çalışmalarından doğal ne olabilirdi ki. Gaupp'un düşüncelerinde mantıksal bir çelişki olarak ortaya çıkan şey, iradesi ve sinirleri zayıf kimseler olarak hor görülenlerin "histerik ruhları"nın karşısında en deneyimli psikiyatristin bile pes etmesi anlamındaki çelişki, sonuç olarak pratik yoldan "hallediliverdi". Doktorlar hastayı, sağlığa sığınmayı hastalığa sığınmaya tercih etmeye zorlayabilecekleri tedavi yöntemlerine sarıldıkça, "savaş nevrozlarının" hem psikojen oldukları hem de iradeyle etki altına alınabilecekleri anlayışı kabul edildi."[40] "Becerebilmeyi istememek" ile "istemeyi becerememek"[41] arasındaki farkın belirlenmesinin imkânsız, histerik hastalık ile histerik alışkanlık ve histerik aldatma arasındaki sınırların akışkan olduğu yolundaki teşhiste fikir birliğine varılınca, cezalandırma, korkutup tehditle geriletme ve tedavi etme arasındaki farklar da silinip gitti.[42] Doktorların gözünde hastalar "bölücü unsurlar"a dönüşmekten kurtulamadıkları gibi, bunların terapisi de, neden beri artık iç psişik düşman olarak görülen, iç düşmana yönelik askeri mücadele mantığının parçası olup çıktı. Sinirlerin isyanı, her çareye ve yola başvurularak bastırılmalıydı. Böyle olunca da hastalanan askerler, hastane ve revirlerde kalmaktan olduğu kadar, as-

39. Gaupp: Hysterie und Kriegsdienst, s. 362.
40. Max Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 106.
41. Julius Wagner-Jauregg, Bimbaum'a ek: Kriegsneurosen und -psychosen, Cilt XI, s. 344.
42. Ernst Kretschmer: Hysterische Erkrankung und hysterische Gewöhnung. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 37. Cilt, 1917, s. 65.

keri psikiyatristlerin hastalara reva gördükleri muameleden de, cepheden daha fazla korkmaya başlamışlardı. Yarım yamalak da olsa "şefkatli bir tedavi" görme,[43] uygulanan kürlerden sonra askeri hizmetten muaf tutulma ya da emekli olma gibi bir şansları kalmayan hastalar, göz boyayıcı bir terimle "aktif terapi" denen bir tedaviden geçiyorlardı artık.

Hastalar üzerinde çeşitli etkileme, ikna etme, vazgeçirme, nefret ettirme teknikleri kullanılarak vahşi bir deney başlatıldı; hastalar ya semptomlardan kurtulacak ya da doktorun hazırladığı ve dayattığı huzursuzluklara, rahatsızlıklara katlanacaklardı.[44] Çok geçmeden askeri hastanelerin, revirlerin doktorları, kendi uzmanlık çevrelerine, eskiden

beri bilinen ve şimdi yeniden keşfedilmiş işkence yöntemleriyle elde ettikleri "başarıları" gururla sergilemeye başladılar.[45] Haftalar süren, genellikle zifiri karanlık odalarda yemeyi içmeyi kısıtlayan mutlak tecrit yoluyla hastaların kendi hastalık belirtileriyle baş başa kalıp "ölümüne can sıkıntısı çekmeleri" hedefleniyordu.[46] Yataklarını ıslatanların tedavisi bir şartlandırma programına göre yürütülüyor; bu programın bulucusuna bakılacak olursa, "bu yöntem yavru bir köpeğin kulübesini temiz tutmasını öğretme yöntemini hatırlatıyor; psikoterapi düzleminde ise aşağı yukarı hafif bir morfin bağımlılığı tedavisine tekabül ediyordu. Hasta, dozu kılı kırk yararak hazırlanmış sıvı alabiliyor; işeme imkânından mahrum bırakılarak o tek kişilik odasında tutuluyor; katı bir eğitim görmüş hastane personeli, hastayı gece gündüz demeden dakikası dakikasına işemeye götürüp getiriyordu."[47] Askeri ıslah ve terbiyenin "tedavi" edici etkisi keşfedilmişti ve hareket etme ve yürüme sorunları olan hastalara, "kötü binildiği için kötü huylar edinmiş iyi bir binek atına yeniden iyi yürümeyi öğretmek amacıyla usta bir binicinin uyguladığı yöntemlerin aynısı uygulanıyordu." "Hipnozun kullanıldığı bu şiddet uygulayıcı ya da zorlayıcı egzersizlerde" genellikle bir galva-

43. Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 13.
44. Friedrich Kehrer: Zur Frage der Behandlung der Kriegsneurosen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 36. Cilt, 1917, s. 5.
45. "Psikiyatrik terapi" tanımıyla maskelenen bu uygulamaları işkence diye tanımlamamız, sadece onların vahşetinden kaynaklanmıyor. Bu pratikler bir emir ve komuta zincirine uymak istemeyen bir grup insanı boyun eğdirmeye ve onları cezalandırmaya da yöneliktir (Jan Philipp Reemtsma: Zur politischen Semantik des Begriffs "Folter". Age.: (yay. haz.): Folter. Zur Analyse eines Herrschaftsmittels. Hamburg 1991, s. 257.)
46. Friedrich Kehrer: Zur Frage der Behandlung der Kriegsneurosen, s. 5; ayrıca bkz Ludwig Mann: Neue Methoden und Gesichtspunkte zur Behandlung der Kriegsneurosen. Berliner Klinische Wochenschrift, 53. Yıl, 1916, s. 1336.
47. Friedrich Kehrer: Zur Frage der Behandlung der Kriegsneurosen, s. 6.

nik aygıt " sembol ve telkin" edici olarak kullanılıyordu; övgü ve yergi, uyarı yetmeyince, "aynen binicinin mahmuzu gibi aygıttan gelen galvanik şok darbelerine başvuruluyordu."[48] Ağır histerik kusma vakalarında, hasta, "bol bol yemeye zorlanıyordu." Kusma uyarısı ve duygusu yeniden devreye girip mide bulantısı sonucunda hastanın ağzı dolunca, kustuğunu dışarıya çıkarmadan yeniden yutmak mecburiyetinde bırakılıyordu. Burada da, "askeri disiplin gene önemli bir rol oynamaktaydı."[49] Büyük korkuların sonucunda sesleri giden askerlerin gırtlaklarına aniden bir sondanın ucundaki misket sokuluyor, boğulma korkusunun yarattığı dehşetle bağırmaya başlayan askerin sesi böylelikle geri gelmiş oluyordu:[50] Ayrıca, "günlerce nemli, soğuk paçavralarla sarmak ve sürekli banyoya sokmak da, sıradan, yaygın uygulamalardandı; bu uygulamaların iyileşme sonrasında bir kenara bırakılacağı açıklaması önceden yapılıyor;[51] gene benzer şekilde sahte ameliyatlar, narkozlar, yemek tuzu enjeksiyonları uygulanıyor; lumbal bölgeden sıvı çekiliyor ya da hasta röntgen ışınına maruz bırakılıyordu;[52] bu sözde tedavilerin telkin ve etkileme gücünün, böyle sözde bir tedaviden sonra hâlâ iyileşmeyen kişinin, belirtileri kasten ayakta tuttuğu, bu nedenle de hastaymış gibi davranan bir sahtekâr olduğunun anlaşılacağı endişesinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Bunlar arasında, ilk bakışta birbirine alabildiğine zıt görünmekle birlikte, hastalanmış askerle başa çıkmakta iyice gözde olan iki yönteme değinmek gerekiyor. Bunlardan biri, mucidinin adıyla anılan "Kaufmann kürü"ydü. Bu kürde, hastalar sistematik olarak en ağır elektrik akımlarının yol açtığı acılara maruz bırakılıp âdeta işkence görüyorlardı. İknacı hipnoz yöntemi ise Hamburglu psikiyatrist Max Nonne'nin uyguladığı bir yöntemdi. "Şaşırtıcı ani baskın terapisini bizzat gözü pek" bir şey olarak tanımlayan bu tedavinin etkili olabilmesini, "acımasız inatçılığına" ve "hiçbir şeyi dikkate almaksızın uygulanmasına" bağlayan Kaufmann, aynen Nonne gibi, hastalarını tek bir seansta hastalık belirtilerinden kurtarmakla övünürdü. Ona bakılacak olursa, elektroşok tedavisi en inatçı hastalarda bile başarıyla uygulanmaktaydı;

48. Age., s. 8.
49. R. Hirschfeld: Zur Behandlung im Kriege erworbener hysterischer Zustände, insbesondere von Sprachstörungen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 34. Cilt, 1916, s. 201.
50. Bkz. O. Muck: Heilungen von schwerer funktioneller Aphonie. Münchener Medizinische Wochenschrift, 63. Yıl, 1916, Feldärztl. Beilage No. 12, s. 441; age.: Psychologische Beobachtungen bei Heilungen funktionell stimmgestörter Soldaten. Age., 63. Yıl, 22, s. 804-806.
51. Riedesser/Verderber: Die Aufrüstung der Seelen, s. 13.
52. Bkz. Bimbaum: Kriegsneurosen und -psychosen, Cilt XIV, s. 242.

çünkü "iyileşmeye eğilimli olmayan hastaları bile daima iyileşmeye doğru" yol almaya zorlar; çünkü şokun yol açtığı muazzam acı, bütün negatif arzuların tasarımlarını ve düşünceleri bastırır."[53] Bu işkence, ayrıntıda dört parçadan oluşmaktaydı: "1. Telkin ve ikna yoluyla hazırlama safhası, 2. Güçlü alternatif akımların kullanılması ve bu sırada bol bol sözlü iknaya ve telkine başvurulması, 3. Askeri rütbelerin statüsünün katı bir şekilde korunması; mevcut ast-üst ilişkisinden yararlanma ve telkinin askeri emir biçiminde yapılması, 4. İyileşmenin tek bir seans sonucunda zorla sağlanması."[54]

Bunlar arasında özellikle dördüncü nokta önemliydi. Tıbbi işkence, askerleri travmatize eden en temel savaş tecrübesini yeniden üretiyor-

du; yani bu hasta askerler, tedavi sırasında da her şeye muktedir bir gücün ve zorun tahakkümüne çaresizce teslim edilmiş oluyorlardı. Tıpkı cephedeki şarapneller ve makineli tüfekler gibi, tedavi aracı olan alternatif akımlar da, doğrudan yok olma korkusunu harekete geçirmeye yetiyor ve subay doktorların emir biçimindeki telkinleri, ast-üst hiyerarşisine göre mutlak itaati talep ediyordu. Sanayileştirilmiş savaşın artan yıkım gücüne, hasta askerin bedenine ve ruhuna "bitmek bilmeyen bir saldırı"[55] biçimindeki bu yeni olgu, yani itaat üretiminin elektrikle sağlanması olgusu tekabül etmekteydi. Kaufmann küründen yana olanları bu iki saldırı türünün paralelliğini gayet iyi farkındaydılar: "Hani ilk bakışta Faraday aletinin akımının vücuda kesintisiz verilmesi durumunu cephedeki sanayileştirilmiş savaşın ateş yağmuruyla karşılaştırmaya kalkışmak, bu iki olayın etkisini bir tutmak insana tuhaf gelebilir; ama bu Faraday akımının etkisinin, ancak hasta için savaş olaylarını bir ölçüde aratacak güçlü ve yeni bir olay sunması halinde tedavi etkisi yapabileceğini sanıyoruz."[56] Tedavide kullanılan işkence aletlerinin teknolojik yönden modernleştirilmiş olmalarına ve işkencenin doğabilimsel-tıbbi zeminde meşrulaştırılma çabalarına rağmen, elektroşok tedavisinin temel dayanağı olan, travma ile karşı travmanın eşdeğerliliği ilkesinin özünde gene de cin ve ruh kovma biçimindeki arkaik büyülerden bir kalıntı da bulmak mümkündür. Nevrozun söz konusu olduğu cephede psikiyatristler, akım darbeleri kullanarak bilinçaltının şeytani güçlerini kovan arkaik şeytan kovucular imajını da temsil etmekteydiler.

53. Fritz Kaufmann: Die planmässige Heilung komplizierter psychogener Bewegungsstörungen bei Soldaten in einer Sitzung. Münchener Medizinische Wochenschrift, 63. Cilt, 1916, Feldärztl. Beilage No.: 22, 803/804.
54. Age., s. 803.
55. Kurt R. Eissler: Freud und Wagner-Jauregg vor der Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen. Wien 1979, s. 223.
56. Mann: Neue Methoden und Gesichtspunkte, s. 1337.

Böyle bir tedavi mantığına bakınca, hastaların elektroşok tedavisi sırasında ölmelerine de şaşmamak gerekir; ama bu gerçek, tek tek aykırı ve eleştirel sesler bir yana bırakılacak olursa[57] "elektro-telkinci yoğun tedavinin" revir ve askeri hastanelerdeki "zafer yürüyüşünü" önlememiş; dahası, başlangıçta kullanılan alternatif akım aletlerinin yerine, bunlardan daha az bir cereyanla çalışan, ama en az bunlar kadar acı veren akım yükseklikleriyle çalışan indüksiyon aletleri devreye sokulmuştur.[58] Kaufmann'ın, çoğunlukla başka tedavi pratikleriyle birlikte dönüştürülerek kullanılmış olan zorlayıcı yöntemi, "I. Dünya Savaşı'nın standart tedavi biçimi"[59] olup çıkmıştır.

Bu yöntem gerçi sadist işkencelere kapı aralamış[60] ve tıbbi müdaha-

57. Tartışmaya örnek olarak Gustav Aschaffenburg'un 21/22 Eylül 1916'da Alman Psikiyatri Birliği'nin Münih toplantısına sunduğu bildirinin 215. sayfasını okuyabilirsiniz. Bu toplantıda ilk kez elektroşok tedavisinin yol açtığı ölüm vakaları hakkında rapor verilmiştir. Ölüm nedeni olarak da kuvvetli sinüsoidal elektrik akımı gösterilmiştir (aynı yerde; 191-194, 211).

58. Kaufmann bizzat bu ölüm vakalarını sözümona bir "çürük organ" olgusuna bağlamıştır; onun deyişiyle bir "status thymico-lymphaticus" durumu söz konusudur. Ya da yanlış elektrot sıralaması, aygıt arızaları bu ölümlere yol açmaktadır ona göre. Cene de sonraki bir açıklamasında indüksiyon akımının biricik yöntem olarak kullanılmasını tavsiye etmekten geri durmaz Kaufmann (Zur Behandlung der motorischen Kriegsneurosen. Münchener Medizinische Wochenschrift, 64. Cilt, 1917, s. 1522.) 1918 Mart tarihli bir kararnameyle Bavyera Savaş Bakanlığı'nın tıp bölümü nihayet "savaş nevrotiklerinin" tedavisinde alternatif akım aygıtlarının kullanılmasını yasaklayacaktı (Bkz. Ulrich/Ziemann [Yay. haz.]: Frontalltag im Ersten Weltkrieg, s. 106/107, Dok. 21h).

59. Riedesser/Verderber. Heilung oder Folter? s. 74

60. 1.12 (...) tarihli bir tedavinin bizzat hedefi olmuş bir askerin kendi ağzından, işkence ritüelini dinleyelim: "1.12 (...) tarihinde salondaki hücrenin önünde Faraday aygıtıyla tedavi için hazırlık yapıldı. Bu hazırlıklar her zaman gürültü patırtı içinde, sağa sola emirler yağdırılarak yapılır ve hep bir sürü izleyici toplar. (...) Sanki bir kâfirin ya da cadının yakılması söz konusuymuş gibi. Ortaya bir yatak konur; yatağın üzerine bir çarşaf serilir. Ardından Faraday aleti hazırlanır, bir kaba, elektrotların uçlarının bağlanacağı yeri ıslatmak için su konur; akım verilir. Akım veren kişi, tellerin ucundaki akım iletme fırçasını alır; o, bu metal fırçayla beklerken, tedavi edilmeye aday kişi apar topar getirilir; adam salondan 'sahtekâr', 'sefil herif' ya da 'birazdan görürsün' ya da 'az sonra defterini dürerler' gibi 'cesaretlendirici'! bağırmalarla karşılanır. Bu bağırmalar ve suçlamalar, bu seyre açık gösteri için çok önemlidir. Doktorun aklına bu insanları yatıştırmak gelmediği gibi, o bu türden sözleri yönteminin etkisini artıran bir destek olarak görür. (...) Tecrit hücremin gözetleme deliğinden, bir adamın elbiseleri çıkarılarak yatağa uzatılışını gördüm. 7 kişi adamı sımsıkı tutuyordu; ikisi bacaklarının üzerine oturmuş, ötekiler, başını, omuzlarını, göğsünü, kollarını bastırıyorlardı. Kozlowski adındaki doktor elindeki metal fırça ile ayak parmaklarının özellikle hassas yerlerine akım vermeye başladı. Adam acıdan cin çarpmış gibi bağırıyordu. Aklını kaçırmış gibiydi. Kozlowski uygulamayı sürdürürken bir yandan da durmadan konuşuyor, etrafındakilere hastanın özellikle hassas bölgelerini pis pis gülerek gösteriyordu, sanki kişisel bir eğlenceydi sergilediği sadece. Bir ara nöbetçiyle beni hücremden aldırdı ve tehdit edici bir sesle, 'Görüyor musunuz, da-

lenin yolunu tıkamıştır; ama gene de bu tedavinin karakteristik yanını, bu olağandışı uygulama değil, dozajı kılı kırk yararak ayarlanmış olan ve bilimsel-tıbbi bir teşhise dayanmakla kalmayıp hızlı "planlı bir iyileşme"[61] vaadiyle uygulanan meşru şiddet ve zorbalık oluşturmaktaydı. "Kürün" etkili olabilmesi için tayin edici etmen, fiziksel acının sürekliliği ve yoğunluğundan çok bu acının hastayı, mutlak doktor gücünün ve tahakkümünün boyunduruğuna teslim etmesiydi. Bizzat kendi bedeni üzerinde sonuçlandırılmaya çalışılan bir savaşta, doktorun hastalık belirtisi karşısında üstün ve güçlü tarafı temsil ettiği konusunda hastanın en ufak bir kuşku duymaması gerekiyordu.

Nonne, hasta ile doktor arasındaki iktidar ilişkisini hipotetik telkin yoluyla kurmaya çalışıyordu. Bedensel acılara yol açmaktan kaçınıyor; ama aynen Kaufmann gibi, "başarıya ulaşana kadar hastaların zorlanmasında" ısrar ediyordu: "Her nevroz doktoru, mücadelenin başlangıcında Hz. Yusuf'un melek ile mücadelesi sırasında söylediği sözü, 'Beni kutsamadan seni bırakmam' sözünü parola olarak benimsemelidir."[62] Nonne'nin gözlemlerine göre, askerler "emirlere otomat gibi uymaya alıştırılmış olduklarından" özellikle çok kolay hipnotize olmaktaydılar. Subay olarak bir yandan da askerin üstü olan doktora "tabi olma mecburiyeti" alabildiğine olağan sayıldığı için, bu durum telkin imkânına elverişli katkılarda bulunuyordu.[63] Hastanın aydınlatılmasını ya da "iradesinin geçersiz kılındığı bir ortama" girmeye razı edilmesini Nonne, kontra-üretken bir durum olarak yorumluyordu; çünkü bu, hastanın aydınlatılması, onun, "doktorun mutlak üstünlüğü duygusunu kaybetmesi" demekti.[64] Tedavinin süreci ve seyri, cinsel bir zorlamanın belirgin yanlarını temsil ediyordu ve Kurt R. Eissler'in belirttiği gibi, "sağlıklı durumun içine erotik bir suç duygusunun mu yerleştiğine, yoksa üst-

---

ha sonra size uygulanacak tedavi bu,' dedi; 'gördüğünüz gibi, çok acı verici.' Ardından tekrar hücreme götürüldüm. Hastanın tedavisi uzun süre devam etti. Sonuna doğru hasta ancak inleyebiliyordu artık, nihayet alıp onu hücresine götürdüler." (Walter Kauder'in raporu: Eissler'in içinde: Freud ve Wagner Jauregg, s. 151/152).

61. "Karmaşık Psikojen Hareket Bozukluklarının Tek Seansta Planlı İyileştirilmesi" başlıklı yazısında, Kaufmann yöntemini kamuoyuna tanıtıyordu.

62. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 107. Eissler, bu alıntıyla bağlantılı olarak Nonne'nin bir şaşkınlığına dikkat çekiyor: "Hastalarının çoğunun hareket mekanizmasının fonksiyonel bozukluklarından mustarip olan Nonne, Tevrat'tan, Tann'ya inanmayanların serbest bırakıldıktan sonra topallaya topallaya oradan uzaklaştığı bölümü alıntılaması, oldukça matrak bir durum." (Freud ve Wagner Jauregg, s. 309)

63. Max Nonne: Über erfolgreiche Suggestivbehandlung der hysteriformen Störungen bei Kriegsneurosen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 37. Cilt,1917, s. 202.

64. Age.: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 109.

babanın (süper egonun) insafına teslim edilmiş askerin iğdiş edilme endişesinin mi tedavide göz önünde bulundurulması gereken mekanizmalar olduğuna karar vermek çok zordu.[65] Nonne, hastalarını tedavi ve uygulama için çırılçıplak soyunmaya mecbur bırakıyordu; böylelikle "bağımlılık ve çaresizlik duygusunu artırmayı" umuyor; ayrıca hastaların bedenlerini birkaç dakika "telkin eşliğinde eliyle sıvazlaya sıvazlaya" onları derin bir uykuya daldırıyordu. Ardından sözlü telkin yoluyla yeni uzuv hareketi arızaları ya da geçici felçler oluşturmaya çalışarak, hipnoz durumundaki hasta ile doktor arasındaki bağların sürdüğünden emin olmaya çalışıyor, sonra da felç olmuş ya da aşırı uyarılmış hareket kaslarını gene, "temas, değme, ovuşturma, gevşetme yoluyla" asıl "iyileştirme telkinini" uyguluyordu. Hastalar uyandıktan hemen sonra, onlara yeniden edindikleri hareket etme yeteneğini gösterme fırsatı veriyor ve onlardan bunu öteki hastalara da göstermelerini istiyordu.[66]

Hemen hemen her tedavi, "özünde, telkinin o gizlenmiş çekirdek haline dayandığından" Nonne için elektroteknik ile psikoteknik arasındaki fark, sadece bir kişisel tercih ve zevk farkına indirgenmiş oluyordu; Nonne'nin meslektaşlarının çoğunun paylaştığı bir anlayıştı bu. Nonne, "hileler bakımından çok zengin olan nevrozla çeşitli yollardan baş edebilmek için"[67] çok çeşitli tedavi yollarına başvurmanın gereğini savunup duruyordu. Hangi yollardan olursa olsun hastalık belirtisi ortadan kaldırılmalı, hasta "yeniden devletin, toplumun yararlı bir üyesi haline getirilmeli"ydi.[68] Gaupp'un savaşın başlangıcındaki karamsarlığı "tek bir tedavi olmamış hastaya bile tahammül edememe"[69] takıntısının pratikleri sonucunda ortadan kalkmıştı zaten, geride iyileşmemiş kimse bırakmama hedefine ulaşabilmek için de istatistikler aksi verilerden temizleniyor; tıbbi işkencenin, amaçlanan sonuçları bir türlü vermediği "inatçı vakalar", kısa yoldan "hastalık inadı", "endojen anormal iradi eğilimler" ya da basitçe "hasta numarası yapma" huyu olarak[70] tanımlanıyor; söz konusu askerler zorla psikiyatri müdahalelerine tabi tutulmakla kalmıyor, çoğu zaman da askeri hukuka göre kovuşturmaya uğruyorlardı.[71]

Gelgelelim "eninde sonunda şu ya da bu hastanın, uygulanan yön-

65. Eissler: Freud und Wagner-Jauregg, s. 230.
66. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 110/111.
67 Age., s. 106.
68. Kaufmann: Zur Behandlung des motorischen Kriegsneurosen, s. 1523.
69. Age.
70. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 114.
71. Bkz. Sekiz ay boyunca çeşitli akıl hastanelerinde tutulan Oskar Maria Graf'ın anıları: Wir sind Gefangene (1927). Münih 1978, s. 193-208.

temin tedavi edici etkisinin asıl kaynağı, bu etkileri sağlayıcı gerçek etmenler konusunda 'uyanması' kaçınılmazdı"; revir ve askeri hastanelerde doktorların tıbbi telkin amacıyla başvurdukları yolları ve araçları etkisizleştiren "karşı takımlar" oluşmaya başlayınca, Nonne ve Gaupp'un "savaş nevrotiklerine"[72] karşı ilan ettikleri, nevrotik hasta ile doktor arasındaki savaş da tırmandıkça tırmandı. Hastalar "telkin ve vazgeçirme" yöntemlerine karşı "pasif direnç" göstermekle kalmıyor, kimi hastanelerde doğrudan isyanlar bile çıkarıyorlardı.[73] En başta Kaufmann yöntemi öyle büyük tepkiler görmeye başlamıştı ki, kimi doktorlar çareyi bu yöntemden uzak durmakta buldular; çünkü "daha üst rütbedeki bir askeri otoritenin koruyuculuğuna sığınmadan bas bas bağıran ve sağa sola yumruklar savuran askere bu tedaviyi zorla uygulamayı kimse kolay kolay göze alamıyordu."[74]

Travmalı askeri hastaneye sevk ederek ya da memleketine geri göndererek ayrıca mükâfatlandırmanın yolunu kesmek için, savaşın ikinci yılından itibaren tedavileri de mümkün olduğunca cepheye yakın bir yerde sürdürme ve askeri orada tutma yolu benimsenmeye başlandı. Doktor Kurt Schneider "psişik travmadan hemen sonra uygulanacak bir psiko-terapinin" çok kolay olduğunu söylüyordu; çünkü "sükûnet, istirahat, düzenli uykunun yanı sıra gerçekten de birkaç günlüğüne, hatta mevzi çarpışması süresince ön saflarda kullanılmayacağından kesinlikle emin olmak" hastanın tamamen iyileşmesine ve yeniden savaşabilir hale gelmesine yetip de artıyordu; ama elbette "emekli olma umudunun ortadan kalkmış olmasının, bu yetip artmadaki payı da oldukça büyüktü!"[75] Bu göz boyayıcı betimlemelerin ötesinde gerçekte "cephenin hemen burnunun dibindeki tedavinin gerçek yüzünün neye benzediğini" Nonne'nin işaret ettiği sonuçlardan çıkarmak mümkündür; örneğin Nonne'den, "bir tedavi yöntemi olarak" savunma nevrozlarından mustarip hastaları bombardımanın içine gönderen askeri birimler olduğunu öğreniyoruz; yetkili doktorların anlattıklarına bakılacak olursa bu yöntem, "büyük bir önleyici değer"[76] taşımaktadır.

Subayların "cepheye kazandırılmaları" için bu yollara hiç başvurulmadığı gibi, erlere uygulanan telkin ve vazgeçirme uygulamaları da su-

72. Kehrer: Zur Frage der Behandlung der Kriegsneurosen, s. 13.
73. Bkz. Eissler: Freud und Wagner-Jauregg, s. 309 (dipn. 37).
74. Max Lewandowsky: Was kann in der Behandlung und Beurteilung der Kriegsneurosen erreicht werden? Münchener Medizinische Wochenschrift, 64. Yıl, 1917, Feldärztl, Beilage No. 30, s. 991.
75. Kurt Schneider: Einige psychiatrische Erfahrungen als Truppenarzt. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 39. Cilt, 1918, s. 311.
76. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 114.

baylar için elbette söz konusu değildi. Subay rütbesindeki doktor arkadaşlarının teşhislerine bakılacak olursa, "subaylar memleketindeyken hastalığına yakalanıyordu"[77] ve iyileşebilmeleri için her şeyden önce "sakin, savaş olaylarından uzak bir ortamda"[78] korunup bakılmaya ihtiyaçları vardı. Bütün bunlara rağmen gene de bir subay "histeri" belirtileri gösterirse, doktorların karşısında, "dejenere baskılar altında biri var demekti", ama bu durumda bile onu iyileştirmek için "öyle hipnozlara, kahramanlık gerektirecek prosedürlere başvurmadan gerçekleştirilen" ve erlere uygulanandan kat be kat iyi bir muamele söz konusuydu.[79] Sıradan askere uygulanan prosedürün subaya uygulanması askeri psikiyatristlerin görüşüne göre anlaşılır nedenlerle imkânsızdı; çünkü hasta üzerinde telkin ve ikna yoluyla etki yapma imkânı, doktor ve hastanın aynı hiyerarşik düzeyde yer almalarından yani ast-üst ilişkisinin mevcut olmayışından ötürü subay-subay ilişkisinin söz konusu olduğu bu durumda mümkün değildi.[80] Kendisi emirler vermeye ve komuta etmeye alışmış biri, psikopat konumuna geçip hakaretlere muhatap olmayacağı gibi, elektrik akımlarıyla tedavi edilmeye ya da hipnoz altında emirler ve telkinlerle semptomlarından kurtulmaya da kesinlikle razı olamazdı.

D. PSİKANALİZ VE "SAVAŞ NEVROZLARI"

Nöropsikologların bir türlü kabul etmedikleri psikanaliz de, 1914 yılında, farklı ve çeşitli tedavi ve bakım biçimlerinin oluşturduğu kademeli sistemin yöntem çoğulluğu içindeki yerini aldı.[81] Oppenheim'ın, nevrozu beyin kabuğunun darbe sonucu zedelenmelerine bağlama yolundaki

77. Robert Gaupp: Schreckneurosen und Neurasthenie. Bonhoeffer (yay. haz.): Handbuch der ärztlichen Erfahrungen, s. 85.

78. Aynı çalışmada 98. sayfayı Willy Hellpach'ın, Die Kriegsneurasthenie yazısıyla karşılaştırın. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, Cilt 45, 1919, sayfa 180'de Hellpach, "savaş nevrastenisi" ile "savaş histerisi" arasında "dikey bir dağılım farkı" olduğu tespitini yapıyor: "Sosyal düzlemde yükseğe tırmandıkça, nevrasteni de o ölçüde hâkim oluyor; aşağıya indikçe, o ölçüde sık histeriyle karşılaşıyoruz."

79. Alman Psikiyatri Birliği'nin 21/22.9.1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıda Curschmann'ın açıklaması, s. 213.

80. Bkz. Rieder'in açıklaması, age., s. 223.

81. Bu konuda burada alıntı yaptığımız Roth, Eissler ve Fischer-Hamburger'e ait çalışmaların yanı sıra, bkz. Peter Büttner: Freud und der Erste Weltkrieg. Doktora tezi. Heidelberg, 1975. Johannes Reichmayr: Psychonalyse im Krieg. Zur Geschichte einer Illusion. Peter Passett/Emilio Modena (yayına hazırlayanlar): Krieg und Frieden aus psychoanalytischer Sicht. Basel/Franfurt/M. 1983, s. 36-58.

spekülasyonlarını binlerce kez çürütmüş olan "savaş nevrozu" olgusunun baskısıyla, Freud öğretisinin kimi parçalarını, özellikle de histeri anlayışını benimseyen resmi tıp, psikanalizin, psişik buhranların bedensel arızalara dönüşebileceği görüşünü de kabul etti. Travmatik nevrozlarda "hastalığa sığınmanın" söz konusu olduğu gerçeğine psikanalizin baş düşmanları bile iddia eder hale geldiler; dolayısıyla da okul psikiyatrisinin "arzu tasarımları" ve "maksatlı tepkiler" kavrayışında, Freud'un nevroza hastanın "hastalıktan çıkarı"[82] diye tanımladığı şey, değişik kavramlarla karşımıza çıkmış oluyordu. Gelgelelim Freud'un, nevrotik sığınmanın ya da bir başka deyişle kaçmanın "tamamen haklı" ve yerinde olduğu; çünkü "nevrotik sefaletin yanı sıra" "reel, dindirilemeyen acıların" söz konusu olduğu, dolayısıyla da bu olguyu fark eden doktorun "usulca ve hastayı himaye ederek" geri çekilmesi gerektiği yolundaki tespiti,[83] "aktif tedavi" anlayışına tamamen ters düşüyordu. "Hastanın iyileştirilmesinin zorunlu olduğu", bunun, en başta "nevrotik bulaşıcı maddenin başkalarına da geçmesini önlemek ve halk sermayesini korumak[84] için şart olduğunu askeri aklın üstüne basa basa ileri sürdüğü bir durumda doktorun mücadele ettiği hastalıktan yana çıkması imkânsızdı;[85] çünkü nevroz, hasta bakımından cephenin verdiği korku ve yarattığı tehlikeler bakımından, bunlara göre daha masum olan seçeneği temsil ediyordu. Ester-Fischer-Homberger'in haklı olarak işaret ettiği gibi, bir yanda her ne pahasına olursa olsun iyileştirme düsturuna ve anlayışına karşı Freud'un takındığı itirazcı tavır, dikkate değer şekilde vatanseverliğe aykırı idiyse de[86] öte yanda (onun) psikanalitik bilgileri ulusal savunma gücünün bekası ve yükseltilmesi için gayet iyi kullanılabildiler. Freud biyografisi yazarı Ernest Jones'un anlattığına bakılacak olursa, hiç nevrotik asker tedavi etmemiş olan Freud, 1914'te seferberliğe katılmak istemeyen ve kendisinden tıbbi bir rapor almaya çalışanların bu isteklerini geri çevirmişti. Freud, "herkesin genelin çıkarlarına hizmet etmeye çalışması gerektiğini, bunun onlara (da) iyi geleceğini" düşünüyordu.[87]

Freud bir askeri hastanede "savaş nevrotikleri" için özel bir psiki-

82. Freud, "Hastalığa sığınma" terimini kullanıyor, aynı şekilde, hastalığın birincil ve ikincil kazançlarından söz ediyor: Allgemeines über den hysterischen Anfall (İnceleme çalışması, Cilt IV, Frankfurt/M., 1971, s. 201).
83. Sigmund Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (1916/1917). Age.: İnceleme çalışması, Cilt I, Frankfurt/M. 1969, s. 371.
84. Lewandowsky: Was kann in der Behandlung und Beurteilung der Kriegsneurosen erreicht werden?, s. 990.
85. Freud: Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, s. 371.
86. Fischer-Homberger: Die traumatische Neurose, s. 153.
87. Ernest Jones: Sigmund Freud. Leben und Werk, Cilt 2. Münih 1984, s. 207.

yatrik merkez açmış olan Ernst Simmel'in tedavi çalışmalarını da büyük bir sempatiyle izlemekteydi. Uygulamadaki hipnozcu-telkinci tedavi teknikleri arzu edilen sonuçları vermeyince bu tedavi merkezi açılmıştı.[88] Bir yandan askeri işlevlerini yerine getirmesi için tedavisi zorunlu hasta sayısının fazlalığından, bir yandan da Simmel'in askerlerce aslında pek de hoş görülmeyen bir okula, psikiyatri okuluna bağlı oluşundan kaynaklanan çifte basıncın altında, doktor, psikanalitik tedaviyi değişikliğe uğratmadan edememiş, giderek "analizci-arındırıcı hipnoz ile hipnoz uygulanmadan uyanık durumda yapılan analizi ve rüya yorumunu kombine ederek yeni bir yöntem geliştirmiş" ve ortalama iki-üç seans sonunda savaş nevrozu semptomlarından hastayı kurtarmayı başarır hale gelmişti.[89] Simmel, hastalarına rüyalarını anlattırıyor, bu rüyalardan hareket ederek serbest çağrışımlar yapmalarını istiyor, onun travmatize olmuş savaş deneyimini tekrar yaşamasını sağlamak ve bloke olmuş duyguyu deşarj edebilmek için hipnozda oluşan "aşırı anımsama yeteneğini kullanarak" filmi bir kez daha geriye sarıyordu; hasta her şeyi bir kez daha hayalinde yaşıyor; bu yoldan aşırı duyarlılaşmış, bilinçaltında tuttuğu affekti (duygu durumunu) serbest bırakıyor; bu affekt kendine uygun bir duygu bulup boşalıyor, hasta iyileşiyordu."[90] Simmel'in Freud'un çoktan terk ettiği hipnoza yeniden başvurması, kendi pratiğinde, terapinin bu eski uygulamasını yani hipnozu terk etmiş olan Freud'un tepkisiyle karşılaşmış; psikanalizin kurucusu bu yönteme açıkça karşı çıkmıştı. Freud, 1918 tarihli Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde, ileride tedavinin kitlesel uygulanması durumunda "analizin saf altınının telkinin gümüşüyle bol bol karıştırılmak zorunda" kalınacağını ve "hipnotik yoldan etkilenmenin de savaş nevrotiklerinin tedavisinde olduğu gibi kendine orada bir yer bulabileceğini umabiliriz"[91] derken, Budapeşte'deki kongrede bildiri sunan Simmel'e yollama yapıyordu.

88. Simmel 1944 yılından geriye bakarak, savaşın ilk iki yılında yaklaşık 2 bin savaş nevrotiği gördüğünü ve bunların yansını bizzat tedaviye aldığını anlatıyor (Kriegsneurosen [1944]. Age.: Psychoanalyse und ihre Anwendungen. Frankfurt/M. 1993, s. 205).

89. Age.: Zweites Korreferat. Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen. Leipzig/Wien 1919, s. 43.

90. Age.: Kriegs-Neurosen und "Psychisches Trauma". Münih/Leipzig 1918, s. 25.

91. Sigmund Freud: Wege der psychoanalytischen Therapie (1918). Age.: İnceleme çalışması. Ek Cilt. Frankfurt/M. 1975, s. 249. Freud, savaş psikiyatrisi konusundaki gerçeğin çıkarından yana tavrını, savaştan sonra bir yana bırakacaktı. Çünkü bu tavrıyla psikanalitik hareketin kazanacağını düşündüğü politik yararlar umudu boşa çıkmıştı; dolayısıyla Freud tıbbi ahlâk ile askeri taleplerin bağdaşmazlığını yeniden vurgulamaya başlayacaktı. Savaş sırasında sorumluluğu altındaki sayısız nevrotiğin elektrik şokuyla kötü muameleye maruz kaldıkları Julius Wagner-Jauregg hakkında

Simmel, vazgeçirme ve (nevrozu) ani "baskınla" şaşırtma yoluyla tedavi ettiğini düşünen uzmanlardan çok sert bir biçimde hesap soruyordu. Simmel'e göre bunlar, tersine bir psikanaliz uygulamaktaydı: "Açlık kürleri, karanlık odalar, mektupları saklama, acı verici akımlar vb biçiminde bir işkence sistemi bulmuş olan ve bunlar sayesinde hastanın nevrotik belirtilerden *zorla vazgeçirilebileceğini* umanlar, hiç farkına varmadan, Freud'un ilkesini tersine çevirerek onun temel görüşünü kabul etmiş oluyorlar. (Çünkü) bunlar, tedaviyi bir ceza ve ıstıraba çevirerek nevrotik hastanın oradan *'sağlıklı duruma kaçmasına'*"[92] yol açıyorlardı. Simmel, Nonne'nin anladığı anlamdaki hipnozla telkin yöntemini de reddediyordu. Bu yöntem "savaş nevrozlarının kitlesel halde üstesinden gelme"[93] bakımından taşıdığı tartışılmaz değer ve önemi bir yana bırakılacak olursa, "hastaya karşı cebir ve şiddet kullanmaktan" başka hiçbir anlam taşımamaktadır; çünkü hastanın zaten çok zayıflamış durumdaki irade yapısı tamamen çökertilmekte, iradesi silinmekte, böylece ikna ve telkin yoluyla semptomların birinden kurtarılmaya çalışılmaktadır. Ancak Simmel'e göre "kilitlenmiş, hapsedilmiş affekt", belirtinin sadece sembolik olarak temsil ettiği bu duygu, bizatihi tedavinin içine çekilmediği için, çok geçmeden gene, "hastalandırıcı etkisini gösterip dışavuracaktır."[94]

Simmel, "savaş nevrotiklerinin" tedavisinde ve bakımında uygulanan yerleşik yöntemleri eleştirirken alabildiğine açık seçik sözler kullanmakla birlikte, eleştirisi ve itirazı, tedavinin hedefine değil de yönetimine yöneliktir. Ona göre, yöntem bakımından üstün olan psikanali-

---

açılan soruşturmada bilirkişi olarak görüş beyan eden Freud, bir bakıma kendi öğrencisinin, bizzat kendince onay verilmiş yöntemine karşı çıkmış oluyordu. Ama Freud, 1920'den sonra bile askeri mercilerin talep ve küstahlıklarına karşı çıkma imkânını gene de aklına getirmeyecek, bu imkânlar üzerine düşünmeyecekti: "Bizim bir ordumuz olduğunu, erkeklerin askerlik hizmetine mecbur bırakıldığını; savaşa isteyerek gidip gitmediğinin ona sorulmadığını, dolayısıyla da insanların kaçmak istemelerine hazır olmamız gerektiğini ve doktorlara cephe gerisinde makineli tüfeğinkine benzer bir görev, askerleri geriye püskürtme görevi düştüğünü" söylemişti. "Bu görev muhakkak ki savaş yönetiminin niyetleri açısından, hekimlik ile pek bağdaşmayacak bir görevdi. Doktor önce, karşı tarafın değil, hastanın avukatı olmalıdır. Doktor öteki tarafın hizmetine girdiği anda, doktor olarak işlevi aksamaya başlayacaktır; ve kendisine, insanları elden geldiğince çabuk yeniden savaş hizmeti yapabilecek hale getirme görevi verildiğinde, hekimlik katını bütünüyle kesinlikle sorumlu tutamayacağımız bir ihtilaf ortaya çıkacaktır. İnsancıllık ile genel askeri görevin icapları arasında bir uzlaşma kurmak imkânsızdır." (Sigmund Freud über Kriegsneurosen, Elektrotherapie und Psychoanalyse. Psyche, 26. Yıl, 1972, s. 946/947; bkz. Eissler: Freud und Wagner-Jauregg).

92. Simmel: Zweites Korreferat, s. 59/60.

93. Age.: Kriegs-Neurosen und "Psychisches Trauma", s. 81.

94. Age., s. 23.

tik tedavi, hastalanmış askerin bilinçdışı affektlerini çok dikkatli ve hassas bir şekilde izlediğinden ve isteksizleştirme, vazgeçirme yerine hastalandırıcı bilinçdışı etkilerden arındırmayı öngördüğünden, hastayı kalıcı olarak "iyileştirmesi" gerekmektedir. "Psikanalitik öğrenim görmüş ruh doktorunun, hastalığın içine korkutularak kaçırılmış hastasını ters yöne kovalaması gerekmektedir. Doktor, hastanın bilinçdışının zincirlerini çekip alır ve böylelikle nevrozlu hastayı sağlığına kavuşturup kurtarır."[95] Bu, savaş görevini yeniden üstlenmeyi mümkün kılacak bir sağlıktır.

Nevrozlu askerleri "iradesi zayıf psikopatlar" olarak damgalayan masa başı hekimlerinden, hatta askerlerin narsist eğilimler taşıdıklarını ve çocukluk döneminin öz sevi dönemine geri düştüklerini rapor eden psikanalizci meslektaşlarından farklı olarak Simmel, hastalarını aşağılama, onları ihbar etme yollarına başvurmuyor; onların psişik bunalımlarının ortaya çıkışını, gelişmesini ve bunların dinamiklerini anlayışla karşılıyordu.[96] Gelgelelim hastalarla kurulabilecek empati, askeri hastanenin koruyucu coğrafyasıyla sınırlıydı; bunun da doktorun müdahale ve tutumuna elbette yansımaları olacaktı. Örneğin Simmel, daha subay apoletlerini ya da doktorun önlüğünü görünce öfke krizine kapılan "hastalarının hipnoz yoluyla, nefretlerini bir insan maketine kusmalarını, böylelikle deşarj olmalarını sağladığında",[97] bir ikame edici eylem ve davranış olduğu besbelli bu çözümün, huzursuzluk yaratan kişiyi yeniden askeri disiplinin patojen zorbalığına boyun eğmiş hale getirmeye hizmet ettiği belliydi. Bir tedavi tekniğinin enstrümanlaştırılmış biçimi içinde arındırma, telafiler sunarak ruhsal bunalımları nötralize etmekten başka bir anlama gelmemekteydi. 1918 Kasımı'nda isyancı askerler artık tedavi odalarında kin ve nefretlerini insan maketlerine dökmek yerine sokaktaki subayların apoletlerini sökmeyi tercih edince, arındırma yönteminin bu boşaltma yolu da sembolik bir çözüm olarak kalacaktı; gene de yıllar boyu itaat etme mecburiyetinden kurtulmayı sağlayan arındırıcı özgürleştirme içinde, kısa süre için de olsa, askeri zorlamalarla birlikte başka zorlamalardan kurtulmanın yolu da artık açılmışa benziyordu.

Diğer yöntem ve usuller gibi psikanalitik anlayışa bağlı terapi de "savaş nevrotikleri"ni tedavi ederken, askeriyenin normallik anlayışını

95. Age., Zweites Korreferat, s. 60.

96. Bkz. Sandor Ferenczi: Über zwei Typen der Kriegshysterie (1916). Age.: Bausteine zur Psychoanalyse, Cilt III, Frankfurt/M. 1984, s. 73; age.: Die Psychoanalyse der Kriegsneurosen. Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen, s. 27; Karl Abraham: Erstes Korreferat, age., s. 32.

97. Simmel: Zweites Korreferat, s. 55/56.

benimsemeden edememişti. Hastalık, itaatkâr ve fedakâr erin normdan sapması olarak anlaşıldığından, "iyileştirme", hastanın, savaşın gerçekliğine yeniden boyun eğecek hale getirilmesi demekti. Hastaları tedavi eden doktorların gözünde sağlıklı olmak askerlik yapabilmek anlamına geldiğinden tam da bu askeri hizmetin, sağlığı büyük ölçüde tehlikeye soktuğu gerçeğini inkâr etmek zorundaydılar. Doktorların, hastayı hastalık belirtilerinden kurtarabilmeleri durumunda ona sağladıkları özgürlükler, onu yeniden kullanılmak üzere savaş makinesine teslim ettikleri andan itibaren bizzat doktorlarca geri alınmış oluyordu. Simmel bile, insanın kendini koruma ve hayatta kalma bencilliğini kabaca "hastalık" olarak kabul etmemekle birlikte, bu ikilemden kurtulamamıştı.

Simmel, nevrotik belirtilerin oluşmasını bir yandaki ölüm korkusu ile yaşama özlemi, öte yandaki içselleştirilmiş vatan sevgisi ve askerlik görevi arasındaki bir iç ihtilafa bağlamaktaydı. "Savaş nevrotiğinin" hastalanmasının sebebi, bir "kahramandan" ve "kaytarıcıdan" farklı olarak, bu iki yan arasındaki çatışmayı çözemeyişiydi. Simmel'e göre "kahraman" görevini yerine getirmeye karar vermiştir; kendini bilinçli biçimde, bir ideale adayarak ve bu ideal uğruna harcanmayı göze alarak temelinde haz yatan bir "kişilik yükselmesi" yaşar: "Kaytarıcı ise şeref madalyasını sadece madeni bir para gibi görür; ne üzerindeki imparatorluk kartalı ne de imparatorun resmi umurundadır onun; sadece, sevgili egosunun savaş yüzünden yaşadığı kayıpları ve içine düştüğü tehlikeleri görür ve savaşı, aslında sağlıklı olan egosundan uzak tutar ve reddeder." Kahraman ve savsaklayıcıdan farklı olarak "savaş nevrotiği" kahramanın kendini feda edici, bencillikten uzak görev anlayışına sahiptir; ama aynı zamanda da savsaklayıcının, görevden kaçıcının, kendi varlığının hayatta kalma arzularını, benmerkezciliğini öne çıkarır. Bu iki durum arasında karar verme yeteneğinden yoksun olduğu için de kendisine, askeri görevi savsaklama suçlaması getirtmeden cepheden uzak kalma yolunu, yani hastalığa kaçışı seçer.[98]

Simmel'in askerlik görevini savsaklamak isteyenlerin sayısını, telkin ve konuşma terapisi uygulayarak artırmaya hiç de niyetli olmadığını; bunun yerine hastaların "kahramanlık duyguları edinmelerini"[99] sağlamak istediğini, bir "hızlı iyileşme" vakası hakkında anlattıkları göstermektedir: "İhtiyattan askere alınmış bir hasta bana yollanmıştı. Önümde, sol elinde bir paket tutan, sağ kolu tipik bir sallanma illetine

98. Age.: Kriegs-Neurosen und "Psychisches Trauma", s. 30/31. Zum Topos des "Drückebergers" bkz. Heike Buse'nin incelemesi: Reizwort "Drückeberger": Single-Subjekt –Kollektives Subjekt– Staats-Subjekt. Kultur Revolution, No.: 28, Nisan 1993, s. 35-43.

99. Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 22.

yakalanmış ve sık sık karşılaştığımız gibi, sağ yüz kasları tikli bir adam duruyordu. Hastaya paketini bıraktırıyorum, rahatsızlığının sebebi olarak gördüğü savaş olayını anlattırıyorum ve kendisine hipnozu izah ettikten sonra onu uyutuyorum. (...) Pek sık görülmemiş bir şey oluyor ve hipnoz daha ilk denemede gerçekleşiyor; anılarını deşmeye başlayıp hipnozun ortasında ona şu soruyu soruyorum: 'Burası berbat değil mi? Şimdi eve dönmeye bayılırdın herhalde?' Birden: 'Hayır,' diyor, görevden kaçan biri değilim. 'E, iyi öyleyse, hadi bakalım, yeniden düşmanın üzerine yürü! Yakın dövüşe! Süngü! Hadi, silah sağ elde! Dövüşmek istiyorsun öyle değil mi?' Ani bir yanıt veriyor: 'Evet'. Bunun üzerine ben, 'Hay Allah kahretsin, böyle dövüşemezsin ki, sağ kolun sallanıp duruyor. Niçin?' diyorum. Derinden gelen acı içinde kıvranarak bana cevap veriyor: 'Ama hayatımı korumak istiyorum ben.' Bunun üzerine ben: 'İyi ya, hayatın artık korunmaya alınmış durumda. Evdesin, evine geliyorsun!' Kol sallaması ve tik kayboluyor. Ve yirmi dakika sonra hasta gene karşımda duruyor, paketi elinde ve kendisini, inanmayan gözlerle tepeden tırnağa süzüyor. Oysa kolunu bir yıl boyunca sallayıp durmuştur."[100]

Nöropsikiyatristlerin işkence pratikleri karşısında Simmel'in psikanalizi ötesinden berisinden çekip çevirerek yaptığı uygulama elbette çok masum kalıyordu. Ancak ordunun itaat sağlama teknikleriyle ilintilendiğinde, Simmel'in uygulamaları da ordunun müdahale düzleminin önemli ölçüde ileriye gitmesi anlamına geliyordu. Terbiye edilip şartlandırılan bedenden ve "seferber edilmiş", aynılaştırılmış ruhun ve zihnin ardından, şimdi de bilinçdışının kendisi, disipline edici gücün uzanabileceği müdahale alanının içine giriyordu. Kaufmann ve Nonne, hastalık belirtilerini bastırmayı dolayısıyla da alt etmeyi denedikten ve bunu başarmak için artan dozda kaba şiddete başvuran "vazgeçirme" teknikleri uyguladıktan sonra, şimdi Simmel, psişik bunalımın tırmanmasını durdurmaya, onu geriletmeye uğraşıyordu. Simmel "savaş nevrotikleri"yle mücadele etmek yerine, tıbbi otoritesini ve hipnotik telkini kullanarak hastaların endişe, korku ve saldırganlıklarını dile getirmelerini sağlıyor; bu arındırıcı duygu deşarjının ardından, hastalığın belirtisini hastanın "kendiliğinden", kendi isteğiyle ortadan kaldırmasını sağlamaya çalışıyordu. İnce ve akıllı bir tarzda, dıştan, yani tıbbi zorlama ile hastanın iç, kendi zorlamasını birleştiren, böylelikle "üst-beni, psiko-ortopedik bir tedaviye tabi tutan"[101] bir tedavi yöntemiydi

100. Simmel: Kriegs-Neurosen und "Psychisches Trauma", s. 29/30.
101. Simmel kendi çalışmalarına geri dönüp baktığında onları böyle yorumluyordu (Kriegsneurosen, s. 223).

bu: Hastanın çektiği sessiz ve dili olmayan acı, şiddet ve zor yoluyla hastanın içinden sökülüp atılmak yerine, dile kavuşturuluyor, konuşturuluyordu: Askerler "ruhlarının içinden sesleniyor", böylelikle daha önce sadece hastalık belirtisi olarak dışavurdukları ya da kâbus olarak yaşadıkları şey, dilselleştiriliyordu. Bilinçdışının yalvarıcı ya da öfkeli itirazları, askeri itaatin kategorik bir parçası olan "itiraz yok!"a bir tür tepki olarak az çok denge sağlıyor; ama hastayı sonuçta gene bu itirazsız itaate hazırlıyorlardı. Doktorun, hastalarının acıları ve çektikleri karşısında gösterdiği anlayış, hastaların, hayal ve rüyalarından, "serbest çağrışımlarından" vazgeçmeleri pahasına mümkün oluyordu. "Dirençleri itiraflarla nötrleştiren" tedavi edici güç ve yetkinin karşısında gizli kapaklı hiçbir şey kalmamalıydı. "Utanıp sıkılmadan, aklınıza gelen her şeyi anlatın! Hani size, bugün anlatılmasına izin verilmeyecek, kaba, terbiyesizce, hatta rezillik sayılabilecek şeyler olarak gelebilir bunlar; olsun, insan doktoruna her şeyi söyleyebilir. Korkmadan üstüne gidin."[102]

E. AYIKLAMANIN MANTIĞI

Hangi ekole bağlı olurlarsa olsunlar, nörologlar her ne kadar kendi üzerlerine toz kondurmayıp kendilerini övüyorduysalar da, "iyileştirilmişler"[103] arasında yeniden cephe hizmeti görebilecek olanların sayısı devede kulaktı. İyileşmişlerin çoğu, yedek taburlarına doğru hareket etmek üzere bırakılır bırakılmaz, geri kalanı da, en geç, yeniden savaşmak üzere cepheye yollama ihtimali belirir belirmez, eski hamam eski tas, hastanenin yolunu tutuyorlardı. Nörolog ve psikologlar bu durumda bir ikilemle karşı karşıya kaldılar: "Başarıyla" tedavi edilmiş olanları, sadece garnizon hizmetine elverişli olanlar kategorisine sokmaları ya da onları tamamen işe yaramaz ilan etmeleri durumunda, bu kimseler bir daha hastalık belirtileri göstermiyor, cepheye uzak alanlarda, sivil hizmetlerde ya da silah üretiminde "vatan için" yararlı hizmetler yapabiliyorlardı. Şunun nihayetinde sanayileştirilmiş makine savaşı, "gerek giyim-kuşam, kıyafet imalatı hizmetlerinde, depolarda gerekse bü-

102. Aynı eser: Kriegsneurosen und "Psychisches Trauma", s. 22.

103. Willmann 1916'da XIV. Ordu birliği için, "histerik savaş nevrotikleri"nin sadece yüzde 1.1 ile 3.2 kadarının orduda yeniden kullanılabilecek hale getirilebildiklerini, geriye kalanlardan yüzde 74'ünün ya ordudan tamamen uzaklaştırıldıklarını ya da uzaklaştırılmak üzere ayıklandıklarını belirtiyor (Alman Psikiyatri Birliği'nin 21/22.9.1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıda Willmann'ın sunduğu rapor, s. 180).

rolarda, askeri cezaevlerinde, sınır korumada ve gerekse de silahlandırma birliklerinde, kesimhanelerde, fırınlarda ve benzeri yerlerde çok insana ihtiyaç duymaktaydı. Buralarda, bedensel yönden zayıf ve bitkin olanların yanı sıra, psişik yönden de kurala aykırı durumda olanlar ya da sonradan bu hale gelenler, askerlik görevlerini pekâlâ yerine getirebilmekteydiler."[104] Cepheye geri dönmek zorunda kalmayacağından emin olan bu hastalar bir bakıma böylelikle bilinçdışı ya da bilinçli "istek ve arzu tasarımlarının" hedefine ulaşmış sayılırlardı; dolayısıyla da "nöro-veba"nın "psişik enfeksiyon"[105] yoluyla ötekilere de sıçraması tehlikesi büyümekteydi.

Nörologlar için bu durum sadece, asker ihtiyacının artacağından ya da birliklerin ve toplumun demoralize olacağından endişe duyma sorunu değildi; karşılarında aynı zamanda ekonomik bir sorun vardı. Savaş öncesi dönemin kaza nevrozları çerçevesinde oluşmuş tartışmaların bir devamı olarak "emeklilik maaşı nevrozu" kavramını öne çıkaran yetkililer, askeri devletin harcamalarında tasarruf yapabilmek ve psikojen hastalıklardan mustarip askerlerin maddi bir tazminatın lütfuna "mazhar" olmalarını önlemek için ellerinden geleni artlarına koymadılar. Askeri psikolojinin "savaş nevrozları"nın sebeplerini araştıran tıbbi literatüründe, travmanın "doğuştan aşağılık duygularına sahip olmanın" bir ürünü sayılarak bir tanım ardında gizlenmesi, sadece, cephede işe yarar olma mantığına göre belirlenmiş bir normallik kavrayışına bakarak anlaşılacak bir olgu olmayıp emeklilik tazminatı talepleriyle de çok ilintiliydi. Gene Nonne'ye göre, "devletin kendini koruma ve ayakta kalma dürtüsü, kesin ve katı ölçüler uygulamasını" buyurmaktaydı: "Aktif bir savaşa katılma durumunun sebep olmadığı tekrarlanan hastalık belirtileri" ve akut bir şok edici yaşantının sonucu olmayıp askere alınma sırasında, memleketteyken ya da eğitim, cepheye sevkiyat sırasında, izinde yaşanmış ve "nöropatik semptomlara yol açmış bir sorun ya da korku", tazminat dışı bırakılacaktı. İlkece, "nevrozun bilirkişi incelemeleri sırasında önemli ölçüde aktifleşerek arttığı"[106] ve sadece "*timor belli*"nin (savaş korkusunun) değil; bir yandan da "tazminat isteğinin" hastalık belirtilerini diri tuttuğu gerçeğinden hareket etmek gerekliydi. Daha 1916 Eylülü'nde nörolog ve psikiyatristlerin toplantılarında oybirliğiyle alınan bir kararda, "savaş nevrozlarında" genel olarak emekliliğin hak olarak verilmemesi, bunun yerine "hem zedelenmiş kişiliğin mağduriyetini gidermek hem de bütün halkın emek gücünün

104. Age., s. 181.
105. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 118.
106. Age., s. 115.

çıkarları doğrultusunda zarar tazminatı taleplerini nihai olarak karşılayabilmek için belli bir maddi imkân sağlama anlaşması yapmaya çalışmak" tavsiye edilmektedir.[107]

"Halkın emek gücü"nden "halkın vücudu" kavramına, verilmesinden kaçınılan emeklilik hakkından halk politikasına geçişi birbirine bağlayan yol çok kısaydı. Simmel bile, bizzat, "psikanalitik hipnoz yönteminin öteki alanlara uzanacak şekilde geliştirilmesiyle, sebebi organik olmayan bütün ruh ve zihin hastalıkları tedavisi mümkün hastalıklar alanına doğru yaklaşacak" ve bu anlamda da, "tımarhanelerin boşaltılmasıyla insan ekonomisinin bir bölümü üzerinde, bu savaş yıllarının bütün ulusların bekası için zorunlu kıldığı şekilde çalışmak mümkün olacaktır," diyordu.[108] İki on yıl sonra hastaların iyileştirilmesi değil de imhasıyla tımarhaneler ve akıl hastaneleri boşalacak ve daha I. Dünya Savaşı sırasında, karavananın sistemli olarak azaltılması sonucunda, bu kurumlardaki mevcudun üçte biri açlıktan ölecekti.[109] Bu türden bir "insan ekonomisi", asabiyecilerin anlayışlarına tam uyuyordu. Örneğin Nonne, "Savaşın pratiğe uyguladığı, güçlü olanın ayakta kalacağı biçimindeki Darwinci ayıklama ilkesinin" tam tersine hizmet etmek zorunda kaldığı için hayıflanmaktadır. Nonne'nin yakınmaları, Nasyonal Sosyalist dönemin "işe yaramaz yiyiciler"e karşı işlettiği imha programının habercisidir: "En iyiler kurban edilirken, bedensel ve ruhsal yönden aşağı düzeyde olanlar, işe yaramazlar ve zararlılar itinayla korunup muhafaza edilmektedir; oysa bu elverişli fırsatta sıkı bir arındırma gerçekleşebilirdi ve ayrıca kahramanca ölümün oluşturduğu kutsal aydınlığın halkın gücünü kemiren parazitleri nura boğması sağlanabilirdi."[110]

Bu türden, "asalakları" imha arzularına tam olarak karşılık gelen, cephenin hemen kıyısındaki öldürücü ürkütme ve sindirme pratikleri, askeri nedenlerden ötürü bütün "savaş nevrotiklerine" istisnasız uygulanmaktaydı. Gerçi nörologlar, "psikopatik bakımdan değersiz olanları da her türlü çareye başvurarak cephede tutabilme konusuna yeterince

107. Freiburg Psikiyatri Bölümü Ordinaryüsü Alfred E. Hoche'nin; Alman Psikiyatri Birliği'nin 21-22 Eylül 1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıdaki bildirisi, s. 195. Savaştan sonra sosyal-Darwinci mantığı iyice radikalleştirerek 1920'de hukukçu Karl Binding ile beraber yayımladıkları bir yazıda "yaşamaya değmez hayatın bitirilmesi hakkının tanınması" talep ediliyordu.

108. Simmel: Kriegs-Neurosen und "Psychisches Trauma", s. 84.

109. Bkz. Heinz Faulstich: Von der Irrenfürsorge zur "Eutanasie", Freiburg 1993, s. 77.

110. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 112; benzer düşünceler için bkz. Robert Gaupp: Kriegsneurosen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 34. Cilt, 1916, s. 389.

önem verilmediği" konusunda hemfikirdiler;[111] ama zaten tıbbi bilirkişi raporları, son tahlilde gene de herkesi geri yollamama saplantısına göre düzenlenmekte, "Bu adamı geriye yollamak ordunun çıkarına mıdır, değil midir sorusu" göz önünde tutulmaktaydı.[112] Dolayısıyla da işe yarar olanlar ile olmayanları seçip ayıklamak "tedavi" sonucunda hizmet edebilme becerisini yeniden kazandırarak askeri amaçlara katkıda bulunmak anlamına gelmekteydi.

Bu söylediklerimiz sadece "nevrotik" endişe ve savaşmaktan kaçınma hareketleri için değil, askeri anlamda uygun olmayan bütün davranış biçimleri için de geçerliydi. XVIII. yüzyılda ordu bir ıslah kurumu gibi de işlemiş ve yöneticiler, normdan sapan ya da "verimsiz" tebayı, iyileşmeleri için askerlerin arasına sokmuşlardı. XX. yüzyılın başlarında ise durum tersine dönmüştü. Özellikle de savaşın teknolojikleştirilmesi sonucunda askeri personele yönelik talepler öylesine artmış, beceriler öylesine önem kazanmıştı ki, uygunsuz, zora gelmeyen ya da öğrenme engelli askerlerin, askeri makinenin aksamı arasından, uyumsuz, bütünleştirilmesi imkânsız unsurlar olarak önceden ayıklanmaları yoluna gidilmiştir.

Daha I. Dünya Savaşı'ndan önce askeri tıbbın ve kurumlarının içinde kendilerine saygın bir yer edinmek isteyen nörologlar, psişik "sivriliklerin" kavranması, tespit edilip ayıklanması ve tedavisi konusunda boşluksuz bir sistem oluşturmaya çalışmışlardı. Bu bağlamda, askerlik listelerinin asıldığı memlekette, söz konusu kimselerin herhangi bir psikiyatri kliniğinde tedavi görüp görmediklerinin, problemli, özel durumdaki çocuklara ayrılmış bir okulda okuyup okumadıklarının ya da "yaralama, devlet gücüne karşı koyma, serserilik yapma, dilenme ve benzeri suçlardan ötürü ceza alıp almadıklarının" belirlenmesi için sivil makamlar göreve çağrılmaktaydı. Ayrıca askeri doktorların, askere alınma öncesi muayenelerde, "dejenerasyon" belirtilerinin çok olup olmadığına dikkat etmeleri, büyük kulak memelerini, iristeki asimetrik lekeleri, fazla kıllılığı, diş oluşumundaki ve sıralarındaki anomallikleri ya da solaklığı engel olarak görmeleri istenmekteydi. Gerçi bu olumsuz özellikler söz konusu kimsenin askerlik hizmeti dışında tutulmasına yetecek nedenler değillerdi, ama bunların ağır kalıtım bozukluklarının "objektif ve aşikâr" belirtisi oldukları da kesindi. Dolayısıyla, ancak bedensel yönden olduğu kadar ruhsal ve zihinsel yönden de "ye-

111. Alman Psikiyatri Birliği'nin 21-22 Eylül 1916'da Münih'te yaptığı savaş gündemli toplantıda Reiss'ın yaptığı açıklama, s. 187.
112. Wilmann'ın raporu, age., s. 181.

terli" olanlar asker olabilmeliydi; "ruhsal-zihinsel yeterlilik" tanımıyla, en başta "akıl hastaları", "fizyolojik bakımdan aptal" olanlar kastedilip bunların ordudan uzak tutulmaları gerektiği belirtiliyordu.[113]

F. İTAATSİZLİĞİN HASTALIK SAYILMASI

Potansiyel olarak "rahatsız edicilerin" ve "işe yaramazların" değil de, hakikaten böyle olanların savaş sırasında nötralize edilmesi için koruyucu önlem olarak daha baştan ayıklanmaları, önemli bir sayfa oluşturur. Özellikle "konstitüsyonel psikopati"[114] teşhisi, her türlü disiplin so-

runu bu kavram altına toplamaya, göze batmaya başlamış askerleri tecrit etmeye ve bunları artık duruma göre cezalandırma ya da ayıklayıp uzaklaştırmaya ya da hatta her iki yolu birden kullanmaya imkân tanıyordu. Askeri mahkemelerde bir hekimin bilirkişi olarak davaya katılması, cezanın iyice hafiflemesine imkân veriyordu. Öteki savaşan ülkeler ile karşılaştırıldığında, Almanya'da verilmiş olan ölüm cezalarının oldukça düşük sayısı, bu ülkede hâkimlerin sık sık psikiyatristlerin bilirkişi raporlarına başvurmaları ve bunun sonucunda suçlanan kimsenin düşünme yeteneğinin azalması ya da hiç bulunmaması halini cezayı hafifletici sebep olarak kabul etmeleri önemli bir nedendir.[115]

"Hastaymış gibi yapma" durumunda da son söz nörologlarındı. Gerçekten de söz konusu kimsenin bir ruhsal hastalıkla ya da bedensel arızayla karşı karşıya bulunup bulunmadığına ya da bir sahtekârlığın

113. Ewald Stier: Über Verhütung und Behandlung von Geisteskrankheiten in der Armee. Hamburg 1902. Alıntılar 13, 17, 18, 28; aynca Kraliyet Prusya Savaş Bakanlığı'nın tıbbi bölümünün resmi yazılarına bkz.: Über die Festlegung regelwidriger Geisteszustände bei Heerespflichtigen und Heeresangehörigen. Berlin 1905.

114. "Psikopatik kişilikler" öğretisi, Alman "okul psikiyatrisi" çerçevesinde Emil Kraepe tarafından baş tacı edilmişti. Kraepe, "psikopatik kişilikler" tanımı altında, hastalıklan, daha önceki, sağlıklı dönemlere göre ortaya çıkan değişmeler olarak değil de, sadece ve sadece sağlıklı olma şablonu alanının sınırları dışına taşan "marazi gelişmeler" olarak değerlendirir. Bu teşhisin, gerek sosyal uyumsuzlukların ve politik muarızların belirlenmesine gerekse de aynı kimselere yönelik psikiyatrik müdahaleleri meşrulaştırmaya yaradığı, hastaların, "psikopatlar", "tahrik edilebilir olanlar", "dayanıksızlar", "dürtülerine teslim olmuş olanlar", "tuhaflar", "yalancılar ve sahtekârlar", "toplum düşmanları", "hırçın-kavgacı olanlar" şeklinde kategorize edilişlerinden de belli olmaktadır. (Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Ärtzte, IV. Cilt, Münih ^{8}1915, s. 1973-2116).

115. Ulrich: Nerven und Krieg. s. 183. Fransız Savaş Mahkemeleri 1914 ve 1918 yılları arasında 2 bin ölüm kararı vermiş, bunlardan 700'ü yerine getirilmiştir. İngiliz ordusunda, 3 bin 80 idam karanndan 346'sı yerine getirilmiştir. İngiliz ordusundan iki kat büyük olan Alman ordusunda ise savaş boyunca 150 asker ölüme mahkûm edilmiş, bunlardan sadece 48'i için ölüm cezası uygulanmıştır (Sayılar, Franz W. Seidler'e göre verilmiştir. Fahnenflucht, Münih-Berlin 1993, s. 43).

söz konusu olup olmadığına sadece uzman olarak onların karar vermesi söz konusuydu. Hasta taklidi yapanların, hastalanmayı bizzat arzu ettiklerini hukukçular kendilerince ispat eder etmez, sahtekârlığı ortaya çıkarmış olduklarını düşünseler bile, doktorlar, sırf hukuksal kanıt kullanma yolunun yetersizliğinde ısrar ediyor; çünkü aynı "arzunun" "hakiki" bir histeri hastasında da etkili olabileceğini söylüyorlardı. Histeri ve histeri taklidi arasındaki farkı ortaya koyabilecek bir teşhis, ancak hastanın söylediklerine bakılarak kurgulanacak bir hastalık öncesi kapsamlı öykü anımsamasıyla mümkündü; bu bağlamda "iradeyi kullanarak hayatına yön verebilme, yani gerektiğinde 'mış' gibi yapabilme yeteneği ve geçmişte de benzer patojen durumların yaşanıp yaşanmamış olduğu sorusunun cevabı" tayin edici önem taşıyan hususlardı.[116] Gelgelelim doktorlar dikkatlerini yoğunlaştırıp gözlemlerini kesinleştirdikçe patolojik bulgular da artıyordu; dolayısıyla histeri ile histeri hastalığı taklidi arasındaki farklar tamamen silinip gidiyor ve hastada mevcudiyeti ima edilen hastaymış gibi davranma niyeti de "psikopatik bir yalancı" kişiliğin varlığına işaret eden bir kanıt olup çıkıyordu.

Telkinle tedavi yöntemleri, fabrikasyon güvenilirlik üretiminin derinlere uzanması ve tıbbileştirilmesi anlamına geliyordu; çünkü inatçı bilinçdışı alt ediliyor ya da kandırılıyor ve "hastalar" tıbben "iyileştiriliyorlardı"; ama bu bağlamda tıp mensubu bilirkişilerin gözünde itaat ve itaatsizlik, artık, eğitim uzmanlarının ve vatan sevgisi uyandırıcılarının taşıdığı anlamı taşımıyor, daha doğrusu onlarınkinden farklı bir anlama geliyordu. Devlet aklının ve mantığının hizmetinde emirle ölmeye ve öldürmeye hazır olmak hali o zamana kadar, eğitimle, terbiyeyle benimsetilmiş zorlama ya da içselleştirilmiş "vatanseverlik görevi" olarak anlaşılırken, tıp uzmanları disipline edici normlaştırmanın yanı sıra ahlâki ve hukuki normlara uymayı da "psişik sağlık" anlamında bir normallik olarak kabul etmeye başladılar.[117] Normalliği ruhsal sağlık olarak kavrayan bu anlayış tersine çevrilip bundan çıkarılan sonuçta ise anomallik, sosyal normlardan sapma hastalığı olarak anlaşılırken, hukuken takibi gerektiren askeri bir normun ihlali de kişilik bozukluğuna verilmeye başlandı. İtaatin gereklerini yerine getiren "normaldi", bunları yerine getirmemekte direnen ya da itaat edecek olgunluğa ulaşmamış olan kişi ise "deli", "aşağılık kalıtımsal bozukluklar ta-

116. W. Mayer: Über Simulation und Hysterie. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 39. Cilt, 1918, s. 328.

117. Zum Verhältnis von Normierung. Norm und Normalität; bkz. die grundlegende epistemologische Studie von Georges Canguilhem: Das Normale und das Pathologische. Frankfurt/M. 1977.

şıyan", "norma uymayan" hasta kişiydi. Psikiyatrik söylemin öne çıkması, askeri mercilere stratejik bir avantaj sağlamış, savaşma isteksizliğini bireysel patoloji olarak yorumlama imkânı getirmiş; bu da dirençleri politik nedenlere bağlamaktan kurtulma ve askeri birliği, bütün olarak birlik ve beraberlikten yoksun, ahlâken güvenilmez bir kolektif olarak kötülemekten vazgeçme anlamına geliyordu. Artık sadece emirlere uymama, üstlere karşı çıkma, firar ya da kendini bile bile sakatlama hatta öldürme kurallara aykırı davranma olarak anlaşılmakla kalmıyor, "kurallara aykırı, anormal zihinsel, ruhsal durumlar" da aykırı davranış kapsamına giriyordu.

Askeri mahkemelerin ve onlarla birlikte çalışan tıbbi bilirkişilerin ve uzmanların karşılarına en sık çıkan olay, cepheden izinsiz uzaklaşma ve firardı.[118] Aynen "savaş nevrozlarında" olduğu gibi bu konuda da mevcut pratiğin durumuna bağlı olarak alabildiğine merak uyandırıcı ve eğlendirici bir literatür oluşmuştur. Firarın psikopatolojisi konusundaki sayısız bilirkişi raporundan süzülmüş açıklamalarda, nöroloğlar, özellikle firarları motiflerine göre sınıflandırıp sistematize etmeye ve suçlanan askerleri psikiyatrik sınıflandırma şeması içine yerleştirmeye çalışmaktaydılar. Gelgelelim vakaları anlatan öykülerden oluşan yazı ve betimlemeler, hastaların hayat öykülerini, travmatik savaş deneyim-

118. Karl Weiler, I. Bavyera ordusu savaş mahkemelerinin karar dosyalarındaki vakaları tasnif ederek savaşın başlangıcından 1918 yılına kadar verilen cezaları şöyle sınıflandırıyor: İzin almadan görev yerinden uzaklaşmak ya da firar yüzde 55; saygısızlık ya da itaatsizlik yüzde 20; üste fiziki saldırı yüzde 8; korkaklık ve kendini sakatlama yüzde 5; başka cezalar yüzde 12 (Kriegsgerichtspsychiatrische Erfahrungen und ihre Verwertung für die Strafrechtspflege im Allgemeinen. Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform, 12. Yıl, 1921/22, s. 290). Firar ile görev yerini izinsiz terk etme arasındaki farkı askeri ceza yasasının 64. bendi belirliyordu. Firarda, görevden bundan böyle kaçma durumu teşekkül etmiş olmalıydı. Burada, "sürekli" tanımından, firardaki askerin savaş bitimine kadar kendisinden hiçbir haber alınmaması, söz konusu kimsenin birliğine geri dönmemiş olması anlaşılmaktaydı. Dönemin psikiyatri literatürünün dilinde (hukuken izinsiz uzaklaşma) söz konusu olmuşsa, bu, firar ya da birliğine geri dönememe anlamına geliyordu. Bkz. zur Desertion im Ersten Weltkrieg und ihrer militärgerichtlichen Sanktionierung umfassend Christoph Jahr: Gewöhnliche Soldaten. Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918. Doktora tezi, Berlin 1996 (Ms.) (s. 155). C. Jahr'ın askeri kararlar dosyasından çıkardığı sonuçlara göre, savaş sırasında firar olayları ile savaş öncesi arasında önemli bir fazlalık farkı bulunmamaktadır; ancak memlekette, firar imkânlarının çok daha fazla olduğu bölgesel ordularda, kaçmalar cephe ordularındakinden dört kat fazlaydı. Askeri itaatsizliklerin I. Dünya Savaşı sırasındaki boyutlarına genel bir bakış için: Benjamin Ziemann: Verweigerungsformen von Frontsoldaten in der deutschen Armee 1914-1918. Andreas Gestrich (yay. haz.): Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts. Münster 1995 (Jahrbuch für Historische Friedensforschung 4), s. 99-122.

lerini ve hatta firarı hazırlayan yakın sebepleri kılı kırk yararak belgelemekle birlikte, aslında suçlanan kaçak askerlerin gerçek davranış nedenleri hakkında çok az bilgi vermekteydiler.[119] Bu askerlerin psikiyatrik raporlarda kendi haklarında açıkladıkları şeyler, haklarındaki yargıları elverişli yönde etkileyip verilecek kararı hafifleteceğini umdukları şeylerdi. Psikiyatristler bu beyan ve verileri değerlendirirken askeri mantığın ayıklama talebinin baskısı altında hareket ediyor; son tahlilde, ceza hukuku bakımından suçun ne ölçüde teşekkül ettiği sorusuna cevap bulmaktan öteye gidemiyorlardı.

Anlayacağımız, tıp uzmanları firarda "psikolojik türden bir suç" görmeye de yanaşmıyorlardı. Ya işlenmiş "cürüm", "genel suça eğilimli oluşun" ispatı olmaya yetiyor, "fırsatını bulunca çalan, çırpan, aldatan, öldürebilen disipline edilmesi olanaksız kişi, firar da eder; çünkü firar, mevcut koşullarda toplumsal taleplerle ihtilafa düşmenin akla ilk gelebilecek biçimidir"[120] deniyordu; ya da barış koşulları altındayken göze çarpmayan ve ancak savaşın kendine özgü koşullarının yarattığı kriminojen etkilerle ortaya çıkan "norm-dışı bir ruh hali" teşhisi konuluyordu. Söz konusu durumlarda "yozluk", "kriminal ya da askeri hayata aykırı eğilimlerin" mevcudiyetinden çok, genelde patojen olarak artan ruhsal bir dengesizliğin, alabildiğine yetersiz ruhsal bir sağlamlığın ve etkilere olağanüstü açık oluşun sonucuydu onlara göre.[121] Haklarında bilirkişi raporu tutulanların önemli bir bölümü, "embesil" kategorisine sokulmaktaydı; bu firariler "çoğunlukla anlık haz duygularının etkisi altında ve engelleyemedikleri anlık haleti ruhiyelerine tes-

119. Viktor Tausk: Zur Psychologie des Deserteurs. Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse, IV. Yıl, 1916/17, s. 193-204, 229-240; Karl Pönitz: Psychologie und Psychopathologie der Fahnenflucht im Kriege. Archiv für Kriminologie, 68. Cilt, 1917, s. 260-281. W. Tintemann: Unzulängliche im Kriegsdienst. Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Cilt, 1917, s. 34-76; Wilhelm Schmidt: Forensisch-psychiatrische Erfahrungen im Kriege. Berlin 1918; Fritz Byloff: Über den Beweggrund der Fahnenflucht (Desertion). Archiv für Kriminologie, 69. Cilt, 1918, s. 161-185; B. Schwarzwald: Die Kriegsdelikte der Psychopathen. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 43. Cilt, 1918, s. 218-259; Alfred Storch: Beiträge zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung und Fahnenflucht im Felde. Age., 46. Cilt, 1919, s. 348-367; J. Raecke: Ueber krankhaften Wandertrieb und seine Beziehungen zur unerlaubten Entfernung. Vierteljahrsschrift für gerichtliche Medizin und öffentliches Sanitätswesen; 57. Cilt, 1919, s. 253-306; K. Kleist/F.Wissmann: Zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung und verwandter Straftaten. Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 76. Cilt, 1920, s. 30-88. Firar konusunda da değişik görüşleri içeren yollar daha savaştan önce ortaya çıkmıştı; yazıların çoğu Ewald Stier'in kapsamlı incelemelerine dayanmaktadır: Fahnenflucht und unerlaubte Entfernung. Juristisch-psychiatrische Grenzfragen, II. Cilt, H.3/4. Halle/s. 1905.

120. Byloff: Über den Beweggrund der Fahnenflucht, s. 183/184.

121. Storch: Beiträge zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung, s. 350, 352.

lim olarak birliklerinden kaçmaktaydı."[122] Ayrıca epileptik, manik-depresif, şizofren, histerik ya da nöroastenik temeldeki hasta bir "dolaşma dürtüsünün", o günlerde saatler, günler hatta haftalar ya da aylarca sürebilecek "bulanıklık durumu" diye tanımlanan ve bilincin bulanıklaşmasını kasteden bir durumla birlikte yorumlanarak firarın nedeni olarak anlaşılmasına da çalışılmaktaydı.[123]

Çalışmaları hakkında özet bilgiler veren bilirkişiler, fikir birliği içinde en büyük grubu "psikopatlar"ın oluşturduğundan emindiler. "Normal insan tipinden sapan" rahatsız ediciler için kullanılan bir genelleyici kavramdı bu[124] ve savaş tehlikesinden korkup kaçanlar "ödleklerdi", "hizmet etmekten nefret ederek uzaklara kaçanlar" huzursuz birer "psikopattı". Bu psikopat tipiyle akraba sayılacak bir başka psikopat tipi ise, belirtisi "özgürlük düşkünlüğü" olan, zorlamaya gelmeyen ve disipline karşı hoşgörüsü bulunmayan psikopat tipiydi. Üstleriyle ya da arkadaşlarıyla bozuşup ya da ihtilafa düşüp birliklerinden uzaklaşan askerler için "duygu yönünden dengesiz, oynak" ya da "kolay heyecanlandırılabilir, uyarılabilir psikopat" terimleri ayrılmıştı. Firar, bedensel hastalık belirtileriyle birlikte ortaya çıkmışsa, karşımızda "histerik" ya da "hipokondrik psikopati" vakası var demekti. Birçok belirti bir arada ortaya çıkınca da kombine teşhislere gidiliyor, sözgelimi "hafif deli, huzursuz ve uyarılabilir, histerik özellikler gösteren psikopat"[125] deniyordu. Hukuki değerlendirme bakımından da büyük ölçüde görüş birliği vardı. Bu "psişik yönden normlardan sapmış bireylerin", "gerek askeri disipline ilişkin kaygılardan ötürü gerekse de tıbbi psikiyatrik anlayış bakımından" hiçbir şekilde düşünemeyen, eylemlerinin farkında olmayan kimseler olarak görülmemeleri gerektiği konusunda görüş birliği varken, bir yandan da, "bu kimselerin, normal insanlara göre yapıp ettiklerinden tamamen sorumlu tutularak cezalandırılmalarının onlar için çok ağır bir ceza olacağı görüşü hâkimdi."[126] Dolayısıyla, eylemle-

122. Age., s. 349.
123. Raecke: Über krankhaften Wandertrieb.
124. Gustav Aschaffenburg: Die konstitutionellen Psychopathen. Bonhoeffer (yay. haz.): Tıbbi deneylerin elkitabı, s. 122. Aschaffenburg bu kitapta "psikopati"yi insana özgü bir ruhsal durum olarak tanımlar: "Kişi bu ruhsal durumda, çevre karşısında ortalama insanın gösterdiği metanet, dayanıklılık, güç ve dirençten önemli ölçüde yoksun kalmıştır." (s. 123)
125. Kraepelin'in sınıflandırmasına çok benzeyen bu "psikopati" tipleri ayrımı Kleist ve Wissmann'dan (Zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung und verwandter Straftaten), ayrıca Schwarzwald'ın Die Kriegsdelikte der Psychopaten adlı yapıtından (s. 240/241) alınmıştır.
126. Pönitz: Psychologie und Psychopathologie der Fahnenflucht, s. 274.

rinin sorumluluğunun farkında olma bakımından normal insanlara göre daha az yetenekli oldukları kabul edilen bu kimselere verilen cezalar da nispeten hafif tutulunca, kimi firariler ölümlerden döndüler; gerçi bu kurtulma, cezanın ertelenmesi ya da askeriyenin ceza birliğinde çekilmesi biçiminde gerçekleşiyor, dolayısıyla ardından hükümlü yeniden cepheye sürülüyordu.[127]

Biçimsel hukukun çerçevesi içinde faaliyet gösterenlerin korosuna dahil olan psikiyatristlerin uzman sesleri, firarileri sınıflandırırken, patolojik bir ruhsal karakteristik özelliği, olup bitenin sorumlusu olarak görmek istemiyor; ama en az doğuştan gelmiş bir patolojik özellik kadar determinist bir öğeyi, çocukluğun başlangıç dönemindeki bir problem şemasını sorumlu konumuna yükseltiyordu. 1908'den itibaren Viyana Freud-çevresinin üyesi olan hâkim-doktor Victor Tausk, Avusturya ordusunun başhekimi olarak firarilerin durumu hakkında rapor vermekle de yükümlüydü.[128] Tausk 1917'de yayımlanan bir konferans konuşmasında, görev süresi içinde itaatkâr asker ile itaatsiz asker hakkındaki görüşlerinin nasıl değişmiş olduğunu anlatır: "Firari bir asinin, imparatora itaatte kusur eden inatçı, dik kafa bir herif ya da arkadaşları sağında solunda vurulup düşerken, kan kaybından ölürken ya da arkadaşları hayatlarını o en sevdikleri şeye, vatana seve seve feda ederken, korkudan tiril tiril titreyen bir ödlek olduğunu düşünürdüm. Derken, kendini seve seve feda eden bu kurbanlar hakkında, taarruzlara katılmış olan askerler aracılığıyla, yavaş yavaş bir fikir edinme fırsatı buldum. Bunların hiçbir şeyi feda ya da kurban etmediklerini, hele hele bu işi hiç de seve seve yapmadıklarını anladım; tersine, bunlar çoğu zaman, delice, insanı çıldırtan, geri çekilme diye bir şey tanımayan ve ileriyi görmeyen, sadece itaat eden bir korkunun kurbanıydılar ve bunların kahramanlıkları, anlaşılmaz bir şehitlik anlayışının hâlâ sürüp gitmesinden ileri gelmekteydi." Tausk, firarilere bakınca da, bunlarda "pes etmiş, diz çökmüş bir sefillikten" başka bir şey görmemektedir. Bu

127. Genelkurmay'ın ve Savaş Bakanlığı'nın bu konudaki 22.7 ve 1.8.1918 tarihli kararnameleri için bkz. (Yay. haz.) Albrecht Phillipp: Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918, 4. Araştırma Komisyonu'nun çalışmalarında 4. bölüm. Cilt 11/I, Berlin 1929, ek 1, s. 385-388 (Bel. 38, 39 a) Gerek firara karşı ordu önlemleri, gerekse askeri adaletin pratikleri için bkz. Jahr: Gewöhnliche Soldaten, s. 179 - 205.

128. Bkz. Paul Roazen'in biyografik olduğu kadar, asıl Freud ile arasındaki aşırı ihtilaflı ilişkiyi aydınlatan çalışması: Brudertier. Sigmund Freud und Victor Tausk: Die Geschichte eines tragischen Konflikts. Hamburg 1973. Roazen, Victor Tausk'un, Avusturya ordusuna karşı firarileri korurken, "Bu erkeklerin çıkarları doğrultusunda özverili ve dostça davranarak" gösterdiği kahramanlığı, dolayısıyla da kendini tekrar tekrar tehlikeye atışını belgelemektedir.

kimseler, çarpışan cephelerden değil de muharebe dışındaki saflardan sıvışmışlar ve firar sırasında çoğu zaman savaşı bile aratacak zorluk ve dertlere, sayısız yoksunluğa katlanmak durumunda kalmışlardır. Tausk'a bakacak olursak, bu kimselerin en az yarısı, "daha ilk bakışta ruhsal çöküntü içindeki, budala, aptal, kalın kafalı, çocuk gibi yargı vermekten aciz, gene çocuk gibi duygular taşıyan insanlardır".[129]

Firarilerle ancak tercüman vasıtasıyla anlaşabilen ve onların çeviri sırasındaki anlama zorluklarından ve soruları tehditkâr bir sorgulama gibi algılayışlarından kaynaklanan suskunluklarını, onların entelektüel eksikliklerine veren bu büyük kent mensubu eğitimli kişinin onlar karşısında en iyi ihtimalle aşağılayıcı bir insaf özelliği taşıyan küçümseme duygusu, firarileri içine yerleştirdiği sekiz kategoride de kendini göstermektedir: Bunların arasında çoğu "gençliğinden, çocukluğundan beri kopmaya eğilimli", "içine girdikleri her bağımlılık ilişkisiyle birlikte, ailenin zorlamasına karşı çıkan bilinçdışı itiraz ve başkaldırının uyandığı" kimselerdir. "İnfantil arzularına fikse olmuş bu kimseler" Tausk'a göre, her otoritede sadece ve sadece nefret ettikleri babalarını görmektedirler: "Ve tıpkı evladın babasından kaçmak istemesi ve de kaçması gibi, okuldan, öğretmenden ve şimdi babanın yerini alan askerden kaçarlar bunlar."[130] Tausk'a göre bu tiplerin karşı öbeğinde de "kabahatlerinden ötürü cezalandırılmaktan korktukları için birliklerini terk edenler yer alırlar", bunlar, "başkaldırma derecesine tırmanacak kadar gelişip özgürleşememişlerdir, dolayısıyla da "babadan" kaçmayı göze alamazlar. Babalarına tamamen boyun eğmişlerdir ve onun karşısında sürekli bir korku içinde yaşarlar."[131] Firarın motivasyonu cezalandırılmaktan korkma değil de başarısızlık, kendinden isteneni yerine getirememe endişesi olarak kabul edilebilirse, bu durumda "cinsel iktidarsızlık korkusunun, cinsel olmayan faaliyetlere ve nesnelere kaydırılmasının tipik bir örneğiyle karşı karşıyayız demektir."[132] Tausk'a göre psikanalitik yoruma bağlı kalacak olursak, anneye duyulan özlem, tersine, firar motifleri içinde memleket, sıla hasretini öne çıkarmaktadır. "Bu kategoriye girenler çoğunlukla kederli, hüzünlü insanlardır; bunlar bütün toplumsal sınıflardan gelmiş olabilir ve genellikle çok gençtirler. Ama söz konusu olanlar, çoğunlukla köylü çocuklarıdır; çünkü zaten askerlerin çoğu köylü çocuğudur ve köylülerin çoğu da çocuk gibidir; memlekete, ahırlarına, ambarlarına, annelerine ve zaten 'toprak ana'

129. Tausk: Zur Psychologie des Deserteurs, s. 200.
130. Age., s. 202/203, 231.
131. Age., s. 232.
132. Age., s. 235.

sözcüğünden de görüleceği gibi, anneyle aynı şey olan toprağa güçlü bir aidiyet duygusu taşırlar. Bu kimseler inatlarından ve asiliklerinden değil, acınası çocukluk duygularından ötürü itaatsizdir."[133] Askeri hizmetin zorluklarına katlanamadıklarını ileri süren ve ufukları Tausk'a göre memleketlerindeki köylerinden daha öteye uzanmayan firarilerin oluşturdukları öbek de bunlarınkine yakındır. Tausk, bu öbeğe giren firarilerde de "psişik enfantilizm" tespit etmiştir ve bu kimseler kendilerini bütünü kapsayan bir devletin parçası olarak algılayamamaktadır: "Bunların devlet fikriyle olan ilişkileri, devleti, onları vergi ödemeye mecbur kılan daimi bir adaletsizlik mercii olarak algılamanın ötesine geçememektedir; bunlar askeri faaliyetleri ile devletin genel hedefleri arasındaki bağlantıyı başka türlü kavrayamamış, devlet hayatına hiçbir zaman katılmamışlardır; dolayısıyla da 'genel' denen bir şey için kendilerine yabancı bir eylemin çerçevesi içinde kendilerini feda etmeyi anlayamamaktadır."[134] Sadece "politik motivasyonlarla" hareket eden firarilerle "mevcut savaşın amaç ve hedeflerinin kendilerini hiç ilgilendirmediği ve her türlü savaşa karşı oldukları için kaçanları" Tausk, iki kategoriye dahil eder ve bunların patolojik çerçeveye sokulup sokulmayacağı sorusunun cevabını açık bırakır. Ama ona göre, "zihnen ve manen diri, sağlıklı, gelişmiş bir bilinçle ve büyük ahlâki hasletlerle donanmış bir idealizm, herkesin üzerine düşen görevi, kendi varlığını bir yana bırakarak yüklenilmesini mümkün kılacaktır."[135]

Tausk böylelikle pratiğe uzak masa başı uzman tiplerinin "konstitüsyonel psikopati" kavramının yerine çocukluk dönemine saplanma, öteki deyişle "Enfantil fikse olma" kavramını koymakta, böylelikle askeri yetersizlikleri "doğuştan gelme aşağılık duygusuna" bağlamak yerine, bir sosyalleşme eksikliğiyle açıklamaktdır. Ancak Tausk bunu yaparken meslektaşlarının normallik anlayışına ve norm kavrayışına hiç dokunmamıştır. Ona göre de firari, kaçış esnasında aynen çocuk gibi asosyal haz ilkesinin hâkimiyeti altındadır, buna karşılık yetişkin olmak, büyümüş olmak, gerçeklik ilkesini tanımak demek, "herkesin boyun eğdiği bir zoru benimseyip ona tabi olmak demektir."[136]

133. Age., s. 236.
134. Age., s. 234.
135. Age., s. 237.
136. Age., s. 240.

Gelgelelim savaşın son yılında bu gerçeklik ilkesini çok farklı yorumlayan askerlerin sayısı gittikçe kabarmaktaydı; bunlar, canilik anlamına gelen cephe hizmetinden şu ya da bu şekilde uzak durabilmeyi sözcüğün gerçek anlamıyla çok daha sağlıklı buluyorlardı. Görevini yerine getirmekten imtina anlamındaki "kaytarıcılık" bir kitlesel fenomene dönüşüverdi.[137] Daha 1917 sonbaharında askerlerin yüzde onu ya da on beşi, cepheye yedek asker naklini "tüyme" fırsatına çevirmişti. Doğu'daki ateşkes sırasında, Batı cephesine sevk edilenler arasında özellikle Rusya'da tutsakken serbest bırakılmış olanlar, direnmeler ve is-
292 yanlarda başı çekiyorlardı. "Trenlerin pencerelerinden nişan alınıp ateş ediliyor, takımlar her fırsatta trenden iniyor, bir daha da kolay kolay trene bindirilemiyorlardı. Çoğu, istasyonlarda sırra kadem basıyordu."[138]

1918 ilkbaharında, askerlerin çoğu için nihai bir zaferle birlikte savaşın sona erme umudu anlamına gelen Almanların büyük taarruzunun başarısızlığının hemen ardından disiplinin çöküş süreci de hızlandı. Gerek taarruz sırasındaki muazzam kayıplar gerek felaket sayılabilecek destekleme, takviye ve ikmal durumu ve gerekse de ne kadar süreceği belli olmayan yeni bir siper savaşı ihtimalinin belirmesi, bardağı taşıran damla olacak, birliklerin büyük bir bölümü artık savaşın lafını bile duymak istemeyeceklerdi.[139] Atmosfer kökten değişivermiş, zafer yerine hızlı bir yenilginin barışı sağlamanın biricik yolu olacağı görülmüştü. Ordu yönetimine, özellikle de "askeri dâhiler" olarak kabul edilen Hindenburg ve Ludendorff'a duyulan güvenin yerinde yeller esmeye

137. Aşağıdaki bölüm için bkz. Wilhelm Deist: Der militärische Zusammenbruch des Kaiserreichs. Zur Realität der "Dolchstosslegende" age.: Militär, Staat und Gesellschaft. Münih 1991, s. 211-223; age.: Verdeckter Militärstreik im Kriegsjahr 1918. (Yay. haz.) Wette: Der Krieg des kleinen Mannes, s. 146-167.

138. Hermann von Kuhl'un raporu: Der Dolchstoss. (Yay. haz.) Philipp: Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs 1918, Cilt 6, s. 14/15.

139. Alman ordusundakine benzer savaşma isteksizlikleri öteki ülkelerin ordularında da yer yer görülmüştü. 1917 Mayısı'nda Fransız ordusunun kimi birlikleri isyan etmiş, aynı yılın yaz aylarında Rus birlikleri savaşmayı reddetmiş, İtalyan ordusunda Kasım 1917'de savaş yorgunluğu had safhaya ulaşmış ve nihayet 1918 Martı'nda İngiliz 5. Ordusu moral ve fiziksel yönden tamamen çökmüştü. Bkz. Keegan. Das Antlitz des Krieges, s. 322. İngiliz ordusundaki ayaklanmalar için bkz Gloden Dallas/Douglas Gill: The Unknown Army. Mutinies in the British Army in World War I. Londra 1985; Fransız ordusu için bkz. Guy Pedroncini: Les Mutineries de 1917. Paris 1967; Leonard V. Smith: Between Mutiny and Disobedience. The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I. Princeton 1994. Avusturya ordusu için bkz. Richard Georg Plaschka/Horst Haselsteiner/Arnold Suppan: Innere Front. Militärassistenz, Widerstand und Umstruz in der Donaumonarchie 1918, Cilt 1, Zwischen Streik und Meuterei. Münih 1974.

başlamış, tersine bu isimler "yok yere savaşı uzatmakta" inat edenler olarak nefretin odağı haline gelmişlerdi. Askeri yönetim pratikte komuta etme yetkisini yitirmişti ve örtük bir askeri grev haline dönüşen askeri hizmetten kaçınma eylemlerini önleme bakımından eli kolu bağlı duruma düşmüştü. "Muharebe alanında kullanılabilir araçların sonuna kadar yeniden savaş için devreye sokulması", anlayacağınız pes etmiş askerlerin kurşuna dizilmesi yolundaki ardı arkası kesilmeyen talimatlar, herkesin bir kulağından girip ötekinden çıkıyordu; çünkü subaylar estirecekleri terörün apaçık ayaklanmaya yol açacağını, dolayısıyla da canlarından olacaklarını biliyorlardı. "Otoritenin –hani ister tek kişinin isterse de komuta kademesinin otoritesi olsun– talepleri askerlere kadar götürmeye gücünün yetmediği yerde, tek bir tabancanın kurtarabileceği pek bir şey kalmamıştı artık."[140]

Tahminler, savaşın son aylarında 750 bin ile 1 milyon arası askerin yeniden savaşa sürülme olasılığı karşısında "ortalıktan kayboldukları" varsayımından hareket etmektedir.[141] Berlin emniyet müdürü, sonbaharın başlarında sadece Berlin'de 40-50 bin kadar asker kaçağının gizlendiği tahminini yapmıştır.[142] Askeri tarihçi Wilhelm Deist'a bakılacak olursa, "kaytarıcılar, gözden, ortalıktan kaybolanlar", bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, sadece doğrudan birliklerden firarın söz konusu olmadığını gösteriyordu. "Aslında, cepheye yeniden yollanmaktan kurtulup o muazzam ordu organizasyonu içinde ortalıkta görünmemek için, akla hayale gelmeyecek çözüm biçimleri aranıp bulunuyordu. Birliklerin bir saldırı cephesinden ötekine sık sık kaydırılmaları, bu ortalıktan kaybolma ve kaytarma girişimlerinin muhakkak ki ekmeğine yağ sürüyordu. Ayrıca, bile bile birlikten uzaklaşmak da bu kaytarma yollarından biriydi, çünkü bu durumda suçlu 2-4 ay arası hapiste kalma fırsatı elde ediyordu. Cepheden uzak durmanın karakteristik bir başka örneği de şuydu: Revirlerde sağlığına kavuşanlar kendi alaylarına değil de doğrudan en yakın cephe birimlerine yollanıyor, gittikleri yere eksik teçhizatla ulaştıklarında gerisin geriye gönderiliyorlardı. Bu eksiklikleri gidermek için oluşturulmuş istasyonlarda da bu sorunun gerektiği gibi çözülmesi imkânsızdı; çünkü teçhizat durmadan sağa sola atılıp bırakılıyordu."[143] Özellikle 1918 Haziranı ile Temmuz ayları arasında ya-

140. Martin Hobohm'un raporu: Soziale Heeresmißstände als Teilursache des deutschen Zusammenbruchs von 1918. Philipp (yay. haz.): Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs 1918. Cilt 11/I, s. 341/42.

141. Volkmann'ın raporu: Soziale Heeresmißstände, s. 66.

142. Francis L. Carsten: War against War. British and German Radical Movements in the First World War. Londra 1982, s. 184.

143. Deist: Der militärische Zusammenbruch des Kaiserreichs, s. 226.

rım milyon asker hızla yayılan İspanyol gribine yakalandığında, bu hastalarla birlikte yürüyebilecek durumda olan binlerce hafif yaralı zaten kapasitesini çoktan aşmış askeri hastanelere gitmek yerine, canlarını dişlerine takıp cepheden uzaklaşarak uzun kervanlar oluşturan hastalar konvoyuna katılıp memleketlerine yaya olarak ulaşmaya çalıştılar. 1918 yılında savaş sonunda kayıp ya da tutsak diye kayda geçen 340 bin askerden kaçının direnmeden düşmana teslim oldukları ya da karşı saflara geçtikleri de elbette tespiti imkânsız bir olguydu.[144]

Asker arasındaki çözülme belirtileriyle birlikte ordu yönetimi, gerek askeri operasyon yeteneği gerekse de politik iktidar, konumu bakımından vazgeçilmez olan enstrümanını kaybetmiş oluyor bu durumda

Reich hükümeti, parlamenter bir yönetime dönüşmeye "evet" demekten başka bir çaresi kalmadığı gibi ateşkes görüşmelerine oturmaya da mecbur olduğunu kavrıyordu. Savaşın son yıllarında yaşananın örtük bir askeri grev olması ve Kiel'deki denizciler isyanının dışında, askeri birliklerin aleni isyanlarının söz konusu olmaması yüzünden itaatten imtina etmenin gerçek boyutları sansür ve propagandayla yanlış bilgilendirilen kamuoyundan gizlenmiştir. Böyle olunca da, askeri yöneticiler, cephede artık iyice belirginleşmeye başlayan yenilginin faturasını askeri alanın dışına kaydırıp sivil kurumlara çıkarma ve cephede yenilmemiş ordunun sırttan hançerlendiği masalını ayakta tutma imkânı bulabilmişlerdir. Sonradan iyice yaygınlaşacak "hançerlenme", "sırttan vurulma, sırttan hançerlenme" masalının kaynağı da burada yatmaktadır. Ateşkes antlaşmasının ardından örtük askeri grev, alttan yukarıya doğru, seferberliği dağıtma hareketine dönüşmüştür. Cepheden büyük ölçüde toplu geri dönmüş birlikler bile, Ren Nehri'nin öteki yakasında dağılıp gitmişlerdir; çünkü askerler evlerine kendi çabalarıyla ulaşmaya çalışmışlardır.[145]

Ordunun bu savaş sonrası dönemdeki erozyonu gerçekleşmeseydi, denizcilerin isyanıyla başlayan ve birkaç gün içinde devletin bütün nüfuz alanlarına yayılan, Kasım ayı başındaki devrimci hareket de kesinlikle böylesine bir dinamiğe kavuşamazdı. Birçok kentte oluşturulan askeri komiserliklerin (sovyetlerin), 1849 isyanlarını andıran ayaklanma eylemlerinin hedeflerinin başında, askeri tutsakların serbest bırakılması geliyordu. Münih'te savaş mahkemesi binası işgal edilmiş ve ev-

144. Hermann von Kuhl'un raporu: Der Dolchstoss, s. 4.

145. Bkz. Richard Bessel: Germany after the First World War. Oxford 1993; Wolfram Wette: Die militärische Demobilmachung in Deutschland 1918/19 unter besonderer Berücksichtigung der revolutionären Ostseestadt Kiel. Geschichte und Gesellschaft, 12. Yıl, 1986, s. 63-80.

rakların, dosyaların bir bölümü imha edilmişti.[146] Sokaklarda üniformalarıyla görülen subayların silahları alınıp apoletleri sökülüyordu. Askerlerin hareketinin politik düzlemde başlangıçta tek bir hedefi bulunmaktaydı: Alman savaş yönetimine son vermek. Gelgelelim ayaklanma sürdükçe ve askeri komiserlikler (sovyetler) bilinçlendikçe, eylemler de, örneğin işgal durumunun kaldırılması, seçme hakkının demokratikleştirilmesi ve Hohenzoller hanedanlığının iktidardan çekilmesi gibi politik amaç ve taleplere yönelmeye başladı. Ayrıca askeri hizmet ilişkilerinde bir reforma gidilmesi de talepler arasında yer almaktaydı: Askerler mektuplara sansür uygulamasından vazgeçilmesini, sınırsız konuşma ve basın özgürlüğü ve maddi iyileştirme istiyorlardı, üst-ast ilişkisi sadece askerlik hizmeti süresi içinde geçerli olmalıydı, bütün askeri önlemler askeri komiserliklerce onaylanmalı ve subaylar bu komiserliklere sadakat göstermeli ya da görevlerini bırakmalıydılar.[147]

Kendileri de subay olan askeri psikiyatristler, devrimin patlak vermesiyle birlikte, "savaş nevrotiklerinin" çoğu hızla iyileşip, bunlar arasından hatırı sayılır bir miktar askerin ayaklanmaya katılması üzerine, bizzat bir travma geçirdiler. Gaupp "ihtilalci ve disiplinsiz, sesi fazlasıyla yüksek devrim liderleri arasında" kliniğinin "kimi hastalarını" görmüştü.[148] Nonne, "Askeri komiser olarak görev yapmış olan ve sabahtan akşama kadar keyifle ve heyecanla kendine tabi olanlar için çalışmaktan geri durmayan, her türlü apati duygusundan ve motor uyarım belirtilerinden kurtulmuş, varlığının ve faaliyetinin amaçlılığına inanıp bunlardan kuvvet alan eski "tedaviye cevap vermeyen titreme hastasını" karşısında görünce şaşırıp kalmıştı.[149] İşkenceci doktorlardan bazıları, eski hastalarının intikamından korkup çareyi kaçmakta buldular. "Nevrotiklerin elektroşokla tedavisine katılmış olan asabiye doktorlarının bu özverili çabaları," 1919 yılında bu doktorlardan birinin söylediklerine bakılacak olursa, çoğu kez takdir edilememiş ve kimileri "görev duyguları ve doktor olarak taşıdıkları kanaatleri yüzünden gerek ayaklanmalardan önce gerekse de ayaklanmalar sırasında can güvenliklerinin tehlikeye düşmesi durumuyla karşı karşıya kalmışlardır."[150] Tek tük de olsa kötü muamele görmüş askerler, kendilerine acı çekti-

146. Weiler: Kriegsgerichtspsychiatrische Erfahrungen, s. 284.
147. Ulrich Kluge: Soldatenräte und Revolution. Studien zur Militärpolitik in Deutschland 1918/19. Göttingen 1975, s. 113/14.
148. Gaupp: Schreckneurosen und Neuroasthenie, s. 99/100.
149. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 116.
150. K.E. Mayer: Elektro-suggestive Behandlung hysterischer Stupor- und Dämmerzustände. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 45. Cilt, 1919, s. 391.

ren bu kimseleri mahkeme önüne çıkarmayı başarabilmişlerdir. Bu davalardan en ünlüsü, ileriki yıllarda Nobel ödülü alacak olan Julius Wagner-Jauregg'in, Viyana'daki, Freud'un da bilirkişi olarak katıldığı duruşmasıdır.[151]

Savaşın bitmesiyle kendiliğinden ortaya çıkan iyileşmeler, doktorlara teorik olarak bir sorun çıkarmamaktaydı; çünkü nevrotiklerin bu iyileşmeleri, zaten "savaş nevrozunu" salt bir istek ve arzu tasarımı olarak yorumlayan doktorların görüşünü doğrulamış oluyordu. Doktorların yaşadıkları asıl tayin edici hayal kırıklığı, devrimle birlikte, hastalar üzerindeki hemen hemen sınırsız hâkimiyetlerini ve güçlerini yitirmelerinden ileri geliyordu. Çünkü hemen hepsi, tedavi yöntemlerinin

başarısında, "sadece ve sadece dış ilişkilerin oluşturduğu zorlamanın, yani askeri disiplinin, doktorun ve devletin güçlerinin kusursuzluğunun tayin edici rolü oynadığından emindiler." "Asker, kayıtsız şartsız tabi olmaya, karşı koymaktan vazgeçmeye, itaat etmeye alışmıştı. Mantıki sınırlar içinde, telkin müsaade edilen tarzları içinde yürütüldüğü sürece terapiyi kabul etmeye mecburdu. Kendi kafasına göre ikamet yerini değiştiremez, terapiyi tek yanlı olarak bitiremezdi. (...) İşte ayaklanma, bu rahat kullanılan aracı yok etti: Doktorların, nevrotikleri iyileşmeye zorlamalarına imkân veren en etkili silahlarını ellerinden aldı."[152] Freud'un askeri psikiyatristleri tanımlarken kullandığı benzetmeyle "askerler artık hastalığa sığınmak yerine" kitleler halinde savaşı boykot edip silahları bırakınca, silahlarını düşmana satınca ya da kendi subaylarına çevirince, cephenin gerisindeki makineli tüfekler de çaresiz, güçsüz kalmışlardı.

151. Bkz. Eissler'in bu konudaki kapsamlı belgeleri: Freud und Wagner-Jauregg.
152. F. Quensel: Die Behandlung der Unfallneurotiker. Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, Cilt 60, 1920, s. 87/88.

VII

Güvenilmez olanın imhası: Topyekûn seferberlik, topyekûn devlet, topyekûn savaş

1918 yılında Alman askerlerinin çoğu, savaşın bir an önce son bulmasından daha fazla hiçbir şey istemiyordu. Gelgelelim kafalarını Alman efsane kahramanı Siegfried'den esinlenilmiş kahramanlara takmış ordu yöneticileriyle bu hedefe ulaşmanın imkânsız olduğu belli olunca, yüz binlerce asker kendi başlarının çaresine bakmaya yönelip küçük ya da büyük çapta direnmeler ve karşı koymalarla savaşı sabote etmeye başladılar. Gerçi birkaç yıl sonra, aralarından çok azı bu davranışları kendilerine hatırlatıldığında rahatsız olmazken, bunların çoğu savaşı sabote ettiğini duymak bile istemeyecekti. Vatansever, fedakârlık ahlâkıyla askerleştirilmiş erkeklik ideali, sarsılmadan ayakta duracak bu ideal ile savaşın son aylarında ortaya çıkan *sauve qui peut*'yü (kaçan kurtulur) birbiriyle bağdaştırmak imkânsızdı; ve Almanya'nın sırtından hançer-

lendiği masalı ile cephe savaşçısının kahramanlık efsanesi Weimar Cumhuriyeti'nin politik iklimini daha güçlü belirlemeye yüz tuttukça, savaşa katılmış askerlerin üzerindeki kahramanlığa yakışmayacak davranış ve eylemlerini gizleme ve bunları anılarının içinden temizleyip atma yolundaki basınç da artıkça arttı. Hain ve korkak damgasının yol açtığı sosyal tepkiden kaçınabilmek için savaş sırasındaki "kaytarıcıların" hiçbiri bu özellikleri hatırlamaya yanaşmayacaktı.[1] Hatta savaş aleyhtarlarının çoğu Tucholsky'nin alaycı bir üslupla değindiği gibi, "Savaşta neredeydiniz?" sorusuna karşılık, geçmişte asker olarak ne kadar güvenilir olduklarını açıklamaya koyulmaktaydı: "(Bu soru üzerine) Sırtlarını dönüyor, eğilip bükülüyor, bahaneler uyduruyorlar. Ahlâki

duruş noktalarını terk etmek istemiyorlar; ama ödleklik etmiş olduklarını da reddediyorlar. Tersine. Hatta öldürme eylemlerinden hâlâ gurur duyanlar bile var aralarında. Zaten diyorlar, bu cinayetten sonra savaş aleyhtarı olma hakkını kendime tanıdım. Cesur bir askerdim ben –işte nişanım, savaş hatıratım, kâğıtlarım– kaytarıcı, ödlek değilim ben."[2]

Eski ve yeni ordunun ve cumhuriyet karşıtı sağcıların temsilcileri, örgütlü askeri "grevi", askeri komiserlikleri ve bunların devrime verdikleri desteği bir ihanet senaryosu içine yerleştirip özellikle ordunun en üst kademesini ve yönetimini; ama aynı şekilde geride kalan asker kitlesini savaş sonrası "çöküşün" sorumluluğundan kurtardılar. Ne umutsuz askeri durum, ne ordunun üst kademe düzeyinin ve yönetiminin uzlaşmaya yanaşmayan ödünsüz tutumu, ne savaş yorgunluğu, ne sosyal sorunlar ve berbat koşullar, ne de subaylara duyulan nefret sorumluydu bu çöküşten; sadece ve sadece "vatanın cephelerindeki ihanet", muharebe meydanında ordunun yenilmesine yol açıp zaferini önlemiş ya da en azından onurlu bir barış yapmasına engel olmuştu. Muazzam bir gayretle ve olağanüstü bir katılımla resmi makamların yaydıkları "sırttan hançerlenme" propagandasına bakılacak olursa, cesaret kırıcı, yıldırıcı "polonezlerini"[3] bildirilerle ve toplantılarla müthiş dokunaklı bir şekilde aktaran, ayrıca da birliklerin disiplinini sistematik olarak bozan sosyalist "yıkıcılar"dı bu olup bitenin sorumlusu. Ancak Ludendorff'un bıkıp usanmadan tekrarladıklarına bakılacak olursa, fazla yumuşak ve teslimiyetçi davranan hükümet de en az sosyalist yı-

1. Bkz. Richard Bessel: Die Heimkehr der Soldaten: Das Bild der Frontsoldaten in der Öffentlichkeit der Weimarer Republik. Hirschfeld/Krumeich/Renz (yay. haz.): Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch, s. 234/235.

2. Ignaz Wrobel (Kurt Tucholsky): Wo waren Sie im Krieg, Herr -? Die Weltbühne, XXII. Yıl, no.: 13, 30. 3.1926, s. 489/490.

3. Hans von Zwehl: Der Dolchstoss in den Rücken des siegreichen Heeres. Berlin 1921, s. 15.

kıcılar kadar yenilgiden sorumluydu: "Hükümet, kendi güçlü sorumluluk duygusuna dayanarak politika yapmak yerine, başkalarının elinde oyuncak olmaya izin vermişti. Politika gittikçe daha çok enternasyonalist bir mantıkla, acz içinde ve yeniklik duygusuyla hareket eden pasifist bir parlamento çoğunluğunca belirleniyor, bu politika, bu çoğunluğun koruyuculuğunda ve büyük ölçüde onun saygısına muhatap olan bir azınlık grubunca daha da ileriye götürülüyordu."[4]

Sırttan hançerlenme "masalı", en başta askeri alanda karar verme yetkisini taşıyanların sorumluluklardan kurtulma ihtiyacından besleniyordu; ama ordu yönetim kademesinin kariyeri de, "iç politik düşmanı" ihbar etmeye endeksliydi. 1914'te işçi hareketine karşı sürdürülen ideolojik mücadelenin sloganı "vatansız serseriler" iken, şimdi, demokrat partiler de "vatana ihanet" suçlamasıyla yüz yüze gelmeye başlamışlardı. Savaşın sonunda Almanya'nın zafer umutlarının ve dünyaya hâkim bir güç olma hayallerinin boşa çıktığını gören halkın geniş bölümü de, generallerin ve sağ Prusya gruplarının kendilerini haklı çıkarma ve mücadeleyi sürdürme parolalarına gönüllü destek vermekten geri durmayacaktı. 1914'te Almanya'nın ulusal birliğini kurmaya giden yol olarak ilan edilen savaşa duyulan hayranlık ne kadar büyüktüyse, savaşın o pek övünülecek bir şey olmayan sonucuyla birlikte ortaya çıkan kolektif yıkılmışlık ve onuru kırılmışlık duygusu da o kadar büyüktü; genellikle arka planda gizlenen kukla oynatıcıların Yahudi düşmanı tonu ağır basan fantazmalarına bu durum korkunç bir zemin hazırladı. "Savaş suçlusu yalanı" ve "Versailles tazminat barışı" konusunda sürdürülen propaganda, bu iç düşmanların hemen yanı başına bir de Almanya'nın onurunun kırılmasını ve "ordu ve savunma gücünden arındırılmasını" kalleşçe isteyen, zafer kazanmış itilaf devletleri güçlerinin düşman imajını yerleştirildi. Bu ajitasyon temalarıyla sırttan hançerleme teması da kaynaşıp ortaya etkisi oldukça yüksek ideolojik bir karışım koyuyordu ki, bu ideolojik bulamacın, Cumhuriyet'in destabilizasyonu ve nasyonal sosyalist hareketin yükselişi bakımından taşıdığı önem ve anlam ne kadar vurgulansa azdır.[5]

4. Erich Ludendorff: Kriegführung und Politik. Berlin 1922, s. 331.

5. Bu konuda bkz. Joachim A. Petzoldt: Die Dolchstosslegende. Berlin 1963; Friedrich Frhr. Hiller von Gaertringen: "Dolchstoss" -Diskussion und "Dolchstoss" -Legende im Wandel von vier Jahrzehnten. Waldemar Besson/Friedrich Frhr. Hiller von Gaertingen (yay. haz.): Geschichte und Gegenwartsbewusstsein. Festschrift für Hans Rothelfs. Göttingen 1963, s. 122-160; Ulrich Heinemann: Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik. Göttingen 1983; age.: Die Last der Vergangenheit. Zur politischen Bedeutung der Kriegsschuld und Dolchstossdiskussion. Karl Dietrich Bracher/Manfred Funke/

Savaş yenilgisinin bu yorumu, devrim travmasıyla birlikte daha Weimar Cumhuriyeti döneminde, ama asıl 1933'ten itibaren Almanya'nın yeniden "silahlandırılması" için yayımlanan program ve çağrıların içine yerleşti. Reich'ın ve ordunun savunmadan sorumlu planlama kurmayları, eli kalem tutan hırslı subaylar, "muhafazakâr devrimin" kahramanları, değişik bilim kollarından "savunma-silahlanma bilimcileri" ve nihayet Hitler ve partisi, gerek militarist düzlemde gerekse askeri politikalar düzleminde, farklı sonuçlar çıkarıyorlardı; ama hepsi bu sa-
300 vaştan ortak bir ders almışlardı gene de: 1918 yenilgisinin, onlara kalırsa, tayin edici sorumlusu "halkın ruhsal ve manevi birliğinin" eksikliğiydi.[6]

Suçu paranoyak bir tepkiyle birbiri üzerine atma alışkanlıklarını ve propaganda amaçlı hesapları bir yana bırakacak olursak, halkın manevi kenetlenmişliğinin eksikliğinin, savaş yenilgisinde tayin edici bir rol oynamış olduğu yolundaki kanaat, I. Dünya Savaşı'ndaki askeri gerçekliğin yol açtığı derin sarsıntıyı yansıtmaktaydı. Tarihçi Michael Geyer'e göre "şiddet kullanmaya hazırlıklı olmak ve şiddet kullanmak, cephe bölgeleri dışında, sivil bir toplumun yanı başında başvurulacak biricik ve nihai çareler değildi artık; olağanüstü karmaşık politik, toplumsal, ekonomik ve de askeri bir sürecin bütün bir halkı kapsaması şarttı."[7] Sanayiye dayalı savaşın mantığı, toplumun büyük, tek bir silahlanma fabrikasına ve kışlaya dönüştürülmesi mecburiyetini içermekteydi. Savaşın "malzeme muharebelerinde" en üst düzeyine tırmanan yıkım, bu olgunun gerektirdiği araç ve gereçlerin gene en üst düzeyde üretimini şart haline getirmekteydi. Yoğun askeri personele da-

---

Hans Adolf Jacobsen (yay. haz.): Die Weimarer Republik 1918-1933. Bonn 1987, s. 371-386.

6. Erich Ludendorff: Der totale Krieg (1935). Aşağıdaki alıntı Münih 1939 basımına göre, özellikle s. 11-28'den yapılmıştır. Weimar döneminin askeri çevrelerinin kendi iç tartışmaları için özellikle Michael Geyer'in çalışmalarına bkz.: Der zur Organisation erhobene Burgfrieden; Militär, Rüstung und Aussenpolitik. Aspekte militärischer Revisionspolitik in der Zwischenkriegszeit. Manfred Funke (yay. haz.): Hitler, Deutschland und die Mächte. Düsseldorf 1976, s. 239-268; Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924-1936. Wiesbaden 1980; Deutsche Rüstungspolitik 1860-1980, s. 118-153; aynca Andreas Hillgruber: Militarismus am Ende der Weimarer Republik und im "Dritten Reich". Age.: Deutsche Grossmacht und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. Düsseldorf 1977, s. 134-148; Wilhelm Deist: Die Reichswehr und der Krieg der Zukunft. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 45, 1/1989, s. 81-92.

7. Geyer: Aufrüstung oder Sicherheit, s. 501.

yalı silahlanma dönemi, başka bir deyişle, askerlerin görev ve yükümlülüklerinin işin can alıcı noktasını, savaşın asıl aracını oluşturdukları dönemler mazide kalmıştı; bunun yerine "silahların, araç, gereç, alet ve malzemenin askerin yerine geçtiği ve odağa yerleştiği bir silahlanma çabası, "materyal-yoğun silahlanma döneminin" karakteristik özelliğini temsil etmeye başladı"[8] ve bu dönüşüm, insan kaynağına hem niceliksel hem de niteliksel yönden daha çok abanmayı gerektiren bir ağırlık kayması anlamına gelmekteydi. Askeri anlamda eylem yeteneğini geliştirebilmek ve işletebilmek için sadece silahlı birliklerin kurulması, silahlandırılıp, donatılıp eğitilmesi yetmiyordu artık; en az bunlar kadar gerekli olan, "harekât ve ulaşım kabiliyetine sahip, beslenme, silahlanma sanayii alanında, kısacası çalışma dünyasında yer alan yeni tip bir orduydu." İsterse dikiş makinesinin başındaki kadının yaptığı iş olsun, şayet sonunda ortalıkta içinde en azından doğrudan savaşla ilgili bir yanın bulunmadığı herhangi bir faaliyet kalmamışsa;[9] bu durumda artık toplumun "ahlâkı", savaşı tayin edici faktöre, silahlanmış bir halk ise bizzat silah olmuş bir halka dönüşmek zorundadır."[10]

Uzmanların ortak kanaatine göre, "geleceğin savaşında" gene de halk sadece acemi asker ve silahlanma hizmetinde çalışanlar olarak savaşa katılmakla kalmayacak, bir yandan da savaş eylemine doğrudan hedef olarak terk edilecektir. 1918'e kadar henüz ilk yoklamalar halinde gerçekleşen, ama yirmili yıllarda yaygınlaşan, gökleri de savaş sahasına katma biçimindeki askeri uygulama, savaşa yepyeni bir boyut getirmişti. Savaşın "mekânı" bakımından ortaya çıkan bu "devrim", cephe ve memleket ayrımını nasıl geçersiz kıldıysa, savaşa fiilen çatışma düzleminde katılan "savaşçılar" ve "savaşçı olmayanlar" ayrımını da ortadan kaldıracaktı.[11] Silahların kullanımında öngörülen etki alanı, rakibin bütün toprağını hedef aldığından ve ulaşım yollarıyla sanayi tesislerinin yıkım ve imhası, düşmanın birliklerine boyun eğdirmekten daha az önemli olmadığından, savaş sürdüren bir ülkenin bütün insanları da düşman saldırılarının hedefi haline gelmekten kurtulamayacak-

8. Age.: Deutsche Rüstungspolitik 1860-1980, s. 13.

9. Ernst Jünger: Die totale Mobilmachung. Age.: Krieg und Krieger. Berlin 1930, s. 14.

10. Bkz. Helmut Plessner: Über das gegenwärtige Verhältnis zwischen Krieg und Frieden (1939) age.: Zwischen Philosophie und Gesellschaft. Frankfurt/M. 1979, s. 374.

11. Bkz. Armin Adam: Raumrevolution. Ein Beitrag zur Theorie des totalen Krieges. Martin Stingelin/Wolfgang Scherer (yay. haz.): HardWar/SoftWar. Krieg und Medien 1914-1945. Münih 1991, s. 145-158; hava savaşı hakkındaki çağdaş teoriler için İtalyan general Giulio Douhet'in çok tartışılan kitabına bkz. Luftherrschaft, Berlin 1935.

tı. Böyle olunca da Clausewitz'in kullandığı terimle, ordunun savaş mekanizmasına etki edip onu frenleyen insani "sürtünme" kuvvetleri, yani sadece düşüncede varolabilen, ideal mutlak savaş ile somut savaşlar arasındaki farkı oluşturan insan öğesi, artık sadece askerlikle ilgili bir sorun olmaktan çıkıp, toplumun tümünü kapsayan bir sorun konumuna yükselmiş oluyorlardı.[12] Clausewitz'in sözünü ettiği engelleyici sürtünmeleri gerçi askeri kafalar zaten hesaba katıyorlardı; ama bir bütün olarak askeri çabaların hepsi, bu türden "sürtünmelerin" sadece ordu sınırları içindeki olumsuz etkisini en aza indirmeye yönelikti. Toplumun bütününün savaş alanının içinde yer alması anlamındaki bir toplumsal savaşa geçişle birlikte, bütün toplumu askeri bakımdan etkili ve verimli bir hale gelecek insani frenin olumsuz etkisini ordu dışı alanlarda da ortadan kaldıracak şekilde yapılandırma zorunluluğu da mantıki bir sonuç olarak ortaya çıktı.

Gerçi sivil ihtiyaçların en küçüğünü bile hiç tereddütsüz askeri çıkarların gerisine düşürmenin ne kadar riskli olduğunu 1918/19 yılları göstermişti. "Lahana kışları" ve uzun gıda kuyrukları ile Kaiser Almanyası'nın askeri ve politik çöküşü arasındaki bağlantı, sözde "sırttan hançerleme" safsatasının en ateşli savunucularının bile reddedemeyeceği kadar aşikâr bir bağlantıydı. İlkece, toplumun bütün araçlarının topyekûn seferber edildiği bir savaş, nihai sosyal imkânın, en son maddenin bitip tükendiği yere kadar devam edebilirdi ancak. Bu bitme noktasının mutlak bir sınırı temsil ettiği konusunda herkes hemfikirdi; ama işte bu kritik noktaya ne zaman ulaşılmış olduğunu kim, neye göre tespit edebilirdi ki? Böyle olunca, o noktanın elden geldiğince öteye bir yere kaydırılması da o ölçüde zorunlu olmuştu.[13]

"Yeter" diye bir şeyin olmayacağının anlaşılması, hep daha "fazlaya" çağrı yapılmasına yol açtı. "Total" dediğimiz bütüncü, 'topyekûn', 'her şeyi kapsayan', 'dışta bırakmayan' anlamlarına gelen belirteç sözcüğünün neredeyse enflasyonist kullanımı, hep daha fazlayı istemeyi hedeflemekteydi; topyekûn (total) sözcüğü hem bir teşhisti hem de bir programın özelliğini göstermekteydi. Bilhassa askeri ihtiyaçların ilkece bitmek bilmez hale gelmiş olmalarından ötürü, topyekûnlük doktrinleri ortaya çıkmış ve toplumsal kaynakların savaş için hazırlanması ve bireylerin askerlik hizmetine her koşulda katılmaları anlamındaki retoriğin radikalliğiyle, başka hiçbir kavramda olmayan bir etki yaratmaya başlamışlardı. "Topyekûn savaş" doktrini, bizzat davet ettiği "topyekûn seferberliğin" ayrılmaz parçalarından biri; I. Dünya Savaşı'nın de-

12. Bkz. Geyer: Aufrüstung oder Sicherheit, s. 502; Clausewitz: Vom Kriege, s. 850-853.
13. Bkz. Geyer: Aufrüstung oder Sicherheit, s. 486.

ğerlendirilmesinden türetilmiş somut silahlanma ve militaristleştirme önlem ve girişimlerinde çok daha önce ortaya çıkıp onlara genel bir anlam kazandıran, bir hedef gösteren, ideal bir imgeydi. I. Dünya Savaşı ile ikincisi arasındaki 20 yıl boyunca savaş tartışmasına katılan sesler ne kadar akortsuz, tartışmaların yapıldığı yerler birbirlerine ne kadar zıt olursa olsun, felsefi seminerlerden tutun da subay gazetelerine kadar yayılmış bu görüşlerin biricik ve aynı yöndeki maksadı, Almanya'nın askeri gücünü her türlü zincirinden kurtarmaktı.[14]

Prusya askeri reformunun mimarlarının 1806'dan sonraki yazıları ile onlarla aynı inancı paylaşan vatansever yoldaşlarının yazınsal savaş propagandası arasındaki paralellik aşikârdı; o günlerde de, savaşın getirdiği yepyeni deneyimler, devasa bir itici gücün harekete geçiricisi olmuş; seferberlik programları askeri ve politik realitenin çok çok ötelerine taşınmıştı. Scharnhorst'un, Gneisenau'nun ve Clausewitz'in niyet ve hedefleri, askerin önderliğindeki bir savaşı tırmandırarak *levée en masse*, yani kitle düzlemine yaymak ve o zamana kadar savaş dışı kalma ayrıcalığı tanınmış halk öbeklerini askeri hizmete alıp herkese askerlik mecburiyeti getirerek bir "halk ordusu"na ulaşmaktı. Orduyu organize etmenin bu biçimini Ernst Jünger, bir yüzyıl sonra işe yaramayan, antika bir organizasyon olarak tanımlayacaktır. Bu organizasyon biçiminin ilk kez sonuna kadar uygulandığı I. Dünya Savaşı, seferberliğin yepyeni bir boyutunu da gözler önüne sermişti: "Cephedeki askerin hayatı gittikçe daha çok nasıl bir işçinin hayatına benzemeye başladıysa, çok tehlikeli koşullar altında yaşayan memleketteki bir savaş teknisyeninin hayatı da gittikçe daha çok askeri bir hayata benzemeye başladı."[15] Bu gelişmenin gözle görülür ifadesi, üst komuta düzeyinin gittikçe artan taleplerine göre bir uzlaşma anlamına gelen ve 1916 yı-

14. Topyekûn savaş doktrini konusunda burada verdiğimiz literatürün yanı sıra bkz.: Albert Schreiner: Vom totalen Krieg zur totalen Niederlage Hitlers. Paris 1939; Hans Barth: Über den totalen Staat und seine ideologischen Voraussetzungen. Age.: Fluten und Dämme. Zürih 1943, s. 201-242. Hans-Ulrich Wehler: "Absoluter" und "totaler" Krieg. Von Clausewitz zu Ludendorff: Politische Vierteljahresschrift, 10. Yıl, 1969, s. 220-248; Manfred Messerschmidt: Revision, Neue Ordnung, Krieg. Akzente der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland 1933-1945. Militärgeschichtliche Mitteilungen, 9, 1/1971, s. 61-95. Dieter Senghaas: Abschreckung und Frieden. Studien zur Kritik organisierter Friedlosigkeit. Frankfurt/M, 1972, s. 49-58; Jürgen Langenbach: Über Krieg, Viyana 1983; Michael Geyer: German Strategy in the Age of Machine Warfare, 1914-1945; Paret (yay. haz.): Makers of Modern Strategy, s. 527-597; Jan Philipp Reemtsma: Die Idee des Vernichtungskrieges. Clausewitz - Ludendorff - Hitler. Hannes Heer/Klaus Naumann (yay. haz.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg 1995, s. 377-401.

15. Ernst Jünger: Das grosse Bild des Krieges. Age. (yay. haz.): Das Antlitz des Weltkrieges, s. 257.

lında yürürlüğe konan "vatan hizmeti yasası"ydı. Bu yasa, 16-60 yaş arasındaki herkese çalışma yükümlülüğü getiriyor ve silahlanma sanayiindeki işyerlerini ele geçirmek için zorlayıcı önlemler koyuyordu. Kamu iktisadının topyekûn bir savaş ekonomisine dönüştürülmesine yönelik idari tedbirler, toplumun bütün *enerji potansiyelini* planlı bir şekilde kapsamayı ve kademelendirmeyi öngörüyordu. Ernst Jünger'e göre, "kitleler ve makineler" çağında genel askerlik mecburiyeti olsa olsa, "çok geniş kapsamlı bir hizmet ilişkisinin özgün bir durumunu" temsil edebilir. Bu geniş kapsamlı hizmetin ardından "geniş kapsamlı bir çalışma görevi kendini göstermektedir ve bu görev, sadece silah kullanma yeteneği olan erkekleri içermekle kalmaz, aynı zamanda bütün halka ve onun imkân ve araçlarına kadar uzanır ve bu hizmetin gerçekleştirilmesi için, biz büyük tarihsel güçlere görev düştüğünü görüyoruz."[16] Bir savaşta herkes cephe demeden, ülke içi demeden aynı ölçüde tehlikeyle baş başa olduğu için ("ölüm demokrasisi") seferberlikte de "beşikteki çocuğu bile kapsayacak şekilde" herkese uzanmalıydı.[17]

1932'de Ernst Jünger'in, çağın ortak belirtisi olarak gördüğü şeyi ondan üç yıl sonra askeri yazar Wolter sistemleştirerek, "zaferi organize edici" bir çalışma planına dönüştürecekti.[18] Bu bağlamda totalite ya da topyekûnlük, "savaşın patlak verdiği andan itibaren bütün kişisel hayatın son bulması, bütün ulus için savaşın sonuna kadar sürdürülmesinin hayatın biricik anlamını oluşturması", bu nedenle de sadece fikirsel düzlemde kalan bir sivil toplumun artık mevcut olmamasıydı. Topyekûn savaşın toplumsal düzeninde "ilkece herkesin bir işlevi vardı, herkes fonksiyonerdi; yani doğrudan ya da dolaylı olarak savaşın amaçları için faaliyet göstermekteydi."[19] Askeri itaat yükümlülüğünün ve ordu organizasyonunun ilkeleri, komuta hiyerarşisinden hizmet ceza düzenine ve üniformaya kadar her şey, toplumun bütününe yaygınlaştırılmalı; devlet, "her bir vatandaşın güç ve yeteneğini, bir tek mümkün olan en büyük toplumsal yararın ölçüsüne göre serbestçe kullanma hakkına" sahip olmalıydı: "Fonksiyoner, işe alınan biri değildir; (askerlik hizmetine girer gibi) göreve alınır; hizmet ihtiyaçlarının ölçüsüne göre terfi ettirilir ve atanır; elverişsizlik durumunda bir kenara konur; onun hiz-

16. Age.: Der Arbeiter. Hamburg 1932, s. 287/288. Jünger bu genel savunma yükümlülüğünden genel çalışma yükümlülüğüne geçişi, hava kuvvetlerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan üç boyutlu savaşla doğrudan ilintileyip, arada paralellik kuruyor.
17. Age.: Die totale Mobilmachung. Blätter und Steine (1934) Leipzig, 1942 basımına göre alıntı yapılmıştır. İlk baskıda, yukarıda sözü edilen, seferberlik üzerine deneme yer almamıştır.
18. E. Wolter: Die Organisation des Sieges. Deutsche Wehr, 19.12.1935. Ek: Die deutsche Volkskraft, No.: 24, s. 218-220.
19. Age.: s. 219.

mette kusur etmeye hakkı yoktur; çünkü devlete olan sadık görevi süre olarak sınırsız, kayıtsız şartsız bir görev olarak anlaşılmalıdır." Bu savunma anlayışına akut savaş durumunda bir anayasa gibi işlerlik kazandırabilmek için savaştan önce her parçasının tek tek inşa edilmesi ve öğretilip benimsetilmesi şarttı. Sivil ile asker arasındaki karşıtlık nasıl ortadan kalktıysa, savaş dönemi ile barış dönemi arasındaki farklılık da öyle yok oluyor; ortaya, "soğuk" ve "sıcak" evreler arasında gidip gelen sürekli savaş durumu çıkıyordu. Seferberlik "sürekli bir harekât halinde olma durumuyla, daha barış zamanında akla gelebilecek en üst düzeydeki savunma haliyle, savaş gücü haline getirilmiş halkın bütününün her zaman için topyekûn hazır oluşuyla en üst sınırına ulaşmıştı."[20]

Öyle sadece görevini yerine getirmekle bitmiyordu iş artık; insanın "zihinsel ve ahlâksal güçlerinin" bütününün devreye sokulması talep edilmekteydi. Fonksiyoner için savaş biricik uğraş olmamalıydı; "kitle manipülasyonunun bütün imkân ve maharetleri kullanılarak, onu tamamen dolduran ve içinde başka hiçbir şeye yer bırakmayan, belli şeylerin, yani her şeye hâkim düşüncenin, büyük tutkusunun, biricik zevkinin, ayıbın ve sporun öğretilmesi şarttı: Hakiki bir savaş takıntısının öğretilmesi." Kişinin kendini salt askeri enerji içinde eritip "kendinden vazgeçmesi", bir öte dünya heyecanı olmadan yürümezdi elbette. Ancak ve ancak dini bir uyanışla birlikte seferberliğin gerçek anlamda topyekûnleşmesi mümkündü. Wolter'e göre "kurban olma büyüsü" sayesinde, tekin tanrılaşması ve kendi tanrılaşması içinde eriyip gitmesi mümkündür: Vatana hizmet ethosunun kişiye "görevler yükleyip onu kullanması, onu tahakkümü altına alması ve kitleler halinde kurban etmesi", "daha yüksek bir düzeyde ahlâki bir yeniden doğuşun" belgesi olmalıdır.[21]

Bu savaş takıntılarının prototipi, cephedeki savaşçının kahraman düzeyine yükseltilmiş, idealleştirilmiş halidir. Kaytarıcının ve korkağın karşısında yer alan cephe savaşçısı figürü, "silah altına alınma yükümlülüğü" programına uygun asker idealini temsil etmekteydi. Bu askerin gayret ve çabaları, savaş makinesinin işlevlerini taklit etmekten ibaretti; psikolojik düzlemden ifade etmek istersek: Saldırgan ile özdeşleşme yeteneğinden, askerin fizyonomisine kadar uzanan bir aynılaştırma, uyumlanma süreciydi bu. Gene Ernst Jünger'e göre, çelik miğfer altındaki asker yüzü, savaş süresince sertleşip, keskin, belirli bir çehreye

20. Age.: s. 220.
21. Age.: s. 219.

dönüşmüş; bu yüz bireysel, kişiye has karakterini kaybetmişti: "Daha bir madenileşti bu yüz; yüzeyi aynı şekilde galvanize edilmiş gibi; yüzün kemik yapısı çok daha belirgin ortaya çıkmıştır; yüz hatları sertleşmiş, kasılıp gerginleşmiştir. Bakışları sakin ve sabittir; yüksek hızla hareket eden nesneleri kavramayı ve yakalamayı öğrenmiş bakışlardır bunlar."[22] Malzemeye, maddi olana benzeme, onu taklit etme, heyecanlı, duygularıyla hareket eden vatan savunucusu figürünün ideal imajına da veda etmek anlamına gelmekteydi: "Heyecana ve vatan sevgisine, hayranlığına kapılıp malzemeye karşı savaşmak demek, malzemenin etkisine teslim olmak demektir. Heyecan ve hayranlık insanın gözlerini köreltir. Ancak ve ancak açık gözlerle, serinkanlı ve soğuk, duygularına kapılmadan malzemenin gerektirdiği gibi hareket eden kişi, malzemenin soğuk gücüne karşı üstünlük sağlayabilir."[23] Serinkanlılık, vatanseverlik ateşinin yerini almaktadır bu zihniyette; teknolojik etkililik, sadakat ruhundan daha önemlidir. Ernst Jünger, cephede savaşan asker tipini, "en az miktardaki ideolojinin en üst düzeydeki verimlilikle birleştiği" bir insan olarak tarif eder.[24] Kapanmış, eski formasyonların eğitim yoluyla tekrarlana tekrarlana benimsetilen kitlesel disiplini yerine, bu asker, "tek başına dövüşen savaşçının kendi üzerinde kurduğu disipline sahiptir"; bu asker her bir hareketi için ayrı ve özel bir emre ihtiyaç duymayıp operasyonun hedeflerinin gerektirdiği bilgilere dayanarak görevini yerine getirir.[25]

Fütüristik modernlik ile mitik arkaiklik birbirleriyle örtüşmektedir burada. "Sığınak ve siperlerin çevik kaplanı" ve içindeki en arkaik, en eski dürtülerin, imha etmenin en karmaşık araçlarıyla birleştiği, "öfke kusan" "dinamitler ustası"; "çelik gibi sinirlerle donanmış" bu cephe savaşçıları, "malzeme karşısında zafer kazanmış askerler" olarak kaldılar.[26] Savaşta yaşadıkları cehennem miydi? Olsun, cehennemden bile olsa elleri boş dönmemek, Faustvari insanın karakteristik, özünde yatan niteliğidir ve işte, "şiddet idesi, maddenin şiddet ve gücü üzerinden onlara kendini göstermiş, açmıştır;" ve onlar "ancak fedakârlığın ve-

22. Jünger: Der Arbeiter, s. 107/108. Zum Selbstbild und zur Psychologie des "Frontkämpfers" bkz. Klaus Theweleit: Männerphantasien, 2 Cilt, Frankfurt/M. 1977/78

23. George Soldan: Der Mensch und die Schlacht der Zukunft. Oldenburg 1925, s. 34.

24. Ernst Jünger: Die Geburt des Nationalismus aus dem Kriege. Deutsches Volksturn, 11. Yıl, 1929, H. 8, s. 578.

25. Age.: Die Technik in der Zukunftsschlacht: Militär-Wochenblatt, 106. Yıl, No.: 14, 1.10.1921, s. 289-290.

26. Soldan: Der Mensch und die Schlacht der Zukunft, s. 38. Soldan burada kaynak göstermeden Ernst Jünger'den alıntı yapıyor.

rimliliğinde (...) insanın değerini ve ötekiler arasındaki hiyerarşik kademesinin farklı olduğunu fark etmişlerdir."[27] İttifak güçleri, korkaklar ve hainlerle birlikte vatanın içinde Almanya'nın yenilgisini tasdik etmiş olabilirler; ama asıl içlerinde sürdürdükleri düşmanla savaşta, ölüm korkusuyla ve koptu kopacak gerilmiş sinirleriyle giriştikleri savaşta, cephedeki askerler zafere ulaşmışlardır ve iradenin bu zaferi, bütün öteki askeri başarılardan daha önemlidir.

"Cephe savaşçısı ruhu" ne aristokratik *esprit des corps* (zümre ruhu; zümre bilincini) ne de burjuva-vatansever şevk ve heyecanı kasteden bir kavramdı; bu ruh, "sertleştirilmiş, çelikleştirilmiş bir savaşçı takımının soylulaştırılmış birlik ruhu"[28] anlamına gelmekteydi ve bu takım ruhunda beceri, verimlilik ve iş, icraat, her türlü kökenden ve kadimlikten daha önemli olup üstün otoritesinden, rütbesinden aldığı yetki ve güçten çok, bir savaşçı olarak temsil ettiği örnek kişiliğine dayanmaktaydı. Bu militarist seçkinlik bilincinin, ontolojik raylarını döşemiş olma suçlamasıyla karşı karşıya kalmış kişi Heidegger'dir. Heidegger, Wolter ve Jünger gibi, cephe savaşçılarının kolektifinin ölmeye hazır oluşunu, yeni bir insan cinsini dünyaya getirecek kanlı üretim ediminin ya da ahlâki bir yeniden doğuşun aracı olarak görmeyip (onda ölüme gitme iradesi ya da öldürmekten haz duyma söz konusu değildir) bu hazır oluşu, bütün salt toplumsallıkların önünde ve öncesinde yer alan "başlangıçsal bir cemaatin" kurucu öğesi olarak coşkuyla karşılar: "Cephe askerlerinin arkadaşlığının nedeni ne uzakta olan öteki insanların yokluğu yüzünden birbirlerini bulmak zorunda oluşları ne de ortak bir hayranlık ve coşku yüzünden cephede buluşmak üzere sözleşmiş olmalarıdır; bu arkadaşlığın derindeki nedeni, sadece bir kurban olarak ölümün yakınlığının, onların her birini aynı hiçlik ile karşı karşıya getirmiş olması; dolayısıyla bu hiçliğin, kayıtsız şartsız birbirine ait olmanın kaynağını oluşturmasıdır."[29]

Cephe savaşçısının kahramanlaştırılması ve kurbanın yüceltilmesi, savaşın yeniden var oluşunun *raison d'être*'i (varlık nedeni) düzlemine yükseltilmesiyle tamamlanır. Sosyolog Hans Freyer, savaşı, devletin varlık nedeni olarak gösterebilmek için bir kez daha Herakleitos'un "Her şeyin babası" sözlerine el atar; (savaş) sadece, barışçı vatandaş

27. Ernst Jünger: Yayımlayanın Önsözü; Friedrich Georg Jünger: Aufmarsch des Nationalismus. Berlin o.J [1926], s. X.

28. Soldan: Der Mensch und die Schlacht der Zukunft, s. 82.

29. Martin Heidegger: Hölderlins Hymnen "Germanien" und "Der Rhein". Kış Sömestri Seminerleri 1934/35, Toplu Yapıtları, Cilt 39. Frankfurt/M. 1980, s. 72/73; bkz. Domenico Losurdo: Die Gemeinschaft, der Tod, das Abendland. Heidegger und die Kriegsideologie. Stuttgart/Weimar 1995.

için her türlü normal ve arzu edilen şeyin zıddı anlamına gelirken, devlet için "oksijen ve asıl varlığının yükseltilmesi" demektir.[30] Freyer'in örnek aldığı Hegel o dönemde savaşı, negatifliğin gücü olarak övmüştü; "savaş, başka zamanlarda insanın ruhuna ferahlık veren bir konuşma tarzı olan geçici zenginlikler ve şeyler hakkındaki gevezeliğin ve övünmenin ciddileştiği"[31] ve "herkesin ve her şeyin bütün ile bağlanma gücünün, kendini gösterdiği" durumdur.[32] Hegel'in devlet felsefesi çerçevesi içinde savaş, vatandaşları sınırlı, sıradan çıkar ve ilgileriyle uğraşıp bundan memnun olma halinden kurtaran silkeleyici bir işlev görüp sadece bu işleve dönük *bir* uğrak, ahlâksal bir *memento mori,* ölümü hatırlatma özelliği taşırken, Freyer savaşı, devletin eylem ve faali-

yetlerinin biricik belirleyici öğesi haline getirir. Freyer için bütün politikalar son tahlilde, "savaş tehdidi, savaşa hazırlanma, savaşın ertelenmesini ya da çıkmasını hızlandırma ya da engelleme –çok yaygın bir deyişi ters çevirip söyleyecek olursak– savaşı başka araçlarla sürdürme anlamına gelmektedir."[33] Devlet ancak apaçık savaşta katıksız, salt devlet olduğuna göre, kendini sadece toprağının savunulması yükümlülüğüyle sınırlayamaz. Devletin kaçınılmaz kaderi, telosu, yayılmalıdır: "Devlet, var olabilmek için fethetmek zorundadır. Devlet bu mecburiyeti, gerçek olan her şeyle paylaşır: gerçekliğin metafizik kavramı tam da bu emperyalizm demektir."[34] Felsefi düzlemde kutsallaştırıp meşrulaştırılmış fetih isteklerine sınırlar koyacak tek şey, devletin kendi kuvvetinin araçlarındaki yetersizlik ve sınırlardır. Dolayısıyla devletin bütün işlevlerinin bu kuvvet araçlarının olabilecek en üst düzlemde geliştirilmesi hedefine yöneltilmesi şarttır. İç politika, savaşın hizmetindeki enerji teknolojisinden başka bir şey değildir. Askeri potansiyelin artırılmasına ise bireylerden başlamak zorunludur. Devlet olgusunu hayat geçiren uygulayıcılar olarak "halkın doktorları ve öğretmenleri en yüksek metafizik anlamında"[35] insan malzemesini işleyip biçimlendirmek ve bunu yaparken hem baskıcı hem de üretken stratejileri kullanmak durumundadır: "Bu yanda, uykuya dalmış kuvvetlerin uyandırılması gerekirken karşı yanda, uygunsuz kuvvetlerin zararsız hale getirilmesi şarttır; burada kamçılayıp harekete geçirmek, orada

30. Hans Freyer: Der Staat. Leipzig 1925, s. 143, 141.
31. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Werke, Cilt 7. Frankfurt/M. 1970, § 324 dipnot s. 492.
32. Age.: Die Verfassung Deutschland: Werke, Cilt 1, Frankfurt/M. 1971, s. 462. Ayrıca bkz. Shlomo Avineri: Hegels Theorie des modernen Staates. Frankfurt/M. 1976, s. 234-236.
33. Freyer: Der Staat, s. 142.
34. Age.: s. 145/146.
35. Age.: s. 154.

frenlemek; burada tasdik edilirken, orada zorla dönüştürmek; burada disipline etmek, orada serbest bırakmak, burada geliştirmek orada bastırmak gerekir."[36]

Böyle bir program oluşturmak demek, Führer'e çağrı çıkarmak demektir. Sadece ve sadece, Max Weber'in anladığı anlamda karizmatik bir hâkim kişi, enerjilerin talep edildiği şekilde bir yandan açığa çıkarılmasını bir yandan da dizginlenmesini sağlayabilirdi. Freyer bu Führer modelini, Dünya Savaşı'nın cephe subayı örneğinde bulur: "Birliğin hücum boyunca vazgeçilmez olması gibi, Führer de halk için bütün bir tarih boyunca, halkın birliğinin yeniden yeniden oluşturulması, sağlamlaştırılıp ayakta tutulabilmesi için vazgeçilmezdir. Teğmen vurulunca, hücumun aynı öfkeyle sürmesi ve insanların o güçlü birlik yapısının kendini koruması mümkündür. Çünkü teğmenin ölümüne rağmen lidersiz kalmamıştır birlik: Ölünün ruhu yol gösterir. Aynı şekilde halk da Führer'in ölümünden sonra onun anlamını ve onun sayesinde kendi birlik ve beraberliğini ayakta tutacaktır: Führer'in ruhu ona yol gösterecektir. Ama böyle ruhlar eninde sonunda uçup gider. Ve herhangi biri vurulmuş olanın yerine sıçrayıp kendini Führer'in mirasçısı yaparak onun otoritesini, uhdesini almazsa, orada saldırı çöker, burada ise halk ve devlet."[37] Bu imaj, gerek askeri gerekse de resmi devlet otoritesine ilişkin farklı ve yeni bir anlayışın belirtisidir. Bu otorite, bundan böyle temsil edenin soylu kökenine ya da formel rütbesine dayanmayıp Führer'in gücü isteme iradesine ve bu gücün sadece kendisinden hareketle meşrulaştırabilen olgusallığına sırt verir. Tıpkı savaşın sevk ve idaresi gibi, topyekûn seferberliğin ve Führerliğin (liderliğin) de gelip dayanabilecekleri bir sınır yok gibidir. Freyer, dilin mantığını bile altüst ederek,* "daha" topyekûn bir duruma, sınırsızın ötesinde, "daha" sınırsız bir yetkiye çağrı çıkarmaktadır. "Führerlik, olabilecek en sınırsız görev olduğu için bizi devletin gerektirdiği gibi olgun, becerikli ve şerefli yapmak için gerekli her türlü çareye ve araca başvurur; Führerlik mümkün olan en sınırsız yetki ve yetidir."[38]

Freyer, hücum birliği teğmeni modelini kullanarak devletini her

36. Age.: s. 116.
37. Age.: s. 112.
* Burada "ölü", "total" gibi belirteçlerin derecelendirilme imkânsızlığını anımsatalım; "ölü"den "daha ölü", "topyekûnden" "daha topyekûn" bir durum mantıksal (dilsel) bir çelişki oluşturuyor. (ç.n.)
38. Age.: s. 113. Bkz. bu bağlamda, Hitler'in, Nietzsche'nin "Zerdüşt"ünün coşturucu ifade tarzının kötü bir kopyasını oluşturan halka hitabı. Kurt Hesse bu hitabeti, karizma ile propagandayı birleştiren bir "ruhlara hâkimiyet" olarak görmektedir: Mareşal Psychologos. Ein Suchen nach dem Führer der deutschen Zukunft. Berlin 1922.

şeyden önce bir savaş topluluğu olarak kavrarken, Erich Ludendorff, mareşal tipini, düşüncelerinin merkezine yerleştirir. I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunun en üst komuta yetkilisi, son iki yılda bizzat yürüttüğü askeri diktatörlüğü çıkış noktası olarak alıp geleceğin "topyekûn savaşında" Führer'e kendisininkinden daha geniş selahiyetler vermenin yollarını arar. Ludendorff için Führerlik, askeri komuta yetkisini ve gücünü tek elde toplamak anlamına gelmekteydi ve gelecekteki savaş bütün toplumu kapsayacağı için, bütün toplum uyumlu, tek bir komuta altında toplanmalıydı: "Mareşal (Başkomutan) olan adam, en başta, birinci sırada durmalıdır. (...) çünkü ancak ilk sırada durursa, düşmanı yere sermek ve halkı korumak için gerekli olan etki ve faaliyetlerine,
310 uyum ve bütünlüğün yanı sıra, sebat ve direnç katabilir. Topyekûn savaşın bütün hayatı kapsaması gibi, onun etki ve faaliyetleri, çalışmaları da her şeyi kapsar. Başkomutan hayatın bütün alanlarında karar verici, tayin edici olmalıdır ve onun iradesi, her durumda ölçü koyucudur."[39]

Komuta gücünün yaygınlaştırılması ve bu gücün mareşalin kişiliğinde yoğunlaştırılması talebi, "alttan" bir destek olmaksızın boşlukta kalacaktı. Yönlendirilen kitlelerin itaat istekleri iyice artırılmadan, diktatörlük gücü balon gibi sönmekten kurtulamazdı. Bir "Führer"e çıkarılan çağrı, ona kayıtsız şartsız boyun eğmekte kusur etmeyecek ve bu özelliğiyle ona layık olduğunu gösterecek bir "maiyet kitlesinin" de varlığını gerektiriyordu: "İşte halk ancak, onun hizmetine, kendi hayatının sürmesi ve korunması için gerekli topyekûn savaşı yönlendirecek Führer'in hizmetine girerse, bir mareşali hak eder."[40] Bu nedenle, gerek insan gerekse malzeme kaynaklarının mümkün olan en büyük ölçekte seferber edilmeleri biçimindeki askeri mecburiyetten, "halkın yaşama iradesinin en üst düzeydeki dışavurumu"[41] olarak savaşın varoluşa dönüştürülmesi zorunluluğu türüyordu. Topyekûn savaşın sevk ve idaresinin can alıcı noktası olarak tespit edilmiş olan "halkın manevi, ruhsal birlik ve bütünlüğü" koşulunu Ludendorff, götürüp homojen bir ırk birliği topluluğu içine yerleştirmeyi uygun görecekti. Ludendorff'un pragmatik mantığına bakılacak olursa, halktan talep edileni, folklorik, halkçı bir tözün tezahürü olarak göstermeyi başarabildikleri ölçüde, savaş halindeki devletin sınırsız aşırı talep ve beklentilerine halk o kadar çabuk uyacaktır. "Irkın taşıdığı kalıtımsal mirasa"[42] ve bundan türetilen

39. Ludendorff: Der totale Krieg, s. 107.
40. Age.: s. 120.
41. Age.: s. 10.
42. Age.: s. 21.

"türe özgü bir tarzda Tanrı'yı yaşama" söylemine yapılan yollama, topyekûnlük ideolojisinin ilk muhaliflerinden Hans Barth'ın söylediği gibi, "halkı bütünüyle kapsama talebini", "nihai olarak birleştirici bir teklik" kurmacasına dayandırmayı amaçlamaktadır; bu birlik, "halkın her bir üyesinin yetki taşıması anlamına gelmeyip, kaçınılmaz bir kader gibi, boyun eğmek zorunda bırakıldığı bir birliktir."[43]

Kayıtsız şartsız bir çalışmaya ve fedakârlığa hazır olmak, ırkın üstünlüğünün güvencesini oluştururken, aynı mantıktan tersine bir çıkarsama yaparak "yaşama mücadelesinin" gerekliliklerine ayak uyduramayan ya da böyle bir olgunluğa erişememiş olduğunu gösteren herkesin "haşarat" sayılıp "halkın bünyesinden" ayıklanması gerektiği sonucuna varırız. Örneğin, bir "halkçı partinin ya da devlete yabancı bir partinin" yandaşı olarak, muhalefet saflarında "ulusal patlamanın" yanında yer alan kimse, devlet hukukçusu Ernst Forsthoff'a göre, "Alman halkıyla varlıksal bağının dışına çıkmış, kendisine hâlâ Alman deme hakkını tüketmiş ve düşman olduğunu"[44] ispat etmiştir. Halkın homojenliği ile "manevi, ruhsal birliği" aynı şey saymak, özellikle "tür farklılığı"nın sembolü sayılan "Yahudilere" karşı amansız mücadele zorunluluğunu içermekteydi. Topyekûn savaşın doktrincilerine göre Yahudiler, parçalama ve bölmenin vücut bulmuş halinden başka bir şey değillerdi. Bu doktrinciler tam da topyekûn seferber edilmesi gereken "halk birliğinden" sökülüp atılması gereken, dolayısıyla da kurgularında antitez olarak kullanılan şeyleri, bir "ırkın özelliği" olarak paranoyak bir yansıtma içinde Yahudilerle hayali bir şekilde birleştirdiler: Marksizm, kozmopolitizm, liberalizm ve pasifizmdi bu ırksal özellikler. "Halk yoldaşları"nın düşünce ve duygu yönünden aynılaşmasını organize edebilmek için kişileştirilmiş bir karşı-ilkeye ihtiyaç vardı; ırksal saflık kurmacası, ancak ve sadece "karşı ırkın" imhasıyla pratikte kendini kanıtlayabilirdi. Forsthoff 1933'te kendini inşa etmekte olan devlet terörüne destek verirken, nasyonal sosyalistlerin iktidarı devraldıktan sonra giriştikleri büyük "temizleme harekâtının", "dost ile düşmanı birbirinden ayırma girişiminde, kendilerine daha fazla tahammül edilemeyeceği için bütün o türe yabancıların ve düşmanların kökünü kazımak bakımından zorunlu" olduğunu söyler. Forsthoff'un bu bağlamda, nasyonal sosyalistlerin henüz (!) alt basamaklarda gezinen takibe alma politikasının pratiğini meşrulaştırmak için ileri sürdüğü gerekçelendirmeler, halkın homojenleştirilmesi ile militarist amaçlara hizmet etmeye hazır olma arasındaki ideolojik bağlantıyı da açık seçik gözler önüne

43. Barth: Über den totalen Staat, s. 215.
44. Ernst Forsthoff: Der totale Staat. Hamburg 1933, s. 39.

sermektedir: "Bu arada Yahudi asıllı cephe savaşçılarının resmi görevlerine dokunulmaması akıllıca bir istisnadır; çünkü savaşta hayatını ortaya koymak Alman halkına varoluşsal bir aidiyetin kanıtı olduğu gibi, savaş hizmetinden imtina etmek de, bu aidiyetin imhası demektir."[45]

Topyekûn seferberliği sağlayabilmek için savaşın bir ırklar savaşına tahvil edilmesi, dost ile düşman arasındaki karşıtlığın en üst düzeyine "tırmandırılması" için yoğun çaba harcanması, rakibe "türe yabancı" olma özelliğinin atfedilmesi zorunluydu. Forsthoff'un öğretmeni Carl Schmitt'in totolojik bir tarzda ifade ettiği gibi; bu türe yabancı, "öteki olan"dı; yabancıydı; özellikle yoğun bir anlamda varoluşsal bakımdan başka ve yabancı olması, onun tam da özüne uygundu."[46] Topyekûn savaşın, topyekûn devletin ve topyekûn düşmanın oluşturduğu üçlü birlik, sistemi tamamlamaktaydı: "Topyekûn savaşın tarz ve biçimine göre, topyekûn devletin tarz ve biçimi belirlenir; tayin edici silahların özel türlerine göre savaşın topyekûnlüğünün özel tarzı ve biçimi belirlenir. Ancak topyekûn savaş, anlamını topyekûn düşmanla kazanır."[47]

Burada sözü edilen "anlam" imhaydı. Yaşlı general Moltke'nin bile rakibin fiziksel varlığının tamamen silinmesini değil de, silahlardan tamamen arındırılmasını kastettiği imha muharebesi fikri, ilk kez Schliefen planıyla birlikte ve Alman tarafınca bilinçli bir şekilde "Kanı son damlasına kadar akıta akıta bitirme muharebesi" olarak tasarlanan, aylar süren, alttan alta sürdürülen insan imhası girişimi olarak Verdun önlerinde pratiğe dönüştürülmüştü. İki savaş arasındaki dönemin topyekûnlük öğretilerinde bir kez daha imha *muharebesinden* imha *savaşı* düzlemine tırmandırılmıştı bu fikir.[48] Bu bağlamda da teşhis, aynı zamanda programı oluşturuyordu: Savaş hedeflerinin ve yıkma araçlarının engelleyici sınırlarının kaldırılması, en feci düşmanlık durumlarında bile gelecekte bir barış anlaşmasının yollarını açık tutan karşılıklı saygı mantığını yıkıp yok ediyordu. Gelecekte sadece ordular değil toplumlar da, topyekûn savaşın doktrincilerinin, hayat pahasına oynanan bir sıfır toplamlar oyunu olarak anladıkları, her iki tarafın da kaybettiği veya kazancın sıfır olduğu bir oyun olarak tahayyül ettikleri bir savaşta, karşı karşıya bulacaklardı kendilerini: "Ya ihtişamlı zafer yo-

45. Age.: s. 40.
46. Schmitt: Der Begriff des Politischen, s. 27.
47. Age.:Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat. Völkerbund und Völkerrecht, 4. Yıl, 1937/38, s. 141. Bkz. aynca Norbert Gürke: Der Begriff des totalen Krieges. Age.: s. 207-212.
48. Reemtsma: Die Idee des Vernichtungskrieges, s. 390, 394; bkz. Bu konuda ayrıca Jehuda Wallach: Das Dogma der Vernichtungsschlacht. Münih 1970.

lunda yıldızlara yükselmek ya da adsız bir sefillik içinde ezilip sonsuz geceye, uçuruma fırlatılmak; bugün varoluşun büyük zorunluklarıyla sürüklenip atılım yapmaya kalkışan her halk, kendini bu alternatiflerle karşı karşıya buluyor."[49] Ödünsüz bir sertlik, katılık; ayakta kalabilmenin zorunlu şartlarından biri, dolayısıyla bir buyruktu. Rakibe verdirilecek her kayıp, kendi gücünde o ölçüde bir artışa tekabül ediyordu. Böyle bir savaş senaryosunda, savaşın bitmesi için sadece askeri birliklerin mağlup edilmesi yetmeyecek, halkın imha edilmesi ya da en azından savunmasız duruma düşürülmesi veya hiç olmazsa tehditlerle acizleştirilmesi gerekecektir. Her şey sonuçta zafer ya da çöküş seçeneklerinden birine gelip dayandığından, sınırsız bir tırmandırma, kolektif nefsi müdafaanın ve askeri gerekçelerin nesnel zorlaması olarak beliriyordu. "Hiçbir halk, hayat mücadelesi verirken kendisine karşı kullanılan araçları, kullananlara çevirmekten kaçınamaz," diyen Ludendorff, karşı tarafın yerleşim alanlarının bombardımana tutulmasının meşru olduğunu ileri sürüyordu.[50]

Devletin tebasının ırk ve dünya görüşü bakımından aralarında hiçbir fark bulunmayan insanlarca oluşturulan bir kapalı halk birliği olarak tahayyül edilip homojenleştirilmesinde olduğu gibi, rakibin topyekûn bir düşman olarak hedef haline getirilmesi de, kendiliğinden gerçekleşemeyeceği için, bu süreçler sistematik şekilde hazırlanmalıydı. En azından Carl Schmitt'e göre, "doğru ve mantıki olan, savaştan önce de var olan, değişmez, sahici ve topyekûn bir düşmanlığın, bir Tanrı hükmü olan topyekûn savaşa yol açmasıdır; yoksa 1914-18 savaşında olduğu gibi, savaş sırasında, tam gelişmemiş bir düşmanlık en büyük felakettir."[51] Ve nasıl ki halk birliğinin tahayyüldeki bir homojenlik olarak inşasında, tamı tamına topyekûn seferberlik için ihtiyaç duyulan davranış özellikleri ve tavırlar belli bir ırka özgü özellikler olarak yorumlanmışlarsa, topyekûn düşman üretirken de gerek askeri gerekse politik alanda öyle olmasına niyet edilen şeyin, zaten neden beri var olan şey olarak gösterilmesi akla yatkındı. Rakibi sadece, Alman ulusunun oldum olası düşmanı olarak değil ayrıca ırkça da değersiz, "aşağı-insan" olarak korkunçlaştırdığımızda, şiddet ve zor kullanmanın önündeki durdurucu engeller kolaylıkla kaldırılabilir ve düşman imajı da bir korku unsuru olarak oraya bağlanabilirdi.

Bu topyekûn savaş doktrini, ansiklopedik bir sistematiğe ise, "savunma biliminde" kavuşmuştur. Bu disiplin kolunun talebi, "gelecek-

49. Wolter: Die Organisation des Sieges, s. 218.
50. Ludendorff: Der totale Krieg. s. 63.
51. Schmitt: Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat, s. 145.

teki savaşın" bütün toplumu kapsayıcı karakterine tekabül edecek şekilde ordu konusundaki geleneksel öğretilerin ve subay yetiştirmek için gerekli birikim ve bilgi dağarcığının çok çok ötesine geçiyordu. Savunma biliminin, bu bilimin kahramanlarından biri olan coğrafyacı Ewald Banse'nin özet ifadesinde belirttiği gibi, kendine ait bir konusu yoktu; savunma biliminin bilgi dağarcığını sağlama alan şey, "kendi halkının çeşitli bilgi konularının seçilmesine, değerlendirilmesine, üzerlerinde çalışılıp incelenmesine kaynak oluşturan, tek yanlı ve karşı tarafın durumuna aldırış etmeden savunmacı olma özelliği, yani o çok özel durumdur."[52] Araştırmanın ve öğretmenin işlevselleştirilmesi hedefinde, başta "mekânın, iktisadın, taşımacılığın, halklar psikolojisinin ve poli-

tikanın" sorunları yer alıyordu; ama son tahlilde, her bilimsel faaliyetin sadece ve sadece savaş bakımından işe yararlığına göre değerlendirildiği "manevi bir iklim" oluşturulması söz konusuydu: "Bir bilimin, millet bakımından değeri, savunma bilimi düşüncesine yapabileceği katkılara göre belli olur. Bu noktada Alman ruhunun ve maneviyatının sınanmasını sağlayacak çelik banyosu hazır beklemektedir. Ayıklama ilkesi, bilimlerin kendisine uygulanacak ve işe yarar, sağlam bilimler seçilecek olsaydı, bilimlerde aranması gereken özellikler, insanları "savunmacı özellikleri" bakımından inceleyecek, gerekliliklere ve onların spesifik niteliklerine uygun fonksiyonları onlara gösterecek, kapasite yeteneklerini artıracak ve zayıflar ile isteksizleri elemeye yardım edecek enstrümanları sağlama gibi özellikler olurdu. "Savunma bilimi", halkın var olma mücadelesinde metodolojik şekilde uygulanmak istenilen sosyal Darwincilikten başka bir şey değildi: "İlkel halkların her bir klanında erkeğin, klanın varlığının savunulması ve korunması bakımından kullanılabilirliğine göre değerlendirilmesi gibi, bütün bir gelecekte Alman halkının içindeki her bir yoldaş, her şeyden önce ve her zaman savunma bilimi düşüncesine ve eylemine eklemlenebilme yeteneğine göre değerlendirilecektir. Bu konuda kendinden bekleneni gösteremeyenin tam devlet vatandaşı olmaya hakkı yoktur."[53]

Hitler, benzer şekilde *Kavgam*'da devlet vatandaşı hakkının elde edilmesini, askerlik hizmetinin yerine getirilmiş olması koşuluna bağlamış, "savunma ve askerlik" onuruna "layık olmayan" Yahudinin ilkece bu haktan mahrum bırakılması gerektiğini söylemiştir. "Lekesiz, sağlıklı her genç erkek, kendisini, ırkının ve ulusunun bilincine varmış bir halk yoldaşı yapan eğitimini, (yani) askerlik görevini tamamladık-

52. Ewald Banse: Raum und Volk im Weltkriege. Oldenburg 1932, s. 404; ayrıca bkz. age.: Wehrwissenschaft. Leipzig 21933.
53. Age.: Raum und Volk im Weltkriege, s. 405.

tan" sonra, "halk birliği ve devlet üzerine kutsal bir yemin ettirilerek" kendisine uygun diploma verilmelidir.[54] Kişinin ancak ve sadece asker olarak tam bir vatandaş olabileceği postulatı, tersinden de alındığında, "savunma-askerlik isteksizliğinin" ölümü hak ettirici ceza olarak muamele görmesi talebiyle bağlantılıydı. "Halkının zaruret ve ihtiyacı saatinde kendi hayatını bütününkinden daha değerli gören ödlek bencile" karşı hiçbir mazereti dikkate almaksızın ölüm cezası uygulanmasını talep eden NSDAP (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) liderine göre, kantonluları askeri görev yerlerini terk etmekten alıkoymak ancak böyle mümkün olabilir. "Firari, firar etmekle, kurtulmak istediği sonuca bizzat yol açacağını bilmelidir: Cephede *belki ölünebilir*; ama firar ederseniz, *öleceğiniz kesindir*."[55] Topyekûn savaşta bütün bir memleket toprağı cepheye ve bütün nüfus savaşçıya dönüştüğünden, bu hüküm herkesi hedef alabilirdi.

B. TOPYEKÛN TAHAKKÜMÜN MEKANİZMALARI

Nasyonal sosyalist devletin silahlanma ve toplumu militarize etme çabalarını, iç politika alanında terör estirmesini, nihayet savaşı sevk ve idare edişini ve imha politikasını, yalnızca topyekûnlük doktrininin hazırlayıcılarının önceden belirledikleri bir programın planlı şekilde hayata geçirilmesi olarak kavramak, bu devletin özellik ve niyetlerini yeterince anlayamamak demektir. Yayılmacı büyük bölge politikası ve bu politika için gerekli askeri araçların oluşturulması ayrıntıda ortaya çıkan farklılıkları bir yana bıraktığımızda nasyonal sosyalist kitle hareketinin ve Führer'inin hem Reich savunmasıyla, dolayısıyla savunma gücünün yönetimiyle hem de ağır sanayiinin kudretli çıkar gruplarıyla buluştukları ortak paydayı oluşturur. Ayrıca en başta askerler, teknolojik-endüstriyel bir gelecek savaşını hazırlamak ve yapmak için susturulması ve bastırılması kaçınılmaz görülen belli bir kesimin dışında, nüfusu oluşturan büyük çoğunluğu homojenleştirerek bir "halk birliğine" dönüştürme konusunda Hitler'in yönetimindeki bir hükümete diğer politik güçlerden çok daha fazla güveniyorlardı.[56] Bu geniş ölçekli "emperyalist konsensüs"[57] üzerinden işletilen dinamik sayesinde, en radikal

54. Adolf Hitler: Mein Kampf (1925/1927), Münih 1935 basımına göre alıntı, s. 490/491 [Kavgam, çev.: Cengiz Mete, Kum Saati Yay., 2001]
55. Age.: s. 587/588.
56. Klaus-Jürgen Müller: Armee und Drittes Reich 1933-1939, Paderborn 1987, s. 32.
57. "Sanayinin ve elbette Reich ordusunun hayalini kurdukları, güçlendirilmiş bir silahlanma programı, Almanya'nın o zamanki dış ekonomik ilişkilerinin ve ticaret du-

tercihler bile (dolayısıyla Hitler'inkiler de) genelde kendilerini kabul ettirebilmişler, böylelikle de politik-askeri pratiğin, ideolojinin mutlak tezlerine yaklaşması söz konusu olmuştur. "Hedeflerin kısmen özdeşliği" özelliğinden, Manfred Messerschmidt'in savunma gücü ve nasyonal sosyalistler arasındaki ilişkiden çıkardığı gibi, "ticaretin ortak özelliği" türemişti; "bu ticaretin seyri boyunca, Hitler ve partisi, ideolojik savaşı kayıtsız şartsız ideolojiye bağlı bir orduyla sürdürmek istediklerinden iç mantık, Hitler ve partisinden yanaydı."[58]

Tıpkı topyekûn savaş doktrini gibi, nasyonal sosyalist egemenliğin pratiği de, bitiş sınırı bulunmayan, ucu açık ve ancak müttefiklerin dıştan müdahaleyle durdurabilecekleri bir tırmandırma ve imha etme mantığını izliyordu. Bu mantık, bir taraftan da monolitik, tek bir iktidar merkezince, şefçe yönetilen bir diktatörlüğün değil de, karizmatik bir Führer'in gözüne girmek için birbirini çiğneyen ve onun iradesini gerçekleştirebilmek bakımından birbirini aratmayan rakip aygıtların söz konusu olduğu polikratik bir sisteme dayalı rejim yapısından da destek buluyordu.[59] "Führer'in ve maiyetinin politikası, aslında özü itibarıyla buhran durumları yaratmak, bu durumları kesintisiz politik seferberliğin ve karizmanın işe yararlığını ispatlamanın sürekli vesilesine dönüştürmekten ibaretti. Bu politika, dengeli bir kurumsal yapıya götürmek yerine, gele gele, hükümetin ve rejimin merkezi yapısını dağıtan, böylelikle tek tek güç odaklarına ve işlevler yüklenmiş kimselere güç ve kudret sahibi olma imkânı veren; bunların her alanda birbirine rakip, bürokrasi dışı özel organizasyonlar doğurmasına fırsat tanıyan 'kurumsallığı dağıtıcı' bir gelişmeye dayandı."[60]

rumunun acıklı konumu yüzünden ancak çok belli şartlarda gerçekleştirilebilir olduğundan, bu konsensüs emperyalist bir konsensüstü. Şöyle ki: Silahlanma programının hayata geçirilebilmesi için, Versailles Antlaşması'nın yükümlüklerini yerine getirmeyeceğini söyleyen Almanya, Batılı güçlerin yaptırımlarından etkilenmek istemiyorsa, gerek dış ticareti gerekse de hayati maddelerin ithalini ambargodan etkilenmeyen coğrafi alanlara kadar uzatmak zorundaydı. Dolayısıyla da yeniden silahlanma programı daha yolun başında, en iyi özet ifadeyle "büyük ekonomik mekân içinde başına buyrukluk" diye tanımlayabileceğimiz bir dış ticaret programıyla kenetlenmişti. (Stefan Breuer: Faschismus in Italien und Deutschland. Gesichtspunkte zum Vergleich. Age.: Aspekte totaler Vergesellschaftung. Freiburg 1985, s. 219). Bu konuda aynca bkz.: Hans-Erich Volkmann: Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges. Wilhelm Deist: Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. Frankfurt/M. 1989, s. 209-435.

58. Manfred Messerschmidt: Die Wehrmacht im NS-Staat. Zeit der Indoktrination. Hamburg 1969, s. 488.

59. Bunu ilk kez Franz Neumann tasvir etmiştir: Behemoth (1944). Frankfurt/M. 1977.

60. Stefan Breuer: Anatomie der Konservativen Revolution. Darmstadt 1993, s. 192. Michel Foucault şiddet merkezinin bölünmesinde, engelleri kaldırılmış, sınırsız terör ile genelleştirilmiş sosyal düzenlemeyi birbirine bağlayan nasyonal sosyalizme özgü

Personelin oluşturduğu partiye ve Führer'e sadık maiyet ile birbirleriyle rekabet halindeki yetkililerin tipik yapısı, "hareket dönemlerinde" politik-idari sisteme derinlemesine işliyordu; bu etkilemenin boyutlarının yanı sıra, çeşitli parti ve devlet organlarının birbirleriyle giriştikleri sadakat gösterme ve buradan türeyen aceleci, düşüncesiz, gözü kapalı itaat etme yarışının boyutları, politik egemenliğin karizmatik karakterinin ulaştığı düzeyi gösteren bir ölçüydü. Führer'in direktifleri, maiyetince her seferinde en radikal düzlemde yorumlanıyor ve amaç-rasyonel verimliliğin olabilecek en üst düzeyi elde edilecek şekilde bu direktifler pratiğe geçiriliyordu; çünkü öteki bütün sadakatleri hiçe sayan ve sadece Führer'e olan sadakati tanıyan bir kayıtsızlık ve umursamazlık, Führer'in iradesiyle olabilecek en üst düzeyde uyum içine girmenin mümkün olan tek yoluydu.[61] Bu sadakat gösterme dinamiği, Hitler'in talimatlarının kendilerine özgü biçimi sayesinde işlerlik kazanıp ayakta durabiliyordu: "Hitler'in emirleri birer eylem kılavuzu olarak incelendiğinde, aslında belirsiz, yoruma açık ve muğlaktırlar; ama hedef belirleyici talimatlar olarak kayıtsız şartsız ve kesindirler. İşte bu özellik, maiyetin başka sadakatlere ve bağlılıklara saygı göstermeyip onları körlemesine yok etmesinin ve Führer'i biricik otorite olarak inşa edip yerine yerleştirmesinin nedenidir. Ve emrin, yorumlanması gereken, açıklıklar bırakan belirsizliği, tersine, bu kez de Führer'in, maiyetinin yorumlama ve anlama yeteneğine bağımlı hale gelmesi demektir. Dolayısıyla nasyonal sosyalizmde emir ile ona itaatin gramatiği şöyle genişletilmektedir: 'Yapman gerekir' buyruğunun yanında bir de 'yapıp yapmamakta serbestsin, ama yapmaya iznin var' şeklindeki imkân yer almaktadır; mecbur tutulmanın yükü, yapmaya izni olma, icranın kendisine bırakılmış olma zevkiyle telafi edilip den-

birleştirmenin önkoşulunu görürken, her iki düzlemin, karizmatik Führer'in iradesinde bir araya gelmelerini sağlayan bir hedef bulduklarını gözden kaçırıyor: "Nazilerce kurulmuş ya da en azından tasarlanmış olan toplumdan daha disiplinli ve daha fazla güvenceye göre biçimlendirilmiş ve bu doğrultuda organize edilmiş başka hiçbir toplum yoktur.(...) Evrensel düzlemde güvenceye göre biçimlendirilebilen, evrensel düzlemde güven veren, evrensel düzlemde düzenleyen ve disipline eden toplumda, bu toplumun her yanına işleyen öldürücü kudret ve iktidarın zincirlerinden boşanmış öfkesini, yani bu eski egemenlere özgü öldürme kudret ve iktidarını da görürüz. Nazi toplumunun bütün hücrelerine nüfuz etmiş bu öldürme kudretinin tezahür etmesinin nedeni, en başta, öldürme ya da yaşatma konusunda karar verme kudret ve gücünün sadece devlete değil de, ister SA'lar olsun, ister SS'ler vb olsun, bir dizi bireye ve birçok kişiye verilmiş olmasıdır. Hatta son tahlilde herkes, yanındakinin ölümü ya da hayatı üzerine karar verme hakkını uhdesine almıştır." (Yaşatmak ya da Öldürmek [Leben machen und sterben lassen], s. 57).

61. Bkz. Breuer: Faschismus in Italien und Deutschland. s. 209. Friedrich Pohlmann: Ideologie und Terror im Nationalsozialismus. Pfaffenweiler 1992, s. 338-348.

gelenir. İşte sadece bu uzlaşım içinde, baştan mevcut olmayıp her emirle birlikte yeniden kurulması gereken bu uzlaşım sayesinde ideal durumda bir tür (Führer ile uygulayıcılar, maiyeti arasında) ortak-yaşama dönüşen karşılıklı bağımlılık sayesinde, bu tip bir egemenlik kendini doğrulatır ve yeniden üretir."[62]

Hannah Arendt, totaliter sistemlerin öteki egemenlik ve tahakküm formasyonlarından kendilerine özgü ideolojileri bakımından değil de, ideolojik önermelerin harfiyen ciddiye alınışlarındaki ve "kendi içlerinde soyut mantıksal tümevarımların (genellemelerin), akıl yürütmelerin ve çıkarsamaların uyumlu bir ağını oluşturuşlarındaki tutarlılığa göre birbirlerinden ayrıldıklarını söyler.[63] Arendt'in "dünya görüşleri" (ideolojiler) için söylediği, aynen totaliter rejimlerin egemenlik ve tahakküm pratikleri için de geçerlidir. Nasyonal sosyalizm, seferber etmek, kapasiteyi en üst düzeye yükseltmek, denetlemek ve baskı altına almak için hemen hemen tek bir yeni strateji bile "keşfetmeyip" çoktan bilinen ve işe yararlığı sınanmış stratejileri, bilimsel bir titizlikle ve ödünsüz bir kaba güç kullanımıyla genelleştirmiş, radikalleştirmiş ve sistematize etmiştir. Özellikle askeri itaati üretebilme konusunda büyük ölçüde geçerlidir bu tespit: Bedenin terbiye ve ıslahından ruhların biçimlendirilip şartlandırılmasına; gözetme ve denetimden cezalandırmaya; seçip ayıklayıp dahil etmekten, ayıklayıp dışarıda bırakmaya kadar bütün seferber etme ve disiplin altına alma teknikleri, endüstriyel savaşın gerekliliklerine uygulanmış ve savaşın topyekûn toplumu kapsayıcı karakterine bağlı olarak orduyu da aşıp nüfusun geniş kesimlerine doğru yaygınlaşmıştır.

Geleneksel tahakküm pratikleri kombine edilip etkileri iyice artırılarak, önceki bütün pratiklerden temel bir kopuşu temsil eden *yepyeni* bir iktidar organizasyonu tipini hayata geçirmiştir: Toplama kamplarını. Tahakkümün ve iktidar tesisinin bu uygulama biçimini, denetimi gittikçe yoğunlaştırma ve sürekli kılma amacıyla birleştirmek zordur. Gerçi, toplama kamplarında gerçekleştirilip somutlaştırılan mutlak iktidar da, aslında gerek askeriyede gerekse cezaevlerinde uzun zamandan beri kullanılagelen yöntemlerin bir uzantısıydı; ama bunları yepyeni bir işlevselliğin bağlamı içine yerleştirip ortaya yeni bir ilişki

62. Hannes Heer: Die Logik des Vernichtungskrieges. Age.: Neumann (Yay. haz.): Heer burada Jan Philipp Reemtsma: Charisma und Terror. Gedanken zum Verhältnis intentionalistischer und funktionalistischer Deutungen der nationalsozialistischen Vernichtungspolitik'e gönderme yapıyor. Frankfurt/M. 1994 (Materialien des Fritz Bauer Instituts No.: 10) s. 12/13.

63. Hannah Arendt: Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Cilt 3: Totale Herrschaft. Frankfurt/M. 1975, s. 254-258.

çıkarılmıştı. Geleneksel disipline edici kurumlardan farklı olarak toplama kamplarındaki tecrit ve kapama, klişe eğitimler, mecburi çalışmalar, bedensel cezalar ve ayıklamalar, son tahlilde denetleme, boyun eğdirme, sömürme ve normalleştirme kaygılarına ikincil derecede cevap veren pratiklerdi; organize edilmiş terörün hedefi, yeni, ardı arkası kesilmeyen kurbanların insanlıktan çıkarılmaları ve fiziksel yönden imha edilmeleriydi.[64]

C. MİLİTARİZE EDİLMİŞ TOPLUM

1935'te Savunma'nın başı, 1935 ilkbaharında Versailles Antlaşması'yla Almanya için yasaklanmış askerlik hizmetini önce 1 yıl olarak, 1936 Ağustosu'ndan itibaren de 2 yıl olarak yeniden yürürlüğe koydu. Yeni savunma yasası, savaş durumunda bütün Alman erkeklerinin ve kadınlarının hizmet etme yükümlülüğünü getiriyordu. Genel yükümlülük hükümleri her iki cinsi de bağlamakla birlikte, hiçbir şekilde "kadın alaylarının" ya da "Amazon sürülerinin" oluşturulması düşünülmemiş, "en başta, halkın tayin edici mücadelesinde kadının kapasitesini artırma yükümlülükleriyle birlikte, memleketteki eksilmiş erkek gücünün bu boşluğunu doldurması"[65] amaçlanmıştı. Kadınlar, çalışma hizmeti yükümlülüklerinin kapsamı içinde sadece tarımdaki ve sanayideki faaliyetler alanında istihdam edilmekle kalmamış, bir yandan da savunma gücü için yollanıp gerek Reich toprakları içinde gerekse de işgal edilmiş alanlarda görevlendirilmişlerdir. Savaş boyunca 450-500 bin kadın bürolarda, haberleşme merkezlerinde, havaalanlarında ya da hava savunmasında görev almıştı.[66]

Askerlik hizmeti dar anlamda sadece doğrudan Wehrmacht'ta gerçekleştirilen hizmetle sınırlı olmamıştı. Gerçi Hitler, Wehrmacht'a, biricik "silah taşıma tekeli" oldukları güvencesini vermişti ve SA birliklerini lağvedip liderlerini öldürterek "Röhm bunalımı" diye bilinen olayda o sıradaki en önemli rakibini de devre dışı bırakmıştı; ancak bu gelişmelerin hemen akabinde bu kez SS kendi birliklerini kurmaya başladı. Nasyonal sosyalist devletin askeri potansiyeli, Wehrmacht'ın yanı sıra, silahlı SS oluşumlarını, emniyet güçlerinin ve SD'nin müdaha-

64. Bkz. Wolfgang Sofsky: Die Ordnung des Terrors. Das Komzentrationslager. Frankfurt/M. 1993, s. 27-40.
65. Theo München: Das Volk in der Wehrgemeinschaft. Berlin 1941, s. 124/125.
66. Franz W. Seidler: Frauen zu den Waffen? Marketenderinnen, Helferinnen, Soldatinnen. Koblenz/Bonn 1978, s. 59. Bkz. Gaby Zipfel: Wie führen Frauen Krieg? Heer/Naumann (yay. haz.): Vernichtungskrieg, s. 460-474.

le birliklerini, polisin alay ve taburlarını içermekteydi. Gençler bu oluşumlardan birine girmeden önce, Hitler Gençliği ve Çalışma Hizmeti birimleri içinde bir araya getiriliyor ve "Führer'in askerleri" olarak hem bedensel, fiziksel becerilerini artırarak hem de dünya görüşü eğitiminden geçerek, onları bekleyen savaşa hazırlanıyorlardı. "Askeriye öncesi ve sonrası eğitimin yasal sorumlusu" olarak bu birimlerin yanı sıra SA'lar ve NS-ağır vasıta sürücüleri ve NS-havacı eğitim birimleri devreye giriyorlardı.

Gerek personel gerekse malzeme düzeyindeki donanımın ve silahlanmanın yanı sıra, "askerlik ruhunu toplumsal birinci erdem olarak yerleştirmeye çalışan ve böylelikle de halk birliğini savunma birliği düzeyine taşıma hedefini güden ideolojik bir seferberlik başlatılmıştı."[67] Askeri ritüeller ve normlar nasyonal sosyalist Almanya'da hayatı belirliyorlardı. Walter Benjamin'in faşizmin temel karakteristiği olarak tespit ettiği, politikanın estetize edilmesi olgusu,[68] aynı zamanda politikanın sembolik temsilcilerinin militaristleştirilmesi demekti. Bütün büyük parti organizasyonlarının kendilerine has üniformaları ve askeri kademe düzenine karşılık gelen hiyerarşik bir rütbe sıralaması vardı. Hitler'in kendisi ve NS devletin öteki büyük başları resmi törenlerde ve toplantılarda genellikle askeri kıyafetle görünürlerdi. Bütün toplumsal organizasyonların siyasal düzlemde aynılaştırılması ve hâkim düşünceye uyumlanması, bu organizasyonların üyelerinin de üniforma içine sokulmasıyla tamamlanan bir süreçti. Birliklerin içtimalarındaki sosyal geometri, rejime siyasal ibadet modeli sunuyor; üniformalı ve mekanik hareketleri benimsemiş kitleler, sayısız yürüyüşlerle rejimin herkesi aynı düşünce etrafında toplayıp etkisizleştirme ve bütünleştirme gücünü sergiliyordu. Kaiser imparatorluğunda devletin güç ve iktidarının sahnelenmesi, bir tehdit unsuru olarak algılanan kitleleri sindirme işlevi görmekteydi; kitleleri bizzat sokaklara çıkarmaksa sosyal demokrat muhalefetin meselesiydi. Nasyonal sosyalizm ise kitleleri, hareket ile devleti kaynaştıran 'iktidar tiyatrosunun' içine yerleştirdi. Disipline edilmiş askeri formasyon, daha kesin söylemek gerekirse, yürüyüş halindeki birlik bu bağlamda hareketin en üst düzlemi ile en sert ve katı düzeni birleştirdiği için, siyasal biçimlendirmenin ideal görüntüsü niteliğine bürünüyordu. Dış yüzeydeki düzenleme, bu düzenlemenin doğurması istenen iç tavır ve davranışa karşılık gelmekteydi. Halk bir-

67. Heer/Naumann: Giriş, age.: s. 29.
68. Walter Benjamin: Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Illuminationen. Frankfurt/M 1977, s. 168/169 [Panltılar (Illuminationen), çev.: Yılmaz Öner, Belge Yay., 1990]

liğinin 'oyun yazarları', halkın kafasına, halk ile Führer'in özdeş olduğunu propaganda yoluyla –nasyonal sosyalistlerin çok sevdikleri bir sözcükle– "çakmanın" yeterli olmayacağını fark etmişler, bu tahayyüldeki homojenliğin gözle görünür hale getirilmesinin ve pratikte alıştırmalarla benimsetilmesinin zorunlu olduğunu anlamışlardı.[69] Aynen asker olmak için gerektiği gibi, "Volksgenosse" (halk yoldaşı)* olmak için de düzenli egzersiz yapmak şarttı. Hitler'in sözleriyle söylemek istersek: "Nasıl ki tek asker bir hiç, ancak, bölüğünün, taburunun, alayının ve ordusunun içinde her şeyse, tek 'Volksgenosse'nin de bir hiç; ama halk birliği içinde her şey olduğu biçimindeki o yüce cemaat duygusunu halka vermek şarttı. Burada 60 milyonu oluşturan tek tek kişilerin zayıf iradesinden, devasa, güçlü, muazzam, yumruk gibi sıkılmış bir irade oluşur. Bu (irade) her 'Volksgenosse' için görünür kılınmalıdır, bu nedenle bizim hareketimiz, tamamen kendine özgü biçimine bürünmüştür; bu nedenle bu kitlesel açıklamalar, bu kitlesel gösteriler, ulusa bu genel çağrılar (yapılmaktadır)".[70] 321 F21

Telkin etkisinin propaganda filmleri sayesinde medyatik alanda daha da artırıldığı yürüyüşlerin doruk noktasını, savaşta ölenlerin sürekli olarak onurlandırılması törenleri oluşturmaktaydı. "Sen hiçsin, halkın her şey" biçimindeki nasyonal sosyalist iman ikrarı, ölü kültünde tam da kendine uygun ifadesini bulmaktaydı ve "genel çağrı"ya kulak vermek hemen hemen dinsel bir görev olup çıkmıştı. Çünkü ancak hayatta olanlar, tıpkı ulusal şehitler gibi, halk ve Führer için aynı şekilde kurban olmaya hazırsalar –seremonilerin mesajı buydu– ölümleri de boşa gitmemiş olacaktı. Tek tek bireyler, ancak kendilerini kurban etmeleri durumunda halk birliğine ait olmayı talep edebilirdi. İnsanları buna alıştırmak ise, bireyleri ölüme hazır olmaya şartlandırmak demekti.

Aynı nedenlerle askeri kulüplerde alıştırma ritüelleri hâlâ büyük bir öneme sahipti. Wehrmacht pedagoglarının da belirttikleri gibi, asıl muharebe eğitimi için bu alıştırma ritüellerinin artık pek bir önemi ve işlevi kalmamıştı;[71] çünkü askerler artık kapalı formasyonlar içinde savaşmıyor ve karmaşık silahların, taşıma ve iletişim sistemlerinin kullanılması, emir üzerine birbirini izleyen otomatik hareketlerin alıştırma-

69. Manfred Behrens: Ideologische Anordnung und Präsentation der Volksgemeinschaft am 1. Mai 1933. Projekt Ideologie-Theorie: Faschismus und Ideologie 1. Berlin 1980, s. 102-106.

* NS döneminde, aynı halka mensup olan yoldaş anlamında (ç.n.).

70. Hitler am 1. Mai 1936. Aynı yerden alıntı, s. 187 (dipnot 7).

71. Bkz. Friedrich Altrichter: Das Wesen der soldatischen Erziehung. Oldenburg/Berlin 1935, s. 168/169; Erich Weniger: Wehrmachtserziehung und Kriegserfahrung. Berlin 1938, s. 15-58.

sıyla kazanılanlardan başka beceriler gerektiriyordu. İtaat alıştırması ve askeri tavır ve davranışın öğretilmesi bakımından gerekli olduğu için bedenin terbiye edilmesi ve şartlandırılması hâlâ korunuyordu. Bedenin terbiye edilmesi, ruhu hedef almaktaydı ve bu bağlamda dik (kaz) adımın Alman ruhunun ve özünün ifadesi olarak görünmesi oldukça ironik bir durumdu. "Bu yürüyüş tarzı, kuvvetlerin bir araya toplanmasını ve sonuna kadar harcanmasını gerektirdiğinden," diye yazıyordu egzersiz yürüyüşlerinin "büyük eğitici etkisini" öven bir yazıda, "bedenin dik ve gergin olmasını ve toparlanmasını sağlar; bunlarsa askerlerde güçlü olma duygusunun ve askerlik bilincinin önünü açan özelliklerdir. Bu dik (kaz) adımlarla yürüyüş egzersizleri, ayrıca erkeğin ira-

desinin, üstünün iradesiyle aynı yönde ve güçle çalışmasını sağlar ki, bu da bir disiplin okulu işlevi görür. Yaya birliklerinin resmi geçitlerinde egzersiz yürüyüşü psikolojik nedenlerle de vazgeçilmez bir şeydir. Resmi geçit herhangi bir şekilde, kendi içinde vücut bulan topluluk iradesinin yoğunlaştırılmış, tırmandırılmış bir ifadesidir. Bu nedenle bütün devletlerin ordularında resmigeçit yürüyüşünün kendine özgü biçimleriyle karşılaşırız ki bu farklı biçimler, güçlerini açıp geliştirme ihtiyacı içindeki halkların ruhsal farklılıklarını yansıtır. Bizde özellikle egzersiz yürüyüşü, her bir kişiyi en üst düzeyde güç harcamaya ve yoğunlaştırmaya mecbur ettiği için resmi geçit yürüyüşünün en üst düzeyini oluşturur. Bu yürüyüş, her katılan bakımından en üst düzeydeki askeri güç bilincinin ve birliğinin sembolüdür."[72]

D. SELEKSİYON I: AYIKLAMA VE İMHA

Nasyonal sosyalist devlet hem ayıklama mekanizmalarını hem de seferber etme ve teşkilatlandırma teknolojilerini radikalleştirip sistemleştiriyordu. Hindenburg'un yayımladığı 24 Mayıs 1934[73] tarihli, "Askerin Yükümlülükleri" bildirgesinde ifade edildiği gibi, "Kişinin kendi benliğini halkı ve anavatanı için ortaya koyma" zorunluluğu, her Alman için geçerliydi: "Kanları itibarıyla Alman halk birliğine mensup olmayanlar"[74] ise, bu "onurlu hizmetten" mahrum bırakılmışlardı.[75]

72. (Adı belli değil) Um den Exerziermarsch. Der Truppendienst. "Deutschen Wehr"e ekler. 1. Yıl, no.: 1, 9.1.1936, s. 3.
73. Manfred Messerschmidt/Ursula von Gersdorff (yay. haz.): Offiziere im Bild von Dokumenten aus drei Jahrhunderten. Stuttgart 1964, s. 256.
74. München: Das Volk in der Wehrgemeinschaft, s. 86.
75. Askerlik yasasının ilk cümlesi "Askerlik hizmeti Alman halkına karşı şeref borcudur," diyor. Aynı yerden alıntı, s. 89.

Üçüncü Reich'ın ordu komutası henüz genel zorunlu askerlik yasasını yürürlüğe koymadan önce "meslekten yetişme devlet memurluğunun yeniden kurulmasına ilişkin yasa"nın "Ari ırklar maddesine" uygun bir emir çıkarmıştı. Bu emre göre, Yahudi subay ve askerlerin görevine son verilecekti.[76] Yeni askerlik yasası, Yahudileri ilkesel olarak "askerliğe layık olmayan kişiler" olarak ilan ediyordu.

Geçmişte, askerlik hizmetinden tamamen muaf tutulmak veya bu yükümlülüğü kısa süreler için yerine getirmek, soylu sınıfı bir yana bırakacak olursak, Alman halkı için daima sosyal bir imtiyaz olmuştu. Eski Prusya ordusu dönemindeki belli bir genel ve yasal yükümlülükten muaflık düzenlemesinden İmparatorluk ordusundaki "bir yıllık gönüllüler" kurumuna kadar, eğitimli ve varlıklı toplum katmanlarına mensup erkekler, geçmişte ya savaş hizmetinden muaf tutulmuşlar ya da bu hizmet alt katmanlara kıyasla hayli kısaltılmıştı. 1914'ten önceki Sosyal Demokrat Parti, bu sınıf çelişkisini sürekli olarak teşhir etmiş ve alternatif olarak kendi idealini sunmuştur: Her (erkek) vatandaşın, vatanın askeri savunması için eşit derecede görevli ve sorumlu olduğu, daha çok milis tipi olarak tasarlanmış bir halk ordusuydu bu. 323

Nasyonal sosyalist devlet, sosyal demokratların bu eşitlik talebine sahip çıktı; talepte yer alan bütün sosyal içerikli, askerlik hizmetinden muafiyet maddelerini bir çırpıda ayıklayıp yerine ırkçı askerlik hizmeti kriterlerini koydu: "Hizmet etmek *zorunda* olmama" söylemi yerini "hizmet hakkından *men*" söylemine bıraktı. Bu da, askerlikten men edilenlere acımasız bir zulüm uygulamanın yolunu açacaktı. Mademki Almanların hepsi istisnasız hayatlarını ortaya koyacaktı, bundan böyle "ırkları itibarıyla yabancı türden olanlar" diye tanımlananların hayatlarından emin olmaları da artık söz konusu olamazdı herhalde. Genel ve eşit mecburi askerlik yasasının bir sonucu olarak, Hitler'in asker/savaş kaçaklarıyla ilgili emrinin uygulanması, böylece nasyonal sosyalist tahakküm pratiğinin birinci düsturu haline gelecekti: Alman olarak *ölünebilirdi*, Yahudi olarak ise *zaten ölünmeliydi*.

İyileşmesi imkânsız hastalıklarda ölümü kolaylaştırma mantığına yaslanan "ötanazi" cinayetlerinde en uç noktasına tırmanan, sakatlara, psikolojik hastalara ve sosyal uyumsuzlara karşı önlemler alma pratiği de aynı düşüncelerin bir uzantısıydı. I. Dünya Savaşı'nın psikiyatristlerinin, "savaşın, Darwin teorisinde dile getirilen doğal seçme ve ayıklanmayı tersten" (negatif anlamda) yerine getirdiğini ve "bedensel ve ruhsal özürlülerin, çıtanın altında kalanların, işe yaramazların ve zarar-

76. Bkz. Messerschmidt: Die Wehrmacht im NS-Staat, s. 40-47.

lı unsurların" savaş tarafından konserve edilip korunduğunu ileri sürüp durmaktan dillerinde tüy bitmişti.[77] Psikiyatrinin önde gelen temsilcileri, daha Weimar Cumhuriyeti döneminde zorunlu kısırlaştırmaya taraf olmuş ve aralarından bazıları, "değeri olmayan hayatın yok edilmesi serbestisini" talep etmişse, bu talebi, diğer gerekçelerin yanı sıra, gelecekteki muhtemel savaşın yol açacağı bu "negatif ayıklamayı" telafi edebilmek ve "toplumu kemiren bu parazitlerin" sayısını daha baştan azaltmak için yapmışlardır.[78] 1933 yılından sonra bu alandaki en radikal tasavvurları dahi pratikte uygulamayı mümkün kılan bir siyasal rejim hüküm sürmüştür. Gelgelelim antisemitizm ve "fazlalık oluşturan, lüzumsuz varlıkların" yok edilmesine yönelik nüfus politikası, yalnızca savaşa hazırlanma ve savaşı yönlendirme düşüncesinin bir ürünü olmayıp başka kaynaklardan da besleniyordu. Nazi devletinin pratiğinde ise sosyal Darwinci unsurlar ile militarist unsurlar karşılıklı olarak birbirini güçlendirmiş ve savaş koşullarına geçildikten sonra zorunlu kısırlaştırma aşamasından sistematik kitle katliamları gerçekleştirme aşamasına geçiş mümkün olabilmiştir.

Planlı bir şekilde hazırlanan bu savaş, nasyonal sosyalist dünya görüşünde, halkın yaşama ve ayakta kalma iradesinin kendini kanıtlamak durumunda olduğu ve ancak, ya mutlak zaferle ya da yenilgiyle sonuçlanabilecek ırkçı bir savaş olarak tasarlanmıştı. Biyolojik üstünlük böylelikle askeri üstünlükle eşanlamlı kılınmıştı.[79] Topyekûn seferberliğin bir yasası, "bilinçli askeri eugenik'ti";[80] ırkı, zararlı kalıtımsal etkilerden arındırma vehmiyle orduda bilinçli bir kalıtımsal sağlık taraması sürdürülüyor; ırkça sağlam olanlardan bir ordu kurmak için topyekûn seferberlik dayatılıyordu: bu amaç doğrultusunda, "Mutterkreuz" ve "Lebenshorn" gibi kurumların görevi, "ırkça" değerli kabul edilen kişilere en uygun üreme koşullarını sağlamaktı; gelgelelim "aşağılık varlıkların yok edilmesine" yönelik programlara harcanan enerji, doğum oranının artırılması için harcanan enerjinin kat kat fazlasıydı. Rejimin şiddet ve zorbalığı yalnızca "yabancı ırktan" olanlara yönelmekle kalmıyor, aynı zamanda çalışamaz durumda olan, sınırlı çalışabilen, savaşamayan veya ancak sınırlı bir şekilde savaşabilen kendi ırkının temsilcilerinin de gözünün yaşına bakmıyordu. Savaşı toplumsal organizasyonun oluşturulmasında çıkış noktası haline getirmek, dost ile düşman

77. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 114.
78. Bkz. Karl Binding / Alfred E. Hoche: Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Mass und ihre Form. Leipzig 1920.
79. Nonne: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen, s. 114.
80. Banse: Wehrwissenschaft, s. 19.

arasındaki ayrımı genelleştirmek anlamına geldiği gibi, üretkeni üretken olmayandan ayırıp ötekini ayıklamak demekti. Ordu ve savunma birlikteliği için işe yaramaz olarak sınıflandırılanların yok edilmesine yönelik böylesi bir nüfus politikasında, nasyonal sosyalist ırkçı ideoloji ile nasyonal sosyalist verimlilik ideolojisi iç içe geçiyordu.

1939 öncesindeki silahlanma döneminde psikiyatristler yeniden "savaştan kaynaklanan sinir hastalıklarından mustarip hastalar" üzerine, daha yoğun bir şekilde eğileceklerdi. Çünkü savaş durumunda (I. Dünya Savaşı'nda) "yaşanan tecrübeye dayalı anormal ruhsal tepki"lerin yeniden bir salgın hastalık gibi yaygınlaşmasından korkuyorlardı. 1914-1918 yılları arasında edinilen deneyimlerden, tedaviyle yetinmemek gerektiği, tedavinin yanı sıra önlem alma ve ön teşhis yöntemlerinin geliştirilmesinin şart olduğu sonucu çıkarılıyordu. Sağlık alanındaki taktiksel planlamalar çerçevesinde bütün askerlik şubelerine ve ordulara danışman statüsünde psikiyatristler tayin edildi. Aynı şekilde askeri hastanelere de birer psikiyatrist kadrosu açıldı. Böylece, aynı dönemde, Max Nonne gibi I. Dünya Savaşı "gazi"lerinin de yeniden görev aldığı,[81] hummalı bir eğitim ve uzmanlık çalışması başlatıldı.

Önceleri, zorunlu askerlik hizmetinin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, askeri yeterlilikleri için yalnızca yüzeysel tıbbi muayeneden geçmiş ve bu bakımdan sorunu olmadığı için yeterli sayılmış gençler kışlalara dolmaya başlayınca, kıta komutanlarının giderek artan boyutta karşı karşıya kaldıkları "sorunlu erlerin" değerlendirilip rapora geçirilmesi için askeri psikiyatristler kullanılıyordu. Psikiyatristler, "görev başında veya topluluk içinde belirgin bir neden olmaksızın dikkat çekecek tarzda başarısız olan veya rahatsızlık veren, düzeni bozan, özellikle de topluluk güdüsüyle hareket etmeyen, kendi başına buyruk, asosyal, bildiğini okuyan, tutuk, içine kapanık, kötü niyetli, asi, zayıf iradeli, kaypak, hantal, ilkel, korkak ve benzeri"[82] kişilik özelliklerine sahip bu "problemli çocukları" –resmi terminolojide aynen bu ifade kullanılıyordu, görevini yapamayanlar ve yapmak istemeyenler olarak tasnif ediyorlardı. Bu askerler, durumlarına göre ya görevini yerine ge-

81. Bkz. 1933-1945 arasındaki askeri psikiyatri için Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 33-75; Riedesser/Verderber: Aufrüstung der Seelen, s. 24-35; age.: "Maschienengewehre hinter der Front", s. 101-196; Rolf Valentin: Die Krankenbataillone. Sonderformationen der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1981, s. 125-145.

82. Bir genelkurmay temsilcisinin, tedavisi zor askerlerle ilgili karan; alıntı Paul Brieler'den: "Sorgenkinder in der Wehrmachtpsychologie. Psychologie & Gesellschaftskritik, 12. Yıl, 1988, H. 3, s. 57. Benzer bir sınıflandırmayı da Helmut Ziemann sunuyor: Die Stellung der Psychopathen im Militärstrafrecht. Hukuk tezi. Marburg 1941, s. 10-12.

tirecek yetenekten yoksun veya uygunsuz oldukları gerekçesiyle çürüğe çıkarılarak ordudan atılıyordu ya da cezalandırılarak görevlerini daha ağır koşullarda yerine getirecekleri özel birliklere gönderiliyorlardı.[83] Her iki önlemin de sonu çoğunlukla ölümdü: Özel bir birliğe tayin edildikten 3-6 ay kadar bir süre sonra istenilen davranış düzeni gerçekleşmediğinde, ilgili askerler, toplama kamplarına veya askeri ceza kamplarına gönderiliyor; "çalışarak yok edilmek" durumuyla yüz yüze bırakılıyorlardı. Çürüğe çıkmak ise çoğu kez, bir akıl hastanesine zorunlu nakil anlamına geliyordu. Askerleri orada da, "değersiz hayat" olarak bertaraf edilme veya açlıktan ölme tehlikesi bekliyordu.

Psikiyatristlerin uzmanlık literatüründe "psikopatların sol kanadı" şeklinde geçen potansiyel "bozguncuların" önleyici tedbir kapsamına alınıp kayıt ve tecrit edilmelerine, savaş öncesi dönemde özel bir ilgi gösterilmiştir. Bir ordu psikiyatristi 1938 yılında yaptığı bir konuşmasında, tamamen politik amaçlı bu ayıklama kategorisini açıklarken, "İşte burada, yer yer açıkça, yer yer gizlice, tahrikçi ve ordubozan olarak faaliyet gösteren grubu görmekteyiz. Burada gösterdiklerimiz, belki de zekice, kimseye belli etmeyecek bir ustalıkla, bir tilki gibi, ama kendilerini de iyice kamufle etmeyi ihmal etmeden, hoşnutsuz unsurları etraflarına toplayanlardır; düşman propagandasına en fazla açık olabilecek ve bu propagandayı yayabilecek, özellikle de eyyamcı, rüzgârın geldiği yöne doğru dönenler bunlardır,"[84] demiştir. Tarih, bu "sol psikopatların" bir yandan cephede işe yaramadıkları, öte yandan da "vatanı bu tür unsurlarla doldurmanın daha büyük tehlikeler" yaratacağı gerçeğini öğretmişti; çünkü "bozgunculardan", rahatsız edici unsurların, 1918-1919'da yaşandığı gibi, yine "zaten hayli ağır bir yük altında ezilen direniş gücünü kemirmeleri ve altını oymaları" beklenmeliydi. Psikiyatristlerin buradan çıkardıkları sonuç, ağır psikopati vakaları için bir bildirim mecburiyeti getirmek, böylece devletin tehdit edilmesi duru-

83. Özel birlikler için bkz.: Messerschmidt: Die Wehrmacht im NS-Staat, s. 383-385; Hans-Peter Klausch: Die 999er. Von der Brigade "Z" zur Afrika-Division 999: Die Bewährungsbatallione und ihr Anteil am antifaschistischen Widerstand. Frankfurt/M. 1986; age.: Die Geschichte der Bewährungsbataillone 999 unter besonderer Berücksichtigung des antifaschistischen Widerstands, 2 Cilt. Köln 1987; age.: "Erziehungsmänner" und "Wehrwürdige". Die Sonder-und Bewährungseinheiten der Wehrmacht: Norbert Haase/Gerhard Paul: Die anderen Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamsverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995. s. 66-82; Die Bewährungstruppe 500. Stellung und Funktion der Bewährungstruppe 500 im System von NS-Wehrrecht, NS-Militärjustiz und Wehrmachtsstrafvollzug. Bremen 1995.

84. Oberstabsarzt Dr. Simon: Das Problem der Psychopaten in der Wehrmacht. Askeri Tıp Cemiyeti'nin 2. 11. 1937 tarihli Münih toplantısından özet: Der deutsche Militärarzt, 3. Yıl, 1938, s. 35.

munda, tehlikeli unsurları daha da bozucu faaliyetlerine girişmeden önce yakalayabilmeyi mümkün kılmaktı.[85]

Savaşın başlamasıyla, beklenenin aksine, korkulan nevroz salgınları gerçekleşmedi. "Hastalar, ilk evrede hastalıkların da, tedavinin de ağırlık merkezini kaydırmışa benziyorlardı. Sanki iyi donanımlı askeri tıp aygıtının 'klasik' savaş nevrozlarına hiç de nazik davranmayacağını hastalar bir şekilde fark etmişlerdi." Birliklerin hızla hareket ettiği ve Alman tarafının az kayıp verdiği yıldırım savaşlarının başarıları, askerlerin ruhsal durumları üzerinde, I. Dünya Savaşı'ndakinden farklı bir etki yapıyor, siperlerde o tekdüze koşullar altında ölümü beklemenin yarattığı kadar yoğun bir baskı oluşturmuyordu. Askerlerin hastalık belirtileri, uzuvlardan iç organlara kayıyordu. "Zaten her şeyin hızlı bir akış içinde cereyan etmesine yol açan ve yaşanan korkulara ve korkunç deneyimlere bir anlam vermeye bile neredeyse fırsat vermeyen bu ileri düzeyde makineleşmiş savaş, olağanüstü heyecan ve duygu durumlarına karşı zayıf olan askerlerin birkaç organ sistemini birden etkiliyordu. Migrene benzer kronik baş ağrıları gelişiyor, fonksiyonel kalp ve dolaşım, tansiyon bozuklukları, çoğunlukla, kısa baygınlık nöbetleriyle birlikte artıyordu: Hastaneler, spesifik olmayan, inatçı ve ıstırap verici mide-bağırsak şikâyetleri bulunan askerlerle dolup taşıyordu."[86] "Gerçekten organik" hastalıkların mı yoksa psikolojik bozuklukların mı söz konusu olduğunu teşhis etmek için artık psikiyatristler yerine dahiliyeciler devreye giriyordu. Dahiliyeciler, merkezinde "kapaklar" dedikleri bölümlerden meydana gelen bir "mide hastası dolaşım sistemi" oluşturdular. Hasta askerler, bu izleme istasyonlarında tedavi görmek için özel askeri hastanelerin dahiliye bölümlerine sevk ediliyor veya teşhis "psikopatik mide nevrozu" ise, ya eski birliklerine geri gönderiliyor ya da özel olarak kurulan "mide taburları"na yollanıyorlardı. Çürüğe çıkmayı, ancak birçok kez nüksetmiş bir ülsere yakalanan veya hayatını tehdit edecek komplikasyonlar geçiren hastalar umabilirdi.

Benzeri "dolaşım sistemleri" kulak, kalp ve böbrek hastaları için de kuruldu. Nihayet Sovyetler Birliği seferiyle birlikte "klasik savaş nevrozu" vakaları yeniden hızla artmaya başladığında, bir "NP-dolaşım sisteminin" (NP=nevrotikler ve psikotikler) kurulması için karar alındı. I. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi, çeşitli işkence yöntemleriyle hastaların "hastalığa kaçış"larını derhal ve süratle önlemek yerine, bu sefer aşamalı bir tedavi planı deneme şeklinde devreye sokuldu. Bu anlayışa göre hastanın, "ihtiyaç halinde, hafif sakinleştirici ve uyku ilaç-

85. Age.: s. 34/35.
86. Roth: Die Modernisierung der Folter, s. 36.

ları verilmek suretiyle ruhsal gerilimlerinin dengeleneceği; dinlendirme ve ruhsal telkin yoluyla da bedensel yorgunluk belirtilerinin giderileceği" bir askeri hastaneye sevki öngörülüyordu.[87] Ancak böyle geri çekme veya dinlendirme desteklerinin de işe yaramadığı durumlarda, "panik mikropları"nın tecridi ve ayıklanması önlemleri gündeme geliyordu. Sabitleşmiş duygu ve heyecan tepkileri gösteren cephe askerleri, vakit geçirmeden askeri hastanelerin nöroloji bölümlerine, cephe gerisinde ve memlekette bulunan askerlerin ise, özel olarak kurulması öngörülen askeri hastanelere sevki öngörülüyordu. Bu kimseler, orada uygulanan terapilere de cevap vermemişlerse bunların büyük akıl hastanelerinin tecrit edilmiş askeri bölümlerine nakledilmeleri gerekiyordu. Bunun yanı sıra, "ruhsal veya bünyevi anomali" teşhisi konmuş "anormal davranışlı" askerlerin, yedek ordunun ceza bölüklerine veya cephe birliklerinin ceza bataryalarına gönderilip gönderilmemesi kararı da ayıklamayı gerçekleştiren psikiyatristlere bırakılıyordu. Bu yaptırımın da işe yaramadığı durumlar için, kanun açıkça "nevrozlular dolaşım sisteminin" son durağı olarak toplama kamplarını öngörüyordu.[88]

Savaşın tırmanmasına paralel olarak psikolojik hastalıkların artmasıyla birlikte, nörologların tedavi yöntemleri de radikalleşmeye başladı. Öyle ki, hastanelerin nöroloji bölümlerinde değişik dozlarda elektrik işkencesi yeniden uygulanmaya kondu. Önceleri "konuşarak tedavi" yöntemlerini tercih etmiş hekimler bile, "iflah olmaz, inatçı" hastaları akıl hastanesine sevk etmekle veya divanı harbe vermekle açıktan açığa tehdit ediyorlardı. Psikoterapist Dr. Schott, tedavi yöntemini şu sözlerle açıklıyordu: "Teşhis şüphe kalmayacak kadar net biçimde konduktan sonra hastaya, önce bir uzman sıfatıyla açıklama yapılıp sadece spesifik bir sinirsel davranış bozukluğunun tespit edildiği, bunun ise etkin bir psikoterapiyle, kısa bir süre sonra kendiliğinden geçeceği açıklanır. Beklenenin aksine, hastalık geçmezse, yapılan kişilik değerlendirmesinde yanılgıya düşülmüş demektir. Böyle bir durumda ya bilinçli olarak kötü niyetli davranan biriyle ya da hiçbir şeyi umursamayan bir akıl hastasıyla karşı karşıyayız demektir. Birinci durumda, ancak ceza hukukuna göre, savaşa özel ceza yönetmeliğinin hayli ağır sonuçlarını içinde barındıran bir çözümün mümkün olacağı; ruhsal hastalığın

87. Age.: s. 56. 1. Doğu çalışma toplantısında danışman psikiyatristin çıkardığı sonuçlar; Roth, önce bu "yumuşak" çizgiyi geleneksel nöropsikiyatrinin temsilcileri ile psikoterapik yöntemlerin savunculan arasındaki rekabette bir uzlaşma olarak anlamaktadır. Aynca Roth'a göre, NS-yöneticileri, "savaş nevrotiklerine" yönelik fazla sert ve dikkatsiz bir terapinin, 1918'deki sosyal patlamalara giden yolu istemeden yeniden döşeyebileceği endişesini taşımaktaydılar (s. 50).
88. Age.: s. 58.

söz konusu olması durumunda ise, bu hastalığın topluma verebileceği zararlar göz önünde bulundurularak sadece akıl hastanesinde sürekli muhafaza yoluna gidileceği anlatılır. Ama gerek hasta gerekse çıkarları ona bağlı çevresi için en ehven ve arzu edilir durum, bu her iki berbat ve sonu karanlık ihtimalin de hasta için söz konusu olmaması ve sebebi sadece sinirsel olan hastalıkların umulan zaman süresi içinde kaybolup gitmesidir."[89]

E. SELEKSİYON II: FÜHRER'LERİN SEÇİMİ

Genelleştirilmiş ayıklama mekanizmalarının bir ucunda kökünü kazıma hedefinin caniyane "negatif" pratiği işletilirken, öteki ucunda bir başka ayıklama çeşidi, işe yarar insan malzemesinin "pozitif" seçimi durmaktaydı. Askeri alanda mesele özellikle "yönetici unsurların ayıklanıp toplanması" yani subaylar sınıfına giriş koşullarının belirlenmesiydi. Savaşı yürütme yöntemlerinin teknikleşmesiyle, erata da giderek farklı nitelikler aranmaya başlandı. En azından hava kuvvetleri gibi teknik birlikler için personelini istisnasız özel yeterlilik sınavları temelinde seçmek kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmişti.

İmparatorluk ordusunda subay seçiminde her şeyden önce subay sınıfının homojen olması kaygısı gözetiliyordu. Ayrıcalıklı bir sosyal konum ve patemalist bir zümre örgütlenmesinin kendine özgü iç kurallarına göre işleyen ve subay çocuklarını askere alan uygulama, ordunun siyasal sadakatinin güvencesi sayılıyordu. Subay olmak isteyen bir kişi, kendi seçtiği herhangi bir alaya başvurur, burada alay komutanı öncelikle onun "hizmet dışı alandaki uygunluğu"nun istenen ölçüde olup olmadığına bakardı. Bu sınavda sınıf, ailenin kökeni ve siyasal görüş ve tercih, biçimsel eğitim düzeyi kıstaslarından daha önemli bir rol oynamaktaydı. Terfi, kıdem ilkesine göre gerçekleşiyordu.[90]

89. Doktor Schott: Gedanken und Erfahrungen zur Behandlung der Kriegsneurosen, 15.12.1944, aynı yerden alıntı.

90. Bernhard R. Kroener: Auf der Weg zu einer "nationalsozialistischen Volksarmee". Die soziale Öffnung der Heeresoffizierkorps im Zweiten Weltkrieg: Martin Broszat/Klaus-Dietmar Henke/Hans Woller (yay. haz.): Von Stalingrad zur Währungsreform. Zur Sozialgeschichte des Umbruchs in Deutschland. Münih 1988, s. 654; bkz. aynı eser: Struktruelle Veränderungen in der militärischen Gesellschaft des Dritten Reiches: Michael Prinz/Rainer Zitelmann: Nationalsozialismus und Modernisierung. Darmstadt 1991, s. 267-296. Kroener'in subay katmanının geçirdiği yapısal dönüşümü modernleşme olarak kavraması, giderek yazısını, tabuları kırma hareketine bakarak nasyonal sosyalist sistemi "modern bir diktatörlük" olarak sunan bir derlemenin içinde yayınlanması; bir kez daha, modernleşme kavramının bulanıklığının

Weimar Cumhuriyeti dönemindeki 100 bin kişilik gönüllüler ordusunu baskı ve zorlamalarla yaklaşık 2.8 milyon gibi devasa bir asker sayısına[91] ulaştırmış olan Wehrmacht'ta, İmparator Wilhelm döneminde, iç siyasetteki öncü konumu itibarıyla ordunun gözetmek zorunda kaldığı kimi özellikleri de önemini yitirmişti. NS rejimin kuruluş aşamasında, işçi hareketinin sosyal-demokrat ve komünist örgütlerinin dağıtılmasından, temsilcilerinin sürülmesinden, tutuklanmasından veya katledilmesinden sonra "iç düşmanın" denetim ve gözetim altına alınması görevi" polis teşkilatına ve SS'e devredilmişti.[92] Gelinen aşamada, askeri planlamalarda ordunun bir iç savaşa müdahalesi veya orduya devrimci bir sızmanın gerçekleşip nüfuz kazanmasının önlenmesi kaygısının neredeyse belirleyici hiçbir rol oynamamasından dolayı, subaylar zümresinin köken olarak aynı sosyal katmanlara dayanma zorunluluğu da anlamını yitirmişti; tek tek subayların teknik alandaki profesyonelliği ve cephede savaşma idealine uygunluğu anlamındaki "Führer otoritesi"ne sahip olmaları şartı, subayların, gerek sınıfsal kökenleri gerekse burjuva dünyasından imtiyazlı bir zümreye ait olma özelliğiyle yalıtılmış olma nedeniyle sahip olmaları gereken o sağlam "birlik ruhundan" daha önemli bir hale gelmişti. Gerçi askeri elitlerin kafasına yer etmiş geleneksel zümre anlayışı varlığını hâlâ sürdürmekteydi; ancak subayların seçiminde ve terfilerinde nitelik ve başarı kriterleri baz alındığı oranda bu zümre düşüncesi de sosyal temelini kaybediyordu. Kıdem ilkesine göre terfi uygulaması daha bir süre geçerliliğini sürdürmekle birlikte giderek başarı değerlendirmelerine göre terfi uygulamaları lehine yumuşatıldı ve nihayet 1942 yılında cephe subaylarının terfi düzenlenmesinde kıdem ölçütü tamamen kaldırıldı.

Rejimin ideolojik kıstasları askeri ihtiyaçlara göre belirleniyordu. Hitler'in düşüncesine göre "nasyonal sosyalist halk ordusu" devletin "en sosyalist kurumu" olmalıydı. Hitler 1936 yılında yapılan parti kongresinde Napoléon ordusundaki cazip terfi uygulamasından esinlenerek, her askerin her an, her türlü üst göreve atanmaya hazır olması ve buna uygun hareket etmesi ilkesini kurallaştırmıştı.[93] Reich Savaş Ba-

belgesini sunmaktadır. Yazarın kavrayışındaki modernleşme kavramına göre, tarihsel dönüşüm süreçleri, işlevlerin farklılaşması ve rasyonelleşmesi anlamındaki bir teleolojinin; yazarın kâh olumlu, kâh olumsuz, kâh belirsiz kullandığı bir teleolojinin belirleyiciliğine boyun eğdirilmiştir.

91. Wilhelm Deist: Die Aufrüstung der Wehrmacht. Age.: Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges, s. 533.

92. Volker R. Berghahn: Militär, industrialisierte Kriegführung und Nationalismus: Neue Politische Literatur, XXVI. Yıl, 1981, s. 35.

93. Jürgen Förster: Vom Führerheer der Republik zur nationalsozialistischen Volksarmee. Jost Dülffer/Bernd Martin/Günter Wollstein (yay. haz.): Deutschland in Eu-

kanı von Blomberg bir yıl sonra yaptığı bir konuşmada Wehrmacht'ın personel politikasının, ne sosyal kökeni ne kast veya zümreyi ne de kişinin babasının para kesesinin durumunu gözetmeksizin, başarı ilkesinin adım adım uygulanmasıyla belirleneceğini açıklıyordu. Ortalamanın üzerinde başarı vaat eden bir yeteneğin bile köşede çürüyüp heba olmasına seyirci "kalacak" bir lükslerinin olmaması nedeniyle, "bedeni, karakteri ve ruhu sağlıklı olmak koşuluyla, her Alman vatandaşına" subay olma yolu açılmalıydı.[94]

Yeni subay neslini aynı zümre içinden devşirme ilkesinden, başarı ilkesine göre seçmeye geçiş[95] ile birlikte askerler, yedek subay seçme, belirleme tekelini kaybetmişlerdi. Gerçi savaşın ilk yarısına kadar alay komutanı hâlâ son tahlilde subay adayını göreve alıp almama konusunda karar verme yetkisine sahipti; fakat subay adayı, alay komutanının huzuruna çıkmadan önce uygulamanın ilk döneminde 2-5 gün süren, sonraları bir günde tamamlanan psikolojik bir sınava tabi tutuluyordu. Böylece I. Dünya Savaşı boyunca işe yaramaz askerlerin tanımlanmasında, yola getirilmesinde veya ayıklanmasında büyük oranda görev almış olan psikiyatristlerin, öteki deyişle askere alma ve biçimlendirme uzmanlarının görev alanları 1927'de subay adayları için zorunlu yeterlilik sınavının yürürlüğe konmasıyla bir kez daha genişlemiş oluyordu. Öyle ki, yeterlilik teşhisini sağlayacak elverişli yöntemlerin geliştirilmesi ve bu düzenlemelerin ordu, hava kuvvetleri ve donanmanın ilgili sınav bölümlerinde pratikte uygulanmaları için psikologlar işe alındı. Yüksekokullarda bağımsız bir bilim dalı olarak daha yeni yeni yerleşmeye başlayan bilimsel psikoloji, hem Reichswehr'de hem Wehrmacht'ta hem de fabrikalarda uygulanan psikoteknik alanında ilk üniversite dışı çalışma sahalarına kavuşmuştu. "Denebilir ki, meslek içi alanda önem taşıyan psikoloji bilgisi, yetenekli, erdemli işçi ve ordu uzmanının seçilip motive edilmesini sağlamakla kalmayacak aynı zamanda 17-19 yaşlarındaki lise mezunları arasından inançlı, özgüvenli ve yönetici vasıflarına sahip subay adaylarının ortaya çıkartılmasında kullanılabilecek bir bilgi birikimiydi."[96] "30'lu yılların sonlarında üni-

ropa-Kontinuität und Bruch. Gedenkschrift für Andreas Hillgruber. Frankfurt/M./Berlin 1990, s. 314.

94. 27 Nisan 1937'de NSDAP kurmayları önünde yapılan konuşmadan alıntı. Messerschmidt/von Gersdorff (yay. haz.): Offiziere im Bild von Dokumenten, s. 268-269.

95. Daha genel bilgi için bkz. Detlef Bald: Vom Kaiserheer zur Bundeswehr. Sozialstruktur des Militärs: Politik der Rekrutierung von Offizieren und Unteroffizieren. Frankfurt/M. 1981; age.: Der deutsche Offizier.

96. Ulfried Geuter: Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus. Frankfurt/M. 1988, s. 143. Ordu psikolojisi ve Alman ordusunun

versitede psikoloji eğitimini tercih edenler, aslında seçimlerini daha sonra devlet memuru veya Wehrmacht psikoloğu olma umuduyla yapıyorlardı."[97]

Başlangıçta sadece kamyon şoförlerine ve telsizcilere; sonraları mesafe ölçme aleti operatörlerine, gaz tespit teknisyenlerine ve buna ek olarak hava kuvvetlerinin yanı sıra donanma ve tank birliklerinin bazı görev alanlarındaki personel seçimlerine uygulanan yeterlilik sınavlarında duyu ve tepki testlerine ağırlık verilirken subay adaylarına uygulanan test, karakter tespitine yönelik bir kişilik tahliliydi. "Özgeçmişlerin yorumlanması, ifade tarzının ve ruhsal-zihinsel durumun araştırılması, davranış ve eylem analizi gibi farklı bölümlerden oluşturulmuş genel sınav yönteminin hedefi, sınava girenin kapasitesini, davranışlarını ve ifadesini dikkatle izlemek, kayda geçirmek, tanımlamak, sonra da bu tek tek bilgilerden gerçeği yansıtan bütünlüklü bir tablo çıkarmaktı."[98]

Adaylar bu hedefe ulaşabilmek için, "bir subaydan görevi başında beklenecek yetenek ve özellikleri harekete geçirecek" "hakiki hayattakine çok benzeyen" durumlarla karşı karşıya bırakılıyorlardı."[99] Örneğin "ruhsal ve zihinsel durum araştırmasında" adayın kişiliğiyle ilgili özellikler ile adayın düşünce ve davranışları arasındaki bağıntıları gösterdiği düşünülen karmaşık problem çözme testleri, sözgelimi dar anlamda zekâ testleri, askeri plan kurma oyunlarının yanında daha önemsiz bir rol oynuyordu. Subay adaylarının yer yer gruplar halinde bir arada da sınavdan geçirildikleri "Führer testleri", adayların ilişki kurma, motive etme, sözünü geçirme, iradesini dayatma, koordine etme, iradi ve ruhsal açıdan insan yönetme yeteneklerini belirleme amacına yönelikti.[100] Denekler, ifade-tepki testi çerçevesinde, diğer uygulamaların yanı sıra yüksek sesle komut vermek ve bir bölük askerin karşısında duruyormuş gibi bir konuşma yapmak zorundaydılar. Subay adayları test istasyonlarından birinde mimikleri kaydetmek amacıyla kullanılan

---

psikoloji hizmetlerinin devamlılık ölçütleri için bkz. Riedesser/Verderber: Aufrüstung der Seelen; malzeme bakımından zengin, ama yanlı ve meşrulaştırıcı bir çalışma: Peter R. Hofstätter: Deutsche Wehrmachtpsychologie 1914-1945. Münih 1985; Gotthilf Flik: Zur deutschen Wehrmachtpsychologie 1934-1945. Untersuchungen des Psychologischen Dienstes der Bundeswehr, Sonderreihe: Zur Geschichte der Wehrpsychologie, Cilt 1.o.O., o.J. [1989]; Werner Fritscher (yay. haz.): Dokumente zur deutschen Wehrpsychologie, 1914-1945. Münih 1990.

97. Geuter: Die Professionalisierung der deutschen Psychologie, s. 265.

98. Max Simoneit: Wehrpsychologie. Berlin 21943, s. 47/52.

99. Geuter: Die Professionalisierung der deutschen Psychologie, s. 194.

100. Anweisungen für Eignungsuntersuchungen des Oberkommandos des Heeres, age., s. 198.

gizli bir kamera tarafından filme alınıyordu. Bu kamera onların yay germe, aniden korkutulma, ayna karşısında kendine çekidüzen verme davranışlarını görüntülüyor, bu uygulama, tıpkı grafolojik bir uzmanlık raporu gibi, bir insanın keyfi olmayan hareket ve ifadelerinin izlenmesi sonucu, o kişinin karakter özelliklerini tespit etme işlevini görüyordu.

Kaldı ki, ifade psikolojisine ve karakterolojiye ilişkin kavrayışlar, askeri-psikolojik alandaki uygulamalar için yorumlanıp yeniden yazılmak zorunda değildi. Çünkü ideal askeri kişilik modeli, subay yeterlilik sınavlarında uygulanmasından çok önce psikolojinin teori ve yöntemlerine dahil edilmişti bile. Ludwig Klages'in tezlerinde yer alan, bedenin ruhun bir tezahürü olduğu anlayışının kabul edilmesinden sonra, bedensel ve ruhsal gerilimleri sınıflandırıp örneklendirmek ve müstakbel subaylar için temel önemde görülen irade gücünü kas hareketlerinden okumaya geçmek çok zor olmasa gerekti. Böylelikle subay adayının, komut ile birlikte ani hareketle hazır ol duruşuna geçmesi veya bir elektrik şoku sırasında acısını bastırması, irade gücünün bir göstergesi haline gelebiliyordu. "İfade psikolojisinin kavradığı şey, basit anlamda irade değil, belirli bir irade tasavvuruydu. İrade bir duruşu ve tavrı ifade ediyordu, dolayısıyla bedene hâkim olma, belli bir bedensel tavır demekti. İrade kendine hâkim olma yetisi demekti, bedenini dizginleyebilmek, dümdüz bir intiba bırakabilmek demekti. Daha değişik bir ifadeyle: Subay adaylarının irade ve tepkilerini ölçerek bir irade analizi yapmanın arkasında, Prusya'nın geleneksel askeri irade anlayış ve tasavvuru bize göz kırpıyordu. İfade psikolojisi teorisinin bu normatif içeriği, kendi kendini eğitmeyi ve terbiye etmeyi kendine hâkim olmayı dışarıdan eğitim ve şartlandırmanın bir önkoşulu olarak talep eden ve insanı bir kere iradesinin bir unsuru haline getirdikten sonra imkânsızın dahi istenebileceğini iddia eden bir siyasal ideolojiyle çelişmiyordu."[101] Daha müracaat sırasında "bedeni ile ruhu, birbirine dik açıyla bağlı olma" (Friedrich Nietzsche) idealine uyanlar, Wehrmacht subayı olmak için gereken yeterliliği kazanmış sayılacaktı. Justus Lipsius döneminden bu yana disiplin uzmanlarının askeri eğitimin hedefi olarak belirleyip sıraladıkları kıstaslar, böylece yeniden, ama bu kez karakteristik bir özelliğe bürünmüş olarak askeri-psikolojik yeterlilik teşhis yöntemleri arasına geri dönmüş oluyordu.

Subay adaylarının yeterlilik sınavlarında ırkbilim ve tipleri biyolojik temelde standartlaştırma öğretileri, önceleri neredeyse hiçbir rol oy-

101. Geuter: Die Professionalisierung der deutschen Psychologie, s. 185.

namıyordu. Fakat 30'lu yılların sonunda askeri psikologlar parti kurumlarının baskısı altına girdikçe nasyonal sosyalizmin dünya görüşü ile uyum içerisinde olduklarını gösterme gereğini daha çok duydular ve kendilerini ırkçı ayıklama mekanizmalarına dahil olmaya mecbur hissettiler. Subay seçme testlerinde kendi bağımsızlıklarını savunan ve sivil uzmanları subay adaylarının askeri yeterliliğini ölçmeye yetkin görmeyen yüksek kuvvet komutanları arasında da bu Wehrmacht psikoloji anlayışının muhalifleri vardı. Wehrmacht psikolojisi ayrıca askeri hekimler tarafından da reddediliyor, özellikle tıp eğitimi almış psikiyatristler, bu eğitimi almamış rakiplerinin etkilerini mesleki rekabet kay-
 gılarından dolayı olabildiğince sınırlandırmaya çalışıyorlardı.

Fakat Mayıs 1942'de hava kuvvetleri de dahil olmak üzere bütün orduda psikoloji bölümlerinin kaldırılmasının nedeni, ne partinin ne de Wehrmacht'ın ve psikiyatrinin psikolojiye yönelttiği saldırılar olmayıp Doğu cephesindeki büyük kayıplardan sonra oluşan önemli subay açığı ve değişen subay idealleriydi.[102] Cephedeki ağır kayıplar, subay seçme prosedürünün kökten basitleştirilmesini zorunlu kılmıştı. İlk büyük yenilgilerden sonra giderek aranan subay tipinin tayin edici özellikleri sabır, dayanıklılık, serinkanlılıktı artık. Bunlar; "Üstünü az meşgul eden ve emrindeki askerlerin sevgisini, saygısını kazanmış, uğruna ölüme gidecekleri, 'emret komutanım' tipi subay"lardı.[103] Bu tip mitleştirilmiş savaşçı figüründen esinlenmiş "Führer kişilikler"i tespit edilmek istendiğinde psikolojik yeterlilik sınavları artık işe yaramaz hale gelmişlerdi. "Bilimsel subay seçme yöntemi barış koşullarındaki bir orduya göre tasarlanmıştı. Savaş koşullarında ise, subay adaylarının uygunluğu, temel kriterlerini daha çok pratiğin içinden alan bir yöntemle yani bizzat savaşın içinde ölçmek mümkündü; bu da kuşkusuz nasyonal sosyalizmin, mücadelenin sert şartları içinde insanları seçip ayıklama düşüncesine uygundu;"[104] dolayısıyla cephedeki başarı, ayakta kalma becerisi, giderek tek değerlendirme kriteri haline gelecekti. Savaş uzadıkça kayıplar da muazzam boyutlara ulaşmaya başlamıştı; subay adaylarında aranan nitelikler iyice basitleştirilmiş, aza indirgenmiş olduğu halde, kayıpları telafi etmek gene de pek mümkün olamıyordu. 1943/44 yıllarına gelindiğinde ise artık şu bu niteliğe öncelik vererek "seçmek"ten söz etmek mümkün değildi.

---

102. Çözülmenin nedenleri için bkz. age., s. 390-404.

103. Ordu Personel Dairesi Başkanı Tümgeneral Schmundt'un 17.11.1942'deki bir konuşması; Kroener'den alıntı: Auf dem Weg zu einer "nationalsozialistischen Volksarmee", s. 658.

104. Kroener: Auf dem Weg zu einer "nationalsozialisticshen Volksarmee", s. 659.

Subaylar sınıfının gençleştirilmesi ve farklı sosyal sınıflara açılması, o döneme kadar subay sınıfındaki homojenliği sağlamak ve korumak amacıyla oluşturulmuş sınıfsal ayıklama mekanizmalarının ortadan kaldırılmasını hızlandırmakla kalmadı aynı zamanda yeni bir subay tipinin oluşmasına da önayak oldu. Genellikle parti üyesi veya geçmişte Hitler Gençliği lideri olan bu yeni subay tipi, kendini muhafazakâr ordu temsilcilerinden çok daha güçlü bir şekilde "nasyonal sosyalist" dünya görüşüyle özdeşleştiriyordu.[105] Savaşın Doğu'da şiddetlenmesi, o zamana kadar Führer devletine pratikte sadakat göstermiş olmalarına rağmen en azından partiye karşı bağımsızlıklarını korumaya değer vermiş Wehrmacht subaylarının nasyonal sosyalist fanatiklere dönüşmelerine ve "kanın son damlasına kadar savaş" söylemini içselleştirip sahiplenmelerine yol açtı. Bir imha seferi olarak planlanan ve yürütülen "Barbarossa Operasyonu"nda komuta görevi üstlenecek biri için gerek Yahudilerin imhasını gerek savaş tutsaklarının ve sözde partizanların kurşuna dizilmesini gerekse de sivil halkın acımasızca katledilip bombardımanlarla kentlerin altının üstüne getirilme politikasını "Yahudi-Bolşevik aşağılık yaratık"lara karşı yürütülmesi zorunlu savunma önlemleri olarak haklı gösteren bir ideoloji çok uygundu.

Ordunun ilerleyişi durduğunda yeni bir 1918 sendromunu yaşama kaygısı başladı. Rusya'daki çetin kış koşullarının ve Kızıl Ordu'nun beklenmedik kararlı ve uzun direnişinin moral bozucu etkisi altında, savaş birliklerinin birlik ruhunu ve mücadele motivasyonlarını uzun vadede ayakta tutabilme ve geleneksel askeri itaatkârlığı güvence altına alma araçlarının artık yetmeyeceğinden endişe ediliyordu. "Zafere ulaşmak isteyen bir ordunun her bir askerinin siyasal olarak ne için savaştığını bilecek kadar fanatikleştirilmesi"[106] gerektiği inancıyla, eratın zihnine "savaşı bir dünya görüşü" olarak kazımak kaçınılmaz hale gelince, bu amaçla önce "Wehr ruhlu önderlik"; 1943'ten itibaren ise "nasyonal sosyalist önderlik" üst başlığı altında bir dizi propaganda önlemi devreye sokuldu. Wehrmacht üzerindeki etkinliğini genişletmek için en uygun aygıtı kullanmaya kararlı parti yönetiminin tayin edici önderliği altında, sonuna kadar savaş, "sarsılmaz inanç" ve kendini "kayıtsız şartsız adama" vaazları vermekle ve yaygınlaşan yenilgi ru-

105. Age.: s. 681.

106. Willi Ruder'in 23.2.1944'te Münih'teki bir konuşmasından; Waldemar Besson'dan alıntı: Dokumentation zur Geschichte des nationalsozialistischen Führungsoffiziers (NSFO): Yılda dört kez yayımlanan tarih dergisi, 9. Yıl, 1961, s. 105.

huna karşı her türlü psikolojik savaş yöntemini kullanarak mücadele etmekle görevli 50 bin üst düzey Nazi subayı yetiştirildi.[107] Bu subayların, gerek "sözlü propaganda", gerek gazeteler, eğitim broşürleri ve gerekse radyo yayınları yoluyla yaydıkları nefret sloganları ve direnme çağrıları, askerleri "ya zafer ya Sibirya" alternatifiyle karşı karşıya bırakıyor ve askerde, yenilgi halinde düşmanın kısasa kısas yapması endişesini körüklüyordu: "Birlik içerisinde sevk ve idarenin, nasyonal sosyalist dünya görüşünün ve ırkının üstünlüğüne olan güveni korumaktan da önemli olan şey, askerlere Yahudi Bolşevizmi tarafından yok edilme tehdidini dehşet tablolarını göstermek suretiyle onlardaki direnme isteğini güçlendirmek ve askerleri bir yenilgi durumunda caniliklerinin he-

sabını vermek zorunda kalacaklarına inandırmaktı. Wehrmacht yönetimi, kendi barbar pratiklerini, bir propaganda aracı olarak kullanmasını iyi biliyor, barbarlıklarını, bir yenilgi durumunda Almanya'yı nasıl bir öç alma felaketinin beklediğini anımsatan etkili ve dehşet salan bir araca dönüştürüyordu."[108] Bu propagandanın itici gücü, savaşın zaferle sonuçlanacağına dair umut değildi; asıl itici güç, kendi yok oluşunu erteleme endişesinden kaynaklanan iradi zorlamaydı.

Wehrmacht askerleri, propaganda subaylarının kullandıkları ve onları sürekli bir ajitasyon bombardımanı altında tutmaya yönelik sloganlara karşı hiç de bağışık değillerdi. Wehrmacht, nasyonal sosyalist Almanya'nın bir yansımasıydı. Antisemitik ve ırkçı düşünce kalıpları askeri hiyerarşinin bütün kademelerinde çok yaygındı; dönemin cepheden gelen asker mektupları bunu belgelemektedir.[109] İdeolojik beyin yıkama, zaten ilk defa kışlada ya da cephede başlamıyordu; Nazi devletinin 1933'ten itibaren bütün toplumu kapsayan "ruhsal, zihinsel seferberlik" kampanyalarının içine yerleştirilmiş bir olguydu bu.[110] Bu zihin-

107. Bkz. Messerschmidt: Die Wehrmacht im NS-Staat, s. 441-480; Volker R. Berghahn: NSDAP und "geistige Führung" der Wehrmacht 1939-1943: Yılda dört kez yayımlanan çağdaş tarih dergisi, 17. Yıl, 1969, s. 17-71; Arne W. G. Zoepf. Wehrmacht zwischen Tradition und Ideologie. Der NS-Führungsoffizier im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. vd.1988.

108. Omer Bartov: Hitlers Wehrmacht. Reinbek 1995, s. 190/191.

109. Bkz. Walter Manoschek (yay. haz.): "Es gibt nur eines für das Judentum: Vernichtung". Das Judenbild in deutschen Soldatenbriefen 1939-1944. Hamburg 1995; Klaus Latzel: Tourismus und Gewalt. Kriegswahrnehmungen in Feldpostbriefen. Heer/Naumann (yay. haz.): Vernichtungskrieg. s. 447-459.

110. Nasyonal sosyalist propaganda politikası için bkz. Marlis G. Steinert: Hitlers Krieg und die Deutschen. Stimmung und Haltung der deutschen Bevölkerung im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1970; Jutta Sywottek: Mobilmachung für den totalen Krieg. Die propagandistische Vorbereitung der deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg. Opladen 1976; Jörg Bohse: Inszenierte Kriegsbegeisterung und ohnmächtiger Friedenswille. Meinungslenkung und Propaganda im Nationalsozialismus. Stuttgart 1988.

sel, ruhsal şartlandırma süreci içinde komuta subaylarının hummalı etkinliklerinin, birliklerin mücadele arzularını gerçekten hangi ölçüde etkilediğini belirlemek kolay değildir.

Nasyonal sosyalist propaganda aygıtına beyin ve yürekler üzerinde neredeyse sınırsız bir hâkimiyet atfeden ve hem askerleri hem de sivil halkı geniş çaplı bir kandırmacanın edilgen kurbanlarına indirgeyen sonraki yorumlar oldukça eksiktir. Yoğun propagandalarla destekli hazırlıklara rağmen savaşın başlangıcında, büyük bir coşku ve heyecanın oluştuğu izlenimi yaratılamamıştı. Yeni bir "Ağustos coşkusu" yerine endişe dolu, kasvetli bir hava hâkimdi. 1943'ten sonraki hızlanan kriz döneminde rejimin açıklanan resmi görüşü ile gerçekte kitleye ve ordu- 337
ya hâkim düşünce ve görüşler arasındaki mesafe daha da büyümüştü. F22
Kasım 1918 travmasının, yenilginin eşiğindeyken bile tekrarlanmaması ve topyekûn yenilginin kaçınılmazlığının giderek berraklaştığı dönemde bile birliklerin dağılmaması ya da başkaldırmaması ve "iç cephenin" "çökmemiş olması" gerçeği, Alman toplumunun ve ordunun, bir kitle halinde rejimin resmi sloganlarına ve nihai zafer sözlerine itibar ettiği anlamına kesinlikle gelmez. Kitlelerin yürütülen savaşa ve yürürlükteki uygulamalara destek verip katılmalarını bir propagandanın etkisine bağlamak mümkün olmadığı gibi, ayrıca rejime pratikte gösterilen sadakat da kitlelerin rejimle her zaman ideolojik bir mutabakat içinde bulunduğunun kanıtı değildir. Rejimin propagandasının etkili oluşunda, ona "inanılmasından" çok propagandayı üreten ortam ve iklim belirleyici oluyordu. Dile getirilenden, söylenenden daha tayin edici olan etmen, iktidarın sesinin kapsama alanıydı. Ajitasyon bombardımanı, uyarmayı ve ürkütüp sindirmeyi birleştirmekteydi. "Halk birliği" talebi ve anımsatması ikide bir temcit pilavı gibi öne sürülürken, Alman halkının ayakta kalma savaşının emrettiği zorunluluklara kayıtsız şartsız boyun eğmeyenlere aman verilmeyeceği tehditleri de bu "birlik ve beraberlik" şartının anlaşılır sonuçları olarak algılatılıyordu.

Nasyonal sosyalist devlet organları, I. Dünya Savaşı'nda izlenen yolun aksine, kamu düşüncesinin şekillendirilmesinde propaganda ve sansür önlemleriyle yetinmemiş, bunlara ek olarak sık dokunmuş bir haber alma ve muhbir-ajan ağı üzerinden hem sivil halkın hem de ordunun maneviyatının ve zihninden geçenlerin nabzını tutmaya çalışmıştı. Kamuoyunun yoklanması ve yönlendirilmesi birbirine sıkı sıkıya bağlı iki yandı; bu alanda da eski dönemlerden kalma egemenlik teknikleri sistemleştirildi ve genelleştirildi. Her ne kadar, durum rapor-

ları, özellikle de SD tarafından derlenen "Reich'tan haberler"[111] siyasal iktidara, halkın güncel olaylar karşısındaki tepki ve tavrı hakkında benzerlerine kıyasla güvenilir bir tablo sunuyor ve propaganda aygıtına hedefli hareket etme imkânı tanıyorduysa da, ideolojik seferberliğe yönelik kampanyalar, güncel duruma göre çoğu kez inişli çıkışlı bir seyir izleyen kitlenin haleti ruhiyesinin arkasından sürükleniyordu. Halkın realiteye dair kafasında çizdiği tablo ile realitenin resmi versiyonu arasındaki uçurum, yani gerçekliğe uygun bir hayatta kalma refleksi ile talep edilen kendini feda etme durumu arasındaki zıtlık, sonunda, düşünceyi yönlendirenler için çaresizlikten ötürü sadece terörün propagandasıyla örtbas edebildikleri bir açmaz haline gelmişti: "İkna etme yollarına gittikçe daha az başvuran propaganda, artık halkı nasyonal sosyalistlerin iktidarında korku içinde tutma görevini üstlenmiş bariz bir sindirme organı haline gelmişti: Bu amaca, gazetelerde korkutucu mahkeme kararlarının caydırıcı bir üslupla yayımlanmasının yanı sıra, sıkça başvurulan ve giderek aleni biçimler alan temerküz sistemi tehditlerinin savurulması da hizmet ediyordu."[112]

G. ASKERİ HUKUKUN TERÖRÜ

"Kaytarmacılara" ve "bozgunculara" uygulanan terörün propagandası, savaşın son evresini karakterize eder. Rejim, disipline etmenin bir aracı olarak teröre zaten başından itibaren dayanmaktaydı. Doğaları gereği Gestapo, SD ve SS gibi nasyonal sosyalist baskı organlarının yanı sıra, hukuk da üzerine düşen katkıyı yapıyor, azalan savaşma isteğine karşı acımasız bir sertlikte mücadele edebilmesine imkân vermek için, hukuksal caydırma araçlarını Nazi rejiminin hizmetine sunuyordu. Özellikle askeri hukukçular, I. Dünya Savaşı'ndan alınması gereken derslerini iyi öğrendiklerini göstermiş, bir kez daha yetersiz hukuki araçlara sahip olma ve fazlasıyla yumuşak davranma suçlamalarına maruz kalmak istemediklerini belli etmişlerdi. Bu bağlamda "ordunun gücünü zayıflatma" cürmü, özel bir önem kazandı. Olağanüstü savaş ceza usulü kanununun ilgili maddesinin bağlayıcı yorumuna göre, bu cürüm kapsamına, "Bu savaşta nihai hedefe ulaşmak için halkın topyekûn görev alma isteğini engelleyen veya zayıflatan"[113] fiillerin tamamı

111. Bkz. Heinz Boberach (yay. haz.): Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, 17. Cilt, Herrsching 1984.
112. Bohse: Inszenierte Kriegsbegeisterung, s. 95.
113. 1940 yılında açıklanan "Reich Savaş Hâkimliği'nin savunma gücünün zayıflatılması durumlarının değerlendirilmesinde uyguladığı ilkeler"in paragraf 5 KSSVO'dan

dahil edilmişti. Bu belirsiz olduğu kadar kapsamlı tanımlama sayesinde "Alman halkının ya da onunla ittifak halindeki halkların askeri hâkimiyet isteğine" muhalif politik veya dini düşüncelere sahip olmanın yanı sıra, genel hizmet zorunluluğundan kaçmak için hastaymış gibi davranma veya aynı amaçla kendini sakatlama girişimleri de aynı kefeye konup bu suça dahil ediliyorlardı. İtaatsizlik veya firara kışkırtma gibi "inzibat otoritesinin budanması" da aynı maddeye göre cezai işleme tabi tutuluyordu. "Zayıflatma" paragrafı, "düşman radyo istasyonlarının", Alman ordusunun zaferinden şüphe eden sözlü açıklamalarının dinlenmesini bile idamı hak eden suçlar arasına sokmaya imkân veren hukuki kılıfı hazırlayabilmişti. Silah altına alınma çağrısını karşılıksız bırakan veya askerlik andı içmeyi reddeden vicdani retçiler de "Ordunun gücünü zayıflatma" maddesi uyarınca mahkûm ediliyordu. Savaşma hizmetini açıkça reddetme tavrı, çok az istisna dışta tutulursa, genellikle dini nedenlere dayanıyordu. Savaş hizmetini reddedenlerin çoğunluğu kendine "Ciddi İncil Araştırmacıları" adını veren gruba dahildi. Yaklaşık 250 Yehova şahidi ve diğer dini cemaatlara mensup asker yükümlüsü savaşmayı reddettiği için idam edildi.[114]

1934 yılının aralık ayında çıkarılan ve sistemi eleştiren açıklamaları suç kapsamına alan "devlete ve partiye yönelen hain saldırılara karşı koyma ve parti üniformasını koruma yasası"nda olduğu gibi "Ordu gücünü zayıflatma" maddesindeki resmi ve resmi olmayan açıklamalar arasındaki ayrım çizgisi bile bile görelileştirilerek[115] özel açıklamalar da kovuşturma kapsamına alınınca, ihbarcılığa da kapılar aralandı. "Ordu gücünü zayıflatma" yasasına göre alınan mahkeme kararlarının toplam sayısını tam olarak belirlemek mümkün değil; fakat günümüze ulaşan istatistikler temelinde yapılan tahminlere göre, savaş bitimine kadar en az 30 bin Wehrmacht mensubunun bu yasaya göre mahkûm

alınan giriş bölümündeki tanımlama. Ein deutsches Junstenleben, Hamburg 1989, s. 50.

114. Bkz. Detlef Garbe'nin çalışmaları: "Öldürmemelisin" 1939-45 arasında savaşmayı reddeden askerler ve asker adayları. Haase/Paul (yay. haz.): Andere Soldaten. s. 85-104; age. Radikale Verweigerung aus Prinzipientreue und Gewissensgehorsam. Kriegsdienstverweigerung im "Dritten Reich": Gestrich (yay. haz.): Gewalt im Krieg, s. 132-158; "Ciddi İncil Araştırmacıları" cemaatine üye savaş retçilerinin izlenmesi konusunda genel bilgi için bkz. age.: Zwischen Widerstand und Martyrium. Die Zeugen Jehovas im "Dritten Reich". Münih 1993. Albrecht Hartmann/Heidi Hartmann'ın incelemeleri ise ağırlıklı olarak biyografik özellik taşıyor: Kriegsdienstverweigerung im Dritten Reich. Frankfurt/M. 1986; ayrıca Karsten Bredemeier: Kriegsdienstverweigerung im Dritten Reich. Baden-Baden 1991 (Aynı yerde savaşmayı bir cemaat olarak değil de, tek tek reddedenler hakkında da bilgi var).

115. Bernward Dömer: "Der Krieg ist verloren!" "Wehrkraftzersetzung" und Denunziation in der Truppe: Haase/Paul (yay. haz.) Andere Soldaten, s. 109.

edildiği ve bunlardan en az 5 bininin idam edildiği anlaşılmaktadır. Bu tahmini sayılar yalnızca askeri mahkeme kararlarını kapsamakta, sivil mahkemelerce aynı yasaya göre verilen kararlar bu sayıların dışında kalmaktadır.[116]

Savaşın ilerleyen dönemlerinde yorumu daha da sertleştirilen "Ordu gücünü zayıflatma" maddesi, geleneksel askeri ceza hukukunun sadakat emrini iki bakımdan genişletmiş oluyordu: bir yandan artık yalnızca askerler değil, bütün vatandaşlar kovuşturmaya tabi tutulabiliyor, diğer yandan da artık sadece pratik itaatsizlik değil rejime muhalif bir görüşü benimseme, düşünce suçu işleme durumu da ceza kapsamına alınıyordu. Düşünceye uygulanan baskı, devletin müdahalesinin boyutlarını hayatın bütün alanlarına yaymasına yol açarak toplumda bir güvensizlik ve denetleme ortamı doğurunca, toplum sadakatini ihtiyati olarak her fırsatta kanıtlama ihtiyacı duymaya başlamıştı; çünkü düşünceye uygulanan bu baskı, "orduyu ve rejimi zayıflatıcı" tutum şüphesini genelleştirip herkesi töhmet altına alabiliyordu.

Savaş hakkında dile getirilen açık bir düşüncenin bile insanların cezaevine veya toplama kampına atılmasına, hatta kurşuna dizilmesine yettiği bir ortamda, firarilik, savaş hizmetini reddetme, itaatsizlik veya görevden kaçmak amacıyla kendini bilerek sakatlama suçlarından yargılananlar, askeri hukuk teröründen nasibini haydi haydi almaktaydı. Wehrmacht hâkimleri, dönem dönem Hitler'in bile aşırı bulduğu hummalı bir "temizlik" çabasına girmişlerdi. Askeri hâkimler, daha Alman ordusunun Polonya'ya saldırmasından hemen sonra çok yoğun bir idam kararı furyasına giriştiler. Askeri hâkimlerin bu aşırı "hukuki itaati" bizzat Hitler'in yürürlüğe koyduğu bir "Führer kararnamesi"yle frenlenmişti. Bu kararnameye göre, firar eylemi gençliğin verdiği düşüncesizlik, görev esnasında hatalı muameleye maruz kalmış olma, zor aile koşulları veya diğer "şerefsizlik sayılamayacak" nedenlerle gerçekleştirilmişse suçluların hapis cezasıyla cezalandırılması yeterli sayılıyordu.[117] Fakat hâkimler en geç Rusya seferinin başlangıcıyla birlikte yürürlükteki yasaları en sert biçimde yorumladıklarında ve en ağır cezaları karara bağladıklarında, bu kez artık Führer'in de isteğine uygun davrandıklarından emin olabilirlerdi. "Disipline ve erkeklerin ıslahı zorunlu-

116. Manfred Messerschmidt/Fritz Wüllner: Die Wehrmachtjustiz im Dienste des Nationalsozialismus. Baden-Baden 1987, s.138; Fritz Wüllner: Die NS-Militärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung. Baden-Baden 1991, s. 502/503.

117. Bkz. "14 Nisan 1940 firarında takdir edilen ceza konusunda Führer'in ve Başkomutan'ın kıstasları"; age.: s. 160.

luğuna", "birlik ruhuna aykırılığa" ve "asosyal, Wehrmacht düşmanı, suça eğilimli kişiliğe" ve nihayet savaş durumunun ciddiyetine gönderme yapan basmakalıp gerekçeler, olası cezayı hafifletici sebeplerin devre dışı bırakılması ve "Wehrmacht'a zarar verenler" sınıfına sokulan suçluların "bertaraf" edilmesi için yeterli geliyordu. Askeri alandaki yenilgi netleştikçe, Wehrmacht mahkemelerinin karar verme pratiği de o denli zorbalaşıyordu. Wehrmacht mahkemeleri savaş bitiminde firarilik suçlamasıyla yaklaşık 23 bin idam kararı vermiş, bunlardan en az 15 bininin infazı gerçekleşmişti.[118] Nizami askeri mahkemelerin sorumlu olduğu bu hukuki cinayetlere bir de silahlı SS mahkemelerinin verdiği idam kararları ve sadece savaşın son aylarında binlerce askeri seri mahkemelerle yargılayan ve yıldırmak amacıyla "birliğin gözü önünde, anında"[119] kurşuna dizdiren veya astıran divanı harbin (savaş mahkemelerinin) kitlesel cinayetleri eklenmelidir.

118. Dieter Knippschild: "Benim İçin Savaş Bitti". Deserteure in der Deutschen Wehrmacht. Haase/Paul (yay. haz.) Andere Soldaten. s.123. Verilen ve yerine getirilen ölüm cezalarının sayılan hakkında bkz. ayrıca: Wüllner: Die NS-Militärjustiz, s. 263-330, 439-494. Nasyonal sdsyalist devletin adalet ve hukukunun firarilere, "savunma gücünü zayıflatanlara" ve askerlik hizmeti yapmaktan kaçanlara karşı yürüttüğü terör hakkında burada verdiğimiz kaynakların ötesinde son yıllarda sayısız çalışma yapılmıştır. Burada sadece birkaçının adını vermekle yetineceğiz: Jörg Kammler: Ich habe die Metzelei satt und laufe über... Kasseler Soldaten zwischen Verweigerung und Widerstand (1939-1945); Fuldabrück 1985; Norbert Haase: Deutsche Deserteure. Berlin 1987; Günther Fahle: Verweigern-Weglaufen-Zersetzen. Deutsche Militärjustiz und ungehorsame Soldaten 1939-1945. Ems-Jade örneği. Bremen 1990; Franz W. Seidler; Die Militärgerichtsbarkeit der Deutschen Wehrmacht 1939-1945. Rechtsprechung und Strafvollzug. Münih/Berlin 1991; Geschichtswerkstatt Marburg (yay. haz.): Deserteure- Verfolgte der Militärstrafjustiz und der Militärpsychiatrie im Zweiten Weltkrieg. Marburg 1992; Michael Eberlein ve ötekiler: Militärjustiz im Nationalsozialismus. Das Marburger Militärgericht. Marburg 1994. Norbert Haase: Das Reichskriegsgericht und der Widerstand gegen die nationalsozialistische Herrschaft. Katalog zur Sonderausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand. Berlin 1993.

119. "Çözülme belirtilerini ve olaylarını önlemek için özel mahkemeler kurulması konusunda" Himmler'in 26 Şubat 1945 tarihli kararnamesi. Bu mahkemelerin dağılmayı önleme adına uyguladıkları terör için bkz. Hans- Joachim Schröder: "Kirişi kırdığım için burada asılıyım." Terror und Verfall im deutschen Militär bei Kriegsende 1945. Wette (yay. haz.): Der Krieg des kleinen Mannes, s. 279-294.

Firarilere, savaşa katılmayı reddedenlere veya diğer "Wehrmacht bozguncuları"na karşı uygulanan teröre, bütün disipline edici uygulamalara ve propagandaya, yaygın bir muhbirlik ağına ve idam kararlarına rağmen, hatırı sayılır sayıda askerin, kendilerinden istenen, "hayatını feda edecek kadar özveriye" hazır olmadıklarını ya da buna ancak belli bir süre için hazır olduklarını belgelemektedir. Firari sayısını ancak yaklaşık olarak tespit edebilen tahmini rakamlar bile II. Dünya Savaşı'ndaki firari sayısının, I. Dünya Savaşı'ndaki firari sayısını aştığını göstermektedir. Fritz Wüllner, 1944 yılının sonuna kadar askeri mah-
342 kemelerde kayda geçen kişilerden yola çıkarak en az 300 bin kişilik bir firari sayısına ulaşmaktadır.[120] Savaşın son evresi için gerçekçi tahminlerde bulunmak ise hemen hemen imkânsızdır. Çünkü genel çözülme ortamında, asker kaçakları, saf değiştirenler, birlikleri tarafından dağıtılmış ve kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmış olanlar ya da direniş göstermeksizin bizzat esir alınmalarını sağlayan veya müttefik birlikler tarafından kaçarken yakalanan askerler arasında ayrım yapmak mümkün olmadığı gibi, bunların sayıları da istatistiksel olarak hiçbir zaman belirlenememiştir. Parti özel kalem müdürü Martin Bormann 1945 yılının şubat sonu itibarıyla en azından 500 bin ila 600 bin adamın "asker üniformasıyla Reich sınırlarında herhangi bir şekilde ve yerde dolaşıp durduğunu"[121] tahmin ediyordu. Bu kaçakların yakalanması için kendisi tarafından önerilen genel operasyon ise uygulamaya konulamayacaktı. Buna, sayısal olarak tespit edilmesi aynı şekilde hemen hemen mümkün olmayan bir başka öbeği, yani askerlik işlevini terk eden, psikolojik veya psikosomatik rahatsızlık nedeniyle veya hasta numarası yaparak savaşa katılmaktan kaçınmaya çalışanları, kendini bile bile sakatlayan veya intihar edenleri[122] ve nihayet daha da zor tespit edilebilen "kaytarmacılık", emre itaatsizlik ve askeri sabotaj biçimlerini dahil ettiğimizde, seferberliğin, Wehrmacht'ın kendi iç alanında dahi, nasyonal sosyalist propaganda aygıtının tekrar tekrar telkin etmeye çalıştığının aksine, hiç de topyekûn olmadığını açıkça göstermektedir. Toplumsal baskı kurma yoluyla hedeflenen topyekûnlük ile "insan malzemesini" şekillendirmede gerçekte ulaşılan düzey arasında bir boşluk kalmıştır.

Almanya'nın yenilgisinin ve sonunun artık sadece bir zaman soru-

120. Wüllner: Die NS-Militärjustiz, s. 461.

121. Seidler'e göre alıntı: Fahnenflucht, s. 168/169.

122. Age.: Prostitution, Homosexualität, Selbstverstümmelung. Probleme der deutschen Sanitätsführung 1939-1945. Neckargemünd 1977, s. 233-275.

nu olarak görülmeye başlandığı andan itibaren itaatsizlik şu ya da bu şekillere bürünerek kitlesel bir olay haline gelmişti. Bütün bu olgulara rağmen, sonuna kadar savaşmak istemeyen ve savaştan kaçan askerlerin sayısı gene de azınlığı oluşturmuştur. Çoğunluk ise –belki de sadece bu şekilde hayatta kalacaklarını umduklarından– sonuna kadar itaat ederek mücadeleyi sürdürmüştür. Savaşı reddetme ve kaçma eylemleri 1918'dekinden farklı olarak, kolektif bir ayaklanma biçimini almadı. "Nihai zafer"e duyulan inançtan her ne kadar savaşın son aylarında neredeyse eser kalmadıysa da, ne askeri grevler veya başkaldırılar ne de büyük birliklerin düşmana mücadelesiz teslim olma durumları yaşandı. Nazi üniforması taşıyanların cinayetlerini Wehrmacht'taki erozyon değil müttefiklerin askeri üstünlüğü sonlandırmıştır.

"Tabandan" örgütlenmiş askeri direnişlere ait çok ender örnekleri[123] bir yana bırakırsak ve çok farklı bir içeriğe sahip olan ve 20 Temmuz 1944'teki başarısız darbe girişiminde en uç noktasına ulaşan, yüksek düzeydeki subayların milliyetçi muhafazakâr muhalefetlerini de dikkate almayacak olursak, II. Dünya Savaşı'ndaki askeri itaatsizliğin en belirgin özelliği olarak *tekillik* olgusu göze çarpacaktır. Sonunda kaçanların toplamı yüksek bir sayıya ulaşmış olsa da, mücadeleyi sürdürmeme veya artık belli bir noktadan sonra sürdürmeme istekleri yaygın gammazlık ve ihbarlardan[124] dolayı çoğunlukla tek tek kişilerin mesele-

123. Çoğu komünist ve sosyal demokrat olan askerlerin Bewährungstruppe 999 adlı birliklerdeki dirençleri tek tek gerçekleşmekteydi. Söz konusu birliklerde, 1942 yılından itibaren, o zamana kadar "askerlik yapma onuruna sahip olmayanlar" sınıfına dahil edilmiş eski siyasal hükümlüler ve ceza giymiş suçlular bir araya getirilmeye başlanmıştı. Yunanistan'da konuşlandırılan 999 birlikleri oradaki direnme örgütlerine destek verdiler; bu birliklerdeki askerlerin büyük bir çoğunluğu bizzat partizanlara katılıp partizanların talepleri doğrultusunda eylemler yapmakla kalmayıp Alman birlikleri içinde de karşı tarafa geçme propagandası yapmışlardır. 1944 yazında Peloponnes'teki iki tabur bir isyan hazırlamış, ancak ayaklanma daha önceden ihbar edildiği için gerçekleşememişti. Bundan altı ay önce 999 birliklerinden üç taburu Doğu cephesine konuşlandırma girişimi de tam bir fiyaskoyla neticelenmişti: İlk askerler, daha öngörülen konuşlandırma yerine adımlarını atar atmaz soluğu Kızıl Ordu birlikleri arasında almış, dahası komutanlarını da tutsak edip beraberlerinde karşı tarafa götürmüşlerdi. Bunun üzerine yerel amirler, yaklaşık 450 kadar askeri silahsızlandırıp Almanya'ya geri yollamaktan başka çare bulamamışlardı. Bu konuda bkz.: Klausch: Die 999er, s. 197-273; Die Geschichte der Bewährungsbataillone 999, s. 529-691; gene biyografik nitelikteki çalışma: Antje Dertinger: Der treue Partisan. Ein deutscher Lebenslauf: Ludwig Gehm. Bonn 1989. Partizanlar tarafına geçen 999'lular arasında Wolfgang Abendroth ve askere alınmadan önce direnme örgütü "Beyaz Gül"de çalışmış olan Falk Hamack da vardı. Bkz.: Wolfgang Abendroth: Ein Leben in der Arbeiterbewegung. Frankfurt/M 1976. s. 182-191; Eberhard Rondholz: Mit den Griechen gegen Hitler.: die tageszeitung 4.3.1988.

124. Manfred Messerschmidt, "savunma gücünü zayıflatmak" suçlamasıyla, 1944 Nisanı'nda Viyana Mahkemesi'nde verilen cezaların yüzde 47'sinin arkadaş ihbarı-

si olmuştur. Neredeyse hiçbir zaman, savaştan kaçış için iki-üç kişiden fazla ortak hareket eden olmamıştır. Benzeri şeyler dini nedenlerle savaşmayı reddedenler için de geçerlidir. Bir tek Yehova Şahitleri, dini cemaatlerinde bütünlüklü bir iç desteğe sahipti; Katolik ve Protestan vicdani retçiler ise, bağlı bulundukları kiliseleri tarafından yüzüstü bırakılmışlardı. Kiliselerin temsilcileri, resmi kilise otoritesinin her türlü yöntemini kullanarak aykırıları hükümet makamlarına sözümona kutsal itaatkârlığa çağırıyorlardı. Nasyonal sosyalistlerin, bireye, yalnızca bütün halk için kendini adama ve mücadele etme istekliliği gösterdiği oranda var olma hakkı tanımalarından ve askeri kurumların içilen anda, itaat görevine ve yoldaşlık sadakatine gönderme yaparak birey hak-

ları silmelerinden dolayı, devletin topyekûnlük iddiasından sıyrılma çabalarının koşulu ve bedeli, ayıklanmaktı.[125]

Hem kurtuluş, ama hem de sıkıntılı bir izolasyon olarak yaşanılan zorunlu despotik askeri kolektiften bir başına çıkış, eski Wehrmacht firarilerinin neredeyse bütün özyaşam öykülerinin ana teması olarak belirmektedir. Alfred Andersch bir firarilik öyküsünün herhalde en tanınmış yazınsal belgesi olan *Kirschen der Freiheit* (Özgürlüğün Kirazları) adlı eserinde "şu arkadaş denenlerden adamakıllı gına gelmişti" demekte ve şöyle devam etmektedir: "(Sözde arkadaşlarım) bana kelimenin gerçek anlamıyla tiksinti veriyordu. En kötü yanları, etrafımdan hiç eksik olmayışlarıydı. Arkadaşlık, kişinin hiçbir zaman kendi başına kalamadığı anlamına geliyordu. (...) O günlerde hâlâ zafere inanıp inanmadıklarını bilemiyorum. Fakat açık olan bir şey vardı, o da, zaferi sağlamak için hâlâ kendilerini ortaya koymaya hazır olmalarıydı. Bunlar için mi kaçmaktan vazgeçecektim? 'Arkadaşlık' için mi bu kuru kalabalığın bir parçası olarak kalacaktım? Gülünesi bir durum vardı. Bana, ayrılığı hayli kolaylaştırmışlardı. Bu kuru kalabalığın arasında harika bir anarşist duyguyla dolaşıyordum. Onların, yok oluşun herhangi bir çeşidine doğru yürüdüklerinden emindim, yok oluşlarını paylaşmayacağımdan da. Ya kaçmayı başaracaktım ya da kendime özel, sadece bana ait bir yok oluş biçimi hazırlayacaktım. Bu sözde yol arkadaşlarının bir tanesiyle bile bu düşünceleri paylaşmanın imkânı yoktu; ihbar edilmeyeceğimden emin olamazdım. Tehlikeye tamamen tek başıma atılmak zorundaydım."[126]

---

na dayandırıldığını tespit ediyor. Bkz. "Zersetzer" und sein Denunziant. Urteile des Zentralgerichts des Heeres- Aussenstelle Wien-1944. Wette (yay. haz.): Der Krieg des kleinen Mannes, s. 258.

125. Bu konuda Peter Brückner'in anılanndaki örneğe bkz.: Das Abseits als sicherer Ort. Kindheit und Jugend zwischen 1933 und 1945. Berlin 1980.

126. Alfred Andersch: Die Kirschen der Freiheit. Frankfurt/M. 1952, s. 65-69. Bkz.

Pratikte gerçekleştirilmiş varoluşçuluk olarak firar, savaş sonrası felsefi varoluşçuluk modasını ifade etmenin ötesinde, topyekûn tahakkümün koşulları altında direnişçi davranışın şartlarını da yansıtıyordu. Andersch, vermiş olduğu kararı Sartrevari bir edayla, "mutlak özgürlüğe ulaşma imkânının" gerçekleştiği an olarak tanımlarken,[127] bireysel bağımsızlığın ve başına buyrukluğun bu asi, inatçı uç noktası, ayrıca karşı uçtaki olumsuz bir olguya, askerlikten kaçışıyla geri dönüşsüz bir şekilde kapıları ona artık tamamen kapanan "halk birliğinin" iç tutarlılığına ve dışta bırakan bütünlüğüne işaret ediyordu. Tek başına direnişe geçen adam üzerine söylenen övgü türküsü, aynı zamanda bu kitlesel suç ortakları ve yardakçılar üzerine yakılmış ümitsiz bir ağıttı da. Askerden kaçmak, çoğunlukla vatansız kalmak ve mülteci hayatı yaşamakla eşanlamlı olduğu için, eski çağlarda da firariler şerefsiz ve vatansız suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardı. Fakat nasyonal sosyalist sistem, örneğin aileye, memlekete, dini cemaate veya siyasal sınıfa bağlılık hissinden beslenip büyüyebilecek birbiriyle rekabet halindeki sadakat duygularını ilk kez o derece emebilmiş veya parçalamayı başarmıştı ki, başkaldıran kişi, *point de resistance'ı* (direnç noktasını) artık beyhude yere dışarıda kitlesel beraberlikler içinde aramaktan vazgeçip kendi içine yönelmek durumundaydı. Bundan dolayı firariler, Andersch'in sunduğu formüle göre "kendi kendilerini çöle gönderen kişilerdi."[128]

Varoluşçuluğun özgürlük pathos'u "neden, niçin?" (özgürlük) sorusuna cevap vermeye mecbur olmayışını, bizzat özgürlük pathos'u ile temellendiriyordu. Firar bir kez *sans phrase,* (düpedüz) özgür bir seçimle alınmış, açıklanması gerekmeyen bir karar olarak benimsendikten sonra artık başka herhangi bir meşruiyete gerek yoktu. Zira insanlardan Hitler'in Wehrmacht'ından kaçış için meşru ve makul bir gerekçe istemek, Hitler'in ordusundan kaçmamak için de makul nedenlerin olabileceğini kabul etmek anlamına gelirdi. Kişinin, işlenen cinayetlerden tiksindiği, ölmekten korktuğu ya da sıla hasreti çektiği, askerlik görevinin ağır yüküne ve aşağılamasına dayanma gücüne sahip olmadığı için mi, yoksa bir kadına duyulan aşktan ya da rejime duyulan nefretten dolayı mı firar ettiği; kaçışın o an beliren bir fırsatın hemen değer-

---

savaş sonrası literatürde firar konusunda genel bilgi için: Thomas Kraft: Fahnenflucht und Kriegsneurose. Gegenbilder zur Ideologie des Kampfes in der deutschsprachigen Literatur nach dem Zweiten Weltkrieg. Würzburg 1994; Norbert Mecklenburg: Hilfloser Antimilitarismus? Deserteure in der Literatur.: Krieg und Literatur, 2. Yıl, 1990, no.: 3, s. 135-158.

127. Andersch: Die Kirschen der Freiheit, s. 86.

128. Age.: s. 128.

lendirilmesiyle mi, yoksa uzun, bilinçli ve planlı düşüncelerin sonucunda mı gerçekleşmiş olduğu, aslında hiçbir önem taşımamaktaydı; dolayısıyla Andersch'in, sadece Führer'e yeminini bozması ve nasyonal sosyalist savaşa sırtını dönmesini, onun reddini böyle yorumlayabiliriz. *Kirschen der Freiheit* ilk yayımlandığında bazı eleştirmenler işi Andersch'e hain ve korkak yaftasını asmaya kadar vardırmış, bunu yapmadıkları yerde de, Andersch'in "halktan kopukluğunu" onun dışına düşmesini açıklayabilecek olan "bu bağsızlığını", herhangi "büyük bir davanın" eksikliğini yazara suçlama olarak getirmişlerdi.[129]

Andersch, savaş sonrası toplumun konformizmine karşı ilan ettiği edebi savaşla –kitap, yeniden militarize edilme tartışmasının doruğa
346 ulaştığı 1952 yılında yayımlanmıştı– Federal Almanya'da Wehrmacht firarileri hakkındaki tartışmalarda bugüne kadar varlığını koruyan bir tabuya dokunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın üzerinden elli yıldan fazla bir sürenin geçmiş olmasına rağmen, "meçhul firariye" bir anıt dikmek için uğraş verenlere yönelen öfke ve hayatta kalan nasyonal sosyalist askeri hukuk kurbanlarının rehabilitasyon ve maddi tazminat haklarını tanımak istemeyen anlayışın inatçılığı,[130] günümüz post-faşist Almanyası'nda nasyonal sosyalist "Volksgemeinschaft"/"halk birliği" dininin ne ölçüde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir ve bu konu hâlâ neredeyse kutsal bir alan olma özelliğini korumaktadır. Vatanseverliğin radikalleştirilmiş halinden başka bir şey olmayan bu halkçı inanış, yalnızca tek bir kuralı tanımaktadır: Kendini kayıtsız şartsız kurban etmeye hazır olmak. Bundan dolayı halk gözünde bunu reddeden firari, kayıtsız şartsız bir kâfirdir. Firariyi rehabilitasyona tabi tutmak, hatta geçmişteki eylemini, haksızlık rejimine karşı yönelmiş haklı bir direniş olarak onore etmek demek Nazi Almanyası döneminde yaşanan çirkinliklere ve pisliklere katılmanın dışında da alternatiflerin var olmuş olduğunu kabul etmek ve verilen kurbanların veya en azından uğruna kendini feda etmeye hazır olunan şeylerin aslında hem anlamsız hem de baştan aşağı caniyane bir politikanın parçası olduğunu itiraf ve kabul etmek anlamına gelecektir. İtaat ve biat etmiş olanların

129. Bkz. Johannes Hirzel: Wenn ein Deserteur spricht. Anderschs "Kirschen der Freiheit" in der deutschen Kritik. Frankfurter Hefte, 8. Yıl, 1953, s. 709-715.

130. Bkz. Manfred Messerschmidt: Zur neueren Diskussion um Opposition und Verweigerung von Soldaten. Deserteure, Zersetzer und Verweigerer. Gerd R. Ueberschär (yay. haz.): Der 20 Juli 1944. Bewertung und Rezeption des deutschen Widerstands gegen das NS-Regime. Köln 1994, s. 309-336; Wolfram Wette: Verweigerung und Desertion im Wandel der öffentlichen Meinung (1980-1995) Haase/Paul (yay. haz.): Andere Soldaten, s.189-204, age.: Deserteure der Wehrmacht. Feiglinge-Opfer-Hoffnungsträger? Dokumentation eines Meinungswandels. Essen 1995.

post-faşist Almanya'da onurunun korunması için, itaatsizler onursuz kalmaya devam etmelidir.[131]

I. SUÇ, CİNAYET VE İTAAT GÖSTERMEYE HAZIR OLMAK

Firarilerin resmi olarak tanınması, görevlerini itaatkârca yerine getirmiş olan milyonlarca askeri küçük düşürmek olur şeklindeki basmakalıp argüman, diğer ve çok daha feci bir tabunun korunmasına hizmet etmektedir: Wehrmacht'ın işlediği cinayetlerle (suçlarla) ilgili tabudur bu. Bütün bir kuşak, kendini mazur ve haklı gösterici geçmiş yorumu- 347
nu, geçmişi, bir yanda nasyonal sosyalist kötülük rejimi, bir yanda da kötüye alet edilmiş, özünde "günahsız" ordu, yani Wehrmacht diye ikiye ayırarak yapmaktadır. Savaş sonrası dönemde, kolektif hafıza, özel-

131. Firar konusunun tabulaştırılması tarihsel araştırma alanına da yansımıştır. II. Dünya Savaşı sırasındaki askeri itaatsizliklerin kapsamı ve çeşitleri ancak son yıllarda araştırılmaya başlanmıştır. Tarih bilimi uzun süre, nasyonal sosyalizme karşı direnmeyi, 20 Haziran askeri direnmesiyle sınırlamakla kalmamış, bunu yaparken 20 Haziran olayına katılan subayların çoğunun otoriter bir düzen anlayışından ve antisemitizmden yana, ayrıca dünyayı istila savaşının başarısına inandıkları sürece de, Hitler'in silahlanma ve savaş politikalarını desteklemiş, yüksek rütbeli aktif işlevler yüklenmiş oldukları gerçeğini örtbas etmiştir. Tarihçiler, tarih branşının güncel eğilimleri doğrultusunda, çalışmalarını ve dikkatlerini yetmişli yıllardan itibaren, nasyonal sosyalizme muhalif eylemin organize olmamış, daha çok kendiliğinden yürüyen biçimlerine yöneltmişlerdir. Tarih yazımcıları bunu yaparken, direnme kavramının kapsamını zaman zaman, "Nasyonal sosyalizme ters düşen ilkelerin manen korunmasını ve bu korumayla birlikte nasyonal sosyalist ideoloji ve propagandaya karşı elde edilen bağışıklığı" (Martin Broszat) bir direnme hareketi olarak değilse bile bir "direnç" olarak anlaşılacak şekilde genişletmiş olsalar da, direnme kavramı hiçbir zaman, sıradan itaatsiz askerin tarihini de içine alacak boyutlara ulaşmamıştır. Bu konuya yönelik bilimsel nitelikli çok geniş bir çalışma, seksenli yılların başında savaş sonrasının silahlanma karşıtı hareketiyle birlikte çeşitli yerel girişimlerin "meçhul firari" anıtları dikilmesi için harekete geçmeleriyle patlak veren şiddetli tartışmaların bir sonucudur. Aynı günlerde Wehrmacht ordusundan o zamanlar firar etmiş olanlarla askeri mahkemelerin kurbanları da kamunun karşısına çıkmış, birlikte hem haysiyet ve onurlarının iade edilmesi hem de yıllardır mahrum bırakıldıkları emekli maaşını ve tazminatlarını almak için ağırlıklarını ortaya koymuşlardır. Bu konudaki araştırma ve incelemelerin durumunu en iyi yansıtan çalışmalardan biri Haase/Paul'un yayına hazırladıkları ve buraya kadar çok kez yollama ve alıntı yaptığımız derleme: Andere Soldaten'dir. Direnme kavramının günlük hayatta hangi anlamlara gelip yaygınlaştığını anlamak için bkz. Martin Broszat: Resistenz und Widerstand. Elke Fröhlich/Anton Grossmann: Bayern in der NS-Zeit, Cilt IV. Münih 1981, s. 691-709. Bu konuda eleştirel bir çalışma: "Widerstand ohne Volk?" Ian Kershaw; Dissens und Widerstand im Dritten Reich. Jürgen Schmädecke/Peter Steinbach (yay. haz.): Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Münih 1986, s. 779-798; Paul Mallmann: Resistenz oder loyale Widerwilligkeit; tartışmalı bir kavrama ilişkin düşünceler. Tarihbilim Dergisi: 41. Yıl, 1993, s. 99-116.

likle Yahudi soykırımı ile dünya savaşını birbirinden kesin çizgilerle ayırıyordu. Böylece bir yandan soykırımın vebali devlete ait olmaktan çıkarılıp cani SS yardakçılarına mal edilebiliyor, diğer yandan vatani görevini yerine getiren milyonlarca askerin, soykırım eylemlerinden tamamen habersiz ve suça hiç iştirak etmemişçesine yalnızca "savaştığı" yorumu getirilebiliyordu. Tarihi böyle aktarabilmek için, Alman askerlerinin yalnızca "kendileri için tanımlanan işlevi yerine getirerek, ayak uydurarak, suça iştirak ederek veya seyirci kalarak"[132] –savaş içindeki savaşın– baskı ve imha çarkının düzenli işlemesine ne büyük bir katkıda bulundukları (rejime olan bağlılıklarını saymıyoruz) unutturulmalı, hafızalardan silinmeliydi.

348 Wehrmacht, bir ordu olarak, işbölümü esasına göre organize edilmiş kitle imha operasyonlarında üzerine düşeni yapmış, bu operasyonun bir parçası olmuştur; çünkü Wehrmacht, işgal ettiği topraklardan ve ülkelerden, sonradan öldürülecek olan Yahudilerin çoğunu toplayıp Alman hâkimiyet alanına getirmişti; ayrıca cephe birlikleri özellikle Kızıl Ordu'nun ilerlemesini önleyebildikleri sürece ölüm fabrikaları işlemeye devam edebilirdi. Wehrmacht cephe gerisinde faaliyet gösteren özel birliklerin toplu cinayetlerinden de ayrıntılı şekilde haberdardı ve faillerle sıkı bir işbirliği içerisindeydi. Wehrmacht birlikleri bununla da kalmayıp, partizanlara karşı mücadele adı altında bizzat sistematik bir "Yahudi avına"[133] da çıkıyordu. Örneğin Sırbistan'daki Yahudi erkeklerin öldürülmesi, SS ve SD birliklerinin katılımı olmaksızın doğrudan Wehrmacht tarafından gerçekleştirilmişti.[134]

Özellikle Sovyetler Birliği'ndeki işgal bölgelerinde Yahudi olmayan sivil halka karşı da amansız, acımasız bir terör uygulandı; "çete illetine karşı mücadele", köy yakıp yıkmanın ve köylüleri katletmenin

132. Heer/Naumann: age.'de giriş bölümü: Vernichtungskrieg, s. 33.

133. Wehrmacht'ın Yahudilerin imhasına katılımı için bkz. Helmut Krausnick/Hans-Heinrich Wilhelm: Die Truppe des Weltanschauungskrieges: die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938-1942. Stuttgart 1981; Manfred Messerschmidt: Harte Sühne am Judentum. Befehlslage und Wissen in der deutschen Wehrmacht. Jörg Wollenberg (yay. haz.): "Kimse orada değildi ve kimse bir şey bilmiyordu". Die deutsche Öffentlichkeit und die Judenverfolgung 1933-1945. Münih 1989, s.113-128; age.: Das Heer als Faktor der arbeitsteiligen Täterschaft: Hanno Loewy (yay. haz.). Holocaust: Die Grenzen des Verstehens. Frankfurt/M 1992, s.166-190; Hans Heinrich Wilhelm: Rassenpolitik und Kriegsführung. Sicherheitspolizei und Wehrmacht in Polen und Sowjetunion. Passau 1991; Hannes Heer: Killing Fields. Die Wehrmacht und der Holocaust. Age., Naumann (yay. haz.): Vernichtungskrieg, s. 57-77; Wehrmacht'ın cinayetleriyle ilgili seçki içinde bu konuda daha fazla literatür bulabilirsiniz: Mittelweg 36, 3. Yıl, 1994, H. 3, s. 52-56.

134. Bkz. Walter Manoschek: "Serbien ist Judenfrei!" Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42. Münih 1993.

bahanesine dönüştürüldü. Sonuç olarak üç milyonu aşkın Rus savaş esiri Wehrmacht'ın dizginlenemez yok etme dürtüsünün kurbanı olmuştu. Bu esirler ya "komiser emri"yle veya diğer "düşmanın imhası"na yönelik emirler uyarınca idam edilmek üzere SS'in özel birliklerine teslim ediliyor ya da bizzat Wehrmacht askerleri tarafından kurşuna diziliyordu; bu imhalar, özellikle yaralı Rus askerleri ve toplama kamplarına götürülürken uzun yürüyüşlerde yorgunluktan baygınlık geçiren tutsaklar için söz konusuydu. Yüz binlerce esir ise, esir kamplarında açlıktan, soğuktan veya salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir.[135]

Doğu cephesinde görevlendirilen Wehrmacht askerlerinin büyük çoğunluğunu, tıpkı Waffen-SS özel hareket birlikleri ve polis birlikleri mensupları gibi, imha politikalarına dolaylı ya da dolaysız katılmaları için zorlamaya hiç gerek yoktu; kaldı ki saatlerce süren kitlesel infazlarda, savunmasız kurbanları, seri üretim bandı örneği, zincirleme usulü enseye sıkılan bir kurşunla öldürmek için insan *zorlanabilir miydi*? Oysa askerler, bu tür infazları gerçekleştirme konusunda, emir ve müsaade edilen ölçüyü de aşan bir gayretkeşlik ve heves göstermişlerdi. Şiddetin sınırlayıcı engellerinin askeri düzenlemelerle ortadan kalkması, bir nevi *itaatsiz itaat* biçimi yaratmıştı. Bu itaatsiz itâat, daha somut emirleri ihlal ederken bile imha savaşının hedefini yerine getirmiş oluyordu. "Savaş sonrası dönemde ortaya atılan farklı iddiaların tam tersine, cinayet emirleri, kayda değer bir titizlikle yerine getirilirken, cinayetlerin belli insan gruplarıyla sınırlandırılması, savaş sonuna doğru ise değişen durum gözetilerek daha da azaltılmasına yönelik direktifler birlikler ve askerleri tarafından büyük ölçüde duymazlıktan gelinmişti."[136] Her ne kadar Doğu cephesindeki bütün Wehrmacht askerleri bizzat kitle katliamlarına ve cinayet eylemlerine katılmamışlarsa da, her birinin olan haberi vardı ve suç işleyenler yaptıklarının olumlu bir havayla karşılanacağından emin olabiliyorlardı. Dolayısıyla da, genellikle işledikleri insanlık dışı cinayetleri saklama gereği bile duymuyorlardı. Savaşta ölen askerlerin üzerinde bulunan ve astıkları ya da kurşuna dizdikleri kurbanlarının önünde gururla verilmiş pozlar içeren sayısız fotoğraf, tam tersine, askerlerin işledikleri cinayetlerle caka sattıklarını ve övündüklerini belgelemektedir.

Cinayet eylemlerine katılmayı reddetme olaylarına ender rastlan-

135. Bkz. Christian Streit: Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945. Bonn 1991.
136. Bartov: Hitlers Wehrmacht, s.128.

maktaydı ve öldürme emrine uymayanlar, ağır sonuçlara katlanmak zorunda kalmamışlardı. 1945'ten sonra sayısız askerin paçayı kurtarmak için ileri sürdüğü "emri yerine getirme zorunluluğu"nun gerçeği yansıtmayan bir korunma iddiası olduğu, sonradan apaçık ortaya çıkmıştır. Nasyonal sosyalistlerin sorgulandığı savaş sonrası mahkemelerde sanık ve avukatlarının, bir suçu mecburen işlenmiş olma durumunu kanıtlamaya yönelik yoğun çabalarına rağmen, bugüne kadar "silahsız sivil"leri öldürmeyi reddetme durumlarında sözü edilen ve cinayet işlemeyi reddetme eylemine bağlı olarak verildiği iddia edilen sözümona o acımasız cezalara ilişkin tek bir örnek dahi kanıtlanamamıştır. Böyle bir itaatsizlik ediminin yol açtığı ceza ve uyarılar hiçbir biçimde askerlerin reddettikleri suçla yani cinayetle kıyaslanabilecek ölçüde değildi.[137] Kıta komutanlarının "temizlik eylemleri" bağlamında askeri disiplin ihlallerine sitem ettikleri durumlar söz konusu olduğunda, bunlar, çoğunlukla Wehrmacht mensuplarının emredilen ölçünün ötesinde, kendi kafalarının dikine gidip öldürmeye, yakıp yıkmaya devam ettikleri ve bu eylemleri yaygınlaştırdıkları durumlardır. Savaş alanındaki çarpışma disiplini savaş mahkemesinin ağır kararlarıyla sağlanırken, askerler, bireysel talan ve şiddet eylemlerinin, biçimsel yasaklara rağmen ya hiç cezalandırılmayacağından ya da yalnızca ufak tefek göstermelik cezai müeyyidelere maruz kalacağından emin olabilirlerdi. Askerlerden hesap sorulan ender durumlar, işledikleri suçlar (cinayetler) ile değil de itaat etme görevlerini ihlal durumlarıyla ilintiliydi.

Askerin öldürmeye hazır ve istekli hale gelmesi için üstlerce zorlanmasına gerek olmadığı, ayrıca sadist duyguların ve "gözünü kan bürümüşlüğün" bu cinayetleri açıklayacak nedenleri oluşturmadığı belliyse, bu durumda askerlerin zorbalığını açıklamak için, ne askeri emir-itaat ilkesine yapılan gönderme ne de bireysel patolojik durumları neden olarak öne sürmek yeterlidir. İmha savaşının kendi öz dinamiği, haksızlık yapmama bilincini –hani mevcutsa– sistematik bir şekilde parçalayıp yok etmiş, böylece zor kullanmanın önündeki bütün engellerin kalkmasına yol açmıştı. Öldürmenin rutin hale gelmesi de bu durumun üstüne tuz biber ekiyordu.[138] Savaş alanındaki katı itaat taleple-

137. Christopher R. Browning: Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizeibataillon 101 und die "Endlösung" in Polen. Reinbek 1993, s. 222/223, ayrıca bkz. Herbert Jäger: Verbrechen unter totalitärer Herrschaft. Frankfurt/M. 1982.

138. Wehrmacht askerlerinin şiddet ve vahşeti için özellikle daha önce alıntı yaptığımız Omer Bartov'un "Hitlers Wehrmacht" çalışmasından başka çalışmalarına da bkz., özellikle: Extremfälle der Normalität und die Normalität des Aussergewöhnlichen: Deutsche Soldaten an der Ostfront: Ulrich Borsdorf/Mathilde Jamin (yay.

ri, "resmi" katliamlarda emir üzerine cinayet işleme, savaş faaliyeti dışında kalan "vahşi" el koyma eylemlerinin ve hedefsiz kurşuna dizmelerin gerçekte müsamahayla karşılanması ve düşmana yapılan zulmün aynısını tersyüz edip bu zulmü sanki düşman işliyormuş gibi göstererek propaganda yoluyla düşmanın insanlık dışı bir yaratık olarak gösterilmesi, birbirine sımsıkı bağlı parçalardı. Askerlerin, beyinlerine kazınan nasyonal sosyalist "değersiz varlık" propagandasına inandıkları için mi bu cinayetleri işledikleri, yoksa işledikleri cinayetleri açıklamak için bir sebebe ihtiyaç duyduklarından dolayı mı propagandayı gerçekmiş gibi algıladıkları sorusuna verilecek yanıt önemli değildir. Sonuçta ideolojik beyin yıkama ve imha pratiği, birbirini karşılıklı olarak teyit etmiş ve güçlendirmiştir. Üniformalı canilerin, Hitler'in ve Wehrmacht yönetiminin "topyekûn savaş" hakkında söylediklerini uygulamaya koymuş olmaları, askeri komuta yapısında daha başından itibaren yer edinmiş olan kişisel sorumluluktan sıyrılıp bu sorumluluğu kendi dışına kaydırma imkânını kat kat artırıyor ve kişilerin filizlenen suçluluk duygularının yükünden kurtulmasını sağlıyordu. Askerler, sadece, öyle büyük ölçüde tehlikeye atılmaksızın ve cezai müeyyidelere maruz kalmaksızın sivil halk ve savaş esirleri karşısında onların hayatta kalıp kalmayacağına karar veren efendiler pozuna girmekle kalmıyor, bunun da ötesinde, sivil halka ve savaş esirlerine karşı ne kadar fütursuzca davranırlarsa Führer'lerinin isteğini o oranda yerine getirmiş oluyorlardı. Savunmasız kurbanlara haksızlık etmek, böylece bilinçte

haz.): Überleben im Krieg. Reinbek 1989, s.148-161; Brutalität und Mentalität. Zum Verhalten deutscher Soldaten an der "Ostfront": Peter Jahn/Reinhard Rürup (yay. haz.): Erobern und Vernichten. Der Krieg gegen die Sowjetunion. Berlin 1991, s.183-199; The Conduct of the War: Soldiers and the Barbarization of Warfare. Journal of Modern History, Cilt 64, 1992,: Resistance against the Third Reich, s. 32-45. Nasyonal sosyalizmin imha savaşında haksızlık ve adaletsizlik bilincinin ayıklanması konusunda bkz. Browning: Ganz normale Männer, özellikle s. 208-247; Herbert C. Kelman: Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanisation of Victims and Victimizers. Journal of Social Issues, Cilt 29, 1973, no.: 4, s. 25-61; Willi Schumacher: Psychologische Mechanismen bei der Manipulation des Rechtsbewusstseins in totalitären Systemen. Klaus Lüderssen/Fritz Sack (yay. haz.): Vom Nutzen und Nachteil der Sozialwissenschaft für das Strafrecht, Cilt 1. Frankfurt/M 1980, s.169-199; Herbert Jäger: Bedingungen und Mechanismen der Neutralisation. Age.: Makrokriminalität. Studien zur Kriminologie kollektiver Gewalt. Frankfurt/M. 1989, s.187-213; Harald Welzer: Männer der Praxis. Zur Sozialpscyhologie des Verwaltungsmassenmordes. Age.: Nationalsozialismus und Moderne. Tübingen 1993, s. 105-127; Daniel J. Goldhagen: Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust. Berlin 1996. Goldhagen bu çalışmasında tıpkı Browning gibi, "faillerin" normalliğini belgeliyor ve bunların Yahudi düşmanlığının anlamının altını çiziyor. Ancak Yahudi imha pratiklerini "ayıklayıcı bir antisemitizmden" türetmeye çalışması pek ikna edici değil.

tersyüz edilerek, görevini en ağır koşullar altında yerine getirme erdemine dönüşüyordu.

Vicdanından kopup, ayrılıp, onu dikey bir hareketle "yukarıya" yollayarak Hitler'e karşı görevini yerine getirmeye bağlamak kadar, "Ben yapmasam bir başkası yapacak" deyip sorumluluktan "yatay" düzlemde kurtulmak da önemliydi. Her şeyi yapmaya hazır iştirakçi ve suç ortağı havasının oluşmasında üstlerin otorite basıncından ve propaganda yoluyla iletilen düşman imajından çok, arkadaş grubu içerisindeki (sosyalizasyon sonucu kişilerin davranışlarının grup davranışlarıyla benzeşmesi anlamındaki) aynılaşma basıncı doğrudan etkili olmuş olsa gerekir. Askeri ilişkilerin dışında kalan her türlü ilişkiden büyük oranda yalıtılmış olan askerler için, arkadaşları ilişki kurabildikleri yegâne kişilerdi ve olağanüstü savaş koşullarında hayatta kalmaları çoğu kez onların iyi niyetlerine bağlıydı. Cinayet işlemek için fazla "yumuşak" olan ve "kirli işleri" arkadaşlarına havale eden veya onlarla bir yağmalama seferine katılmayı reddeden askerin grup normlarını ihlal ettiği için grubun dışına atılması, dışlanması işten bile değildi. Kendi sertliğinden ve pervasız cesaretinden tekrar tekrar emin olmayı şart koşan kolektif dayatma ise, bayağılaşmanın ve kabalaşmanın daha da tırmanmasına yol açıyordu. Alman Wehrmacht'ı yalnızca caniyane bir savaş sürdürmüyordu; bundan da kötüsü, sosyal örgütlenme şekli açısından da ortaklaşa işlenen insanlık dışı suçlar vasıtasıyla birbiriyle iyice kaynaşan ve her bir üyesini tehdit ve zor yoluyla suç ortaklığı karmaşasının içine sürükleyen bir suç çetesine dönüşmüştü. "Alman birliklerinin 'morali' için tayin edici etmen politik fanatikleştirmeden çok, 'asli gruplar' içindeki sıkı bağlılık duygusuydu", şeklinde Amerikalı askeri sosyologlar tarafından 1945'ten sonra ortaya atılan tez de bu bağlamda tercüme edilebilir: "Asli grup" yalnızca bir hayatta kalma birliği değil, aynı zamanda bir cinayet birliğiydi de. Bu grup himaye bahşettiği gibi, olası tereddütleri de ortadan kaldırarak şiddet uygulama temayülünü her türlü engelleyici sınırdan arındırıyordu.[139]

Elbette bu barbarlıktan tiksinti ve antipati duyan askerler de vardı; ama imha savaşı, basit bir eri dahi cezbeden topyekûn hâkim olma duy-

139. Bkz. Gurfein/Morris Janowitz: Trends in Wehrmacht Morale. Public Oponion Quarterly, Cilt X, 1946, s.78-84; Edward A.Shils/Morris Janowitz: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. Aynı yerde, Cilt XXII, 1948, s. 280-315. Bu konuda eleştirel bir perspektif için Bartov: Hitlers Wehrmacht, s. 51-92. Bartov, Doğu cephesindeki yüksek kayıpların ve bu kayıpları telafi etmek için yeni yeni birlikler oluşturma zorunluluğunun oradaki mevcut birincil bağları kopardığını ve bu bağları yeniden kurmanın bir daha da mümkün olmadığını düşünüyor.

gusunu tatma olanağını sunuyordu. "Değersiz varlığa", aşağıdaki insana karşı akla gelebilecek her türlü serbesti tanınmıştı ona. "Bir askerin bir Yahudinin evini yağmalaması veya Yahudiyi tek ayak üzerinde sekerek 'enternasyonali' söylemeye zorlaması, bir esiri ayağına bir çift sıcak keçe çizmesi giydiğinden dolayı ya da bir emri istenilenden yavaş yerine getirdiği için 'gebertmesi'; bütün bunlar, (genel) ruh halinin yükseltilmesi, iaşe veya donanımdaki kimi eksikliklerin giderilmesi, sonuçta askerin kendi yaşama şansını yükseltmesi için kullanılabiliyordu."[140]

Omer Bartov, ortaklaşa işlenen cinayetlerin, nihayetinde dengeleyici bir işlev yerine getirdiklerine ve bu yüzden birliğin iç dayanışması için hiç de küçük görülmemesi gereken bir öneme sahip olduğuna işaret etmiştir: "Bazı generallerin umduklarının ve sandıklarının aksine, cephedeki askerler dikkate değer başkaldırma belirtileri göstermeden ya da en kötüsü isyana kalkışmadan, onları acımasız bir disiplin altına almak, birliğin 'vahşileşmesine' rağmen değil, tersine tam da birliğin 'vahşileşmesinden' dolayı mümkün olabiliyordu. Başkalarına da zorbaca davranma hakkına sahip olunca hem subayların zorbalığına dayanabilmek daha kolay oluyordu hem de iradenin acımasızca uygulanması giderek kural haline geliyordu. Nihayetinde zorbalığın kısırdöngüsü, başlangıçta ideolojik argümanlarla karakteri meşrulaştırılmış olan bir savaşın nasyonal sosyalist yanını doğrulamaya yarıyordu sanki. Bu durum, askerlerin, Hitler'in dünya görüşü olan, savaşı mutlaka yürütmek ve kazanmak zorunda olma, inançlarını pekiştiriyordu. Demek oluyor ki, Doğu cephesindeki ordu, savaş alanında gösterilecek sarsılmaz bir disiplin ve genel bir düşmana barbarca davranma serbestisinin bileşimi sayesinde ayakta tutuluyordu."[141] 353 F23

Bu görüşten yola çıkıldığında, Wehrmacht'ın askeri durumunun ümitsizliğini, her bir askerin fark etmiş olması gereken bir dönemde bile, askerin mücadeleyi niçin bırakmadığını ve Alman ordularının Doğu cephesindeki savaşı "daha önce açık bir şekilde Wehrmacht tarafından yenilgiye uğratılan ordular dahil olmak üzere; diğer orduların büyük çoğunluğunun dağılıp çökmüş olacağı"[142] koşullar altında bile nasıl sürdürebildiğini kavramak kolaylaşacaktır. *Alman birliklerinin düşmanlarını bile hayrete düşüren dayanma iradesi, bu birlikler tarafından iş-*

140. Hannes Heer: Bittere Pflicht. Der Rassenkrieg der Wehrmacht und seine Voraussetzungen: Mittelweg 36, 4. Yıl 1995, H. 6, s. 74/75.
141. Bartov: Hitlers Wehrmacht s. 112/113.
142. Age.: Brutalität und Mentalität, s. 187.

lenmiş eşi örneği görülmemiş cinayetlerin bir sonucuydu. Daha yalın bir ifadeyle dile getirilecek olursa: Wehrmacht'ın son ana kadar korunan birlik ve bütünlüğü, aslında kendi hiddetinden kurtulanların intikamından korkması için fazlaca ve anlaşılır gerekçesi bulunan bir ordunun, çaresizlik içinde mücadeleyi bırakamama zorunluluğundan başka bir şey değildi.

VIII

İnsanların ikame edilmesi: Korkutup sindirme sistemi ve askerlerin demode olması

A. ATOM SİLAHLARI ORTAMI

Toplumsal kaynaklara el koyma ve bunları savaş araçlarına dönüştürme biçimindeki kesintisiz hâkimiyet faaliyeti olan[1] askeri silahlanmanın geçmişte ve günümüzde daima bir maddi bir de personele bağlı yanı vardır. Savaş yürütebilmek isteyenler, etkili silahlara, nakliye ve iletişim sistemlerine ve ayrıca güvenilir askerlere ve silah üreticilerine ihtiyaç duyar. Bu her iki taraf, birbiriyle kopmaz bir bütünlük oluşturur; maddi savaş hazırlığının her bir düzleminde "insan malzemesi"nin bulunması ve hazır hale gelmek üzere yetiştirilmesi özel sosyal teknolojilere tekabül eder. Eskinin, hatlara dizilmiş veya serbest biçimlerde

1. Michael Geyer'in tanımı böyle: Deutsche Rüstungspolitik, s. 9.

savaşan tüfekli askerleri ve süvarilerle yürütülen savaşları, öncelikle topçu veya tank birliklerine yaslanan bir askeri örgütlenmeden farklı örgütlenmiş askerleri ve farklı bir itaat anlayışını talep etmekteydi. Sonuncu savaşma biçimi ise, nükleer imha araçlarının ve bilgisayar kumandalı savaş yürütme çağının personelinden, bu yeni koşullara uygun, farklı taleplerde bulunmaktadır. Modern silah teknolojisinin bir mavzerin nispeten basit mekaniğiyle ne kadar ortak yanı varsa, günümüz askeri disiplin anlayışının da öncüllerinin "mekanik itaat" anlayışıyla o kadar örtüşen yanı bulunmaktadır.

Personel-malzeme arasındaki ilişki nicel bakımdan da farklılaşmıştır: Geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren askeri şiddet potansiyelinin sanayileşmesiyle birlikte daha büyük bir insan gücü ihtiyacı yaratıldıysa da, günümüzde imha kapasitelerinin katlanarak artması ve paralelinde savaş yürütmenin nükleerleştirilmesi, askeri yarar ve verimlilik kriterleri açısından, büyük savaşçı (insan) yığınlarını çoktan vazgeçilebilir kılmıştır.[2] İnsanın yerini hızla makinelerin almış olmasına rağmen gerek I. Dünya Savaşı yıllarında, gerek 1935'ten sonraki silahlanma döneminde gerekse de asıl II. Dünya Savaşı sırasında insan kaynaklarının harekete geçirilme kapsamı o güne kadar hiç görülmemiş boyutlara ulaşıyordu. Tarihin hiçbir döneminde 1939-1945 dönemindeki kadar çok asker savaş alanına sürülmemiş ve hiçbir zaman savaş meydanlarında o savaşlardaki kadar fazla insan ölmemişti. Ancak atom bombası gibi "topyekûn yok edici" bir silahın geliştirilmesi ve bu silahın Hiroşima ve Nagazaki'de kullanılmasıyla birlikte, ilk defa toplumun topyekûn seferberliğine ihtiyaç duyulmaksızın topyekûn bir savaş yürütmek mümkün hale gelmiştir. Clausewitz'in tasarladığı "mutlak savaş" ile ilgili ideal tipik hipotezi –yani her türlü engelleyici "sürtünmeden" yani "insani" etkiden arındırılmış "ani tek bir darbeyle" güçlerin "tamamen boşalması"[3] şeklinde gelişecek mutlak bir savaş– 6 Ağustos 1945'ten beri felsefi bir savaş soyutlaması olmaktan çıkmış, teknik olarak gerçekleştirilebilir bir proje haline gelmiştir. Gelinen yerde asgari sayıda personel, azami derecede öldürücü şiddeti üretmek ve –hani insanlığın soyunu kökten kurutmak için değilse bile– bütün bir toplu-

2. Geyer bu sürecin üç büyük evresini birbirinden ayırt ediyor: 1860 ile I. Dünya Savaşı arasındaki döneme personel-yoğun evre diyor. Bu evreyi 1914/16 ile 1945 arasındaki malzeme-yoğun dönem izliyor; bu ikinci evre'nin yerini ise sermaye-yoğun üçüncü evre alıyor; bu üçüncü aşamada silah ve aygıtların kitlesel üretiminin yerine imha kapasitesinin artması olgusu geçiyor; bu kapasiteyle birlikte de araştırma ve geliştirme çalışmaları önem kazanıp askeri kaygıların merkezine yerleşiyorlar (s. 13 age.).

3. Clausewitz: Vom Kriege, s. 95, 851.

mu yok etmek için yeterlidir.[4] Askerler, bakımından ve kullanımından sorumlu oldukları, fakat çoktandır bir bütün olarak kavrayamadıkları devasa imha aygıtının basit birer aksamı haline gelmişlerdir. Son kıyamet görüntüsünde, kırmızı düğmeye basan ve böylece nükleer imha savaşını başlatan başkan (ya da çıldırmış bilim insanı) yer almaktadır; ve aynı kişi olan bu son mareşal ile asker de "irade dışı başlatılan nükleer savaş" senaryosunun içinde kaybolup gitmektedir. Bu senaryo, Soğuk Savaş ikliminde askeri planlama kurmaylarını gerçekten son derece rahatsız etmiş ve atom silah potansiyellerinin keşif ve haber alma sistemlerinin teknik açıdan sürekli geliştirilmesinin, öznel ve keyfi müdahalelere bağışık hale getirilme kaygısının tayin edici itici güçlerinden birisi olmuştur.[5]

Savaş yalnızca, şiddetin mutlak bir şekilde her türlü engelleyici bağından kurtarılmasıyla değil; aynı zamanda askeri süreçlerin teknik açıdan hızlandırılmasıyla da "insan unsurundan arındırılmakta"dır. Paul Virilio, savaş yürütme yeteneğinin günümüzde her şeyden önce hız üretmeye dayandığına dikkat çekmektedir.[6] Daha XIX. yüzyıla kadar

4. İnsandan arındırılmış bir muharebe meydanına ilişkin teknolojik vizyonu, I. Dünya Savaşı sırasındaki yaşadıkları sonucunda adı pasifiste çıkan, eski genelkurmay subayı Franz Carl Endres daha yirmili yıllarda geliştirmişti: "Salt teorik bir yoldan, gelecekteki bir muharebe meydanında ortalıkta tek bir insanın görünmeyeceğini, bunun yerine, sadece, uzaktan komutayla atışlar yapan, birbirleri üzerine saldıran makinelerin savaşı sürdüreceklerini ve ancak zafere ulaşmış makinelerin ilerleyerek insanların kullandıkları idare ve sevk merkezlerine ulaşacaklarını tahayyül edebiliriz. (...) Bugünlük henüz, topların, tankların, uçakların ve makineli tüfeklerin, gaz ve göz yaşartıcı bombaların ve öteki mekanizmaların sayesinde yüzlerce insanın kuvvetini küçücük bir alanda yoğunlaştırıp kısa süre içinde etkili ve işler hale getirebilecek kadar ilerledik, ancak makineleri hâlâ insanların idare etmesi mecburiyeti var. Pilotsuz bombardıman uçağı, sürücüsüz tank henüz kullanılacak aşamaya gelmedi." (Vom nächsten Krieg. Archiv für Sozialgeschichte und Sozialpolitik, 59. Cilt,1928, s. 55).

5. "İstenmeyen ya da kaza sonucu patlak veren savaşlar (accidental wars) Dieter Senghaas'a göre (1969), son yirmi yılın en reel tehlikeleri arasında yer almaktadır; bu ihtilafların karakteristik özelliği, bir savaşın, zaten çoktan çıkmış ya da kaçınılmaz olduğu inancıyla birlikte patlak vermesidir. Kazaen savaşların varsayımsal birçok versiyonunda kullanılabilir verilerin yanlış yorumlanması ve değerlendirilmesi vakasıyla karşılaşırız. Otomatikman insanı devre dışı bırakan mekanizmalar (...), tıpkı, tayin edici bir anda askeri disiplinin çökmesi, bir bombanın istenmeden patlaması; haber ve iletişim bağlantısında bir arızanın ortaya çıkması ya da iletişim ve karar süreçleri içinde bir yanılgı ya da hatanın oluşması gibi nedenler, bu kazaen savaşların başlatıcısı olarak anlaşılmak istenmektedir. Oysa normal ve sıradan gerilimlerin ya da ihtilafların yaşandığı dönemlerde bu türden arızalar, kazalar ya da hatalar ille de savaşa yol açmak zorunda değildir. Gelgelelim siyasal bir tehlikenin sıkışıp yoğunlaştırılmasıyla, teknolojik kazaların da büyük bir savaşın katalizatörü olma tehlikesi artmaktadır." (Abschreckung und Frieden, s. 96).

6. Virilio yayımladığı hemen hemen her çalışmasında bu "demokratik devrim"in peşinden gitmektedir. Bu konuda genel bir bakış için bkz.: Geschwindigkeit und Politik. Berlin 1980; ayrıca Sylvère Lotringer'in söyleşisine de bakabilirsiniz: Der reine

hızlandırma ve frenleme arasındaki istikrarsız bir denge savaşı belirliyor ve sınırlıyordu; savaş alanının coğrafi özelliği ve tahkimatın niteliği en az birlik kaydırmalarının, hareketlerinin hızı ve kullanılan silahların menzili kadar önemliydi; aradan geçen zamanla hız, asıl tayin edici etmen olup çıktı. Nazi Almanyası'nın yıldırım savaşları dahi birkaç haftaya yayılırken, 80'li yılların barış hareketinin sokaklarda protesto ettiği Pershing füzeleri düşmanı 8 ile 12 dakika arasında silahsızlandırmayı hedefliyordu. (Yeni) teknoloji, düşünme süresini hemen hemen sıfır zamana indirerek karar verme zorunluluğu getirdiğinden, karar süreçlerinin bilgisayarların denetimine verilmesi uygun görülmüştür. Sıfıra yakın bir zaman süresi içinde işlenmesi gereken enformasyon yı-

ğınını değerlendirmekten aciz insan, artık bir risk faktörü oluşturmaktan öteye gitmemektedir. Savaş seferleri binlerce yıldır silahlarla donanmış adamlar ve ardından yarım yüzyıllık bir süre için adamlarla donanmış silahlar tarafından belirlendikten sonra şimdi de adamsız "akıllı" silahlar çağına girilmiştir.

"Overkill" kapasitelerinin ve "sahici zaman teknolojilerinin" son gelişmeleri ışığında asker siması, hayli antika olmuş bir görünüm arz etmektedir. Günther Anders *Atom Çağının Antropolojisi* adlı çalışmasında insanın antik haline gelmesini, bu çağa özgü bir durum olarak belirler.[7] Anders'in, "Gelinen yerde, insanoğlu olarak kendi ürünlerimizin mükemmelliğini denetleyemez hale geldiğimiz; tasavvur edebileceğimizin ve sorumluluğunu taşıyabileceğimizin ötesinde ürettiğimiz ve yapmaya gücümüzün yettiği her şeyi yapma hakkına sahip olduğumuz kanaatini taşıdığımız"[8] şeklindeki tespiti, yüksek teknolojik imha

---

Krieg. Berlin 1984. Virilio ile tartışmalar için benim yazıma da bakabilirsiniz: Krieg und Geschwindigkeit. Paul Virilio "Dromologie". Schwarzer Faden, 12. Yıl, 1991, s. 16-25; teknolojik-sosyolojik ve askeri-tarihsel açıdan bir eleştiriyi de Kaufmann yapıyor: Kommunikationstechnik und Kriegsführung.

7. Günther Anders: Die Antiquiertheit des Menschen, 2 Cilt, Münih 1956-1980.

8. Age.: 1. Cilt, Münih 61980, s.VII. Aynı eser, s. 267'de dediği gibi, bu "Prometheusçu eğim" nedeniyle de, "askerler (potansiyel) canilerdir" biçimindeki, Alman kamuoyunu yıllardır meşgul eden cümle, kamuoyunda büyük gürültüler koparan, ama aslında askerin öldürme potansiyelinin sınırsız olduğu gerçeğini göz ardı ettiği için durumu masumlaştıran bir etki yapmaktadır. Canilerin öldürme nedenleri vardır: Ceza hukukunda bu suçun tanımında caniler, "öldürmekten haz duydukları, cinsel dürtülerini tatmin etmek istedikleri için ya da hırstan, harislikten ve benzer aşağılık nedenlerden ötürü" öldürürler; bu motifler onların şiddetini körüklemekle kalmaz, aynı zamanda bu şiddetin uygulama alanına da öznel (kişiye ve motivasyona bağlı) sınırlar getirir. İşte bu öznel sınırlayıcı etmenler, askerlerin söz konusu olduğu yerde bulunmamaktadır; daha doğrusu, öznel engel, askerin (öldürme) eyleminde ancak sınırlı bir rol oynar. Çünkü asker, en azından disiplinin gerektirdiği normlara göre, kendi kişisel motivasyonlarından tamamen bağımsız olarak devletin verdiği görevi yerine getiren icracıdır ve bu görevi, hele atom çağında icra ederken, hem işbölümün-

ve tahrip araçlarına sahip olmalarından dolayı, askerler için, sivil çağdaşlarına kıyasla daha da fazla geçerlidir. Burada artık antika oldukları tescil edilenler (askerler) yine de ortadan kaybolmuş değildir. Tersine: Hiroşima ve Nagazaki'den sonra da devletler ordular kurup beslemekte ve personelini savaşa hazırlamaktadır; kaldı ki o günden bu yana dünyanın herhangi bir köşesinde düşman askeri birliklerin birbirine ateş açmadığı ya da sivil halka karşı savaşın yürütülmediği tek bir gün geçmemiştir.

B. FEDERAL ALMANYA'NIN YENİDEN MİLİTARİZE EDİLMESİ

Müttefik birliklerinin nasyonal sosyalist Almanya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya zorlamasından ve askeri zor kullanarak toplama kamplarındaki fabrikasyon kitle cinayetlerine son vermesinden 10 yıl sonra "Üçüncü Reich"ın her iki ardıl devleti, yani Doğu ve Batı Almanya, yeniden kendilerine ait birer orduya sahip oldular. Önce "Almanya'nın tamamen silahsızlandırılması ve ordusuzlaştırılması"[9] konusunda mutabakata varmış olan savaş galibi güçler, ittifaklarının bozulması ve ittifakın yerini alan Soğuk Savaş dönemi cepheleşmesinin bütün diğer planlamaları dikte etmesi üzerine bu kararlarından vazgeçmişlerdi. Kore Savaşı'nın başlangıcıyla birlikte, özellikle Amerikan ve İngiliz askeri erkânında, Batı'nın Almanya'ya uyguladığı sınırlama politikası yeniden gözden geçirilip bölünmüş bir Almanya kadar Federal Almanya'nın sunacağı bir "askeri katkı"nın da, Batı'nın kendi stratejik çıkarlarına uygun olduğu görüşü ağırlık kazanmıştı. Kuruluş aşamasındaki Batı Alman devletinin siyasal yönetimi –burada bizi ilgilendiren bu yönün yalnızca askeri örgütlenmeyle ilgili yanıdır– yeniden silahlanma sorunu üzerinden olabildiğince büyük bir siyasal otonomi düzeyine ulaşabilmek için, bloklaşma sorununu kendi çıkarına kullanmıştır: "Adenauer hükümeti için yeniden militarize olma hareketi, Batı güçlerine karşı bir kozdu. Bu koz ile, doğrudan askeri bir amaçtan çok, tam bağımsız bir devletin yeniden kurulması ve Almanya'yı Batı dünyasına bağlayacak ekonomik, askeri ve kültürel entegrasyonun sağlanması

de kendi üzerine düşeni yapan, dolayısıyla öldürme eylemini artık tek başına gerçekleştiremeyen hem de düşmanla arasındaki potansiyel, mekânsal uzaklık yüzünden onunla hiç yüz yüze gelmeyen biri olarak, imha gücü onun tahayyül ve tasavvur gücünü kat be kat aşan alet ve araçlan kullanır; bu anlamda askerin öldürme eylemi, bireysel motivasyonlarla hareket eden kişiye göre, ilkece sınır tanımaz.

9. 2 Ağustos 1945 Potsdam Antlaşması'ndaki ifade.

hedefi güdülüyordu."[10] İlk Alman başbakanının temel görüşüne göre, ancak askerlere sahip olan bir devlet, tam bağımsız sayılabilirdi.

Müttefik devletlere mensup ve Almanya'nın yeniden militarize olmasından yana olanlar, bir mikrop gibi yayılan antisovyetik imajı kullanarak fikirlerine dayanak bulabiliyordu. Batılı güçlerin de artık elbirliği içerisinde "dünya komünizmine" karşı seferberlik çağrısında bulunmaları, aslında nasyonal sosyalist propagandanın bir zamanlar "Asyalı-Bolşevik akın" tehlikesi bağlamında ilan ettiği gerekçelerin gecikmeli olarak teyit edilmesinden başka bir şey değildi. "Doğudaki tehlikeye" karşı galip güçlerle aynı cephede yer alma durumu, yenilgiye uğramış Almanlara kendilerini Hitler'den ve Nazi rejiminden soyutlaya-

rak bunlara mesafe alma imkânı tanıdığı gibi, aynı zamanda Sovyet rejimiyle ilgili nasyonal sosyalist tehdit fantezilerini 1945 yenilgisinden de tecrit ederek, post-faşist düzene taşıma ve aynen koruma fırsatı da vermiştir. Totalitarizm çağı hiçbir şekilde bitmiş değildi. Değişen tek olgu, korkutma ve caydırma sistemi kapsamındaki topyekûn savaşın gizlilik konumuna büründürülmesiydi. Özgür dünya ve komünist diktatörlük içerikli dünyayı iki kutupta tanımlayan "antitotaliter" söylemde, topyekûn düşman dogması, yaşamaya devam etmekle kalmamış, her türlü manipülasyon aracını da devreye sokmak suretiyle silahlanma planlarının hayata geçirilmesi için körüklenmiştir. (Totalitarizmin) Dünya egemenliğine yönelen iktidar hırsını ancak topyekûn yok olma tehdidi durdurabilecekti."[11] (İkinci savaş sonrası anti-komünist dönemde) korkunun ideolojik seferberliği, eski nasyonal sosyalist propagandadan farklı olarak, bütün toplumu baştan aşağı militarize etme hedefine hizmet etmiyordu. Korkutmayla hedeflenen şey, bu defa, yeniden inşa ve "ekonomik kalkınma mucizesi" ile fazlasıyla meşgul, görece apolitize edilmiş halkın, Alman askerlerinden oluşturulacak bir orduya

10. Matthias Jopp: Zur Entstehungsgeschichte der deutschen Sicherheitsproblematik: Politische Interessen und militärische Planung bei der Integration der Bundeswehr in das NATO-Bündnis: Steinweg: Unsere Bundeswehr?, s. 23.

11. Caydırmayla birlikte düşmanın şeytan olarak ilan edilmesinin birbirini karşılıklı olarak şart koştuklarını Carl Schmitt'en daha iyi fark eden olmamıştı. Schmitt otuzlu yıllarda "topyekûn düşman"ı sistematik olarak inşa ederken, bu inşanın gerekçelerinin bizzat propagandasını yapmış, 1963'te ise program yapıcı rolünden teşhisçi rolüne geçmişti. "Partizanların Teorisi" başlıklı çalışmasında, "Böyle mutlak imha araçları", diye yazıyor, atom silahlarını kastederek, "mutlak gayri insani olmak istemiyorlarsa karşılarında mutlak, salt bir düşman bulunmalıdır" (s. 94). İç propaganda yoluyla rakibin insanlık özelliklerinden arındırılması, onun insan olmadığına herkesin inandırılması, ona yönelik nükleer imha tehdidinin insani vasfa bürünmesine yetmez; ama, bu yolla imha potansiyelini hep diri ve hazır tutmayı ve gerektiğinde kullanmayı önleyecek engellerin çıtası da oldukça alçaltılır ve ideolojik seferberlik de bu amaca hizmet eder.

karşı oluşmuş kaygı dolu önyargılardan sıyrılmasını ve hükümetin aldığı kararları kaçınılmazlıklar olarak sineye çekmesini sağlamaktı.

Bundeswehr (Federal Almanya Ordusu), eski Wehrmacht subayları tarafından inşa edilmiş ve nasyonal sosyalist ordunun işlediği suçlar hakkında kamu önünde açık bir tartışma yürütülmemişti. Böyle olduğu halde,[12] kolektif suçluluk duygusunun ağırlığından kurtulma mekanizması, bir yanda emir altında hareket etmiş olma bahanesine sığınarak, diğer yanda ise, "cani SS"i bir tarafa, "temiz Wehrmacht"ı diğer tarafa koyarak ikisini birbirlerinden ayrıma suretiyle işletiliyordu. Wehrmacht'ın askeri başarıları ile pozitif özdeşleşmeler kurmak, geleneği koruyup beslemenin sabit bir ayağını oluşturuyordu ve bu ilişkilendirme skandallar üretip duruyordu,[13] ama gene de yeni Federal Alman ordusu, eski veya yeni faşist güçlerin tercih ettikleri bir sığınak haline gelmemiştir. Bundeswehr'i nasyonal sosyalistlere bağlayan devamlılık çizgilerinin kaynağı, yeni Federal Alman ordusunun eskisiyle ideolojik örtüşmeler göstermesinden ve belli başlı geleneksel olguları devralmış olmasından çok, Geyer'in *Deutsche Rüstungspolitik (*Alman Silahlanma Politikası*)* adlı kitabında dile getirmiş olduğu gibi, "bu ordunun da hedefinin ve nihai amacının, şiddetin etkin örgütlenmesinden başka bir şey olmamasıdır. Bundeswehr, zihniyet açısından arada bir nasyonal sosyalist geri düşüşler yaşayan demokratik bir ordu olabilir; egemenliği koruma pratiğinde ise teknokratik bir ordudur."[14] Gösterilen yoğun yalanlama ve geçmişte yapılanları rasyonelleştirme çabalarına rağmen, imha savaşının aktörlerinin hafızalara yerleştirdikleri şiddet deneyimlerinin yeni orduda ve savaş sonrası toplumda ne tür izler bıraktığı sorusu ise, henüz yazılmayı bekleyen "Federal Almanya'nın Mantalite Tarihi" başlıklı bir çalışmanın cevaplaması gereken en önemli sorulardan biri olarak durmaktadır.

Wehrmacht'ın işlediği suçlar değil de yenilgisi, Alman ordusunun

12. Aynı şey tarihsel araştırma alanı için de geçerlidir. İlk kez Manfred Messerschmitt'in "Nasyonal Sosyalist Devlette Wehrmacht"ı ile Klaus Jürgen Müller'in "Ordu ve Hitler" adlı çalışması (her ikisi de 1969 tarihli) temiz ve günahsız Wehrmacht efsanesini yıkmıştır. Wehrmacht hakkındaki tarihsel çalışmalar için ayrıca bkz. Omer Bartov: Wem gehört die Geschichte? Heer/Naumann (yay. haz.): Vernichtungskrieg, s. 601-619.

13. Bu konuda o çok tartışılan, 1 Temmuz 1965 tarihli "Gelenek kararnamesi"ne işaret edebiliriz. Bu kararnamede, eski (Hitler dönemi Wehrmacht askerleriyle) dostça ilişkiler kurulması teşvik edilmek istenmekte ve "Bundeswehr"in, yani savaş sonrası Alman ordusunun, bu eski askerlerin "askeri hizmetleri" ve fedakârlıklarıyla iftihar edip onlara itibarlarını iade etmek istediği açıkça ifade edilmektedir. Bu kararname, Hans-Joachim Harder/Norbert Wiggershaus tarafından belgelenmektedir. Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr. Herford/Bonn 1985, s. 155-160.

14. Geyer: Deutsche Rüstungspolitik, s. 190.

şanını ve ayrıcalıklı toplumsal konumunu adamakıllı sarsmıştı. İki yüzyılı aşkın bir süredir Prusya-Alman militarizminin en önemli sosyal dayanaklarından biri olagelmiş, hatta atasözlerinde yer edinmiş Doğu Elbe derebeylerinin de iktidarları ellerinden alınmıştı. İmparatorluk döneminden nasyonal sosyalist döneme kadar askerlik mesleği daima çok yüksek bir sosyal prestije sahipken, bu prestijini özellikle "Federal Batı Alman ordusu Bundeswehr"in inşa edildiği dönemde iyice yitirmişti; gönüllü ve yükümlü askerlerin üniformalı şekilde lokanta, meyhane veya kamuya açık yerlerde görülmeleri durumunda hakarete, hatta fiili saldırılara maruz kalmaları hiç de ender rastlanan durumlardan değildi[15] ve askerlik, sonraki dönemde hiçbir zaman eski prestijini bir daha elde edemedi.

Federal Almanya ordusunu, gerek Wehrmacht'tan, gerek İmparatorluk ordusundan gerekse de Weimar Cumhuriyeti'nin Reich ordusundan ayıran özelliklerden biri de, çokuluslu bir askeri birliğe üye olmasıdır. Bundeswehr, ne emperyalist yayılmacılık, ne "iç düşmanın" baskı altında tutulması, ne de ırkçı bir "yaşam alanı" politikasının bir aygıtı olarak kullanılmak amacıyla kuruldu. Bundeswehr'in kurulması daha çok Orta Avrupa'da oluşturulmuş siyasal statükonun perçinlenmesine katkıda bulunma amacı taşıyordu ve ayrıca Bundeswehr, NATO işbölümü çerçevesi içerisinde konvansiyonel caydırma kapsamlı görevler üstlenmişti. Bundeswehr, milli savunma yeteneğinin bir temsilcisi olarak, ancak kısmi bir işlev üstlenebilmiştir. Zira "demir perdenin" öteki tarafında kendini "anavatanın savunucusu" olarak gören ikinci bir Alman ordusu duruyordu. Kaldı ki bu durum, en azından karşılıklı olarak vatanseverlik duygularının nötrleşmesine katkıda bulunmuş olsa gerek. Bundeswehr'in askeri görevini, ancak ABD'nin "nükleer koruma kalkanı" altında yerine getirebileceğinin herkesçe bilinen açık bir gerçek oluşu, Bundeswehr'de milli süper güç rüyalarının –en azından 1989 yılına kadar– neredeyse hiç kökleşmemesinde yeterli bir etken olmuş olmalıdır. Federal Almanya hükümeti, ellili yılların sonunda "nükleer eşitlik" elde etmek için bastırdıysa da, Bundeswehr'in nükleer silaha doğrudan sahip olmasına izin verilmemiştir.

Daha önce, yeniden militarize olma sırasında[16] yaşandığı gibi, nükleer silahlanma planlarına karşı yükselen yaygın protesto, Bundes-

15. Walter Dirks böyle bir vakayı naklediyor: Schlagen ist unsinnig! Aufwärts, 15.10.1956.

16. Bkz.: Hans Karl Rupp: Ausserparlamentarische Opposition in der Ära Adenauer. Köln 1970; Karl A. Otto: Der Widerstand gegen die Wiederbewaffnung der Bundesrepublik. Motivstruktur und politsch-organisatorische Ansätze: Steinweg: Unsere Bundeswehr? s. 52-105.

wehr'in Alman askeri geçmişinden ayrılan bir diğer özelliğine işaret etmektedir: Federal Almanya'da ne savaş sonrasında ne de bugün artık ordunun meşruiyeti tartışmasız kabul edilen bir şeydir. Batı Alman ordu birliklerinin oluşturulmasının gerekli olup olmadığı sorusundan tutun da bu birliklerin hangi silah sistemleriyle donatılacağı ve görevlerinin nasıl tanımlanacağı sorusuna kadar bütün ayrıntılar daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar kamuya açık, uzlaşmaz bir tartışmanın hedefi olmuşlardır. Nazi rejiminin milyonlarca suçlusu ve yardakçısı, bugünden yarına birer pasifiste dönüşmemişse de, topyekûn militarizasyon ve politizasyon, 1945'te tam bir felaketle sonuçlandıktan sonra, halkın büyük çoğunluğu kendisine yönelik her türlü askeri beklentiyi kendisinden uzak tutmak ister hale gelmiştir. "Ekonomik kalkınma mucizesi yaratan Almanın", silahlanmaya karşı verdiği "ben yokum" cevabı, aslında bir yerde de on iki yıl egemen olan nasyonal sosyalist "sen (tek başına) bir hiçsin, halkın ise her şey" sloganına verilmiş gecikmiş bir cevaptı. Buna, Federal Almanya'nın militaristleşmesinin ve Batı'ya entegrasyonunun, Almanya'nın bölünmesini kalıcı hale getireceği kaygısı ve milliyetçi havayı hâlâ teneffüs eden Almanların, süper güçlerin Almanya'yı nükleer silahlarla yürütülecek bir savaşın sahnesi haline getirecekleri korkusu eşlik ediyordu. Yeniden militaristleştirilmeye ve nükleer silahlanmaya karşı olanların, ne NATO'nun nükleer silah potansiyellerinin ne de Alman ordu kuvvetlerinin inşasının ve nükleer silahlarla donatılmasının, nükleer bir savaşı sürekli olarak önleyemeyeceği ve karşılıklı korkutma ve caydırma yönteminin bir yerde iflas etme olasılığının en azından yadsınamayacağı dolayısıyla da nükleer veya modern silahlarla yürütülecek bir konvansiyonel savaşın, böyle bir savaşla savunulması amaçlanan her şeyi yok edeceği şeklindeki itirazları, Almanya'nın militarize edilmesi çabalarına yönelik en önemli karşı argümanları kullanıp atom çağında ordunun kendi varlığını meşrulaştırma çabasında kendini ele veren temel paradoksa on ikiden vuruyordu.

C. CAYDIRMA YÖNTEMİNİN PARADOKSU VE İÇ YÖNETİM ÜZERİNE KOPARILAN KAVGA

Toplumsal tartışmada Alman askerlerine ve nükleer silahlara karşı kullanılan argümanlar Bundeswehr'in bünyesinde caydırma görevinin içkin bir çelişkisi olarak geri dönüyordu: Ordu içi argümanlarda Bundeswehr "savaş karşıtı bir ordu olarak",[17] "savaşmaya mecbur kalmamak

17. 1966'da bu başlık altında Wolfram von Raven'in bir derlemesi yayımlandı.

için savaşabilmeyi öğrenmeliydi." Korkutma, tehdit yoluyla caydırma sistemi, ordunun savaşabilme yeteneğine ve becerisine dayanıyordu. Etkili bir şekilde korkutabilmek için, korkutma yoluyla önlenmeye çalışılan savaşı yürütebilecek durumda olmak şarttı. Kapsamlı silahlanma çabalarıyla inanılır kılınan nükleer şiddet araçlarına bile başvurulabileceğini karşı tarafa gösteren hazırlıklar, yürütülen askeri politik mantığa göre, düşman blokunu şiddete başvurma fikrinden caydıracaktı. Ne var ki, nükleer silahlar ancak devreye sokulmadıkları sürece caydırıcı bir "araç"tır. Bu silahların kullanılması, hangi amaç güdülmüş olursa olsun, bu silahları kullananları da kesinlikle yok edeceğine göre, zaten "araç-amaç ilişkisi de ortadan kalkacaktır."[18] Bir nükleer savaş, çıkarı-

labilir bir savaştır ve zaten çıkarılabilir bir savaş olduğu için de başvurulması ve yürütülmesi mümkün olmayan bir savaştır. Bu kural en azından Orta Avrupa gibi yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahip sanayileşmiş bölgelerde sadece stratejik nükleer silahlarla değil, taktik nükleer silahlarla yürütülecek bir savaş için de geçerlidir. Konvansiyonel silahlarla yürütülecek bir savaşın, tırmanarak topyekûn imhaya götürecek bir atom savaşına yol açma ihtimali bir yana, taktik atom silahlarından hiç de aşağı kalır yanları olmayan konvansiyonel silahlar, askeri-siyasal doktrine göre savunulmaya çalışılan her şeyi yok edebilecek niteliktedir.

Bundeswehr gibi bir korkutup caydırma ordusunun askerleri, bundan dolayı çifte çelişkili bir görevle karşı karşıyaydı: Bu ordunun her bir unsuru sadece, devlete ait şiddet tekelinin yeniden inşa edilmesiyle zaten fiilen oluşturulmuş, sivil şiddet yasağı ile askeri şiddet emri arasındaki çelişkiyi giderme sorunuyla karşı karşıya kalmıyor, üstüne üstlük, "modern tekniğin total rasyonalitesi ile olası her bir savaşın total irrasyonelliği arasındaki çözülmemiş çelişki, Bundeswehr'in hizmetinde günden güne yaygınlaşıp duruyordu.[19] Bundeswehr, kendi resmi savunma hizmeti şartlarına göre bile kullanılması meşrulaştırılamayacak olan bir şeyin eğitimini veriyordu. Thomas Ellwein 1972 yılında "modern asker mesleğinin (bu) paradoksunu" şu sözlerle özetliyordu: "Savaş durumuna gelinse, orduların görevlerini kelimenin gerçek anlamıyla yerine getirmeleri zaten imkânsız olacaktır, zira korkutup caydırma argümanının mantığına göre savaşın çıkmış olması hem kendilerinin hem de siyasal yönetimin başarısızlığa uğramış olması anlamına gelecektir. Soyutlanmış şekilde ifade edilecek olursa; ilan edilmiş savunma

18. Anders: Die Antiquiertheit des Menschen, Cilt 1, s. 249.
19. Georg Picht: Giriş; Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Erste Folge. Witten/Berlin 1965, s. 21/22.

ve caydırma görevini, bizzat gerçekleştirilecek bir saldırıyla yalanlamak, başarısızlığa uğramak anlamına gelecektir. Aynı şekilde müttefik ordu kuvvetlerinin düşmanı saldırı amaçlarından vazgeçirememiş olması da, başarısızlığa uğrama anlamına gelecektir. Zira böylesi bir durumda yeterince caydırıcılık korkusu üretilememiş demektir. Bu durumda, bir şeyin eğitimine, o şeye başvurmamak amacıyla başvuran, o durumun meydana gelmemesi için o duruma hazırlanan ve yetenekleriyle becerilerine son tahlilde sadece, ihtiyaç duyulmaması durumunda işe yaramış sayılan bir mesleğin anlamı ve niteliğinin ne olduğu sorusu kaçınılmaz olarak kendini dayatacaktır."[20]

Bu çelişkinin korkutma ve caydırma sistemi sınırları içerisinde bir çözümünün mümkün olmaması nedeniyle çelişki, süreç içinde Federal Almanya'da kısa sürede sözcülerini bulan "savaşabilme" ile "savaşmak mecburiyetinde kalmama" kutupları arasındaki bir buhranın kaynağına dönüşmüş ve Alman ordusu içinde hızla savunucular bulmuş, Bundeswehr'in kuruluşunun ilk yirmi yılında özellikle "Gelenekçiler" ile "Reformcular" arasında "iç yönetim" denen bir konsept üzerinde yürütülen kavgada dışavurmuştur. "Reformcular"ı, 1951'den itibaren önce Blank'te çalışan, 1958'den sonra da savunma bakanlığında "iç yönetim" alt bölümü başkanlığını yapmış olan Wolf Graf von Baudissin temsil ediyordu. "İç yönetim" konseptinin geliştirilmesi özellikle onun ismiyle özdeşleştirilmektedir. "Gelenekçilerin" sözcülüğünü ise, ilk dönemde Wolf Graf van Baudissin ile aynı safta yer aldıktan sonra karşıt görüşü benimseyip onun rakibi haline gelen Heinz Karst üstlenmiştir. Heinz Karst, 1959'dan itibaren ordunun komuta kademesinde Talim-Terbiye Şube Müdürlüğü görevini yürütmüş, sonra 1967 ile 1970 yılları arasında ordudaki talim-terbiye işlerinde general rütbesiyle görev almıştır.

Bundeswehr, iç yönetim dediği şeyle, kuruluş aşamasında yüksek teknolojiye sahip bir ordunun fonksiyonel ihtiyaçları ile bu ordunun devlet ve toplumla bütünleşme biçimindeki siyasal ihtiyaçlarını bağdaştırma ve aynı zamanda NATO ortaklarının yeni bir Alman militarizminden duydukları endişe ve kaygıları ortadan kaldırma görevlerine bir çözüm getirmeyi amaçlamıştır.[21] Alman ordusunun dayandığı bu re-

20. Thomas Ellwein: Die Zukunft des Soldaten und seine Ausbildung: Neues Hochland, 64. Yıl, 1972, s. 78.

21. "İç yönetim" anlamına gelen "Innere Führung" tanımı, altmışlı yılların başında Alman Askeri Akademisi'nin çalışma grubunun başlattığı bir gelişmeye işaret etmektedir: "İç yönetim" bütün askeri üstlerin, Alman halkının özgürlüğünü ve hakkını, gerek sıcak gerekse soğuk savaşlarda her türlü saldırgana karşı savunma ve koruma

form modeli, Bundeswehr'in iç tüzüğünü ve askerlerin hukuki statülerini düzenleyen yasa ve yönetmeliklerinin, yani ordunun "iç sistemini"nin yanı sıra, askeri eğitimde temel alınacak eğitim ilkelerini de kapsamaktaydı. Söz konusu model, halkla ilişkiler tekniklerini askeriyeye uyarlama ile geniş kapsamlı bir siyasal eğitim talepleri arasında gidip geliyordu. Bu eğitim talepleri ise, askeri, "üniformalı reşit vatandaş" olarak eğitme ile ona "manevi donanım verme" amacı güdüyor; bir diğer deyişle, "totaliter ve özgürlükçü yaşama ilkeleri"[22] arasındaki uçlaşmayı" aşabilecek donanımı sağlama ihtiyacını göz önünde tutuyordu.

"İç yönetim"in bir yandan tek tek askerlerle ilintili bir boyutu vardı. "İç yönetim" kavramının zaten kendisi içten yönetilen bir itaatin disiplin modeline işaret etmekteydi. Bu, kişinin kanaat getirmesine ve ikna olmasına dayalı itaat, talep edilen bir itaat olduğu kadar ordu tarafından teşvik de edilmeliydi. Baudissin, daha 1951 yılında bu modelin "bir savunucusu olarak" şunları yazıyordu: "Ancak inandığı ve kanaat getirdiği için bu modelin bir parçası haline gelen ve yine iknayla kendini tabi kılan inanmış ve yüksek bir mesleki beceriye sahip bireysel savaşçı kişiliğin başarılı olması mümkündür. Dolayısıyla ordu güçleri, kişilik değerlerinin geliştirilmesi için ellerinden ne geliyorsa yapmalıdır. Yani bireye bireysel sorumluluk ve inisiyatif geliştirebilmesi için yeterince alan tanınmalı, bireyin 'yalnızca bir nesne olma' biçimindeki lanet duygusundan kurtulmasına yardımcı olunmalıdır."[23]

İç yönetimin bir de kurumsal yanı bulunmaktaydı; bundan anlaşılan, Alman ordusunun bir büyük şirket olarak verimli, rasyonel bir işletme organizasyonuna sahip olmasıydı. Modele, sanayi sosyolojisinin ve sanayi psikolojisinin "işletme atmosferi"nin anlam ve önemiyle ilgili araştırmaları gözle görülür şekilde dahil edilmişti. Baudissin'in bununla ilgili görüşü şöyleydi: "Modern orduların gerekli tekniğe ve bu-

yeteneği ve isteği olan askerleri yetiştirme ve eğitme görevlerini tanımlamaktadır. "İç yönetim" çalışma grubu bu görevleri belirlerken mevcut politik ve toplumsal koşullardan ve verilerden hareket eder; Alman demokratik anayasasının temel değerlerini benimser, bugünkü yaşama biçimleri içindeki kendini kabul ettirmiş askeri erdemleri ve tecrübeleri kendine aktarır ve modern teknolojik araçlarının uygulanmasının ve etkilerinin yol açacağı sonuçları takip eder." (Carl-Gero von Ilsemann'dan alıntı: Die Bundeswehr in der Demokratie. Zeit der Inneren Führung. Hamburg 1971, s. 11). Bu konsepsiyonun reformist ruhu ve aynca Soğuk Savaş'ın düşman imajı sterotiplerine bağlı kalışı konusunda özellikle Savunma Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan ve subaylann eğitimi için öngörülmüş iç yönetim kılavuz kitapçığına bakabilirsiniz. 1957.

22. Wolf Graf von Baudissin: Das Leitbild des zukünftigen Soldaten (1955): age. Soldat für den Frieden. Münih 1969, s. 211.

23. Age.: Diskussionsbeitrag in Hermannsburg (1951), age., s. 25.

na uygun organizasyona sahip olmaksızın görevlerini yerine getirebileceklerini ummak, gerçek ile bağdaşmaz; ancak gerçek ile bağdaşmama durumu, bunun tersi bir eğilim için de geçerlidir; bu eğilimde, sözde bir açık seçiklik, kavranabilirlik ve amaçlılık uğruna her şeyi maddi olana bakarak belirleme ve teknik ile organizasyonu kendi kendinin amacı haline getirme söz konusudur. Gerçekleştirilebilir tek yol, bu iki (aşırı) ucun arasında bulunan yoldur: İnsana hizmet eden, onun önceliklerini tanıyan ve ona kendini geliştirme imkânı veren bir organizasyon. Böylelikle, askeri aygıta karşı görevleri ile bireyin menfaatini eşit derecede karşılayan özgürlük ile düzen arasında verimli bir gerilim oluşacaktır."[24]

Baudissin, topyekûn savaşın dogmatiklerinin yaptıkları gibi, sivil ile askeri alanları birbirinden ayırmaya imkân veren geleneksel görüşlerin artık eskidiğini düşünüyordu. Topyekûn savaş sözcüleri, toplumun tamamını savaşın hizmetine sunmak isterken, Baudissin, tersine "*askeri düzeni* mümkün olduğu kadar topluma ve toplumun örf ve âdetlerine uyarlamaktan kaçınmanın, siyasal, psikolojik ve pedagojik açıdan bir yanılgı olacağı kadar rasyonel de"[25] olmayacağı görüşünü savunuyordu. Ludendorff'lar, Jünger'ler özellikle nasyonal sosyalistler zamanında bütün yaşam alanlarının militarize edilmesi propagandasını yapmışlardı; Baudissin ise tersine "askeri düzenin, genel düzenin uyumlu bir parçası olması gerektiğini"[26] söyler. "Üniformalı vatandaş" ideali, diğer amaçlarının yanı sıra, "demokrasi ile asker arasında uzlaşmaz çelişki bulunduğu masalının nihayet yıkılmasına yardımcı olmayı"[27] amaçlamalıdır.

Reform programının esprisi, çağdaş bir ordu organizasyonunun askeri ihtiyaçları ile ordunun demokratikleştirilmesinin normatif kurallarını aynı asker imajında birbirine yakınlaştırmasıdır. Reşit "üniformalı vatandaş", başkası değil de sadece o, aynı zamanda en yüksek düzeyde etkinliğe sahip bir asker de olmalıdır; askerlik hizmeti ise, "vurucu gücü yüksek bir birliğin" oluşturulmasını sağlamakla kalmamalı, fırsat oldukça özgürlük ve demokrasi konularında da bir çeşit "deneyim-terapisi"[28] işlevini yerine getirebilmelidir. Ayrıca, neredeyse tarihsel fel-

24. Age.: Das "Innere Gefüge" der Streitkräfte (1952), age., s. 134.
25. Age.: Staatbürger in Uniform und Innere Führung –Zwei Prinzipien zur Demokratisierung des Militärs am Beispiel der Bundeswehr (1971): Nie wieder Sieg. Programmatische Schriften 1951-1981. Münih 1982, s. 155.
26. Age.: Innere Führung, s. 122.
27. Age.: Das Leitbild des zukünftigen Soldaten, s. 217.
28. Age.: Siegburg'daki bilirkişiler toplantısında konuşma. 28.4.1953. Soldat für den Frieden, s. 147.

sefi içermelere sahip, siyasal olarak istenilenin aynı zamanda olgusal olarak da talep edilen şey kimliğinde ortaya çıktığı, askeri olanın, "modern sanayi toplumunun işleyiş yasaları ile" "özgürlükçü yaşamın ilkeleri"ni birleştiren "bütün taleplerin" ahenkli bir "bileşkesi"[29] olarak işlevselleştiği bir model sunmalıdır.

Bu kavrayışta savaş, tamamen ortadan kaldırılmamakla birlikte gene de geri plana itilmişti. Baudissin, birbirini karşılıklı olarak yok etme imkân ve becerisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, askerlik görevinin "polislik görevinin yakınına" doğru itildiği görüşünü savunur; ona göre, askerlik görevi "imha etmekten çok, korumaya" yönelik olmalı ve "azami şiddet kullanımını değil; önleme ve korumayı, mümkün olduğu kadar çok düşmanın silahsızlandırılmasını amaçlarken hiçbir şekilde onun yok edilmesini hedeflememelidir".[30] Baudissin, ancak "her şeyi yok etme gücüne sahip silahların tehdit etkisine dayanarak başarı şansı yüksek bir savunma yapmanın mümkün olduğunu" ve caydırma yöntemlerinin başarısız kaldığı durumlarda, yerine göre, taktik nükleer silahları da devreye sokacak "titizlikle ölçülmüş ve hedefli bir darbenin"[31] kaçınılmaz olacağını iyi bilmesine rağmen, tartışmasız bir şekilde "savaşmak mecburiyetinde kalmama"nın önceliğini savunanlar arasında yer alıyordu.

"Gerçek düşman, karşı düşman blokunun askeri değil; bütün hayatı kökten tehdit eden savaştır" şeklindeki açıklama, Baudissin'e göre cephelerin bulanıklaştırılmasından başka bir şey değildi. Ciddi durum, savaşın ilan edildiği gün değil; "burada ve şimdi, askerin sağlam bir stratejiye dengeli desteğini sunmasıyla, yani askerin günlük görevi süresince sorumluluk sahibi bir şekilde görevini yerine getirerek inandırıcı bir caydırmaya katkıda bulunmasıyla"[32] başlar, şeklindeki çıkarsamasıyla Baudissin'e çelişkiler dolu bir tartışmanın da önünü açıyordu. Heinz Karst, bu çıkarsamada Bundeswehr'in öncelikli ve ikincil amaçlarının tersyüz edildiği görüşünü savunuyordu ve karşı görüş olarak da "savaşı önleme görevi askere değil, devletin akıbetinden sorumlu olan ve önceliğe sahip bulunan siyasal yönetime aittir. Asker olsa olsa savaşa hazırlanma görevi yüklenebilir. Askere muhtemel bir savaşı kazanmak için değil, sadece onu önlemek için ihtiyaç olduğunu söylemek kendini aldatmak olur. Askerin biricik görevi, muhtemel bir savaşı ne-

29. Age.: Innere Führung (1965): Soldat für den Frieden, s. 122.
30. Age.: Soldat in der offenen Gesellschaft. von Raven: (yay. haz.): Armee gegen den Krieg, s. 304.
31. Aynı yerde.
32. Age.: Staatsbürger in Uniform und Innere Führung, s. 148.

rede olursa olsun ve nerede savaşırsa savaşsın, kazanmaktır. Asker bu görevini ne kadar iyi yerine getirirse, barış ihtimali o kadar artar" diyordu.[33]

Askeri görev konusundaki bu kutuplaşmayı, ordu ile sivil toplum arasındaki ilişki konusunda ortaya atılan gene birbiriyle zıt görüşler takip etti. Baudissin "etkin bir işlevselliğin önkoşulu olarak entegrasyonu"[34] kaçınılmaz olarak görürken ve Bundeswehr'e güvenlik üreten bir hizmet sektörü işletmesi olarak "devlet demiryolları, PTT, okul ve vergi dairesinin yanında"[35] bir yer atfederken Karst böylesi bir "sivilleştirmede ordunun vurucu gücünü yitirmesi" tehlikesini görüyordu. Karst, kışla askeri olmaktan çıkarılıp memur usulü çalışan askerlerden oluşturulmuş, topluma iyi entegre edilmiş fakat savaşma kabiliyeti düşük bir ordu senaryosunu, dramatik bir şekilde dile getiriyordu: "Bundeswehr, cuma akşamı dağılan ve pazarı pazartesiyle birleştiren gecede yeniden bir araya gelen, büyük ölçüde görünmez bir ordudur. Bundeswehr'in refah toplumuna entegre olmasıyla birlikte, Bundeswehr'de, günümüz insanının sivil ihtiyaçlarına karşılık gelen haftanın sadece beş günü işe gidilen çalışma haftası yürürlüğe konmuştur (...) Bir askerin 540 işgünlük zorunlu temel eğitiminde en az 220 gün izni vardır. Disiplini sağlamakla görevli üstlerin hafta sonları üç gece iki gün boyunca her tarafa dilediğince dağılmışken, hafta içi beş gün niye hizmete hazır bir halde beklemek zorunda olduğunu askere kavratması kolay değildir (...) (Bu senaryoda) Askerler göreve başladıkları günden itibaren çoğunlukla sivil elbiseleriyle evlerine döner veya işten sonra gene sivil kıyafetle alışerişe çıkarlar. İnsan, 'niye?' diye sormadan edemiyor. Aynı şekilde, üniformasıyla dışarı çıkmaktan kaçınan bir birliğin, birlik duygusunun ve ruh halinin nasıl olabileceğine dair soruyu sormak da kendini bir kaçınılmazlık olarak dayatmaktadır."[36]

Bu "görünmez ordu" ile ilgili sitemin ardında, açıkça kudret ve gücün görünür hale getirilmesi talebi ve profesyonel bir askerin "şaşaalı"

33. Heinz Karst: Das Bild des Soldaten. Versuch eines Umrisses. Boppard 1964, s. 14. Karst'ın, caydırmanın paradoksunu politika ile askeriye arasında işbölümü yaparak çözme girişimi, ikilemden çıkmaya yetmiyor; çünkü askeri bir başan, zaferi kazanan tarafın da yıkımını içerebilir. Bu konuda bkz.: Ludwig von Friedeburg: Zum Verhältnis von Militär und Gesellschaft in der Bundesrepublik. Picht (yay. haz.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge, s. 39/40.

34. von Baudissin: Staatsbürger in Uniform und Innere Führung, s. 150.

35. Age.: Der Beitrag des Soldaten zum Dienst am Frieden (1968): Soldat für den Frieden, s. 36.

36. Heinz Karst: Die verkannte Armee. Über das Verhältnis von Primärzweck und sekundären Aufgaben der Bundeswehr: Hochland, 60. Yıl, 1967/68, s. 24/25.

döneminin geçmişte kaldığı duygusundan kaynaklanan hüzün dolu nostalji saklı olmakla birlikte Karst, askerin sivil gündelik hayattan çıkarılması için pekâlâ zorunlu sebeplerin bulunduğunu da gözden kaçırmamıştı: "'Askerler kentten geçerken kızlar kapıları, pencerelerini açar' şeklindeki ünlü asker şarkısı geçerliliğini yitirmiştir. Günümüzde tankçı olsun, topçu olsun ya da levazım, hiç fark etmez; neredeyse hiçbir tabur, özellikle de hiçbir ikmal taburu, büyük bir trafik karışıklığı yaratmadan veya yolların asfaltına hasar vermeden bir kentin içinde resmi geçit yapamaz. Gerekli ciddi durumlarda birliklerin veya büyük filoların hareket etmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu yüzden askeri birlikler, zorunluluktan dolayı yerleşim yerlerinden uzak, sapa yerlere kaydırılmaktan kurtulamamaktadır."[37]

Ordunun toplumdan tecrit edilmesinden yana olmayan Karst, ordunun vatandaşlaştırılması yerine vatandaşın askerileştirilmesini savunmaktadır: Ona göre entegrasyon "tek yönlü bir yol" izlemelidir; entegrasyon "askerlerin sivil alışkanlıklarından çok partiler üstü boyutta vatandaşların savunma hizmetine karşı isteklilikleri" üzerinden gerçekleştirilir. Mao'nun, "Asker halkın arasında balığın suda yüzdüğü gibi yüzmelidir," sözü, özgür demokrasiler için de geçerlidir.[38] Atom çağında "savunmayı –tarihte hiç görülmediği ölçüde– artık tek başına askerlerin değil de, halkın tamamı üstlendiğinden", ordular ancak, "vatandaşların fedakârlığa hazır özgürlük iradesinin bir temsilcisi olarak"[39] görevlerini yerine getirebilirler.

Karst, savaşabilme yeteneğine sahip olmanın belirleyici unsur olduğu görüşünden yola çıkarak askeri eylem ile sivil eylem arasındaki farkın büyüklüğüne dikkati çekiyor ve askerlerin "*sui generis*", kendine özgü, özel bir mesleği icra ettiklerinde ısrar ediyordu. Zira bu meslek onlardan emir üzerine öldürmeye ve büyük ölüm tehlikesiyle yaşamaya hazır olmalarını istiyordu. Askerlerin görevleri arasından öldürme şiddetine başvurmayı tamamen silmeyi başaramasa da, bu şiddetin yine de hiçbir şekilde askerliğin kendi özü olarak yorumlanamayacağı görüşünde direnen Baudissin, Karst'ın bu görüşüne karşı çıkıyordu: "Modern silahların durmaksızın büyüyen imha gücü kontrol edilebilir sınırları çoktan aşmış bulunmaktadır. Bu imha gücü, insan öldürmenin askerlerin ne temel görevi olduğu ne de olabileceği anlayışını güçlendirdiği gibi, askerin asıl görevinin, belirlenmiş, somut, mantıklı bir he-

37. Aynı yerde, s. 27.

38. Age.: Die Bundeswehr–Eine Armee, die keine sein soll. Gerd-Klaus Kaltenbrunner (yay. haz.): Der Soldat. Dienst und Herrschaft der Streitkräfte. Freiburg 1981, s. 146.

39. Age.: Die verkannte Armee, s. 23.

defe ulaşmak ve aynı zamanda askeri rakiplerini kendi hedeflerine ulaşmaktan alıkoymak olduğunu gösterir. Asker bu görevini yerine getirirken şiddet kullanmaya mecbur kalabilir; fakat bu şiddet rakibini alt etmek için gerekli olan ölçüyü aşmamalıdır. Rakibi alt etmenin ya da pes ettirmenin ilk aracı onu silahsızlandırmak, fiziksel olarak savaşamayacak duruma getirmektir. İkinci bir araç olarak rakibin öldürülmesi ise ancak kaçınılmaz özel durumlarda savunulabilir bir çaredir. Askerin sistemli bir şekilde öldürmeye yönelik eğitilmesi onu canavarlaştırmak, yani ondan korumasını beklediğimiz düzeni yıkmak anlamına gelir."[40] Bu sözler, Wehrmacht'ın ve onun içinden gelmiş ilk Bundeswehr subay kuşağının büyük bir bölümünün sahip olduğu imha savaşı doktrinine karşı bir anlayışın ifadesi olarak sarf edilmişti. Baudissin karşı çıkadursun, tam da sözü edilen bu "modern silahların durmaksızın büyüyen imha gücü"nün "öldürücü şiddete başvurmadan rakibi pes ettirmeyi" imkânsızlaştırdığını ve bu silahları kullanmak herhangi bir teknik aracı kullanmak kadar basit olduğundan, öldürmeyi öğreten sistemli bir eğitimin işe yaramaz hale geldiğini gözden kaçırmaktadır.

Baudissin modelini, 1806 sonrası Prusyalı ordu reformcularının geleneksel çizgisi üzerine oturturken ve aynı zamanda Paulus kilisesi parlamentosunun askeri-politik düşünceleriyle bağ kurmaya çalışırken Karst, idollerini askeri tarihin bir başka evresinden seçiyordu. 1964 yılında ortaya attığı askeri erdemlerle ilgili listesi, İmparator Friedrich döneminden kalma bir subay idealine denk düşmektedir: "Üste sadakat, katı bir şeref bilinci, şövalyelik ruhu, itaatin içinde özgürlük, cesaret ve itirazsız eylem; askerlik hizmetini para için değil görev uğruna gerçekleştirme, en kötü durumda bile sarsılmazlık, böbürlenmeyi hor görme, diğerlerinden çok kendini kontrol etme ve kendine karşı katı olma, üstlere karşı dürüstlük ve büyük bir hedefe gönüllü adanmışlık."[41] Sıralanan bu özellikler, Baudissin'e bakacak olursak, bilinç biçimlerinin, objektif gerçeklerin gerisinden topallayarak gelmesi anlamındaki feodal bir onur kavramının, *cultural lag* kavramının derecesini gösteren[42] feodal bir şeref kavramının kalıntılarıydı. Fakat Baudissin de, aynen Karst gibi patetik bir anlatım tarzına başvurmadan yapamamıştır. Karst'ın sözleri açık bir şekilde kışla söylemini çağrıştırıyorken, Baudissin'inkiler daha çok Protestan vaazlarını andırır: "Gelecekteki Bundeswehr askerinin etiği, yapay yollardan üretilmeyip" "somut ya-

40. von Baudissin: Soldat in der Welt von Heute (1957): Soldat für den Frieden, s. 172.
41. Karst: Das Bild des Soldaten, s. 242/243.
42. Von Baudissin: Soldat in der Welt von heute, s. 170.

şanmışlıktan" türetilmelidir. Çünkü böyle olmazsa "bu etik yapaylaşır ve etkileme gücünden yoksun kalır. Bu yüzden kendi belirlediğimiz bir amaç uğruna ve en geniş anlamdaki bir 'insanı sev' anlayışı içinde mücadele etmeye hazır insanlar olarak bir araya gelmeliyiz. Böyle bir hayatı tutarlı ve sonuna kadar yaşama imkânı bize bahşedilirse, 'Nasıl bir etik?' sorusu, kendiliğinden cevaplandırılmış olacaktır."[43]

İç yönetim üzerine yürütülen tartışma kuşku yok ki Bundeswehr'deki liberaller ile muhafazakârlar arasındaki politik anlayışın farkını yansıtmaktadır. Birçok "gelenekçi", bir *Law-and-order* devletini ideal bir hedef olarak görürken, "reformcular" devlet ve ordudaki demokratikleşmeyi geliştirmek istiyordu. Bu iki kutbun tartışmalarında,

ordu ve sanayi toplumunun birlikte olmazlık ilişkisi içinde mi yoksa gittikçe birbirine yaklaşma ilişkisi içinde mi bulunduğuna dair aktüel tartışmayla[44] paralellikler kurulabilir. Ancak söz konusu tartışmada, söylem cepheleri kaydırılmıştı: Sosyolojik tartışmada Saint Simon, Comte ve Spencer'den beri devlet ile toplumun bağdaşmazlığı teorisiyle askerliğin zaten gitgide ortadan kalkacağına dair iyimser bir ilerleme tahmini ilişkilendirilirken; Karst'ın argümantasyonunda bağdaşmazlık, birbirini dışlama anlayışı, askeri yapıların ve geleneksel askeri değer düşüncesinin eskisi gibi sürüp gitmesi gerektiğini ileri sürmek için kullanılıyordu. Baudissin'in, toplum ile asker arasında bir rekabetin değil de bir yakınlaşmanın bulunduğu tezi, Weber'de olduğu gibi tepeden tırnağa rasyonalize edilmiş ve bürokratlaştırılmış bir toplumun "çelik kabuğu"na ulaşma yönünde bir ilerlemenin kaçınılmaz olduğu anlayışından çok, kendini "totaliter tehdide" karşı savunan Batılı dünyanın özgürlük düşüncesi ile buluşuyordu. Son tahlilde bu tartışmayı işlevselci sistem teorisi bağlamında yorumlamak ve tartışan tarafların orduyu bir sistem olarak anlamak isterken, sistemin işlevlerinden sadece birine göre karar verdiklerini, sistemin öteki işlevlerini gözardı ettiklerini göstermek mümkündür.[45] Buradaki tartışmayı GOAL-Şemasına aktaracak olursak, adaptasyon sorunu ile hedef-başarı sorunu arasındaki bir

43. Age.: Hermannsburg'daki 3.12.1951 tarihli tartışmadan: Soldat für den Frieden, s. 25.

44. Friedeburg'un bu ilişki konusundaki teoremi için bkz.: Zum Verhältnis von Militär und Gesellschaft, s. 10-65; Wolfgang R. Vogt: Das Theorem der Inkompatibilität. Zur Unvereinbarkeit von atomarer Militärgewalt und fortgeschrittener Gesellschaft. Aynı yerde.: Sicherheitskräfte und Streitkräfte in der Legitimätskrise. Baden-Baden 1983, s. 21-57; Militärische Gewalt und Gesellschaftsentwicklung. Zur Inkompatibilitätsproblematik und Friedenssicherung im Nuklearzeitalter – ein soziologischer Entwurf. Age.: Militär als Gegenkultur? Leverkusen 1986, s. 37-38.

45. Örneğin Ulrich Simon böyle bir yorum yapıyor: Die Integration der Bundeswehr in die Gesellschaft. Heidelberg/Hamburg 1980, s. 78-88.

ihtilaf ilişkisiyle, başka bir deyişle, bu iki düzleme karşılık gelen işlevsel alt sistemler arasındaki bir ihtilafla karşılaşırız: Karst gibi "gelenekçiler", adaptasyonu, yani ordunun sivil topluma entegrasyonunu, *Goal-attainment*'in, başka bir deyişle hedef-başarı ilişkisinin bir yan etkisine, savaş yönetimi yeteneğinin organizasyonu sorununa dönüştürmüştür. Burada öne çıkan anlayış, "askeri yetenek, askeri topluma en iyi entegre edecek etmendir"[46] anlayışıdır. Baudissin gibi "reformcular" ise aksine, muhtemel bir savaş durumunun ihtiyaçlarını, özellikle de askerin öldürücü şiddete yakınlığını, dolayısıyla salt askeri başarıyı küçümseme ve askerlik hizmetini, hizmet sektöründeki diğer mesleklerle aynı kefeye koyma eğilimi gösteriyorlardı. "Reformcular" adaptasyon sorunları üzerinde yoğunlaşmak için *Goal-attainment* problemini büyük ölçüde saf askeri uzmanlık eğitimi sorunlarına indirgiyorlardı.

Bu yorumlar ne kadar akla uygun ve tartışılabilir olurlarsa olsunlar, askerin varlığını geri plana iten nükleer savaş döneminde askerlik mesleğinin paradokslarını tartışmak oldukça anlamsızdır; dolayısıyla bir tarafın öteki taraf karşısında haklı olabilmesi mümkün değildir. Bir bütün olarak Bundeswehr'in varlığı ve caydırma görevi tartışma dışı bırakıldığı sürece, Bundeswehr askerlerinin savaşabilme ile savaşmak zorunda olmama arasındaki çelişkiden kurtulması da mümkün değildi. Fakat Soğuk Savaş dönemi uzadıkça ve Bundeswehr varlığını savaş eylemlerine katılmadan sürdürdükçe bu çelişki de şiddetini azalttı ve etkisini yitirdi. 1968 patlamasının ve sosyal-liberal bir hükümete geçişin ardından, aralarında Karst'ın da bulunduğu yüksek rütbeli "gelenekçiler"in Bundeswehr'i provokatif bir şekilde, politika için bir "düzen faktörü" olarak gündeme getirmeleriyle ve "yeni zamanın otorite krizi"ni bahane ederek, "görev bilincinin ve anlayışın eksik olduğu yerde bile askeri üstlerin itaatkârlığı sağlamak için gerekli imkânlardan yoksun olduklarını ileri sürüp"[47] sitemde bulunmalarıyla birlikte iç yönetim tartışmaları da bir kez daha tayin edici bir gündem maddesi haline geldi. Bu arada, mücadele gücünü yükseltmek için 'hem başın hem de uzuvların'; Alman ordusunun ve toplumun reforma tabi tutulması talebinden, ne ordu ne de toplum nasibini alabildi![48]

46. Age.: s. 83.

47. Ordunun iç düzeninin düzeltilmesi konusunda düşünceler ("Schnez-Studie"), Klaus Hessler'den alıntı: Militär Gehorsam Meinung. Dokumente zur Disskussion in der Bundeswehr. Berlin/New York 1971, s. 61. Schnez bu sıralarda ordu müfettişiydi; Schnez'in Karst ve başka generallerle birlikte geliştirilen ve önce gizli tutulan memorandumu 1969 başında basına ulaştı ve bir skandala yol açtı. Alman ordusunda otoriteden yana anlayışlar konusunda Hans-Helmut Thielen'in belgelendirme çalışmasına da bkz.: Der Verfall der Inneren Führung. Frankfurt/M. 1970, s. 197-279.

48. Gedanken zur Verbesserung der Inneren Ordnung des Heeres, s. 90.

Reich'ın kuruluş döneminin yüceltilmiş ve yüksekte uçan idealle-rinden çok azı Bundeswehr'in günlük hayatında kendine yer bulmuş-tur. Birçok subay, iç hizmet yönetmeliği fikrine baştan itibaren büyük bir şüpheyle yaklaşmıştır; çok geçmeden Bundeswehr'de bu modelin belki kutlama konuşmalarında kullanılabileceği, fakat pratikte hiçbir işe yaramayacağı fikri yaygınlık kazandı. Başlangıçta itirazlar, askeri sosyalizasyonlarını hem Wehrmacht içinde hem de kısmen daha önce "Hitler dönemi ordusunda" elde etmiş olan ve askeri önderler olarak geleneksel statü ve konumlarının reform kavrayışı yüzünden temelden tartışılır hale geldiğini gören bazı subaylardan geldi. Baudissin'in re-form programı başka taraflardan da memnuniyetsizlikle karşılandı:

"Bu modelin vizyoner yanına, yeni askerden isteneni pratiği geçirmek-te zorlanan ve bu yüzden örneğin otoriter yönetim üslubu gibi talim-terbiyede kendini kanıtlamış yöntemlere başvurmayı yeğleyen pragma-tik düşünceli askerler de ayak diriyorlardı. Bundeswehr'in özellikle teknik organizasyonuna hayranlık duyan ve bu yüzden Bundes-wehr'den yana tercihini kullanan ancak kapsamlı düşünsel siyasal tas-lakların kendilerine pek bir şey ifade etmediği subaylar da aynı şekilde bu modele karşı çıkıyordu."[49] Mecburi hizmetini yapan askerlerin eği-timinde, önerilip dağıtılan "Askerin eğitimi için düsturlar" gibi resmi eğitim rehberlerini alıp ona göre hareket etmek gerçekten zordu. Bu eğitim rehberleri Bundeswehr'in "resmi tüzüğü" için şaşırtıcı bir paro-layla sonlanmaktadır: "Her eğitim başarısının vazgeçilmez önkoşulu, adil olma gayretidir. Mükemmel olmayana müsamaha gösteren gücü sev. Adalet, saygı, sevgi ve Tanrı korkusundan beslenip büyür."[50]

Subayların itirazlarının yanı sıra, modelin içkin çelişkileri de askeri iç hizmet yönetmeliğinin pratikte büyük ölçüde sadece hukuki yanının uygulamaya geçirilmesine neden oldu. Askerler için seçme/seçilme hakkı, askeri mahkemelerin kaldırılması, askerlik görevi ile tatilin, iznin, boş zamanların birbirinden ayrılması; üstlerin disiplin ve yaptı-rım yetkilerinin kısıtlanması, mutemet kurumu ve mutemetlere iştirak hakkı gibi yasalarla tespit edilmiş noktalar "gelenekçilerin" saldırı gi-rişimlerine karşı hiçbir zaman ciddi olarak tartışmaya açılmadı. Asker-lik hizmetinden yararlanarak askerlerin "ahlâki, ruhsal ve zihinsel"[51] güçlerini de geliştirmeyi öngören iç yönetim hevesleri ise çok geçme-den askeri etkinliğin pragmatik hedefleri karşısında geri düzleme itildi.

49. Wilfried von Bredow: Die Zukunft der Bundeswehr. Gesellschaft und Streitkräf-te im Wandel. Opladen 1995, s. 66/67.
50. Leitsätze für die Erziehung der Soldaten, no.: 31. Bundesministerium für Verte-idigung (yay. haz.): Handbuch Innere Führung, s. 95.
51. Age.: no.: 2, s. 91.

Siyasal eğitim verme talebi de "Bolşevizme"[52] karşı psikolojik seferberliğe indirgenip kötürümleşti.

D. GÖREVİN TEKNİKLEŞTİRİLMESİ

İç hizmet üzerine yürütülen tartışma her şeyden önce caydırma ordusu Bundeswehr'in yaşadığı meşruiyet krizinin bir ifadesiydi. Askeri disipline edici dönüşümler ise bu arada başka bir alanda gerçekleşiyordu. Askerlik görevinin teknikleştirilmesi, demokratikleştirilmiş bir ordu için oluşturulan reform modellerinden ve birçok subayın askeri muhafazakârlığından çok daha etkili olup askeri eğitimin karakterini değiş- 375
tirmiş ve fabrikasyon asker üretme gibi geleneksel eğitim şekillerini arka plana itmiştir. "Üniformalı vatandaş" biçimindeki siyasal ideal değil de, son derece teknikleşmiş bir ordunun mesleki uzmanlık ihtiyaçları, askerlik hizmetinin gizli eğitim planını belirlemiş ve bu ihtiyaçlar ayrıca günlük hayatta askerliğin hangi yanının askerliği "özel, kendine özgü bir meslek" haline getirdiğini görmeyi giderek güçleştiren bir olgu haline gelmiştir.

Askerlik tarihinin bütün evreleri boyunca kullanılabilir silahlar, nakliye, iletişim tekniği ile askeri organizasyon tarafından amaçlanan ve üretilen davranış şemaları arasında (her zaman bir zamansal uyum olmasa da) sıkı bir ilişki vardı. Mutlakıyet ordularındaki sıkı klişe eğitim, diğer işlevlerinin yanı sıra, askerin tüfeğine vücudunun bir parçasıymış gibi kumanda etmesini sağlıyordu. Talim sırasında tüfeğin namlusunu doldurma şekli, her bir askerin yanındaki askerlerle senkronize bir şekilde hangi hareketleri kaç kere yapacağını belirliyordu. Her bir teknik yenilik, talim yönetmeliğinde, bunlara uygun değişikliklerin

52. Konsepsiyon üzerine tartışmalar ve bu konsepsiyonun dönüştürülmesi konusunda bkz.: Franz Albrecht Klausenitzer: Die Diskussion um die Innere Führung. Picht (yay. haz.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge, s. 159-244; Wido Mosen: Eine Militärsoziologie. Neuwied/Berlin 1967, s. 109-135; Thielen: Der Verfall der Inneren Führung; Wilfried von Bredow: Die unbewältigte Bundeswehr. Frankfurt/M. 1973; Bernd C. Hesslein (yay. haz.): Die unbewältigte Vergangenheit der Bundeswehr. Reinbek 1977; Tjarck G. Rössler: "Innere Führung" und "Staatsbürger in Uniform"– Ideologie oder Sozialtechnologie? Ralf Zoll (yay. haz.): Wie integriert ist die Bundeswehr? Münih 1979, s. 77-79; Simon: Die Integration der Bundeswehr in die Gesellschaft; Detlef Bald/Thomas Krämer-Badoni/ Roland Wakenhut: Innere Führung und Sozialisation. Ein Beitrag zur Sozio-Psychologie des Militärs. Steinweg: Unsere Bundeswehr?, s. 134-166; Franz H.U. Borkenhagen: Innere Führung als Ideologie? Zur technokratischen Verkürzung eines Reformkonzepts im Truppenalltag. Wolfgang R. Vogt (yay. haz.): Militär als Gegenkultur? Leverkusen 1986, s. 273-282; Detlef Bald: Militär und Gesellschaft 1945-1990. Baden-Baden 1994, s. 53-88.

yapılmasını da beraberinde getirmişti. Toplar bir yana bırakılırsa, en temel silah ve aynı zamanda teknik özelliğe sahip tek alet olan tüfeğin teknik yapısı, asker adaylarından talep edilen özelliklerin yanı sıra dönemin askeri otorite tipinden beklenenlere de uygun düşmekteydi: "Orduya katılmadan önce veya katıldıktan sonra özel bir teknik eğitime gerek duyulmamaktadır. Bir askerin herhangi bir özelliği, özel yetenekleri veya bilgileri gerekli değildir ve dikkate alınmamaktadır (...) Askeri yönetim tarafından eratına karşı sınırsız bir görev otoritesiyle donatılmış asteğmen, nesnel olarak kalifiye (üst) komutan statüsündedir. Çavuş-teğmen sayıca çok ama standartlaştırılmış iş ve hareketleri, hiyerarşik olarak altında bulunan bütün askerlerden daha iyi uygulaya-

bilmektedir. Üstleri tarafından kendisine verilen otorite yetkisini, konusunda uzman olmaktan kaynaklanan bir otoriteyle birleştirerek kullanmaktadır. Onbaşı sopası, en ahmak askeri bile yola getirerek, askerliğin talep ettiği becerileri anlayıp kısa sürede otomatik olarak onlara hâkim olmasını sağlıyordu."[53]

Motorize olmuş, elektronik silah ve haberalma sistemleriyle donatılmış Bundeswehr gibi bir orduda ise durum tamamen farklıdır. Yüksek teknikleşme düzeyine askeri işlerin fonksiyonel ayrışma ve farklılaşma düzeyi karşılık gelmektedir. Sıkı bir eğitimle belirlenmiş tek tip piyadenin yerini, görevleri onlardan istenilen kalifikasyonlar kadar çok çeşitlilik arz eden yüksek sayıda teknik uzman almaktadır. Bundeswehr'de artık askerlerin yalnızca küçük bir azınlığı dolaysız olarak savaş hizmetleriyle görevlendirilmiş bulunmaktadır. Daha 1964 yılında, yani 70'li ve 80'li yılların teknik yenilenme dalgalarından önce, toplam personelde "savaşan birliklerin" oranı yalnızca yüzde 29 iken geride kalan askerler 250 farklı sivil mesleğe denk düşen fonksiyonları yerine getiriyordu.[54] Ürettiği çıktı açısından ordu, sivil büyük bir işletmeden ayrılmakla birlikte –caydırma ordusu resmi doğası gereği "güvenlik" üretirken, sivil işletmeler mal ve hizmet üretmektedir– ordu mensupları ile sivil işçi ve personelin yerine getirdikleri somut işler birbirine benzemekte ve ordu hizmetinin özgünlüğü flulaşmaktadır: "Orduyu, bir bütün olarak bakıldığında, diğer birçok organizasyon ile karşılaştırmak mümkündür; ordudaki sayısız fonksiyon, meslek alanlarındaki fonksiyonlara denk düşmektedir; pilot veya kamyon şoförü, idari personel veya telekomünikasyon teknikerleri ordunun içinde olduğu gibi dışında da vardır. Planlama teknikleri, personel yönetim sorunları, malzeme idaresi veya araştırma geliştirme alanları için de bu söylenenler

53. Mosen: Eine Militärsoziologie, s. 36/37.
54. Age.: s. 24.

geçerlidir."[55] Sivil teknoloji ve hizmet ile askeriyeninki arasındaki farkın yok denecek kadar az olması da askerin antikalaşmış bir yanına işaret etmektedir. Asker hâlâ varlığını sürdürmekle birlikte, askerlik kavramının bir zamanlar ifade ettiği şeyleri ölçü olarak alacak olursak, bugün artık kendini sivillerden net çizgilerle ayıran görünümünü giderek terk etmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren orduduki teknik uzmanların sayısı ve çeşitliliği hızla artmıştır. Dolayısıyla Bundeswehr'deki teknik rasyonalitenin öne çıkmasını, daha imparatorluk ve cumhuriyetçi ordularında ve Wehrmacht'ta kendini hissettirmeye başlamış gelişmenin nicel bir devamı olarak tanımlamak mümkündür. 1945'e kadar eski ordu elitlerinin gelenekçiliği, sonra nasyonal sosyalistlerin ırkçı savaş ideolojisi gibi birbirine rakip iki "rasyonellik", askeri eğitim pratiklerini belirlemişti. Bu rasyonelliklerin asker tasavvurları, "nesnel teknikler"e değil; itaatkâr emir kuluna veya ideolojik manipülasyonla fanatikleştirilmiş savaşçıya denk düşmekteydi. Bundeswehr'de ise askerin kendini teknik bir olgu olarak kavraması eğiliminin ağır basması doğaldır, zira nükleer koşullar altında savaş taliminin gerçek bir "provası"nı yapmak elbette mümkün değildir; nükleer savaş sadece "mış gibi" eğitime müsaittir; eğitimin işe yarayıp yaramadığını bile kontrol edemezsiniz. Atom savaşı ancak sanal düzlemde egzersizi yapılabilecek bir savaştır. Dev bir organizasyon, yıllarca hatta onlarca yıl boyunca teknik donanımını deneme aşamasında tutmuş, bu donanımın bakımıyla, modernizasyonuyla ve kendini bürokratik bir tarzda idare etmekle meşgul olmuşsa, neticede bu teknik donanımın gerçekten devreye sokulması durumunda hangi sonuçlara yol açabileceğini düşünme ve tahayyül etme ihtiyacını da unutturabilmiştir. Caydırma faaliyetinin sıradanlaştırılmış rutini, bir yandan da imha silahlarının kullanımı (ve özellikle de devreye sokulması) için ihtiyaç duyulan "manevi, zihinsel ilgisizliği"[56] üreten, hayli etkin bir mekanizma rolünü de üstlenmiştir.

Teknikleşme, yalnızca uzmanlaşma değil; profesyonelleşme anlamına da gelmektedir. Bundeswehr son derece hassas ve karmaşık aletlerin kullanılması için olduğu kadar yönetim görevlerinin yerine getirilmesi için de uygun mesleki eğitim düzeyine sahip olan veya orduda bu eğitimi edinebilecek uzmanlara ihtiyaç duymaktadır. Bundeswehr bu amaçla kendi bünyesinde eğitim atölyeleri, yüksekokul ve meslek yüksekokulları oluşturarak bunları işletmektedir. Bundeswehr yalnızca asker eğitmemektedir; hatta eğitim faaliyetlerinin toplam süresi dikka-

55. Ellwein: Die Zukunft des Soldaten, s. 81.
56. Bkz.: Bauman: Dialektik der Ordnung, s. 32-37.

te alındığında, askeri eğitim ilk sırada bile değildir. Bundeswehr, birçok mesleğin yanı sıra, araba tamircisi, telekomünikasyon teknisyeni, programcı veya idari uzmanlar yetiştirmektedir. Askeri eğitimin artık sadece küçük bir bölümü dar anlamda "askeri"dir.

İhtiyaç duyulan yetkinlikler beceri ve bilgiler ancak yüklü masraflar sonucunda ve uzun bir sürede verilebileceğinden personelin dokusu da değişmektedir: Bundeswehr, zorunlu askerlik hizmetiyle dıştan belli bir süre mükellefler bulma imkânına sahip olmasına rağmen, savaş faaliyetiyle ilgili görevlerin profesyonel askerler veya orduyla sürekli sözleşme imzalamış askerler tarafından yerine getirildiği bir ordudur. Mecburi askerlik hizmetini yerine getirenlere, ordudayken bir sanayi

işletmesinde kalifiye olmayan işçilerin yaptıkları işlere denk düşen işler verilmektedir. Gerçek anlamda bir mesleki eğitim sadece birkaç yıl için sözleşme imzalayanlara verilmekte, diğerleri bir ön eğitimden geçmektedir. Uzun süre hizmet verecek gönüllülere duyulan ihtiyaç, düzenlenen masraflı reklam kampanyalarına rağmen hiçbir zaman giderilememiştir. Tam gün çalıştırma uygulamasına son verildikten sonra dahi iç pazardaki sivil rekabet Bundeswehr karşısında daima üstünlük sağlamıştır. Cazip maddi olanaklarla ve profesyonel askerlere verilen devlet memurluğu statüsüyle sağlanan imkânlar sayesinde gerek negatif sosyal prestij gerekse de görev yerinin sık sık değiştirilmesi ve teyakkuz mecburiyeti gibi olumsuzluklar, ancak kısmen telafi edilebilmektedir.

Askerin temel sosyalizasyonu ve eğitimine ayrılan süre, hem yükümlüler hem de uzun süreli askerlik yapanlar için yalnızca birkaç ayı bulmaktadır. Bu süre, uzun yıllar boyunca görev süresinin ilk üç ayı olarak belirlenmişti. Bu temel askeri eğitim süresi boyunca sıkı talim, selamlama ve temizlik ritüelleri, bunlara bağlı yaptırım teknikleri gibi geleneksel disipline etme pratikleri hâlâ önemli bir yer tutmaktadır.[57]

57. Bu mekanizmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Treiber: Wie man Soldaten macht; Steinert: Militär, Polizei, Gefängnis usw.; age./ Treiber: Erziehungsziel: Soldat. Goffman'ın psikiyatrik klinikler modeline göre geliştirdiği "total kurum" konsepti Alman ordusundaki sosyalizasyonu açıklamak için ancak sınırlı bir şekilde uygulanabilir. Temel savunma hizmeti sırasında bile kışla ile sivil toplum arasındaki sınır oldukça geçirgendir. Kışla hayatındaki ödünsüz askeri kurum ritüellerine ve hafta sonu izinlerinde eve dönüşlerin bile askeri disipline göre düzenlenmiş olmasına rağmen, askerlik hizmetinin "sivil ben'i öldürdüğünden" söz etmek zordur. Goffman ve onun gibi düşünen Treiber ve Steinert, analizlerinde salt kurumu öne çıkaran bir perspektiften olaylara baktıkları için, ordu kurumu ile psikiyatri kurumunun farklı sosyal işlevlerini ve bu işlevlerden türeyen farklı değerlendirmeleri flulaştırıyorlar. Psikiyatri kurumunda tedavi gören biri için psikiyatri kliniğindeki ikamet, bireysel bunalım ile toplumun dışına konma sorunu olarak kavranmak durumundayken, askeri hizmet yapan biri için askerlik süresi ya da dönemi, onun memnuniyetle karşıladığı

Temel eğitimde genç adaylar askerlik mesleğine kabul edilirler. Yani burada, her şeyden önce rutinleşmiş itaati öğrenmektedirler. Teknikleşmiş bir ordu da olsa, her asker, verilmiş emirlerin otomatik olarak belirli davranış kalıplarıyla yerine getirilmesine alışmak zorundadır. Bu davranış ve itaat disiplini, gerçi muhtemel savaş durumları için can alıcı önemini yitirmişse de, denetlenebilir şiddet uygulama hazırlığının oluşturulması için vazgeçilmez olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Zira bu disiplin, eri hem kısıtlamakta hem de tam da kısıtladığı için psikolojik olarak hafifletmektedir: "Önemsiz ve mantıksız işlerle ilgili detaylı emirlerin, gündelik görevlerin yerine getirilmesi 'eğer yapılmazsa ... o zaman' şeklindeki talimatların anlamı üzerine düşünme yetisini köreltti̇ği gibi bu talimatların benimsetilmesine de hizmet etmektedir (...) Birini asker haline getirmek demek, ona itaati günlük, sıradan durumlarda geçerli olabilecek şekilde öğretebilmek demektir ki, bu uygulama, günlük durumlar günlük durum olma özelliklerini çoktan kaybettikleri zaman bile, itaatin, alelade, günlük ve sıradan bir şey olarak görünmesini mümkün kılar. Şematik ve otomatik bir itaatin benimsetilmesi, rutinleşmiş günlük hayatla ilintili normatif taleplerin yardımıyla gerçekleştiğinden ve öte yandan savaşa dönük eğitim durumları, doğaları gereği kurgusal ve hayali olduğundan, askeri eğitimin gerçek durumlarda gerçekten öldürmek şeklindeki asıl hedefi arka plana itilmektedir. Oysa bu, öldürmenin bir 'meslek' olarak öğretilmesi ve öğrenilmesi için en önemli koşullardan biridir."[58]

Temel eğitimin her şeyden önce genel bir gönüllü itaatkârlık üretmesi umulurken, diğer hizmet ise –özellikle de sözleşmeli ve profesyonel askerlerin hizmeti– askeri tavır ve davranış disiplininden çok, hizmet alanında işlevselliği sağlayacak bir disiplinin verilmesini amaçlamaktadır.[59] Teknik aygıtı çalıştırmak, bakımını yapmak veya daha az karmaşık olmayan planlama ve örgütleme görevlerini yerine getirmek için "eğer yapılmazsa ...o zaman" talimatlarından daha farklı ve kapsamlı talimatlara ihtiyaç vardır. Yeni durumda emir-komuta ilkesi işlevini kaybetmese de emrin işlevi ve şekli değişmektedir: "Üstün belli bir komutu artık aynı hareketler dizisinin peş peşe devreye sokulmasına yol açmamaktadır ve astın cevabı, işi sırasında ve sayesinde aldığı bilgilerle belirlenmektedir. Askere artık üstünün her zaman devreye soktuğu

ya da mecburen katlanmak zorunda kaldığı bir süredir; ancak psikiyatri kliniğindeki ara verme durumundan farklı olarak bu süre, her zaman toplumsal düzlemde benimsenmiş bir inkıta, mesleğe ve eğitime, geçici ve belli bir süre ara vermedir. Bu konuda bkz.: Birckenbach: Wehrdienst als Verlust, s. 226/7.

58. Steinert/Treiber: Erziehungsziel: Soldat, s. 121.

59. Ayrım için bkz.: von Heiseler: Militär und Technik, s. 116-126.

ve onun amaç ve planı doğrultusunda çeşitlendirilen durağan işaret-reaksiyon şemaları verilmek zorunda değildir; gerekli olan, değişkenlik özelliğine sahip ve durağan olmayan, aktarılabilir geri-besleme şemalarıdır. Asker, verilmiş hedefi dikkate alarak gerçek duruma uygun doğaçlamalar yapmayı öğrenmek zorundadır."[60] Üstler artık işleyişi kurallaştırmak yerine hedefi belirlemekte ve sonucu denetlemektedir. Bu olgu da tamamen yeni değildir. XVIII. yüzyılın sonundaki piyadeler de "doğaçlamalar" yapmışlardı ve Moltke, 1866'da komutanlık düzleminde emir-komuta taktiğinden 'görevi çözme' taktiğine geçişi denemiştir. Gerek teknolojik düzeyin gelişmişlik derecesine gerekse kullanılan teknolojilerin karmaşıklık düzeyine paralel olarak bireysel sorumluluk, mesleki uzmanlık ve emirle yönlendirilmeyen, yerinde, anında alınmış kararlara dayalı işbirliği yeteneği gerektiren işlerin oranı artmaktadır.

Teknik uzmanlardan oluştuğu için artık büyük ölçüde işlevsel disipline dayanan bir orduda, resmi otorite ile uzmanlık otoriteleri birbirinden ayrılmaktadır. "Eskiden askeri üst'ün kişiliğinde yoğunlaşmış olan otoritenin özü, gelinen yerde, işleri kolektif yürüten asker-tekniker öbeğe geçiyor. (...) Bir subayın, astlarıyla aynı ya da daha üst düzeyde mesleki bilgi edinmek için bitirmek zorunda olacağı meslek kurslarının tamamına katılması bu işe ayıracak zamanı çok sınırlı olduğu için mümkün değildir. (...) Durmadan artan uzmanlık bilgisi ve mesleki bilgi, teknik uzmanları, askeri işleri kendi mesleki birikimleri temelinde yönlendirip geliştirebilecek bir konuma getirmektedir. Teknik-askeri kadronun bu genişletilmiş hareket alanı, üstlerin askeri müdahale olanaklarını sınırlamaktadır."[61] Bu, "astların iş alanındaki becerileri

60. Age.: s. 119/120.

61. Mosen: Eine Militärsoziologie, s. 46/47. Bu çalışmasında teknolojikleştirmenin askeri disiplin üzerindeki etkilerini inceleyen Mosen, Bundeswehr konusundaki tartışmalarda bizzat bir tarafı temsil etmektedir. Mosen askeriyenin (ordunun) gelişmesinin temelinde bir (genel) ilerleme mantığının varlığını ima ederken ve bu mantığa göre teknolojikleşme ile demokratikleşme birbirlerini karşılıklı şart koşarken ve güçlendirirken, Mosen bu görüşleriyle tamamen Baudissin'in çizgisinde yürümekle kalmıyor, bir caydırma ordusunda bile öyle tamamen ayıklanıp bir kenara bırakılamayacak olan savaş olgusunu da örtbas etme eğilimi gösteriyor. Mosen de aynen Baudissin gibi, geleneksel idari (bürokratik) hiyerarşilerin, demokratik-eşitlikçi işbirliği biçimleri yerine teknokratların egemenliği sonucunda yerlerini bunlara bırakma tehlikesine işaret ediyor. Aynı çalışmada İç Yönetimin ideolojik yanlarını inceleyip değerlendirdiği halde, önerdiği teknoloji karşıtı müdahaleyi, Baudissin'in başlangıçtaki kavrayışını devralma ve iyice aşınya götürme girişimi olarak deşifre etmek pek zor olmayacaktır: "Modern ordularda, teknolojik donanım, personel arası ilişkilerde demokratikleşmeyi zorunlu kılmakta ise de, bu demokratikleşmenin karşıtı süreçlere dönüşmesini kesinlikle önleyebilmek için bir yandan, ordunun işlemesine engel olan çağdışı otorite ilişkileri adım adım yıkılırken öte yandan astlar için, işlevsellik bakımından zorunlu, somut formüle edilmiş koruma hakları inşa edilmelidir. Emir alanın

sayesinde nispeten başların buyruk hale gelme" durumu, üstün işlevini doğrudan emir ve kontrol fonksiyonlarından alıp bürokratik ve idari görevlere kaydırmıştır. Subay, yavaş yavaş bir işletme yöneticisi haline gelmektedir; subay artık talim yaptırmaktan, eğitimde önayak olmaktan çok organize ve idare etmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak askere örnek olmak suretiyle onu yönetme modeli, anlayacağımız, her iki dünya savaşında askeri üst'ün ideali olarak çok işe yaramış olan "kendi adamlarını" kendi öncü ve örnek tutumuyla sürükleyen cephe subayı tipi de anakronikleşmektedir.

O günlerde erlere askeri davranışı, tavır ve tutumu, şartları benimsetebilmek, onları bu konuda disipline etmek için komuta eden, denetleyen ve yaptırım uygulayan, bununla görevlendirilmiş ve bu yeteneğe sahip bir kişiye ihtiyaç duyulmaktaydı. Kendini feda etmeye hazır anavatan savunucularını şartlandırıp terbiye etmek için "savaşçı ruhu"nu ve vatansever bir coşkuyu kendi kişiliğinde cisimleştirmiş ve bu suretle aktarabilen insanlara ihtiyaç vardı. Üretim ve teknolojik işlevleri yerine getirme disiplininin öznesi olan kişi ve öbekler ise farklı özellikler taşır: Asker artık sözlere değil, teknik zorunluluk ve taleplere uymalıdır. Mekanizmanın kendisi, ihtiyaç duyduğu personeli eğitmektedir. "Bu mekanizma, bir zamanlar üst tarafından yerine getirilen, askerin eğitilip uyum sağlaması görevini şu önemli farkla devralmaktadır: bu yeni disiplin türü, kişiliğin tamamını değil; yalnızca onun, işi yerine getirmeyle ilgili yanını kapsamaktadır."[62] Kullanım kılavuzları ile makine bakım kitapları, görev talimatnamelerinden veya *vatan-millet* edebiyatına dayalı topyekûn hareket çağrılarındakinden farklı bir dili kullanmaktadır. Teknik aygıt, disipline edici unsur olarak, insanın ne duygularına ne de tutkularına, çok sıkı talim-terbiye ustalarının yaptığı gibi bir baskı uygulamaz. Milliyetçilerin yangına körükle giden sözcülerinin yaptığı gibi, kin ve nefreti artırmak yoluna da başvurulmamaktadır artık; teknik aygıt, insan tutkularını, heyecanlarını görmezlikten gelebilir; çünkü kendi taleplerini nesnelliğin ve teknik bilginin gerektirdiği tavır ve tutumun reddedilemezliği ve geri çevrilemezliği argümanı üzerine oturtur. Makinelerin çalışabilmesi için insanlar da çalışmalıdır, o kadar; bundan daha fazlasını yapmalarına gerek yoktur zaten.

Askeri tarihçi Basil H. Liddell Hart, hava savaşına katılan personele ilişkin gözlemlerini şu sözlerle dile getiriyordu: "Gemilerin topçula-

hukuken güvenceye alınmış özerkliğinde bir artma olmaksızın otoritenin adım adım yıkılması, olsa olsa denetimi çok zor bir boşluk alanı oluşturacaktır ve bu alanın emmesi sonucunda formel-demokratik tavırların örtücü mantosu altında yeni, dolaylı otoriter, teknokratik akıntılar da bu boşluğa dolacaktır." (age.: s. 55/56).

62. Age.: s. 70.

rı ve uçakların bombacı mürettebatı, kumanda ettikleri makineleri genellikle kişiliklerini ve kendilerini dışta tutan bir ruh hali ile ateşliyorlardı. İşlerini istedikleri kadar alevli bir vatan aşkıyla yerine getirsinler, hedefe yönelik ateşi ettirdiklerinden daha iyi isabet ettirmelerine bir faydası yoktu bu duyguların. Silahların mekanikleşme ve teknolojik düzeyi yükseldikçe aynı oranda, milliyetçi inanca duyulan ihtiyaç ve özlem de azalacaktır."[63] Teknikleşmiş savaş, geleneksel askeri erdemleri bir anakronizm haline getiriyorsa, o zaman caydırma eyleminin sürekli deneme safhasında, askeri disiplin ile sivil disiplin arasında var olan farklar da haydi haydi ortadan kalkacaktır. Makinelerin talep ettiği itaat, onların teknik yapısına bağlı, fakat ne "ürettiklerinden" büyük oranda bağımsızdır. Özgün "askeri tavır", askeri tavır disiplinine yaslanmaktadır; işlev disiplini ise en az işlevsellik ilkesinin kendisi kadar "nötr"dür.

Askeri teknik personelin teknik aygıta ayak uydurması, dolayısıyla teknik aygıtın, askeri kendi gerekliliklerine göre şartlayıp hazırlaması sadece tek tek askerleri değil bir arada çalışmanın biçimlerini de yeniden yapılandırır. Teknik aygıt, bir yandan bazı imkânları sınırlar: "İşbirliğinin ve işbölümünün tarzı, teknik tertibat tarafından belirlenirken, takımın her bir üyesinin gerek yapılan işe katkıda bulunma imkânı gerekse planlama ve hareket serbestisi, makine tarafından sınırlandırılmaktadır; teknik aygıt, çalışma süreçlerinin sırasını, zamansal düzlemde sabitleştirir. Takım üyelerinin çalışma süreci sırasında kendi aralarında işlevlerini değiştirme imkânları çok kısıtlıdır."[64] Ancak bu kısıtlayıcı teknik aygıt, diğer yandan yeni fırsatlar da hazırlar: "Teknik düzlemde gerekli olan sorumluluğun aktarılması durumu, otoritenin genelleşerek 'yukarıdan aşağıya' kaymasına yol açtığı gibi, bir zamanlar yalnızca dikey seyreden hizmet etme imkânını bir dizi yatay, yan dallara da ayırır; zira astlar, verilen emirleri yerine getiren teknik organlar olarak kendilerine düşen sorumluluk payının artırılmasıyla birlikte hizmet ve rapor verme sürecine nicel bakımdan daha çok dahil edilmekle kalmayacak aynı zamanda bu hiyerarşik merciler yolunu iş organizasyonu bakımından birlikte hareket ettiği kimselere kendiliğinden yayacaklardır."[65]

Bu arada, ekip çalışmasının önem ve değerinin yükseltilmesi, yalnızca organizasyonla ilgili ihtiyaçlara denk düşmekle kalmamakta, aynı zamanda arızasız, pürüzsüz bir çalışma düzeyi yakalamak bakımından yıkım aygıtına eklemlenmiş insan unsurunun moralini yüksek tut-

63. Basil H. Liddell Hart: Die Verteidigung des Westens. Zürih 1951, s. 315.
64. Mosen: Eine Militärsoziologie, s. 64.
65. Age.: s. 58/59.

maya da yaramaktadır. Moralsiz, memnuniyetsiz bir askerin iş kapasitesi ve başarısı azaldığı gibi, böyle biri, yalnızca daha düşük bir çalışma başarısı göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu pahalı aygıtta ciddi hasar ve zararlara da yol açabilir. Bundeswehr için makinelerin sürekli bakımı ne anlam ifade etmişse, personeli için iyi bir çalışma atmosferi yaratıp onu korumak da aynı anlamı ifade etmiştir. "Çağdaş insan yönetimi" üzerine yazılmış programlar, personelin bu makine aksamı, aygıtsal karakterini gizleme gereği dahi duymuyorlardı. İç hizmet elkitapçığında şöyle denmektedir: "Küçük grubun kontrolü, göz altında tutulması kolaydır, küçük grup aşırı geniş organize edilmiş değildir ve bu yüzden sakıncasız sayılmaktadır. (...) Küçük gruplarda, birey, inisiyatif ve işbirliği için gerekli olan kişisel hareket alanını hissedebilmektedir. Birey, burada kendi değerini duyumsayacağı için özgüven geliştirmektedir. Askeri birlik içinde de en yüksek çalışma verimliliği ve en iyi 'ruh' küçük gruptan gelmektedir. Bu yüzden kendilerine verilmiş görevlerde büyüme şansına sahip olan küçük gruplar oluşturmak gereklidir. (...) Bu talep, teknik ve taktik zorunluluklar tarafından desteklenmekte ve haklı çıkarılmaktadır. Teknik tim, nasıl teknik başarının hücresiyse, savaş timi de (mürettebat veya takım olarak) sıcak çarpışmanın dinamik birliğidir."[66]

E. DİSİPLİNE ETME SÖYLEMİ OLARAK ASKERİ SOSYOLOJİ

"Sorumlu işbirliği", "iş randımanı", "teknik tim": Daha bu ifade tarzı bile, askeri personel yöneticilerinin modellerini nereden kopya ettiklerini açıkça göstermektedir. Askerin bir işçiye ya da sivil görevliye giderek daha fazla benzemesinden dolayı, kışlanın da fabrika ya da büyük bürolar modeline göre organize edilmesi mümkün olmalıdır, düşüncesinin sonucuydu bu.[67] Ordu, büyük ticari işletmeler için geliştiril-

66. Alman Savunma Bakanlığı yay.: Innere Führung kılavuz kitabı, s. 33.

67. Sivil ve askeri çalışma arasındaki farkı, van Doorn'un çalışması sistemli bir şekilde ele alıyor: Militärische und industrielle Organisation; "Hizmet" ile "çalışma" arasındaki yapısal farklılığa ise Hans Paul Bahrdt işaret ediyor: "Çalışma (iş yapma) beceriye dayanan, sürekliliği olan, düzenli, insanı zorlayan, çaba isteyen, yararlı bir eylemdir; amaç ve hedefleri, çalışma eyleminin gerçekleşme düzleminin ötesinde bir yerdedir. Hizmet ise, çalışmadan farklı olarak ille de sürekli olmak zorundaki eylem değildir. Geniş anlamda hizmet –kişinin, bir hedefe ulaşılması ya da onun korunması bakımından yapmakla yükümlü olduğu şeyi yerine getirmesi için ihtiyaç duyduğu– güncel (belli süreli) dönemleri de kapsar." (Die Gesellschaft und ihre Soldaten. Münih 1987, s. 70/71).

miş olan personel yönetimi yöntemlerini kendi bünyesine uyumluyordu. Başvuru, seçme, işkollarına dağıtım ve motive etme aşamaları, özellikle uzun süre hizmet verecek olanların söz konusu olduğu yerde pek sorun yaratmıyordu; çünkü bu durumda, sivil teknolojinin orduya transferi öyle büyük dönüştürme ve adaptasyonlara gerek göstermiyordu.

Askeri etkinliğin temel dayanağı olan "birincil grup" doktrini ise, Bundeswehr'e başka bir yoldan giriş yolu bulmuştur. Bu doktrin, II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sırasında ordu yönetimi tarafından görevlendirilen ve ABD birliklerinin sıcak çarpışma sırasındaki davranışlarını, savaş motivasyonlarını ve iç birlik düzeylerini olduğu kadar, askerlerin sivil yaşam öyküleri ile askeri başarıları arasındaki ilişkileri, ordudaki sosyal seferberliğin durumunu veya beyaz olmayan askerlere karşı uygulanan ırk ayrımcılığını ele alan ve bunlarla ilgili sorunları sistematik şekilde araştıran Amerikalı sosyologların ve sosyal psikologların bilimsel çalışmalarına dayanmaktaydı.[68] *Research Branch*'a, bağlı bilim insanları, birçok şeyin yanı sıra, askerlerin aşırı korku ve yorgunluk durumlarına dayanma kapasitelerinin, savaş konusundaki bireysel kanaat ve düşüncelerinden ya da bireysel özelliklerden çok, onların resmi formalitelerden tamamen bağımsız, kendiliğinden oluşmuş bir arkadaş grubuna dahil olup olmadıklarına bağlı olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Daha II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde tutsak düşmüş Alman Wehrmacht askerlerine anket uygulayan ve Alman birliklerinin moralinin, umutsuz askeri duruma rağmen, ancak askerlerin tecrit olduğu veya arkalarında bir arkadaş grubunun desteğini hissetmeksizin savaşmak zorunda kaldıkları durumlarda yıkıldığını tespit eden başka araştırma grupları da benzer sonuçlara ulaşmışlardı.[69]

Research Branch'ın inceleme ve araştırmaları, askeri sosyolojinin de doğum tarihini belirlemektedir. Bu yeni disiplinin metodolojik donanımı ve kuramsal modelleri de sivil sektör kökenliydi. Askeri sosyoloji, önceleri, orduda yapılan ampirik sosyal araştırmalardan ve askeri organizasyonun uygulamalı işletme sosyolojisinden başka bir şey de-

68. Sonuçlar Samuel A. Stouffer tarafından belgelenmiştir: Studies in Social Psychology in World War II, Cilt 1: The American Soldier: Adjustment during Army Life; Cilt 2: The American Soldier: Combat and Its Aftermath. Princeton N.J.1949. Bkz.: Araştırma grubunun incelemeleri konusunda Rolf Ziegler: Einige Ansatzpunkte der Militärsoziologie und ihr Beitrag zur soziologischen Theorie: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, (yay. haz.) René König. Özel sayı 12: Beiträge zur Militärsoziologie. Köln/Opladen 1968, s. 13-17.

69. Bkz.: Shils/Janowitz: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht; Gurfein/Janowitz: Trends in Wehrmacht Morale.

ğildi; araştırma görevini veren ordu yönetiminin çıkarlarına uygun olarak işlevsel sonuçlar elde edilmişti. Özellikle *personal adjusment* denen alt görev kademelerinin askerlik görevine ve sıcak savaşın katlanılması imkânsız zorluklarına intibakı açısından iyi iş başarılmış, ortaya yararlı bulgular konmuştu. Aralarında tanınmış ABD'li sosyologların da bulunduğu bilim insanları, elde ettikleri araştırma sonuçlarıyla, savaşma yöntemlerinin etkinleştirilmesine ciddi bir katkıda bulunmuşlardı: "Generallerin yabancısı olduğu yeni sosyolojik katkı ve yöntemlerin tamamen pratik ve araçsal kullanımı sayesinde, gerek organizasyon yapılarının iyileştirilmesinde gerek eleman yönetimindeki idari sorunlarda ve gerekse de yabancı toplumsal sistemlerin ve farklı düşman gruplarının savaşma morallerinin analizi alanlarında bilimsel sonuçlar elde edilmişti. Pratik sahada yapılan anket ve deneylerin sonuçları, en azından sosyal bilimsel metodolojinin çerçevesinin belirgin bir şekilde yeniden çizilmesine yol açmıştı."[70]

385
F25

Fabrikasyon asker üretimi gerçekleştirmek için deneyimden edinilen bilginin tek başına yetmediği, pratiğin bunun da ötesinde kesinleştirilmiş yöntemsel temellere ihtiyaç duyduğu şeklindeki kanaatin kökleri, modern askerliğin ilk dönemine kadar uzanır. Daha o dönemlerde Justus Lipsius, disipline etmenin bilime özgü bir titizlikle uygulanmasını istemişti; ve mutlakıyetçilik döneminin sosyal geometrisinden ve *policey* bilimden, XIX. yüzyılın halkbilimi ve etnolojisine, "bilimsel sosyalizm"in, "tarih mekaniği"nden psikiyatri ve psikolojiye ve nasyonal sosyalist "savunma bilimi"ne kadar, askeri eğitip şartlandırma pratiğine oldum olası sistematik bir bilim üretimi eşlik edegelmiş ve bu kol, doğrudan askeri eğitime yansımış olmasa da ona en azından başlangıçta yön verme niyeti taşımıştır. Derken, nihayet sosyoloji, askeri alanda yönlendirici bilim olma görevini yüklenebilmişse, bu her şeyden önce, askeri alandaki sosyal teknolojiler sorununun üzerinde daha fazla düşünülmeye başlandığı anlamına geliyordu. Ordu, sistematik olarak ampirik sosyal araştırmalardan faydalanmak suretiyle teori ve pratik arasında bir *feedback* mekanizması kurmuştu: Askeri sosyologlar, bireysel uyum sorunlarını, ordu içerisindeki sürtüşmeleri ve ordu ile sivil toplum arasındaki uyuşmazlıkları aydınlatıyor ve bu şekilde ordunun ya da resmi idari makamların organizasyon açısından gerekli adımlar atmalarını sağlayacak bilgi dökümü ve veriler oluşturuluyordu. Atılan adımların etkileri yeni araştırmalarla gözden geçiriliyor ve ulaşılan sonuçlar önlemlerin yenilenmesine önayak oluyordu vb. Bu mo-

70. Ekkehard Lippert: Verzögerte Aufklärung. Zur jämmerlichen Lage der deutschen Militärsoziologie: Mittelweg 36. 4. Yıl, 1995, H. 3, s. 24.

del ile bir yandan bireylerin orduya, diğer yandan ordunun topluma entegrasyonunun, olabilecek en az sürtünme ve aşınmalarla gerçekleşmesi amaçlanıyordu.

Az sayıdaki istisna görevler bir kenara bırakılırsa,[71] Federal Almanya'daki askeri sosyoloji, Amerikan örneğini takip ederek Bundeswehr'in verdiği görevler doğrultusunda inceleme ve araştırmalar yapan bir bilim dalı olarak kurulmuştur. Organizasyon düzlemindeki dokusunun özelliği ve inceleme nesnesi olan mali bağımlılık derecesi, askeri sosyolojiyi diğer bütün sosyolojilerden ayırıyordu. Ve Bundeswehr'in sosyal bilimler enstitüsünün iki çalışanının 1982'de eleştirdiği gibi, askeri sosyoloji büyük oranda "ordu yönetiminin bir yardımcı bilimi",

"görevde kullanılmak üzere bir sosyoloji" haline getirilmişti. Lippert ve Wachtler, askeri sosyoloji araştırmalarının özellikle deskriptif, teoriden yoksun karakterini eleştiriyorlardı: "Araştırmaların ayrıntılardaki sorunlara yoğunlaşmış, ampirik olarak nispeten basit ve teoriye gerek olmadan da işlenebilir görünen ve askeri yönetimin günlük siyasal gelişmelerdeki ilgileri ve çıkarlarıyla ilişki kuran az sayıda araştırma konusuyla sınırlandırılmış" bir sosyolojiydi bu.[72] Lippert ile Wachtler'e göre, araştırmaların büyük bir bölümü geleneksel araştırmada yapılageldiği gibi, temsili küçük grup araştırmaları sınıfına giriyor ve ordudaki motivasyon, iç birlik, yönetim davranışları ve sosyalizasyon sorunları üzerinde yoğunlaşıyordu: "Araştırmanın değişken büyüklükleri (askerler) seçilirken, askerlik göreviyle yükümlü askerlerin arzu edilen davranışları gösterip göstermeyeceğine işaret eden verilerin, deneysel dille söyleyecek olursak, output'ların, askeriyeye özgü organizasyon ve eylem koşullarına bağlı olarak çözümlendikleri, ancak bizzat bu koşulların kendilerinin tartışmasız kabul edildiği görülmektedir. Bu tip araştırmaların amacı, işletme sosyolojisinin halkla ilişkiler araştırmalarına benzer şekilde, savaşmaya ya da görevlendirilmeye hazır ve istekli olma halini olumlu etkileyecek imkânlar hakkında askeri yönetime bilgiler sunmaktır. Bu yapılırken çoğunlukla birbirinden bağımsız olarak görülen bir yandaki yapı ve sistem parametreleri ile öte yandaki araştırılan değişkenlerin durumları arasında dolaysız nedensellik ilişkilerinin var olduğu varsayımına dayanılmaktadır. Bu tip askeri-sosyolo-

71. Bu istisnalar arasında özellikle Evangelist cemaati adına Georg Picht tarafından hazırlanıp yayımlanmış olan üç Ciltlik "Studien zur Politischen und Gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr" yer almaktadır (Witten/Berlin 1965/66). Bu çalışmada Frideburgs'un ve von Heiselers'in daha önce yollama yaptığımız çalışmaları ile gene Widdo Mosen'in alıntıda verdiğimiz "Militärsoziologie" çalışması da bulunmaktadır.
72. Lippert/Wachtler: Militärsoziologie – eine Soziologie "nur für den Dienstgebrauch"? s. 347.

jik çalışmalar, büyük ölçüde ampirik doğabilimsel bir bilim anlayışını izledikleri gibi, bu çalışmalar askeri-sosyolojik sorunları yüzeyselleştirerek özneler arası eylem ve ilişkilerin zorlukları düzeyine indirgemektedir."[73]

Diğer disipline etme bilimleri gibi sosyoloji de sadece itaatkâr bir askerin özelliklerini, böyle bir itaatkâr askerin nasıl elde edileceğine dair bilgileri üretmekle yetinmeyerek, itaatsizliğin nasıl kavranması ve askeri kıstaslara göre işlevsiz olan veya yetersiz olan unsurlara karşı nasıl bir tutum izlenmesi gerektiğine dair sorular da sormaktaydı. Bir yanda psikologlar, yeterlilik testleri hazırlayıp uygularken ve psikiyatristler "patolojik durumlar"ı muayene ediyor veya ayıklıyorken öte yanda hukukçular cezalara çarptırırken ve disiplinden sorumlu üstler "eğitim önlemlerini" devreye sokarken sosyologlar da "normdan sapma" bilimi yaparak askeri açıdan arızalı, disfonksiyonel davranış şekillerinin sıklığını, bunlara etkiyen faktörleri ve bu davranışların "tırmanışlarını" inceliyorlardı. Kendine özgü bir norm/normallik ve sapma anlayışının oluşturulması da, bu inceleme anlayışının bir parçasıydı: Hukuki söylem, kurala uygun olan ile kurallara aykırı davranışlar arasındaki farkları ortaya koyar, tıbbi söylem sağlıklı insan ile hasta insan arasında ayrıma giderken sosyal-bilimsel söylem, ideal normların yerine ortalama normlar getirmiş ve sapmaları istatistiki normal dağılıma bakarak belirlemiştir.[74]

Bu inceleme ve araştırmaların sonuçları nörologların psikopati teşhislerinden daha az ihbarcı, küçümseyici değildi elbette. Örneğin yetmişli yılların başında Bundeswehr'de, işe gelmeme olaylarını inceleyen iki sosyal psikolog, bu vakaların ampirik analizinden hareketle "askerlik yükümlülüğü altındaki suçlunun model kişiliğini" tespit etmişlerdir; bu statik, sabit, suçlu kişilik modeli, bireylere ilişkin bulguların elle tutulur bir şekilde özetlenmesine hizmet etmekteydi. Başka türlü ifade edilecek olursa: Bu iki bilim adamı, bir ortalama suçlu tipi, bir "otto-normal firari" modeli kurgulamışlardı. İnceleme ve araştırma grubunda en sık rastlanan özelliklerin toplamından oluşturulan tipik suçlu "F" modeli buna göre, "annenin de çalışan bir kadın olmasına rağmen ekonomik güçlük çeken ve hayli düzeni bozuk bir aileden geliyordu. Bu durum, kendi ifadesine göre pek mutlu bir çocukluk ve gençlik yaşayamamış, anne babaya başkaldırı amacıyla bir kez evden kaçmaya teşebbüs etmiş ve sonra yasalarla başı derde girmiş F'nin psi-

73. Age.: s. 345.

74. Bkz.: Jürgen Link: Normalismus. Konturen eines Konzepts. KultuRRevolution, no.: 27, Ağustos 1992, s. 50-70.

kolojik gelişmesine etki etmişti. F, istemeyerek askere alınma durumuyla birlikte, yabancı çevreye uyum sağlamakta güçlük çeker. Mütevazı askerlik maaşıyla geçinmekte, arkadaş bulmakta ve askeri üstlerin talimatlarını yerine getirmekte üstleriyle kişisel ilişkiye girme, onların karşısında güven duygusu kazanma ve kendisine yüklenen rolü kendi için anlamlandırma konusunda zorlanmaktadır. Askeri temel eğitimi giderek artan şekilde heyecansız, haz almadan yaşamakta, gündelik görevleri sıkıcı ve rahatsızlık verici bulmakta ve kendisine gerçek anlamda ihtiyaç duyulmadığı duygusuna gitgide daha çok kapılmaktadır. İşte böyle bir ortam ve haleti ruhiye içerisinde bir dizi ufak tefek disiplin yaptırımına konu olmuş görev ihlalinden sonra, bir gün gelir bu model

kişi, kafasının atması üzerine, hafta sonu tatilini kendi başına uzatarak görevi başına bile bile dönmez." Aykırı davranış uzmanlarının bu kişilik hakkında verdikleri nihai karar şöyle olmuştur: "F, bir bütün olarak bakıldığında, psikolojik bakımdan oldukça dengesiz, tam sınırda olmak üzere ortalama bir zekâya sahip, uyum sağlaması ve değişikliklere ayak uydurması zor, başarı ve görev yönetimi zayıf, uyumsuz sosyal davranışlara eğilimli genç bir adamdır."[75]

Wido Mosen, "Kendi keyfine göre birliğinden uzak kalma davranışının nedenleri ve motifleri" hakkındaki bir araştırmasında, benzeri sonuçlara niteliksel sosyal bilimin enstrümanlarıyla da ulaşılabileceğini göstermiştir. Wido Mosen, bu araştırmasında, yöntemsel olarak tam da sosyal bilimler enstitüsünün "otoriter karakter üzerine çalışmalar"ına dayandığını iddia etmektedir. Toplam 16 askerle yapılan ve saatlerce süren "niteliksel derinlik anketleri"nden sonra Wido Mosen şu ilgi çekici sonuca ulaşmıştır: "Akıllı kişiler sorumluluk görev etiğine, inanç ve bağlılık etiğinden daha fazla eğilim göstermektedir. Bu sorumluluk etiği, Bundeswehr'e *karşı* bir içeriğe sahip ise, bu kişiler, zamanında mantık yürüterek askerlik görevini hiç yerine getirmemek için zaten çok farklı yollar ve fırsatlar bulurlar. Özetle, firar, izin süresini geçirme gibi, keyfine göre görevini aksatma hali, maddi ve akli açıdan geri kalmışların başvurduğu bir kaytarmacılık türüdür."[76]

Yeni dönem askeri sosyologların çoğunluğu bir hizmet etme anlayışına sahip olma konusunda I. ve II. Dünya Savaşı'nın psikiyatristle-

75. Herbert Feser/Klaus Puzicha: Eigenmächtige Abwesenheit und Fahnenflucht von Wehrpflichtigen; Schriftenreihe Wehrpsychologische Untersuchungen, no.: 4/71, yay. Alman Savunma Bakanlığı, Bonn 1971, s. 34/35, Bernhard Fleckenstein/Dietmar Schössler'den alıntı: Jugend und Streitkräfte: Beiträge zur Konfliktforschung, 2. Yıl, 1973, B. 2, s. 56/57.

76. Wido Mosen: Ursachen und Motive für Eigenmächtige Abwesenheit (EA) von der Truppe: Wehrkunde, no.: 1/1973, s. 31.

rinden veya Wehrmacht psikologlarından ilkece pek geri kalmasalar da, 1945'ten sonra bilim ile ordu arasındaki ilişki, ordu saflarından da bundan böyle disiplinin enstrüman olarak kabaca kullanılmasını eleştiren kişilerin çıkmasıyla gene de değişmiştir. Aralarından bazılarının dikkatlice "araştırma objelerinin varlık koşullarını" sorgulamaya başlaması,[77] birçok ordu mensubunun "balıkçı yakalı solcu dangalaklar"[78] karşısındaki güvensizliğini teyit etmekle birlikte, çoğulculuğun ve bilimsel çalışma özgürlüğünün bir göstergesi olarak da anlamlıydı. Bundeswehr yönetimi, sevimsiz bilim insanlarını çeşitli yollarla disipline etmeye ve hizaya getirmeye çalışmakla birlikte, "lisanslı sosyologlarının" meşrulaştırıcı faydasına, gene bunlardan bazılarının kaleme aldığı (orduya karşı) eleştirel yazıların potansiyel "bozucu" etkisini bir yana bırakarak, genellikle büyük bir önem atfediyordu. Sosyal bilimler araştırmalarının askeri kademelere sunmuş olduğu ve ordunun kendi kendisini değerlendirmesine ve kendi üzerinde düşünmesine katkıda bulunan araştırma ve çalışmalarda yaşanan artış, ancak araştırmacılara tanınmış nispi bir özerklik bedeli karşılığında mümkün olmuştur.

F. MEŞRULAŞTIRILMIŞ RET

1945'e kadar askerlik hizmetine direnenler ya suçlu muamelesi görüyor ya patolojik vaka olarak değerlendiriliyor ya da bu kimseler vatan haini olarak hedef gösteriliyordu. Askerlik hizmeti yapmak istemeyenlerin, bu göreve zorlanmamak ya da yaptıkları eylem karşısında idama kadar uzanan cezalara çarptırılmamak için yeraltına geçmeleri, ülkeyi terk etmeleri ya da hasta numarası yapmaları gerekiyordu. Mutlakıyet döneminde pasifist inanç cemaatlerinin mensuplarının yıllık bir ödeme karşılığında askeri görevden muaf tutulması amacıyla prenslerce ya da hükümdarlarca çıkarılan hoşgörü fermanları[79] XIX. yüzyılda kaldırıl-

77. Lippert: Verzögerte Aufklärung, s. 30. Burada askeri sosyoloji literatürüne eleştirel bir genel bakış da bulabilirsiniz.

78. Hubert Seipel: Bist du dabeigewesen in Blankenese?: Kursbuch 67: Militär, 1982, s. 144. Hamburg'un ilçesi olan Blankenese'de Alman ordusunun yönetim akademisi bulunmaktadır ve burada sivil bilim adamları da ders verebilmektedir.

79. Hegel bile, daha o zaman dinsel motiflerden ötürü savaşmayı reddedenlerin, devletin bunları görmezlikten gelecek kadar güçlü olmasıyla ilintilenip hoşgörülebileceğini söylemiş, ama bu gibi kimselere tam yurttaşlık statüsünün de tanınamayacağını ileri sürmüştü: "Quakerler, (yetişkin yaşta da kutsanmayı benimseyen) Wiedertaufem cemaati üyeleri vb için, bunların burjuva toplumunun aktif üyeleri ve özel kişiler olarak öteki insanlar ile sadece kişisel (özel) ilişkiler içinde oldukları söylenebilir: bu ilişkide bile onlara yemin serbestisi getirilmiştir: devlete karşı doğrudan gö-

mıştı. Ancak dini motiflerle vicdani ret yoluna gidenlere, genellikle silahsız sıhhiye hizmeti yapma imkânı tanınmak suretiyle bunların mahkûm edilmeleri önleniyordu. Birinci Dünya Savaşı süresince askeri makamlar genellikle "anavatanın içinde bulunduğu zor koşullara rağmen, savaşma görevine karşı sözde dini veya vicdani nedenlerle ret kararı alan ve kendisine bu ret kararına karşı uygulanacak ağır cezai yaptırımların bildirilmesinden sonra da bu kararında ısrar eden bir askerin mutlaka ruh hastası olması gerektiği"[80] görüşünü benimsemişlerdi. Bu görüşe uygun olarak da, zaten az sayıdaki retçi, kendilerine dini kuruntular içindeki "kaçık fanatik" veya "abartılı bir fikre" saplanmış fikri sabit hastası teşhisini koyan psikiyatristlerin uzman yargılarına havale ediliyordu. Nasyonal sosyalizm döneminde ise savaşma hizmetini reddetmek, "ordunun savunma gücünü zayıflatma" suçuna dahil ediliyor ve idamla cezalandırılıyordu.

Nasyonal sosyalist zulmün etkisinin hâlâ bütün canlılığını koruduğu 1945'in hemen sonrasında, savaşma hizmetini reddetme hakkı Federal Almanya Anayasası'nda teminat altına alındı.[81] Anayasanın 4/3 maddesi "Hiç kimse vicdani kararına karşı silahlı savaş hizmetine zorlanamaz" tespitinde bulunmaktadır. Bu ilkenin anayasa hukuku açısından, 1956'da Bundeswehr'in kurulmasıyla birlikte yasallaşmış olan genel zorunlu askerlik hizmeti karşısında önceliği vardır. Zorunlu asker-

---

revlerini pasif bir yoldan yerine getirirler; ve devleti düşmana karşı koruyup savunma gibi, doğrudan reddettikleri dolaysız bir görev konusunda, bu görevin yerine başka görevler yaparak onu telafi ettikleri kabul edilir. Bu türden cemaatlere karşı, devletin hoşgörü gösterdiği genel bir vakadır; çünkü bunlar devlete karşı görevlerini (tam) benimsemedikleri için, devletin üyeleri olma hakkını da talep edemezler. (...) Ancak devlet genel gücü sayesinde bu türden anormallikleri göz ardı edip bunlara tahammül edebilir ve bunu yaparken öncelikle töre ve geleneklerin gücüne ve kurumlarının iç akılsallığına güvenebilir." (Grundlinien der Philosophie des Rechts, (Hukuk Felsefesinin Temel Çizgileri) § 270, açıklama s. 421.). Savaşma hizmetini yerine getirmek istemeyen Mennonitler (Menno Simons'un [1496-1561] kurduğu yaygın bir Evangelist kilise cemaati -ç.n.) üyelerine karşı Prusya krallarının politikaları konusunda ayrıntılı belgesel bilgi için bkz.: Wilhelm Mannhardt: Die Wehrfreiheit der Altpreussischen Mennoniten. Marienburg 1863.

80. Robert Gaupp: Dienstverweigerung aus religiösen (und politischen) Gründen und ihre gerichtsärztliche Beurteilung: Medizinisches Correspondenz-Blatt des Württembergischen ärztl. Landesvereins, Cilt LXXXVIII, no.: 19. 11 Mayıs 1918, s. 168. Savaşma hizmetini reddetme konusunda psikiyatrik tartışma için bkz: aynca Adolf Hoppe: Militärischer Ungehorsam aus religiöser Überzeugung: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 45. Cilt, 1919., s. 393-412; W. Horstmann: Religiösität oder Wahn?, age., 49. Cilt, 1919, s. 218-242; Georg Sterz: Verschrobene Fanatiker: Berliner Klinische Wochenschrift, 56. Yıl, 1919, s. 586-588.

81. Anayasal düzenlemeler konusundaki toplantı tartışmalarını Dieter S. Lutz: Krieg und Frieden als Rechtsfrage im Parlamentarischen Rat 1948/1949. Baden-Baden 1982'de belgeliyor.

lik hizmetini basit yasa değişiklikleri yoluyla kaldırmak mümkündür; oysa anayasanın söz konusu 4/3 maddesini kaldırmak için bir anayasa değişikliği şarttır.[82] Devlete bir yandan bütün erkek vatandaşları silah altına çağırma hakkını tanımak; ama aynı zamanda söz konusu kişiyi resmi bir vicdan testinden geçirip, duruma göre mecburi bir sivil yedek hizmetini istisnai hizmet olarak kabul etmek, oluşturuluş biçimi bakımından kuşku yok ki, II. Dünya Savaşı öncesi dönemde ve savaş boyunca uygulanan silah altına alma ve topyekûn militarizasyon pratiğinin terörizmine karşı bir tepkiydi. Savaşma hizmetini reddetme temel hakkının, inanç ve vicdan özgürlüğü ile dini gerekliliklerini serbestçe yerine getirme hakkının düzenlendiği anayasa maddesine dahil edilmesi, her şeyden önce Yehova şahitleri gibi dinsel azınlıkların cezai kovuşturmaya tabi tutulmasını önleme isteğinin bir göstergesidir.

Anayasa yapıcılarının niyetinden bağımsız olarak ve askeri çevrelerin, savaşmayı ret ve "orduyu-ret"[83] sayılarının yüksekliği karşısında dile getirdikleri bunca şikâyete rağmen, savaşma hizmetini reddetmenin meşrulaştırılmasının, modern askeri organizasyonun ihtiyaç ve gerekliliklerleriyle bağdaştırılabilir bir olgu olduğu ve orduyu zayıflatma gibi bir sonucu bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Theodor Heuss, daha parlamenter kurul tartışmaları sırasında, silahla savaşma sorununun ve dolayısıyla silahla savaşmayı reddetme sorununun da, "bugün artık tamamen eskimiş olduğu, zira günümüzde bomba imalatının ve tankların geliştirilmesinin ortalıkta elde tabancayla dolaşmaktan çok daha önemli bir savaş hizmeti anlamına geldiği"[84] tespitinde bulunmuştu. İleri teknolojik savaş yöntemi, insan gücüne bağlı yıkıcılığı, makine gücü kaynaklı yıkıcılıkla ikame etmiştir. Bu gelişme, personel yoğunluklu silahlanmaya veda edilmesine imkân tanımakla kalmayıp aynı zamanda bu vedayı tam anlamıyla zorunlu kılmaktadır. Devletin, bütün genç erkeklere asker olarak çoktandır ihtiyacı kalmamıştı ve ayrıca silahlanma çabaları çerçevesinde ordunun dışında da genç erkeklere ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden, büyük bir disipline edici efor sarf edip muhtemelen başarısız kalınacak asker yetiştirme uğraşına hiç girişmeden, bu potansiyel "nizam bozucu veya başarısız" unsurların daha baştan kışlalara girmesini önlemek çok daha akla yatkın görünüyor-

82. Ekkehard Lippert: Die Debatte um die Wehrpflicht: Opitz/Rödiger: Allgemeine Wehrpflicht, s. 178.

83. Bkz.: Gerhard Ludwig Binz'in, hemen her yeri (ordunun gücünü) "zayıflatma belirtisi" taşıyan yazısı: Wehr-Vemeinung. Eine Studie über ihre Entstehung und ihre Erscheinungsformen. Wehrwissenschaftlichen Rundschau ek defteri 4. Berlin/Frankfurt/M. 1956.

84. Lutz'dan alıntı: Krieg und Frieden als Rechtsfrage, s. 51.

du. Silah, nakliye ve telekomünikasyon sistemleri, onların kumandasını ve bakımını yapmakta isteksiz, dolayısıyla da güvenilir olmayan personele devredilemeyecek kadar hassas ve değerliydi. Dolayısıyla, savaşma hizmetini reddetme anayasal hakkı, aslında "dişlinin arasındaki kıymık"ları Bundeswehr'den uzak tutan bir filtre görevi görüyordu.

Baudissin pedagojik bir formülasyon kullanarak, iç yönetim düşüncesi açısından "hizmet için motive edilmesi mümkün görülmeyen ya da ancak zorlanarak motive edilebilecek unsurların" askeri birliklere yük olmasını önlemenin daha mantıklı olacağı görüşünü savunuyor; ayrıca askerlik görevini yerine getirmek istemeyen unsurları eskiden olduğu gibi, psikopat veya kaytarmacı olarak aşağılamıyor, bu unsurları, eğitilmesi zor ve Bundeswehr gibi profesyonel bir organizasyona entegrasyonu mümkün olmayan kişiler olarak görüyordu: "Bu unsurlar, yararlı bir çalışma havasının geliştirilmesini engelledikleri gibi, özellikle ilkesel güvenilir olma koşuluna gölge düşürmektedir. (...) Üstler, ne aldıkları eğitim itibarıyla ne de zamansal nedenlerden dolayı, hem *'zor unsurlara'* gerektiği gibi davranacak hem de birliklerin yönetimini hakkıyla yürütecek durumda olmadıkları gibi, askeri birlikler, ulusun okulu da değildi. Ordunun eğitim çalışması yalnızca askeri fonksiyonların yerine getirilmesine yöneliktir."[85]

Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmek istemeyenleri, yasalarla belirlenmiş prosedüre uymaları ve resmi denetçileri, vicdanlarıyla ters düştüklerine inandırmaları koşuluyla zorla askere alma ve bu kimselere suçlu muamelesi yapıp onları cezai kovuşturmalara tabi tutma uygulamasından vazgeçmek, salt askeri perspektif açısından yerinde bir uygulama olarak görülebildiği gibi, savaşma hizmetini reddetme hakkı, işlevi itibarıyla farklılaşmış bir toplumun genel entegrasyon ihtiyaçlarına denk düşme gibi bir özellik de taşımaktadır. Böyle bir toplum için kurumsallaşmış bir vicdani özgürlüğün faydaları, Niklas Luhmann'ın işaret ettiği gibi, paradoksal bir şekilde, bireye "vicdani yönünü tayini etme imkânı tanımasında değil; tersine, bireyi böylesi bir yön tayini zahmetinden kurtarmasında"[86] aranmalıdır. Niklas Luhmann'ın bu yöndeki düşüncelerinin çıkış noktası, modern toplumlarda hak (hukuk) ile vicdan etiğinin, bu iki mevhumu kapsayıcı hakikat evreninin artık varolmayışından ve bir daha da olamayacağından dolayı birbirinden ayrılmış olduğu teşhisidir. Hak (hukuk), dışsallaşmış (genelin eline geçmiş); vicdan ise radikal bir şekilde öznelleşmiştir. Vicdan *syn-eidesis,*

85. Von Baudissin: Staatsbürger in Uniform und Innere Führung, s. 163.
86. Niklas Luhmann: Die Gewissensfreiheit und das Gewissen: Archiv des öffentlichen Rechts, 90. Yıl, 1965, s. 280.

con cientia artık bir genel, birlikte bilme hali değildir;* vicdan (bundan böyle) kendiliğin, kişinin özgünlüğünün bir tür yüzeye doğru fışkırmasıdır; (bu fışkırmayı) hayretle izleyip hoşgörüyle karşılar ve benimsemeyebiliriz; ona saygı duyabiliriz, ama artık içeriğini sınayamayız.[87] Vicdan, bireyin kendini normlara göre yönlendirme (eyleminde) özdeşlik/kimlik kurucu ve özdeşliği güvence altına alıcı mekanizma (merci) olarak hizmet eder. Birey, vicdanın yardımıyla, onun özneler ile eylem ve ilişkisini azaltan, sınırlayan belli başlı kendilik imgelerinin sürekli ama değişmeksizin akışı ile onun kişi olarak tutarlılığını tehdit edebilecek bir "özdeşlik kayması" *(identity switching)* arasında denge kurar.[88]

(Vicdanı öznelleştiren) bu özerkliğin sosyal düzen bakımından mu-
azzam bir entegre olmama, düzenle bütünleşmeme potansiyeli barındırmasına ve vicdanlarının sesini dinleyen bireylerin daima "sosyal bozuklukların, arıza ve hayal kırıklıklarının kaynağına" dönüşme tehlikesi oluşturmalarına rağmen[89] işlevsel düzlemde farklılaşmış toplumlar, gene de kişiyi bireyleşmeye (vicdanın sesine kulak vermeye) zorlamaktadır. (Çünkü) ancak bir merci olarak vicdan üzerinden büyük ölçüde kimlikleriyle özdeşleşen ve benliklerini yönlendiren kişilikler, sosyal sistemin kendilerinden talep ettiği çok yönlü rolleri koordine etme becerisini gösterebilirler. Toplum, bundan dolayı, kişinin vicdanına göre aldığı kararların sonuçlarına ve etkilerine karşı bağışıklık kazanmalı; ama bu bağışıklığı kazanırken vicdanın kişilik olarak işlevine dokunmamalıdır.** Vicdani yön tayin vesilelerini ve nedenlerini adım adım ortadan kaldırması ve tek tek kişilerin, ikide bir vicdanını devreye sokmasına gerek bırakmadan, bir bakıma bu vicdanın önüne geçerek, toplum içinde, yerini, yönünü bulmasını sağlaması, ama aynı zamanda vicdanın üzerine kurulmuş, soyut bir kişilik yönlendirme imkânının da onun elinden alması gerekmektedir."[90]

Özellikle üç mekanizma, bireylerin vicdanları ile yasalara ters dü-

---

* Luhmann burada "vicdan" kavramının Almanca'daki ifade biçimi olan "Gewissen" sözcüğü ile "vicdan" olgusunu tartıyor. Almanca'daki ait olma, birliğe dahil olma anlamındaki "ge" (öneki) ve "wissen" (bilme/bilgi, malumat sahibi olma) anlamlarının kaynaşmasıyla oluşan "vicdan" kelimesinin bu özelliğini göz önünde tutmadan buradaki bölümü anlamak ve çevirmek zorlaşıyor. (ç.n.)

87. Age.: s. 260/261.

88. Age.: Das Phänomen des Gewissens und die normative Selbstbestimmung der Persönlichkeit. Franz Böckle/Ernst-Wolfgang Böckenförde (yay. haz.): Naturrecht in der Kritik. Mainz 1973, s. 234/235.

89. Age.: Die Gewissensfreiheit und das Gewissen, s. 280.

** Hem bireysel vicdanın işlevini koruyan hem de bunun etkilerine karşı bağışık olması gereken toplumun bu dengeyi kurabilmesi. (ç.n.)

90. Age.: s. 279.

şen davranışlar arasında seçim yapmak zorunda bırakıldıkları durumların oluşmasını engelleyici katkılar yaparlar: Modern sosyal düzenler, bireye, en başta bir dizi hazır davranış ve eylem alternatifi sunarak, bireyin önceden normlaştırılmış çeşitli seçenekler arasında alacağı kararlar sayesinde kişiliğini bireyselleştirme ve vicdanını zorlamadan vicdani yaşama imkânı tanırlar. Modern sosyal düzenler, "kişilik damgası taşımayan" davranış şekillerinin kurumsallaştırılması suretiyle de, bu konuda bireyin vicdanına başvurmasına gerek bırakmamaktadır. Kişinin eylemleri, davranışları, teknik bir tarzda aktarıldıkları, işbölümüne göre organize edildikleri ve bürokratik bir şekilde biçimselleştirildikleri ölçüde, eylemde bulunan kişi, koşulların ve sonuçların bütününü mecburen gözden kaybetmekte, kendini kişisel sorumluluktan muaf hissetmekte ve bu yüzden davranışını, eylem ve kararlarını kendi içinde bir vicdan muhasebesine tabi tutarak değerlendirme ve denetleme ihtiyacı duymamaktadır; yükü bireyin sırtından alan üçüncü bir mekanizma olarak da, anayasal vicdani özgürlük hakkı etkili olmaktadır: "Anayasal vicdan özgürlüğü hakkı, devletin, tek tek bireylerin eylem ve hareket alternatiflerini doğrudan ya da dolaylı yoldan azalttığı ve tek tek bireyler karşısına zorlayıcı, dayatıcı koşullar çıkardığı yerlerde, alternatif zenginliğinin ve eylem ve davranışların kişisel olmama özelliğini tamamlayıp bütünler. Doğrudan zorlamanın en önemli ve güncel örneği, savunma ve askerlik görevidir: Birey, vicdanının bizzat kendisine karşı çıkacağı ve kendi özünü yıkıma uğratacağı şartlara zorlanmamalıdır. Kendi geleceğini tayin etme mücadelesinin yerine mahkeme salonunda (daha doğrusu savaşma hizmetini reddedenlerin, denetleme kurulu huzurundaki) kanıt sunma çabası geçmektedir. Böylece kendi vicdanının huzurunda kendini anlatma yerine, başkalarının önünde kendini onlara anlatma durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, kendini savunan kişi, daha önce bu işe bakan organizasyonlarda reddi kabul ettirmeyi sağlamış argümanlar hakkında bilgi sahibi olabilmekte ve böylece (hizmetten muaf tutularak) vicdanıyla karşı karşıya gelmekten kurtulmaktadır."[91]

Anayasanın 4/3 maddesi, sosyal planlamanın başarıyla denenmiş bir maddesi olduğunu kanıtlamıştır. Bu madde "bütün düzenin fonksiyonel düzlemde istikrarlaştırılmasına, yani bütün bireysel katkıların, bunlara tekabül eden katkılarla yerinin doldurulabilir kılınması suretiyle istikrarlılaştırılmasını"[92] sağlamıştır; bu bağlamda askerlik hizmeti-

91. Age.: s. 273-276 (alıntı s. 276).
92. Age.: s. 273.

nin yerine getirilmesiyle eşdeğerli görevler tespit edip bu sayede inanç ve kanaatlerinden ötürü acı çeken ve topluma aykırı kabul edilen insanların ortaya çıkmasına meydan verilmemiştir. Bu gibi kimselerin kovuşturmaya tabi tutulması toplumun hukuksal entegrasyonuna gereksiz sürtünme kayıplarıyla yük bindireceği gibi, toplumu hayli yüksek bir masrafa sokacaktır. Buna karşılık resmi denetimden geçmiş retçiler, sivil sosyal hizmetliler olarak devlete hizmet etmeyi sürdürmektedir. Devlet toplumsal genel silahlanmanın ve devlet işlevlerinin yayıldığı bir dönemde, onlara, en az üniformalı hizmetkârları kadar ihtiyaç duymaktadır: Soğuk Savaş döneminde sosyal alanda ucuz emek gücü olarak, "savunma" durumunda ise, ülkenin cephedeki yardımcı görevlerindeki elemanlar olarak.[93] Vicdanı rahatlatan askeri veya sivil hizmet alternatifi, aynı zamanda güçlerin yararlı bir şekilde bölüştürülmesine de olanak tanıyordu. (Erkek nüfusla sınırlandırılmış) hizmet etme yasal zorunluluğu gerçi korunmuş oluyordu; ama askerlik hizmetini alternatifsiz yerine getirme zorlamasının yerine, askerlik hizmeti ile sivil görevler arasında seçim yapma zorlaması geçirilmiş oluyordu. "Asi" bir ret tutumu, eskiden olduğu gibi halen sıkı bir şekilde cezalandırılmaktadır ve cezalandırılacaktır; herhangi bir resmi mecburi hizmeti yerine getirmeyi reddeden veya ilgili organlara, belirtilmiş biçimlerde ve yasalarca kabul gören argümanlarla inandırıcı bir gerekçe sunamayanlar, ilkece hapis cezasına çarptırılmaktadır.[94]

Luhmann'ın vicdani özgürlük üzerine yazısını kaleme aldığı altmışlı yılların ortasında, askerlik yükümlülüğü olanların ancak yüzde biri savaşa hizmet etmek istemedikleri gerekçesiyle ret başvurusunda bulunmuştu. 1968'den sonra başvuru sayısı artmıştır ve günümüzde askerlik hizmetinin yerine getirilmesi "çoktan beridir bir kural oluştur-

93. Bkz.: Peter Birke/Rudi Friedrich: Zivildienstleistende: Zwangsarbeiter im sozialen Kleid: Vorgänge, 27. Yıl, 1988, B. 3, s. 58-65; Günter Saathoff: Gefangen im magischen Dreieck. Zivildienst im Spannungsfeld von Friedensdienst, Arbeitsdienst und Militärinteressen, age.: s. 66-79; Werner Schmitt: Zivilverteidigung, zivilmilitärische Zusammenarbeit und Planungen für den Verteidigungsfall. K.A.K. –Rundbrief, II/1989, Themenheft: Kriegsdienstvermeigerer und Zivildienstleistende im Spannungs- und Verteidigungsfall, (yay., haz.) von der Kath. Arbeitsgemeinschaft für Kriegsdienstverweigerung und Zivildienst, s. 3-18; Peter Tobiassen: Der Zivildienst und seine militärische Einbindung: Antimilitarismus Information, 24. Yıl, 1994, B. 10, s. 33-38.

94. Bkz.: Günter Werner: Die Entwicklung der Rechtsprechung in Strafverfahren gegen Totale Kriegsdienstverweigerer: 4/3. Fachzeitschrift zu Kriegsdienstverweigerung, Wehrdienst und Zivildienst, 13. Yıl, 1995, s. 120-128. Askerlik mecburi hizmeti bulunanların bu hizmeti sivil görevlerde yerine getirmekten de kurtulabilmek için başvurdukları yollardan biri, 1989 yılına kadar, işgal güçlerinin statüsü altında bulunan Berlin'e taşınmaktı.

madığı gibi ret tutumu da istisna oluşturmamakta"dır.[95] Bir celp döneminin askeri yükümlülerinin yaklaşık üçte biri Bundeswehr hizmetini reddetmektedir. Ret başvurucularına engizisyonvari soruların yöneltildiği kötü amaçlı inceleme muameleleri artık büyük ölçüde bir yana bırakılmıştır. Sivil hizmet yapmak için genellikle yazılı bir başvuru yetmektedir; ve yalnızca silah altına alındıktan sonra ret kararı alan "gecikmiş retçiler" inceleme prosedürüne muhatap kılınmaktadır. Başlangıçta çok az sayıda sivil görev yeri gösterilirken "Zivi'ler" (sivil hizmet görenlere halk arasında takılmış isim) Federal Almanya'nın günümüz sosyal sisteminde sabit bir sayısal değer, hesaba katılmış ciddi bir sayı teşkil etmektedir. Öyle ki, "Zivi'ler"in hizmeti olmaksızın özellik-

le yaşlı, hasta ve özürlü insanların bakımının yapılması artık mümkün değildir. Bağımsız hayır kurumları, Federal Alman sosyal hizmet sektöründe işgal ettikleri anahtar konuma uygun olarak en fazla sivil hizmet alanı sunan kurumlardır. Hastanede yatan her bir hasta için, her huzurevi sakininin veya "seyyar yemek" hizmetinden faydalanan kişinin, sivil hizmet görevlilerinin toplumsal önemlerini apaçık görmesi sonucunda, "vicdani ret" hakkındaki toplumsal değer yargısı da dönüşmeye yüz tutmuştur. Daha yetmişli yıllarda birçok yerde düşmanca tutumlara maruz kalmış olan ve ya radikal siyasi görüşler taşımakla itham edilen ya da hanım evladı, "kaytarmacılar" olarak damgalananlar artık toplumun gözünde büyük ölçüde itibar gören sosyal işçi ve hastabakıcılar olup çıkmıştır. Yerine getirmiş oldukları işin toplumsal yararı, çoğunlukla, bir asker olarak getireceği yararlardan çok daha fazladır.

Yeni solun çevresinde bulunan antimilitarist grupların, yükselen retçi sayılarıyla birlikte Federal Almanya'daki radikal muhalefetin de güçleneceğine dair umudu ise gerçekleşmedi.[96] Bireysel siyasal sosya-

95. Lippert: Die Debatte um Wehrpflicht, s. 184, age., s. 180-183; burada savaşa hizmet etmekten kaçınma ve sivil hizmet görevinden kurtulmanın yol açtığı sayısız gelişmeye ilgili bilgi de var.

96. Bkz.: Savaş Hizmetini Reddedenler Birliği'nin, Doğu Alman SDS partisinin anti-Bundeswehr kampanyası karşısındaki tavır ve tutumu ilginçtir: "Bundeswehr'in kendine olan güvenini sarsma ve elini kolunu bağlama hedefiyle güdülen anti-Bundeswehr kampanyasının can alıcı hedeflerinden biri, savaşa hizmet etmeme girişimini siyasal bir kitle hareketine dönüştürmektir. Gerek egemenlerin, 'sekter, kafayı yemişler' diye tanımlayıp aşağıladıklan savaş karşıtlarına kendi liberalliklerini göstermek için seve seve terk ettikleri etik-pasifist doğal koruma parkını dağıtmak gerekse savaş hizmetinden kaçınmayı, siyasal bir karann kitlece politikleştirilmesi ve aktifleştirilmesi için bir araca dönüştürmek şarttır. (...) Savaş hizmetinden kaçınma sayesinde en başta sosyalist öğrenci organizasyonları, öteki öğrenci kitlesinden yalıtılmış olmayı adım adım aşma, eylem potansiyellerini yaygınlaştırma ve genelde teoripratik ilişkilerini önemli ölçüde iyileştirme imkânı bulacaklardır. (Horst Mahler/Ulrich K. Preuss/Deserteur-Kollektiv: BIG LIFT oder Freiheit für Deserteure. Berlin 1969, s. 44).

lizasyonda retçilik çoğunlukla önemli bir adım oluşturmuşsa da, bu adım aynı zamanda bireysel bir adım olarak kalmış; retçiliğin siyasallaşması ise, istisnai durum olma özelliğini korumuştur. Seksenli yılların başındaki yeniden silahlanmaya karşı hareketin içinde bile, örgütlenmiş retçiler neredeyse hiçbir rol oynamamıştır. Savaş hizmetini reddeden kimse, birey olarak asker olmak istemeyen bir kişiydi; fakat bu onun, aynı zamanda ilkesel olarak bir ordu karşıtı veya Federal Alman askeri politikası karşıtı olduğu anlamına gelmiyordu.[97] Kitlesel retçiliğin Bundeswehr'in gücünü zayıflatacak başarılı bir araç olabileceği görüşü retçilerden neredeyse kimseye inandırıcı gelmiyordu. Sayısız evin duvarını süslemiş olan "düşün ki savaş oluyor ve kimse savaşa gitmiyor" şeklindeki barışçı slogan, bu teknolojik evrede, giderek azalan "savaşa gitme" durumuna bağlı olmaktan zaten gitgide daha çok uzaklaşan bir savaş aygıtının teknik düzeyine artık derik düşmüyordu.[98] Luhmann da vicdandan, "hatalı işleyen bir sosyal mekanizmaya karşı doğal bir ahlâk anlayışı adına direnişe geçmesini beklemenin", "sıkça kapılınan bir hayal" olmaktan öteye geçemeyeceğini savunuyordu. Ham hayaldi vicdandan böyle bir direnme ummak, çünkü her şeyden önce farklı sistem düzlemlerinin birbirine karıştırılması söz konusuydu: "Çünkü zaten bu bireysel vicdanın tanınması, *personel* güdüm sistemlerinin özerkliğini güvence altına aldığından ve bunların birbirlerinden farklılaşmasını meşrulaştırdığından, bu yoldan *sosyal* sistemdeki planlama hataları düzeltilemezdi."[99]

Luhmann'ın, "savaş hizmetini reddetme biçimindeki anayasal hak,

97. 1985'teki durum için bkz. Stefan Moes: Zum politischen Bewusstsein von Zivildienstleistenden. Vorgänge, 24. Yıl, 1985, H. 5, s. 23-27.

98. Endüstriyel savaş çağında savaş hizmetinden kaçınmanın bir başına savaşları önlemeye yetecek bir araç olmaktan çıktığını, radikal pasifist Kurt Hiller, daha 1931'de barış hareketi içindeki arkadaşlarına anlatıyordu: "Savaşma hizmetinden kaçınmayı savaşa karşı biricik etkili araç olarak gören savaş karşıtları seksiyonu, gelişmenin –savaşma teknolojisinin ve politik teorilerin– gerisinde kalmış, topallamaktadır. Kahrolsun askerlik görevi! Yaşasın askerlik hizmetinden kaçınma eylemi! Bugün bile hâlâ böyle diyorum. Gelgelelim askerlik görevine karşı mücadeleyle, hatta dört dörtlük, başarılı bir askerlik hizmetine karşı propagandayla, bir kez patlak vermiş olan bir savaş, ne zorlaştırılabilir, ne de hele durdurulabilir; çünkü, görünen odur ki, geleceğin savaşının özellikle en saldırgan biçimleri, gönüllülerden oluşan teknolojik seçkin birliklerce gerçekleştirilecektir. İkinci Reich'ın "Bir yıllık gönüllüler" birliklerinde olduğu gibi sözde gönüllülerden değil (...) hakiki gönüllülerden; anlayacağınız, savaş fanatiklerinden ya da savaşa bir spor gibi tutkun olanlardan meydana gelmiş birlikler olacaktır bunlar. Hizmete hayır deme çağrısı gerçi bu tip insanlara da ulaşır, ancak onların savaşma isteğini kırmaz. Tersine: bu çağrı onların protestosunu körükler, böylelikle de savaşma arzularını artırır." (Kurt Hiller: Einen Schritt noch, Einstein!: Der Sprung ins Helle, Leipzig 1932, s. 167/168).

99. Luhmann: Das Phänomen des Gewissens, s. 233.

bireyi vicdani bir karar verme yükünden kurtarmaktadır" biçimindeki işlevselci betimlemesinin gerçi yerinde olduğu görülmüştür; ama bu tespit günümüzde biraz anakronik olma özelliği taşımaktadır. Kendisinin teşhis etmiş olduğu bireyselleşme süreci, açıktır ki, altmışlı yıllardan bu yana güçlenmiştir; ama en azından savaş hizmetini ret sorununda gelinen yerde, farklı bireysel güdüm mekanizmaları vicdanın yerini almış bulunmaktadır. Bundeswehr ile sivil hizmet arasında yapılan tercihte, geleneksel anlamıyla vicdani sebepler artık belirleyici değildir. Dini veya siyasal motifli pasifist temel kanaat ve inançları ise, hiçbir şekilde devletin silahlanma planlamalarının aleti haline gelmek istemeyen ve bu yüzden sivil hizmeti de reddeden toptan retçiler gerekçe olarak öne sürmektedir.[100] (Askerlik) görev yükümlülerinin çoğunluğu, hayatını planlarken, hem beklenen avantaj ve dezavantajların hem hizmet süresi ve hizmet yerinin hem de mesleki kalifikasyon imkânlarının ön planda durduğu bireysel bir zarar-ziyan ve kâr-yarar hesaplaşmasına göre karar vermektedir. Bu kararda en az bunun kadar önemli olan etmen, gençlerin Bundeswehr veya sivil hizmetle bağdaştırdıkları hayal ve korkulardır: Kışlalarda yaşanacak bir zorunlu birliktelik; üniforma giyme, itaat mecburiyeti, silah eğitimi ve arazi talimleri, dehşet verici düşünceler olarak kimilerinin tüylerini ürpertirken, dolayısıyla da hastanedeki veya huzurevindeki bir görevi tercih etmek için yeterli gerekçeleri bol bol oluştururken; kimileri için tam da askerlik görevinin (gerçek veya imajdaki) sertliğinde, bir meydan okuma algılanmakta, erkeğin askere alınış ve erkek kolektifine kabul ediliş ritüelinin yanı sıra, sivil hayata belli bir süre seve seve ara verme imkânı, kimilerine cazip gelmektedir.[101] Körfez Savaşı gibi olayların retçi ve askerlik hizmet yapmak istemeyenlerin sayısının aniden fırlamasına yol açması ise –1991 senesinde bir önceki yıla kıyasla ret başvuruları, aralarında birçok silah altına alınmış asker de bulunmak üzere 150 bin kişi ile önceki yılların iki katının üzerine çıkmıştır– askerlik görevini yerine getir-

100. Bkz.: Militarizme karşı kolektif, şiddete başvurmayan direnme. Widerstand gegen die Wehrpflicht. Texte und Materialien. Kassel 1982; Christian Herz: Totalverweigerung –eine Streitschrift zur totalen Kriegsdienstverweigerung. Sensbachtal 1995.

101. Askerlik hizmeti isteğinin sosyal psikolojisi için bkz. Birckenbach: Mit schlechtem Gewissen. Yazarın, araştırmalarında baz aldığı deneysel grup içindeki gençlerle yaptığı konuşmalar 1981'de gerçekleşti. O günden günümüze, gençlerin askerlik hizmeti konusundaki görüşlerinin ne ölçüde ve yönde değişmiş olduğunu anlamak için yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Askerlik yerine sivil hizmetin gençlerin yaşamöyküsünde ne anlama geldiği konusunu Heinz Bartjes inceliyor: Der Zivildienst als Sosyalizationsinstanz. Weinheim/Münih 1996, age.: "Ich tu' es für die Leute und ich tu' es für mich, was ich tu' ". Neue Praxis, 26. Yıl, 1996, B 1, s. 16-33.

me eğiliminin, dolayısıyla askerlik hizmeti ile sivil hizmet arasında seçim yapmak durumunda olan gencin alacağı kararın, onun bir asker olarak savaşa sürülme ihtimaline endeksli olduğunu dolayısıyla savaşma ihtimalinin retçiliği had safhaya tırmandırdığını göstermektedir.

G. SAVAŞIN GERİ DÖNÜŞÜ

Bundeswehr'in inşa aşamasını ve Küba krizi ve 1961'de Berlin Duvarı'nın inşası gibi az sayıda, ani ortaya çıkmış bunalımları bir kenara bırakacak olursak, Soğuk Savaş yılları boyunca gerçekten savaşa gitmek zorunda olma düşüncesi neredeyse hiçbir Alman askerinin ciddi bir şekilde hesaba katmadığı ve hesaba katmak zorunda da olmadığı bir ihtimaldi. Gerçi Almanya'nın askeri müttefikleri savaşlar yürütüyorlardı; fakat bu savaşlar "çok uzakta", Üçüncü Dünya'da oluyordu ve Almanya'nın bunlara bulaşması hiçbir zaman söz konusu değildi. Buna karşılık Doğu-Batı çatışmasının merkezi olan Orta Avrupa'da "sıcak" askeri bir çatışma her iki taraf için topyekûn nükleer imha riski anlamına geleceğinden ya da en azından kesin olarak siyasal sistem olarak tarafların kendi yıkımlarını da beraberinde getirmiş olacağından, "barıştan organize edilmiş yoksunluk" (Dieter Senghaas) durumu sürekli bir politika haline getirildi. Bugün o sürece geri dönüp bakıldığında denilebilir ki, savaşın yerine sürekli bir savaş tehdidinin ikame ettirilmesi, paradoksal bir şekilde "toplumun seferberlik halinin ortadan kaldırılmasına, hatta sivilleşmesine"[102] imkân vermiştir. Teknik imha potansiyelinin sürekli olarak artırılması ve takviye edilmesi; ayrıca da antikomünist düşman imajının hızla yaygınlaştırılması yerine bir bütün olarak sosyal hayata nüfuz eden militaristleştirmenin etki derecesi ölçü olarak alınırsa, 1989 öncesi Federal Almanya, Nazi Almanyası ile ve hatta Wilhem döneminin toplumuyla karşılaştırıldığında, bunlara göre büyük ölçüde militarizmden arındırılmıştır.

Ancak bu evre 1989 yılında son bulmuştur. Parti-komünizminin tahakküm ve egemenlik sisteminin yıkılışıyla birlikte Bundeswehr'in kuruluş nedenini ve otuz yılı aşkın bir süre boyunca içinden varlık meşruiyetini türettiği görevi, hiç de askeri olmayan bir yoldan ortadan kalkmıştır. Bu gelişme, stratejik ve taktik konseptleri, ikmal programlarını ve eğitim yönetmelik ve ilkelerini bir anda geçersiz kılmıştı. Bundeswehr, sosyalist dünyadaki gelişmeler sonucunda düşmansız bir ordu olarak kamuoyu nezdinde gereksiz görülme eğiliminin hâkim ol-

102. Ulrich Beck: Der feindlose Staat. Die Zeit, 23.10.1992, s. 65.

ması tehlikesiyle karşı karşıya kalmış; profesyonel askerler o güne kadar sahip oldukları ve olağan kabul edilen mesleki varlıklarını tehdit altında görmeye başlamışlardı; zira iki Alman devletinin birleşmesiyle birlikte ordudaki asker sayısının 370 bine indirilmesi ve aynı zamanda Doğu Alman (NVA) askerlerinin bir bölümünün de Bundeswehr'e dahil edilmesi gündeme geldi.

Yaşanan tereddüt ve belirsizlik durumu kısa sürdü. Ordunun, kurumsallaşma çıkarları doğrultusunda tanımlanan yeni görevler, Bundeswehr açısından elverişli bir siyasal konjonktüre denk düştü. İki Alman devletinin birleşmesiyle birlikte, 1945 askeri yenilgisinden arta kalmış son egemenlik engelleri de ortadan kalkmış oldu ve eski DDR
400 (Demokratik Almanya Cumhuriyeti) ile genişlemiş Federal Almanya'nın siyasal temsilcileri, ısrarla, değişmiş uluslararası koşullar altındaki Almanya'nın güvenlik çıkarlarını yeniden tanımlama ve Almanya'nın dış siyasal hareket alanının genişletme çalışmaları yürütmeye başladılar.

O günden bu yana, "normalleşme" ve "dünya siyasetindeki sorumluluk" anlayışıyla birlikte dış ve askeri politikada yeni bir yön oluşmaya başladı; bu yeni yönelimde, Alman devletinin gelecekte çıkarlarını dünya çapında, gerekirse askeri yöntemlere de başvurarak kabul ettirme talep ve isteği gözden kaçmamaktadır.[103] Bundeswehr Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı tarafından 1992 yılının Kasım ayında kabul edilen "savunma politikası yönergeleri", eski savunma ve caydırma göreviyle artık hiçbir ortak özelliği kalmayan ve Bundeswehr'e global müdahale imkânları sunan bir program oluşturmaktadır. Bu resmi belgede Alman siyasetinin "hayati güvenlik çıkarlarının", "serbest dünya ticaretinin ayakta kalmasını sağlamayı ve dünya çapında engellemelere maruz kalmaksızın pazarlara ve hammaddelere ulaşma imkânının korunmasını" kapsadığı dile getirilmektedir. Dolayısıyla Alman savunma politikası kendini bu yüzden, "ne içerik bakımından ne de coğrafi yönden sınırlandırmamalıdır"; Bundeswehr'in gerek nitel gerekse nicel bakımdan "esnek kriz ve çatışma durumlarının üstesinden gelecek şekilde, barış misyonuna uygun olarak, insani müdahalelere göre" hazırlanması gerekmektedir; bunun için gerekli olan birliklerin en önemli özelliği, "anında hazır olma ve yüksek ölçüde esneklik ve hareket etme yeteneğidir,"[104] denmektedir.

103. Bkz.: Wolfram Wette: Rückkehr zur "Normalität" und Wehrmachtdenken. Die Renaissance des Militärischen im neuen Deutschland: Blätter für deutsche und internationale Politik, 39. Yıl, 1994, s. 981-990.

104. Buradaki "esas alınan kılavuz ilkeler" Blätter für deutsche und internationale Politik, 38. Yıl, 1993, s. 1137-1151'de belgelenmiştir (Alıntılar s. 1139, 1144, 1148).

Askeri planlamacıların bakış açısından "savaş sonrası döneminin Alman savunma ikilemi, yani koruyucu nükleer caydırma ile nükleer bir savaş cephesinin parçası olması tehlikesi arasındaki çelişki"[105] ortadan kalktıktan sonra, Bundeswehr'e yüklenen yeni misyon, savaşı yürütmek değilse bile savaşabilme yeteneğinin kazanılması ve bu yeteneğin pratikte de kanıtlanması olmuştur. Caydırma ordusunun meşruiyet krizi, yerini, Federal Almanya politikasının bir aracı olarak savaşın yeniden meşrulaştırılmasına bırakmaktadır. Bundeswehr'in elinde bulunmasa da hâlâ mevcut olan nükleer kitle imha araçları, artık planlamalarda sadece tali bir rol oynamaktadır; olası krizler ve müdahale senaryoları hep nükleer bir tırmanış öngörülmeksizin bir atom savaşının sadece eşiğine kadar tasavvur edilmektedir. İlk bakışta "savaştan kaçınma" (Carl Schmitt) imiş gibi görünen şey, gerçekte Soğuk Savaş döneminde ertelenmiş olan askeri operasyonların geri getirilmesi çabasının ta kendisidir. 401 F26

Gelecekteki askeri müdahalelerin tasavvuru, değişen düşman tasavvurları kadar çelişkili ve farklıdır. Bundeswehr, bir yandan ABD'nin müttefikleriyle birlikte 1991 yılında Irak'a karşı yürüttüğü bir yüksek teknolojik savaşın ihtiyaçlarına göre öte yandan da Somali'deki veya eski Yugoslavya'daki çete savaşlarına ve iç savaşlara müdahale için silahlanmakta ve hazırlıklarını buna uygun yapmaktadır. Değişik senaryoların ortak yönü, askeri şiddetin yaşanacağı coğrafyaların Almanya sınırları dışında öngörülmesidir. II. Friedrich döneminde olduğu gibi, vatandaşların rahat ve sakin bir şekilde işlerini sürdürmeleri ve hükümetin bir savaş yürüttüğünü gündelik hayatlarında neredeyse hiç hissetmemeleri istenmektedir. Bir farkla, halk artık kendi salonundan, herhangi bir riske girmeksizin ona "canlı" yayında her bir cepheye katılma olanağını veren bir televizyona sahiptir. Medya toplumu çağında, artık bütün bir toplumu dahil ederek savaş yürütmek, savaş amaçları için sivil halkın doğrudan seferberliği anlamına gelmeyip her politikanın olduğu gibi, politikaların askeri uzantılarının da izleyiciye gerektiği gibi sahnelenmesi zorunluğuna işaret etmektedir.

Bu yüzden Bundeswehr'in farklı biçimdeki yeni donanımına koşut olarak dozu iyi ayarlanmış bir kabul ettirme politikası da, *out-of-area* müdahalelerin önündeki hukuksal engellerin ve siyasal itirazların adım adım ortadan kaldırılması amacına hizmet etmektedir. Alman askerlerin savaşmak zorunda bırakılmadıkları ve Alman askerlerinin savaşmalarının yasak olduğu yarım yüzyıllık bir dönemden sonra, savaş, önce deneme şeklinde olmak üzere, farklı bir adla geriye dönmektedir. Polis

105. Age.: s. 1139.

müdahalesi semantiği, savaş müdahalesi semantiğinin yerine geçirilmektedir. Düşmanları yenilgiye uğratma yerine düzeni yeniden sağlamadır bu tür müdahalelerin hedefi. Bundeswehr'in askeri misyonları, her şey bir yana, kamuoyunun zaten hassas onayını tehlikeye sokmamak için, az riskli, ama imajı güçlendirici nitelikte olmak zorundadır; müttefiklerinin yeni bir Alman militarizminden duydukları kaygıdan dolayı Alman devletinin tek başına milliyetçi müdahalelerde bulunma imkânı pek yoktur. Savaş müdahalelerinden bahsetmek yerine, "barışı koruyucu", "barış sağlayıcı" veya "barışa zorlayan önlemler"den söz edilmektedir artık. "Savaşmak zorunda kalmamak için savaşabilme yeteneğine sahip olmak" söyleminin yerine, "savaşabilmek ve yardım et-

meyi istemek"[106] söylemi geçirilmiştir. Bu söylem, aynı zamanda, "amaçlar için verilmiş bir hukuksal vekâlete dayanarak gerektiği yerde barış bozucuların cezalandırılması amacıyla karşı şiddet olarak sınırlı ve hedefi belli saldırı eylemlerini"[107] gerçekleştirmeye hazır ve bu tür müdahalelerde bulunma yeteneğine sahip olmayı kesinlikle içermektedir. Kendini lanse etme şekline bakılırsa, Bundeswehr sahneye bir savaş gücü olarak değil "global misyona sahip" bir çeşit "silahlı sosyal hizmet kurumu"[108] olarak çıkmaktadır.

Gelinen noktada, had safhada silahlanmış rakip devletler sistemi değil de devlet egemenliğinin yıkılışı, düşman bir düzen değil de "kaos ve iç savaş batağındaki boğulmuş" dış bir ülke, savaş birliklerinin oluşturulmasını ve müdahalesini meşrulaştırmaktadır. Rekabet halindeki *savaş tanrıları* ile çapulcu çetelerin amansız düşmanlığı karşısında düzenli askeri şiddet, kendini, hani insanlığın gerçek koruyucusu olarak takdim etmediği yerde, bu gruplarınkinden daha küçük bir kötülük olarak sunmaktadır. Foucault'nun egemenlik/hükümranlık söylemi ile devrimci savaş söylemi arasında yaptığı ayrıma bir kez daha geri dönüp atıfta bulunmak istersek: Doğu-Batı çatışması, birbiri ile tarihsel olarak bağdaşmaz, antagonist düşmanlık şeklindeki devrimci modeli dondurarak Soğuk Savaş'a uygulamış; ama bu ihtilaf modelini korumayı da ihmal etmemiştir. Bu çatışmanın son bulmasıyla birlikte Almanya'da, diğer Batı sanayi devletlerinde olduğu gibi, dış siyaset düşüncesini ve eylemini, emperyalist pasifizm şeklindeki egemenlik mantığı belirlemektedir.

Askerlerin silah altına alınması ve yeni itaat şekillerinin üretilmesi

106. Klaus Naumann: Zuverlässiges Instrument in den Händen der Politik. Frankfurter Rundschau, 27.10.1995, Sonderbeilage "Armee im Wandel".
107. Age.: Die Bundeswehr in einer Welt im Umbruch. Berlin 1994, s. 127/128.
108. von Bredow: Die Zukunft der Bundeswehr, s. 21.

için devreye sokulan yeni yönelimlerin ve deneme uygulamalarının beraberinde hangi sonuçları getireceği şimdiden ancak ana hatlarıyla belirmiştir: Zorunlu askerlik hizmetinin 10 aya indirilmesi, ordunun bir yanda hizmet süresi uzun gönüllü askerler çekirdeği ile diğer yanda zorunlu hizmetini yerine getiren kısa dönem askerler şeklindeki bölünmesinin daha da büyüyeceğine işaret etmektedir. Yeni görevler için oluşturulan ve eğitilen "bunalımlara cevap verecek güçlerde" mecburi askerlik yükümlülüğü olanlar hemen hiç görevlendirilmeyeceklerdir. Bu güçleri oluşturacak gönüllülerin ise ret hakkı saklı kalacaktır. Federal Almanya'da diğer NATO devletlerinden farklı olarak –hâlâ?– kanuni zorunlu askerlik görevi uygulamasında ısrar edilmesinin nedenleri, askeri etkinliği sağlama kaygısından öteye geçen nedenlere dayanmaktadır. Genel zorunlu askerlik uygulaması "Demokrasinin meşru bir çocuğudur"[109] şeklindeki mitolojinin ötesinde, bu mecburiyet, devletin hayat ve ölüm üzerindeki egemenlik hakkını anlatmaktadır ve her şeyden önce devletin vatandaşlarından zorla neleri talep edebildiğinin göstergesidir. Bu uygulamanın sürdürülmesi bakımından bir başka hesap, belki de daha önemlidir: Zorunlu askerlik hizmeti ortadan kaldırılacak olursa, bu uygulamayla birlikte, sosyal hizmet sisteminin her zamankinden daha çok muhtaç olduğu zorunlu sivil hizmet uygulaması da son bulacaktır. Gerçi erkek ve kadın nüfusunun ayrımsız olarak kendi seçimlerine göre orduda veya sivil alanlarında bir görevi yerine getirmesi şeklindeki genel bir zorunlu hizmet alternatifi anlayışı da kamuoyunda giderek artan sayıda yandaş bulmaktadır.[110] Mevcut statükoyu eleştirenlerin sadece zorunlu askerlik hizmetini reddetmesi, zorunlu bir devlet hizmeti yükümlülüğünü toptan reddetmek bir yana, böyle bir zorunlu hizmeti kadın nüfusunu da kapsayacak tarzda genişletmek iste-

109. Tıpkı 1928'de Carl Schmitt'in "Anayasa öğretisi"nde yazdığı gibi, Alman Cumhurbaşkanı Theodor Heuss 1949'da parlamentoda şunları söyledi: "Genel seçme hakkı olmaksızın hakiki bir demokrasinin olması ne kadar mümkünse, genel askerlik görevi olmaksızın da bir demokrasinin olması o kadar mümkündür." (s. 254). Tarihsel düzlemden geri dönüp bakıldığında, demokrasi ile askerlik görevi arasındaki sözümona özdeki bağlantıdan pek eser kalmadığı görülmektedir. Almanya'da en azından 1945'e kadar demokratikleşme ile militarizasyon süreçleri hiçbir şekilde paralel yol almamışlar, tersine toplum, genel askerlik hizmeti mecburiyetiyle militarize edilmiş; bu militarize etmenin amaçlarından biri de, demokratik katılımda ısrar eden siyasal güçleri sindirmek olmuştur. Askerlik görevinin "meşru babası" demokrasi değil, ister monarşist, ister faşist, devletçi sosyalist ya da parlamenter olsun, modern ulusal devlettir; kitleleri hem siyasal hem de askeri düzlemde harekete geçiren ulusal devlet.

110. Örneğin bkz.: Sibylle Tönnies: Arbeitsdienst? Warum nicht! Die Zeit, 12.7.1996, s. 53 ve bu yazıyı izleyen tartışmalar. Bu tartışmaya eleştirel yaklaşım; Heiner Möller: Dem Staate dienen. Konkret, H. 10/1996, s. 24-26.

meleri, yürütülen tartışmanın karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Bu görüşe göre devletin uyguladığı "asker olma zorlaması" köhnemiş bir uygulama olabilir, ama "hizmet etme yasal zorunluluğu" tartışmaya dahi açılmamalıdır.

Gelinen yerde, caydırma yoluyla savaşı önlemek düşüncesi değil de, "ciddi, gerçek savaş durumu", ordunun görevini tanımlayan etmen olduğundan, askeri eğitimin merkezine yeniden savaşabilme yeteneğine sahip olma hedefini yerleşmiştir. Teknik alandaki profesyonellik, gerçi hâlâ kahramanca bir gözükaralığa tercih edilmektedir; fakat orduda üslup sertleşmiş ve kabalaşmıştır. Sanayi sosyolojisinin halkla ilişkiler söylemi, yerini askerlere yapılan geleneksel askeri "erdemler" çağrısına bırakmıştır. Yani Karst, ölümünden sonra Baudissin karşısında zafer kazanmıştır.

Askeri disiplini sağlama yöntemi teknolojik düzlemde enformasyon çağının gerekliliklerine uyarlanmaktadır. Bilgisayar destekli sanal düzlemde gerçekleştirilen savaş pratikleri (*cyberspace*) gerçek savaş durumu antrenmanı yaptırırken, tatbikatları ve birliklerin talim alanlarını tamamlamaktadır. Fakat "gerçek savaş durumuna yakın bu eğitimin" elektronik sanal düzlemlerde mi yoksa arazide mi gerçekleştiği (tek başına) belirleyici değildir; zira öldürülme veya yaralanma korkusunu suni bir şekilde üretmek mümkün değildir. Teknik aygıtların bunca ikamesine rağmen, savaşmak için hâlâ insana ihtiyaç vardır ve insanların vücutları yaralanabilir, "ruhları" ise potansiyel olarak güvenilmez özelliktedir. Ulusal görev ve fedakârlık söylemine veya "etik"e yaslanma yöntem ve uygulamaları ile asker ölümünün daha ne kadar hafifletilerek dayanılabilir kılınabileceği sorusu hâlâ açıktır. II. Dünya Savaşı'ndan elli yıldan fazla bir süre geçtikten sonra yine "savaşta ölümler" başladığı zaman nelerin olacağı belli değildir. Askeri hazırlıkların, donanımların bütün öteki alanlarından farklı olarak, itaat üretme alanında sürtüşmeler ve aksaklıklar savaş sırasında ortaya çıkar.

IX
Sonuç tezleri

(1) Askeri itaat, devletin örgütlü şiddeti ile gönüllü ya da zoraki işbirliği yapmak demektir. Askerler öldürmek ve hayatlarını ortaya koymak suretiyle devletin şiddet tekelini güvence altına alırken, devlet gücü hayat ve ölüm hakkındaki egemenlik hakkını elinde bulundurma talebini yürürlüğe koyar. Bir asker, sadece görevini yerine getirme ölçütlerine göre ordu için bir anlam ve önem taşır. Disipline sokma, birbiriyle değiştirilebilir, birbiri yerine kullanılabilir hale getirmek demektir; "insan malzemesinin" olabildiğince ileri düzeyde bir işe yararlılık, verimlilik sağlayacak ve itaat gösterecek şekilde işlenmesi demektir.

(2) Askeri disiplin, davranışların öngörülebilir ve beklenebilir hale gelmesini amaçlar –emirlerin yerine getirilmesi gerekmektedir–; ama askeri disiplin aynı zamanda daima öngörülemeyeni, beklenmeyen

davranışları da hesaba katmak zorundadır. Askeri disiplin, elimine etmeye çalıştığı şeyi, yani davranış ve eylemlerin rastlantısal olabilme durumunu önlenmesi gereken bir durum olarak da kabul eder. İnsan davranışı ve eylemleri, tepeden tırnağa belirlenebilir olsaydı, itaat üretimine gerek duyulmazdı; ama öte yandan belirlenmeye elverişli olmasaydı ne davranış olurdu ne de disiplin diye bir şey. Disipline sokma talebi, hiçbir zaman gerçekleştirme imkânını bulamayacağı daima homojen bir topyekûn düzen ütopyasını içerir. Bu nedenle disipline etme eylemi kendini düzensizlik tehdidi ve tehlikesine sürekli karşı koyma eylemi olarak gerçekleştirmektedir.

(3) Askeri düzen özellikle istikrarsız, güvenilmezdir; askeri itaat üretimi ise özellikle sert, katı, ödünsüzdür; çünkü her ikisi de bir ölümkalım savaşı şartları altında işe yarar olduklarını kanıtlamak zorundadır. Orduları öteki disiplin kurumlarından ayırt edici özellik, kişiyi, toplumsal işlevini gerçekleştirmeye zorlamaları değil, askerin toplumsal işlevinin öldürme ve ölmeye hazır olma şartlarını içermesidir. Geçirdiği bütün tarihsel dönüşümlere rağmen, askeri disiplinin sürekli ve kalıcı olmasını sağlayan özellik budur.

(4) Askeri davranış ve eylem biçimi iki uğrağın bileşiminden oluşmaktadır: Savaş, Clausewitz'in deyişiyle "genişletilmiş bir ikili mücadele" ve etkin bir şiddet uygulamasıdır (*killing people and destroying things*/insanları öldürmek ve nesneleri imha etmek). Bu iki uğrak kopmaz bir bütünlük oluşturmakla birlikte, her zaman aynı öneme sahip değillerdir. İtaat üretimi her iki beceriyi de kazandırmalıdır; ancak, bu her bir uğrak farklı birer itaat tipini içerir: Savaşmayı hedef alan disiplin "sıcak"tır ve bu disiplin şekli duygu durumları, heyecanları harekete geçirmekte, bunların önündeki sınırı kaldırmakta ve bunları körüklemektedir. Etkin şiddet kullanımını hedefleyen itaat tipi ise "soğuktur", ani duygu durumlarını, heyecanları denetler, düzene sokar ve dizginler. Soğuk ile sıcak arasındaki ilişki değişkendir ve askerleri disipline etme tarihi, daha çok "sıcak" ile daha çok "soğuk" olan evrelerin yer değiştirmesi olarak yazılabilir.

(5) Askeri disiplin güvenilir bedenler ve itaatkâr, sadık bir "ruh" üretir; askerleri teknik savaş aygıtı ile kaynaştırır. Daimi orduların ilk dönemlerinde bedensel şartlandırma ve bedenin ıslahı ve terbiyesi, disipline etme çabalarının merkezinde yer almışken, XIX. yüzyılda ideolojik seferberlik ve tektipleştirme ön plana çıkmıştır. XX. yüzyılın sanayileşmiş savaş ortamında ise, geleneksel sıkı talim pratiklerinden ve "manevi, ruhsal donanım" sağlama önlemlerinden tamamen vazgeçilmeksizin, teknik en yüksek düzeydeki disiplin mercii konumuna gel-

miştir. Yaşanan değişme ve işlev kaymaları, itaat üretiminin tek tek askerlerce içselleştirilip kendiliğinden gerçekleştirilmesine ve somut-teknik nesnelerle ilişkiyi düzenlemesine yol açmıştır. Eskiden sıkı bir talim altında bunaltılan paralı askere uygulanan disiplin, bu disiplini denetleyen ve cezai yaptırımlara başvuran subayın varlığı sayesinde sağlanabiliyordu. Vatansever ideolojik şartlandırma "içten gelen kanaat ve inanca dayalı bir itaate" yaslanmaktaydı; teknik askerin işlevselliğini sağlayan disiplin ise, ondan, makinelerin bilimsel, uzmanca bakım ve kullanımını talep eden bir disiplindir.

(6) Disiplinin tarihsel süreç içindeki dönüşümleri savaş yönetiminin teknik düzeyleriyle uyuşum halindedir ve buna bağlı olarak askeri iş-
bölümünün derecesini de etkiler. Emir-itaat ilkesi içinde enikonu tespit
edilmiş olsa da, emirlerin düzenledikleri ve uzandıkları alanların kapsamları değişkenlik arz etmektedir: Mutlakıyet döneminin ordularında hatlar halindeki savaş biçiminde, birliğin eşgüdümlü hareket etmesini sağlayabilmek için her bir el hareketinin ve her bir adımın komut üzerine gerçekleşmesi gerekiyordu. XIX. yüzyılda yaygınlaşan daha açık muharebe biçimlerine geçilmesinden ve piyade birliklerinin büyük ordu kitlelerini oluşturmaktan çıktığı günlerden bu yana artık çok sayıda teknik uzman, savaşın çehresini belirlemektedir. Bu yeni dönemde emirleri görevin tanımıyla sınırlandırmak, emirlerin uygulanış tarzlarını ise emir uygulayanlara bırakmak zorunlu hale gelmiştir. Bunun için arkalarında elinde nişana hazır silahlı subayların bulunmadığı durumlarda da sadakatlerine ve savaşma istekliliğine güvenilebilecek askerlere ihtiyaç vardır. Eski tip piyade askerinin eğitimi için ona sürekli olarak talim yaptırmak yeterli geliyordu; ileri derecede karmaşık silah teknolojilerinin ihtiyaç duyduğu mesleki beceri ve yetkinlikler ise ancak masraflı eğitim süreçleri sonrasında edinilebilmektedir. Askeri disiplindeki bütünsellik, teknik özel disiplinlerin kapsamlı çeşitliliğinde kaybolmaktadır.

(7) Disipline sokma, direnişi kışkırtmaktadır. Askerler başkaldırmakta, kaçmakta, düşman saflarına geçmekte, sabotaj eylemleri düzenlemekte ya da emirleri yerine getirmeyi reddetmektedir; hastalanmakta veya hasta numarası yapmaktadır; kendilerini yaralamakta veya intihar etmektedir. İtaat üretimi bu yüzden daima aynı zamanda itaatsizliğin önlenmesi ve cezalandırılması girişimleri anlamına da gelmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda paralı askerlere ücretlerin ödenmemesi ve gıda ihtiyaçlarının bir şekilde giderilmemesi sorunu, disipline sokma çabalarına bir sınır koyduysa da, XVIII. yüzyılın orduları, asker kaçaklığının önlenmesi için eksiksiz denetim ve bedensel şiddet cezaları ve

mal varlığına el koymayı içeren bir yaptırım sistemi yerleştirmiştir. 1848 döneminden itibaren, ordu "darbeci unsurları" denetim altında tutmak amacıyla, "topyekûn kurum" halinde geliştirildi. Genel zorunlu askerlik hizmetinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, askeri aygıt için potansiyel "bozucu ve başarısız" öğeleri, daha silah altına alınmadan önce tespit etmek ve ayıklamak giderek önem kazanan bir önlem haline gelmiştir. XX. yüzyıla geçildikten sonra, "I. Dünya Savaşı" sırasında "savaş nevrotiklerine" karşı boşuna olduğu kadar, gaddarca da bir mücadele veren askeri psikiyatristler, ayıklama uzmanları olarak görev almışlardı. Nasyonal sosyalist rejim, güvenilir olmayan unsurların ayıklanıp fiziksel olarak yok edilmesi derecesinde radikalleşmişti. Federal

Almanya Cumhuriyeti'nde ise savaş görevini reddetmenin meşrulaştırılması, orduya, isteksiz asker mükelleflerini ordudan uzak tutma ve bunları aynı zamanda sivil alandaki hizmetlerde zorunlu görevlere yönlendirme yolunu açan ve başarıyla uygulanan bir imkândır.

(8) Disipline etme sosyal teknoloji özelliği taşır. Disipline etme söylemlerinde kullanılan benzetmeler, makinelerin alanından alınmıştır; itaat üretiminin yaygın, farklı biçimleri her bir dönemin özgün makine tiplerinde karşılıklarını bulmaktadır: Mutlakıyetçi çağın disiplin ideali mekanikti; askeri birlik, "beden makinelerin" hareketleri, bir saat mekanizması kadar kesin ve hassas olmak durumundaydı ve askerlerin eğitilmesi, çarkların kenetlenmesini sağlamaya benzeyen bir sanattı. Napoléon tipi savaşlardan II. Dünya Savaşı'na kadar enerjetik model hâkim oldu. Ordu ve ulusun mücadele potansiyelini artırmak için bir coşku ve heyecan kavılcımı çakılıyor; böylece vatanseverlik ateşinin körüklenip askerleri yanıcı maddeye dönüştürmesi isteniyordu. İletişim çağının disiplini sibernetiktir; silah teknolojisi ile askeri birlik nasıl bir bütün olarak görülüyorsa, tek bir asker de karmaşık bir sistem olarak görülmektedir. Disiplin altına almak, başarı yeteneğini mükemmelleştirmek için değişik sistem öğelerini ve alt sistemleri birbiriyle uyumlu hale getirmek ve tek bir kumanda devresi altında toplamak anlamına gelmektedir.

(9) Askeri eleştiri, sadece ordu organizasyonunun etkisizliğine karşı çıkmakla yetinmediği veya şiddetin skandallaştırılmasından, barış çağrıları yapmaktan öteye geçtiği yerde, askeri itaat üretiminin de eleştirisi olmuştur. Makine benzetmesi –vicdani retten ordu grevine kadar– savaş aygıtını durdurmayı ya da en azından frenlemeyi amaçlayan muhalif pratiğin modellerini de desteklemekteydi. İtaatkârlığın yıkılışını hâlâ dişlilerin arasına kum kaçması metaforuyla ya da enerji krizi örneğiyle (Düşünün ki savaş çıktı ve kimse savaşa gitmiyor!) algılayan

bir ordu eleştirisi, nesnelliğini çoktan yitirmiştir. Ordu eleştirisi yapılacaksa, ortaya hiçbir sonuç koymaksızın bilgisayarı kıyamete kadar en yüksek randımanda çalıştıracak bir bilgisayar virüsü, belki de çağdaş bir benzetme olabilecektir.

Kaynakça

Abbt, Thomas: Vom Tode für das Vaterland. Berlin 1770

Abel, Günter: Stoizismus und frühe Neuzeit. Berlin/New York 1978

Abendroth, Wolfgang: Ein Leben in der Arbeiterbewegung. Frankfurt/M. 1976

410 Abraham, Karl: Erstes Vorreferat. In: Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen, Leipzig/Wien 1919, s. 31-41

Abt, [Christian]: Die Revolution in Baden und die Demokraten. Vom revolutionären Standpunkt aus beleuchtet. Herisau 1849

Acta Borussica. Denkmäler der Preußischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert, 1. Abt.: Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preußens im 18. Jahrhundert, 16 Bde. Berlin 1892ff.

Adam, Armin: Raumrevolution. Ein Beitrag zur Theorie des totalen Krieges. In: Stingelin, Martin/Scherer, Wolfgang (Hrsg.): HardWar/SoftWar. Krieg und Medien 1914 bis 1945. München 1991, s. 145-158

Altrichter, Friedrich: Das Wesen der soldatischen Erziehung. Oldenburg/Berlin 1935

Anders, Günther: Die Antiquiertheit des Menschen, 2 Bde. München 1956/1980

Andersch, Alfred: Die Kirschen der Freiheit. Frankfurt/M. 1952

Anderson, Benedict: Die Erfindung der Nation. Frankfurt/M. 1988

Anneke, Fritz: Ein ehrengerichtlicher Prozess. Leipzig 1846

Anneke, Mathilde Franziska: Mutterland. Memoiren einer Frau aus dem badisch pfälzischen Feldzuge (1853). Münster 1982

[Anonym]: Über militärischen Enthusiasmus. In: Magazin der neuesten merkwürdigen Kriegsbegebenheiten, Bd. 6, 1796, s. 25-45

[Anonym]: Beitrag zur Beantwortung der Frage: Welches sind die Ursachen der plötzlichen Auflösung aller Disziplin in dem badischen Armeekorps? Karlsruhe 1849

[Anonym]: Die Ursachen der Meuterei und des Zerfalls des großherzoglich badischen Truppenkorps im Mai 1849. In: Deutsche Vierteljahrs Schrift, 1850, H. 2, s. 130-158

[Anonym]: Die Zermürbung der Front. In: Süddeutsche Monatshefte, 16. Jg., Dez. 1918, s. 176-192

[Anonym]: Um den Exerziermarsch. In: Der Truppendienst. Beilage zur "Deutschen Wehr", 1. Jg., Nr. 1., 9.1.1936, s. 24

[Anonym]: Zufällige Gedanken über die Pedanterie im Kriege. Frankfurt/Leipzig 1758, Nachdruck in: Johannes Hofmann: Die kursächsische Armee 1769 bis zum Beginn des Bayrischen Erbfolgekrieges. Phi. Diss. Leipzig. Rudolstadt 1914, s. 136-156

Antimilitarismus und Generalstreik. Berlin 1904

Arendt, Hannah: Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, 3. Bde. Frankfurt/M. 1975

—: Was heißt persönliche Verantwortung unter einer Diktatur? In: dies.: Nach Auschwitz. Berlin 1989, s. 81-97

Arndt, Ernst Moritz: Drei Flugschriften (1812). Faksimiledruck: Berlin 1988

—: Für Vaterland und Freiheit. Berlin o.J.

Arnsberg, Gad: "...dem Volke unter die Arme greifen." Deutsche und polnische Beispiele zur emanzipatorischen Rolle der Armee in den 1830er Jahren. In: Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte, Bd. XVI, 1987, s. 154-176

—: Der frühdemokratische Gegenzug. In: Borst, Otto (Hrsg.): Aufruhr und Entsagung. Vormärz 1815-1848 in Baden und Württemberg. Stuttgart 1992, s. 65-86

Aschaffenburg, Gustav: Die konstitutionellen Psychopathen. In: Bonhoeffer, Karl (Hrsg.): Handbuch der ärztlichen Erfahrungen im Weltkriege 1914/1918, Bd. IV: Geistes und Nervenkrankheiten. Leipzig 1922, s. 122-153
Ashworth, Tony: The sociology of trench warfare 19141918. In: British Journal of Sociology, Vol. XIX, 1968, s. 407-423
—: Trench Warfare 1914-1918. The Live and Let Live System. London 1980
Auvray, Michel: Objecteurs, insoumis, déserteurs. Histoire des réfractaires en France. Paris 1983
Avé Lallement, Friedrich Christian Benedikt: Das deutsche Gaunertum in seiner sozialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande. Leipzig 1858-1862, Nachdruck: Berlin 1914
Avineri, Shlomo: Hegels Theorie des modernen Staates. Frankfurt/M. 1976

Bachmann, Peter/Zeisler, Kurt: Der deutsche Militarismus. Illustrierte Geschichte, Bd. 1. Berlin 1986
Bahr, Hans Dieter: Die Sprache des Gastes. Leipzig 1994
Bahrdt, Hans Paul: Die Gesellschaft und ihre Soldaten. München 1987
Bald, Detlef: Vom Kaiserheer zur Bundeswehr. Sozialstruktur des Militärs: Politik der Rekrutierung von Offizieren und Unteroffizieren. Frankfurt/M. 1981
—: Der deutsche Offizier. Sozial und Bildungsgeschichte des deutschen Offizierskorps im 20. Jahrhundert. München 1982
—: Militär und Gesellschaft 1945-1990. Baden-Baden 1994
—/Krämer Badoni, Thomas/Wakenhut, Roland: Innere Führung und Sozialisation. Ein Beitrag zur Soziopsychologie des Militärs. In: Reiner Steinweg (Red.): Unsere Bundeswehr? Frankfurt/M. 1981, s. 134-166
Balibar, Etienne/Wallerstein, Immanuel: Rasse Klasse Nation. Ambivalente Identitäten. Hamburg/Berlin 1990
Ball, Hugo: Gesammelte Gedichte. Zürich 1963
Banse, Ewald: Raum und Volk im Weltkriege. Oldenburg 1932
—: Wehrwissenschaft. Einführung in eine neue nationale Wissenschaft. Leipzig ²1933
Barth, Hans: Über den totalen Staat und seine ideologischen Voraussetzungen. In: ders.: Fluten und Dämme. Zürich 1943, s. 201-242
Barthes, Roland: Sade Fourier Loyola. Frankfurt/M. 1974
Bartjes, Heinz: Der Zivildienst als Sozialisationsinstanz. Weinheim/München 1996
—: "Ich tu' es für die Leute und ich tu' es für mich, was ich tue". In: neue Praxis, 26. Jg., 1996, H. 1, s. 16-33
Bartov, Omer: Extremfälle der Normalität und die Normalität des Außergewöhnlichen: Deutsche Soldaten an der Ostfront. In: Ulrich Borsdorf/Mathilde Jamin (Hrsg.): Überleben im Krieg. Reinbek 1989, s. 148-161
—: Brutalität und Mentalität. Zum Verhalten deutscher Soldaten an der "Ostfront". In: Jahn, Peter/Rürup, Reinhard (Hrsg.): Erobern und Vernichten. Der Krieg gegen die Sowjetunion. Berlin 1991, s. 183-199
—: The Conduct of War: Soldiers and the Barbarization of Warfare. In: Journal of Modern History, Vol. 64, 1992, Suppl.: Resistance against the Third Reich, s. 32-45
—: Hitlers Wehrmacht. Reinbek 1995
—: Wem gehört die Geschichte? In: Heer, Hannes/Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg 1995, s. 601-619
Batscha, Zwi: Thomas Abbts politische Philosophie: In: ders.: "Despotismus jeder Art reizt zu Widersetzlichkeit". Die französische Revolution in der deutschen Popularphilosophie. Frankfurt/M. 1989, s. 126-168
Baudissin, Wolf Graf von: Soldat in der offenen Gesellschaft. In: Raven, Wolfram von (Hrsg.): Armee gegen den Krieg. Stuttgart Degerloch 1966, s. 286-306
—: Soldat für den Frieden. München 1969
—: Nie wieder Sieg. Programmatische Schriften 1951-1981. München 1982
Bauman, Zygmunt: Dialektik der Ordnung. Die Moderne und der Holocaust. Hamburg 1992
Baumann, Reinhard: Das Söldnerwesen im 16. Jahrhundert im bayerischen und süddeutschen Beispiel. München 1978

—: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg. München 1994
Bebel, August: Nicht stehendes Heer sondern Volkswehr! Stuttgart 1898
Beck, Ulrich: Der feindlose Staat. In: Die Zeit, 23.10.1992, s. 65/66
Becker, Johannes Philipp/Esselen, Chr.: Geschichte der süddeutschen Mai Revolution des Jahres 1849. Genf 1849
Behrens, Manfred: Ideologische Anordnung und Präsentation der Volksgemeinschaft am 1. Mai 1933. In: Projekt Ideologie-Theorie: Faschismus und Ideologie 1. Berlin 1980, s. 81-106
Bender, Annie: Thomas Abbt. Ein Beitrag zur Darstellung des erwachenden Lebensgefühls im 18. Jahrhundert. Bonn 1922
Berenhorst, Georg Heinrich von: Betrachtungen über die Kriegskunst (1797/1799). Neudruck: Osnabrück 1978
Berghahn, Volker R.: NSDAP und "geistige Führung" der Wehrmacht 19391943. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 17. Jg., 1969, s. 17-71
(Hrsg.): Militarismus. Köln 1975
—: Militär, industrialisierte Kriegführung und Nationalismus. In: Neue Politische Literatur, XXVI. Jg., 1981, s. 20-41
—: Militarismus. Die Geschichte einer internationalen Debatte. Hamburg 1986
Berliner Geschichtswerkstatt (Hrsg.): August 1914. Ein Volk zieht in den Krieg. Berlin 1989
Bernstein, Eduard: Patriotismus, Militarismus und Sozialdemokratie. In: Sozialistische Monatshefte, 11. Jg., 1907, Bd. 1, s. 434-440
Bessel, Richard: Germany after the First World War. Oxford 1993
—: Die Heimkehr der Soldaten: Das Bild der Frontsoldaten in der Öffentlichkeit der Weimarer Republik. In: Hirschfeld, Gerhard/Krumeich, Gerd/Renz, Irina (Hrsg.): Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch... Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Essen 1993, s. 221-239
Besson, Waldemar: Dokumentation zur Geschichte des nationalsozialistischen Führungsoffiziers (NSFO). In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 9. Jg., 1961, s. 76-116
Bielefeld, Ulrich: Das Wie der nationalen Konstruktion. Vom "Culte de Moi" zum "Culte des Nous" bei Fichte und Barrès. In: Mittelweg 36, 4. Jg., 1995, H. 1, s. 15-31
Binding Karl/Hoche, Alfred E.: Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Maß und ihre Form. Leipzig 1920
Binz, Gerhard Ludwig: Wehr-Verneinung. Eine Studie über ihre Entstehung und ihre Erscheinungsformen. Beiheft 4 der Wehrwissenschaftlichen Rundschau. Berlin/Frankfurt/M. 1956
Birckenbach, Hanne: Wehrdienst als Verlust und Befreiung von der zivilen Lebensweise. In: Steinweg, Reiner (Red.): Unsere Bundeswehr? Zum 25jährigen Bestehen einer umstrittenen Institution. Frankfurt/M. 1981, s. 197-233
—: Mit schlechtem Gewissen Wehrdienstbereitschaft von Jugendlichen. Baden-Baden, 1985
Birke, Peter/Friedrich, Rudi: Zivildienstleistende: Zwangsarbeiter im sozialen Kleid. In: Vorgänge, 27. Jg., 1988, H. 3, s. 58-65
Bimbaum, Karl: Kriegsneurosen und -psychosen auf Grund der gegenwärtigen Kriegsbeobachtungen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie. Referate und Ergebnisse, 1915-1918, Bd. XI, s. 321-369, Bd. XII, s. 189, 317-388, Bd. XIII, s. 457-533, Bd. XIV, s. 193-258, 313-351, Bd. XVI, s. 178
Black, Jeremy: A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800. London 1991
Blessing, Werner K.: Disziplinierung und Qualifizierung. Zur kulturellen Bedeutung des Militärs im Bayern des 19. Jahrhunderts. In: Geschichte und Gesellschaft, 17. Jg., 1991, s. 459-479
Blesson, Louis: Betrachtungen über die Befugnis des Militairs, an politischen Angelegenheiten Teil zu nehmen. Berlin 1821
Boberach, Heinz (Hrsg.): Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, 17 Bde. Herrsching 1984
Bödeker, Hans Erich: Thomas Abbt: Patriot, Bürger und bürgerliches Bewußtsein. In: Rudolf Vierhaus (Hrsg.): Bürger und Bürgerlichkeit im Zeitalter der Aufklärung. Heidelberg 1981, s. 221-253
Bohnen, Klaus: Von den Anfängen des "Nationalsinns". In: Scheuer, Helmut (Hrsg.): Dichter und ihre Nation. Frankfurt/M. 1993, s. 121-137

Bohse, Jörg: Inszenierte Kriegsbegeisterung und ohnmächtiger Friedenswille. Meinungslenkung und Propaganda im Nationalsozialismus. Stuttgart 1988
Boll, Friedhelm: Die deutsche Sozialdemokratie zwischen Resignation und Revolution. In: Huber, Wolfgang/Schwerdtfeger, Johannes (Hrsg.): Frieden, Gewalt, Sozialismus. Stuttgart 1976, s. 179-281
—: Frieden ohne Revolution? Friedensstrategien der deutschen Sozialdemokratie vom Erfurter Programm 1891 bis zur Revolution 1918. Bonn 1980
Bonhoeffer, Karl: Erfahrungen aus dem Kriege über Ätiologie psychopathologischer Zustände mit besonderer Berücksichtigung der Erschöpfung und Emotion. In: Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Bd., 1917, s. 77-95
Borgius, Walther: Die neuere Entwicklung des Anarchismus. In: Zeitschrift für Politik, 1. Bd., 1908, s. 514-538
Borkenau, Franz: Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild. Paris 1934
Borkenhagen, Franz H. U.: Innere Führung als Ideologie? Zur technokratischen Verkürzung eines Reformkonzepts im Truppenalltag. In: Wolfgang R. Vogt (Hrsg.): Militär als Gegenkultur? Leverkusen 1986, s. 273-282
Bräker, Ulrich: Lebensgeschichte und Natürliche Ebentheuer des Armen Mannes im Tockenburg (1789). Zürich 1978
Brandt, Peter: Einstellungen, Motive und Ziele von Kriegsfreiwilligen 1813/14: Das Freikorps Lützow. In: Dülffer, Jost (Hrsg.): Kriegsbereitschaft und Friedensordnung in Deutschland 1800-1814. Münster 1995 (Jahrbuch für Historische Friedensforschung, 3. Jg., 1994), s. 211-233
Brass, August: Der Freiheitskampf in Baden und in der Pfalz im Jahre 1849. St. Gallen 1849
Bredemeier, Karsten: Kriegsdienstverweigerung im Dritten Reich. Baden-Baden 1991
Bredow, Wilfried von: Die unbewältigte Bundeswehr. Frankfurt/M. 1973
—: Die Zukunft der Bundeswehr. Gesellschaft und Streitkräfte im Wandel. Opladen 1995
Breuer, Stefan: Faschismus in Italien und Deutschland. Gesichtspunkte zum Vergleich. In: ders.: Aspekte totaler Vergesellschaftung. Freiburg 1985, s. 199-225
—: Sozialdisziplinierung. Probleme und Problemverlagerungen eines Konzepts bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault. In: Sachße, Christoph/Tennstedt, Florian (Hrsg.): Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Frankfurt/M. 1986, s. 45-69
—: Max Webers Herrschaftssoziologie, Frankfurt/M. 1991
—: Die Gesellschaft des Verschwindens. Von der Selbstzerstörung der technischen Zivilisation. Hamburg 1992
—: Anatomie der Konservativen Revolution. Darmstadt 1993
—: Erinnerungen an die Zivilisation. In: Mittelweg 36, 3. Jg., 1994, H. 6, s. 14-25
Brieler, Paul: "Sorgenkinder" in der Wehrmachtspsychologie. In: Psychologie & Gesellschaftskritik, 12. Jg., 1988, H. 3, s. 51-75
Bröckling, Ulrich: Nieder mit der Disziplin! Hoch die Rebellion. Anarchistische Soldaten Agitation im Deutschen Kaiserreich. Berlin 1988
—: Proletarischer Patriotismus. Nationalismus, Militarismus und Krieg in der deutschen Sozialdemokratie bis 1914. In: Graswurzelrevolution, Nr. 141, Febr. 1990, s. 10/11
—: Krieg und Geschwindigkeit. Paul Virilios "Dromologie". In: Schwarzer Faden, 12. Jg., 1991, H. 2, s. 16-25
—: Zwischen "Krieg dem Krieg" und "Widerstrebt dem Übel nicht mit Gewalt!" Anarchistischer Antimilitarismus im Deutschen Kaiserreich vor 1914. In: Jahrbuch für historische Friedensforschung, 5. Jg., 1996. Münster 1996 (im Druck)
Broszat, Martin: Resistenz und Widerstand. In: ders./Fröhlich, Elke/Grossmann, Anton: Bayern in der NS Zeit, Bd. IV. München 1981, s. 691-709
Browning, Christopher R.: Ganz normale Männer. Das Reserve Polizeibataillon 101 und die "Endlösung" in Polen. Reinbek 1993
Brückner, Gottfried: Der Bürger als Bürgersoldat. Phil. Diss. Bonn 1968
Brückner, Peter: Das Abseits als sicherer Ort. Kindheit und Jugend zwischen 1933 und 1945. Berlin 1980
Bruhn, Joachim: Was deutsch ist. Zur kritischen Theorie der Nation. Freiburg 1994
Büsch, Otto: Militärsystem und Sozialleben im alten Preußen 17131807. Frankfurt/M. 1981
Büttner, Peter: Freud und der Erste Weltkrieg. Phil. Diss. Heidelberg 1975

Buhr, Victor: Der Sozialismus in der deutschen Armee. Selbst Erlebtes. Berlin 1893
Bundesministerium für Verteidigung, Führungsstab der Bundeswehr (Hrsg.): Handbuch Innere Führung. o. O. 1957
Bundesministerium für Verteidigung: Verteidigungspolitische Richtlinien für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung vom 26. November 1992. In: Blätter für deutsche und internationale Politik, 38. Jg., 1993, s. 1137-1151
Burger, Rudolf: Patriotismus und Nation. In: Leviathan, 22. Jg., 1994, s. 161-170
Burkhardt, Johannes: Der Dreißigjährige Krieg. Frankfurt/M. 1992
Burschel, Peter: Krieg, Staat und die europäische Expansion in der frühen Neuzeit. In: Göttingische Gelehrte Anzeigen, 241. Jg., 1989, s. 264-274
—: Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts. Göttingen 1994
—: Zur Sozialgeschichte innermilitärischer Disziplinierung im 16. und 17. Jahrhundert. In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 42. Jg., 1994, s. 965-981
Butterwegge, Christoph/Hofschen, Heinz Gerd: Sozialdemokratie, Krieg und Frieden. Heilbronn 1984
414 Buse, Heike: Reizwort "Drückeberger": Single-Subjekt -Kollektives Subjekt- Staats Subjekt. In: kultuRRevolution, Nr. 28, Apr. 1993, s. 35-43
Byloff, Fritz: Über den Beweggrund der Fahnenflucht (Desertion). In: Archiv für Kriminologie, 69. Bd., 1918, s. 161-185

Calließ, Jörg: Militär in der Krise. Die bayerische Armee in der Revolution 1848/49. Boppard a. Rh. 1976
Canetti, Elias: Masse und Macht. Frankfurt/M. 1980
Canguilhem, Georges: Das Normale und das Pathologische. Frankfurt/M. 1977
Carl, Horst: Okkupation und Regionalismus. Die Preußischen Westprovinzen im Siebenjährigen Krieg. Mainz 1993
Carsten, Francis L.: War against War. British and German Radical Movements in the First World War. London 1982
Choné, Paulette: "Die Schrecken des Krieges" oder "Das Leben des Soldaten": die Gewalt und das Recht. In: Jacques Callot. Das druckgraphische Werk im Kupferstichkabinett zu Dresden, bearb. von Christian Dittrich. Dresden 1992, s. 16-19
Chorley, Katharine: Armies and the Art of Revolution. London 1943
Clausewitz, Carl von: Vom Kriege. Bonn ⁴1952
—: Schriften-Aufsätze-Studien-Briefe, hrsg. von Hahlweg, Werner, 1. Bd. Göttingen 1966
—: Verstreute kleine Schriften. Osnabrück 1979
Conze, Werner/Stumpf, Reinhard/Geyer, Michael: Militarismus. In: Brunner, Otto/Conze, Werner/Koselleck, Reinhart (Hrsg.): Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Bd. 4. Stuttgart 1978, s. 1-47

D., H. [d.i. Dietz, Wilhelm]: Rastatter Casematt-Enerzählungen eines Freigewordenen. Meisenheim 1850
Dallas, Gloden/Gill, Douglas: The Unknown Army. Mutinies in the British Army in World War I. London 1985
Dann, Otto: Vernunftfrieden und nationaler Krieg. Der Umbruch im Friedensverhalten des deutschen Bürgertums zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Huber, Wolfgang/Schwerdtfeger, Johannes (Hrsg.): Kirche zwischen Krieg und Frieden. Stuttgart 1976, s. 169-224
David, Eduard: Sozialdemokratische Briefe über Vaterlandsliebe. In: Die Neue Gesellschaft, 1. Jg., 1905, s. 51-53, 78/79, 102-104, 125-127, 171-173, 246-249, 299-301
Deist, Wilhelm: Armee und Arbeiterschaft 1905-1918. In: Francia, Bd. 2, 1974, s. 458-481
—: Die Aufrüstung der Wehrmacht. In: ders. u.a.: Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. Frankfurt/M. 1989, s. 437-637
—: Die Reichswehr und der Krieg der Zukunft. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 45, 1/1989, s. 81-92
—: Der militärische Zusammenbruch des Kaiserreichs. Zur Realität der "Dolchstoßlegende". In: ders.: Militär, Staat und Gesellschaft. München 1991, s. 211-233
—: Verdeckter Militärstreik im Kriegsjahr 1918. In: Wette, Wolfram (Hrsg.): Der Krieg des kleinen

Mannes. München 1992, s. 146-167
Delbrück, Hans: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, IV. Teil: Die Neuzeit. Berlin 1920
Demeter, Karl: Das deutsche Offizierskorps in Gesellschaft und Staat 1650-1945. Frankfurt/M. 1962
Dertinger, Antje: Der treue Partisan. Ein deutscher Lebenslauf: Ludwig Gehm. Bonn 1989
Dette, Erwin: Friedrich der Große und sein Heer. Phil. Diss. Göttingen 1914
Dinges, Martin: Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung? Probleme mit einem Konzept. In: Geschichte und Gesellschaft, 17. Jg., 1991, s. 5-29
Dirks, Walter: Schlagen ist unsinnig! In: Aufwärts, 15.10.1956
Doercks, Johann Carl Theodor: Meine militärische Laufbahn geschrieben für meine Kinder. In: Granier, Herman (Hrsg.): Schlesische Kriegstagebücher aus der Franzosenzeit 1806-1815. Breslau 1904, s. 1-140
Dörner, Bernward: "Der Krieg ist verloren!". "Wehrkraftzersetzung" und Denunziation in der Truppe. In: Haase, Norbert/Paul, Gerhard (Hrsg.): Andere Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamsverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995, s. 105-122
Doorn, Jacques van: Militärische und industrielle Organisation. In: Matthes, Joachim (Hrsg.): Soziologie und Gesellschaft in den Niederlanden. Neuwied/Berlin 1965, s. 276-300
Douhet, Giulio: Luftherrschaft. Berlin 1935
Dreitzel, Horst: Justis Beitrag zur Politisierung der deutschen Aufklärung. In: Bödeker, Hans Erich/Hermann, Ulrich (Hrsg.): Aufklärung als Politisierung der Aufklärung. Hamburg, 1987, s. 158-177
Dreyfus, Hubert L./Rabinow, Paul: Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik. Frankfurt/M. 1987
Droysen, Gustav: Die erste Kriegsschule in Deutschland. In: Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, Neue Folge, IV. Jg., 1875, s. 36-52

Eberlein, Michael u.a.: Militärjustiz im Nationalsozialismus. Das Marburger Militärgericht. Marburg 1994
Eckert, Georg: Von Valmy bis Leipzig. Quellen und Dokumente zur Geschichte der preußischen Heeresreform. Hannover/Frankfurt/M. 1955
Eghigian, Greg: Die Bürokratie und das Entstehen von Krankheit. Die Politik und die "Rentenneurosen" 1890-1926. In: Reulecke, Jürgen/Castell Rüdenhausen, Adelheid Gräfin zu (Hrsg.): Stadt und Gesundheit. Zum Wandel von "Volksgesundheit" und kommunaler Gesundheitspolitik im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Stuttgart 1991, s. 203-223
Ehlert, Hans: Ursprünge des modernen Militärwesens. Die nassau-oranischen Heeresreformen. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 38, 2/1985, s. 27-56
Eichberg, Henning: Geometrie als barocke Verhaltensnorm. In: Zeitschrift für historische Forschung, 4/1977, s. 17-50
—: Nationale Identität. Entfremdung und nationale Frage in der Industriegesellschaft. München 1978
Eissler, Kurt R.: Freud und Wagner Jauregg vor der Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen. Wien 1979
Eksteins, Modris: Tanz über Gräben. Die Geburt der Moderne und der Erste Weltkrieg. Reinbek 1990
Elias, Norbert: Über den Prozeß der Zivilisation, 2 Bde. Frankfurt/M. 1980
—: Zivilisation und Gewalt. Über das Staatsmonopol der körperlichen Gewalt und seine Durchbrechungen. In: Joachim Matthes (Hrsg.): Lebenswelt und soziale Probleme. Verhandlungen des 20. deutschen Soziologentags zu Bremen 1980. Frankfurt/M. 1981, s. 98-112
Ellwein, Thomas: Die Zukunft des Soldaten und seine Ausbildung. In: Neues Hochland, 64. Jg., 1972, s. 78-87
Endres, Franz Carl: Vom nächsten Krieg. In: Archiv für Sozialgeschichte und Sozialpolitik, 59. Bd., 1928, s. 48-74
Engell, Lorenz: Der gedachte Krieg. Wissen und Welt der Globalstrategie. München 1989
Erben, Wilhelm: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsartikel. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VII. Ergänzungsbd. Innsbruck 1901, s. 473-529

Ewald, François: Der Vorsorgestaat. Frankfurt/M. 1993
—: Die Versicherungsgesellschaft. In: Kritische Justiz, 22. Jg., 1989, s. 385-393

Fahle, Günter: Verweigern-Weglaufen-Zersetzen. Deutsche Militärjustiz und ungehorsame Soldaten 1939-1945. Das Beispiel Ems-Jade. Bremen 1990
Fann, Willerd R.: Peacetime Attrition in the Army of Frederick William I, 1713-1740. In: Central European History, Vol. XI, 1978, s. 323-334
Faulstich, Heinz: Von der Irrenfürsorge zur "Euthanasie". Freiburg 1993
Feld, Maury D.: Middleclass Society and the Rise of Military Professionalism. The Dutch Army 1589-1609. In: Armed Forces and Society, Vol. 1, 1975, No. 4, s. 419-442
Felhofer, Gisela: Die Produktion des disziplinierten Menschen. Phil. Diss. Wien 1987
Ferenczi, Sandor: Über zwei Typen der Kriegshysterie (1916). In: ders.: Bausteine zur Psychoanalyse, Bd. III. Frankfurt/M. 1984, s. 58-79
—: Die Psychoanalyse der Kriegsneurosen. In: Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen, Leipzig/Wien 1919, s. 9-30
Fiedler, Siegfried: Kriegswesen und Kriegführung im Zeitalter der Kabinettskriege. Koblenz 1986
Fichte, Johann Gottlieb: Werke, hrsg. von Fritz Medicus, 6 Bde. Leipzig 1908-1912
Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18. Königstein/Ts. 1979
Fischer Homberger, Esther: Die traumatische Neurose. Vom somatischen zum sozialen Leiden. Bern u.a. 1975
Fleckenstein, Bernhard/Schössler, Dietmar: Jugend und Streitkräfte. In: Beiträge zur Konfliktforschung, 2. Jg., 1973, H. 2, s. 31-72
Fleming, Hanss Friedrich von: Der vollkommene Teutsche Soldat (1726). Neudruck: Osnabrück 1967
Flik, Gotthilf: Zur deutschen Wehrmachtpsychologie 1934-1945. Untersuchungen des Psychologischen Dienstes der Bundeswehr, Sonderreihe: Zur Geschichte der Wehrpsychologie, Bd. 1. o.O., o.J. [1989]
Förster, Jürgen: Vom Führerheer der Republik zur nationalsozialistischen Volksarmee. in: Dülffer, Jost/Martin, Bernd/Wollstein, Günter (Hrsg.): Deutschland in Europakontinuität und Bruch. Gedenkschrift für Andreas Hillgruber. Frankfurt/M./Berlin 1990, s. 311-328
Förster, Stig: Der doppelte Militarismus. Die deutsche Heeresrüstungspolitik zwischen Statusquosicherung und Aggression 1890-1913. Stuttgart 1985
—: Alter und neuer Militarismus im Kaiserreich. In: Dülffer, Jost/Holl, Karl (Hrsg.): Bereit zum Krieg. Kriegsmentalität im wilhelminischen Deutschland 1890-1914. Göttingen 1986
—: Militär und staatsbürgerliche Partizipation. Die allgemeine Wehrpflicht im Deutschen Kaiserreich 1871-1914. In: Roland G. Foerster (Hrsg.): Die allgemeine Wehrpflicht. München 1994, s. 55-70
Forrest, Alan: Conscripts and Deserters. The Army and the French Society during the Revolution and Empire. New York/Oxford 1989
Forsthoff, Ernst: Der totale Staat. Hamburg 1933
Foucault, Michel: Überwachen und Strafen. Frankfurt/M. 1976
—: Dispositive der Macht. Berlin 1978
—: Der Staub und die Wolke. Bremen 1982
—: Das Leben der infamen Menschen. In: Tumult, Nr. 4, 1982, s. 41-57
—: Sexualität und Wahrheit, Bd. 1: Der Wille zum Wissen, Frankfurt/M. 1983
—: Vom Licht des Krieges zur Geburt der Geschichte. Berlin 1986
—: Für eine Kritik der politischen Vernunft. In: lettre international, Nr. 1, Sommer 1988, s. 58-66
—: Regieren-ein späte Erfindung. In: die Tageszeitung, Buchmessenausgabe 1989, s. 17-19
—: Leben machen und sterben lassen: Die Geburt des Rassismus. In: diskus, 41. Jg., H. 1, Februar 1992, s. 51-58
—: Die Maschen der Macht. In: Freibeuter 63, März 1995, s. 22-42
Frauenholz, Eugen von (Hrsg.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 3. Bd.: Das Heerwesen in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges, 1. Teil: Das Söldnertum. München 1938
(Hrsg.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 4. Bd.: Das Heerwesen in der Zeit des Absolutismus. München 1940

(Hrsg.): Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, 5. Bd.: Das Heerwesen des XIX. Jahrhunderts. München 1941
Frensdorff, Ferdinand: Über das Leben und die Schriften des Nationalökonomen J. H. G. von Justi. Göttingen 1903 (Nachrichten der Kgl. Ges. d. Wiss. Göttingen, phil. hist. Klasse, H. 4)
Freud, Sigmund: Studienausgabe, 11 Bde. Frankfurt/M. 1969-1975
—: über Kriegsneurosen, Elektrotherapie und Psychoanalyse. In: Psyche, 26. Jg. 1972, s. 939-951
Freyer, Hans: Der Staat. Leipzig 1925
Friedeburg, Ludwig von: Zum Verhältnis von Militär und Gesellschaft in der Bundesrepublik. In: Picht, Georg (Hrsg.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge. Witten/Berlin 1966, s. 10-65
[Friedrich Wilhelm I.]: Instruktion König Friedrich Wilhelms I. an seinen Nachfolger. In: Die politischen Testamente der Hohenzollern, bearb. von Richard Dietrich. Köln/Wien, s. 221-243
Friedrich der Große: Militärische Schriften. Berlin 1882
—: Schriften und Briefe. Leipzig 1985
Fritscher, Werner (Hrsg.): Dokumente zur deutschen Wehrpsychologie 1914-1945. München 1990

417
F27

Gailus, Manfred: Straße und Brot. Göttingen 1990
—: Food Riots in Germany in the late 1840s. In: Past & Present, Nr. 145, Nov. 1994, s. 157-193
Garbe, Detlef: "In jedem Einzelfall bis zur Todesstrafe..." Der Militärstrafrechtler Erich Schwinge. Ein deutsches Juristenleben. Hamburg 1989
—: Zwischen Widerstand und Martyrium. Die Zeugen Jehovas im "Dritten Reich". München 1993
—: "Du sollst nicht töten" Kriegsdienstverweigerer 1939-1945. In: Haase, Norbert/Paul, Gerhard (Hrsg.): Andere Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamsverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995, s. 85-104
—: Radikale Verweigerung aus Prinzipientreue und Gewissensgehorsam. Kriegesdientsverweigerung im "Dritten Reich". In: Gestrich, Andreas (Hrsg.): Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegens des 20. Jahrhunderts. Münster 1995 (Jahrbuch für Historische Friedensforschung, 4, 1995), s. 132-158
Gaupp, Robert: Hysterie und Kriegsdienst. In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 62. Jg., 1915, s. 361-363
—: Kriegsneurosen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 34. Bd., 1916, s. 357-390
—: Dienstverweigerung aus religiösen (und politischen) Gründen und ihre gerichtsärztliche Beurteilung. In. Medizinisches Correspondenzblatt des Württembergischen ärztl. Landesvereins, Bd. LXXXVIII, Nr. 19 u. 20, 11. u. 18. Mai 1918, s. 167-169, 175-177
—: Schreckneurosen und Neurasthenie. In: Bonhoeffer, Karl (Hrsg.): Handbuch der ärztlichen Erfahrungen im Weltkriege 1914/1918, Bd. IV: Geistes und Nervenkrankheiten. Leipzig 1922, s. 68-101
Gembruch, Werner: Staat und Heer. Ausgewählte historische Studien zum ancien régime, zur Französischen Revolution und zu den Befreiungskriegen. Berlin 1990
Germar, Otto: Trommelfeuer. In: Jünger, Ernst (Hrsg.): Das Antlitz des Weltkriegs. Berlin 1930, s. 27-35
Gerstenberger, Heide: Dis subjektlose Gewalt. Theorie der Entstehung bürgerlicher Staatsgewalt. Münster 1990
Geschichtswerkstatt Marburg (Hrsg.): Deserteure-Verfolgte der Militärstrafjustiz und der Militärpsychiatrie im Zweiten Weltkrieg. Marburg 1992
Geuter, Ulfried: Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus. Frankfurt/M. 1988
Geyer, Michael: Der zur Organisation erhobene Burgfrieden. Heeresrüstung und das Problem des Militarismus in der Weimarer Republik. In: Müller, Klaus Jürgen/Opitz, Eckhardt (Hrsg.): Militär und Militarismus in der Weimarer Republik, Düsseldorf 1978, s. 15-100
—: Militär, Rüstung und Außenpolitik. Aspekte militärischer Revisionspolitik in der Zwischenkriegszeit. In: Funke, Manfred (Hrsg.): Hitler, Deutschland und die Mächte. Düsseldorf 1976, s. 239-268
—: Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924-1936. Wiesbaden 1980

—: Deutsche Rüstungspolitik 1860-1980. Frankfurt/M. 1984
—: German Strategy in the Age of Machine Warfare, 1914-1945. In: Peter Paret (Hrsg.): Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age. Princeton 1986, s. 527-597
—: Eine Kriegsgeschichte, die vom Tode spricht. In: Lindenberger, Thomas/Lüdtke, Alf (Hrsg.): Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit. Frankfurt/M. 1995, s. 136-163
Gheyn, Jacob de: Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen. Amsterdam 1607. Faksimileausgabe mit Einleitung von J.B. Kist: The Exercise of Arms. New York 1971
Giesen, Bernhard: Die Intellektuellen und die Nation. Frankfurt/M. 1993
—/Junge, Kay: Vom Patriotismus zum Nationalismus. In: Giesen, Bernhard (Hrsg.): Nationale und kulturelle Identität. Frankfurt/M. 1991, s. 255-303
Gilbert, Felix: Machiavelli: The Renaissance of the Art of War. In: Paret, Peter (Ed.): Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age. Princeton 1986, s. 11-31
Gneisenau, August Wilhelm Anton Neidhardt von: Ausgewählte militärische Schriften. Berlin 1984
Goethe, Johann Wolfgang von: Campagne in Frankreich 1792. In: ders.: Werke, Bd. X. Hamburg 1966, s. 188-363
Goffman, Erving: Asyle. Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen. Frankfurt/M. 1972
Goltz, Georg Freiherr von der: Einiges über die Disziplin in der deutschen Armee. In: Internationale Revue, 2. Jg., 1884, s. 141-145
Graf, Oskar Maria: Wir sind Gefangene. München 1978
Granier, Herman (Hrsg.): Schlesische Kriegstagebücher aus der Franzosenzeit 1806-1815. Breslau 1904
Greffarme, M. F.: Grundriß oder Entwurf en Squelette Wie Ein Regent ohne Beschwerde seiner Landes-Einkünften weder einiger Anlagen seiner Unterthanen, Eine ewige Recrouten-Colonie anlegen und errichten könne. Bamberg/Frankfurt/Leipzig 1766
[Griesheim, Karl Gustav von]: Gegen Demokraten helfen nur Soldaten. Berlin 1848
Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel von: Der Abentheurliche Simplicissimus Teutsch (1669). Tübingen 1967
Groehler, Olaf: Die Kriege Friedrich II. Berlin 1968
Groh, Dieter: Negative Integration und revolutionärer Attentismus. Frankfurt/M. 1973
–/Brandt, Peter: "Vaterlandslose Gesellen". Sozialdemokratie und Nation 1860-1990. München 1992
Großer Generalstab (Hrsg.): Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des Preußischen Heeres, 5-7. Bd. (H. 21-35): Das Preußische Heer der Befreiungskriege. Berlin 1912-1914
Gruppe Kollektiver Gewaltfreier Widerstand gegen Militarismus (Hrsg.): Widerstand gegen die Wehrpflicht. Texte und Materialien. Kassel 1982
Gürke, Norbert: Der Begriff des totalen Krieges. In: Völkerbund und Völkerrecht, 4. Jg., 1937/38, s. 207-212
Gurfein, M. I./Janowitz, Morris: Trends in Wehrmacht Morale. In: Public Opinion Quarterly, Vol. X, 1946, s. 78-84

Haase, Frank: Kleists Nachrichtentechnik. Opladen 1986
Haase, Norbert: Deutsche Deserteure. Berlin 1987
—: Das Reichskriegsgericht und der Widerstand gegen die nationalsozialistische Herrschaft. Katalog zur Sonderausstellung der Gedenkstätte Deutscher Widerstand. Berlin 1993
Häusler, Wolfgang: Von der Massenarmut zur Arbeiterbewegung. Demokratie und soziale Frage in der Wiener Revolution von 1848. Wien/München 1979
Häusser, Ludwig: Denkwürdigkeiten zur Geschichte der badischen Revolution. Heidelberg 1851
Hahlweg, Werner: Die Heeresreform der Oranier und die Antike. Berlin 1941
(Hrsg.): Die Heeresreform der Oranier. Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau Siegen. Wiesbaden 1973
Harder, Hans Joachim/Wiggershaus, Norbert: Tradition und Reform in den Aufbaujahren der Bundeswehr. Herford/Bonn 1985
Harnisch, Hartmut: Preußisches Kantonssystem und ländliche Herrschaft, dargestellt am Beispiel der mittleren Kammerdepartements. In: Kroener, Bernhard R./Pröve, Ralf (Hrsg.): Menschen im

Banne des Militärs. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996 (im Druck)
Hartmann, Albrecht/Hartmann, Heidi: Kriegsdienstverweigerung im Dritten Reich. Frankfurt/M. 1986
Heer, Hannes: Killing Fields. Die Wehrmacht und der Holocaust. In: ders./Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht. Hamburg 1995, s. 57-77
—: Die Logik des Vernichtungskrieges. In: ders./Thomas Neumann (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg 1995, s. 104-138
—: Bittere Pflicht. Der Rassenkrieg der Wehrmacht und seine Voraussetzungen. In: Mittelweg 36, 4. Jg., 1995, H. 6, s. 65-80
—/Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg 1995
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Werke, 20 Bde. Frankfurt/M. 1970/1971
Heidegger, Martin: Hölderlins Hymnen "Germanien" und "Der Rhein". Vorlesungen Wintersemester 1934/35, Gesamtausgabe, Bd. 39. Frankfurt/M. 1980
Heilmann, J.: Die Zukunft der europäischen Armeen oder Bekämpfungssystem der Aufstände in großen Städten. Nach dem Französischen des: "Avenir des armées européennes ou le citoyensoldat par le général de brigade Roguet". Leipzig/Meißen 1851
Heine, Wolfgang: Wie bekämpfen wir den Militarismus? In: Sozialistische Monatshefte, 11. Jg., 1907, 2. Bd., s. 911-918
Heinemann, Ulrich: Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik. Göttingen 1983
—: Die Last der Vergangenheit. Zur politischen Bedeutung der Kriegsschuld und Dolchstoßdiskussion. In: Bracher, Karl Dietrich/Funke, Manfred/Jacobsen, Hans Adolf (Hrsg.): Die Weimarer Republik 1918-1933. Bonn 1987, s. 371-386
Heiseler, Johannes Henrich von: Militär und Technik. In: Picht, Georg (Hrsg.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge. Witten/Berlin 1966, s. 66-158
Heitzer, Heinz: Insurrectionen zwischen Weser und Elbe. Berlin 1959
Hellpach, Willy: Die Kriegsneurasthenie. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 45. Bd., 1919, s. 177-229
Herbell, Hajo: Staatsbürger in Uniform 1789 bis 1961. Berlin 1969
Herder, Johann Gottfried: Werke, Bd. 2: Schriften zur Ästhetik und Literatur 1767-1781. Frankfurt/M. 1993
Hermann, Hans Peter/Blitz, Hans Martin/Moßmann, Susanna: Machtphantasie Deutschland. Nationalismus, Männlichkeit und Fremdenhaß im Vaterlandsdiskurs deutscher Schriftsteller des 18. Jahrhunderts. Frankfurt/M. 1996, s. 66-79
Hervé, Gustave: Das Vaterland der Reichen. Zürich o.J. [1907]
Herz, Christian: Totalverweigerung eine Streitschrift zur totalen Kriegsdienstverweigerung. Sensbachtal 1995
Hesse, Kurt: Der Feldherr Psychologos. Ein Suchen nach dem Führer der deutschen Zukunft. Berlin 1922
Hesslein, Bernd C. (Hrsg.): Die unbewältigte Vergangenheit der Bundeswehr. Reinbek 1977
Heßler, Klaus (Hrsg.): Militär Gehorsam Meinung. Dokumente zur Diskussion in der Bundeswehr. Berlin/New York 1971
Hiller, Kurt: Der Sprung ins Helle. Leipzig 1932
Hiller von Gaertringen, Friedrich Frhr.: "Dolchstoß" Diskussion und "Dolchstoß" Legende im Wandel von vier Jahrzehnten. In: Besson, Waldemar/ Hiller von Gaertringen, Friedrich Frhr. (Hrsg.): Geschichte und Gegenwartsbewußtsein. Festschrift für Hans Rothfels. Göttingen 1963, s. 122-160
Hillgruber, Andreas: Militarismus am Ende der Weimarer Republik und im "Dritten Reich". In: ders.: Deutsche Großmacht und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert. Düsseldorf 1977, s. 134-148
Hinrichs, Carl: Preußentum und Pietismus. Göttingen 1971
Hintze, Otto: Staatsverfassung und Heeresverfassung. Dresden 1906
—: Der Commissarius und seine Bedeutung in der allgemeinen Verwaltungsgeschichte. In: ders.: Gesammelte Abhandlungen, Bd. 1: Staat und Verfassung. Göttingen 1962, s. 242-274

Hirschman, Albert O.: Leidenschaften und Interessen. Frankfurt/M. 1980
Hirschfeld, R.: Zur Behandlung im Kriege erworbener hysterischer Zustände, insbesondere von Sprachstörungen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 34. Bd., 1916, s. 195-205
Hirzel, Johannes: Wenn ein Deserteur spricht. Anderschs "Kirschen der Freiheit" in der deutschen Kritik. In: Frankfurter Hefte, 8. Jg., 1953, s. 709-715
Hitler, Adolf: Mein Kampf (1925/1927). München 1935
Hobbes, Thomas: De cive. Oxford 1983
Höhn, Reinhard: Verfassungskampf und Heereseid. Leipzig 1937
—: Der Soldat und das Vaterland während und nach dem Siebenjährigen Kriege. In: Festschrift Ernst Heymann, Bd. 1: Rechtsgeschichte. Weimar 1940, s. 250-312
—: Revolution Heer Kriegsbild. Darmstadt 1944
—: Scharnhorsts Vermächtnis. Bonn 1952
—: Sozialismus und Heer, 3 Bde. Bad Harzburg 1959-1969
—: Die Armee als Erziehungsschule der Nation. Das Ende einer Idee. Bad Harzburg 1963
420 [Hoffmann, Friedrich von]: Beitrag zur Beantwortung der Frage: Welches sind die Ursachen der plötzlichen Auflösung aller Disciplin in dem badischen Armee-Corps? Karlsruhe 1849
Hofstätter, Peter R. u.a.: Deutsche Wehrmachtspsychologie 1914-1945. München 1985
Hohlfeld, Andreas: Das Frankfurter Parlament und sein Kampf um das Heer. Phil. Diss. Marburg 1932
Hoppe, Adolf: Militärischer Ungehorsam aus religiöser Überzeugung. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 45. Bd., 1919, s. 393-412
Horstmann, W.: Religiosität oder Wahn? In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 49. Bd., 1919, s. 218-242
Hüppauf, Bernd: Über den Kampfgeist. In: Anton Andreas Guha/Sven Papcke (Hrsg.): Der Feind, den wir brauchen oder: Krieg muß sein. Königstein/Ts. 1985, s. 71-98
—: Schlachtenmythen und die Konstruktion des "Neuen Menschen". In: Hirschfeld, Gerhard/Krumeich, Gerd/Renz, Irina (Hrsg.): Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch... Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs. Essen 1993, s. 43-84
Hüttenberger, Peter: Nationalsozialistische Polykratie. In: Geschichte und Gesellschaft, 2. Jg., 1976, s. 417-442

Ibbeken, Rudolf: Preußen 1807-1813. Köln/Berlin 1970
Ignatius von Loyola: Geistliche Übungen. Freiburg 1960
Ilsemann, Carl Gero von: Die Bundeswehr in der Demokratie. Zeit der Inneren Führung. Hamburg 1971
Internationaler Sozialistenkongreß zu Stuttgart 18. bis 24. August 1907. Berlin 1907

J., D.: Der Aufstand in Baden. In: Minerva, Bd 4/1849, s. 124-145
Jacobi von Wallhausen, Johann: Kriegskunst zu Fuß. Oppenheim 1615. Faksimilenachdruck: Graz 1971
Jäger, Hans Wolf: Politische Kategorien in Poetik und Rhetorik der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Stuttgart 1970
Jäger, Herbert: Verbrechen unter totalitärer Herrschaft. Frankfurt/M. 1982
—: Bedingungen und Mechanismen der Neutralisation. In: ders.: Makrokriminalität. Studion zur Kriminologie kollektiver Gewalt. Frankfurt/M. 1989, s. 187-213
Jahn, Friedrich Ludwig: Deutsches Volkstum (1810). Dresden 1930
Jahr, Christoph: Gewöhnliche Soldaten. Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918. Phil. Diss. Berlin 1996 (Ms.)
Jany, Curt: Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis 1806, 3 Bde. Berlin 1928/1929
Jähns, Max: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland, 3 Bde. München /Leipzig 1889-1891
Jeismann, Michael: Das Vaterland der Feinde. Stuttgart 1992
-/Koselleck, Reinhart (Hrsg.): Politischer Totenkult. Kriegerdenkmäler in der Moderne. München 1994
John, Hartmut: Das Reserveoffizierkorps im Deutschen Kaiserreich, 1890-1914. Ein sozialge-

schichtlicher Beitrag zur Untersuchung der gesellschaftlichen Militarisierung im Wilhelminischen Deutschland. Frankfurt/M./New York 1981
Jopp, Matthias: Zur Entstehungsgeschichte der deutschen Sicherheitsproblematik: Politische Interessen und militärische Planung bei der Integration der Bundeswehr in das NATO Bündnis. In: Steinweg, Reiner (Red.): Unsere Bundeswehr? Zum 25jährigen Bestehen einer umstrittenen Institution. Frankfurt/M. 1981, s. 15-51
Jünger, Ernst: Die Technik in der Zukunftsschlacht. In: Militär Wochenblatt, 106. Jg., Nr. 14, 1.10.1921, Sp. 287-290.
—: Vorwort des Herausgebers. In: Jünger, Friedrich Georg: Aufmarsch des Nationalismus. Berlin o.J. [1926], s. VII-XIII
—: Die Geburt des Nationalismus aus dem Kriege. In: Deutsches Volkstum, 11. Jg., 1929, H. 8, s. 576-582
—: Die totale Mobilmachung. In: ders. (Hrsg.): Krieg und Krieger. Berlin 1930
—: Das große Bild des Krieges. In: ders. (Hrsg.): Das Antlitz des Weltkrieges. Berlin 1930, s. 238-259
—: Der Arbeiter. Hamburg 1932
—: Die totale Mobilmachung. In: ders.: Blätter und Steine (1934). Leipzig 1942
Jütte, Robert: "Disziplin zu predigen ist eine Sache, sich ihr zu unterwerfen eine andere" (Cervantes) Prolegomena zu einer Sozialgeschichte der Armenfürsorge diesseits und jenseits des Fortschritts. In: Geschichte und Gesellschaft, 17. Jg., 1991, s. 92-101
Jungblut: Die Tätigkeit der deutschen Ärzte im Weltkriege. In: Deutsches Ärzteblatt, 65. Jg., 1935, s. 368-372
Justi, Johann Heinrich Gottlob von (Hrsg.): Deutsche Memoires oder Sammlung verschiedener Anmerkungen Die Staatsklugheit, das Kriegswesen, die Justiz, Morale, Oeconomie, Commercium, Cammer und Polizey auch andere merkwürdige Sachen betreffend, welche im menschlichen Leben vorkommen, 2 Bde. Leipzig 1741/1744
—: Die Chimäre des Gleichgewichts von Europa. Altona 1758
—: Der Grundriß einer guten Regierung in fünf Büchern. Frankfurt/Leipzig 1759
—: Die Grundfeste zu der Macht und Glückseeligkeit der Staaten; oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey Wissenschaft, 2 Bde. Königsberg/Leipzig 1760/1761
—: Gesammelte Politische und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskunst, der Kriegswissenschaften und des Cameral- und Finanzwesens, 3 Bde. Kopenhagen/Leipzig 1761-1764

Kaiser, David: Kriege in Europa. Hamburg 1992
Kaiser, Gerhard: Pietismus und Patriotismus im literarischen Deutschland. Frankfurt/M. 1973
Kammler, Jörg: Ich habe die Metzelei satt und laufe über... Kasseler Soldaten zwischen Verweigerung und Widerstand (1939-1945). Fuldabrück 1985
Kant, Immanuel: Werke. Akademie Textausgabe, 9 Bde. Berlin 1968
Kantorowicz, Ernst H.: *Pro Patria Mori* in Medieval Political Thought. In: ders.: Selected Studies. New York 1965, s. 308-324
—: Die zwei Körper des Königs. München 1990, s. 241-278
Kantorowicz, Hermann: Der Offiziershaß im deutschen Heere. Freiburg 1919
Karst, Heinz: Das Bild des Soldaten. Versuch eines Umrisses. Boppard 1964
—: Die verkannte Armee. Über das Verhältnis von Primärzweck und sekundären Aufgaben der Bundeswehr. In: Hochland, 60. Jg., 1967/68, s. 14-35
—: Die Bundeswehr-Eine Armee, die keine sein soll. In: Kaltenbrunner, Gerd Klaus (Hrsg.): Der Soldat. Dienst und Herrschaft der Streitkräfte. Freiburg 1981, s. 142-166
Kathe, Heinz: Der "Soldatenkönig" Friedrich Wilhelm 1. 1688-1740. Köln 1981
Kaufmann, Fritz: Die planmäßige Heilung komplizierter psychogener Bewegungsstörungen bei Soldaten in einer Sitzung. In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 63. Bd., 1916, Feldärztl. Beilage Nr. 22, s. 802-804
—: Zur Behandlung der motorischen Kriegsneurosen. In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 64. Bd., 1917, s. 1520-1523
Kaufmann, Stefan: Kommunikationstechniken und Krieg 1815-1945. Stufen telemedialer Rüstung. München 1996
Kautsky, Karl: Patriotismus, Krieg und Sozialdemokratie. In: Die Neue Zeit, 23. Jg., 1905, 2. Bd.,

s. 343-348, 364-371
—: Der Weg zur Macht. Berlin 1909
—: Krieg und Frieden. Betrachtungen zur Maifeier. In: Die Neue Zeit, 29. Jg., 1911, 2. Bd., s. 97-107
Keegan, John: Das Antlitz des Krieges. Düsseldorf 1978
Kehr, Eckart: Der Primat der Innenpolitik. Frankfurt/M. u.a. 1976
Kehrer, Friedrich: Zur Frage der Behandlung der Kriegsneurosen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 36. Bd., 1917, s. 1-22
Kelman, Herbert C.: Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanisation of Victims and Victimizers. In: Journal of Social Issues, Vol. 29, 1973, Nr. 4, s. 25-61
Kershaw, Ian: "Widerstand ohne Volk?". Dissens und Widerstand im Dritten Reich. In: Schmädecke, Jürgen/Steinbach, Peter (Hrsg.): Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. München 1986, s. 779-798
Kittler, Wolf: Die Geburt des Partisanen aus dem Geist der Poesie. Freiburg 1987
Klausch, Hans Peter: Die 999er. Von der Brigade "Z" zur Afrika Division 999: Die Bewährungsbataillone und ihr Anteil am antifaschistischen Widerstand. Frankfurt/M. 1986
—: Die Geschichte der Bewährungsbataillone 999 unter besonderer Berücksichtigung des antifaschistischen Widerstands, 2 Bde. Köln 1987
—: "Erziehungsmänner" und "Wehrunwürdige". Die Sonder und Bewährungseinheiten der Wehrmacht. In: Haase, Norbert/Paul, Gerhard: Die anderen Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamsverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995, s. 66-82
—: Die Bewährungstruppe 500. Stellung und Funktion der Bewährungstruppe 500 im System von NS Wehrrecht, NS Militärjustiz und Wehrmachtsstrafvollzug. Bremen 1995
Klausenitzer, Franz Albrecht: Die Diskussion um die Innere Führung. In: Picht, Georg (Hrsg.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, Zweite Folge, Witten/Berlin 1966, s. 159-244
Kleinschmidt, Harald: Tyrocinium Militare. Militärische Körperhaltungen und Bewegungen im Wandel zwischen dem 14. und dem 18. Jahrhundert. Stuttgart 1989
Kleist, K./Wißmann, F.: Zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung und verwandter Straftaten. In: Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 76. Bd., 1920, s. 30-88
Klessmann, Christoph: Zur Sozialgeschichte der Reichsverfassungskampagne von 1849. In: Historische Zeitschrift, Bd. 218, 1974, s. 283-337
Kloosterhuis, Jürgen: Bauern, Bürger und Soldaten. Quellen zur Sozialisation des Militärsystems im preußischen Westfalen 1713-1803. Münster 1992
—: Zwischen Aufruhr und Akzeptanz. Gewaltsame "Werbungen" und reguläre Kantonsrevisionen in der Grafschaft Mark im 18. Jahrhundert. In: Kroener, Bernhard R./Pröve, Ralf (Hrsg.): Menschen im Banne des Militärs. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996 (im Druck)
Kluge, Ulrich: Soldatenräte und Revolution. Studien zur Militärpolitik in Deutschland 1918/19. Göttingen 1975
Knemeyer, Franz Ludwig: Polizei. In: Brunner, Otto/Conze, Werner/Koselleck, Reinhart (Hrsg.): Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, Bd. 4. Stuttgart 1978, s. 875-897
Knippschild, Dieter: "Für mich ist der Krieg aus". Deserteure in der Deutschen Wehrmacht. In: Haase, Norbert/Paul, Gerhard (Hrsg.): Andere Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995, s. 123-138
Koehler, Benedikt: Ästhetik der Politik. Adam Müller und die politische Romantik. Stuttgart 1980
Korno, Günter: "Für Volk und Vaterland". Die Militärpsychiatrie in den Weltkriegen. Münster 1992
Kondylis, Panajotis: Theorie des Krieges. Stuttgart 1981
Koselleck, Reinhart: Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848. Stuttgart 1967
Kräpelin, Emil: Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte, IV. Bd., München ⁸1915
Kraft, Thomas: Fahnenflucht und Kriegsneurose. Gegenbilder zur Ideologie des Kampfes in der deutschsprachigen Literatur nach dem Zweiten Weltkrieg. Würzburg 1994
Krausnick, Helmut/Wilhelm, Hans Heinrich: Die Truppe des Weltanschauungskrieges: die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938-1942. Stuttgart 1981

Krauss, Werner: Zur Konstellation der deutschen Aufklärung. In: ders.: Perspektiven und Probleme. Neuwied/Berlin 1965, s. 143-265
Kretschmer, Ernst: Hysterische Erkrankung und hysterische Gewöhnung. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 37. Bd., 1917, s. 64-91
Kriebel, Hermann: Über die Bezwingung innerer Unruhen, nach den Erfahrungen der Geschichte in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Innsbruck 1929
Kriegstagung des Deutschen Vereins für Psychiatrie zu München am 21. und 22. September 1916. In: Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Bd., 1917, s. 163-233
Krieken, Robert van: Violence, selfdiscipline and modernity: beyond the 'civilizing process'. In: The Sociological Review, Vol. 37, 1989, s. 193-218
—: Die Organisierung der Seele. Elias und Foucault über Disziplin und das Selbst. In: Prokla, 21. Jg., 1991, Nr. 85, s. 602-619
Krippendorf, Ekkehart: Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft. Frankfurt/M. 1985
Kroener, Bernhard R.: Soldat oder Soldateska? Programmatischer Aufriß einer Sozialgeschichte militärischer Unterschichten in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Messerschmidt, Manfred (Hrsg.): Militärgeschichte. Probleme Thesen Wege. Stuttgart 1982, s. 100-123
—: Vom "extraordinari Kriegsvolck" zum "miles perpetuus". Zur Rolle der bewaffneten Macht in der europäischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 43, 1/1988, s. 141-188
—: Auf dem Weg zu einer "nationalsozialistischen Volksarmee". Die soziale Öffnung des Heeresoffizierskorps im Zweiten Weltkrieg. In: Broszat, Martin/Henke, Klaus Dietmar/Woller, Hans (Hrsg.): Von Stalingrad zur Währungsreform. Zur Sozialgeschichte des Umbruchs in Deutschland. München 1988, s. 651-682
—: Materielle Grundlagen österreichischer und preußischer Kriegsanstrengungen 1756-1763. In: ders. (Hrsg.): Europa im Zeitalter Friedrich des Großen. Wirtschaft. Gesellschaft. Kriege. München 1989
—: Strukturelle Veränderungen in der militärischen Gesellschaft des Dritten Reiches. In: Prinz, Michael/Zitelmann, Rainer: Nationalsozialismus und Modernisierung. Darmstadt 1991, s. 267-296
Krünitz, Johann Georg: Ökonomisch-technologische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats Stadt Haus und Landwirtschaft, und der Kunstgeschichte, 52. Bd., Berlin 1790
Kruse, Wolfgang: Die Kriegsbegeisterung im Deutschen Reich zu Beginn des Ersten Weltkrieges. In: Linden, Marcel van der/Mergner, Gottfried: Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung. Berlin 1991, s. 73-87
—: Krieg und nationale Integration. Essen 1994
Kuczynski, Jürgen: Geschichte des Alltags des deutschen Volkes, Studien 2: 1650-1810. Berlin 1981
Kunisch, Johannes: Friedensidee und Kriegshandwerk im Zeitalter der Aufklärung. In: Der Staat, Bd. 27, 1988, s. 547-568
—: Von der gezähmten zur entfesselten Bellona. Die Umwertung des Krieges im Zeitalter der Revolutions- und Freiheitskriege. In: Kreuzer, Hans Joachim (Hrsg.): Kleistjahrbuch 1988/89. Berlin 1988, s. 44-63
—: Das "Puppenwerk" der stehenden Heere. In: Zeitschrift für historische Forschung, 17. Jg., 1990, s. 49-83

Lagardelle, Hubert: Die syndikalistische Bewegung in Frankreich. In: Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik, Bd. 26, 1908, s. 96-143, 606-648
Langenbach, Jürgen: Über Krieg. Wien 1983
Langendorf, Jean Jacques: Rühle von Lilienstern oder Die "romantische" Einheit des Krieges. In: Johann Jakob Otto August Rühle von Lilienstern: Apologie des Krieges. Neudruck: Wien 1984, s. I-LIII
Langewiesche, Dieter: Die deutsche Revolution von 1848/49 und die vorrevolutionäre Gesellschaft. In: Archiv für Sozialgeschichte, XXI. Jg., 1981, s. 458-498.
—: Die Rolle des Militärs in den europäischen Revolutionen von 1848/49. In: Bachhofer, Wolfgang/Fischer, Holger (Hrsg.): Ungarn-Deutschland. Studien zu Sprache, Kultur, Geographie und

Geschichte. München 1983, s. 273-288.
Latzel, Klaus: Vom Sterben im Krieg. Warendorf 1988
—: Tourismus und Gewalt. Kriegswahrnehmungen in Feldpostbriefen. In: Heer, Hannes/Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Hamburg 1995, s. 447-459
Laukhard, Friedrich Christian: Leben und Schicksale, von ihm selbst beschrieben. Halle 1792-1802, Neudruck: Leipzig 1955
—: Schilderung der jetzigen Reichsarmee nach ihrer wahren Gestalt. Köln 1796
Leed, Eric J.: No Man's Land. Combat & Identity in World War I. Cambridge 1979
Lehmann, Max: Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung im Heere Friedrich Wilhelm's I. In: Historische Zeitschrift, 67. Jg., 1891, s. 254-289
Lemke, Thomas: "Der Eisberg der Politik". Foucault und das Problem der Regierung. In: kultuR-Revolution, Nr. 31, Apr. 1995, s. 31-41
Lessing, Gotthold Ephraim: Werke, hrsg. von Kurt Wölfel, 3 Bde. Frankfurt/M. 1982
Leuthner, Karl: Sozialdemokratischer Antimilitarismus. In: Sozialistische Monatshefte, 11. Jg., 1907, 2. Bd., s. 624-631
Lewandowsky, Max: Was kann in der Behandlung und Beurteilung der Kriegsneurosen erreicht werden? In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 64. Jg., 1917, Feldärztl. Beilage Nr. 30, s. 989-991
Lewin, Kurt: Kriegslandschaft. In: Zeitschrift für angewandte Psychologie, 12. Bd., 1917, s. 440-447
Lichtenberg, Georg Christoph: Schriften und Briefe, 4 Bde. Frankfurt/M. 1994.
Liddell Hart, Basil H.: Die Verteidigung des Westens. Zürich 1951
Liebknecht, Karl: Gesammelte Reden und Schriften, Bd. 1. Berlin 1958
Link, Jürgen: Normalismus. Konturen eines Konzepts. In: kultuRRevolution, Nr. 27, Aug. 1992, s. 50-70
Linse, Ulrich: Organisierter Anarchismus im Deutschen Kaiserreich von 1871. Berlin 1969
Lippert, Ekkehard: Verzögerte Aufklärung. Zur jämmerlichen Lage der deutschen Militärsoziologie. In: Mittelweg 36, 4. Jg., 1995, H. 3, s. 18-31
—: Die Debatte um die Wehrpflicht. In: Opitz, Eckardt/Rödiger, Frank S.: Allgemeine Wehrpflicht. Geschichte, Probleme, Perspektiven. Bremen 1995, s. 168-189
—/Wachtler, Günther: Militärsoziologie-eine Soziologie "nur für den Dienstgebrauch"? In: Beck, Ulrich (Hrsg.): Soziologie und Praxis, Soziale Welt, Sonderband 1. Göttingen 1982, s. 335-355
Lipsius, Justus: De constantia. Antwerpen 1585, deutsch: Von der Bestendigkeit. Faksimiledruck der deutschen Übersetzung des Andreas Viritius nach der zweiten Auflage von c. 1601, hrsg. von Leonard Forster. Stuttgart 1965
—: Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex. Leiden 1589
List-und lustige Begebenheiten derer Herren Offiziers auf Werbungen (1741). Nachdruck: Osnabrück 1971
Losurdo, Domenico: Die Gemeinschaft, der Tod, das Abendland. Heidegger und die Kriegsideologie. Stuttgart/Weimar 1995
Lottes, Günther: Disziplin und Emanzipation. In: Westfälische Forschungen, 42. Jg., 1992, s. 63-74
Lüdtke, Alf: Militärstaat und "Festungspraxis" Staatliche Verwaltung, Beamtenschaft und Heer in Preußen, 1815-1850. In: Berghahn, Volker R. (Hrsg.): Militarismus. Köln 1975, s. 164-185
—: Praxis und Funktion staatlicher Repression: Preußen 1815-1850. In: Geschichte und Gesellschaft, 3. Jg., 1977, s. 190-211
—: The role of state violence in the period of transition to industrial capitalism: the example of Prussia from 1815 to 1848. In: Social History, 4. Jg., 1979, s. 175-221
—: Von der "tätigen Verfassung" zur Abwehr von "Störern". Zur Theoriegeschichte von "Polizei" und staatlicher Zwangsgewalt im 19. und frühen 20. Jahrhundert. In: Der Staat, Bd. 20, 1980, s. 201-228
—: "Wehrhafte Nation" und "innere Wohlfahrt": Zur militärischen Mobilisierbarkeit der bürgerlichen Gesellschaft. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 30, 2/1981, s. 7-56
—: "Gemeinwohl", Polizei und "Festungspraxis". Staatliche Gewaltsamkeit und innere Verwaltung in Preußen, 1815-1850. Göttingen 1982
Lüttichau, Philipp Theodor Graf von: Erinnerungen aus dem Straßenkampfe. Berlin 1849

Ludendorff, Erich: Kriegführung und Politik. Berlin 1922
—: Der totale Krieg (1935). München 1939
Luhmann, Niklas: Die Gewissensfreiheit und das Gewissen. In: Archiv des öffentlichen Rechts, 90. Jg., 1965, s. 257-286
—: Das Phänomen des Gewissens und die normative Selbstbestimmung der Persönlichkeit. In: Böckle, Franz/Böckenförde, Ernst Wolfgang (Hrsg.): Naturrecht in der Kritik. Mainz 1973, s. 223-243
—: Staat und Staatsräson im Übergang von traditionaler Herrschaft zu moderner Politik. In: ders.: Gesellschaftsstruktur und Semantik, Bd. 3. Frankfurt/M. 1989, s. 65-148
Lussu, Emilio: Theorie des Aufstands. Wien 1974
Lutz, Dieter S.: Krieg und Frieden als Rechtsfrage im Parlamentarischen Rat 1948/49. Baden-Baden 1982
Lyotard, Jean François: Der Enthusiasmus. Kants Kritik der Geschichte. Wien 1988

Machiavelli, Niccolo: Die Kriegskunst. Karlsruhe 1833
Magiros, Angelika: Foucaults Beitrag zur Rassismustheorie. Hamburg 1995
Mahler, Horst/Preuss, Ulrich K./Deserteur Kollektiv: BIG LIFT oder Freiheit für die Deserteure. Berlin 1969
Maier, Hans: Die ältere deutsche Staats und Verwaltungslehre (Polizeiwissenschaft). Neuwied 1966
Makropoulos, Michael: Möglichkeitsbändigungen. Disziplin und Versicherung als Konzepte zur sozialen Steuerung von Kontingenz. In: Soziale Welt, 41. Jg., 1990, s. 407-423
Mallmann, Paul: Resistenz oder loyale Widerwilligkeit? Anmerkungen zu einem umstrittenen Begriff. In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 41. Jg., 1993, s. 99-116
Mann, Bernhard: Soldaten gegen Demokraten? Revolution, Gegenrevolution, Krieg 1848-1850. In: Langewiesche, Dieter (Hrsg.): Revolution und Krieg. Paderborn 1989, s. 103-116
Mann, Heinrich: Der Untertan (1918). München 1964
Mann, Ludwig: Neue Methoden und Gesichtspunkte zur Behandlung der Kriegsneurosen. In: Berliner Klinische Wochenschrift, 53. Jg., 1916, s. 1333-1338
Mannhardt, Wilhelm: Die Wehrfreiheit der Altpreußischen Mennoniten. Marienburg 1863
Manoschek, Walter: "Serbien ist judenfrei!". Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42. München 1993
(Hrsg.): "Es gibt nur eines für das Judentum: Vernichtung". Das Judenbild in deutschen Soldatenbriefen 1939-1944. Hamburg 1995
Marx, Karl/Engels, Friedrich: Werke, 41 Bde. Berlin 1956ff.
Marx, Peter/Pankoke, Eckart: Publizität und Enthusiasmus. Staatsrepräsentation und romantische Imaginationen in der "deutschen Bewegung" 1789-1815. In: Gauger, JörgDieter/Stagl, Justin (Hrsg.): Staatsrepräsentation. Berlin 1992, s. 89-104
Mayer, K. E.: Elektro-suggestive Behandlung hysterischer Stupor und Dämmerzustände. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 45. Bd., 1919, s. 381-392
Mayer, W.: Über Simulation und Hysterie. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 39. Bd., 1918, s. 315-328
McNeill, William H.: Keeping together in Time. Dance and Drill in Human History. Cambridge 1995
Mecklenburg, Norbert: Hilfloser Antimilitarismus? Deserteure in der Literatur. In: Krieg und Literatur, 2. Jg., 1990, Nr. 3, s. 135-158
Medizinal Abteilung des Königlich Preußischen Kriegsministeriums (Hrsg.): Über die Feststellung regelwidriger Geisteszustände bei Heerespflichtigen und Heeresangehörigen. Berlin 1905
Mehring, Franz: Kriegsgeschichtliche Streifzüge. In: ders.: Gesammelte Schriften, Bd. 8. Berlin 1967, s. 303-367
[Meister, Leonhard]: Auszüge aus einer Vorlesung über die Schwärmerey. In: Der Teutsche Merkur, 1775, 4. Vierteljahr, s. 134-155
Mertens, Lothar: Das Privileg des Einjährig-Freiwilligen im Kaiserreich und seine gesellschaftliche Bedeutung. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 39, 1/1986, s. 59-66
Messerschmidt, Manfred: Die Wehrmacht im NS-Staat. Zeit der Indoktrination. Hamburg 1969
—: Revision, Neue Ordnung, Krieg. Akzente der Völkerrechtswissenschaft in Deutschland 1933-1945. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 9, 1/1971, s. 61-95

—: Die politische Geschichte der preußischdeutschen Armee. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 2, Abschnitt IV, 1. Teil. München 1983
—: Die preußische Armee. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 2, Abschnitt IV, 2. Teil. München 1983, s. 10-225
—: Die preußische Armee während der Revolution in Berlin 1848. In: ders.: Militärgeschichtliche Aspekte der Entwicklung des deutschen Nationalstaates. Düsseldorf 1988, s. 47-63
—: Harte Sühne am Judentum. Befehlslage und Wissen in der deutschen Wehrmacht. In: Jörg Wollenberg (Hrsg.): "Niemand war dabei und keiner hat's gewußt". Die deutsche Öffentlichkeit und die Judenverfolgung 1933-1945. München 1989, s. 113-128
—: Das Heer als Faktor der arbeitsteiligen Täterschaft. In: Loewy, Hanno (Hrsg.): Holocaust: Die Grenzen des Verstehens. Frankfurt/M. 1992, s. 166-190
—: Der "Zersetzer" und sein Denunziant. Urteile des Zentralgerichts des Heeres-Außenstelle Wien 1944. In: Wette, Wolfram (Hrsg.): Der Krieg des kleinen Mannes, München 1992, s. 255-278
—: Zur neueren Diskussion um Opposition und Verweigerung von Soldaten. Deserteure, Zersetzer und Verweigerer. In: Überschär, Gerd R. (Hrsg.): Der 20. Juli 1944. Bewertung und Rezeption des deutschen Widerstands gegen das NS-Regime. Köln 1994, s. 309-336
—/Gersdorff, Ursula von (Hrsg.): Offiziere im Bild von Dokumenten aus drei Jahrhunderten. Stuttgart 1964
—/Wüllner, Fritz: Die Wehrmachtjustiz im Dienste des Nationalsozialismus. Baden-Baden 1987
Meurer, Ulrich: Die Rolle nationaler Leidenschaft der Massen in der Erhebung von 1813 gegen Napoleon. Phil. Diss. Freiburg 1953
Meuter, Günter: "Der Katechon". Zu Carl Schmitts fundamentalistischer Kritik der Moderne. Berlin 1994
Meyer, Ahlrich: Massenarmut und Existenzrecht. Geschichte der sozialen Bewegungen 1789-1848. In: Autonomie. Neue Folge, Nr. 14/1985, s. 15-145
Michels, Robert: Die deutsche Sozialdemokratie im internationalen Verbande. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 25, 1907, s. 148-231
—: Zur Soziologie des Parteiwesens. Leipzig ²1925
[Mieroslawski, Ludwig]: Berichte des Generals Mieroslawski über den Feldzug in Baden. Bern 1849
Möller, Hans-Michael: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden 1978
Moes, Stefan: Zum politischen Bewußtsein von Zivildienstleistenden. In: Vorgänge, 24. Jg., 1985, H. 5, s. 23-27
Moltke, Helmuth Graf von: Leben und Werk in Selbstzeugnissen. hrsg. von Max Horst. Leipzig o.J.
Mommsen, Wolfgang J.: Der autoritäre Nationalstaat. Frankfurt/M. 1990, s. 39-65.
Morill, J. S.: Mutiny and Discontent in English Provincial Armies 16451647. In: Past and Present, No. 56, Aug. 1972, s. 49-74
Mosen, Wido: Eine Militärsoziologie. Neuwied/Berlin 1967
—: Ursachen und Motive für Eigenmächtige Abwesenheit (EA) von der Truppe. In: Wehrkunde, Nr. 1/1973, s. 28-36
Mosse, George L.: Die Nationalisierung der Massen. Politische Symbolik und Massenbewegungen in Deutschland von dem Napoleonischen Krieg bis zum Dritten Reich. Frankfurt/M./Berlin/Wien 1976
Muck, O.: Heilungen von schwerer funktioneller Aphonie. In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 63. Jg., 1916, Feldärztl. Beilage Nr. 12, s. 441
—: Psychologische Beobachtungen bei Heilungen funktionell stimmgestörter Soldaten. In: Münchener Medizinische Wochenschrift, 63. Jg., 1916, Feldärztl. Beilage Nr. 22, s. 804-806
Müller, Adam: Über König Friedrich II und die Natur, Würde und Bestimmung der Preußischen Monarchie. Berlin 1810
—: Die Elemente der Staatskunst (1810), 2 Bde. Jena 1922
Müller, Johann Conrad: Der wohl exercirte Preußische Soldat (1759). Neudruck: Osnabrück 1978

Müller, Karl August: Das Söldnerwesen in den ersten Zeiten des dreißigjährigen Krieges. Dresden/Leipzig 1832
Müller, Klaus Jürgen: Heer und Hitler. Stuttgart 1969
—: Armee und Drittes Reich 1933-1939. Paderborn 1987
Müller, Sabrina: Soldaten in der deutschen Revolution von 1848/49. Phil. Diss. München 1996 (Ms.)
Müller-Harter, Manfred: Ulm 1847. 1. Mai. 7.00 bis 13.00 Uhr. Auf der Suche nach den Hintergründen eines Teuerungstumultes. Tübingen 1993
München, Theo: Das Volk in der Wehrgemeinschaft. Berlin 1941
Münchow-Pohl, Bernd von: Zwischen Reform und Krieg. Göttingen 1987
Münkler, Herfried: Gewalt und Ordnung. Frankfurt/M. 1992
Musil, Robert: Der Mann ohne Eigenschaften, 2 Bde. Reinbek 1978
Mylius, Christian Otto: Corporis Constitutionum Marchicarum, Continuatio IIV. Berlin/Halle 1751

Naumann, Klaus: Die Bundeswehr in einer Welt im Umbruch. Berlin 1994
—: Zuverlässiges Instrument in den Händen der Politik. In: Frankfurter Rundschau, 27.10.1995, Sonderbeilage "Armee im Wandel"
Negt, Oskar/Kluge, Alexander: Geschichte und Eigensinn. Frankfurt/M. 1981
Nettelbeck, Joachim: Ein Mann. Des Seefahrers und aufrechten Bürgers Joachim Nettelbeck wundersame Lebensgeschichte von ihm selbst erzählt, Ebenhausen 1910
Neuenhaus, Petra: Max Weber und Michel Foucault. Über Macht und Herrschaft in der Moderne. Pfaffenweiler 1993
Neumann, Franz: Behemoth (1944). Frankfurt/M. 1977
Nicolai, Friedrich: Das Leben und die Meinungen des Herm Magister Sebaldus Nothanker. Berlin/Stettin 1773-1776. Neudruck in: ders.: Gesammelte Werke, Bd. 3. Hildesheim/Zürich/New York 1988
Nieuwenhuis, Domela: Sozialdemokratischer und anarchistischer Antimilitarismus. In: Die freie Generation, 2. Jg., Bd. 2, Apr. 1908, s. 227-232
Nietzsche, Friedrich: Werke, hrsg. von Schlechta, Karl, 3 Bde. München 1969
Nitschke, Heinz G.: Die preußischen Militärreformen 1807-1813. Berlin 1983
Noll, Monika: Jenseits des Subjekts? Zur Philosophie Michel Foucaults. In: Bindseil, Ilse/Noll, Monika (Hrsg.): Frauen 4. Mit Foucault und Fantasie. Freiburg 1995, s. 34-51
Nonne, Max: Über erfolgreiche Suggestivbehandlung der Hysterieformen Störungen bei Kriegsneurosen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 37. Bd., 1917, s. 191-218
—: Therapeutische Erfahrungen an den Kriegsneurosen in den Jahren 1914-1918. In: Bonhoeffer, Karl (Hrsg.): Handbuch der ärztlichen Erfahrungen im Weltkriege 1914/1918, Bd. IV: Geistes und Nervenkrankheiten. Leipzig 1922, s. 103-121

Obert, Marcus: Die naturrechtliche "politische Metaphysik" des Johann Heinrich Gottlob von Justi (17171771). Frankfurt/M. 1992
Oestreich, Gerhard: Calvinismus, Neustoizismus und Preußentum. In: Jahrbuch für die Geschichte Mittel und Ostdeutschlands, Bd. 5 (1956), s. 157-181
—: Soldatenbild, Heeresreform und Heeresgestaltung im Zeitalter des Absolutismus. In: Bundesministerium für Verteidigung (Hrsg.): Schicksalsfragen der Gegenwart, Bd. 1. Tübingen 1957, s. 295-321
—: Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Berlin 1969
—: Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Berlin 1980
—: Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606). Göttingen 1989
O'Neill, John: The disciplinary society: from Weber to Foucault. In: The British Journal of Sociology, Vol. XXXVII, 1986, s. 42-60
Opitz, Claudia: Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. Krieg, Gewalt und Geschlechterbeziehungen aus historischer Sicht. In: L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft, 3. Jg., 1992, H. 1, s. 31-44
Otto, Karl A.: Der Widerstand gegen die Wiederbewaffnung der Bundesrepublik. Motivstruktur und politischorganisatorische Ansätze. In: Reiner Steinweg (Red.): Unsere Bundeswehr? Zum 25jährigen Bestehen einer umstrittenen Institution. Frankfurt/M. 1981, s. 52-105

Papke, Gerhard: Von der Miliz zum Stehenden Heer. Wehrwesen im Absolutismus. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 1, Abschnitt 1. München 1983
Park, Ho-Seong: Sozialismus und Nationalismus. Berlin 1986
Parker, Geoffrey: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659. Cambridge 1972
—: The "Military Revolution", 1560-1660-a Myth? In: Journal of Modern History, Vol. 48, 1976, s. 195-214
—: Der Aufstand der Niederlande. München 1979
—: Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders, 1572-1607. In: ders.: Spain and the Netherlands, 1559-1659. Fontana 1979, s. 104-121
—: Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500-1800. Frankfurt/M./New York 1990
Pedroncini, Guy: Les Mutineries de 1917. Paris 1967
Peters, Jan (Hrsg.): Ein Söldnerleben im Dreißigjährigen Krieg. Berlin 1993
Petition der Unteroffiziere und Soldaten des 1. und 3. Infanterie-Regimentes und der Kanoniere zu Rastatt an die II. Kammer. Undatiertes Flugblatt (April/Mai 1849). Sammlung "Flugblätter aus der badischen Revolution", Universitätsbibliothek Freiburg (Signatur: H 3990-48)
Petter, Wolfgang: Deutscher Bund und deutsche Mittelstaaten. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 2, Abschnitt IV, 2. Teil. München 1983, s. 226-358
Petzoldt, Joachim A.: Die Dolchstoßlegende. Berlin 1963
Pfemfert Franz: Ich setze diese Zeitschrift wider diese Zeit. Sozialpolitische und literaturkritische Aufsätze, hrsg. von Wolfgang Haug. Darmstadt/Neuwied 1985
Philipp, Albrecht (Hrsg.): Die Ursachen des Deutschen Zusammenbruchs im Jahre 1918, Vierte Reihe im Werk des Untersuchungsausschusses, Bde. 3, 6, 11. Berlin 1925-1929
Picht, Georg (Hrsg.): Studien zur politischen und gesellschaftlichen Situation der Bundeswehr, 1-3. Folge. Witten/Berlin 1965/1966
Plaschka, Richard Georg/Haselsteiner, Horst/Suppan, Arnold: Innere Front. Militärassistenz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918, Bd. 1: Zwischen Streik und Meuterei. München 1974
Plathner, Ludwig: Graf Johann von Nassau und die erste Kriegsschule. Phil. Diss. Berlin 1913
Plaut, Paul: Psychographie des Kriegers. In: Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie, Nr. 21: Beiträge zur Psychologie des Krieges. Leipzig 1920, s. 1-123
Plessner, Helmuth: Über das gegenwärtige Verhältnis zwischen Krieg und Frieden (1939). In: ders.: Zwischen Philosophie und Gesellschaft. Frankfurt/M. 1979, s. 364-382
Pönitz, Karl: Psychologie und Psychopathologie der Fahnenflucht im Kriege. In: Archiv für Kriminologie, 68. Bd., 1917, s. 260-281
Portmann-Tinguely, Albert: Romantik und Krieg. Freiburg/Schweiz 1989
Prignitz, Christoph: Vaterlandsliebe und Freiheit. Wiesbaden 1981
Prinz, Michael: Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung. In: Westfälische Forschungen, 42. Jg., 1992, s. 1-25
Prittwitz, Karl Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des Monats März 1849 mit besonderer Rücksicht auf die Garnison von Berlin (1854). In: ders.: Berlin 1848. Das Erinnerungswerk des Generalleutnants Karl Ludwig von Prittwitz und andere Quellen zur Berliner Märzrevolution und zur Geschichte Preußens um die Mitte des 19. Jahrhunderts, hrsg. von Heinrich, Gerd. Berlin/New York 1985
Pröve, Ralf: Zum Verhältnis von Militär und Gesellschaft im Spiegel gewaltsamer Rekrutierungen (1648-1789). In: Zeitschrift für historische Forschung, 22. Jg., 1995, s. 191-223
Protokoll über die Verhandlungen des Parteitags der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Essen vom 15. bis 21. September 1907. Berlin 1907
Pz. [d.i. Pönitz, Carl Eduard]: Der Soldat und seine Pflichten. Leipzig 1848

Quensel, F.: Die Behandlung der Unfallneurotiker. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 60. Bd., 1920, s. 77-118

Rabaut, Jean: L'antimilitarisme en France 1810-1975. Faits et Documents. Paris 1975

Radkau, Joachim: Die wilhelminische Ära als nervöses Zeitalter, oder: Die Nerven als Netz zwischen Tempo und Körpergeschichte. In: Geschichte und Gesellschaft, 20. Jg., 1994, s. 211-241
Raecke, J.: Über krankhaften Wandertrieb und seine Beziehungen zur unerlaubten Entfernung. In: Vierteljahrsschrift für gerichtliche Medizin und öffentliches Sanitätswesen, 57. Bd., 1919, s. 253-306
Rambke, Karl-Heinz: Diesem System keinen Mann und keinen Groschen? Sozialdemokratische Wehrpolitik 19071914. Phil. Diss. Würzburg 1983
Rassem, Mohammed: Bemerkungen zur "Sozialdisziplinierung" im frühmodernen Staat. In: Zeitschrift für Politik, 30. Jg., 1983, s. 217-238
Raven, Wolfram von (Hrsg.): Armee gegen den Krieg. Wert und Wirkung der Bundeswehr. Stuttgart-Degerloch 1966
Real, Willy: Die Revolution in Baden 1848/49. Stuttgart 1983
Redlich, Fritz: The German Military Enterpriser and his Work Force. Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte, Vol. I: Beiheft 47. Wiesbaden 1964; Vol. II: Beiheft 48. Wiesbaden 1965
Reemtsma, Jan Philipp: Zur politischen Semantik des Begriffs "Folter". In: ders. (Hrsg.): Folter. Zur Analyse eines Herrschaftsmittels. Hamburg 1991, s. 239-263
—: Die Wiederkehr der Hobbesschen Frage. Dialektik der Zivilisation. In: Mittelweg 36, 3. Jg., 1994, H. 6, s. 47-56
—: Charisma und Terror. Gedanken zum Verhältnis intentionalistischer und funktionalistischer Deutungen der nationalsozialistischen Vernichtungspolitik. Frankfurt/M. 1994 (Materialien des Fritz Bauer Instituts Nr. 10)
—: Die Idee des Vernichtungskrieges. Clausewitz-Ludendorff-Hitler. In: Heer, Hannes/Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1944. Hamburg 1995, s. 377-401
Reglement vor die Königl. Preußische Infanterie von 1726. Faksimiledruck der Ausgabe 1726: Osnabrück 1968
Rehbein, Franz: Aus dem Leben eines Landarbeiters (1911). Neuwied 1973
Reichmayr, Johannes: Psychoanalyse im Krieg. Zur Geschichte einer Illusion. In: Passett, Peter/Modena, Emilio (Hrsg.): Krieg und Frieden aus psychoanalytischer Sicht. Basel/Frankfurt/M. 1983, s. 36-58
Reinhard, Wolfgang: Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform. In: Franz Josef Worstbrock (Hrsg.): Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus, Weinheim 1986, s. 185-204
Reinhardt, Klaus: Die Erfindung der Geschichte. Hölderlins Hyperion als politischer Roman. Freiburg 1991 (unveröffentl. Magisterarbeit)
Renn, Ludwig: Krieger, Landsknecht und Soldat. Berlin/Weimar 1979
Richert, Dominik: Beste Gelegenheit zum Sterben. Meine Erlebnisse im Kriege 1914-1918. München 1989
Richter, Günter: Revolution und Gegenrevolution in Baden 1849. In: Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins, 119. Bd., 1971, s. 387-425
Riedesser, Peter: Militär und Medizin. Materialien zur Kritik der Sanitätsmedizin am Beispiel der Militärpsychiatrie. In: Das Argument, Sonderband 4, 1974, s. 231-279
—/Verderber, Axel: Aufrüstung der Seelen. Militärpsychiatrie und Militärpsychologie in Deutschland und Amerika. Freiburg 1985
—/: Heilung oder Folter? Paradigmen der Militärpsychiatrie. In: Geschichtswerkstatt Marburg (Hrsg.): "Ich habe die Metzelei satt..." Deserteure-Verfolgte der Militärstrafjustiz und der Militärpsychiatrie im Zweiten Weltkrieg. Marburg, 1992, s. 70-94
—/: "Maschinengewehre hinter der Front". Zur Geschichte der deutschen Militärpsychiatrie. Frankfurt/M. 1996
Ritter, Gerhard: Staatskunst und Kriegshandwerk, 4 Bde. München 1954-1968
Ritter, Gerhard A.: Staat, Arbeiterschaft und Arbeiterbewegung in Deutschland. Bonn 1980
Roazen, Paul: Brudertier. Sigmund Freud und Victor Tausk: Die Geschichte eines tragischen Konflikts. Hamburg 1973
Roberts, Michel: Die militärische Revolution 1560-1660 (1956). In: Hinrichs, Ernst (Hrsg.): Absolutismus. Frankfurt/M. 1986, s. 273-309

Rönne, Ludwig von/Simon, Heinrich: Das Polizeiwesen des Preußischen Staates, Bd. 1. Breslau 1840
Rössler, Tjarck G.: "Innere Führung" und "Staatsbürger in Uniform" - Ideologie oder Sozialtechnologie? In: Zoll, Ralf (Hrsg.): Wie integriert ist die Bundeswehr? München 1979, s. 77-97
Rogg, Matthias: "Zerhauen und zerschnitten, nach adelichen Sitten". Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst. In: Kroener, Bernhard R./Pröve, Ralf (Hrsg.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996, s. 109-135
Rojahn, Jürgen: Arbeiterbewegung und Kriegsbegeisterung. Die deutsche Sozialdemokratie 1870-1914, In: Linden, Marcel van der/Mergner, Gottfried: Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung. Berlin 1991, s. 57-71
Rohkrämer, Thomas: Der Militarismus der "kleinen Leute". Die Kriegervereine im Deutschen Kaiserreich 1871-1914. München 1990
—: August 1914-Kriegsmentalität und ihre Voraussetzungen. In: Michalka, Wolfgang (Hrsg.): Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahmehmung, Analyse. München 1994, s. 759-777
Roller, Kathrin: Die "rote Gefahr". Das Feindbild "Sozialdemokratie" der Konservativen im frühen Kaiserreich. In: Jahr, Christoph/Mai, Uwe/Roller, Kathrin (Hrsg.): Feindbilder in der deutschen Geschichte. Berlin 1994, s. 81-114
Roloff, Gustav: Moritz von Oranien und die Begründung des modernen Heeres. In: Preußische Jahrbücher, 111. Bd., 1903, s. 255-276
Rondholz, Eberhard: Mit den Griechen gegen Hitler. In: die Tageszeitung, 4.3.1988
[Roon, Albert von]: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des General-Feldmarschalls Kriegsministers Grafen von Roon, Bd. 1. Breslau 1892
Roth, E.: Kriegsgefahr und Psyche. In: Ärztliche Sachverständigen-Zeitung, XXI. Jg., 1915, Nr. 1, s. 1-3
Roth, Karl Heinz: Die Modernisierung der Folter in den beiden Weltkriegen. Der Konflikt der Psychotherapeuten und Schulpsychiater um die deutschen "Kriegsneurotiker" 1915-1945. In: 1999, 2. Jg., 1987, H. 3, s. 8-75
Rotteck, Carl von: Über stehende Heere und Nationalmiliz (1816). In: ders.: Sammlung kleinerer Schriften meist historischen oder politischen Inhalts, Bd. 2. Stuttgart 1829, s. 156-239
Rudloff, Karl Gustav von (Hrsg.): Handbuch des Preußischen Militairrechts oder Darstellung der im Preußischen Heere bestehenden Grundsätze über militairische Rechts und Polizeiverhältnisse, Disciplin und Justizverwaltung, 3 Bde. Berlin 1826
R. v. L. [d.i. Rühle von Lilienstern, Johann Jakob Otto August]: Bericht eines Augenzeugen von dem Feldzuge der während den Monaten September und Oktober 1806 unter dem Kommando des Fürsten zu Hohenlohe-Ingelfingen gestandenen Königl. preußischen und Kurfürstl. sächsischen Truppen. Tübingen 1807
Rühle von Lilienstern, Otto August: Aufsätze über Gegenstände und Ereignisse aus dem Gebiete des Kriegswesens. Berlin 1818
Rüstow, Wilhelm: Der deutsche Militärstaat vor und während der Revolution (1850). Neudruck: Osnabrück 1971
Rupp, Hans Karl: Außerparlamentarische Opposition in der Ära Adenauer. Köln 1970
Saathoff, Günter: Gefangen im magischen Dreieck. Zivildienst im Spannungsfeld von Friedensdienst, Arbeitsdienst und Militärinteressen. In: Vorgänge, 27. Jg., 1988, H. 3, s. 66-79
Sack, Fritz: Strafrechtliche Kontrolle und Sozialdisziplinierung. In: Frehsee, Detlef/Löschper, Gabi/Schumann, Karl F. (Hrsg.): Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, Bd. XV. Opladen 1993, s. 16-45
Saul, Klaus: Der "Deutsche Kriegerbund". Zur innenpolitischen Funktion eines "nationalen" Verbandes im kaiserlichen Deutschland. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 6, 2/1969, s. 95-159
Scharnhorst, Gerhard von: Ausgewählte militärische Schriften. Berlin 1986
—: Beantwortung der Aufgabe: Worin bestehen die sichersten Mittel, eine Armee im Kriege immer vollzählig zu erhalten; welche Anstalten müssen dazu getroffen werden; greift dieser wichtige Gegenstand in das ganze militärische System, oder läßt sich im Kriege durch augenblickliche Anordnung der große Endzweck noch erhalten? In: Denkwürdigkeiten der Militärischen Gesellschaft zu Berlin, Bd. 2, 1803, Neudruck: Osnabrück 1985, s. 364-374

Schieder, Theodor: Das Deutsche Kaiserreich von 1871 als Nationalstaat. Köln/Opladen 1961
[Schilling, von]: Die Militärmeuterei in Baden. Aus authentischen Quellen zusammengetragen von einem badischen Offizier. Karlsruhe 1849
Schivelbusch, Wolfgang: Geschichte der Eisenbahnreise. Frankfurt/M. 1979
Schmidt, Walter u.a.: Illustrierte Geschichte der deutschen Revolution 1848/49. Berlin 1973
Schmidt, Wilhelm: Forensischpsychiatrische Erfahrungen im Kriege. Berlin 1918
Schmitt, Carl: Politische Theologie. München/Leipzig 1922
—: Römischer Katholizismus und politische Form. Hellerau 1924
—: Der Begriff des Politischen (1932). Berlin 1963
—: Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes. In: Archiv für Rechts und Sozialphilosophie, 30 Jg., 1936/1937, s. 622-632
—: Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat. In: Völkerbund und Völkerrecht, 4. Jg., 1937/38, s. 139-145
—: Beschleuniger wider Willen oder: Das Problem der westlichen Hemisphäre. In: Das Reich, 19.4.1942
—: Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum. Berlin 1950
—: Theorie des Partisanen. Berlin 1963
—: Clausewitz als politischer Denker. Bemerkungen und Hinweise. In: Der Staat, 6. Bd., 1967, s. 479-502
Schmitt, Werner: Zivilverteidigung, zivilmilitärische Zusammenarbeit und Planungen für den Verteidigungsfall. In: K.A.K. Rundbrief, II/1989, Themenheft: Kriegsdienstverweigerer und Zivildienstleistende im Spannungs- und Verteidigungsfall, hrsg. von der Kath. Arbeitsgemeinschaft für Kriegsdienstverweigerung und Zivildienst, s. 3-18
Schmoller, Gustav: Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preußischen Staates im 17. und 18. Jahrhundert. Leipzig 1898
Schneider, Kurt: Einige psychiatrische Erfahrungen als Truppenarzt. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 39. Bd., 1918, s. 307-314
Schneider, Manfred: Hysterische Soldaten und ihre Feinde. In: Fragmente, Nr. 27/28, Aug. 1988, s. 37-54
Schnitter, Helmut: Desertion im 18. Jahrhundert. Zwei Dokumente zum Verhältnis von Volk und Armee im spätfeudalen preußischen Militarismus. In: Militärgeschichte, 13. Jg., 1974, s. 54-60
–/Schmidt, Thomas: Absolutismus und Heer. Zur Entwicklung des Militärwesens im Spätfeudalismus. Berlin 1987
Schöler, Hermann: Militärische Schreckensbilder in Friedenszeiten, II. Theil: Ein Jahr Arbeitssoldat. Stuttgart 1895
Schreiner, Albert: Vom totalen Krieg zur totalen Niederlage Hitlers. Paris 1939
Schröder, Hans-Joachim: "Ich hänge hier, weil ich getürmt bin". Terror und Verfall im deutschen Militär bei Kriegsende 1945. In: Wette, Wolfram (Hrsg.): Der Krieg des kleinen Mannes. München 1992, s. 279-294
Schulte, Wilhelm: Volk und Staat. Westfalen im Vormärz und in der Revolution 1848/49. Münster 1954
Schultz, W. von: Die preußischen Werbungen unter Friedrich Wilhelm I. und Friedrich dem Großen bis zum Beginn des 7jährigen Krieges mit besonderer Berücksichtigung Mecklenburg-Schwerins. Schwerin 1887
Schulz, Wilhelm: Nachgelassene Schriften von Georg Büchner (1851). In: Grab, Walter: Georg Büchner und die Revolution von 1848. Königstein/Ts. 1985, s. 51-127
Schulze, Winfried: Gerhard Oestreichs Begriff "Sozialdisziplinierung in der frühen Neuzeit". In: Zeitschrift für historische Forschung, 14. Jg., 1987, s. 265-302
Schumacher, Willi: Psychologische Mechanismen bei der Manipulation des Rechtsbewußtseins in totalitären Systemen. In: Lüderssen, Klaus/Sack, Fritz (Hrsg.): Vom Nutzen und Nachteil der Sozialwissenschaft für das Strafrecht. Bd. 1. Frankfurt/M. 1980, s. 169-199
Schwarzwald, B.: Die Kriegsdelikte der Psychopathen. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 43. Bd., 1918, s. 215-259
Seidler, Franz: Prostitution Homosexualität Selbstverstümmelung. Probleme der deutschen Sanitätsführung 1939-1945. Neckargemünd 1977
—: Frauen zu den Waffen? Marketenderinnen, Helferinnen, Soldatinnen. Koblenz/Bonn 1978

—: Die Militärgerichtsbarkeit der Deutschen Wehrmacht 1939-1945. Rechtsprechung und Strafvollzug. München/Berlin 1991
—: Fahnenflucht. München/Berlin 1993
Seifert, Ruth: Männlichkeitskonstruktionen: Das Militär als soziale Macht. In: Das Argument, Nr. 196, 1992, s. 859-872
—: Individualisierungsprozesse, Geschlechterverhältnisse und die soziale Konstruktion des Soldaten. München 1993 (Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, Berichte H. 61)
—: Gender, Nation und Militär. Aspekte von Männlichkeitskonstruktion und Gewaltsozialisation durch Militär und Wehrpflicht. In: Opitz, Eckardt/Rödiger, Frank s. (Hrsg.): Allgemeine Wehrpflicht. Geschichte, Probleme, Perspektiven. Bremen 1995, s. 199-214
—: Militär – Kultur – Identität. Individualisierung, Geschlechterverhältnisse und die soziale Konstruktion des Soldaten. Bremen 1996
Seipel, Hubert: Bist du dabei gewesen in Blankenese? In: Kursbuch 67: Militär, 1982, s. 140-149
Senghaas, Dieter: Abschreckung und Frieden. Studien zur Kritik organisierter Friedlosigkeit. Frankfurt/M. 1972
Shils, Edward A./Janowitz, Morris: Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II. In: Public Opinion Quarterly, Vol. XXII, 1948, s. 280-315
Siemann, Wolfram: Die deutsche Revolution von 1848/49. Frankfurt/M. 1985
Siemen, Hans-Ludwig: Das Grauen ist vorprogrammiert. Psychiatrie zwischen Faschismus und Atomkrieg. Giessen 1982
Sikora, Michael: Disziplin und Desertion. Strukturprobleme militärischer Organisation im 18. Jahrhundert. Berlin 1996 (im Druck)
—: Verzweiflung oder 'Leichtsinn'?. Militärstand und Desertion im 18. Jahrhundert. In: Kroener, Bernhard R./Pröve, Ralf (Hrsg.): Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Paderborn 1996, s. 237-264
Simmel, Ernst: Kriegsneurosen und "Psychisches Trauma". München/Leipzig 1918
—: Zweites Korreferat. In: Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen. Leipzig/Wien 1919, s. 42-60
—: Kriegsneurosen (1944). In: ders.: Psychoanalyse und ihre Anwendungen. Frankfurt/M. 1993, s. 204-226
Simon [Oberstabsarzt]: Das Problem der Psychopathen in der Wehrmacht. Zusammenfassung des am 2.11.1937 vor der Militärärztlichen Gesellschaft München gehaltenen Vortrags in: Der deutsche Militärarzt, 3. Jg., 1938, s. 33-35
Simon, Ulrich: Die Integration der Bundeswehr in die Gesellschaft. Heidelberg/Hamburg 1980
Simoneit, Max: Wehrpsychologie. Berlin ²1943
Sked, Alan: The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War 1848. London/New York 1979
Smith, Leonard V.: Between Mutiny and Disobedience. The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I. Princeton 1994
Soell, Hartmut: Weltmarkt-Revolution-Staatenwelt. Zum Problem einer Theorie internationaler Beziehungen bei Marx und Engels. In: Archiv für Sozialgeschichte, XII. Jg., 1972, s. 109-184
Sofsky, Wolfgang: Die Ordnung des Terrors. Das Konzentrationslager. Frankfurt/M. 1993
Soldan, George: Der Mensch und die Schlacht der Zukunft. Oldenburg 1925
Sombart, Werner: Krieg und Kapitalismus. München/Leipzig 1913
Stargardt, Nicholas: The German Idea of Militarism. Radical and Socialist Critics, 1866-1914. Cambridge 1994
Staroste: Tagebuch über die Ereignisse in der Pfalz und Baden im Jahre 1849, 2 Bde. Potsdam 1852
Steinert, Heinz: Militär, Polizei, Gefängnis usw. Sozialisation in der "totalen Institution" als Paradigma des Verhältnisses von Individuum und Gesellschaft. In: Walter, Heinz (Hrsg.): Sozialisationsforschung, Bd. 2. Stuttgart/Bad Cannstatt 1973, s. 227-249
–/Treiber, Hubert: Erziehungsziel: Soldat. In: Klöss, Erhard/Grossmann, Heinz: Unternehmen Bundeswehr. Frankfurt/M. 1974, s. 103-122
Steinert, Marlis G.: Hitlers Krieg und die Deutschen. Stimmung und Haltung der deutschen Bevölkerung im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1970
Stenographische Berichte über die Verhandlungen des deutschen Reichstags 1891-1907
Sterz, Georg: Verschrobene Fanatiker. In: Berliner Klinische Wochenschrift, 56. Jg., 1919, s. 586-588

Stier, Ewald: Über Verhütung und Behandlung von Geisteskrankheiten in der Armee. Hamburg 1902
—: Fahnenflucht und unerlaubte Entfernung. Juristischpsychiatrische Grenzfragen, II. Bd., H. 3/4. Halle/s. 1905
—: Psychiatrie und Heer. Ein Rückblick. In: Der deutsche Militärarzt, 1. Jg., 1936, H. 1, s. 15-20
Stollberg-Rilinger, Barbara: Der Staat als Maschine. Zur politischen Metaphorik des absoluten Fürstenstaats. Berlin 1986
Stolleis, Michael: Pecunia nervus rerum. Zur Staatsfinanzierung in der frühen Neuzeit. Frankfurt/M. 1983
—: Lipsius-Rezeption in der politisch juristischen Literatur des 17. Jahrhunderts in Deutschland. In: ders.: Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit. Frankfurt/M. 1990, s. 232-267
Storch, Alfred: Beiträge zur Psychopathologie der unerlaubten Entfernung und Fahnenflucht im Felde. In: Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie, 46. Bd., 1919, s. 348-367
Storz, Dieter: Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Herford 1992
Stouffer, Samuel A. u.a.: Studies in Social Psychology in World War II, Bd. 1: The American Soldier: Adjustment during Army Life; Bd. 2: The American Soldier: Combat and Its Aftermath. Princeton N.J. 1949
Streit, Christian: Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945. Bonn 1991
Strümpell, Adolf: Die Schädigungen der Nerven und des geistigen Lebens durch den Krieg. Leipzig 1917
Stübig, Heinz: Armee und Nation. Die pädagogischpolitischen Motive der preußischen Heeresreform 1807-1814. Frankfurt/M. 1971
—: Pädagogik und Politik in der preußischen Reformzeit. Weinheim/Basel 1982
—: Bildung, Militär und Gesellschaft in Deutschland. Studien zur Entwicklung im 19. Jahrhundert. Köln 1994
—: Die Wehrverfassung Preußens in der Reformzeit. Wehrpflicht im Spannungsfeld von Restauration und Revolution 1815-1860. In: Foerster, Roland G. (Hrsg.): Die Wehrpflicht. München 1994, s. 39-53
Sywottek, Jutta: Mobilmachung für den totalen Krieg. Die propagandistische Vorbereitung der deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg. Opladen 1976

Tausk, Viktor: Zur Psychologie des Deserteurs. In: Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse, IV. Jg., 1916/17, s. 193-204, 229-240
Theweleit, Klaus: Männerphantasien, 2 Bde. Frankfurt/M. 1977/78
Thielen, Hans-Helmut: Der Verfall der Inneren Führung. Frankfurt/M. 1970
Thimme, Friedrich: Zu den Erhebungsplänen der preußischen Patrioten im Sommer 1808. In: Historische Zeitschrift, 86. Bd., 1901, s. 78-110
Thompson, Edward P.: Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert. In: Puls, Detlev (Hrsg.): Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt/M. 1979, s. 13-80
Tilly, Charles: War Making and State Making as Organized Crime. In: Peter B. Evans/Dietrich B. Rueschemeyer/Theda Skocpol (Eds.): Bringing the State Back in. Cambridge u.a. 1985, s. 169-191
Tintemann, W.: Unzulängliche im Kriegsdienst. In: Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie, 73. Bd., 1917, s. 34-76
Tobiassen, Peter: Der Zivildienst und seine militärische Einbindung. In: antimilitarismus information, 24. Jg., 1994, H. 10, s. 33-38
Treiber, Hubert: Wie man Soldaten macht. Sozialisation in "kasernierter Vergesellschaftung". Düsseldorf 1973
-/Steinert, Heinz: Die Fabrikation des zuverlässigen Menschen. Über die "Wahlverwandtschaft" von Kloster und Fabrikdisziplin. München 1980
Trox, Eckhard: Militärischer Konservativismus. Kriegervereine und "Militärpartei" in Preußen zwischen 1815 und 1848/49. Stuttgart 1990
—: Kriegerfeste, militärische Männerbünde und politisierte Offiziere. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 51, 1/1992, s. 23-46

433
F28

Ulrich, Bernd: Nerven und Krieg. In: Loewenstein, Bedrich (Hrsg.): Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche. Pfaffenweiler 1992, s. 163-192
—: Kampfmotivationen und Mobilisierungsstrategien: Das Beispiel Erster Weltkrieg. In: Stietencron, Heinrich von/Rüpke, Jörg (Hrsg.): Töten im Krieg. Freiburg/München 1995, s. 399-419
—/Ziemann, Benjamin (Hrsg.): Frontalltag im Ersten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1994

Valentin, Rolf: Die Krankenbataillone. Sonderformationen der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg. Düsseldorf 1981
Valentin, Veit: Geschichte der deutschen Revolution von 1848-49, 2 Bde. Berlin 1930
Vehse, Eduard: Geschichte des preußischen Hofes und Adels und der preußischen Diplomatie, 2. Theil. Hamburg 1851
Verhey, Jeffrey: The "Spirit of 1914". The Myth of Enthusiasm and the Rhetoric of Unity in World War I Germany. Diss. University of California. Berkeley 1991
Vierhaus, Rudolf: "Patriotismus" Begriff und Realität einer moralischpolitischen Kategorie. In: ders. (Hrsg.): Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften. München 1980, s. 9-29
—: Deutschland im 18. Jahrhundert. Göttingen 1987
Virilio, Paul: Geschwindigkeit und Politik. Berlin 1980
—/Lotringer, Sylvère: Der reine Krieg, Berlin 1984
Vogel, Detlef: Militarismusunzeitgemäßer Begriff oder modernes historisches Hilfsmittel?. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, 39, 1/1986, s. 9-35
Vogel, Jakob: Bratwurst im Siegerkranz. Zwei Studien zu den Kriegervereinen im Kaiserreich: Nationalrausch oder Bierseligkeit? In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 13.3.1991
—: Militärfeiern in Deutschland und Frankreich als Rituale der Nation (1871-1914). In: François, Etienne/Sigrist, Hannes/Vogel, Jakob (Hrsg.): Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert. Göttingen 1995, s. 199-231
Vogt, Wolfgang R.: Das Theorem der Inkompatibilität. Zur Unvereinbarkeit von atomarer Militärgewalt ud fortgeschrittener Gesellschaft. In: ders. (Hrsg.): Sicherheitskräfte und Streitkräfte in der Legitimitätskrise. Baden-Baden 1983, s. 21-57
—: Militärische Gewalt und Gesellschaftsentwicklung. Zur Inkompatibilitätsproblematik und Friedenssicherung im Nuklearzeitalter-ein soziologischer Entwurf. In: ders. (Hrsg.): Militär als Gegenkultur? Leverkusen 1986, s. 37-87
Volkmann, Hans-Erich: Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges. In: Deist, Wilhelm u.a.: Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. Frankfurt/M. 1989, s. 209-435
Vorländer, Franz: Über das Prinzip der militairischen Disziplin. In: Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Krieges, 52. Bd., 1841, s. 126-136

Waldersee, F. G. Graf von: Der Kampf in Dresden im Mai 1849. Berlin 1849
—: Der Dienst des Preußischen Infanterie-Unteroffiziers. Berlin '1864
Wallach, Jehuda L.: Die Kriegslehre von Friedrich Engels. Frankfurt/M. 1968
—: Das Dogma der Vernichtungsschlacht. München 1970
Warburg, Jens: Das Leiden des Subjekts am Krieg. Zur Pathologie extremer Gewalterfahrungen. Unveröffentl. Diplomarbeit. Frankfurt/M. 1994
Weber, Ernst: Lyrik der Befreiungskriege (1812-1815). Gesellschaftspolitische Meinungs- und Willensbildung durch Literatur. Stuttgart 1991
Weber, Max: Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I. Tübingen '1963
—: Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen '1972
Wehler, Hans-Ulrich: "Absoluter" und "totaler" Krieg. Von Clausewitz zu Ludendorff. In: Politische Vierteljahresschrift, 10. Jg., 1969, s. 220-248
—: Das deutsche Kaiserreich 1871-1918. Göttingen '1980
—: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Bd. 1: Vom Feudalismus des alten Reiches bis zur Defensiven Modernisierung der Reformära 1700-1815. München 1987
—: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Bd. 2: Von der Reformära bis zur industriellen und politischen "Deutschen Doppelrevolution" 1815-1845/49. München 1987
Weiler, Karl: Kriegsgerichtspsychiatrische Erfahrungen und ihre Verwertung für die Strafrechtspflege im Allgemeinen. In: Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform, 12. Jg., 1921/22, s. 282-331

Weitling, Wilhelm: Garantien der Harmonie und Freiheit (1842). Berlin 1955
Welzer, Harald: Männer der Praxis. Zur Sozialpsychologie des Verwaltungsmassenmordes. In: ders. (Hrsg.): Nationalsozialismus und Moderne. Tübingen 1993, s. 105-127
Weniger, Erich: Wehrmachtserziehung und Kriegserfahrung. Berlin 1938
Werner, Günter: Die Entwicklung der Rechtsprechung in Strafverfahren gegen Totale Kriegsdienstverweigerer. In: 4/3. Fachzeitschrift zu Kriegsdienstverweigerung, Wehrdienst und Zivildienst, 13. Jg., 1995, s. 120-128
Wette, Wolfram: Kriegstheorien deutscher Sozialisten. Stuttgart u.a. 1971
—: Sozialismus und Heer. Eine Auseinandersetzung mit R. Höhn. In: Archiv für Sozialgeschichte, XIV. Jg., 1974, s. 610-622
—: Die militärische Demobilmachung in Deutschland 1918/19 unter besonderer Berücksichtigung der revolutionären Ostseestadt Kiel. In: Geschichte und Gesellschaft, 12. Jg., 1986, s. 63-80
—: Die unheroischen Kriegserinnerungen des Elsässer Bauern Dominik Richert aus den Jahren 1914-1918. In: ders. (Hrsg.): Der Krieg des kleinen Mannes. München 1992, s. 127-135
— (Hrsg.): Der Krieg des kleinen Mannes. München 1992
—: Rückkehr zu "Normalität" und Weltmachtdenken. Die Renaissance des Militärischen im neuen Deutschland. In: Blätter für deutsche und internationale Politik, 39. Jg., 1994, s. 981-990
—: Verweigerung und Desertion im Wandel der öffentlichen Meinung (1980-1995). In: Haase, Norbert/Paul, Gerhard (Hrsg.): Andere Soldaten. Wehrkraftzersetzung, Gehorsamsverweigerung und Fahnenflucht im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. 1995, s. 189-204
(Hrsg.): Deserteure der Wehrmacht. Feiglinge-Opfer-Hoffnungsträger? Dokumentation eines Meinungswandels. Essen 1995
Wiedner, Hartmut: Soldatenmißhandlungen im Wilhelminischen Kaiserreich (1890-1914). In: Archiv für Sozialgeschichte, XXII. Jg., 1982, s. 159-199
Wiehr, Ernst: Napoleon und Bernadotte im Herbstfeldzuge 1813. Berlin 1893
Wieland, Christoph Martin: Über Deutschen Patriotismus. In: ders.: Sämtliche Werke, Bd. 29. Leipzig 1797 (Neudruck: Hamburg 1984), s. 471-491
Wijn, J. W.: Het krijgswezen in den tijd van Prins Maurits. Utrecht 1934
[Wilhelm I.]: Militärische Schriften weiland Kaiser Wilhelm des Großen Majestät, 2 Bde. Berlin 1897
[Wilhelm II.]: Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelms II. München 1966
Wilhelm, Hans-Heinrich: Rassenpolitik und Kriegführung. Sicherheitspolizei und Wehrmacht in Polen und der Sowjetunion. Passau 1991
Willich, August von: Im preußischen Heere! Mannheim 1848
Winnen, Peter: Wer will unter die Soldaten? Elberfeld o.J. [1912]
Wirsing, Bernd: "Gleichsam mit Soldatenstrenge": Neue Polizei in süddeutschen Städten. Zu Polizeiverhalten und Bürger-Widersetzlichkeit im Vormärz. In: Lüdtke, Alf (Hrsg.): "Sicherheit" und "Wohlfahrt". Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. Jahrhundert. Frankfurt/M. 1992, s. 65-94
Wirtz, Rainer: 'Widersetzlichkeiten, Excesse, Tumulte und Skandale'. Soziale Bewegung und Gewalthafter sozialer Protest in Baden 1815-1848. Frankfurt/M. u.a. 1981
Wistrich, Robert: Wer war wer im Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon. Frankfurt/M. 1987
Wohlfeil, Rainer: Spanien und die deutsche Erhebung 1808-1814. Wiesbaden 1965
—: Der Volkskrieg im Zeitalter Napoleons. In: Groote, Wolfgang von/Müller, Klaus-Jürgen (Hrsg.): Napoleon I. und das Militärwesen seiner Zeit. Freiburg 1968
—: Vom stehenden Heer des Absolutismus zur Allgemeinen Wehrpflicht. In: Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.): Deutsche Militärgeschichte 1648-1939, Bd. 1, Abschnitt II, München 1983
Wolff, Wilhelm: Das Elend und der Aufruhr in Schlesien. In: Püttmann, Hermann (Hrsg.): Deutsches Bürgerbuch für 1845. Darmstadt 1845 (Neudruck: Köln 1975), s. 174-199
Wolter, E.: Die Organisation des Sieges. In: Deutsche Wehr, 19.12.1935, Beilage: Die deutsche Volkskraft, Nr. 24, s. 218-220
Wrobel, Ignaz [d.i. Tucholsky, Kurt]: Wo waren Sie im Kriege, Herr? In: Die Weltbühne, XXII. Jg., Nr. 13, 30.3.1926, s. 489-492
Wüllner, Fritz: Die NSMilitärjustiz und das Elend der Geschichtsschreibung. Baden-Baden 1991

Ziegler, Rolf: Einige Ansatzpunkte der Militärsoziologie und ihr Beitrag zur soziologischen Theorie. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 12: Beiträge zur Militärsoziologie, hrsg. von René König. Köln/Opladen 1968, s. 13-37
Ziemann, Benjamin: Zum ländlichen Augusterlebnis 1914 in Deutschland. In: Loewenstein, Bedrich (Hrsg.): Geschichte und Psychologie. Annäherungsversuche. Pfaffenweiler 1992, s. 193-203
—: Verweigerungsformen von Frontsoldaten in der deutschen Armee 1914-1918. In: Gestrich, Andreas (Hrsg.): Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts. Münster 1995 (Jahrbuch für Historische Friedensforschung, 4, 1995), s. 99-122
Ziemann, Helmut: Die Stellung der Psychopathen im Militärstrafrecht. Jur. Diss. Marburg 1941
Zimmer, Hasko: Auf dem Altar des Vaterlands. Religion und Patriotismus in der deutschen Kriegslyrik des 19. Jahrhunderts. Frankfurt/M. 1971
Zipfel, Gaby: Wie führen Frauen Krieg? In: Heer, Hannes/Naumann, Klaus (Hrsg.): Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944. Hamburg 1995, s. 460-474
Zoepf, Arne W. G.: Wehrmacht zwischen Tradition und Ideologie. Der NS-Führungsoffizier im Zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M. u.a. 1988
Zurkowski, A.: Kurze Darstellung des Feldzuges in Baden und der Pfalz. Bern 1849
Zwehl, Hans von: Der Dolchstoß in den Rücken des siegreichen Heeres. Berlin 1921

Dizin

1778 savaşı 111
1789 devrimi 144, 165
1844 devrimi 172
1848/1849 devrimi 171, 218
1870/71 savaşı 15
1874 Reich askeri yasası 219
1877/78 Rus-Osmanlı savaşı 15
1908 Meşrutiyeti 16
I. Dünya Savaşı 13, 16, 49, 212, 224, 252, 256, 269, 282, 283, 300, 302, 303, 310, 323, 325, 327, 331, 338, 339, 342, 356, 357, 388, 390, 408
II. Dünya Savaşı 19, 27, 342, 344, 346, 348, 356, 384, 388, 391, 404, 408

A
Abbt, Thomas 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 136
ABD 20, 21, 27, 362, 384, 401
Abt, Christian 206
adalet 193, 204, 254, 291, 374
Adenauer 359
Adolf, Gustav 75, 95
Afganistan 21
ahlâk 39, 112, 140, 178, 182, 184, 190, 200, 201, 208, 240, 253, 259, 260, 264, 285, 286, 291, 297, 301, 307, 308, 374, 397
Ailiannos 53, 54, 73
alkolizm 263
Alman ordusu 16, 17, 21, 49, 225, 241, 242, 310, 339, 340, 361, 362, 365, 366, 373
Alman Psikiyatri Birliği 260
Alman Savaş Anayasası 201
Almanya 12, 14, 16, 17, 18, 48, 91, 112, 123, 127, 132, 136, 163, 174, 180, 191, 193, 194, 199, 203, 206, 208, 213, 216, 218, 221, 228, 230, 232, 234, 238, 239, 240, 242, 245, 246, 284, 297, 299, 300, 303, 307, 319, 320, 336, 343, 347, 359, 363, 399, 400, 401, 402
Amerika 174
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 109
Amsterdam 55
anarşizm 169, 179, 201, 202, 206, 213, 239, 240, 241, 245, 345
anayasa devleti 185
anayasa hukuku 390
anayasal meşruiyet 153
anayasal monarşi 185
Ancien régime 121, 165
Anders, Günther 358
Andersch, Alfred 344, 345, 346
antidevrimci 211
antikomünist düşman 399
antimilitarizm 210, 228, 230, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 245
antisemitizim 324, 336
antisosyalist 217, 223
Anvers 59
apati duygusu 295
Arendt, Hannah 49, 50, 318
Ari ırklar 323
aristokratik 12, 83, 181, 191, 218, 219, 220, 307
arkadaşlık 11, 25, 94, 175, 176, 180, 227, 252, 253, 344
arkaiklik 306
Armée, Grande 137
Arndt 128, 130, 136, 137, 153, 180
ars moriendi (ölme sanatı) 116
Ashworth, Tony 256
askeri adalet 78
askeri darbe 174
askeri despotizm 185
askeri devlet 84, 220, 228, 241, 245, 281
askeri disiplin 9, 10, 11, 12, 25, 26, 31, 33, 35, 37, 41, 45, 46, 48, 51, 63, 77, 96, 97, 110, 147, 182, 209, 223, 253, 267, 277, 288, 296, 350, 356, 382, 404, 405, 406, 407
askeri eğitim 10, 16, 26, 36, 39, 41, 42, 45, 52, 68, 95, 97, 102, 105, 161, 184, 334,

366, 375, 377, 378, 379, 385, 404
askeri hiyerarşi 68, 145, 181, 252, 336
askeri hukuk 48, 175, 236, 271, 338, 340, 346
askeri idealizm 148
askeri itaat 9, 11, 22, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 78, 81, 149, 161, 183, 184, 209, 280, 304, 318, 405, 406, 408
askeri itaatsizlik 190, 215, 238, 343
askeri mahkeme 207, 284, 286, 340, 341, 342, 374
askeri monarşi 82, 181, 218, 227, 235, 236, 244
askeri politika 48, 183, 230, 233, 300, 397, 400
askeri psikiyatri 28, 48, 49, 246, 258, 259, 263, 266, 273
askeri reform 34, 59, 64, 89, 153, 161, 163, 303
askeri sosyalizasyon 190, 374
askeri sosyoloji 27, 28, 48, 383, 384, 386
askerlik 20, 21, 24, 25, 26, 27, 45, 46, 47, 48, 55, 56, 63, 77, 78, 84, 85, 86, 90, 92, 93, 94, 110, 111, 117, 127, 136, 137, 142, 144, 145, 149, 150, 151, 157, 158, 162, 165, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 196, 199, 200, 201, 202, 206, 215, 220, 221, 222, 225, 232, 235, 236, 237, 239, 241, 258, 278, 281, 283, 295, 302, 303, 304, 314, 315, 319, 322, 323, 325, 342, 345, 346, 362, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 385, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 395, 398, 403, 408
aşağılık duygusu 291
Atatürk, Mustafa Kemal 19
ateizm 226
atom bombası 49, 356
Atom Çağının Antropolojisi 358
Auer 87, 88
Auerstedt 132, 140, 142, 156
Avrupa 12, 14, 35, 52, 55, 59, 61, 75, 83, 85, 91, 100, 121, 140, 144, 166, 174, 179, 217, 364, 399
Avusturya 13, 145, 153, 195
Avusturya ordusu 159, 289

B

Baden 184, 186, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208
Baden ordusu 202, 203, 207
bağımsızlık 138, 140, 141, 146, 180, 334, 335, 345
Ball, Hugo 245
Banse, Ewald 314
Barbarossa Operasyonu 335
barış 20, 76, 85, 94, 105, 109, 138, 139, 150, 217, 241, 243, 260, 287, 305, 312, 334, 358, 399, 400, 402, 408
Barth, Hans 311
Bartov, Omer 353
Baudissin, Wolf Graf von 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 404
Bebel, August 217, 232, 236, 242
Belçika 250
bencillik 66, 278
Benjamin, Walter 320
benlik 249, 322, 393
Berenhorst 120
Berlin 14, 15, 87, 171, 192, 195, 196, 200, 293
Berlin Duvarı 399
Bernstein, Eduard 233
beyin yıkama 336, 351
bilgelik 52, 53, 183, 239, 240
bilgisayar 356, 358, 404, 409
bilinçaltı 49, 268, 275
bilinçdışı 32, 248, 262, 263, 276, 279, 280, 281, 285, 290
birey 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 39, 43, 47, 67, 94, 122, 123, 124, 125, 141, 148, 162, 164, 168, 200, 214, 234, 253, 288, 302, 308, 321, 344, 366, 367, 383, 386, 387, 392, 393, 394, 397, 398
biyo-güç 211
Blank 365
Blankenstein 87
Blesson, Louis 181
Blomberg, von 331
Bolşevizm 206, 335, 375
Bonhoeffer, Karl 260
Bormann, Martin 342
Boyen 143, 155
Brabant 58
Bräker, Ulrich 111
Breslau 168
Budapeşte 275
Bundeswehr (Federal Almanya Ordusu) 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 373, 374, 375, 375, 377, 378, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402
burjuva 123, 124, 138, 145, 148, 149, 150, 156, 157, 159, 162, 174, 177, 178, 184, 185, 193, 195, 198, 199, 217, 220, 330
burjuvazi 29, 123, 137, 144, 194, 218, 220, 233
Bush, George W. 22
Büchner, Georg 214, 215
bürokrasi 29, 30, 50, 83, 123, 144, 147, 152, 169, 193, 247, 316, 377, 381, 394

Büsch, Otto 82, 91
büyü 268, 305

C-Ç
Canetti, Elias 10, 99, 252
Caprivi 222
Carnot 144, 163
Cavaignac 194
Cemal Paşa 18
ceza hukuku 175, 236, 287, 328, 340
Cizvitler 62, 70, 71
Clausewitz 121, 143, 148, 150, 154, 165, 302, 303, 356, 406
Comte 372
Constantia 64, 65
constantia 35, 66, 67, 70, 121, 162
cumhuriyet 129, 142, 145, 194, 200, 206, 298, 299
Çanakkale 17

D
Darwin teorisi 282, 323
Deist, Wilhelm 293
Delbrück, Hans 95
delilik 150
demokrasi 141, 240, 304, 367, 370, 403
Demokratik Almanya Cumhuriyeti 400
despotizm 184, 188, 230
Deutsche Rüstungspolitik (Alman Silahlanma Politikası) 361
devlet 9, 12, 13, 19, 20, 24, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 45, 47, 55, 56, 57, 61, 62, 65, 69, 70, 71, 79, 80, 83, 84, 85, 88, 89, 92, 93, 95, 96, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 140, 143, 144, 152, 153, 155, 156, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 184, 185, 186, 190, 192, 197, 202, 205, 207, 209, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 226, 227, 228, 229, 235, 236, 237, 238, 245, 261, 271, 281, 283, 291, 294, 296, 297, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 320, 322, 327, 331, 335, 338, 339, 344, 348, 359, 360, 364, 365, 372, 391, 394, 398, 402, 403, 404, 405
devlet felsefesi 79, 148, 308
devlet vatandaşlığı 67, 92, 314
devletçilik 29, 63
devrim 143, 161, 163, 168, 170, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 235, 236, 240, 242, 244, 295, 296, 298, 300
diktatörlük 310, 316
dil 134, 187, 258, 279, 309, 337
din 10, 29, 61, 62, 66, 70, 71, 129, 134, 153, 154, 167, 168, 218, 226, 258, 305, 339, 344, 345, 346, 390, 391, 398
direnme hakkı 48
disiplin 18, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 55, 57, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 70, 75, 78, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 105, 111, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 142, 152, 160, 162, 179, 182, 183, 192, 197, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 213, 222, 224, 225, 227, 232, 240, 241, 243, 245, 246, 279, 284, 285, 287, 288, 292, 298, 306, 309, 318, 320, 322, 334, 338, 341, 342, 350, 353, 366, 369, 374, 378, 379, 380, 381, 385, 387, 388, 389, 391, 405, 406, 407, 408
divanı harp 342
diyalektik 35, 215
doğa 66, 116, 134, 225
Doğu Elbe 91, 219, 362
Dresden 196
Dreyfus olayı 238
Durkheim 27
dürtü öğretisi 37
düşman 10, 11, 95, 101, 103, 117, 120, 131, 132, 134, 136, 137, 142, 146, 149, 152, 153, 156, 157, 158, 164, 165, 180, 183, 187, 189, 192, 195, 195, 197, 204, 209, 211, 212, 213, 218, 221, 222, 226, 230, 234, 243, 245, 265, 279, 299, 301, 302, 307, 311, 312, 325, 330, 339, 352, 353, 354, 362, 364, 365, 368, 385, 401, 402, 407

E
edebiyat 122, 127, 131, 259
egemenlik 30, 35, 36, 38, 39, 40, 62, 63, 65, 83, 91, 92, 104, 105, 115, 121, 132, 133, 151, 164, 165, 167, 193, 194, 198, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 229, 244, 316, 317, 318, 338, 360, 361, 399, 400, 402, 403, 405
egoizm 138, 150
Eissler, Kurt R. 270
Ejercicios Espirituales 62
Elias, Norbert 28, 31, 32, 33, 34, 39, 46, 164
Ellwein, Thomas 364
empati 277
emperyalist 56, 211, 221, 228, 233, 242, 308, 315, 362
emperyalist pasifizm 402
endüstriyel savaş 49, 318
enformasyon 358, 404

Engels, Friedrich 194, 215, 216
engizisyon 146, 396
Enternasyonal Gençlik Hareketi 238
Enternasyonal Kongresi 233, 242
enternasyonalizm 218, 299
enthuisiazm 124, 125, 126
Enver Paşa 18
erdem 35, 64, 65, 131, 133, 136, 180, 187, 209, 217, 225, 226, 320, 332, 352, 371, 382, 404
erdem öğretisi 65, 67, 71
erotik 270
Essen 233
Ester-Fischer-Homberger 274
estetik 99, 122, 124, 179
440 etik 33, 35, 66, 69, 70, 371, 372, 388, 392, 404
etnik köken 10
etnoloji 385
evrim 122

F

Fallersleben, Hoffman von 180
fanatizm 126, 180
faşizm 320
fatum (kader) 65, 66
Federal Almanya 346, 359, 361, 363, 365, 386, 396, 397, 399, 400, 401, 403, 408
Federal Almanya Anayasası 390
Felipe, II. 56
feodal düzen 146
feodal monarşi 38
feodal prenslik 83, 96, 183, 218
fetişizm 236
Fichte 128, 130, 133, 134, 138, 139, 148
Filistin 17
Flandre 60
Forsthoff, Emst 311, 312
Foucault, Michel 28, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 210, 402
Frankfurt 195, 196, 201
Frankfurt Eyalet Meclisi 204
Frankfurt Parlamentosu 199
Fransa 15, 83, 95, 120, 121, 123, 131, 132, 134, 139, 140, 144, 145, 152, 153, 157, 158, 165, 187, 189, 191, 212, 218, 225, 233, 238
Fransız Devrimi 124, 125, 144, 146, 163, 206
Fransız ordusu 136, 145, 156, 157
Freud 32, 37, 274, 274, 274, 275, 276, 289, 296
Freyer, Hans 307, 308, 309
Freytag-Loringhoven, Hugo Freiherr von 224
Friedrich, I. 82, 83, 84, 85, 88, 106, 179, 207
Friedrich, II. 82, 84, 90, 94, 95, 96, 97, 103, 107, 110, 115, 127, 129, 182, 222, 401
Friedrich, III. 13, 156

G

Gaupp, Robert 263, 264, 265, 271, 272, 295
gelenekçiler 13, 365, 372, 373, 375, 377
gerçeklik ilkesi 291, 292
gerilla savaşı 155
Gestapo 338
Geyer, Michael 300, 361
Gneisenau 143, 147, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 303
Goethe 121
Goffman, Erving 28, 42, 43, 44, 45
Goltz, Colman von der 12, 15, 16, 18
Görlitz 173
grev 167, 212, 235, 236, 238, 239, 239, 241, 293, 294, 298, 343, 408
Griesheim 195, 197
Grimmelshausen 75
Grotius, Hugo 56
Gruner 155
Güney Fransa 239

H

Haçlı 132, 159, 212
Hafız Paşa 14
Hagen 87
halk 12, 24, 83, 92, 109, 121, 128, 134, 135, 136, 138, 139, 142, 144, 145, 146, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 161, 162, 163, 165, 166, 169, 172, 173, 178, 180, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 193, 194, 195, 197, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 211, 215, 218, 225, 228, 229, 231, 232, 234, 242, 243, 258, 259, 274, 281, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 319, 321, 322, 324, 335, 337, 338, 339, 344, 345, 346, 349, 352, 359, 360, 363, 370, 396, 401
halk ordusu 183, 195, 215, 303, 323
halk savaşı 138, 142, 145, 146, 148, 153, 155, 157, 159
halkbilimi 385
Hamit, II. 15
Hanau 173
Hannover 173
Hart, Basil H. Liddell 381
Hattingen 87
Hegel 148, 308
Heidegger 307
Heine, Wolfgang 241

Herakleitos 307
Herder 134
Hervé, Gustave 238, 239, 241, 242
Hervéizm 237, 239, 240
Hessen 157
Heuss, Theodor 391
hiçlik 307
Hindenburg 258, 292, 322
hipnoz 266, 271, 273, 275, 276, 277, 279, 282
Hıristiyanlık 129, 162, 216, 220, 226
Hiroşima 356, 359
histeri 262, 263, 264, 265, 273, 274, 285, 288
Hitler 300, 314, 315, 316, 317, 319, 323, 331, 335, 340, 341, 345, 346, 351, 352, 353, 360, 374
hiyerarşi 24, 44, 68, 111, 134, 138, 142, 145, 186, 201, 224, 268, 273, 304, 320, 375, 382
Hobbes 23, 63, 80
Hollanda 48, 54, 55, 58, 64, 71, 72, 75, 76
Hollanda ordusu 54, 56, 75
Hollanda-İspanya savaşı 48
Horatius 66, 116
Horaz 116, 234
hukuk 24, 28, 38, 40, 56, 66, 80, 85, 89, 92, 93, 109, 125, 139, 143, 144, 152, 190, 197, 199, 210, 211, 219, 258, 285, 288, 289, 392, 401
hümanizm 35, 52, 64

I-İ

Irak 401
ırk 168, 212, 229, 310, 311, 312, 313, 315, 323, 324, 324
ırkbilim 333
ırkçı 211, 212, 323, 324, 325, 336, 362, 364, 377, 384
Iserlohn 196
İber Yarımadası 60
iç savaş 21, 61, 63, 153, 192, 216, 330, 401, 402
idealizm 291
ideoloji 156, 209, 218, 229, 233, 235, 299, 306, 311, 316, 318, 325, 331, 333, 335, 337, 338, 353, 360, 361, 377, 407
iktidar 15, 19, 20, 21, 30, 32, 36, 38, 40, 46, 55, 61, 63, 71, 79, 83, 92, 100, 104, 106, 115, 118, 121, 149, 152, 154, 165, 211, 212, 213, 216, 220, 227, 270, 294, 295, 311, 318, 320, 337, 360, 362
iktidar metafiziği 37
ilahiyat 66, 71, 112, 129, 216
İncil 153, 185, 339
infantilizm 291
İngiliz ordusu 109
İngiltere 123, 166, 225
intansiyonalite 37
irade özgürlüğü 66
İspanya 56, 58, 59, 143, 145, 146, 155, 159
İspanyol Krallığı 60
İspanyol ordusu 59, 60
İstanbul 13, 14, 17
İsveç ordu düzeni 95
İsviçre 206, 250
İşçi Konfederasyonları Ulusal Kongresi 238
itaat 10, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 38, 48, 49, 57, 58, 63, 67, 68, 69, 70, 76, 78, 96, 105, 106, 111, 117, 119, 130, 131, 135, 137, 138, 141, 147, 156, 161, 162, 173, 174, 179, 182, 187, 190, 198, 202, 204, 205, 206, 208, 210, 213, 214, 223, 227, 232, 236, 243, 244, 247, 252, 253, 268, 277, 279, 285, 289, 294, 296, 310, 317, 322, 343, 347, 349, 350, 351, 356, 366, 371, 379, 382, 387, 398, 402, 404, 406, 407, 408
itaatkârlık 131, 173, 214, 225, 237, 259, 335, 344, 373, 379
itaatsizlik 26, 27, 28, 46, 47, 57, 78, 104, 136, 152, 157, 169, 173, 186, 188, 198, 204, 205, 207, 232, 236, 238, 239, 244, 245, 284, 285, 339, 340, 343, 344, 350, 387, 407
İtalya 60
itilaf devletleri 18, 299
İus ad bellum (savaşa karar verme hakkı) 23

J

Jahn, Friedrich Ludwig 130, 135, 180
Jakobenlik 126, 140, 206
Japonya 225
Jena 132, 140, 142, 156
Jones, Ernest 274
Jön Türk 16, 17
Junker 219
Justi, Johann Heinrich Gottlob von 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 168
Jünger, Ernst 303, 304, 305, 306, 307, 367

K

Kafkasya 18
kahramanlık 47, 213, 227, 273, 278, 289, 298
kalıtım 283, 285, 310, 324
Kalvinizm 35, 70, 71
Kant 124
kapitalizm 35, 166, 215, 230, 235, 237, 241, 242
karakter 24, 40, 42, 49, 55, 121, 132, 154, 201, 215, 220, 225, 237, 240, 241, 306,

314, 317, 318, 331, 332, 333, 353, 375, 383, 386, 388
karakteroloji 333
Karlsruhe 201, 203
Karst, Heinz 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 404
karşı-devrim 196, 197, 198, 199, 200, 204, 206, 209, 215
Katoliklik 71, 167, 344
Kaufmann 267, 268, 269, 270, 272, 279
Kautsky 214, 230, 234, 235, 239, 243
kaytarmacılık 292, 293, 298, 305, 343, 388, 392, 396
Keahler, General 15
Kehr, Eckart 159, 220
Kemalizm 20
KFOR 21
Kiel 294
Kirschen der Freiheit (Özgürlüğün Kirazları) 344, 346
kişilik 255, 281, 285, 307, 310, 329, 332, 334, 341, 357, 366, 381, 382, 387, 388, 393, 394
Kızıl Ordu 206, 335, 348
Klages, Ludwig 333
Kollin 120
kolonyal sömürü 235
komünist diktatörlük 360
Komünist Manifesto 212, 230
komünizm 168, 188, 330, 360, 399
konformizm 346
Kore Savaşı 359, 384
Koseritz 174
Kosova 21
kozmopolitizm 311
kölelik 92
Köln 70, 168
Körfez Savaşı 398
Körner, Theodor 159
krallık 83, 157, 180
Kurhessen 186
Kuzey Almanya 157
Kuzey Avrupa 59
Küba krizi 399

L

laik 61, 63, 153
Lenin 242
Leon VI, Bizans İmparatoru 53
Leur Patrie 238
Leviathan 23, 63, 80, 153
liberalizm 183, 184, 185, 311
Lichtenberg 131
Liebknecht, Karl 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242
Lilienstern, Johann Jakob Otto August Rühle von 140
Limoges 239
Lippert 386
Lipsius, Justus 34, 35, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 81, 162, 332, 385
Lobositz savaşı 111
Louis, XIV. 95
Loyola, İgnatius von 62, 70
Löwen 71
Ludendorff, Erich 292, 298, 309, 310, 313, 367
Ludwig, Wilhelm 51, 75
Luhmann, Niklas 392, 398
Lukowitz 159
Luxemburg 242
Lüdtke, Alf 169
Lützow 122

M

Machiavelli 12, 63, 66
Mahmut, II. 13, 14
Mansfeld 236
Mao 370
Maria-Theresia 120
Mark Kontluğu 87
Marksizm 311
Martow 242
Marx, Karl 30, 194
materyalizm 226
medya 401
Mendelssohn, Moses 130
Messerschmidt, Manfred 316
meşruiyet 28, 33, 45, 115, 140, 141, 143, 157, 169, 172, 182, 185, 195, 235, 236, 345, 363, 375, 399, 401
metafizik 308
Mieroslawski 205
milis 45, 55, 68, 85, 147, 150, 163, 184, 185, 195, 323
militarizm 94, 184, 215, 216, 217, 220, 227, 228, 239, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 307, 324, 362, 363, 365, 391, 399, 402
milliyetçilik 130, 132, 136, 141, 209, 217, 230, 233, 243, 244, 402
Minden Prensliği 88
Mısır 18
mit 133, 209
mitoloji 403
mitos 193, 209, 217, 218, 249, 252, 258
modernlik 13, 23, 27, 28, 37, 29, 52, 141, 144, 146, 306
Moltke, Helmuth von 12, 13, 14, 223, 312, 380
monarşi 34, 38, 60, 61, 82, 84, 119, 126, 129, 143, 144, 145, 179, 181, 182, 185,

193, 195, 214, 214, 219, 220
Montesquieu 129
Morgenthau, Henry 17
Moritz, Oranyalı 51, 56, 64, 71, 74, 75, 100
Mosen, Wido 388
Mosse, George L. 128, 209
Muhammed 240
mutlakıyet 34, 114, 385, 389, 407, 408
mutlakıyet ordusu 109, 125, 144, 375
mutlakıyetçi devlet 81, 82, 95, 96, 111, 112, 118, 143, 151, 165
mülkiyet 140, 152, 168, 188, 194
Müller, Adam 139, 140
mültecilik 137
Münih 294

N

Nagazaki 356, 359
Napoléon 41, 49, 89, 109, 121, 132, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 147, 150, 153, 156, 157, 159, 166, 174, 179, 182, 184, 187, 197, 331, 408
Nassau, Wilhelm Ludwig von 51, 71
nasyonal sosyalist devlet 315, 319, 322, 323, 337
nasyonal sosyalizm 49, 212, 282, 311, 316, 317, 320, 323, 325, 331, 334, 335, 336, 338, 343, 344, 345, 346, 348, 350, 351, 353, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 377, 390
NATO 20, 21, 362, 363, 365, 403
Nazi 336, 337, 339, 343, 347, 358, 360, 363
nevrasteni 262
nevroz 248, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 281, 296, 327, 327, 328, 408
New York 21
Nietzsche, Friedrich 37, 133, 333
Nieuwport muharebesi 75
Nobel ödülü 296
Noel 256
Nonne, Max 267, 270, 271, 272, 276, 279, 281, 282, 295, 325
Noske, Gustav 232, 233, 234, 242
nöroastenik 288
nöroloji 259, 260, 328
NSDAP (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) 315
nüfus politikası 324, 325
nükleer savaş 357, 363, 373, 377
nükleer silah 362, 363, 364, 368

O-Ö

Oestreich, Gerhard 34, 36, 28, 35, 39, 46, 64
Offenburg Eyalet Meclisi 202
okul psikiyatrisi 274
Oppenheim, Hermann 261, 262, 263, 273
Oranya 34, 71, 75, 80, 101
Oranya ordusu 51, 59, 60, 75
ordu 10, 11, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 31, 40, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 59, 61, 63, 65, 69, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 89, 93, 94, 95, 96, 101, 107, 111, 116, 117, 120, 125, 127, 130, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 155, 158, 159, 161, 163, 165, 169, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 209, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 240, 250, 257, 261, 263, 264, 279, 283, 284, 292, 293, 294, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 312, 314, 316, 318, 321, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 337, 338, 339, 346, 348, 353, 354, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 392, 399, 400, 403, 404, 406, 408, 409
ordu reformu 64, 72, 208
Osmanlı İmparatorluğu 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19
Osmanlı ordusu 14, 16, 17
otonomi 359
Otuz Yıl Savaşları 75, 76, 78, 107, 109, 111
ötanazi 323
özdeşleşmişlik 124, 128, 132, 133, 162, 213, 361, 393
özdeşlik kayması (*identity switching*) 393
özerklik 67, 141, 180, 389, 397
özgürlük 24, 25, 33, 47, 65, 113, 126, 129, 132, 136, 138, 139, 141, 144, 152, 176, 180, 184, 204, 206, 214, 234, 278, 288, 295, 345, 367, 371, 372, 389, 391, 392, 394

P

Paris 193, 194, 200, 217
Paris Komünü 217
partizan 145, 146, 335, 348
partizan savaşı 138, 155, 158, 161, 204
pasifizm 228, 311, 402
paternalist 329
patoloji 286
Paul 188, 189
Petersburg 137
Pfemfert, Franz 247
pietizm 29
Pioupiou de l'Yonne 239

policey bilim 28, 114, 115, 117, 118, 137, 214, 385
polis 92, 93, 114, 161, 162, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 175, 180, 189, 194, 200, 207, 210, 225, 368, 402
Politicorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex 64, 65
politik ilahiyat 62, 63, 71
politika 66, 67, 71, 124, 163, 180, 181, 186, 219, 221, 228, 233, 299, 300, 308, 311, 314, 315, 316, 320, 331, 335, 347, 359, 362, 373, 399, 401
Polonya 173, 340
Polybios 53, 64
post-faşist düzen 360
444 Pönitz, Carl Eduard 186, 187, 188, 189, 190, 191
prenslik 83, 84, 85, 96, 132, 136, 180, 183, 184, 215, 218
Prittwitz, General von 192
proletarya 194, 212, 213, 214, 215, 217, 221, 228, 230, 234, 237, 238, 239, 241, 244
propaganda 47, 125, 127, 128, 132, 136, 145, 155, 191, 203, 215, 228, 232, 233, 235, 238, 240, 257, 258, 294, 298, 299, 300, 303, 321, 326, 336, 337, 338, 342, 351, 352, 360
Protestan 55, 75, 344, 371
Protestan etik 29, 35, 71
Prusya 82, 83, 83, 84, 85, 87, 91, 92, 95, 96, 101, 109, 114, 121, 127, 129, 130, 137, 142, 143, 144, 147, 153, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 166, 169, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 195, 198, 199, 206, 207, 208, 209, 218, 219, 299, 303, 333
Prusya ordusu 82, 106, 107, 109, 110, 111, 127, 132, 141, 156, 204, 207, 323
Prusya Ulusal Meclisi 195
psikanaliz 273, 274, 275, 276, 277, 279
psikiyatri 42, 44, 259, 260, 271, 275, 283, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 334, 385, 387, 390, 408
psikoloji 331, 333, 334, 342, 385
psikopati 263, 284, 288, 291, 327, 387
psikopatoloji 286
psikosomatik 342
psikoteknik 71, 74, 271, 331
psikoterapi 266, 272, 329
psikotik 327
psikoz 248, 259

R

Raimund 186
raison d'Etat (devlet aklı) 84, 62, 63, 71, 81, 285
raison de la guerre (savaş aklı) 84
Rastatt 198, 199, 201, 203, 207
rasyonellik 29, 30, 35, 39, 65, 83, 96, 231, 257, 361, 364, 377
reform 13, 14, 15, 16, 17, 56, 69, 71, 75, 123, 125, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 179, 182, 193, 208, 232, 235, 295, 366, 367, 371, 373, 374, 375
Reich 199, 209, 216, 217, 218, 219, 294, 300, 315, 319, 323, 338, 342, 362, 374
Reichstag 243
Reichswehr 331
remilitarizasyon 360
Research Branch 384
restorasyon 161, 178, 179, 180, 187
revizyonizm 233, 241
Rheinpfalz 199
Richert, Dominik 254
Riego, Raphael del 174
Roma 53, 54, 55, 64, 65, 68, 69, 71, 72
Roma stoa hareketi 65
romantizm 139
Roon, Albert von 181
Rotteck, Carl von 183, 184, 185
Röhm bunalımı 319
Rönesans 52
Ruhr 236
Rusya 13, 17, 18, 156, 157, 159, 225, 292, 335, 341
Rüstow, Wilhelm 178
rüya 275, 280, 362

S-Ş

sanat 184
sanayi 24, 39, 41, 76, 90, 140, 166, 184, 319, 402
sanayi psikolojisi 366
sanayi sosyolojisi 366, 404
sanayi toplumu 368, 372
Sanders, Liman von 12, 17
savaş 9, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 36, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 55, 56, 60, 62, 68, 70, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 94, 95, 96, 101, 105, 107, 108, 111, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 130, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 169, 179, 184, 185, 187, 192, 194, 195, 196, 200, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 213, 217, 218, 221, 223, 224, 227, 234, 239, 240, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 265, 268, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283,

284, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 318, 319, 320, 324, 325, 326, 327, 329, 331, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 361, 363, 364, 367, 368, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 382, 384, 390, 391, 395, 397, 398, 399, 401, 402, 404, 406, 407, 408
savaş bilimi 112, 213
savaş eğitimi 19, 41
savaş ekonomisi 304
savaş hukuku 104, 196, 339
savaş nevrozu 274, 275, 286, 296, 327
savaş teknikleri 64
savaş tüzüğü 149
savunma bilimi 314, 323, 385
Scharnhorst 107, 143, 144, 147, 154, 161, 303
Schliefen 312
Schmitt, Carl 109, 312, 313, 401
Schmoller, Gustav 94
Schneider, Kurt 272
Schneider, Manfred 155
Schott 328
Schulz, Wilhelm 215
Schwelm 87
Schill, von 157
scientific management (bilimsel yönetim) 100
seçim hakkı 163
Sedan 227
Sedan meydan muharebesi 217
sendikalist 213, 241
Seneca 65
Sezar 52
sibernetik 408
Sibirya 336
silah teknolojisi 101, 356, 407, 408
Silezya 160, 171
Simmel, Ernst 275, 277, 278, 279, 282
Simon, Saint 372
Simplicissimus 75
sınıf mücadelesi 212, 233, 234, 241
Sırbistan 21, 348
sivil toplum 28, 181, 304, 369, 373, 385
Smith, Adam 114
Societas Jesu tarikatı 70
Soğuk Savaş 357, 359, 373, 395, 399, 401, 402
Somali 401
sosyal asimetri 36
sosyal bilimler 27, 386, 388, 389
sosyal Darwinci 314, 324
sosyal demokrasi 213, 214, 216, 217, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 242, 243, 244, 245, 320, 323
Sosyal Demokrat Parti 228, 232, 241, 244, 323
sosyal devrim 169, 214
sosyal disiplin 25, 29, 31, 34, 46
sosyal teknoloji 26, 28, 355, 385, 408
Sosyalist Enternasyonal 241
sosyalizasyon 32, 44, 45, 352, 378
sosyalizm 212, 213, 215, 216, 226, 228, 230, 233, 240, 243, 385, 399
sosyoloji 27, 28, 28, 385, 386, 387
Sovyetler Birliği 327, 348
Sparta 128, 130
SPD 233, 236, 242, 244, 245
Spencer 372
Spinoza 62
Stahlmann 189
Stein, Baron von 154
Steinert, Heinz 28, 44, 45
Stier, Ewald 263
stoacı 68, 129, 205
Struve 203
Strümpell, Adolf 260
Stuttgart 233, 242
Stuttner, Bertha von 241
Suriye 17
şiddet 9, 10, 11, 12, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 41, 56, 61, 62, 63, 69, 80, 86, 88, 89, 92, 95, 103, 125, 138, 145, 151, 164, 168, 169, 172, 175, 176, 183, 188, 192, 195, 197, 216, 218, 247, 249, 251, 254, 257, 266, 270, 276, 279, 300, 306, 313, 324, 349, 350, 352, 356, 357, 361, 364, 368, 370, 371, 373, 379, 401, 402, 405, 406, 407, 408

T

tabu 346, 347, 348
Talat Paşa 18
Tanrı 61, 65, 66, 69, 70, 85, 203, 226, 310, 313, 374
tarih felsefesi 34, 112, 141
Tauroggen 157
Tausk, Victor 289, 290, 291
Taylor, Frederick W. 74, 100
Taylorizm 100
teknolojik savaş 391, 401
telekomünikasyon 376, 378, 392
teodise 29
Tepedelenli Ali Paşa 14
terapi 46, 265, 266, 267, 275, 277, 278, 296, 328, 367
terörizm 138, 391

Teschen barışı 111
Thalheim, Paul 186, 187
Thompson, Edward P. 166, 167
Tirol 143, 145
Tirpitz 228
Tolstoy 241, 245
toplama kampları 42, 318, 319, 326, 328, 340, 349, 359
toplum 29, 31, 32, 36, 39, 42, 48, 62, 83, 89, 97, 125, 139, 152, 154, 170, 173, 181, 184, 186, 187, 188, 209, 211, 212, 214, 232, 259, 271, 281, 300, 301, 302, 304, 310, 312, 314, 315, 318, 323, 324, 337, 340, 346, 356, 360, 365, 367, 369, 370, 372, 373, 386, 392, 393, 395, 396, 399, 401
totalitarizm 360
Treiber, Hubert 28, 44, 45
Tucholsky 214, 298
Tübingen 263
Türk milliyetçiliği 13
Türk ordusu 21
Türk Silahlı Kuvvetleri 20
Türkiye 14, 19, 20

U-Ü

ulus 10, 14, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 141, 144, 156, 162, 179, 180, 182, 184, 197, 205, 214, 217, 222, 233, 234, 235, 282, 304, 315, 321, 392, 408
ulusal bağımsızlık 18, 19, 141
ulusal devlet 21, 125, 135, 141, 180, 209, 216, 218, 219, 234, 235
ulusal kimlik 187, 218
uygarlık 31, 32, 33, 34
Üçüncü Dünya 399
ütopya 30, 240, 406

V-W

Valmy 120, 121
varoluşçuluk 345
vatandaşlık 138, 157, 212
vatanseverlik 49, 95, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 136, 144, 148, 150, 153, 156, 157, 159, 162, 208, 209, 217, 225, 230, 234, 238, 239, 240, 243, 247, 258, 260, 264, 274, 285, 306, 362, 408
vatansızlık 246
Vendée 145
Verdun 312
Versailles 299
Versailles Antlaşması 217, 319
Virilio, Paul 357
Viyana 192, 196, 198, 200, 296
Wachtler 386
Wagner-Jauregg, Julius 296
Waldersee 221
Wallenstein 79
Washington 21
Weber, Max 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 39, 40, 42, 46, 309, 372
Wehrmacht 319, 321, 330, 331, 333, 335, 336, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 361, 362, 371, 374, 377, 389
Weimar Cumhuriyeti 298, 300, 324, 330, 362
Weitling, Wilhelm 173
Westfalen 157
Westfalya barışı 85
Wetter 87
Wieland 131
Wolter 304, 305, 307
Wüllner, Fritz 342
Württemberg 174

Y

Yahudi 189, 299, 311, 312, 314, 323, 348, 349, 353
Yahudi Bolşevizmi 336
Yahudi soykırımı 348
yararlılık felsefesi 67
yaşama hakkı 41, 63
Yedi Yıl Savaşları 91, 107, 120, 127
Yehova şahidi 339, 344, 391
yeni stoacılık 35, 64, 65, 67, 71
yeniçeriler 13
Yorck, General 157
Yugoslavya 21, 401
yurtseverlik 10, 228
yurttaşlık 139, 189, 208
Yusuf, Hz. 270

Z

zanaatkârlık 166, 175
Zetkin, Clara 234, 235

Eugène Enriquez

Sürüden Devlete

TOPLUMSAL BAĞ ÜZERİNE PSİKANALİTİK DENEME

"Ağır" Kitaplar-İnceleme/Çev.: Nilgün Tutal/473 sayfa/ISBN 975-539-434-6

Sürüden Devlete, toplumun, bireyin ve iktidar mekanizmalarının analizinde psikanalitik yöntemi kullanan ender eserlerden biri. Sosyolog Eugène Enriquez, bu kitapta psikanalitik düşünceden yola çıkarak eşsiz bir analize girişiyor. Birey ile toplum, birey ile devlet arasındaki ilişkilere sağlam bir bakış açısıyla ışık tutan yazar, öncelikle Freud'un bir anlamda sosyolojik eserleri olan *Totem ve Tabu, Musa ve Tektanrıcılık, Bir Yanılsamanın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* metinlerinden yola çıkıyor. Enriquez, genellikle hem sosyologlar hem de psikanalistler tarafından es geçilmiş bu Freud eserlerini, basmakalıp düşüncelerin tamamen dışında sistemli bir incelemeye tabi tutarak referans alıyor.

Sürüden Devlete, hepimiz için kilit önem taşıyan bir sorunun cevabını ararken, insanlığın en karanlık dehlizlerine dalıyor: Özgür ve mutlu olmak isteyen insanlar niçin zorbalara, şeflere ya da devletlere boyun eğer? Demokrasi niçin hâlâ bizlere yepyeni bir düşünce gibi gelir?

Sürüden Devlete, gönüllü köleliği tercih edişimizin kavranmasının anahtarlarını psikanalitik düşüncede arayan ve bulan bir metin. İnsanların toplu halde yaşamaya başlamalarıyla ortaya çıkan kolektif görüngülerin, bu görüngülerin aldığı biçimlerin ve anlamların peşinde süren bu arayış, bizi sevgi ve şiddet ilişkisiyle, dışlanma ve kabul görmeyle karşı karşıya getirir. Böylece yazar, Freud'cu sorunsaldan yola çıkarak, toplumsal bağın teorisini, kadın-erkek, yaşlı-genç, insan-doğa, kutsal-kutsal dışı ilişkileri çerçevesinde irdeliyor ve modern toplumlardaki iktidar yapılarını da bu temel kavram ve durumların analizine tabi tutuyor. Liberal kapitalist toplum biçimlerinden reel sosyalizm yapılarına, faşist Nazi iktidarından Latin Amerika'daki askeri diktatörlüklere uzanan geniş bir yelpazedeki devlet-kitle-birey ilişkileri, benzer ve farklı yanlarıyla ve psikanalitik temelleriyle ortaya seriliyor.

Toplumsal bağı anlamak, aslında tahakkümü, çatışmaları, açık ya da gizli şiddeti ve sevgiyi anlamaktır. Kutsallığın yeni simgeleri olan çalışma ve paradan yola çıkan yazar, bu modern iktidar mekanizmalarını, cinsiyetler ve kuşaklar arasındaki ilişkilerle, paranoya ve sapkınlıkla birlikte değerlendirerek, ekonominin ve rasyonalitenin baskın olduğu günümüz toplumlarının da aslında Eros'un ve Thanatos'un egemenliğindeki toplumlar olduğunu gösteriyor.

Ve asıl soru, bütün ümitlerin kaynağı olabilecek ümitsizliğin en dibindeki, en dolaysız soru böylece ortaya çıkar: İnsanlığın eşit ve özgür yaşayabilme ümidi, herkesin herkesi sevebileceği bir toplum ihtimali, daha kabaca bir ifadeyle devletsiz bir toplum ihtimali var mı?

İnsan tekinin ve insanlığın karanlık tarihine, imkânsız bir politikanın imkânına ermek isteyen herkesin yanıtını aradığı bu sorunun enine boyuna irdelendiği ender metinlerden biri ***Sürüden Devlete***...

James M. Jasper
Ahlâki Protesto Sanatı
TOPLUMSAL HAREKETLERDE KÜLTÜR, BİYOGRAFİ VE YARATICILIK

"Ağır" Kitaplar-İnceleme/Çev: Senem Öner/582 sayfa/ISBN 975-539-353-6

Bazı insanların "içi acır." Haksızlıklara ve aşağılanmalara boyun eğmezler. Televizyonun başındaki "sessiz çoğunluk"a katılmayı reddeder, sokağa çıkarlar. Vicdanlarının sesini dinleyip söz alır, itiraz eder, yaralanmayı göze alırlar. Hayatla kurdukları ilişkide aktiftirler, bedel ödemeyi bilirler. Hayatı "maruz kalınan" değil "edinilen" bir şey olarak yaşarlar. Mum ışığı gibi yalın, gösterişsiz ve titrektirler; vicdanı sızlayanlarla ışıklarını paylaşırlar. Gözyaşları kadar kahkahaları da vardır. Çocuk ruhlu ve isyankârdırlar. Protestocudurlar...

Siyasi partilerin, kitle iletişim araçlarının, üniversitelerin ve dini kurumların ahlâki yargılarımız için yol gösterici olmakta yetersiz kaldığı günümüzde protesto hareketleri hayatımızı alınır/satılır/çiğnenir olmaktan çıkaran, içimizdeki umudu diri tutan bir etkinlik olmaya başladı. Üstelik Cenova'dan Bergama'ya uzanan bu yeni toplumsal dalganın örgütlenmiş öncüleri, planlanmış gelecekleri, hedeflenmiş iktidarları da yok. Kişiler kendi tarihlerinin, adalet duygularının ve ahlâki kaygılarının çağrısıyla yola çıkıp, buluşup, çoğalıyorlar...

Protestonun dinamikleri hakkında yazılmış en kapsamlı kitaplardan biri olan *Ahlâki Protesto Sanatı*, kişileri protestoya iten saikleri, duygu hallerini, protesto hareketlerinin iç kültürünü, hayata kattığı anlamı inceliyor. Jasper, anti-nükleer, çevre ve hayvan hakları hareketlerini temel alan kapsamlı görüşmelerden, tarihi belgelerden, anketlerden ve kendi protesto deneyimlerinden yararlanarak, toplumsal hareketlerin genel görünümünü sistematik bir biçimde inceliyor. Duygusal ve ahlâki yaratıcılıktan yola çıkarak, ama protesto hareketlerinin kültürel ve psikolojik yanlarını da ihmal etmeden her bir örneğin kendine özgü biyografisini çıkarıyor. Protestocuları hisseden, hatalarından ders alan, projelerini birer sanat yapıtı gibi yaratan sanatçılar olarak ele alıyor. Şimdiye kadar yapılmamış bir şey yaparak, bireysel duygular ile kolektif eylemin kesişme noktasına bakıyor.

Wilde'ın "Ütopya ülkesini barındırmayan bir harita işe yaramaz," Proust'un "Gerçek keşif yolculuğu, yeni manzaralar aramak değil, manzaralara yeni gözlerle bakabilmektir," Emerson'un "İyi insanlar kurallara çok fazla uymamalıdır" saptamalarını yankılayarak protestonun sınırların ve sınıfların ötesine geçen bir karakteri olduğuna işaret ediyor. Protesto geleneğinden yoksun yerlerde toplumsal hareketlerin iktidar yönelimli olduğuna, yapılacak şeylerin "iktidarı ele geçirme" sonrasına ertelendiğine dikkat çekerek, protestocunun "maden ocaklarındaki kanaryalar" gibi hayatımızı kurtaracak çığlıklar attığını haykırıyor...

Jasper'in toplumsal hareketler literatürüne katkısı, *Ahlâki Protesto Sanatı*'yla yeni bir olgunluk ve derinlik düzeyine ulaşıyor. Benimsediği kültürel yaklaşımı ustaca kullanarak, hem protesto hareketlerinin genel unsurlarını ayırt etmeyi, hem de tekil hareketlerin kendine özgü yanlarına saygıyla yaklaşmayı başarıyor.

Neil J. Smelser

İyi yazılmış ve sağlam argümanlara dayandırılmış önemli bir kitap olan *Ahlâki Protesto Sanatı*, toplumsal hareketler konusunu sistematik bir bakışla toparlayan iddialı bir çalışma. Jasper, (...) toplumsal hareketlerin büyük çeşitlilik gösteren literatürü içinde okura eleştirel bir zekâyla kılavuzluk ediyor; hangi fikirlerin hatalı, hangilerinin özellikle yararlı olduğunu açıklıyor.

William A. Gamson

Modern insanın tarihi disiplin altına alınmasının tarihi olarak da okunabilir. *Disiplin*, aile, okul, hapishane gibi disipline edici kurumlardan biri olan orduyu Almanya özelinde inceliyor. Esas olarak erkekleri askere dönüştürmek için hangi yolların kullanıldığını; bir askerin emir alınca kendi hayatını tehlikeye atarak başka askerleri hatta sivilleri öldürecek duruma nasıl getirildiğini anlatıyor. "Düzen ve disiplin" tutkunu toplum mühendislerinin, toplumun en ücra köşelerine kadar askeri disiplin uygulayarak "ölmeyi ve öldürmeyi öğrenen", "güvenilir beden" ve "sadık ruh"lardan oluşan Nazizmi nasıl inşa ettiklerini gösteriyor. Ulrich Bröckling'e göre modern devlet ile ordu ayrılmaz bir bütün oluşturur. Modern devlet elindeki şiddet kullanma araçlarıyla egemenliğini garantilemiş; savaşa karar verme hakkını elinde tutmakla da insan hayatı hakkında karar verici duruma gelmiştir. Ordular, siyasal egemenliğin en etkili aygıtlarından biri olarak, bir askere devletin çıkarlarının her şeyden, kendi hayatından bile önemli olduğu gerçeğini benimseterek oluşmuştur. Kral, vatan, halk, özgürlük ya da güvenlik için ölmeye ve öldürmeye hazır olmak "devletin vatandaşı" olmanın başlıca koşullarından biridir. Kadını dışarıda bırakarak, şiddet ve saldırganlığı içselleştiren bu "erkekler beraberliği" kendini salt askerlik dönemiyle sınırlamaz. Foucault'nun "büyük bir zindan", Weber'in "çelik gibi sert kabuk" diye adlandırdığı itaati içselleştiren, "homojen biz"in yaratılmasına yönelik "düzenli ve disiplinli" bir süreç, askerlik öncesi ve sonrasında da işler... Bu sürecin çok tutarlı bir sistematiği, amacı vardır: Genç erkeği, bütün ihtiyaçlarının karşılandığı yeni bir ortamda "eski ben"ini öldürerek "çakı gibi bir asker" yapmak ve "tehdit" oluşturduğu korkusuyla "kin ve nefret"in hedefi haline getirilen "düşman"a karşı hazırlamak!..

Sürecin tarihsel bir seyri vardır: Cephe savaşlarından teknolojik savaşlara doğru bir değişim yaşanırken asker de değişecektir; dolayısıyla o askeri üreten mekanizma da... Orduların ilk dönemlerinde, bedenin amaca uygun hale getirilmesi disipline etme çabalarının merkezinde iken, on dokuzuncu yüzyılda ulus-devletlerle birlikte ideolojik seferberlik ve tektipleştirme ön plana çıkmış; askerler "vatan için kendini seve seve feda etmeye" başlamışlardır. Yirminci yüzyılın sanayileşmiş savaş ortamında ise, geleneksel sıkı talim pratikleri ve "manevi, ruhsal donanım sağlama" önlemleri sürdürülürken, disipline etme sürecinin merkezine karmaşık silah teknolojilerinin gerektirdiği donanım yerleşmiştir.

Disiplin'de dile getirilen tezler, Almanya örnek alınarak içeriklendirilmiş olsa da kapsamlı bir kaynak taramasıyla yazıldığı için başka orduları da anlamamıza imkân verir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu ordusunun modernleştirilme çalışmalarına katılmış olan Helmuth von Moltke, Colmar von der Coltz ve Liman von Sanders gibi yüksek rütbeli Alman subaylarının oynadığı tarihsel rolleri anlamak için de yol göstericidir.

2. BASIM

AYRINTI • "AĞIR" KİTAP
ISBN 975-539-331-5
9 799755 393314

KİTAP
2006
SKB 0089499 VEG

28